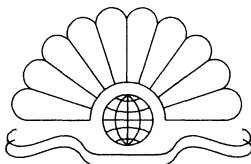

Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
Київська гімназія східних мов № 1—
Асоційована школа ЮНЕСКО

**Україна, українська мова —
світ ХХІ століття у діалозі
культурно-мовних, морально-
громадянських цінностей
особистості та педагогічних систем**

*Дванадцята Всеукраїнська науково-практична
конференція
(25 жовтня 2019 року, м. Київ)*

Київ–2019

УДК 316.722:81'271+(008:17.026)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Васьківська Г. О., *д-р пед. наук, проф.*; **Косянчук С. В.**, *канд. пед. наук*;
Кизенко В. І., *канд. пед. наук*; **Проскура О. І.**;
Савченко М. П.; **Масловська Л. Г.**;
Павлова Л. М., *методист, коорд. досл.-експ. роботи*
в Київській гімназії східних мов № 1.

Україна, українська мова – світ ХХІ століття у діалозі культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості та педагогічних систем : ел. зб. статей за матеріалами Дванадцятої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 25 жовт. 2019 р. / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2019. 588 с. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

ISBN 978-966-644-487-8

УДК 316.722:81'271+(008:17.026)

До збірника увійшли матеріали Дванадцятої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна, українська мова – світ ХХІ століття у діалозі культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості та педагогічних систем». Основна тематика представлених доповідей відповідає напрямам роботи конференції: «Розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей особистості у діалозі педагогічних систем сучасності», «Розвиток культурно-мовних цінностей особистості у педагогічних системах іншомовної освіти, у міжкультурній комунікації», «Етнонаціональні цінності у діалозі української, східних та англomовних культур народів в інноваційних та традиційних педагогічних практиках», «Демократичний культурно-освітній простір як умова засвоєння культурно-мовних та морально-громадянських цінностей особистості громадян-патріотів України».

Для науковців, аспірантів, магістрантів, викладачів і студентів вищих закладів освіти, педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, усіх тих, хто причетний до освітньої галузі.

*За достовірність фактів, прізвищ, наведених дат, найменувань,
цифрових даних відповідальність несуть автори публікацій.*

ISBN 978-966-644-487-8

© Педагогічна думка, 2019.
© Автори матеріалів, 2019.

З М І С Т

Ахмад О. Р. Розвиток громадянської компетентності учнів на уроках арабської мови	8
Бакуліна Н. В. Культуровідповідна парадигма єврейського світогляду й освіти	16
Барановська О. В. Педагогічні технології філологічного спрямування в профільному навчанні як основа формування морально-громадянських цінностей особистості	23
Безрук К. О. Організація роботи з батьками учнів з питань науково-методичної проблеми «Життєтворчі засади духовного і морального розвитку особистості у контексті сучасних викликів»	31
Бондаренко Н. В. Культуромовний розвиток особистості: співдослідження науковців і педагогів-практиків	38
Борисенко Г. О. Розвиток загальнолюдських цінностей учнів як регулятора поведінки особистості	46
Вантух Т. М. Шляхи формування моральних цінностей ліцеїстів	54
Васьківська Г. О. Дидактичні аспекти розвитку морально-громадянських цінностей здобувачів освіти	61
Васьківська О. Є. Культура діалогічного спілкування як чинник розвитку толерантності у здобувачів освіти	66
Величко О. М. Розвиток морально-громадянських цінностей у системі роботи гуртка «Мистецтво нашого народу»	72
Виклюк С. Г. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів як основи якісного комунікування	81
Гейко С. М. Проблеми формування соціокультурних цінностей сучасної молоді в Україні	87
Dicheskul V. M., Kalko V. O. A communicative constructivist approach to intercultural communication (English language a means of cross-cultural communication)	95
Джигора Н. О. Формування в учнів індивідуального стилю навчання турецької мови з використанням «мовного портфеля» для комунікативної компетентності	101

Івахно Н. О. Загальний огляд мовознавчого аспекту вивчення власних назв	107
Кайдаш А. М. Мовленнєва соціалізація ліцеїстів: лінгводидактичний аспект	113
Кетова О. В. Методика розвитку мовлення учнів початкової школи у навчально-мовленнєвій діяльності у контексті культурно-мовних цінностей	120
Кизенко В. І. Сходознавчі навчальні програми, предмети і курси за вибором: особливості формування особистості здобувача профільної освіти	132
Кичкирук Т. В. Особливості сучасних змін в освіті економічного напрямку	141
Клокун О. О. Культурно-освітній простір Пісківської гуманітарної гімназії як умова формування компетентного випускника	148
Кобилянська Л. М. Розвиток морально-громадянських цінностей учнів у виховній системі класу	156
Ковальчук А. О. Ідентичність китайців та їх розмовний етикет на уроці китайської мови як джерело розвитку культурно-мовних цінностей учнів	164
Корякіна Л. В. Навчання діалогічного мовлення в умовах профільного вивчення української мови	172
Косянчук С. В. Аксіологічний підхід до становлення моральної особистості старшокласників	193
Кравчук О. П. Проблемні питання реалізації профільного навчання у закладах загальної середньої освіти	201
Культенко В. П. Сучасна освіта в світлі культурної політики	206
Курач Л. І., Лоза І. С. Формування лінгвокультурологічної компетентності учнів у процесі навчання мов національних меншин	216
Лаута О. Д. Проблеми формування громадянського суспільства	219
Литвин Н. С. Розвиток риси громадянськості учнів у позаурочній та позашкільній діяльності	224

Лісова М. С. Психологічні аспекти соціального впливу на розвиток моральності, громадянськості та комунікативну культуру здобувачів освіти	231
Луцак О. В. Морально-громадянське орієнтування виховної роботи	247
Луцак О. В. Розвиток культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів на уроках української мови: аксіологічні аспекти становлення особистості	256
Мартиненко С. М. Розвиток освіти, української мови і культури як складових європейського вибору України	264
Марченко К. С., Ковганич Г. Г. Тренінг для педагогів «Духовно-моральний розвиток особистості»	270
Масловська Л. Г. Розвиток мовної особистості та мовленнєвої культури здобувачів освіти 5–8 класів на засадах культурно-мовних цінностей	277
Матвєєв В. О. Можливість застосування елементів йогічної практики в системі вищої школи для інтенсифікації навчального процесу	296
Матвієнко І. С. Екзистенційні виклики для людини (філософські системи С. К'єркегора та Ж.-П. Сартра)	304
Мілюк К. С. Педагогічна система навчання аудіювання іншомовного мовлення: підходи, труднощі, перспективи	310
Нечопоренко Л. І. Формування «мовної особистості» учнів початкової школи у процесі навчання української (рідної) мови	316
Новицька Н. І. Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників гімназії у процесі дослідно-експериментальної роботи з проблеми розвитку культурно-мовних, морально-громадянських цінностей учнів: психологічний супровід	323
Осадченко І. І., Данилюк О. К. Сучасні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі вивчення рідної мови	334
Павленок Т. В. Деякі питання етнонаціональної ідентичності китайців як джерело формування іншомовної культурологічної та комунікативної компетентності українських гімназистів у мовленнєвій практиці на уроках китайської мови (7–8 класи)	341

Подгорний Г. В. Перська мова як джерело пізнання ідентичності та культурно-мовних цінностей іранців у педагогічній системі іншомовної освіти в гімназії	354
Попович А. С. Лінгвоекологічні компоненти на уроках української мови	369
Проскура О. І. Управління дослідно-експериментальною роботою як інноваційними змінами у педагогічній системі Київської гімназії східних мов № 1	376
Ремех Т. О. Практико орієнтоване навчання учнів громадянства	393
Савицька І. М. Від Нової української школи до Нового українського університету: освітні трансформації як відповідь на виклики сучасності	397
Савченко М. П. Дослідно-експериментальна робота за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019 роки) на базі Київської гімназії східних мов № 1: крок за кроком	406
Саліх С. А. Ідентичність арабів та їх розмовний етикет на уроці арабської мови як джерело розвитку культурно-мовних цінностей учнів	441
Сегеда Ж. П. Волонтерська діяльність гімназистів як вияв морально-громадянських цінностей особистості	446
Семенюк С. І. Моральні цінності та поняття «добро» і «зло» у вчинках літературних героїв на уроках зарубіжної літератури ...	452
Снігирьова В. В. Ключові компетентності і цінності та їх взаємодія в процесі аналізу художнього тексту (О. Пушкін. «Мопсарт і Сальєрі»)	459
Старовойтова О. О. Модель учнівського самоврядування у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів	466
Старченко І. М. Розвиток мовного етикету учнів початкової школи за сучасних педагогічних технологій	476
Супрун А. Г. Особливості освіти в сучасному часопросторі	485
Ткаченко О. І. Особистісно-орієнтований підхід до навчання учнів східних мов у 5–8 класах	489

Ухіна Н. М. Ідентичність турків та їх розмовний етикет на уроках турецької мови як джерело розвитку культурно-мовних цінностей та комунікативної компетентності здобувачів освіти	498
Фідкевич О. Л. До проблеми запровадження в Україні європейського досвіду багатомовності у шкільній освіті	507
Фомінова В. В. Розвиток мовної особистості учнів у позаурочній роботі з англійської мови	511
Хмелькова Д. В. Розвиток культурологічної компетентності у процесі використання телекомунікаційних технологій на уроках мови гінді	522
Хоменюк А. М., Хомич В. І. Гюльтен Даїоглу – корифей сучасної турецької дитячої літератури	531
Цільмак С. О. Проблема ефективного використання змісту підручників англійської мови у старшій школі як засобу міжкультурної комунікації (на прикладі навчально-методичного комплексу On screen B2)	537
Чернухін Є. К. На маргінесі культурно-освітнього життя України: уруми Надазов'я	545
Шелестова Л. В. Підручник як чинник розвитку творчих здібностей учнів у сучасній профільній школі	552
Шиян Г. В. Етнонаціональні цінності та комунікативна культура англійців у моделі спілкування гімназистів англійською мовою	558
Янковська М. М. Виховання активної моральної (громадянської) позиції здобувачів освіти на уроках фізики	566
Яценко В. С. Дні Європи в Україні як засіб виховання європейських цінностей (з досвіду роботи)	577

Ахмад Олена Рудольфівна,
старший учитель арабської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ АРАБСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена громадянським проблемам у змісті навчання арабської мови як засобу розвитку громадянської компетентності учнів гімназії. Автор визначає тенденції розвитку цієї сфери в теорії та практиці сучасного закладу загальної середньої освіти, що є актуальною й перспективною проблемою для української освітньої теорії і практики.

Ключові слова: арабська мова; підручник з арабської мови; іншомовна освіта; громадянська компетентність; морально-громадянські цінності.

Громадянська освіта у закладі загальної середньої освіти на сучасному етапі відповідних реформ є важливою складовою розвитку демократичної держави, громадянського суспільства в країні.

Іноземна мова є важливим засобом розвитку громадянської свідомості здобувачів освіти в умовах євроінтеграції української держави. Вона спрямована на громадянське виховання особистості, має органічно поєднуватися з потребою та вмінням діяти компетентно, системно. Навчання арабської мови як мови ООН, ЮНЕСКО у закладі загальної середньої освіти має бути спрямованим на розвиток громадянської компетентності особистості, її вміння жити в глобалізаційному світі.

У змісті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (2013) виокремлюємо таку змістову лінію у навчанні арабської мови, яка сприяє забезпеченню формування й розвитку громадянської компетентності особистості, а саме: формуванню політичної і правової культури засобами громадянської освіти; розвитку критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію з тих чи інших питань; розвитку вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах; визнанню й забезпеченню в суспільній практиці прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без

будь-яких дискримінацій; усвідомленню зв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю [4].

Наповнення змісту навчання арабської мови завжди була актуальною. Її досліджували в дидактичному, методичному і лінгвістичному аспектах відомі українські арабісти, викладачі, сходознавці: А. Богомолів, В. Кононенко, Ю. Осадча, Л. Петрова, В. Рибалкін, О. Черногор та ін. Розроблення нового змісту навчання іноземних мов зумовило створення нових концепцій навчання і появу нових публікацій, пов'язаних з цими сферами діяльності (Басай Н., Буренко В., Калініна Л., Карпюк О., Несвіт А., Редько В., Самойлюкевич І. та ін.).

У Концепції громадянської освіти та виховання (2013) наголошується, що актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється водночас процесом відродження нації. Важливу роль у цьому контексті відіграє іншомовна освіта. Громадянська компетентність (*civil competencion*) – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною тощо [3]. Громадянськість – багатоаспектне поняття. Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядно-психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади[4]. З огляду на зміни, які відбулись у сучасному українському суспільстві, слід визначити функції розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти. Розглянемо її на прикладах змісту навчання арабської мови учнів 3–11-х класів Київської гімназії східних мов №1. Тенденція орієнтації змісту навчання на особистість учня зумовлює появу значної кількості диференційованих завдань, додаткових матеріалів, текстів, завдань для «сильних» та «слабких» учнів. Так, у підручнику з арабської мови для 10 класу «تعليم اللغة العربية» Київської гімназії східних мов №1 за темою «مهنتي» («Моя майбутня професія»), учні, які засвоїли обов'язковий навчальний матеріал тематичного модуля, мають змогу працювати з додатковими матеріалами, поглиблюючи свій навчальний досвід. До змісту підручника включена підтема захисту Вітчизни «С така професія – Батьківщину захищати». Наводимо уривок навчального тексту: «Наша Батьківщина – це не проста земля. Це та земля, якій у роках історії не було місця, якій довелося винести стільки страждань. Понад тисячу років тому східні слов'яни утворили могутню,

одну з найсильніших держав того часу. Сучасна Україна – молода держава, їй 25 років. Кожен громадянин повинен дбати про рідну Вітчизну. Це наш священний обов'язок, це наша обітниця перед нашими пращурами, які боролися за щастя рідної землі. Я вірю, що прийде час, коли усі люди стануть братами. Дуже хочеться, щоб нарешті усі люди планети Земля зрозуміли, що основне – це мир у всьому світі».

وطننا ليس ارضًا: هو ارضى تحملت كثيرا من المعاناة. لأكثر من ألف سنة مضت كون السلاف الشرقيون دولة روس الكيفية العظيمة؛ أقوى دولة في ذلك الوقت. يجب على كل واحد منا ان يحافظ على وطنه. هذا واجبتا المقدس. نحن كلنا يجب ان ندافع عن وطننا. غير هذا ، نحن لا تسمى مخلصين لا كإبناء و لا كبنات لهذه الأرض. انا واثق: سيأتي وقت يصبح كل الناس اخوة. أريد لشدة ان يفهم أهل الأرض ان الاساس هو السلام في كل العالم.

Важливе місце у змісті громадянського виховання посідає формування культури міжетнічних стосунків як реалізації взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального і духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності [1]. А тому до змісту навчання іноземної мови включаємо теми, пов'язані з цією тематикою. Культура міжетнічних стосунків має економічну, політичну, правову, духовну основи. Культура міжетнічних стосунків проявляється у повазі до інтересів, прав, самотності великих і малих народів: у підготовці особистості до свідомого життя у вільному, демократичному суспільстві; готовності й умінні йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі. Добір такої інформації для змісту підручників з арабської мови ми здійснюємо за принципом її аналогії з підручниками з арабських країн, надрукованими в Сирії, Лівані, Лівії. Ми враховуємо думку арабських авторів як носіїв мови і культури щодо об'єктів вивчення, оскільки вони краще усвідомлюють, яка культурно-історична інформація їх країни заслуговує на увагу іноземців. Отже, добираючи навчальні матеріали та адаптуючи їх до змісту вітчизняних підручників, ми не порушуємо принципу автентичності, науковості та історизму. На уроці арабської мови у 10 класі на тему «Традиції та звичаї арабів» учні здобувають знання про традиції та звичаї арабів, а дібрані фотоматеріали доповнюють цей зміст. Післятекстові вправи і завдання спонукають до аналізу культурологічних чинників, до зіставлення їх з аналогічними із життя співвітчизників і самих себе, навчають робити певні висновки. Мовленнєва діяльність у цій сфері здійснюється у формі діало-

гу культур: учні в навчальних умовах оволодівають комунікативними нормами спілкування на автентичних іншомовних матеріалах через використання способів, прийомів і мовленнєвих зразків, які властиві реальним ситуаціям мовленнєвої взаємодії.

Уроки арабської мови насичуються країнознавчим матеріалом. Наближення процесу навчання до потреб комунікації можливе тільки за організації матеріалу не навколо «розмовних» тем і «граматичних явищ», а навколо мовних задач, навколо функцій. Засвоївши матеріал для виконання однієї мовної задачі, учень володіє одним із вузлів загального механізму системи промови і може, не чекаючи наступної «порції», брати участь у спілкуванні, звісно, у рамках певної ситуації. Цими підходами керуємося під час розроблення таблиць (табл. 1), фрагментів уроків, що розкривають можливості курсу арабської мови в 10–11-х класах з метою формування громадянської компетентності учнів.

Таблиця 1

Проблема громадянської освіти	Тема, у якій розкривається проблема	Ключові питання, що розкривають проблеми громадянської освіти
Національні, загальнолюдські цінності	Тема: Я, моя сім'я та друзі. Аспект теми: цінності, ідеали та норми поведінки та спілкування в суспільстві; соціальні правила поведінки	Які цінності характерні для сучасної української родини? Які існують родинні цінності, ідеали? Як ви розумієте поняття «гуманне і толерантне ставлення до людей різного віку»? Які традиції українського народу збереглися у вашій родині? Які звичаї арабів стали традиційними у вашій родині?
	Тема: Наука і технічний прогрес. Аспекти теми: вплив науково-технічного прогресу на традиційні цінності людства	Як змінюється культура різних народів із розвитком сучасного інформаційного суспільства? Які зміни сталися в культурі України внаслідок розвитку сучасних технологій?
	Тема: Шкільне життя. Аспекти теми: реальності рідної та іншомовної культур; міжкультурне спілкування,	Як ви розумієте поняття «толерантність»? Які стереотипи склалися в суспільстві щодо представників арабського народу?

	толерантне ставлення до людей, які оточують	Про які моделі співіснування представників різних культур в одній країні ви можете розповісти?
	Тема: Наука і технічний прогрес. Аспекти теми: вплив науково-технічного прогресу на традиційні цінності людства	Чи змінюються традиційні цінності під впливом науково-технічного прогресу? Як науково-технічний прогрес сприяє зближенню різних культур
Сутність ринкових відносин. Економічні чинники розвитку демократичного суспільства	Тема: Україна в світі. Аспект теми: вплив ринкових відносин на розвиток демократії в Україні	Чому Україна прагне стати членом міжнародних економічних організацій?
	Тема: Робота і професія. Аспект теми: вплив ринкових відносин та працевлаштування	Чим ви керуєтеся у виборі майбутньої професії? Як розвиток економіки держави впливає на ринок праці? Чим пояснюється престижність чи не престижність окремих професій?
Процеси ухвалення суспільних рішень і форми участі громадян у житті суспільства. Громадянське суспільство	Тема: Людина і довкілля. Аспект теми: вплив людини на різні сфери сучасного життя і довкілля; громадянська відповідальність за збереження навколишнього середовища; активна участь молоді в екологічних проектах	Які екологічні проекти можуть бути реалізовані в навчальному закладі? Які проблеми екології характерні для вашого регіону, як ви можете посприяти їх розв'язанню?
	Тема: Природа та погода. Природні катаклізми. Аспект теми: участь громадян у захисті навколишнього середовища	Які питання охорони довкілля є найактуальнішими для регіону, країни, світу?
Роль ЗМІ в суспільному житті	Тема: Україна в світі. Аспект теми: розширення інформаційного простору України та обміну інформацією з різними країнами світу	Як сучасний українець дізнається про події у світі? За допомогою яких засобів Україна може інформувати світ про події, що в ній відбуваються? Навіщо це робити?

<p>Сутність демократії, демократичні цінності. Права, свободи людини та громадянина. Механізми захисту прав і свобод</p>	<p>Тема: Україна в світі. Аспекти теми: відображення сутності демократії та демократичних цінностей у Конституції України; перспективи розвитку демократії в Україні; розкриття сутності поняття про права і свободи людини і громадянина</p>	<p>Які перспективи розвитку демократії в Україні? <i>Наведіть приклади демократичних перетворень.</i> Які положення Конституції України відображують сутність демократії в державі? Ви – громадяни своєї країни. Що це означає для вас особисто?</p>
---	---	--

Формування громадянської компетентності здобувачів освіти передбачає не тільки засвоєння правил, законів, фактів, а й використання їх у практичній діяльності. Тому в підручниках з арабської мови поряд із загальною інформацією пропонуються вправи, що стимулюють використання здобутих знань у мовленнєвої діяльності. Наведемо приклад такого завдання з підручника арабської мови для 11-го класу: «Уяви, ситуацію віртуальної зустрічі представників України, Арабської Республіки Ліван, Об'єднаних Арабських Еміратів, Королівства Саудівської Аравії за тематикою, «نظام الحكم» («Державний устрій»). Позиції представників різних суспільних систем сприяють розвитку критичного мислення, забезпечують здатність учнів усвідомлювати та відстоювати особисту позицію з питань патріотизму, становлення й утвердження України як правової, демократичної держави, готовності відстоювати незалежність Вітчизни [6].

Однією з найпродуктивніших педагогічних технологій громадянського становлення особистості є застосування проектної діяльності. Проектна діяльність на уроках арабської мови належить до активних методів (коли учні навчаються, діють у мікросоціальному середовищі, здобувають практичні навички, мають змогу перевірити теоретичні знання на практиці тощо). Так, наприклад, у підручнику з арабської мови для 10-го класу на базі теми організовуємо засвоєння змісту знань з теми «وطني» («Моя Батьківщина»). Учні досліджують окремі області України, складають характеристики, описи, презентації арабською. Результатом навчальної діяль-

ності є проект «**بلد واحد**» («Єдина Країна»). Його мета – виховання громадянина-патріота України, розвиток морально-громадянських цінностей особистості. Через зміст громадянського виховання школярів засобами іноземної мови визначаємо важливу якість українського патріотизму: турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти незалежність Вітчизни.

Набутий педагогічний досвід у Київській гімназії східних мов № 1 щодо організації формування громадянської компетенції засобами арабської мови засвідчує важливість поєднання урочної та позаурочної діяльності. Висвітлення життя в країнах арабського Сходу в системі громадянського, соціокультурного і мовного розвитку учнів в позаурочній роботі з арабської мови стає творчим процесом пізнання східних народів і країн. Учні нашої гімназії беруть активну участь у роботі наукового товариства гімназистів – колективного члена Київської Малої академії наук учнівської молоді, а саме у Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук (секція «Сходознавство. Арабська мова»). В освітньому закладі розроблено спеціальну тематику, яка пропонується учням для дослідження арабських країн, їх культури, історії, традицій. Виконуючи таку роботу, учні пізнають особливості життєдіяльності інших народів, глибше усвідомлюють життя своєї країни і своє місце у сучасному глобалізованому суспільстві. Підсумки зазначеного конкурсу відбуваються в Інституті сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. Члени журі – відомі українські сходознавці – визначають рівень й оцінюють дослідженням гімназистів. Така діяльність дає змогу учням не тільки опрацювати різні джерела, у тому числі арабською мовою, але й долучитися до багатовікової культурної спадщини народів арабського Сходу, визначити громадянські цінності арабів, що сприяє формуванню розвитку інтересу до навчання арабської мови, прагненню до міжкультурної взаємодії. Учень 10-го класу Андрій Дубко як автор дослідження «Українсько-кувейтські відносини на рубежі XX–XXI століть» розробив власну перспективну доктрину розвитку відносин між Україною та Кувейтом, у якій зазначив, що вивчення арабської мови, історії арабських країн, сходознавства, всесвітньої історії, економічної та соціальної географії країн світу у Київській гімназії східних мов №1 викликали у нього підвищений інтерес до історії зародження, становлення та розвитку

українсько-кувейтських відносин на рубежі XX–XXI століть. А тому він вирішив дослідити ці відносини, визначити їх зміст, основні здобутки у різних сферах міжнародної співпраці, перспективи українсько-кувейтських міжнародних відносин у XXI ст. У такий спосіб юнак робить свій внесок у вивчення історії відносин між українським та арабським народами, між Україною та Кувейтом.

Переорієнтація іншомовної освіти, методичних підходів до навчання арабської мови – це переорієнтація на фундаментальні гуманістичні цінності, на послідовну демократизацію всього освітнього процесу, освітньої теорії загалом і громадянської освіти зокрема. Культурологічні знання як ядро системи освіти [5] формує культуру міжлюдських стосунків, сприяє оволодінню культурними надбаннями своєї нації, виховує доброзичливе й толерантне ставлення до культур інших народів, до Конституції України як Основного Закону, дає змогу усвідомити основи конституційного ладу арабських країн, а економічні знання сприяють зануренню у сутність ринкових відносин як елемента демократії.

Список використаної літератури

1. Ахмад О. Р. Культурна спадщина ЮНЕСКО в країнах арабського сходу в системі соціокультурного і мовного розвитку учнів на уроках та позаурочній діяльності з арабської мови. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2012. С. 224–226.
2. Вербицька П., Мисан В., Войтенко О. *Вчимося бути громадянами* : навч. посіб. з громадян. осв. для 7 кл. серед. загальноосв. навч. закл. Львів : НВФ «Українські технології», 2005. 62 с.
3. *Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспект* : навч. метод. посіб. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
4. *Громадянська освіта* : метод. посіб. для вчит. ЄС «Громадянська освіта – Україна». Київ : Етна-1, 2008. 15, [1].
5. Концепція громадянської освіти. *Директор школи*. Київ : Шк. світ. 2013. № 10. С. 14–27.

Бакуліна Наталія Валеріївна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник відділу навчання мов національних
меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

КУЛЬТУРОВІДПОВІДНА ПАРАДИГМА ЄВРЕЙСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ Й ОСВІТИ

Автор порушує питання про переосмислення сучасної парадигми освіти, аналізує основоположні цінності єврейського народу, їх втілення як основних пріоритетів Ізраїльської державної освіти та позитивного досвіду для реформування змісту системи освіти України.

Ключові слова: *культуровідповідна парадигма освіти; єврейські цінності.*

Нині глобальні трансформації та виклики сучасності полікультурного світу потребують переосмислення й оновлення всіх сфер людського буття, зокрема зміни парадигми та пріоритетів у галузі освіти. На цьому шляху українська система освіти теж потребує змін – від реформування концептуального бачення розвитку до реалізації нового змісту навчання.

У функціональному аспекті змінюється і мета, і зміст освіти. При цьому, як влучно зазначає Пасов Е. І., «метою стає розвиток людини як індивідуальності, здатної вести діалог культур <...>, а змістом – іншомовна культура як духовна субстанція» [2].

Зміна знанневоцентричної парадигми навчання на культуровідповідну, ціннісну, дає змогу ширше усвідомити, що саме культура стає центральним змістом освіти. При цьому філософськими засадами освітнього процесу виступають *цінності і культура, духовність і моральність, творчість і розвиток, свобода та відповідальність, спілкування та самовизначення*, а суспільний прогрес має відбуватися за умови дотримання цих цінностей усіма членами соціуму. Так, ми цінуємо новітні медичні досягнення, лише якщо цінуємо життя. Торгівля приносить користь кожному, тільки якщо люди тримають своє слово. Технологія вигідна тільки тоді, коли ми використовуємо її за для побудови більш доброго та справедливого

миру з більшою свободою та рівними правами та можливостями для всіх. І глобальні комунікації цінні лише тоді, коли ми хочемо поділитися своїми ідеями та співпрацювати один з одним. Ці, нібито прості та зрозумілі цінності, що сприяють творенню кращого світу, є культурним кодом для багатьох культур, але чомусь лише деякі педагогічні системи здатні не лише декларувати, а й впроваджувати їх в освітню практику та, відповідно, й у життя.

Тому предметом наших розвідок стали етнонаціональні гебрайські цінності, що закладено споконвіку як концепти буття єврейського народу та водночас нині є пріоритетами сучасної системи державної освіти Ізраїлю.

Так, однією з концептуальних цінностей єврейського народу є *цінність життя кожної окремої людини*. Юдейська традиція розглядає життя кожної людини як цілий світ, тому з такою увагою та турботою з покоління в покоління передає цю цінність людського буття та зберігає пам'ять про кожного. І дійсно, наш світ дуже великий і все ж в ньому не знайдеться двох абсолютно однакових людей. Ніхто не думає однаково, не бачить однаково світ і не живе однаковим життям. Водночас Тора (П'ятикнижжя) [3] заявляє щось шокує: «кожна людина створюється за образом і подобою Бога. Дорослий або дитина, чоловік або жінка, багатий чи бідний, здоровий чи інвалід, одноплемінник або іноземець – всередині кожного з нас дихає Творець Всесвіту. Кожна людина представник Всесильного в Його творінні, кожен йде по своєму унікальному, незамінному шляху». Це означає, що життя кожної людини священне. Єврейські мудреці вчили: «Той, хто перериває одне життя, нібито губить цілий світ. І той, хто рятує одне життя, нібито рятує цілий світ». Це найважливіша цінність єврейської культури, яка формується як в родині, так і у суспільстві, адже є кодом людського життя: кожен з нас є цілий всесвіт.

Також однією з основоположних цінностей єврейського народу є *людська гідність*. Звернемося знову до класичних єврейських джерел. Місто в облозі та противник заявляє: «А тепер давайте нам одного з вас, і ми залишимо місто в спокої». Як правильно вчинити? Єврейські мудреці говорили, що нам не дозволено видати жодного з безневинних жителів, щоб врятувати багатьох інших. Але чому? Тому що Тора не дозволяє переривати хоча б одне з безневинних життів навіть заради блага багатьох. Протягом переважної частини XX століття світові держави воювали одна з одною. І це

була не просто боротьба за владу – це була боротьба ідеологій. Донині ця ситуація залишається актуальною, хоча змінилися методи ведення війн і протистояння. З одного боку, були і залишаються такі, хто вважав, що благо держави понад прав людини. Людина може бути позбавлення всього, що у неї є, і навіть цілі спільноти можуть бути знищені, якщо це принесе користь державі. З іншого боку, були й є ті, хто вірив і продовжує вірити та боротися за право кожної людини на життя, на справедливість, на одноосібне володіння майном і на рішення, як і де жити. І нині світова історія та сучасна українська дійсність доводить, що саме збереження та захист людської гідності є дійсно єдиним способом розбудови міцного суспільства.

Наступною юдейською цінністю є *соціальна справедливість*. Авраам, праотець єврейського народу, так сильно вірив у справедливість, що навіть вступив за неї в «суперечку» з Богом. Всевишній йому повідомив, що збирається знищити міста грішників Сдом та Амору. І Авраам благав: «Може бути, є в цих містах праведники. Хіба Ти не повинен залишити для них міста? Невже суддя всієї землі не буде справедливий і погубить праведного з нечестивим?» Забезпечувати справедливість, за єврейською традицією, – це дійсно робота Всевишнього. Він створив світ, для якого справедливість необхідна. І тому для нас велика честь, що Він робить нас партнерами в цій божественній і життєво важливій справі. «До правди, до правди прагни!» – заповідає Бог в Торі (Шофтім, 16:20). А в Піркей Авот (1:18) сказано: «На трьох основах ґрунтується світобудова: на істині, на правосудді та на мирі, бо сказано: Істиною та судом мирним судить у воротах ваших» (Захарія, 8:16). Для євреїв пошук правосуддя – це по суті пошук Бога. Вранці в Йом Кіпур, найсвятіший день єврейського календаря, євреї читають в Афтарі з пророка Йешаяу про те, що від них вимагає Всевишній: «Ось який повинен бути піст, на який Я відповім: кайдани злості дозволь, розв'яжи пута ярма, і відпусти пригноблених на свободу, і всяке ярмо зривіть! Чи не в тому він, щоб розділив ти з голодним хліб твій і подорожніх ввів в будинок? Коли побачиш голого, одягни його, і від ближнього твого не ховайся». В цьому є соціальна справедливість і повага до кожного.

Не менш важливою єврейською цінністю є *виправлення світу*.

Чи може людина зробити світ кращим? Протягом більшої частини історії мудреці народів світу висміювали цю ідею. Багато хто

вважав цей світ темним і проклятим місцем. Ніхто не уявляв, що ми можемо змінити його на краще та зберегти ці зміни так, щоб вони стали постійною основою. Все, – говорили вони, – циклічно. Іноді перемагає добро, іноді зло. Але Тора бачить історію людства як шлях до воцаріння миру та мудрості по всій землі. Кожна людина має, залишаючи цей світ, залишити його в кращому стані, ніж він був до появи цієї людини. Всі ми своїми діями будемо майбутній світ. В іудаїзмі це називається «Тікун», що означає «Виправлення» світу – необхідно *зробити його ще краще, ніж він був до того*. Всевишній створив цей світ з любові. Він любить його та підтримує всі свої творіння з любов'ю. І найбільший дар любові, який Він може дати нам – це можливість попрацювати з Ним разом над удосконаленням світу, виправляючи та приводячи його до гармонії.

Ще одна з цінностей, яка об'єднує єврейський народ – *Земля Ізраїлю та світова спільнота*.

Ізраїль – земля єврейського народу. Вона була обіцяна йому в вічне успадкування. Книги, які всі християни та мусульмани вважають святими, в цьому питанні сходяться в думках. У той же час Бог сказав єврейському народу, що вони повинні поважати чужинця, який прийшов пожити серед них. Навіть якщо цей прибулець не дотримується їх традицій та ритуалів і не є членом їх племені, до нього потрібно ставитися гідно і з повагою. І євреї, і не євреї несуть відповідальність за те, щоб основні закони наслідувало все людство. У XVI столітті Європу розривали на частини війни на ґрунті релігійної нетерпимості. Люди думали, що ті, хто не згоден з їх переконаннями, еретики і, якщо відмовляються змінити віру, повинні бути вбиті. Тільки разом з Торою люди зрозуміли, що це не так. Всевишній хоче, щоб ми уклали між собою мир, а це можливо тільки тоді, коли ми приймаємо відмінності між нами. Серед євреїв завжди багато різних думок. Євреї люблять ставити запитання й обговорювати їх. Завдяки багатому досвіду вони знають, що тільки за допомогою різних поглядів на ситуацію та бурхливі дебати можна дійти до істини. Дійсно, Талмуд, один із найбільш вагомих єврейських текстів; разом із Торою, звичайно є основою єврейського закону, який містить компіляцію аргументів мудреців, які наводять думки під час дебатов. Поважаючи закони своєї країни, люди повинні визнавати з одного боку різні думки та погляди, а з іншого, за єврейською традицією, що існує вищий авторитет – Творець

всього нашого світу. І змушувати бути однаковими всіх – це суперечить ідеї Бога, який створив різноманітний і чудовий світ.

Безперечною цінністю єврейського буття є також *мир у всьому світі*.

Хто не погодиться із тим, що мир краще за війну? Для деякого війна – гарний бізнес, на якому можна збагатитися, для інших – можливість продемонструвати свою силу, зверхність і могутність. Але будь яка війна – це покалічені долі, втрачені життя, знедолення, поневіряння.

Але більше ніж 26 століть назад єврейські пророки Йешаягу та Міха пророкували про ті часи, коли народи віддадуть перевагу більше ніколи не вступати у війну та вся земля наповниться миром. Дійсно, для євреїв слово «мир» – «Шалом» – це не просто слово. Це одне з Імен Всевишнього. Тільки після закінчення Першої світової війни люди почали розуміти, що людство з його величезним арсеналом технологічного зброї, що постійно оновлюється, більше не може дозволити собі війну. А після Другої світової війни народи світу створили важливу структуру – Організацію Об'єднаних Націй, де вони могли б збиратися й обговорювати умови миру на перевагу війні. Її діяльність і зараз не втратила своєї актуальності, адже досі ми живемо у неспокої. На стіні штаб-квартири ООН вигравірувані слова Йешаягу (2: 4): «І перекують мечі свої на лемеші, а списи свої – на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни». Так нехай же цей час настане якомога швидше – раніше, ніж ми можемо собі це уявити.

Основоположні цінності єврейського народу відображені також і в документах державної політики Ізраїлю, зокрема у Законі про державну освіту, який було затверджено ще у 1953 році, та який редагувався у подальші роки відповідно до пріоритетів розвитку держави (поправки: 1969 1973 1979, 1999 й інші) [1]. Зокрема, ціннісна парадигма освіти закладена в основні цілі державної політики щодо освіти.

Наведемо основні з них:

- виховувати в дусі людяності, любові до свого народу та своєї країни, виховувати лояльних державі Ізраїль громадян, які поважають своїх батьків і родину, національну спадщину, культурну ідентичність і рідну мову;
- прищеплювати принципи Декларації незалежності держави Ізраїль і цінності держави Ізраїль як демократичної єврейської

держави та розвивати повагу до прав і основних свобод людини, демократичних цінностей, законів, культури та думок інших людей, а також виховувати прагнення до миру та терпимість у відносинах між людьми та між народами;

- навчати історії Ерец Ізраїль й Ізраїлю;
- вчити П'ятикнижжя, історію єврейського народу, спадщину Ізраїлю й єврейську традицію, пам'ятати Голокост і героїзм єврейства та виховувати в дусі поваги до цих подій;
- розвивати особистість дитини, її творчі здібності та різні таланти до повного розкриття її потенціалу як людини з метою забезпечення високої якості життя, наповненого змістом;
- засновувати знання дітей на різних наукових дисциплінах, класичних творах мистецтва; прищеплювати дітям основні навички, необхідні для дорослого життя у вільному суспільстві, а також заохочувати заняття фізичними вправами та розвивати культуру відпочинку;
- розвивати здатність міркувати, мислити критично, розвивати інтерес до пізнання, незалежність мислення, ініціативність, розвивати допитливість, інтерес до нового;
- забезпечити рівні можливості для кожної дівчинки та кожного хлопчика, надати їм можливість розвиватися кожному по-своєму та створити атмосферу заохочення індивідуальності;
- сприяти активній участі в житті ізраїльського суспільства, розвивати готовність приймати та виконувати обов'язки з почуттями відданості та відповідальності, розвивати готовність надавати допомогу, діяти на благо громади, бути добровольцем і розвивати прагнення до досягнення соціальної справедливості в Ізраїлі;
- прищеплювати шанобливе ставлення та почуття відповідальності за навколишнє середовище, любов до Ізраїлю, його пейзажів, флори та фауни;
- ознайомити з мовою, культурою, історією, унікальною спадщиною та традиціями арабського народу й інших груп населення, що проживають в Ізраїлі, а також визнавати рівні права всіх громадян Ізраїлю.

Нам видається, що ці цінності та положення варто успадкувати й у процесі розбудови української державності, громадянського суспільства та, зокрема, впровадити у сучасну освіту України. Вони мають стати наскрізними та відображатися у ретельно дібраному змісті та методиках викладання тих чи інших дисциплін на всіх

освітніх рівнях полікультурної освіти України. Тому для втілення успішних реформ і розбудови українського громадянського демократичного суспільства вкрай важливими й актуальними мають стати дослідження як фундаментальних, так і прикладних проблем навчання на засадах нового культуровідповідного змісту. У педагогічному аспекті цьому сприятимуть компаративні дослідження, розроблення інтегрованих курсів та їх впровадження в освітню практику.

Список використаних джерел

1. Закон про державну освіту. URL: https://www.kolzhut.org.il/he/%D7%97%D7%95%D7%A7_%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9A_%D7%9E%D7%9E%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%99
2. Пассов Е. И. Содержание иноязычного образования как методическая категория. ИЯШ, 2007. № 4.
3. Пятикнижие и Гафтарот : ивритский текст с русским переводом и классическим комментарием. Иерусалим – Москва : Гешарим, 1999. 5759.

Барановська Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФІЛОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В ПРОФІЛЬНОМУ НАВЧАННІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Автор акцентує на актуальності особистісно-гуманітарної орієнтації навчального процесу, формуванні морально-громадянських цінностей, національно-патріотичному вихованні дітей та молоді. Напрацювання у цьому напрямі виокремилися та узагальнилися в дидактичні умови реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в профільному навчанні. Наведено результати анкетування вчителів та старшокласників, зроблено висновки та означено напрями для подальших досліджень.

Ключові слова: педагогічні технології філологічного спрямування; профільне навчання; морально-громадянські цінності особистості.

Особистісно-гуманітарна орієнтація навчального процесу включає в себе модернізацію змісту і технологій навчання змісту освіти, становлення активної позиції у напрямку вибору майбутньої професії, творчого стилю діяльності, формування комунікативної та інформаційної культури, формування громадянської позиції учнів. Тому надважливим напрямком роботи в закладах загальної середньої освіти є національно-патріотичне виховання дітей та молоді. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [1]. Вивчивши досвід, напрацьований педагогами, психологами та методистами, ми зробили висновок, що провідними проблемами на даний час можна виділити проблеми гуманізації, гуманітаризації, інтеграції, прогнозування, профілізації, фундаменталізації, змісту і технологій загальної середньої освіти. У цих напрямках працюють українські науков-

ці – дидакти, методисти-предметники, вчителі-практики та багато інших. Це, зокрема, О. Барановська, Л. Березівська, Н. Бібік, С. Бондар, М. Бурда, Г. Васьківська, М. Головка, Н. Головка, С. Гончаренко, К. Гораш, Л. Даниленко, Ю. Дорошенко, А. Жукова, П. Замаксіна, І. Єрмаков, Ю. Жук, Т. Засєкіна, В. Ільченко, В. Кизенко, О. Корсакова, С. Косянчук, О. Кравчук, В. Кремень, В. Кушнір, Л. Липова, Ю. Мальований, О. Ляшенко, О. Мариновська, Л. Онишук, Вал. Паламарчук, Вол. Паламарчук, О. Пехота, В. Піддячий, О. Проскура, М. Савченко, О. Савченко, А. Самодрин, О. Топузов, С. Трубачева, О. Чорноус, Л. Шелестова, Т. Яценко та ін. В Україні станом на початок 2000-х років гуманітарно-освітній цикл займав вже 36,6 %, тобто, початок змін у напрямку гуманітаризації навчання був закладений у тогочасних документах про освіту і удосконалюється донині. Українська мова, українська та зарубіжна літератури як навчальні предмети мають величезні можливості для здійснення громадянського виховання учнів, формування цілісної картини світу, культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості, долучення через літературну творчість до культурних надбань українського народу й людства загалом, поцінування української мови як державної, усвідомлення її як чинника національної ідентичності.

Учителі української мови та літератури Київської гімназії східних мов № 1 (Т. Ушакова) вважають, що основу системи громадянського виховання на уроках української літератури має складати правдиве слово про свій народ, його споконвічне прагнення розбудувати Українську державу. Педагог практикує на уроках літератури проблемне вивчення художніх текстів, де є активна чи пасивна позиція героїв у ставленні до проблем національного відродження, де домінантою є настанови до національного відродження. Таким чином національно-патріотичне, громадянське виховання проходить наскрізно протягом усього курсу літератури [2].

В умовах збільшення відсотку гуманітарної складової в змісті навчання важливе значення набуває впровадження сучасних педагогічних технологій навчання філологічного спрямування. Наші напрацювання у цьому напрямку виокремилися та узагальнилися в *дидактичні умови реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в профільному навчанні*, а саме: 1) необхідність формування комунікативної та читацької компетентності; 2) важливість міжпредметної інтеграції як чинника створення спільного ін-

формаційного простору; 3) гуманізація та гуманітаризація освітнього простору; 4) постійне оновлення бази інноваційних технологій; 5) постійне оновлення змістового наповнення курсів філологічної спрямованості в умовах профільного навчання (рис. 1) [3].

Рис. 1. Дидактичні умови реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в профільному навчанні

1. Формування комунікативної та читацької компетентності. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти формування комунікативної компетентності визначається як формування здатності розв'язувати за допомогою мовних засобів комунікативні завдання в конкретних формах та ситуаціях професійного спілкування. Формування читацької компетентності розглядається як формування якості, яка проявляється в готовності і здатності самостійно здобувати і застосовувати пов'язані з читацькою діяльністю знання і вміння для розв'язання актуальних завдань, здійснення читацького й особистісного саморозвитку (загальнонавчальний рівень). На предметному рівні вона реалізується в художньо-читацькій, або літературній, та інформаційно-читацькій предметних компетентностях. У кандидатській дисертації О. Почупайло (Барановської) досліджено технологію формування читацької компетентності учнів 1–4 класів, яка може бути перенесена й на

інші ланки ЗСО, але з відповідними змінами згідно з віковими особливостями різних груп учнів. У 2000–2003 роках автором досліджувалася проблема формування інформаційних компетентностей в учнів ЗСО. Зазначалося, що невід’ємною частиною загального поняття «компетентності» є поняття «інформаційні компетентності учнів», яке передбачає оволодіння різноманітними інформаційними технологіями, вміннями здобувати, критично осмислювати і творчо використовувати інформацію. Усе перераховане є базою для формування інформаційної компетентності, яка, у свою чергу, є ключовою для створення стійкої теоретичної та ціннісно-орієнтаційної системи в учнів, тісно пов’язаної з громадянською свідомістю. Отже, правильно дібраний комплекс педагогічних технологій філологічного спрямування визначить стратегію і тактику реалізації провідної мети літературної освіти – допомогти учневі у його самопізнанні, життєвому самовизначенні, громадянській самоідентифікації, що досягається через реалізацію головної мети літературної освіти – формування компетентного учня-читача як суб’єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку [4].

2. Міжпредметна інтеграція розглядається як чинник створення спільного інформаційного простору. Створення спільного інформаційного простору може досягатися шляхом упровадження в освітній процес міжпредметної інтеграції та реалізації міжпредметних зав’язків у навчальному процесі. Це вимагає здійснення низки змін, насамперед, це – скорочення кількості предметів, яке пропонується здійснити за допомогою впровадження інтегрованих курсів, створення інтегрованих підручників. Така тенденція виникла у результаті збільшення у багато разів інформаційного потоку й необхідності узагальнення його за певними параметрами, а з іншого боку, нагальною проблемою є постійне оновлення змісту основних предметів в інформаційному просторі. Автором в рамках дослідження проблеми міжпредметної інтеграції в профільній школі розроблено дидактичні умови реалізації інтегративного підходу в умовах профільного навчання за єдності інваріантної та варіативної складових (створення системи міждисциплінарних, наскрізних понять, розробка міжпредметних програм навчання; інтеграція змісту фундаментальних та суспільно-гуманітарних наук, створення інтегрованих курсів, підручників (навчальних посібників); технологізація змісту навчання, створення STEM-орієнтованого освітнього

контенту) та методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл, науковців та методистів. Акцентується, що результатом застосування міжпредметних зв'язків має бути міжпредметна компетентність, тобто здатність здобувачів освіти застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ціннісні ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей, розвиток технологічного мислення у старшокласників. Ці напрацювання лягли в основу дидактичної моделі інтеграції змісту навчання у старшій школі в умовах профільного навчання, яка була впроваджена в практику закладів загальної середньої освіти. Практично цей напрямок використовується в закладах загальної середньої освіти шляхом створення міжпредметних курсів, наприклад, курс для 10 класу «Громадянська освіта» та багато інших [5].

3. Гуманізація та гуманітаризація освітнього простору (середовища). Під терміном «гуманізація освіти» дослідники розуміють соціально-ціннісну і морально-психологічну основу стосунків між суб'єктами педагогічного процесу, де критерієм виступає ступінь індивідуального самовизначення, за якого реалізується особистісна свобода. Процес становлення особистісної свободи має бути пов'язаний із соціокультурними та громадянськими цінностями, забезпечуючи гармонійне існування (комунікацію) людини в культурному й соціальному просторі. Гуманітаризацію освіти розглядають, насамперед, як засіб гуманізації освіти, спосіб становлення індивідуального самовизначення особистості, розвитку її самосвідомості, самоосвіти для подальшої самореалізації в особистісному і професійному планах. У вужчому сприйнятті це поняття розглядалося як відображення в освітньому процесі гуманістичних тенденцій у розвитку сучасного суспільства, коли людська особистість визначається найвищою цінністю, але, здебільшого, це стосувалося предметів суспільно-гуманітарного циклу. Згодом поняття було поглиблене і визначалося як процес, спрямований на засвоєння особистістю гуманітарного знання, гуманітарного потенціалу кожної галузі знань, на присвоєння особистістю загально значущих цінностей кожної з них. Одними з перших питання гуманітаризації української освітньої системи розглянули С. Гончаренко і Ю. Мальований (1995). Гуманітарне знання розглядається як цілісність, що характеризується наповненістю особистісним смислом, досвідом, емоційною забарвленістю. Знання, здобуте в ході розуміння, посилюється за рівноправного діа-

логу суб'єкта навчання з культурним досвідом людства. Серед особливостей гуманітарних наук можна вважати: залежність від соціокультурних чинників; використання при гуманітарному пізнанні інтерпретаційних методів дослідження; обов'язковість аналого-символічної системи; наявність аксіологічного моменту. Отже, реформування змісту загальноосвітньої підготовки у напрямі його гуманізації і гуманітаризації має здійснюватися на основі: формування гуманітарного мислення, опанування рідної, державної й іноземної мов; громадянська освіта; прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культур; формування ціннісно-смыслових орієнтацій учнів, починаючи з ранньої родинної освіти. Автором у результаті дослідження вироблено концептуальні положення гуманітаризації профільного навчання, а також створено концептуальну модель фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі, у якій виокремлено блоки, що відбивають заплановані й реалізовані зміни у навчально-виховному процесі навчального закладу. Визначено дидактичні умови добору змісту гуманітарних предметів у старшій школі в умовах профільного навчання, які є взаємозалежною сукупністю компонентів навчально-виховного процесу, що забезпечують реалізацію і зворотний зв'язок його змістового і процесуального блоків. Результатом гуманітарної освіти за зазначених умов має стати інтелектуалізація особистості, а саме – поєднання культурної підготовки з оволодінням окремими предметами і всією культурою в цілому [6].

4. Оновлення бази інноваційних технологій. Потреба оновлення методологічних і методичних засад навчання літератур в старшій школі пов'язана з необхідністю урахування специфіки читання в епоху інформаційних технологій: залучення учня до читання, формування читацької (предметної і загальнонавчальної) та ключових компетентностей, упровадженням профільного навчання. У структуру інноваційних технологій ми відносимо: навчання в співробітництві (командна, групова робота); розвивальне навчання; ігрові технології; технології інтерактивного навчання; технологія проектного навчання; технологія життєвого проекту та життєвого проектування; технологія розвитку критичного мислення; техноло-

гія формування та розвитку творчої особистості; вальдорфська педагогіка Р. Штейнера та ін. [7; 9].

5. Оновлення змістового наповнення курсів філологічної спрямованості в умовах профільного навчання (тенденція варіативності). У нашому дослідженні зроблено акценти на тому, що нагальною проблемою є постійне оновлення змісту гуманітарних предметів в сучасному інформаційному просторі. Зокрема, програми з літератури та суспільно-гуманітарних предметів мають постійно оновлюватися, доповнюватися новими темами, що відображують зміни у суспільстві та сучасній літературі. Опитування старшокласників показало: 1) зміст предметів, що їм викладають в цілому відповідає сучасним досягненням науки та культури, але має бути переглянутий та відкоригований; необхідне застосування педагогічних інновацій; 2) важливість компетентісно спрямованого навчання, орієнтації на майбутню практичну діяльність; 3) необхідність введення низки інтегрованих курсів; курсів, що поглиблюють зміст обраного профільного предмета; курсів, які наближені до сучасних технологій. Анкетування вчителів старшої школи показало, що 44% учнів беруть участь у виборі спеціальних курсів, факультативних курсів, які поглиблюють знання з обраного ними профілю навчання; відповіді вчителів на запитання чи вважаєте Ви достатнім змістову наповненість Вашого предмета розподілилися таким чином: 45 %; 25 %; 30 %. Результати анкетування вчителів профільної школи щодо питання інтеграції показали, що інтеграцію вважають нагальною необхідною основна маса вчителів, зокрема, на базі таких предметів, як: мистецтво-історія, літератури, біологія-хімія-фізика, географія-країнознавство, математика-інформатика тощо. Зазначено також, що інтегрованими підручниками вчителі не користуються (видані не дійшли до школи). Важливим вчителі вважають також викладання суміжних курсів (країнознавство, художня культура, громадянська освіта); можливість вивчення досвіду в іноземних колег; зміну наповненості змісту предметів; застосування різних педагогічних технологій гуманітарного та гуманістичного спрямування; підготовку учнів до конкуренції на ринку праці; полегшення суспільної інтеграції, соціалізації учнів; формування особистості, здатної критично мислити, навчатися протягом життя; формування майбутньої інтелектуальної еліти; допомогу учневі у виборі життєвої траєкторії, підготовка до складання іспитів; створення сучасної бази підручників для старшої школи [8].

З цього випливає проблема адаптації та розроблення оновленого банку педагогічних технологій, який би ефективно працював на нову українську школу та водночас був би здатний змінюватися разом з її потребами, у тому числі, в умовах постійно змінюваного змістового навантаження на учнів.

Список використаних джерел

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
2. Ушакова Т. Розвиток учнівської творчості і національно-патріотичне виховання засобами української мови та літератури. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи* : матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. 259–261.
3. Барановська О. Особливості реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в умовах профільного навчання. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Аксіологічні аспекти в розвитку науки та освіти* : V Міжнародна науково-практична конференція, м. Конін – м. Ужгород – м. Херсон – м. Кривий Ріг, 30 лист. 2018 р. / [ред.-упоряд.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2018. С. 62–63.
4. Барановська О. В. Інформаційні компетентності – обов'язковий актив учня сучасної школи. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2003. № 2. С. 67–71.
5. Барановська О. В. Конструювання змісту профільного навчання на основі міжпредметної інтеграції *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 32–36.
6. Барановська О. В. Фундаменталізація змісту гуманітарних предметів у старшій школі: концептуальна модель. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 35–43.
7. Паламарчук В. Ф., Барановська О. В. Педагогічні технології навчання в умовах нової української школи: вектор розвитку. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 3. С. 60–66.
8. Барановська О. Зміст предметів гуманітарного циклу в профільній школі: шляхи оптимізації. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 5. С. 47–51.
9. Савченко М. П. Особливості реалізації технологій профільного навчання за суспільствознавчим спрямуванням. *Організаційно-дидактичні особливості реалізації технологій профільного навчання* : зб. матеріалів круглого столу, м. Київ, 14 берез. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 27–31.

Безрук Катерина Олександрівна,
методист Центру позашкільної роботи
Святошинського району м. Києва,
аспірантка Інституту проблем виховання
НАПН України,
м. Київ

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З БАТЬКАМИ УЧНІВ
З ПИТАНЬ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ
«ЖИТТЄТВОРЧІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО І МОРАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ»**

Автор окреслює проблеми духовного і морального розвитку особистості в сім'ї, та аспекти організації роботи педагога з питань формування педагогічної культури, компетентності батьків.

Ключові слова: *духовність; моральність; духовно-моральний розвиток; батьки; діти.*

*Педагогіка повинна стати наукою для всіх –
і для вчителів, і для батьків.*
В. Сухомлинський

Згідно зі статтею 55 Закону України «Про освіту» виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Саме в сім'ї створюються умови для розвитку, соціалізації дитини, оволодіння нею духовно-моральними цінностями. В контексті зазначеного В. Сухомлинський наголошував: «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело водами якого живиться повноводна річка нашої держави».

Водночас науковцями, практиками зазначається, що інститут батьківства в Україні знаходиться у критичному стані. Підтвердженням цьому слугує статистика, яка прозвучала на Українському форумі сім'ї (березень 2019 року):

- близько 10% дітей виховуються і формуються під впливом відповідальних та ефективних батьків;

- близько 25% дітей зростають у проблемних сім'ях (батьки живуть подвійною мораллю і стандартами, між ними немає любові, підтримки, поваги, тощо проблеми алкоголю і наркотиків, ігрові та комп'ютерні залежності та ін.);

- понад 55% дітей ростуть і виховуються без участі рідного батька;

- близько 10% дітей ростуть без участі батьків (з них лише 1% сироти, а інші за наявності мами не мають ніякого позитивного впливу від її присутності в їхньому житті).

Лише близько 10% підлітків у віці 15-16 років засвідчують про авторитет рідного батька в їхньому житті.

Результати опитування батьків, проведеного Інститутом проблем виховання НАПН України, свідчать, що:

- у сім'ях немає продуманої стратегії виховання дітей;
- батьки не враховують вікові та індивідуальні особливості дітей у спілкуванні, що тягне за собою проблеми у встановленні контактів з дитиною;

- у багатьох сім'ях основний педагогічний арсенал нинішніх батьків складається лише з власного дитячого досвіду виховання в сім'ї;

- далеко не завжди у сім'ях пошановуються права дитини;
- психолого-педагогічні знання батьків не відповідають вимогам сьогодення, що призводить до помилок у сімейному вихованні.

У значної частини батьки не сформовано уявлення про зміст, способи реалізації сучасних механізмів виховання дитини – саморозвитку, самореалізації, формування моральної відповідальності особистості.

Отже, проблема формування педагогічної культури, компетентності батьків набуває особливої актуальності як важлива умова ефективності та якості виховання дітей.

Навчання батьків – це перша цеглина у фундаменті взаємодії педагогів і батьків. Якщо заклад освіти (ЗО) належним чином його організовує, навчає осмислювати дитинство з різних позицій, то якість виховання дітей значно підвищиться, зростуть реальні шанси активної участі батьків у їх життєдіяльності:

Отже, на часі переосмислення й осучаснення впроваджуваних у закладах освіти програм навчання батьків з питань виховання дітей у сучасних сім'ях, врахування усіх обставин і складностей сучасного сьогодення. Основна увага повинна спрямовуватися

на виховання дитини як суб'єкта власного життя, спроможного робити моральний вибір.

Організація навчання батьків має базуватися на певних принципах. Окреслимо найбільш важливі з них.

Принцип природо- і культуровідповідності вимагає врахування у навчанні батьків анатомічних, фізіологічних, психологічних і вікових особливостей кожного вікового періоду дитинства.

Принцип суб'єкт-суб'єктного, полілогічного спілкування передбачає сприйняття батьків як суб'єктів зі своїми інтересами, потребами, позицією; рівноправними партнерами в освітньому процесі.

Принцип орієнтації на досвід батьків – навчання має допомогти батькам здобути суб'єктивно осмислений досвід у вихованні дітей, який сприятиме підвищенню рівня готовності батьків до здійснення виховної функції.

Принцип наступності, що означає розгортання навчальних програм для батьків із використанням попередньо набутих знань і досвіду. Врахування цього принципу забезпечує безперервність виховного процесу в ланці «школа – сім'я», оволодіння батьками конкретними вміннями й навичками з метою поліпшення сімейного виховання дітей.

Принцип достовірності інформації – навчальна інформація для батьків має спиратися на науково обґрунтовані (медичні, психологічні, педагогічні, фізіологічні, соціологічні тощо) факти.

Принцип практичної орієнтованості інформації – інформація, що надається батькам має бути доступною і придатною для практичного використання у реальних сімейних обставинах.

Принцип свободи вибору батьками форм і способів навчання.

Вказані принципи складають певну систему. Кожен з них як її важлива складова взаємопов'язаний з іншими, а саме їхнє поєднання постає запорукою ефективності навчання батьків.

Проблемне поле педагогічного навчання батьків може містити такі блоки:

1. Зміни у суспільстві та виховання дітей у сім'ї.
2. Психологічні, фізіологічні й педагогічні основи виховання дітей у сім'ї.
3. Батьки і діти: мистецтво спілкування і взаємодії.
4. Здоров'я дітей, корекція відхилень, популяризація здорового способу життя, формування стресостійкої особистості.

5. Духовно-моральний розвиток і виховання дітей у сім'ї.
6. Відповідальне компетентнісне батьківство як умова ефективного розвитку дитини.
7. Психолого-педагогічний супровід дитини, яка опинилася у складній життєвій ситуації.

Для створення ефективної системи навчання батьків варто позбутися застарілих поглядів і штампів у його організації. Доцільно урізноманітнювати як організаційні форми, так і методи навчання батьків. Зокрема, досить ефективними з них є такі, як конференції, круглі столи, диспути, дискусії, діалоги, ділові та рольові ігри, тренінги, сімейні вечори, батьківські клуби, вечори творчих родин, конкурси, фокус-групи. Збагачення форм і методів навчання викликатиме у батьків інтерес, позитивно впливатиме на якість та ефективність виховання дітей у сім'ї (додаток).

Зміст і пропонувані форми роботи мають сприяти виробленню критичного ставлення до особистої педагогічної діяльності в сім'ї, вдосконаленню вміння аналізувати конкретні педагогічні ситуації і знаходити правильні рішення, а також дати змогу батькам сформулювати свою позицію як вихователів і накреслити стратегію виховання дитини.

У процесі навчання батьків варто частіше спиратися на їхній власний позитивний досвід, використовувати активні та інтерактивні форми навчальної взаємодії, здійснювати педагогічний аналіз окремих випадків і ситуацій виховання дитини в сім'ї, її поведінки і діяльності.

Така система сприятиме виробленню у батьків сучасних поглядів на виховання дитини як складний і динамічний процес взаємодії дорослого і дитини, оволодіння ними сучасними методами і прийомами виховання дитини, знання закономірностей і особливостей її психологічного розвитку, формування здатності розуміти мотиви поведінки, прогнозувати різні варіанти її особистісного розвитку.

Додаток

Практичний інструментарій у роботі з батьками учнів

1. Тематика конференцій

- Виховання духовно-моральної особистості в сучасному соціумі: реальії, перспективи
- Взаємодія закладів освіти і сім'ї у вихованні духовно-моральної особистості

- Духовно-моральний розвиток особистості: рефлексія практики, проблем, перспектив
- Діти: стратегія і тактика сімейного виховання в сучасних умовах
- Соціальне партнерство сім'ї і закладів освіти у сфері виховання: вектори взаємодії

2. Тематика круглих столів

- Партнерство батьків і закладу освіти – запорука успішного розвитку дитини
 - Роль сім'ї у вихованні духовно-моральної особистості
 - Виховання духовності дитини у сучасній родині
 - Життєві цінності сім'ї як інституту виховання
 - Сім'я і заклад освіти у виховному просторі дитини
 - Сім'я як основа виховання духовно-моральної особистості
 - Соціальне партнерство закладу освіти сім'ї: актуальність, необхідність, практика
- Розвиток компетентності батьків – актуальна проблема сучасності
 - Сім'я в системі координат сучасного закладу освіти
 - Діти і соціум: особливості соціалізації дітей у сучасних умовах
 - Конфлікти батьків і підлітків: хто правий, хто винен
 - Метаморфози батьківської любові: як виховувати дітей
 - Взаємодія закладу освіти і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки учнів

3. Тематика дискусій

- Батьки і діти як досягти взаєморозуміння?
- Щаслива сім'я, яка вона?
- Дитина сучасному соціумі: як її розуміти, виховувати?
- Гордієві вузли виховання у сім'ї і закладі освіти: як їх розв'язати?
- Як уникнути появи в сім'ї «важких підлітків»?
- Чи потрібні дитині кишенькові гроші?
- Батьки у закладі освіти: гості, спонсори чи партнери?
- Педагоги і батьки: як стати союзниками у вихованні духовно-моральної особистості?
 - Чи може заклад освіти компенсувати недоліки виховання дітей в сім'ї?
 - Діти з девіантною поведінкою – провина чи біда сім'ї?

4. Тематика ділових ігор

- Відзначення в закладі освіти Дня сім'ї
- Відзначення в закладі освіти Дня батька
- Відзначення в закладі освіти Дня матері
- Портрет компетентних батьків
- День народження дитини: мистецтво підготовки і проведення
- Безпечний Інтернет: практикум для батьків

5. Тематика проєктів

- Сімейні цінності

- Міцна сім'я – міцна держава
- Здорова сім'я – здорова держава
- Сім'я – простір без насильства
- Щаслива дитина, де дружна родина
- Батько – найважливіший статус у світі
- Сім'я і заклад освіти – єдина родина
- Простір освітніх можливостей закладу освіти для батьків
- Педагогічна освіта батьків
- Відкриваємо дитині світ читання

6. Тематика тренінгів

- Роль сім'ї у вихованні культури поведінки дитини
- Взаємодія батьків з підлітком: знаходимо компроміс
- Батьки архітектори і проектувальники способу життя дитини
- Основи батьківської компетентності

7. Тематика для розгляду на батьківських зборах

1-4 класи

- Виховання в дітей гуманного ставлення до людини
- Роль сім'ї у вихованні моральних якостей особистості
- Молодший шкільний вік і його особливості
- Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці

5-9 класи

- Світ цінностей сучасного підлітка
- Цей важкий підлітковий вік
- Вільний час підлітків: чим його зайняти
- Роль сім'ї у формуванні морального імунітету підлітка
- Профілактика шкідливих звичок підлітків
- Формування характеру підлітків: вплив батьків
- Особливості взаємодії з підлітками в сім'ї
- Вплив сім'ї на соціальний розвиток особистості підлітка
- Роль сім'ї в профілактиці Інтернет-залежності серед підлітків
- Виховання характеру й морально-вольових рис підлітків у сім'ї
- Формування соціально-моральної позиції у старшокласників

10-11 класи

- Молодіжна субкультура й ставлення до неї батьків
- Особливості спілкування батьків з дітьми-старшокласниками
- Особливості юнацького віку і врахування їх у сімейному вихованні
- Роль сім'ї у формуванні життєвих орієнтацій старшокласників

8. Тематика соціальних досліджень

- Ідеальні батьки очима підлітків
- Соціальне замовлення батьків – закладу освіти
- Потреби батьків у психолого-педагогічних знаннях
- Батьківські збори: погляд тат і мам
- Компетентні батьки, які вони?
- Взаємовідносини в системі «педагог – дитина – батьки»

- Права підлітків, які батьки не хочуть визнавати
- Що підлітки приховують від батьків?

9. Тематика конкурсів

- Дружні ми та дужі, до спорту небайдужі
- Батьківські ініціативи
- Світ сімейних захоплень

Список використаних джерел

1. Бондаревська В., Бабенко К., Возіанкова О. *Школа для батьків*. Київ : Батискаф; Аванпост-Прим, 2003. 320 с.
2. Веретенко Т. Г., Зверева І. Д., Шевченко Н. Ю. *Основи батьківської компетентності* : навч. посіб. / [за заг. ред. І. Д. Зверевої]. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
3. Вороніна Г. Л. *Програма спецкурсу для педагогічних працівників загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів «Формування педагогічної культури батьків»*. Харків, 2011. 12 с.
4. Вороніна Г. Л. *Трикутник партнерства : педагоги – батьки – діти*. Харків : Веста; Вид-во «Ранок», 2008. 240 с.
5. Вороніна Г. Л. Формування педагогічної культури батьків як пріоритетний напрям роботи школи. *Сім'я та школа у виховному просторі дитини* : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. Л. Д. Покроєвої]. Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2015. С. 89–97.
6. Вороніна Г. Л. *Шкільна тріада : методичні поради*. Харків : ХОНМІБО, 2008. 76 с.
7. Максимович О. М. *Сучасна сім'я: проблеми виховання дітей* : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. 199 с.
8. Оржеховська В. М., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. *Взаємодія навчального закладу і сім'ї : стратегії, технології, моделі* : [практико орієнтований посібник]. Харків : Точка, 2007. 200 с.
9. *Педагогічний словник для молодих батьків* / [авт. кол.: Т. Ф. Алексєнко, Л. В. Артемова, І. Д. Бех [та ін.]; [за заг. ред. В. Г. Постового]. Київ : ДЦССМ, 2004. 348 с.

Бондаренко Неллі Володимирівна
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови
та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ*

КУЛЬТУРОМОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: СПІВДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ І ПЕДАГОГІВ-ПРАКТИКІВ

У статті порушено проблему формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. На конкретно-му прикладі співпраці науковців Інституту педагогіки НАПН України і вчителів експериментальних закладів розкрито алгоритм роботи творчої групи з вивчення стану проблеми, розроблення теоретичного підґрунтя і практичних рекомендацій педагогам-предметникам щодо формування у здобувачів освіти культурної компетентності.

Ключові слова: *ключові компетентності; культурна компетентність; шляхи формування; співдослідження; співпраця науковців і педагогів-практиків.*

Ефективність досліджень в освітній галузі, їх життєздатність і результативність значною мірою залежать від взаєморозуміння та партнерської співпраці науковців і педагогів-предметників, які сприймають, засвоюють, апробують і творчо впроваджують сучасні педагогічні ідеї та розробки в практику роботи закладів загальної середньої освіти. Важливу місію в цьому процесі відведено експериментальним закладам Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, на базі яких здійснюється систематична робота й відбуваються знакові освітні заходи. Саме вони дають імпульс реалізації ідей у розвиток Нової української школи.

Згідно з рекомендаціями науково-практичного семінару «Компетентнісно орієнтоване навчання української мови в закладах загальної середньої освіти», який відбувся 03 жовтня 2018 року на базі Вишнівської ЗОШ I–III ступенів №3 Київської області (нині Вишнівський академічний ліцей «Основа» Києво-Святошинської

районної ради Київської області) започатковано роботу творчих груп у складі педагогів-предметників і науковців Інституту педагогіки НАПН України. Їх завданням є розроблення теоретичного підґрунтя і методичних рекомендацій щодо формування конкретних ключових компетентностей. Для обміну досвідом груп і поглиблення співпраці між наукою і практикою семінар вирішено зробити постійним на базі закладів загальної середньої освіти Києво-Святошинського району. Результати роботи творчої групи вчителів Вишнівського академічного ліцею «Основа» оприлюднюються в журналі «Українська мова і література в школі», у збірниках наукових праць та в матеріалах науково-практичних конференцій в Україні й за кордоном [5; 7; 10].

Науковці спільно з педагогами-предметниками розробили «Матеріали для роботи творчих груп». Покроковий «Алгоритм роботи творчої групи» учителів Вишнівського академічного ліцею «Основа» під керівництвом науковців із розроблення культурної компетентності містив такі пункти:

1. Вибір однієї з-поміж 11 груп ключових компетентностей (Закон України «Про освіту»).
2. Складання списку творчої групи, яка розроблятиме вибрану ключову компетентність.
3. Вибір девізу творчої групи (*це може бути афоризм, що стосується суті компетентності*).
4. Проведення анкетування старшокласників за попередньо розробленими анкетами.
5. Аналіз та оприлюднення результатів анкетування.
6. Робота з послідовного заповнення таблиці «Розвиток ключових компетентностей».
7. Добір текстів, що відповідають критеріям, для формування ключової компетентності, і створення банку текстів.
8. Розроблення системи завдань і вправ для формування ключової компетентності.
9. Апробація розробленої методичної системи.
10. Узагальнення, систематизація, висновки й оприлюднення результатів науково-практичної роботи (поетапно).

Вибір творчою групою учителів української мови і літератури Вишнівського академічного ліцею «Основа» культурної компетентності не випадковий.

Українська мова як культурний код нації і навчальний предмет є каналом цілеспрямованої **інкультурації** – процесу входження й глибинного занурення людини в культуру, опанування традицій, звичаїв, норм, цінностей, моделей поведінки, властивих конкретній культурі. Українська мова формує основу змісту **культурної ком-**

петентності особистості, яка дає можливість людині розуміти, правильно інтерпретувати й доцільно застосовувати здобуті знання про культурні установки, цінності й норми.

З-поміж 2400 різних культур, що існують у світі (дані ЮНЕСКО), українська визнана однією з найдавніших, найвартісніших і найпотужніших.

Українська культура – наше безцінне національне надбання, унікальний національний культурний код, за яким нас ідентифікують у світі як українців.

Достойники української культури, попри значні репресійні втрати, зробили вагомий внесок у прогрес світової цивілізації. Багато наших визначних діячів освіти, науки і культури замовчувались радянським режимом, були знищені ним, привласнені чужими культурами або інтегровані в них.

Великий педагог і письменник Василь Сухомлинський стверджував, що «школа стає осередком культури, коли в ній панують чотири культ: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова» [3].

Педагоги-предметники накопичили безцінний досвід ознайомлення здобувачів освіти зі скарбами української культури, який ще недостатньо вивчено й реалізовано.

Водночас рівень культурної поінформованості здобувачів освіти навряд чи можна вважати достатнім. Однією з причин є брак системної уваги науковців до цієї проблеми. Ігор Сяндюков (газета «День») зазначає, що рівень інтелектуальної планки в суспільстві неблаганно знижується. У розумінні культури сьогодні ми, як і в 90-х, продовжуємо перебувати «в нижній частині синусоїди» [8, с. 12].

Це підтвердили бесіди й результати анкетування, проведеного в 2018/2019 н. р. Вони засвідчили недостатню обізнаність здобувачів освіти з культурною спадщиною народу. Попри твердження, що молодь, і особливо юнь, не надто цікавиться телебаченням, свою ерудицію вона продемонструвала на рівні 95-го кварталу, що незабаром знайшло своє підтвердження на виборах президента.

Запропоновані десяти-одинадятикласникам анкети містили такі запитання й завдання: 1. Що ви вкладаєте у поняття «культура»? 2. Запишіть 7 ключових слів, які розкривають поняття «культура». 3. Запишіть кілька прізвищ та імен маловідомих діячів української культури. 4. Яких знань з української культури вам бракує?

5. Як ви берете участь у збереженні й розвитку української культури?

Проведене анкетування дало уявлення про стан культурної обізнаності здобувачів освіти, можливість зрозуміти їхні потреби, визначити завдання методики й суміжних наук щодо формування культурної компетентності як ключової. Продемонстрована старшокласниками поінформованість щодо окремих діячів культури пояснюється наявністю в підручнику відповідних поодиноких текстів. Тому культурологічна матриця опанування мови і вияскравлення достойників української культури через роботу зі зразками висловлень мають закласти основу формування культурної компетентності.

У програмах для школи, розроблених фахівцями до початку останньої реформи, культурологічний компонент реалізувався через соціокультурну змістову лінію й передбачені нею тексти відповідної тематики. Культурологічний складник соціокультурної змістової лінії зобов'язував авторів підручників включати в зміст базові відомості з галузі культури. «Реформатори»-аматори вилучили цей канал спрямованої інкультурації, чим дуже ускладнили впровадження ідей Нової української школи [6].

Позитивним є те, що автори Закону України «Про освіту» виокремили культурну компетентність як самодостатню, не давши їй розчинитися в соціокультурній, і висловили намір зафіксувати її розвиток у меті та в змісті навчальних програм. Однак вона опинилась на не зовсім почесному передостанньому місці в переліку 11-ти груп ключових компетентностей, які необхідно формувати на уроках з усіх предметів у Новій українській школі. Чи не тому проблема розвитку цієї надважливої всеохоплюючої компетентності, яка формується від народження і чинить визначальний вплив на економіку і прогрес у всіх сферах життя людства, залишається на периферії наукових інтересів?

Співдослідники визначили базові поняття, що розкривають суть і призначення культурної компетентності: *культура, функції культури, культурна компетентність, артефакт, менталітет (ментальність), етнос, інкультурація, культура національна, культура загальнолюдська, культурна ідентифікація, культурні константи, культурні установки, культурні цінності, культурні норми, субкультура*. Було укладено «Словничок базових понять культури».

Формування в учнів культурної компетентності передбачає активне залучення слів-понять, які утворюють ядро мовної свідомості українців, їх світобачення й логіку пізнання світу. Ці лексеми розглядають як *ментальні домінанти, ключові слова культури, ключові концепти культури, репрезентанти ключових концептів культури, слова з культурним компонентом, культурні концепти* [9].

Культурні концепти широко представлені в українському мистецтві й значущі для нашої культури. Стрімкі глобалізаційні процеси, своєю чергою, потребують осучаснення цього усталеного ядра в контексті модернізації українського національного характеру, що має стати предметом запитаних наукових досліджень на суміжжі різних галузей наук.

На пропозицію збагатити складений мовознавцями список ключових слів української культури сучасними реаліями учні 9–11-их класів Вишнівського академічного ліцею «Основа» відгукнулися таким переліком: *Батьківщина, захист, безпека, армія, світ, лідер, розвиток, прогрес, цілеспрямованість, упевненість, право, економіка, політика, медицина, спорт, екологія, професіоналізм, конкуренція, етика, право вибору, інтелект, ерудиція, Інтернет, технології, комунікація, інформаційний розвиток, культурний обмін, різноманітність, індивідуальність, самовираження, адаптація, саморозвиток, толерантність, людяність, упевненість, дозволя, подорожі та ін.*

Розробляючи методику формування у здобувачів освіти культурної компетентності, необхідно враховувати функції, що їх реалізує культура як суспільно-історичне явище. Основні з-поміж них – *інформаційна, пізнавальна, аксіологічна (ціннісно-комунікаційна), регульовальна (нормативна), людинотворча, перетворювальна, світоглядна, виховна.*

Створюваний робочою групою **банк текстів** культурологічної тематики мав розпочинатися ключовим текстом, який відбиває суть явища, покладеного в основу компетентності. Кожен текст нумерувався порядковим номером.

До текстів, які мали увійти до банку, ставилися певні вимоги. Це:

1. Тематична різноманітність, оригінальність, «нетрафаретність».
2. Пізнавальна цінність.
3. Наявність актуальної проблеми.
4. Комунікаційна цінність і значущість предмета розмови.
5. Змістовність, сюжетність (за винятком окремих текстів).
6. Комунікаційна перспектива (можливість обговорення порушених проблем).

7. Придатність для формування однієї або кількох ключових компетентностей. 8. Відповідність нормам сучасної української літературної мови (за винятком текстів для редагування). 9. Документованість (обов'язкова наявність вихідних бібліографічних даних).

Частину дібраних текстів опубліковано в журналі «Українська мова і література в школі» разом із завданнями для роботи над ними [10].

На цей час у банку, який постійно поповнюється, є такі тексти культурологічної тематики: 1. *Культура*. 2. *Мова – життя духовного основа*. 3. *Зоряна плеяда митців*. 4. *Нам треба голосу Тараса...* 5. *Києво-Могилянська академія*. 6. *Українська книжка*. 7. *Є цінності, яким нема ціни...* 8. *Українське малярство*. 9. *Український живопис*. 10. *Український рушник*. 11. *Тріумф українського вбрання*. 12. *Український театр*. 13. *Український кінематограф*. 14. *Українські музеї*. 15. *Українські художники*. 16. *Чарівний світ Катерини Білокур*. 17. *Унікальний дар Івана Марчука*. 18. *Українська музика*. 19. *Українська пісня – поетична біографія народу*. 20. *Микола Лисенко – музичний геній України*. 21. *Анатолій Солов'яненко – гордість світового оперного мистецтва*. 22. *Український композитор світового рівня Володимир Івасюк*. 23. *Україні потрібні Ханенки*. 24. *Лесь Курбас – зодчий нового українського європейського театру XX століття*. 25. *Українські шедеври світової архітектури*. 26. *Якою має бути доля пам'ятників різних епох?* 27. *Як оздоровити націю духовно?*

Культурну компетентність можна вважати сформованою, якщо особистість буде здатна засвоювати й відтворювати культуру, її базові цінності, традиції, поширювати, транслювати, передавати культурну спадщину прийдешнім поколінням.

Нами визначено очікувані **результати** сформованості культурної компетентності. Це *знання, навички, відношення/ставлення*, що розвивають компетентність, коли здобувач освіти: *розуміє* суть поняття культура; *знає* знакових діячів української культури, зокрема маловідомих (замовчуваних, знищених режимом) і привласнених чужими культурами; *виявляє* обізнаність із базовим обсягом культурологічної інформації; *виявляє* здатність доцільно застосовувати її; *знає* культурні стандарти народу; *дотримується* їх; *усвідомлює* специфіку української культури, що проявляється у мові, цінностях, традиціях, звичаях і звичках; *сприймає* українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської; *усвідомлює* культурні від-

мінності між народами; *виражає* ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва; *утверджує* цінності національної культури на особистісному рівні; *виявляє* готовність успадкувати й передати нащадкам духовні й культурні надбання українського народу; *виявляє* міжкультурне взаєморозуміння, толерантність до представників інших культур; *виявляє* здатність вести діалог, здійснювати міжкультурну комунікацію, не втрачаючи власної ідентичності; *оцінює* творіння української культури [2].

Своєрідним підсумком роботи творчої групи стало заповнення таблиці «*Розвиток ключових компетентностей*», що містить такі графи: 1. № порядковий/уточнений. 2. Назва компетентності. 3. Визначення компетентності. 4. Базові поняття, що розкривають компетентність.

5. Структура (складники) компетентності. 6. Знання, навички, відношення/ставлення, що розвивають компетентність (очікуваний результат).

Результатом співдослідження науковців і педагогів-практиків стало розроблення методичних рекомендацій учителям української мови і літератури щодо формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови.

Науковцям належить проаналізувати культурний контекст сучасної України; провести каталогізацію культури України; визначити, якого роду культурна компетентність потрібна нинішньому і прийдешньому поколінням українців з огляду на наступність певних елементів культури та її оновленням, а також убезпечення руйнування культурного ядра; визначити основу змісту формування культурної компетентності у здобувачів освіти загалом і на уроках української мови зокрема; розробити методику її розвитку і концептуально нові критерії оцінювання рівня сформованості [2].

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В. Інкультурація здобувачів освіти у процесі компетентісного навчання української мови. *Дивослово*. 2019. № 9 (750). С. 2–6.
2. Бондаренко Н. В. Культурна компетентність як проблема української лінгводидактики. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи: матеріали Першої міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 18 квіт. 2019 р.* // Дидактика : теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 55–58.

3. Бондаренко Н. Непроминуще значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3 (99). С. 6–9.

4. Бондаренко Н. В. Формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 94–99.

5. Бондаренко Н. В. Цінності Об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. «*Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*» : *papers of the 8th International Scientific Conference*. July 12, 2019, Stuttgart, Germany, 12 липня 2019 р., с. Stuttgart, Germany. С. 62–74.

6. Бондаренко Н., Косянчук С. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112–119.

7. Ладоня К. Ю., Зеленова Л. В., Синьоока Г. І. Підручник української мови очима учня, вчителя, науковця. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. 2017. Вип. 19. С. 158–166.

8. Некрасова М. Профессор Юрий Шанин: «Интеллигентных людей не может и не должно быть много». *Киевские ведомости*. 1995. 11 февр. С. 12.

9. Саєвич І. Г. Ключові концепти культури: критерії виокремлення. *Матеріали міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 10–12 жовт. 2013 р. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 255 с.

10. Хмарна О., Бондаренко Т., Зеленова Л., Кравченко Т., Синьоока Г. Робота з текстами культурологічного спрямування на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 2. С. 20–25.

Борисенко Галина Олександрівна
вчитель фізики
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ЯК РЕГУЛЯТОРА ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто різні наукові підходи до розуміння поняття «культура поведінки». На основі аналізу філософських та психологічних і педагогічних джерел визначено сутність і зміст культури поведінки як наукової категорії.

Ключові слова: культура поведінки; особистість; гуманітарні науки

Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та існуванням суперечностей між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості, а також між нагальною потребою в розробленні інноваційних виховних технологій та традиційними методами виховання, які переважно зводяться до словесного впливу на вихованців.

Унаслідок здійснення соціальних, економічних перетворень у нашій державі проблеми культури в усіх її проявах набрали небувалої гостроти. У цьому зв'язку надзвичайно важливими постають питання формування загальної культури особистості, зокрема й культури її поведінки.

Формування загальної культури у дитини, аспектом якої є культура поведінки, визнання нею пріоритету загальнолюдських цінностей є головною метою виховання.

Поняття «культура поведінки» розглядається у гуманітарних науках: філософії, етиці, соціології, психології, педагогіці. Проте, в різних науках про суспільство і особистість подаються різні його визначення – залежно від того, який аспект культури поведінки або соціальна функція вважається головною у конкретному дослідженні.

У філософії на світоглядному рівні обґрунтовуються теоретичні засади формування культури поведінки. Також у різні періоди розвитку філософської думки робилися спроби виокремити основні чинники, що зумовлюють її становлення. Звісно, що з'ясування

змісту поняття «культура поведінки» вимагає окреслення сутності понять «культура» та «поведінка».

У філософії культура розглядається в узагальненому вигляді як форма, результат, спосіб зв'язку людини з дійсністю [8]. Це поняття у різні історичні епохи мало неоднаковий зміст. Започатковане у I ст. у Стародавньому Римі, воно означало обробіток землі, її культивування. Отже, головна особливість культури – людське начало, єдність із людиною та її діяльністю – виражена вже у первісному змісті цього поняття.

У подальшому цим терміном стали позначати все, що створила людина, а під культурою розуміли явища, процеси та відносини, що якісно відрізняють людину від природи. Оскільки поняття «культура» є складним, багатограним, це призводить до різноманітності філософських визначень культури. Існує низка підходів до розуміння культури як багатоаспектного, але єдиного соціального явища:

- культура як система символів, що забезпечує взаєморозуміння між людьми у суспільстві (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, Ю. Лотман, А. Моль, Б. Успенський, С. Неклюдов, В. Топоров);
- культура як сукупність результатів – матеріальних і духовних – людської діяльності (М. Злобін, В. Межуєв);
- культура як специфічне поєднання цінностей, зразків поведінки, еталонів діяльності (М. Шелер, Р. Гартман, К. Роджерс, С. Пеппер, В. Віндельбанд, Л. Коган, М. Чавчавадзе);
- культура як духовне виробництво (Ж.-П. Сартр, Н. Рерих, З. Какабідзе);
- культура як накопичення технологій людської діяльності (Е. Маркарян) [5].

Сьогодні поширеним є діяльнісний підхід до визначення культури. Це поняття трактується у вузькому та широкому розуміннях. У широкому розумінні «культура – це соціальний механізм взаємодії особистості, спільноти з середовищем існування, які забезпечують передачу досвіду та розвиток перетворюючої діяльності». У вузькому розумінні «культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, певному суспільству» [7].

Аналіз зазначеного поняття у філософській науці дає можливість виокремити важливу для нас думку про те, що культура, з одного боку, виступає як діяльність, спрямована на перетворення

природи згідно з людською метою, а з іншого – є засобом удосконалення духовних сил людини, її розуму. Враховуючи зазначене, у нашому дослідженні під «культурою» розумітимемо процес і результат реалізації у природі людської мети відповідно до законів природи, сфери опанування природи та її олюднення [8].

Виходячи з означення, можна стверджувати, що у змісті поняття «культура» визначальною є ідея культивування діяльності, ставлень, почуттів, інтелекту людини, що реалізується шляхом засвоєння нею цінностей світової і національної культури. Як зазначає М. Горлач, матеріальні і духовні надбання людства складають зовнішню форму існування культури, справжнім же внутрішнім змістом її існування є розвиток людини як суспільної істоти. Отже, центром культурної діяльності є людина, яка робить вибір – культивувати чи ні, і якщо культивувати, то що. Отже, культура – це сфера становлення, розвитку, соціалізації людини, вона відображає досягнення людства і є умовою подальшого розвитку суспільства. Виходячи з цього, можна говорити про людинотворчу, гуманістичну сутність культури (Т. Гоббс, Й. Гердер, Ф. Вольтер, І. Кант, Г. Гегель).

Аналіз сучасних поглядів на сутність і зміст поняття «культура» дає змогу виокремити основні її функції. Насамперед, як засіб зберігання і поширення людського досвіду вона виконує функцію соціальної пам'яті, що компенсує нестачу генетичного механізму успадкування інформації, необхідної для життя людини у соціумі. Також культура як надприродна нормативно-ціннісна система регулює життєдіяльність людини, отже виконує регулятивну функцію. У процесі діяльнісного опанування культури відбувається розвиток особистості, формуються її якості та властивості. Через це можна стверджувати, що вона виконує освітню, виховну і комунікативну функції. Нарешті, будучи засобом соціального впливу, культура забезпечує освоєння, перетворення навколишньої дійсності, тобто виконує функції інтеграції і диференціації суспільства.

Основними компонентами культури, що впливають на регуляцію поведінки, є цінності, норми, санкції. В основу поняття «цінності» покладено наявність у певних предметах, явищах ознак і властивостей, які відображають їх значущість для людини чи суспільства [9]. Система цінностей є важливим регулятором гармонійного функціонування людей у соціумі.

Система цінностей подає модель, спосіб життя і функціонує у вигляді стереотипів поведінки. Практичним втіленням цінностей є

норми. Соціальні норми можна розглядати як вимоги суспільства до особи, в яких визначені об'єми, характер, а також кордони можливого і припустимого в її поведінці [8]. Оскільки норма несе в собі вимоги обов'язкового виконання, в ситуаціях вибору це призводить до зіткнення особистісних і суспільно-нормативних мотивів, у результаті чого відбувається їх корегування і здійснення вибору особистістю.

Цінності захищаються нормами. Таку саму роль, але відносно норм, виконують санкції. Санкції стежать за діями у яких виражається ставлення до норми: якщо норма порушується – призначається негативна санкція (покарання), дотримання норми передбачає позитивну санкцію (винагороду) [8].

Отже, у філософії культура поведінки розглядається як сфера становлення, розвитку і соціалізації людини. Така культура охоплює певну систему цінностей, які втілюються у поведінкових нормах і правилах. У таких спосіб у культурних нормах віддзеркалюються вимоги суспільства до поведінки людей, визначаються межі дій і вчинків, які сприяють успішному розвитку не лише особистості, а й суспільства загалом. Спільною у поглядах філософів є думка про те, що культурною можна вважати таку поведінку, яка втілюється адекватно до закономірностей розвитку людської особистості і не суперечить набутим соціально-історичною практикою принципам гуманізму і культуровідповідності.

У соціології «культура поведінки» розуміється як сукупність духовних цінностей, правил, норм, які регулюють характер взаємовідносин між людьми і слугують для того, щоб полегшити їх входження в суспільство, зробити умови спілкування з оточуючими приємними і зручними [7].

За теорією соціальної мобільності П. Сорокіна, людина одночасно перебуває у кількох суспільних системах: конгломератах (натовпи), верствах (фахівці) та інститутах (політичні партії, церква). У кожній системі особистість має різне положення: бідний – багатий, гарний фахівець – поганий фахівець. Природно, що її поведінка спрямована на перехід у більш вищу для себе категорію, що суперечить суспільному устрою. Отже, щоб запобігти соціальним конфліктам, потрібно дати можливість індивіду піднятися до верхів соціальної спільності.

Якщо філософія і соціологія розробляють теоретичні засади функціонування міжлюдських взаємин, то завдання етики полягає

в обґрунтуванні норм поведінки з погляду інтересів суспільства з метою впровадження їх у свідомість індивідів. Основною суспільною функцією моралі, як предмета етики, є функція регуляції людської поведінки та міжлюдських взаємин.

Основа етичного підходу до поведінки полягає у тому, що будь-які вчинки людини підлягають моральній оцінці і можуть бути морально кваліфіковані. Поведінка людини розглядається у діалектиці добра і зла: здійснений як добро вчинок завжди має у своєму результаті те, що може бути розглянуте як відносне зло. Згідно з цим моральна поведінка оцінюється за принципом «максималізації добра і мінімалізації зла», а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей.

В етиці поняття «культура поведінки» трактується у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні воно включає «всі галузі внутрішньої та зовнішньої культури людини: етикет, культура побуту, естетичні засоби належної людині міміки, пантоміміки, виразів обличчя та рухів тіла». У вузькому розумінні, це «сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки». А. Гусейнов пов'язує культуру поведінки з манерами, які регулюються етикетом.

С. Анісімов, Л. Волченко, В. Малахов виокремлюють такі аспекти культурної поведінки як моральний та позаморальний. До позаморального аспекту культури поведінки належить так звана «звична поведінка» [1]. Л. Волченко зазначає, що у звичній поведінці мотив і дія настільки зливаються, що сама мотивація переходить в область інтуїції і виявляє себе лише в екстремальних ситуаціях. «Звична поведінка» включає такі напрями самовиявлення людини як дисциплінованість, охайність, дотримання правил етикету, а також діяльність, спрямовану на задоволення естетичних, гігієнічних потреб тощо. Звісно, ці дії засновані на моральних нормативах, проте мораль виражається в них на інтуїтивному рівні.

Моральний аспект культури поведінки передбачає здатність людини при побудові взаємин з іншими виявляти свої почуття соціально припустимими засобами, тобто йдеться про моральну поведінку особистості.

Прямуючи за В. Малаховим, моральну поведінку ми розумітимемо у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні поведінка є моральною, «якщо узгоджується з вимогами моралі, її

нормами та цінностями». У вузькому розумінні власне моральною є лише та поведінка, «яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб'єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей». Отже, моральна поведінка є складовою загальної культури поведінки. При цьому здатність особистості у ситуації вибору дотримуватися моральної поведінки вказує на високий рівень розвитку її культури поведінки.

У практиці повсякденної поведінки окреслені вище аспекти культури поведінки тісно пов'язані, а їх відокремлення носить більше теоретичний характер і призначається для кращого усвідомлення цього поняття. За такого підходу культура поведінки виступає одночасно як результат і показник відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам поведінки.

У психології процес становлення культури поведінки пов'язується з процесом соціалізації особистості. Найпоширенішими є такі означення соціалізації: 1) процес адаптації індивіда до навколишнього світу (В. Паригін); 2) сукупність соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює систему знань, норм і цінностей, які дають змогу йому бути повноцінним членом суспільства (І. Кон); 3) процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом (Є. Рибалко).

Виокремлюють різні підходи до розвитку і соціалізації особистості. Так, Ж. Піаже, Р. Спітц приділяли особливу увагу розвитку мислення дитини як внутрішньої детермінанти її соціальної поведінки. Зокрема, Ж. Піаже розглядав поведінку індивіда з погляду адаптації до навколишнього, яка полягає у досягненні рівноваги між асиміляцією нової інформації всередині вже існуючих категорій і пристосуванням до неї шляхом створення нових категорій та зміни структури в цілому. Отже, моральний розвиток особистості складається із послідовних стадій. Кожна стадія визначається певними домінуючими характеристиками і починається з набуття нової когнітивної здібності, яка згодом закріплюється і інтегрується. Тож психічний розвиток водночас є безперервним і переривчастим [2].

На відміну від них Е. Еріксон акцентує на емоціях, потягах і конфліктах, або кризах розвитку. Він стверджує, що індивід упродовж життя проходить кілька стадій кожна з яких супроводжується кризою. Долаючи ці вікові кризи успішно, індивід збагачується соціальним досвідом і переходить до наступної стадії. Так відбувається розвиток, у процесі якого людина набуває здатності справля-

тися з власними емоціями соціально схвалюваними засобами, що й зумовлює формування її культури поведінки.

В. Роменець під культурою поведінки розумів «культуру емоційної стриманості» особистості [6]. На його думку, якщо первинно емоції охоплюють всю сферу життєдіяльності людини і мають визначальний вплив на її поведінку, то згодом, зі становленням культури поведінки, особистість усвідомлює необхідність «стримувати емоційну генералізацію як наївно-відверте розкриття внутрішнього світу перед оточенням». Це призводить до того, що емоційний стан як генералізований рух зосереджується, специфікується, і керується волею.

Н. Корнев, А. Коваленко зазначають, що вища форма культури поведінки полягає у тому, що не норми і правила детально регламентують поведінку, а людина сама вирішує, діє за внутрішнім переконанням, несе відповідальність за свої вчинки [4].

У психологічній науці поняття «поведінка» тісно пов'язане з поняттям «спілкування». Існує кілька підходів до визначення цього поняття. У нашому дослідженні, спираючись на розуміння Л. Виготського і С. Рубінштейна, пов'язуватимемо поняття «спілкування» з категорією «діяльності». Ці вчені розглядають спілкування як вид діяльності, поведінки, оскільки різноманітні форми спілкування породжуються потребами спільної діяльності. А. Ананьєв, О. Леонтьєв розглядають спілкування як взаємодію двох або більшої кількості людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афективно-оцінювального характеру і задовольняє особливу потребу однієї людини в контакті з іншою [3].

Аналіз поняття «культура поведінки» в гуманітарних науках дає можливість зробити такі висновки:

- людська поведінка нерозривно пов'язана з функціонуванням культури і передбачає опанування і засвоєння індивідом її цінностей. Цінності світової культури є фундаментом і одночасно засобом формування культури поведінки зростаючої особистості. Згідно з цим, культура поведінки розглядається відповідно до міри її гуманізації, відповідності загальнолюдським цінностям і нормам;
- під культурою поведінки у філософії, соціології розуміють спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її гармонійний розвиток і не суперечать інтересам суспільства;
- у психології культура поведінки пов'язується з розвитком емоційної саморегуляції і визначається як культура емоційної

стриманості особистості, а психологічною основою її є наявність внутрішньої мотивації діяльності;

- у структурі культури поведінки особистості науковці виділяють «особовий» (творчий) та функціональний аспекти, що не виключає їх переплетення на практиці. Функціональна форма характерна для типових ситуацій, що виникають у повсякденній життєдіяльності, і тому більше пов'язана із стереотипами поведінки. На відміну від етикетної регуляції функціонального спілкування, «особове» не обмежується лише формальною регуляцією, оскільки міжособистісні взаємини не можуть бути статичними і тому вимагають прояву широкого спектру мотивів поведінки;

- культура поведінки є одночасно і результатом, і показником відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам.

Список використаної літератури

1. Волченко Л. Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1992. 115 с.
2. Гонтаровська Н. Концепція культурологічного розвитку особистості в НВК № 28 м. Дніпропетровська. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 3. С. 36–40.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ, 1994.
4. Корнєв Н. М., Коваленко А. Б. *Соціальна психологія* : підруч. Київ, 1995. 304 с.
5. *Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем* / [отв. ред. В. Иванов]. Київ : Наук. думка. 1989. 320 с.
6. Роменець В. А., Маноха І. П. *Історія психології ХХ ст.* : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 992 с.
7. *Соціологія: словник термінів і понять* / упоряд. Є. А. Біленький, М. А. Козловець, В. О. Федоренко / [за заг. ред. М. А. Козловця]. Житомир : «Волинь», 2003. 236 с.
8. *Філософія*. Підручник / [за заг. ред. Горлача М., Кременя В., Рибалка В.]. Харків : Консум, 2000. 672 с.
9. *Философский энциклопедический словарь* / [гл. ред. Л. Ильичев, П. Федосеев, С. Ковалев. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 840 с.
10. Фіцула М. М. *Педагогіка* : навч. посіб. Київ: «Академія», 2000. 544 с.

Вантух Тетяна Миколаївна,
заступник директора з виховної роботи
Ніжинського обласного педагогічного ліцею
Чернігівської обласної ради,
м. Ніжин

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛІЦЕІСТІВ

Автор порушує питання щодо застосування інноваційних форм роботи з учнями в позанавчальний час, що дає можливість учням визначити ціннісні основи власної життєдіяльності, формує моральні звички, високу культуру поведінки, почуття відповідальності.

Ключові слова: *особистість; моральне виховання; моральна свідомість.*

Моральне виховання – виховна діяльність ліцею і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Специфікою морального виховання – є формування моральної свідомості; виховання і розвиток моральних почуттів; вироблення умінь і звичок моральної поведінки.

Моральне виховання в ліцеї спрямоване на прищеплення та розвиток моральних якостей, міцних переконань, забезпечення виконання учнями Статуту ліцею, виховання в учнівській молоді інтересу до вивчення свого родоводу, національних, релігійних традицій. Зміст морального виховання учнів зумовлений вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на це, завданням морального виховання в ліцеї є формування національної свідомості й самосвідомості учнів, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, старших. Наголошуючи на важливості формування почуття національного в людині, К. Ушинський писав: «Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми зовемо народність. Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Батьківщини, і ця

любов дає вихованню ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами.

Звертаючись до народності, виховання завжди знайде відповідь і допомогу в живому і сильному почутті людини, яке впливає багатіше за переконання, сприйняття тільки розумом, або за звичку, вкорінену страхом покарань».

Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення учнів до практичних справ розбудови державності.

У формуванні моральної свідомості учнів старшого віку особливого значення набуває принцип гармонійного поєднання свободи і необхідності. Основним видом діяльності, де це поєднання виступає безпосередньо і найбільш переконливо, є праця – навчальна, громадська, продуктивна. Праця стає для юнаків і дівчат основним критерієм честі, гідності, совісті та всіх інших моральних цінностей.

Завдання педагогів – створювати всією системою засобів виховного впливу такі моральні відносини, при яких би дитина переживала задоволення від того, що вона своїми вчинками, своєю поведінкою приносить радість людям, творить добро для них.

Особистість лише тоді починає набувати стійких моральних якостей, коли цьому сприяють і об'єктивні умови, її позиція у колективі, значимість соціальної ролі, яку вона виконує.

Спілкування у діяльності і через спільну діяльність впливає на моральне обличчя дитини, збагачує її моральний досвід, задовольняє потребу у самоствердженні. Громадська активність дитини забезпечується, на думку А. Макаренка, тим, що дитина виконує різні соціальні функції: лідера і виконавця. У такій ситуації відбувається активний процес усвідомлення моральних обов'язків і відповідальності перед колективом та відповідних цьому установок і мотивів діяльності й поведінки.

Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє, в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

Цінності особистого життя мають значення насамперед для самої людини, визначають її риси характеру, поведінку, стиль життя.

Моральні почуття старшокласників формуються й розвиваються під впливом фактів і явищ навколишнього середовища, художньої літератури, кіно, телебачення.

Завдання педагогів – спрямувати ці впливи на правильний шлях, на спонукання вихованців до вияву переживань громадської честі, справедливості, любові до Вітчизни, до народу, до праці.

Ми, вчителі, не можемо не зважати і на той факт, що при умові нормального розвитку ліцеїстів у роки їх юності починає виявлятися чисте і благородне почуття любові, яке відбивається на всьому духовному житті людини. Головне у вихованні старшокласників – добиватися, щоб самі учні прагнули до моральної чистоти.

У розвитку моральності важливе місце належить національній свідомості дитини. О. Вишневський виділяє щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст.

Перший етап (етнічне самоусвідомлення) – першооснова, коріння патріотизму. Етнізація дитини починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої колискової, з бабусиної казки, з участі у народних звичаях та обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості.

Другий етап (національно-політичне самоусвідомлення) – припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації. До найважливіших моментів цього етапу національного виховання належать відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності.

Третій етап (громадсько-державне самоусвідомлення) – передбачає формування правильного розуміння понять патріотизму й націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності.

Для залучення учнів до свідомого вияву милосердя, співчуття, благодійності педагогами ліцею проводиться роз'яснювальна робота. Стали вже традиційними святкові концерти до Дня Святого Миколая, 8 Березня, Міжнародного дня інвалідів для працівників Ніжинського учбового-виробничого підприємства Українського товариства сліпих.

Значну роль у моральному вихованні ліцеїстів відіграє практичний психолог. Тренінги («Толерантна особистість», «Я – чуйна людина», «Психологічний клімат у сім'ї», «Толерантність як умова ефективного розвитку особистості», «Формування толерантності в учнів», «Ми проти насильства»), діалог довіри «Моральні основи взаємостосунків», «Моральний вчинок у моєму житті») діалог-роздум («Життя людини – найвища цінність»), бесіди-орієнтири («Профілактика агресивної та жорстокої поведінки серед молоді») сприяють формуванню моральної культури старшокласників.

Відвідуючи спецкурс «Дебати» ліцеїсти вчаться не тільки визначати актуальні проблеми суспільства, але й діяти, самостійно планувати й здійснювати роботу поетапно, розвивати критичне і творче мислення, здійснювати волонтерську роботу. На практичних заняттях моделюються життєві ситуації, використовуються рольові ігри, інтерактивні технології (міні-лекції, творчі майстерні, дебати). Працюючи над соціальними проектами, учні проводять зустрічі, інтерв'ю з цікавими людьми міста, представниками державних установ, місцевих спільнот, знімають відеосюжети, готують інформаційні бюлетені, аналізують додаткову літературу, інформацію зі ЗМІ, проявляють організаторські здібності, що важливо для молоді майбутнього України. Успішно завершена робота над такими проектами, як «Чужих дітей не буває», де досліджувалася проблема безпритульних дітей Чернігівщини; «Від серця до серця», де розглядалися проблеми життя сучасних пенсіонерів; «Хобі сучасного молодого покоління», «Світ сім'ї – простір без насильства!», присвячені проблемі насильства над дітьми у сучасних сім'ях; «Подаруй зірку добра кожному», де розглядалося питання благодійності; «Ти – не один, з тобою – світ!» про проблеми інвалідів.

У межах роботи над соціальним проектом було проведено святковий концерт для вихованців дитячого садочку № 12 міста Ніжина; свято до Дня Святого Миколая в Ніжинському притулку для безпритульних дітей «Надія»; зібрано м'які іграшки, книжки, одяг та передано вихованцям цього притулку. Ліцеїсти стали учасниками благодійної акції «Щастя на крилах»; зібрані учнями кошти були перераховані на рахунок Міжнародного Благодійного Фонду «Сильні духом» для організації повноцінного дитячого реабілітаційного центру в Україні, на придбання медичного обладнання для дитячого кардіологічного центру у місті Чернігові.

Велика увага приділяється організації, проведенню та участі в заходах національно-патріотичного спрямування. Було організовано акцію «Допоможи бійцю», учителі разом із учнями збирали продукти для приготування сухих борщів, кошти від здачі пластикових пробок для виготовлення протезів, створено постійно діючий стенд «Наші герої», проведено ряд виховних заходів та екскурсій, присвячених вихованню патріота України, затверджено план заходів із реалізації Концепції національно-патріотичного виховання.

Згідно плану роботи проводяться численні заходи: із нагоди відзначення Дня Державного Прапора України та річниці незалежності України; Дня гідності та Свободи; річниці визволення Чернігівщини від нацистських загарбників; Дня партизанської слави; Дня соборності та Свободи України, роковин Чорнобильської катастрофи, Дня пам'яті жертв голодомору, 70-х роковин Корюківської трагедії та інше.

На уроках педагоги ставлять за мету виховання національних цінностей, утвердження національної гідності, залучення учнів до практичних справ, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Щорічно товариство «Юний філолог» проводить у ліцеї конкурс поетичної творчості «Славні нащадки Тараса». Метою конкурсу є вшанування творчої спадщини Тараса Григоровича Шевченка, виявлення та підтримка творчо обдарованої молоді, виховання в учнів інтересу та поваги до мови й поетичного слова. Журі конкурсу визначає найкращі поетичні твори, які друкуються в збірці «Стежка до Шевченка».

Традиційно в ліцеї проводиться «Міс ліцею». Минулого року свято пройшло під гаслом «Я – українка!». Учасниці представили українські національні костюми, демонстрували свої таланти (презентація, пісня, танок, вірші з даної тематики).

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається криза інституту сім'ї. Конфлікти між чоловіком і жінкою, насильство, нерівноцінний розподіл гендерних ролей, нещирість, зради призводять до міжособистісної дисгармонії, що позначається на особистості суб'єктів гендерних взаємин та їх найближчому оточенні. Трансформація сімейних цінностей також знаходить свій вияв у зростанні кількості розлучень, створенні неповних сімей, послабленні сімейних зв'язків, зниженні якості сімейного виховання. Тому важливо змалку виховувати в учнів позитивні традиційні й ін-

новаційні сімейні цінності: безумовної любові, дружби, щирості, поваги, допомоги, підтримки, рівності, свободи, духовності.

Від того, як сьогодні вони сприймають сім'ю, гендерні ролі, уміють толерантно взаємодіяти з особою протилежної статі, залежатиме родинне щастя в майбутньому.

У «Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2020-2021 роки» визначено основні принципи сімейного виховання: гуманність і милосердя до дитини; урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; залучення дітей до життєдіяльності сім'ї як рівноправних учасників; оптимістичність і демократичність батьківсько-дитячих взаємин; послідовність та єдність батьківських вимог.

Із метою їх реалізації в ліцеї щороку на годинах спілкування та годинах психолога з ліцеїстами проводяться бесіди, тренінги, ігри щодо формування конструктивних сімейних цінностей («Сім'я – основа держави», «Культура спілкування між людьми», «Толерантність у сучасному житті», «Способи розв'язання конфліктних ситуацій», «15 травня – Міжнародний день сім'ї»).

Практикум «Виховання сімейних цінностей у процесі літературного діалогу зі старшокласниками та їхніми батьками» – результат науково-дослідницької роботи ліцеїстки, члена Малої академії наук – представляє апробовану на базі ліцею систему роботи з учнями та їхніми батьками щодо виховання сімейних цінностей старшокласників засобами української літератури (педагогічний тренінг «Українська література як засіб виховання сімейних цінностей», педагогічний тренінг «Книга – шлях до сімейної гармонії», творчий аукціон «Мама, тато, книга і я – щаслива сім'я», гра «Читають усі: і дорослі, і малі», рольова гра «Мама, тато і я в літературному просторі», виховний захід «Літературний психологічний сеанс»).

Така форма роботи сприяла налагодженню конструктивних взаємин батьків і дітей, трансформації в системі ціннісних орієнтацій щодо розуміння сім'ї (усвідомленню можливості особистісного розвитку засобами художнього мистецтва слова за умови ефективної співпраці з батьками; зменшенню кількості родин, що не практикували літературні діалоги; використанню методу зіставлення сімейних цінностей художніх персонажів із власними; визначенню шляхів розв'язання проблем, що виникають у взаєминах батьків і дітей.

Отже, виховання засобами української літератури сприяє зростанню значимості цінностей сім'ї, особистісного розвитку, досягненню гармонії з батьками, майбутнім подружжям.

За таких умов учні розвиваються гармонійно й цілеспрямовано, відповідно до індивідуальних потреб, здібностей і бажань. Варто погодитися з думкою Л. Толстого, який вважав, що впливати на духовну діяльність силою – усе одно, що ловити промені сонця: чим би ми не затулили їх, вони завжди будуть зверху. Але у волі вчителя зробити так, щоб учні самі тягнулися до духовного джерела, як до сонця, разом із учителем.

Усі напрямки роботи Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради узгоджено взаємодіють між собою, ґрунтуються на принципах цілісності й безперервності. Колектив ліцею плідно застосовує інноваційні технології в роботі з молоддю в позанавчальний час, що дає можливість учням визначити ціннісні основи власної життєдіяльності, формує моральні звички, високу культуру поведінки, почуття відповідальності за збереження моральних засад суспільства та забезпечує формування всебічно розвиненої особистості.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. *Виховання особистості : Сходження до духовності*. Київ : Либідь, 2006.
2. *Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів*. URL: http://lib.iitta.gov.ua/704955/1/ВИХОВАННЯ_МОРАЛ_НОЇ_САМОСВІДОМОСТІ.pdf
3. Помиткін Е. О. *Психологія духовного розвитку особистості* : монографія. Київ : Наш час, 2007.
4. Плівачук К. В. *Духовно-моральне виховання учнівської молоді як умова ціннісного становлення особистості*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3941
5. *Формування моральних цінностей учнів у системі виховної роботи*. URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/33843/

Васьківська Галина Олексіївна,
доктор педагогічних наук,
завідувач відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті схарактеризовано сучасні виклики щодо ціннісних орієнтацій в глобальному світі. Окреслено можливі шляхи формування цінностей і смислів здобувачів освіти у процесі здобуття знань. Автор пропонує та обґрунтовує технології розвитку морально-громадянських цінностей здобувачів освіти. Практичне значення здобутих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використанні в освітньому процесі як закладів загальної середньої, так і вищої освіти.

Ключові слова: здобувачі освіти; ціннісні орієнтації; смисли; освітній процес.

Сьогоднішній світ багатьом людям видається безсердечним, безжалісним, таким, що не вміє прощати, у якому панують жадібність, егоїзм і бажання лише брати. Все це знищує красу особистості й віру в завтрашній день. Водночас є незаперечним позитивний внесок науково-технічного прогресу: створення глобальних інформаційних мереж, які сприяють інтеграційним процесам у суспільстві шляхом забезпечення миттєвого зв'язку між людьми незалежно від відстані між ними; впровадження інноваційних технологій, що надають багатьом людям нові можливості вибору; лібералізація торгівлі, що відкрила нові шляхи до процвітання, запобігання бідності й жебрацтва.

Утім, просування людства шляхом прогресу супроводжується також і багатьма глобальними негативними процесами, серед яких особливу тривогу викликають: поглиблення розриву між розвиненими й рештою країнами, що призводить до їх маргіналізації, яка поглиблюється, і поляризації суспільства, а глобальний бізнес і глобальні фінансові системи, брокери на світовій арені у своїй діяльності частіше керуються миттєвою вигодою, ніж турботою про розширення індивідуального й суспільного добробуту; відсутність

можливості в окремих країнах впливати на чинники глобалізації та захищати громадян від її наслідків.

За ринково-економічних відносин реклама стала незмінним атрибутом, але кожен має засвоїти, що вона використовується лише з метою просування товарів і послуг, формування ринків збуту, отримання прибутків і надприбутків. Виробник тієї чи іншої продукції турбується лише про збут і наживу, а пересічна людина розглядається як невіддільна частка цього ринку. Рекламні тексти, аудіо- і відеоролики, навіть відповідні театралізовані дійства вибудовуються так, аби вплинути на свідомість людини, змусити її обрати саме рекламований товар чи скористатися якимись послугами. Почасти їх вибір людиною не усвідомлюється, бо рекламні трюки вибудовані за законами впливу на підсвідомість. Здобувачі освіти як майбутні повноцінні суб'єкти соціальних відносин мають володіти такими знаннями, які унеможливають негативний вплив рекламної продукції. Учні мають замислитись, чому виробники алкогольних напоїв не показують страшні автомобільні аварії, скоєні під впливом спиртного, народжених дітей із жахливими вадами і т.ін.

Рекламодавцям не вигідно попереджати про небезпеку їхнього продукту, адже людина для них не цінність, а цінний засіб для наживи. З метою активного залучення підлітків до критичного осмислення рекламного слова, розвитку механізмів самозахисту від психоінтервенції, ми пропонуємо використовувати технологію, яка нині серед молоді користується попитом. Йдеться про так звані демотиватори (демотиваційні постери), що є зображенням-макросом, яке складається з картинки в рамці і напису-слогану, який коментує її за достатньо суворим каноном. У цьому демотиватори подібні до рекламних плакатів, білбордів, панно тощо, але мета інша – убезпечити, застерегти, змусити замислитися, зупинитися.

Демотиватори у середині першого десятиліття XXI ст. стали Інтернет-мемом (англ. *Internet meme*) – явищем спонтанного поширення певної інформації у всесвітній мережі всіма можливими способами (електронною поштою, в месенджерах, форумах, блогах тощо). Такі зображення можна демонструвати і на уроках, і на класних годинах. Вони виступають своєрідною антирекламою, володіють ефектом руйнування рекламних міфів, є ніби озоновим шаром свідомості, водночас викликаючи бурхливу рефлексію, вибухи емоцій. Демотиватори нищать стереотипи, можуть вплинути навіть на зміну поведінки людини, яка була з головою занурена у реклам-

ну реальність, що за суттю є віртуальним явищем, яке позбавляє здорового глузду, притуплює пильність, засліплює очі. Використання цієї технології просте, результат – надефективний, бо змушує замислитися над тим, як ти живеш і чи потрібно це тобі, водночас демотиватори слугують профілактичними засобом попередження правопорушень і зловживань. Їх вплив на формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до життя, людей, суспільства незаперечний.

Окреслені недоліки сучасності значно впливають на становлення юної особистості, особливо це стосується школярів, адже виникають суперечності між дійсністю і змістом освіти, який має слугувати утвердженню добра і справедливості, що у реальному житті не завжди реалізується. На життєвому досвіді здобувачів освіти завжди відбиваються їхні індивідуальні інтереси і потреби, особливості навколишнього середовища, у якому вирує взаємообмін інформацією. Цей досвід активно впливає на засвоєння предметних знань і способів діяльності у процесі навчання, оскільки знання сприймаються здобувачами освіти через призму вже засвоєних. Це викликає суперечності між запланованими виховними впливами і стихійним тиском довкілля: «Чим різкіший дисонанс між передбаченими, навмисними засобами виховання й засобами ненавмисними, які є середовищем для формування суспільних інстинктів людини, тим важче виховувати, тим важче формувати те, що в практиці зветься голосом совісті [5, с. 300]».

Для усунення цих суперечностей необхідно, щоб матеріальні цінності поступилися першістю вищим цінностям – духовним. Першочергове завдання – дати можливість кожному здобувачеві освіти посісти гідне місце у світі, де всі ми єдині.

Особистісне зростання залежить і від того, наскільки певна особистість поєднується із загально прийнятою системою духовних цінностей, якою мірою зміцнюється її духовна свідомість. Остання й виступає саме тією внутрішньою інстанцією, за якої здійснюється згадане поєднання як процес набуття смислу соціальних вимог [1, с. 199].

Звісно, слід ураховувати, що підлітки переоцінюють унікальність своїх здібностей і не завжди адекватно сприймають свої проблеми, часто не зважають на процеси морально-духовної автономізації особистості, фізичного і морального вдосконалення, входження у світ суспільства, життєвого самовизначення. У цей період

активно задіюється механізм інтеграції знань у цілісну особистісну картину світу. Підліток, на відміну від дитини, – писав В. О. Сухомлинський, – починає узагальнювати як добро, так і зло, а в окремих фактах вбачає явище. Тож від того, які виникають думки, які панують настрої, такі й породжуються в душі явища. Від цього, звісно, залежать переконання, погляди на світ, думки про людей тощо [5, с. 283–582].

Саме у старшому шкільному віці відкриваються широкі можливості для формування морально-громадянських цінностей через вивчення інших людей заради самопізнання, пізнання себе через людей інших культур, епох і поколінь. Формування духовних цінностей може реалізовуватися через релігійний світогляд, однак формування релігійного світогляду в сучасній школі унеможлиблюється багатонаціональністю, а отже, і різноконфесійністю. Саме тому розвиток світогляду школяра на основі якоїсь однієї релігії не може бути виправданим. У цьому криється й небезпека, про яку писав релігійний філософ П. О. Флоренський: «Коли релігію нав'язують, від неї відвертаються, адже для сприйняття предметів релігії потрібні відповідні умови [3, с. 47]». Однак, оскільки основою світогляду є знання, то, позбавляючи здобувачів освіти релігійних знань, ми штовхаємо їх або в атеїзм, або наражаємо на повну некомпетентність у питаннях релігії [4, с. 13–18.].

Культура розмовляє різними мовами, зокрема і мовою релігії. Незалежно від свого світогляду, кожна людина повинна розуміти і цю мову, так само, як вона повинна розуміти мову мистецтва та науки. Дитина має бути вільною у виборі світогляду, але цей вибір їй слід надати. Поки основи релігії не увійшли до інваріанту, цю прогалину мають заповнити предмети гуманітарного циклу: література, історія, суспільствознавство, світова та художня культура. У розробленому нами метакурсі «Людиознавство» питанням релігійного світогляду приділяється увага в розділі «Духовний світ людини» [2].

Моральність людини – це її здатність орієнтуватися на вищі цінності людського буття. Лише людина прагне здобути знання, пізнати істину, чинити справедливо. Лише людина може жити у віртуальному світі, у світі мистецтва, в уявному минулому і в майбутньому. Тільки людині притаманні почуття відповідальності, сорому, власної гідності, віри в добро, у Бога, в ідеали, в себе. Тільки людина може любити і ніяковіти, може бути готовою до самопо-

жертви і створення нового. Саме духовність, морально-громадянські цінності і здатність творити роблять людину значною силою не лише в суспільстві а й у Всесвіті.

Отже, морально-громадянські цінності особистості, пов'язуючи її внутрішній світ з дійсністю і об'єктивною реальністю, утворюють складну багаторівневу ієрархічну систему з її лінійно-нелінійними проявами, конструктами і конценрамі, межуючи з мотиваційно-споживчою сферою і системою особистісних смислів. Такі ціннісні орієнтації особистості виконують, щонайменше, подвійні функції. З одного боку, система морально-громадянських цінностей виступає регулятором активності людини, визначаючи прийнятні способи її прояву. З іншого, є джерелом неусвідомлюваних і свідомих життєвих цілей людини, наділяючи їх особистісним смислом і важливістю чи позбавляючи цього.

Вплив закладів загальної середньої освіти на формування морально-громадянських цінностей особистості визначається як особливостями організації освітнього процесу, так і взаєминами з учителями й однолітками. Незалежно від форми організації і змісту освітнього процесу особистість педагогічного працівника залишається важливим чинником розвитку системи цінностей здобувачів освіти загалом.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 2-га: *Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади*. Київ : Либідь, 2003. 342 с.

2. Васьківська Г.О. *Людинознавство. Для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів* : посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 256 с.

3. *Отец Павел Флоренский о воспитании* : Для педагогов, родителей, школьников старшего возраста, студентов педагогических и духовных средних и высших учебных заведений. Москва : Школьная Пресса, 2004. 192 с.

4. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. № 4.

5. Сухомлинський В. О. Два джерела виховання в дитинстві й отрочстві. *Вибрані твори*. У 5-ти т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ : Рад. школа, 1977. 670 с.

Васьківська Олена Євгенівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри журналістики
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
м. Київ

КУЛЬТУРА ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті окреслено актуальність розвитку діалогічного мовлення для становлення особистості. Здійснено історичний ракурс проблем діалогу. Проаналізовано важливість діалогічного спілкування для розвитку толерантності у здобувачів освіти. Автор наголошує на необхідності розвитку діалогічних умінь для повноцінної комунікації у сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: діалог; діалогічне мовлення; толерантність; здобувачі освіти.

Процеси глобалізації суспільств, інтеграції науки, економіки, модернізація освітньої галузі детермінують комунікативну парадигму, за якої формуються особистісні якості, розвиваються індивідуальні особливості, виховуються ціннісні орієнтації молодшої людини. Дослідники зазначають, що «нині комунікація перестає бути серією послідовних актів, а переходить у стан, коли всі учасники комунікації одночасно знаходяться в кількох комунікативних сферах, пов'язаних або не пов'язаних між собою. У сучасному суспільстві комунікативна взаємодія посідає пріоритетне місце поряд з діями, орієнтованими на досягнення мети. Усі соціальні процеси відбуваються у відповідно проінтерпретованій культурно-комунікативній сфері» [3, с. 16].

Людина новітньої доби має володіти не лише знаннями, вміннями, навичками, а й бути компетентною у сфері ведення перемовин, налагодження діалогу культур тощо. Діалог, будучи основною формою соціальної комунікації, створює необхідні умови для вироблення в студентів уміння самостійно мислити, чітко висловлювати свою думку, відстоювати власні переконання, доводити свою позицію.

Діалогічні уміння є чинником розвитку сукупності різних видів знань, умінь і навичок, що взаємовпливають один на одного. Це є своєрідною особистісною системою, динамічним новоутворенням, яке створює оптимальні можливості для успішної практичної діяльності людини XXI століття.

Проблеми діалогу, діалогічного спілкування залишаються актуальними з часів Античності «розмовляти і випробовувати, обговорювати і радити, запитувати і відповідати, сумніватися і поринати в сумнів, настановлювати і спростовувати – істинно сократівські дієслова, що відображають напрям і зміст філософування цієї людини [7, с. 62]». Сократівські дієслова й донині залишаються актуальними, вибудовуванні ним за методом іронії: «На початку бесіди він [Сократ] вдавав, що нічого не знає, і просив просвітити його. Однак потім за допомогою послідовних запитань він змушував співрозмовника сумніватися в істинності знань останнього, а потім розвивав власний погляд на суть проблеми [8, с. 27]». Діалоги Сократа, насправді, не іронія заради іронії і не в'їдливий жарт, бо філософ у такий спосіб спонукає співрозмовника до діалогу, возвеличуючи його, підкреслюючи повагу.

Вивчаючи діалог як міжособистісний зв'язок (на прикладі діалогів Платона та Абельяра), Ю. Крутій констатує, що в подальшому розвитку (період Середньовіччя) глибокий сутнісний діалог трансформується в знеособленішу форму його – диспут, який існує в структурі сучасного навчання. «За внутрішньою структурою традиція діалогу в Середньовіччі, – пише автор, – відрізнялася від античної тим, що діалогові не були притаманні пошуки істини за допомогою діалектики, а викладання істини подавалося в авторитарній формі або в умовній формі запитань та відповідей авторитарно-дидактичного викладу християнської доктрини. Провідними рисами середньовічної діалогічності є: поляризація знання на сакральне і світське; розподіл функціональних ролей учасників діалогу за схемою «захисник абсолютної істини опонент, який сумнівається у цій істині або і заперечує її» [5, с. 153–154]».

Отже, діалог став інструментом пізнання себе, природи речей, науки, інших людей. Особливо це є важливим у контексті гуманістичної освітньої парадигми, для якої характерна діалогічна комунікативна культура, що залежить від діалогічної компетентності. Словом, діалог переріс себе як форма і метод навчання, ставши, завдяки сучасній комп'ютерній техніці, технологією пізнання і

здобуття знання, творення себе як особистості. С. Архипова так говорить про діалогічне спілкування: «то воно більш вільне і багатозначне <...> Ефект співрозуміння передбачає певну культуру діалогічного спілкування, а її відсутність приводить лише до непотрібної суперечки [1, с. 133]. Ю. Кузнецов розглядає сучасну культуру як діалогічну, зазначаючи, що «діалог сприяє з'ясуванню різних поглядів на мету виховання і формує критичну настанову – пошук власної відповіді на поставлене запитання [6, с. 61].

Сьогодення чітко показує, що у суспільстві відчувається брак толерантності та взаєморозуміння, а також змоги вести конструктивний діалог і чути одне одного. Тож особливу увагу слід заділяти формуванню нової толерантної і готової до діалогу особистості. Значний потенціал несе освіта, яка створює умови для інтелектуально-творчого розвитку і водночас виховує людину, яка вміє вправно говорити, творчо мислити, здатна виразити себе і зрозуміти співрозмовника. В умовах глобальної комунікації освіта актуалізує толерантність, а з іншого боку, забезпечує інтеграцію особистості у систему світової культури. У цьому контексті особливої уваги потребують етичні проблеми як культури, так і мови, як мислення, так і спілкування. Словом, питання толерантності складають концептуальну філософську проблему – світ спілкування в його розмаїтті, єдність спілкування й розуміння як дороговказ розвитку людства у ХХІ столітті. Сучасна освіта «має формувати освічену й творчу особистість, котра вміє використовувати здобуті знання в професійних ситуаціях, розуміє, що вдосконалення культури спілкування (особливо – за умов полікультурного суспільства та з огляду на діалог культур) задіює процеси самопізнання, збуджує самоактуалізацію, спрямовує самореалізацію в русло інтеграції, викликаної новітнім інтелектуально-освітнім і науково-технологічним середовищем [2, с. 32]».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «толерантність» (від лат. *tolerantia* – терпіння) визначається як, по-перше, здатність організму переносити несприятливий вплив певних чинників, по-друге, як поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо. Толерантність людей є запорукою миру і злагоди у суспільстві.

У міжнародній практиці толерантність є необхідною умовою спілкування людей різних культурних, етнічних і міжконфесійних груп. Толерантність, як зазначається в Декларації принципів толе-

рантності, прийнятій генеральною Конференцією ЮНЕСКО 1995 р., означає повагу, сприйняття і розуміння різноманіття культур, форм самовираження і самовиявлення людської особистості.

Толерантність – поблажливість, терпимість. Протилежне – нетерпимість (інтолерантність), що проявляється у виключній егоцентричності, зверхності і надмірності. Можна, наприклад, відчувати гордість за свої переконання, погляди, знання, за свою країну, а можна вдаватися до виключної егоцентричності – тільки мої переконання, погляди і знання надвартісні, усе решта – не має значення.

Інтолерантність – це не лише неприйняття чужих думок, поглядів і переконань, але й несприйняття інших людей тільки тому, що вони інші (за національністю, за світобаченням, за релігією і т.ін.). Серед форм прояву нетерпимості є й звичайна неввічливість, брутальність і зневага, зумисне приниження людської гідності. Ми розглядаємо толерантність як соціально зумовлену якість особистості і потребу, а ще – як необхідність і цінність, дотичну до любові, співмірну з сумлінням. Потреби і мотиви, цілі і цінності, психологічні установки є основними детермінантами толерантності. Тож від якості перших залежить прояв останньої.

Кожній людині як феноменові, кожній особистості притаманно бути толерантною і водночас здатною на інтолерантну поведінку в ситуаціях, що викликають крайні негативні емоції. Саме тому головними завдання педагогіки толерантності є навчання і виховання терпимості, самоконтролю і вміння залагоджувати проблемні ситуації. Тож найпріоритетніше в толерантності – прийняття цінності іншої людини, яка має бути метою, а не засобом. Основою толерантності є відкритість, особиста свобода і цінування прав і свобод людини.

Для того щоб педагогіка толерантності запрацювала, педагогові треба створити позитивну ауру навколо себе, працювати в атмосфері взаєморозуміння та поваги. Педагог як зразок для наслідування повинен уміти тонко і делікатно розв'язувати конфліктні ситуації, мислити критично, сприймати інші думки. Водночас викладач має чітко висловлювати та відстоювати свою точку зору, не піддаватися агресії. Розвиток толерантності неможливий в умовах авторитарного спілкування «викладач – студент», нав'язування своїх поглядів і міркувань, маніпулювання. Тож однією з умов розвитку толерантності є певна демократизація освітнього процесу і

дружнє спілкування «викладач – студент». В основі педагогічної діяльності педагога має бути живе спілкування та взаєморозуміння. Педагог має сформувати в здобувачів освіти високий рівень культури спілкування, навчити цивілізованому діалогу, здатності відстоювати свою позицію і приймати переконливі докази іншої сторони. Адже діалог є фундаментом толерантності, а в його основі лежить діалогічна єдність: вираження думок та їх сприйняття, реакція на них. «Без розвитку мови і мовлення <...> неможливо вільно функціонувати у глобалізованому соціокультурному середовищі. Хочеш бути активнішим, аби не опинитися на узбіччі життя, – навчайся як цього досягти. Хочеш довести свою спроможність – умій застосовувати знання на практиці <...> навчайся розуміти, усвідомлювати, оцінювати й цінувати. Виокремлюй смисли в усьому і все піддавай критичному аналізу» [4, с. 134].

Отже, діалог, будучи основною формою соціальної комунікації, створює необхідні умови для вироблення в людей уміння самостійно мислити, чітко висловлювати свою думку, відстоювати власні переконання, доводити свою позицію. Діалогічні взаємини є універсальними. Вони проходять крізь людське мислення, стосунки, пронизують життя людини. Проблема діалогу у той чи інший спосіб є актуальною у різних культурах на всіх етапах людського розвитку. Вступають у діалог, спілкуються між собою люди, що мають наміри досягти певних цілей. Від їхніх намірів залежить яким буде діалог – чи це буде мирна бесіда, чи суперечка, чи гостра полеміка.

Список використаних джерел

1. Архипова С. Діалогові технології навчання, як засіб підготовки до неперервної освіти. *Матеріали Перших Міжнародних Драгомановських читань*. 30 верес. – 2 жовт. 2003 р. / [укл. Г. І. Волинка, В. П. Сергієнко, Л. Л. Макаренко. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. Вип. 3. С. 132–137.
2. Васьківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : СХНУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(303). Т. 1. С. 33–38.
3. Васьківська Г. О., Косянчук С. В. Риторичні уміння учнів старшої школи у контексті ціннісно-сміслової сфери. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 8. С. 14–19.

4. Косянчук С. В. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників в умовах особистісно-орієнтованого навчання. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2014. Вип. 8(51). С. 132–136.

5. Крутій Ю. Діалог як міжособистісний зв'язок (на прикладі діалогів Платона та Абеяра). *Проблеми гуманітарних наук*. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. Вип. 31. С. 148–158.

6. Кузнецов Ю. Б. Філософія підручника. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України. У 5-ти т. Київ : Пед. думка, 2007. Т. 2: Дидактика, методика, інформаційні технології. С. 58–66.

7. Нерсецяц В. С. *Сократ*. Москва : Наука, 1977. 150 с.

8. Шестаков В. П. *История эстетических учений* : учеб. пособие. Москва : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 408 с.

Величко Ольга Михайлівна,
керівник гуртка «Мистецтво нашого народу»
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У СИСТЕМІ РОБОТИ ГУРТКА «МИСТЕЦТВО НАШОГО НАРОДУ»

У статті автор ділиться педагогічним досвідом розвитку морально-громадянських цінностей учнів засобами мистецтва під час гурткової роботи.

Ключові слова: *здобувачі освіти; гурток «Мистецтво нашого народу»; морально-громадянські цінності.*

У ХХІ столітті українське суспільство постало перед проблемою пошуку ефективної стратегії щодо визначення ціннісних орієнтирів, геополітичного та національного самовизначення, переосмислення ролі української культури як надзвичайно важливого і ефективного політичного ресурсу. Відійшли у минуле уявлення про малозначущість, вторинність і відсталість культури від процесів, що відбуваються в суспільстві. Адже події останніх років повернули уявлення про ієрархію цінностей і пріоритетів соціуму. У сучасних умовах у формуванні світового й, зокрема, українського соціокультурного простору загальнолюдської значущості набув діалог культур Заходу і Сходу, в якому саме Україні випало відігравати особливу і непросту роль. Географічно Україна є своєрідним плацдармом перетинання культур Сходу і Заходу, Європи та Азії. Процеси перетинання та синтезування культурних традицій ведуть до посиленого діалогу різних культур у самій Україні. Ще наш великий Кобзар застерігав: «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь». І сьогоднішні глобалізаційно-цивілізаційні виклики несуть певні ризики і загрози існуванню національних ментальних ознак української культури. У такій ситуації важливим є знаходження запобіжників, що забезпечили б культурне розмаїття від витіснення у регіонально-етнічні резервації з подальшою муміфікацією у вигляді маргінальної «шароварщини».

На моє переконання, саме завданням школи є навчання дітей відрізняти псевдонародну пострадянську стилізацію, колгоспний

кітч від автохронної традиційної культурної спадщини, якої в сучасному світі стає все менше. В реаліях сьогодення українська народна творчість, пісенний фольклор, збережені ремесла в контексті етнічної самосвідомості та як чинники національної самоідентифікації українства, безперечно, допоможуть кожній юній особистості ідентифікувати себе з національною культурою свого народу.

Як сказав Гюстав Малер, «традиції – це не поклоніння згарищу, а передача вогню». Державна Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначає патріотичне та громадянське виховання як стрижневі та основоположні, що відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності, а також закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін. Ідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових вражень до історії, культури, релігії, традицій, і звичаїв українського народу. Вивчення самотутньої, унікальної культури наших пращурів має неабияке значення у виконанні завдань морального, патріотичного та естетичного виховання підростаючого покоління. Отже, ми пробуджуємо генетичну пам'ять, закладаємо у розум і серце молодого покоління любов до рідних коренів, до Батьківщини, до родини, повагу до традицій предків, визнання необхідності жити в гармонії з іншими людьми.

Мораль українського народу, що лягла в основу його етнопедагогіки, послідовно й безкомпромісно відстоює добродійну поведінку людини, гуманність поглядів, благородність думок, чистоту помислів. Народна педагогіка не визнає жодних причин, які б давали підстави для відхилення від норм моралі у повсякденному житті. Народ завжди ставить поряд розум і мораль як основну окрасу людини: «Розум – найбільше багатство», «Мораль чиста – краще всякого намиста».

Отже, культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами», за визначенням М. Савченка [7].

У народній педагогіці основними антитезами, які визначають завдання і напрям морального виховання є: добро – зло; правда – брехня; милосердя – жорстокість; любов – ненависть; радість – горе; життя – смерть; свобода – неволя і т.ін. Гідність, честь і совість – головні атрибути репрезентації людської моральності: «Бережи честь змолоду», «Не має ні честі ні совісті», «Яка честь – така й совість», «Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш», «Правда – світліша за сонце», «Честь честі шлях прокладає» [4, с. 459].

Моральність як продукт творчості й самотворення особистості досліджували у своїх працях Б. Теплова, Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, Г. Костюк, К. Платонов. Проблему морального виховання здобувачів освіти, розвитку моральних цінностей особистості досліджували І. Бех, К. Чорна, М. Боришевський, М. Савчин, В. Сухомлинський, Д. Тхоржевський, В. Москалець, М. Стельмахович, Н. Глушко та інші.

Події останніх років визначили нові підходи до оцінки ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, її моральних і громадянських самовизначень і змусили замислитись над простими і вічними питаннями: якими ми маємо виховати наших дітей, щоб вони були успішними у глобальному життєвому просторі. Ми не можемо входити у європейське співтовариство як невідома нація, бо у нас є давня багата і славна історія.

М. Боришевський у своїй монографії «Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності» розглядає громадянську спрямованість як одну з умов гармонійного розвитку особистості [2, с. 278–280]. Дослідник Г. Ващенко робить акцент на підпорядкованості мотивів і чинників громадянської спрямованості дії людини почуттю патріотизму, зазначаючи, що справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови й культури; кожен нарід, як і кожна людина, має своє покликання; справжній патріот мусить знати його, і всі сили спрямовувати на здійснення свого покликання [3]. Морально-громадянські цінності розглядаються як поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [8, с. 161].

Своїм завданням на заняттях гуртка «Мистецтво нашого народу» я вважаю формування у здобувачів освіти духовно-світо-

глядних цінностей та особистісних переконань, що допомагають дитині самовизначитись як маленький громадянин – патріот України. У вихованні та навчанні дітей дуже велика роль емоційної складової. Щоб дитина сприйняла щось нове як своє, щоб вона впустила невідоме в свою душу, воно має сподобатися, а вже потім стати своїм і зрозумілим. Посій в серце зерно радості від пізнання, полий його водою любові до свого краю, надихай бажанням творити прекрасне і засвіти в душі дитини жагу пізнання, віру в добро і справедливість. Спираючись на природну дитячу цікавість, потребу самостійного вивчення навколишнього світу, пізнавальну активність та ініціативність, у позаурочний час створюється активне освітнє середовище, що стимулює активні форми пізнання, соціально-особистісний розвиток здобувача освіти, культурне самовизначення та ідентифікацію із своїм народом. Виховання – це не що інше як вправи дітей в моральних діях, як казав А. Макаренко. І саме під час гурткових занять творча і невимущена атмосфера спілкування дає можливість розширити горизонти знань, умінь, навичок і вподобань здобувачів освіти.

У розвитку моральності важливе місце належить національній самосвідомості дитини. О. Вишневський виокремлює щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст. Перший етап – етнічне самоусвідомлення. Першо-основа, коріння патріотизму. Другий етап – національно-політичне самоусвідомлення. Усвідомлення себе як частини нації на основі відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. Третій етап – громадсько-державне самоусвідомлення, що передбачає, правильне розуміння понять патріотизму й націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей свого та інших народів, прищеплення почуття расової та конфесійної толерантності.

Вияткової ваги для формування моральної самосвідомості набувають отримані від прадідів – запорозьких козаків – закладені в неписаних законах лицарської честі непорушні чесноти, що не втратили ні своєї ваги, ні свіжості, ні актуальності, пройшовши кризу бурі століть.

У наш непростий час, коли епоха стабільності закінчилась, жорстко ставиться питання виживання суспільства. У своїй праці «Гуманітарна аура нації» Ліна Костенко говорить, що впродовж століть, коли ворожі імперські сили нищили нашу державність, во-

ни «умисно спотворювали обличчя нації. Тому й живемо в постійному відбутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини».

Які ж риси треба культивувати соціуму, щоб вижити і далі успішно розвиватися? І тут виявляється, що наші прадіди знали і культивували ці закони. За ними вони жили і пронесли і мову, і культуру, і традицію крізь тисячоліття, війни і катаклізми.

Педагоги України виправляють історичну несправедливість, яка полягає в тому, що тривалий час притискалися, засуджувалися, замовчувалися, цілеспрямовано не застосовувалися в освітньому процесі козацько-лицарські традиції, ідеї і засоби міфології прадавніх українців, трипільської культури, Київської Русі. Слід пам'ятати істину, що перемогу в житті здобуває не сила рук і навіть не сила розуму, а сила духу.

На заняттях гуртка я намагаюсь пробудити в учнів потребу в знаннях про українське козацтво, славне Військо запорозьке та гетьманів Запорозької Січі. Щоб сформувати у здобувачів освіти активну життєву позицію, громадянські переконання та ідеали, необхідно насамперед навчити їх визначати моральні цінності, надаючи емоційної забарвленості та моральної оцінки знанням.

Система заходів виховного впливу має створити такі моральні відносини, за яких би дитина переживала задоволення від того, що вона своєю поведінкою, своїми вчинками, своєю працею приносить радість людям, творить добро. Особистість лише тоді починає набувати стійких моральних якостей, коли цьому сприяють і суб'єктивні бажання і об'єктивні умови. Її позиція в колективі, значущість соціальних ролей, які вона виконує. Дитина має приміряти на собі і роль організатора, завдяки якій усвідомлюється обов'язок і відповідальність за свої дії перед колективом. І виконавця, задоволеного не тільки результатом своєї праці, а й емоційно позитивним процесом роботи в групі чи самостійно. Соціальний досвід дитини має бути позитивним. Найвищих вершин розум особистості досягає тоді, коли в ній сформована сила духу. Розум, не зігрітий серцем, інтелект, байдужий до долі народу, нації, Батьківщини, перетворюється на соціально-індиферентну силу, а то й небезпеку чи загрозу. М. Боришевський застерігає: «Неодухотворені гуманістичним, моральним сенсом знання, здатності, здібності, навіть талант можуть стати соціально небезпечним інструментом, яким його носій здатен заподіяти багато зла» [2, с. 350–366].

Завданням і метою гуртка «Мистецтво нашого народу» є практична ідентифікація здобувачів освіти зі своїм народом на основі занурення в традиції і звичаї українського народу з огляду на вік дітей; залучення їх до культурного спадку свого народу у вигляді найзрозумілішої, найпривабливішої і найпотрібнішої дитячій душі речі – народної іграшки, майже забутої, але відродженої ляльки-мотанки, народженої в глибинних шарах фольклорної колективної культури. Бо в ній втілені пластичні, орнаментальні, образні вподобання кожного окремого етносоціального осередку – якісного складового елементу осереддя національного. У цьому полягає принцип фольклорного колективного мистецтва.

Українська іграшкова культура має багатий досвід роботи з різними природними матеріалами. В її традиції – випробувана віками народна естетика, яка захищає іграшку від формальних надлишків, зайвої складності та інформативної переобтяженості. Водночас, позначені людяністю, відкритістю і простотою, народні іграшки слугували одним з важливих засобів виховання, сприяли, зокрема, фізичному, інтелектуальному та естетичному розвитку дітей. Посідаючи чільне місце у світі дітей, вони поставали першим духовним чинником на дорозі пізнання навколишнього життя, народних обрядів, звичаїв, побуту та занять дорослих. Століттями екологічно чистими матеріалами для виготовлення іграшок слугували глина, деревина, сир, тісто, листя кукурудзи, солома, рогіз, трава і квіти.

Здавна у кожній родині лялька-мотанка виконувала роль оберегу, була символом мудрості, Берегинею роду, символом Матері-прародительки та зв'язку між поколіннями. Мотанка – одна з найдревніших іграшок і сакральних (священих істот) нашого народу, якій тисячі і тисячі років. Скільки існує людство, стільки років цій іграшці, яка повинна була дитину заспокоїти, нагодувати і зберегти. Людина вигадувала ляльку-мотанку, подібну собі, як забавку для дитини, прикрасу та оберіг для дому. Виготовляючи цей сакральний предмет, жінки вкладали в неї свою енергію, настрій і естетичні вподобання. Ляльку-мотанку передавала мати дочці, коли віддавала до іншого роду, а дочка, своєю чергою, своїй дитині. Це – ніби ниточка, яка зв'язувала увесь рід.

Мотанка виготовляється із доступного дешевого матеріалу і без будь-яких інструментів. Може бути сплетена з соломи або зовсім без застосування нитки. «Лялькою» називали і перший обжиганий сніп, особливим способом закручений.

Мотанки не мали обличчя. Замість очей і рота кольоровими нитками вив'язувався хрест. Хрест у колі – це солярний знак. У такий спосіб лялька несе у собі сонячну енергетику. У голівку мотанки часто зав'язували зерна пшениці. На Різдво виготовляли спеціальних ляльок з наповненої зерном торбинки. Вони символізували багатство і добрий урожай.

Мотанка пов'язана з усіма аграрними святами. Її роблять на Колодія (як уособлення зими, яку спляють), на Івана Купала (Марена), на Маковея. Обов'язкова умова – іграшка має бути хресто-подібною, щоб не нагадувати живу людину.

Сьогодні ми знову звертаємось до давніх традицій культури, символів і оберегів. Діти надзвичайно старанно намагаються оволодіти технологіями виготовлення народної іграшки. В іграшку вони вкладають все своє вміння, своє естетичне чуття, любов і натхнення. Під час роботи вони відчують себе справжніми творцями. І ця емоція радості творця додає їм впевненості, знімає напруження, втому, засвічує посмішки на обличчях дітей. Настає мить, коли діти хочуть поділитися своєю радістю із світом. І тоді вони просто починають співати. Вони люблять своє творіння і ні за що не погодяться віддати свою першу ляльку. Хіба що мамі. Діти вчаться довіряти собі, одне одному, старшим, що ними опікуються. Так здобувається дуже важливий емоційний досвід перемоги над труднощами, досвід творця. Проявляючи інтерес до історії виникнення ляльки, діти поступово ознайомлюються з роботами О. Найдена та Л. Орлової – етнографів, які першими зацікавились і описали феномен української ляльки. А відтак починають цікавитися історією краю, міста, цікавитися, а хто ж вони і звідки. Дізнаючись без примусу про історію нашого народу і про славних синів України, починають усвідомлювати себе маленькими синами великого прадавнього народу. В дитячій мові ще немає слова «патріот», але є слово «любов». І діти впевнені: Я люблю свою маму. Я люблю своє місто. Я люблю свою Батьківщину. І маленькі громадяни щиро кладуть свої долоньки на серце, співаючи гімн України. Вони вже знають серцем, що бути патріотом – означає любити материнську мову, свій дім, своїх батьків, свою школу, людей, природу рідного краю, шанувати традиції та народні звичаї, людську працю, не лише берегти, а й примножувати духовні скарби народу. А найперше – відчувати себе свідомою маленькою частинкою великого народу, що має право себе поважати і пишатися своєю державою.

Створення традиції і виховання на традиціях – це такий собі циклічний алгоритм, що базований на проведенні загальнокультурних свят, що відроджують національну самоідентифікацію. Святкування Різдва, Масляної, Покрови, свята врожаю перетворюються на акції, визнані колективом. А повторення дій, визнаних колективом, народжує традиції і виховання на традиціях. Істинне призначення педагога – прищепити дитині духовний досвід народу і допомогти маленькій людині знайти свій шлях у житті, своє призначення. Процес пізнання – це творчий процес, де педагогічний працівник і здобувач освіти – одне ціле. Чому б ми не навчали, наше завдання – переконати учнів у їх людській цінності і розвивати те добре, що закладено в них, водночас виховуючи їх, як здатних діяти на благо суспільства.

Тож, необхідними для виживання і збереження суспільства залишаються: любов до батьків; вірність у дружбі та в коханні; побратимство, що не припускає зради; готовність захищати слабших; готовність піклуватися про старих та дітей; шляхетне ставлення до дівчини та жінки; відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турбота про розвиток народних традицій; бережливе ставлення до рідної природи; збереження звичаїв та обрядів.

Слава про волелюбних українських предків, непохитну волю знаменитих козаків, живе й донині. Багато хто з нас і сьогодні носить козацькі прізвища й не знають про це. Через козацтво ми всі створювали нашу історію, і кожен з нас не тільки причетний, а й відповідальний за неї. Сьогодні актуальні слова нашого гімну: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу, / І покажем, що ми, браття, козацького роду!».

Для українця слово «козак» асоціюється з поняттями доблесний, відважний, щедрий, звитязний, тож лицарський дух – незнищенний! Із покоління в покоління українські педагоги розвивають педагогіку серця, педагогіку віри у вічні цінності, високі і романтичні національні ідеали.

Духовність як синтез емоційного, морального та інтелектуального потенціалів особистості, виражена в тяжінні до активної творчої свідомої самореалізації, проявляється в потребі спілкування з мистецтвом. Завданням і метою різноманітних форм занять є практична ідентифікація школярів зі своїм народом на основі занурення в традиції і звичаї українського народу та доречне використання

набутих знань у повсякденному житті. Звичними стають дитячі колядки та щедрівки, пісні, казки та приказки, що пройшли крізь віки, війни і лихоліття, не втративши ні змісту, ні своєї виховної актуальності. Міцнішим корінням вросли в українську землю нові покоління.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. *Виховання особистості* : підруч. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
2. Боришевський М. Й. *Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності* : монографія. Київ : Академвидав, 2010.
3. Ващенко Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич : Відродження, 1997.
4. Кузьмінський А. І., Омельченко В. Л. *Педагогіка* : хрестоматія. 2-ге вид., стер. Київ : Знання-прес, 2006.
5. Найдено О. С. *Українська народна іграшка. Історія. Семантика. Образна своєрідність, функціональні особливості*. Київ, 1999.
6. Найдено О. С. *Українська народна лялька*. Київ : Стило, 2007.
7. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
8. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васківської. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.
9. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори*. У 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1976.
10. Фіголь Д. І. *Українська народна дитяча іграшка*. Київ, 1956.
11. Чорна К. І. *Виховання моральності підростаючого покоління* : наук.-метод. посіб. Київ, 2008.
12. Шушкевич А. Ф. Лялька-мотанка – українська народна лялька. *Трудове навчання в школі*. 2011. №5. С. 39–42.

Виклюк Світлана Григорівна,
вчитель-методист початкових класів
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ОСНОВИ ЯКІСНОГО КОМУНІКУВАННЯ

Стаття присвячена методиці формування в молодших школярів складників мовленнєвої компетентності – аудіативних умінь, діалогічного і монологічного усного мовлення.

Ключові слова: *мовленнєва компетентність; аудіативні уміння; діалог; монологічне мовлення; гра.*

Реформування загальноосвітньої школи зумовлене потребами цивілізованого демократичного суспільства в Україні. Однією з найважливіших людських потреб, одна з основних умов розвитку особистості є спілкування. Однак з поширенням у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій індивід усе менше розвиває свої навички спілкування.

Питання розвитку мовленнєвої компетентності здобувачів освіти посідає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, адже мовленнєвий розвиток особистості є одним із найважливіших показників її цілісності та самодостатності. Психологічні аспекти формування мовленнєвої компетенції відображені у працях Л. Виготського, С. Дорошенка, М. Жинкіна, І. Синиці, Л. Щерби. Педагогічні і методичні питання формування мовленнєвої компетенції розробляли В. Бадер, О. Біляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик, Д. Ельконін, В. Ковальова, Т. Ладижинська, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилук та ін. Формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття мовленнєвої компетенції під час засвоєння мовної системи – це головні завдання навчання мови.

Мовленнєва компетентність (уміння використовувати мовні засоби, адекватні до мети спілкування, доречно послуговуватися невербальними виражальними засобами) слугує підґрунтям для становлення інших соціально значущих компетентностей [4, с.132].

У Державному освітньому стандарті з мови зазначено, що основна мета вивчення рідної мови полягає в мовленнєвому розвитку

молодших школярів – формуванню вмінь висловлюватись в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Отже, першочергове завдання вчителя початкових класів – забезпечити формування мовленнєвої компетентності учнів як основи комунікативної.

Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям. У молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мислення, мовлення і спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне творче мислення. Мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її, <...> вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує [3, с. 96].

Саме початкова школа покликана сформувати в дітей інтерес до краси і мудрості живого слова, його значущості у житті людини. Робота з формування мовленнєвої компетентності має проводитись систематично на кожному уроці безпосередньо через спілкування.

Особливість процесу формування і удосконалення навичок усного мовлення в учнів початкових класів полягає в тому, що на уроці все, що вимовляється, водночас і аудіюється. На кожному уроці відбувається реальне (природне) аудіювання. Відповідно в учнів формуються спочатку аудіативні уміння і навички, а потім навички говоріння, що потребує роботи над побудовою як діалогічних, так і монологічних висловлювань.

Формуючи навички говоріння, які передбачають побудову діалогічних і монологічних висловлювань, на кожному уроці потрібно створювати ситуації, які спонукають дитину говорити, висловлювати свої думки: відповідь на поставлене запитання; побудова діалогів за зразком, малюнком, словесно-описаною ситуацією; обговорення життєвих ситуацій, висловлення своєї думки; складання текстів-описів, розповідей, міркувань; побудова своїх висловлювань на прочитаних чи прослуханих творів; усний переказ прочитаного.

Для здійснення усного спілкування важливою є розвиненість умінь слухання-розуміння (аудіювання) та говоріння українською мовою. Хоча аудіювання і говоріння складають єдину вербально-комунікативну систему, їх функціонування забезпечується різними мовленнєвими механізмами і потребує окремої уваги до розвитку кожного з них.

Невід'ємною складовою частиною мовленнєвої компетентності молодших школярів є **діалогічне мовлення**, яке передбачає не тільки збагачення словникового запасу учня формами мовного етикету,

синонімами, антонімами, образними словами, а й уміле варіювання інтонацією, відповідно до мовленнєвої ситуації. Створення на уроці ситуації спілкування дозволяє реалізовувати індивідуальний підхід до учнів.

Підготовчі вправи в 1 класі:

– «Слухай уважно – відповідай»

– Пропонуємо послухати одне запитання, яке інтонується по-різному. Учні мають відповісти стверджувально та заперечно, враховуючи зміст запитання. («Запитання – відповідь».)

Пропонуємо розглянути предметні малюнки та з'ясувати, хто на них зображений. Учні працюють парами за малюнками, ставлять одне одному запитання, слідкують за правильністю відповіді.

Пізніше ознайомлюємо із реплікою-пропозицією, реплікою-проханням і відповідями на них (згода-незгода). Водночас звертаємо увагу на те, що під час спілкування одне з одним люди часто пропонують що-небудь, або просять про щось. Якщо людина відповідає згодою на пропозицію чи прохання, то вона має подякувати, висловити своє задоволення. Якщо співрозмовник відмовляється, то повинен вибачитися й пояснити причину незгоди.

«Дайте дитині малюнок і вона заговорить» – писав К. Ушинський. Оскільки молодшим школярам притаманне наочно образне мислення, то формування навичок діалогічного мовлення здійснює за допомогою різних видів опор:

малюнкові

(конкретні предмети, реплік сюжетні малюнки, предметні малюнки, маски для інсценування)

словесні

(опорні слова, варіанти початку діалогу, репліки одного зі співрозмовників)

графічні

☺ ? ↔ ☺ ?

(запитання – відповідь)

Поступово рівень завдань ускладнюємо:

– Складання діалогу «Розмова по телефону».

– Розповідь за власним малюнком, спостереженням, досвідом. *(Діти малюють те, що вони бачили, коли йшли до школи, а потім розповідають про це своїм однокласникам).*

– Висловлювання ланцюжком. *(Учитель пропонує учням розказати за початком «Я найбільше люблю...», «Мені весело, коли...», можна використати м'ячик, кульку, клубок ниток).*

– Створення ситуацій для спілкування в парах з метою одержання інформації (*Учень звертається до сусіда із запитанням дізнатися про щось. Наприклад, як він відпочивав, що йому подарувала бабуся?*).

– Розігрування мовленнєвих ситуацій, складених на основі малюнків (*Озвучування казкових героїв у діалозі*).

– Розігрування уявних (*за словесним описом*) мовленнєвих ситуацій.

– Проведення рольових ігор: «Ательє», «Диктор».

– Співпраця в парах, у міні групах.

Гра «Рукавичка»

«Привітання букви з днем народження» (Учні спілкуються між собою і домовляються про розподіл ролей).

Монологічне мовлення менш ситуативне, ніж діалогічне, воно потребує вольових зусиль, а часом – значної підготовчої роботи. Монолог не може бути стихійним, він завжди організований.

Результатом, продуктом усного монологічного висловлювання молодших школярів є:

- усний, письмовий твір;
- текст-розповідь, опис, міркування, есе;
- усний та письмовий перекази (детальний, стислий, вибірковий).

Для формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови варто використовувати ігрові прийоми роботи, які у невимушеній формі спонукають учнів до побудови монологічних висловлювань.

Гра «Відгадай предмет»

До предметних малюнків дібрати ознаки, за якими діти повинні відгадати предмет. Наприклад:

- Кольоровий, круглий, гумовий – ... (м'яч).
- Паперовий, легкий, повітряний – ... (змій).

Гра «Хто це? Що це?»

Учитель називає дії предметів – учні відгадують предмет. Наприклад:

- Сходить, гріє, пече, заховалося, зайшло ... (сонце).
- Граються, загорають, купуються, вчаться, змагаються... (діти).

Гра «Що робить?»

Учитель називає предмет – діти добирають дії. Наприклад:

- Пташка – летить, співає...
- Вода – тече, кипить...
- Ракета – летить, мчить...

Гра «Сплетемо віночок із речень»

Кожне нове речення починається з останнього слова попереднього речення. Наприклад: Василько приніс багато трави. Траву люблять їсти корови. Корови

мають роги. Роги є і у кози. Козу пасе Івасик. Івасик приніс моркву кроликам. Кролики дуже пухнасті. Пухнасті гусенята йдуть на став...

Гра «Слідопити»

– Розгляньте уважно сторінки з малюнками тварин. Чи є серед них ті, яких ми ще не називали? Спробуйте пригадати, що ви про них знаєте, і складіть загадки про них. Пам'ятайте, що ви не називаєте цієї тварини, а лише даєте багато підказок про неї.

Гра «Упізнай предмет за описом»

– Вона гостра, металева, нею можна поколотись, разом із ниткою вона слугує людині. (Голка.)

Гра «Про предмет розповідай та його не називай»

Учитель кличе дітей, потай від класу показує предмет, ставить питання, на які школярі відповідають. Так складається розповідь з елементами опису загаданого предмета.

– Чи вмієте ви зберігати таємниці, тримати щось у секреті?

– Зараз дехто з вас побачить, що заховано в мішечку, але триматиме це в таємниці. За вашими підказками учні класу повинні здогадатись, що там заховано.

Орієнтовні запитання:

- Який предмет?
- Що може робити предмет?
- Де його можна побачити?
- Що з нього роблять?

Таємницю розкрито: це – ...

Гра «Завершіть речення»

(Учитель починає розповідати історію. Останнє слово чи кілька – у реченнях пропонують діти.)

У саду росла яблунька. Її посадив ... (дідусь, Іванко, тато). Кожної осені на яблунці ... (достигали смачні яблучка, жовтіли листочки ...). Яблучка складали у ... (корзини, відра, ящики). Потім їх відносили у ... (погріб, комору, сіни ...). Коли приходили гості ... (їх пригощали смачними яблуками, соком з яблук, яблучним джемом). Але одного разу яблунька засумувала ... (дитячі припущення). Як розвеселити яблуньку? (Дитячі варіанти завершення розповіді.)

Гра «Казка по колу»

Пропонуємо дітям обрати тему казки. Потім вони сідають у коло і по черезно, тримаючи в руках «чарівну паличку», придумують історію. Потім проводимо обговорення, під час якого учні висловлюються, чи сподобалася їм ця казка, що вони відчували, придумуючи її.

Такі вправи та мовленнєві ситуації сприяють розвитку комунікативних умінь на заняттях з рідної мови, що позитивно впливає на розвиток мовленнєвої компетентності молодших школярів.

Розвиток мовлення становить постійний процес, що триває впродовж життя людини, процес оволодіння мовленням та його

механізмами в безпосередньому взаємозв'язку зі становленням особистості.

Список використаної літератури

1. Бакум З. П. *Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії* : монографія. Кривий Ріг : Вид. дім. 2008. 338 с.
2. Гончарук О. *Мовленнєва компетентність – невід'ємна складова формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи*. URL: http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ppsv_2012_5%282%29_25
3. фон Гумбольдт В. *Язык и философия культуры*. Москва : Прогресс, 1985.
4. *Державний стандарт початкової освіти*. URL: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf>
5. Дубовик С. *Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. Початкова школа*. 2002. № 7.
6. Концепція нової української школи URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
7. Мазур Є. І. 100 комунікативних сходинок до мовленнєвої компетентності. *Початкове навчання та виховання*. 2010. № 10.
8. Петнилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості у євроінтеграційному контексті. *Українська мова та література в школі*. 2010. № 2. С. 2–8.

Гейко Світлана Миколаївна,
*кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії Національного
університету біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

*Автор розглядає концептуальні засади та методологічні на-
працювання з проблеми формування соціокультурних цінностей
сучасної молоді в Україні.*

Ключові слова: *молодь; особистість; соціальне середовище;
аксіологія; цінності; соціокультурні цінності; ціннісні орієнтації.*

Актуальність дослідження соціокультурних цінностей молоді обумовлена потребами визначення загальних закономірностей формування соціокультурних цінностей сільської молоді, що потребує уточнення механізму їх функціонування в умовах конкретного соціуму. Адже у такому випадку формується певна специфіка дослідження, під якою ми розуміємо особливості історичного втілення конкретних соціальних процесів, прояснення умов їхнього виникнення та становлення.

Цілісне уявлення щодо тенденцій формування ціннісних орієнтацій молоді неможливе без з'ясування сутності поняття цінності. В зарубіжній філософії аксіологічні проблеми як і саме поняття «цінність» розглядалися у найрізноманітніших варіантах і аспектах. Згідно з існуючою типологізацією цих аспектів, виділяються такі типи аксіологічних вчень: натуралізм (А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї та ін.); психологізм (Александр, П. Толкотт та ін.); трансценденталізм (В. Віндельбанд, П. Ріккерт); персоналістичний онтологізм (М. Шелер, Н. Гартман та ін.); культурно-історичний релятивізм (В. Дильтей, О. Шпенглер, А. Тойнбі); соціологізм (М. Вебер, П. Сорокін, П. Толкотт та ін.); історико-матеріалістичний (К. Маркс, Ф. Енгельс) тощо.

Представники кожного з цих напрямів по-різному розглядали поняття «цінність» і її сутність: як біопсихологічно інтерпретовану потребу людини, коли цінності являють собою емпірично зафіксо-

вані факти спостережень реальності; то як певні стандартизовані «теоретичні» якості поряд з первинними (матеріальними) і вторинними (духовними) якостями; як ідеальне буття, яке співвідноситься не з емпіричною, а з «чистою» трансцендентальною свідомістю, коли цінність «ідеальних» предметів не залежить від людських бажань і потреб, в той же час саме «ідеальне» буття повинно опиратися на реальність; як плюралізм рівноправних ціннісних систем, зумовлених певним типом культури; то залежно від соціально-історичної, економічної, класової обумовленості тощо.

У радянській філософії (до 90-х років) аксіологія інтерпретувалася як складова буржуазної науки, ідеалістичної за своїм характером і суттю. Авторитети радянської аксіології (В. Тугарінов, О. Бакрадзе, В. Мшвенірадзе, О. Дробницький, В. Василенко, М. Каган, І. Майзель, Е. Соловйов та ін.) намагалися проникнути в сутність теоретичних аксіологічних положень зарубіжних вчених, розкрити істинну сутність цінності як феномена.

У сучасний період теорія цінностей значно розширилася, зокрема з'явилися нові відгалуження від загальної аксіології, які стали досліджувати більш конкретно і поглиблено окремі сфери ціннісної свідомості і ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності. Існує «педагогічна аксіологія» (з'ясування впливу цінностей на формування особистості); «психологічна аксіологія» (дослідження впливу чуттєвої, емоційної сфери на процес оцінювання індивідом предметів і явищ навколишнього світу); «політологічна аксіологія» (з'ясування ролі політичних цінностей в соціально-політичних процесах тощо). Формується теологічна аксіологія, представники якої намагаються досліджувати духовні цінності людини через їх дотичність до релігійної моралі.

Цінності – це «соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та/або ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об'єкти, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості» [2, с. 368].

Це явище динамічне, оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього крізь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності.

Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни.

Виокремлено декілька підходів до визначення структури цінностей як феномена свідомості, а також як системи цінностей індивіда (соціальної групи, класу, соціуму тощо) Загальноприйнятою є класифікація компонентів системи цінностей за типами і видами культури, а саме: матеріальні і духовні ціннісні орієнтації. В свою чергу серед духовних цінностей виділяються соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, екологічні, трудові.

За елементами внутрішньої структури особистості виокремлюються когнітивний, емоційний, діяльнісний та оціночний компоненти ціннісної орієнтації, які у діалектичному взаємозв'язку зумовлюють характер активності індивіда і суспільства.

Одним із важливих чинників формування соціокультурних цінностей особистості є соціальне середовище у його широкому (макро) і у вузькому (мікро) значенні.

Для сучасного українського суспільства характерним є з одного боку, процес «відродження» традиційних духовно-культурних цінностей українського народу, а з іншого – поява «нової» культури, яка приймає й іншу форму функціонування.

Унаслідок таких процесів відбувається своєрідне розшарування соціокультурного середовища: одне, де відроджуються традиційні духовно-культурні цінності і формуються відповідні ціннісні орієнтації, друге – елітне, орієнтоване на ціннісні орієнтації вузького кола індивідів, прихильників так званої «високої моди» не лише в духовних цінностях, але і в матеріальних, для яких характерним є нігілістичне ставлення до традиційних ціннісних орієнтацій.

Кожний з типів соціокультурного середовища формує відповідний тип цінностей, а отже, виступає як один з соціальних, об'єктивних чинників цінностей особистості.

Соціальне мікросередовище, як і макросередовище, формує лише загальні контури ціннісних орієнтацій і системи цінностей, їх стандартні зразки. Тому, народжується потреба орієнтування індивіда в суспільних умовах буття, осмислення ним опосередкованості своєї життєдіяльності соціальними умовами.

Однак, соціальні умови не є єдиним визначальним чинником формування внутрішнього світу особистості, в тому числі і її цінностей. Людина є продуктом взаємодії об'єктивних і суб'єктивних детермінант, отже здійснення нею певної діяльності можливе при взаємодії якостей об'єкта діяльності і якостей суб'єкта. Ціннісні орієнтації особистості є продуктом такої взаємодії, взає-

мозв'язку і взаємозумовленості об'єктивних і суб'єктивних детермінант.

Проблема ціннісно-сислової сфери особистості, зокрема її ціннісних орієнтацій, являється однією з ключових в психології. Це викликано тим, що внаслідок змін, які відбулися в нашому суспільстві і спонукали до відмови від стереотипів, перед особистістю відкрилась можливість постановки власних цілей і визначення реальних умов їх досягнення. Формування таких цілей на кризових етапах розвитку суспільства, коли старі принципи втратили своє значення, а нові ще не утвердилися, актуалізує потребу вивчення ціннісно-сислової сфери особистості, яка включає ціннісні орієнтації, їх ієрархічну структуру, а також фактори, що їх трансформують.

Якщо під цінностями розуміти відносно стабільне, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі та засоби для задоволення потреб життєдіяльності людини, в такому розумінні ціннісні орієнтації акумулюють весь життєвий досвід, накопичений в індивідуальному розвитку людини. Власний життєвий досвід особистості визначає її взаємовідносини з іншими людьми, а також зміни особистості, в першу чергу, по відношенню до самої себе.

Користуючись принципом єдності свідомості та діяльності для рішення проблеми самосвідомості в цілому і динаміки ціннісних орієнтацій, зокрема, ми можемо припустити, що цей процес носить опосередкований характер, оскільки він породжується и розкривається в життєдіяльності людини. Вплив на особистість нової ситуації стає змістом її внутрішнього світу, що призводить до зміни певних елементів створеної системи цінностей, пов'язаної з переробкою змісту цієї ситуації.

Детермінантою всього розвитку й найбільш значущим психологічним новоутворенням юнацького віку є особистісне самовизначення. Як засвідчив аналіз психологічної літератури, дослідження проблеми особистісного самовизначення можна звести до кількох основних положень: особистісне самовизначення є інтегруючим компонентом розвитку молоді, що має ціннісно-змістовну природу і дозволяє визначити власну позицію по відношенню до соціально значущих цінностей.

Цінності є одним із найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості людини і зумовлюють низку її сутнісних

характеристик як особистості. Такі характеристики здебільшого спричиняються тим, що являє собою система цінностей конкретної особистості, який спектр орієнтацій у ній представлено щодо змісту, спрямованості та психологічної вагомості. Не менш суттєвим моментом, що зумовлює психологічну значущість системи цінностей, є її співвіднесеність із конкретно-історичними, суспільно-політичними, ідеологічними умовами, за яких складається певна система ціннісних орієнтацій у суспільстві в цілому та в кожній окремій особистості. Згадані моменти особливо актуальні, коли йдеться про побудову концепцій освіти й виховання молодого покоління і, зокрема, про систему ціннісних орієнтацій як чинника, що детермінує процес становлення громадянина.

Ціннісно-змістовний вимір є елементом структури особистості. Джерелами і носіями значимих для людини смислів є її потреби і особистісні цінності. В них представлені всі смисли, які утворюють основу її внутрішнього світу, визначають динаміку її емоцій і переживань, трансформують картину світу у світогляд.

Дослідження проблем особистості та ціннісних орієнтацій молоді зумовлено соціальними змінами в суспільстві, під час яких система цінностей особистості суттєво змінюється. Поряд з очевидним впливом соціуму на процес формування цінностей, припускається їх розуміння як індивідуальних утворень, що мають комплексний характер та займають одне з найважливіших місць в структурі особистості. Ціннісні орієнтації виступають в якості особистісно формуючої системи і пов'язані із розвитком самосвідомості, усвідомленням місця власного «я» в системі суспільних відносин, а також відносяться до найважливіших компонентів структури особистості, по рівню сформованості яких можна говорити про загальний рівень її розвитку.

Одними з перших вітчизняних дослідників процесу формування цінностей і чинників, які впливають на їх становлення, були В. Ольшанський (розглядав ціннісні орієнтації як прагнення особистості чи групи до різних форм соціальної значущості); А. Здравомислов і В. Ядов (пов'язували поняття ціннісних орієнтацій з психологічними поняттям установки особистості). Дані установки особистості стали розглядатися як соціальні, а сам феномен ціннісної орієнтації – як соціально-психологічний. Згідно з їх поглядами, ціннісні орієнтації являють собою установку особистості на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства.

Усвідомлення особистістю власних потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного росту спонукає її до постійного експериментування, що розуміється як пошук, творчість, можливість вибору. Вирішальним елементом даної ситуації особистісного розвитку є можливість і необхідність робити вибір, а виходить, відчувати свою волю з одного боку, і свою відповідальність за усе, що відбувається і відбудеться, з іншого. Для формування психологічної готовності до професії та задля сприяння становленню особистості молоді як майбутніх професіоналів є необхідним, зокрема, сформувати відповідні ціннісні орієнтації, виробити відповідні стратегії та прийоми мислення, що дозволять творчо розв'язувати задачі певних типів.

Період від шістнадцяти до тридцяти п'яти років, це період, коли особистість переживає етап найактивнішого становлення, осмислення життєвої перспективи, стабілізації професійних інтересів. Для цього періоду характерним також є бажання самовизначення, самоутвердження, намагання знайти оптимальну відповідь на питання «як далі жити», «у чому щастя людини» та на багато інших подібних запитань.

Однак чіткої орієнтації у життєвих цінностях переважна більшість молоді поки що немає. Зокрема, відчувається дискомфорт перед перспективою обраної професії, суспільними «запитами» на неї, вірніше відсутністю таких запитів з одного боку, і своїми нахилами, здібностями, уявленнями тощо – з іншого. Ускладнює ситуацію вибору цінностей для сучасної молоді наявність атмосфери руйнування усталеної системи ідеалів, відчуттів, орієнтацій і необхідності залучатися до нової системи світоглядних, етичних, політичних цінностей.

Український вчений Ю. Терещенко [3] в сучасній молодій особистості виділяє такі риси: 1) особа економічно вільна, ініціативна, активна. Їй притаманна самостійна творчість, пов'язана з організацією нової справи і постійною кількістю можливостей докласти власні зусилля; 2) людина, глибоко зацікавлена в особистій приналежності до політичних свобод. Вона характеризується розвинутою правовою і моральною відповідальністю, здатністю захистити себе і оточуючих; 3) суб'єкт з рельєфно оформленою світоглядно-екологічною орієнтацією; 4) особа з національно зорієнтованою свідомістю, для неї рідна мова і культура свого народу є засобом національної самоідентифікації.

Соціокультурні цінності формуються в процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляються в її переконаннях, інтересах. У відповідності до орієнтації на певні цінності, молодих людей можна поділити на чотири типологічні групи. Перша – це молоді люди, які зберегли або надають перевагу попереднім цінностям. Друга група – це ті, хто має діаметрально протилежні погляди щодо прихильників першої групи. Третя група – це молоді люди, які хоча і критикують цінності суспільства, але повністю їх не заперечують. Четверта група – це молоді люди, для яких характерне не просто заперечення «старого світу», а нетерпимість до будь-яких цінностей, окрім своїх власних.

Зважаючи на велике різноманіття цінностей молоді, Ю. Волков [1] поділив їх на певні категорії. Зокрема: інтелектуально-освітні цінності, культурні цінності, політичні цінності.

1) Інтелектуально-освітні цінності. Їх необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який нажалі значно знизився за останні роки. Цей феномен вчені пов'язують, насамперед, з погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління.

2) Культурні цінності сучасної молоді. Суспільство, яке на перший план поставило матеріальне благополуччя та збагачення, формує відповідну культуру і життєві потреби молоді. Електронні засоби масової інформації заповнюють значну частину їх вільного часу і виступають як важливий інструмент формування духовного світу, культурних цінностей та установок для сучасної молоді.

3) Політичні цінності. Аналіз стану політичних вподобань молоді дає можливість стверджувати, що вони в достатній мірі різнополюсні. Молодь в політичних справах є досить прагматичною: політика розглядається молодими людьми як засіб завоювання авторитету та лідерства. Проте, зважаючи на політичні події останніх часів, слід зазначити, що політична активність молодого покоління значно зросла. Таку активну політичну позицію молоді можна пояснити, виходячи з того, що молоді властиве почуття власної гідності, а також прагнення змінити майбутнє країни.

Система соціокультурних цінностей становить важливий елемент ціннісного ставлення до навколишньої дійсності. Цінності лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вивчення тенденцій у духовно-культурних цінностях молоді дає змогу проник-

нути у глибинні процеси, що відбуваються у суспільно-політичному, економічному і культурному житті нашого суспільства, виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між змінами, що відбуваються у системі цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства та індивіда. Цінності особистості, будучи компонентом внутрішньої структури, світогляду індивіда, перебувають у діалектичному взаємозв'язку з інтересами, потребами, установками, мотивами активності, можуть бути адекватними стосовно ціннісних орієнтацій суспільства, сутнісної, об'єктивної цінності явищ духовної культури, самі можуть виступати в ролі чинників і детермінувати систему цінностей певної соціальної групи, класу, суспільства в цілому. Молоде покоління сучасної України стає більш впевненим у своїх силах, зменшуються патерналістські орієнтації. Разом тим молодь достатньо критично оцінює державну молодіжну політику.

Список використаних джерел

1. Волков Ю. Г., Добренков В. И., Кадария Ф. Д., Савченко И. П., Шاپовалов В. А. *Социология молодежи* : учеб. пособие / [под ред. проф. Ю. Г. Волкова]. Ростов-н /Д. : Феникс, 2011.
2. *Социологический справочник* / [под общ. ред. Воловича В. И.]. Киев : 2010.
3. Терещенко Ю. І. Світ обертається довкола творців нових цінностей (Освіта як екзистенційний пріоритет України). *Віче*. 2011. № 6 (111). С. 108–125.

Dicheskul V. M.,
candidate of historical sciences (PhD),
English teacher
Kalko V. O.,
English teacher, deputy director for scientific
and methodological work specialized school
No.125 with advanced English
language learning,
Kyiv

A COMMUNICATIVE CONSTRUCTIVIST APPROACH TO INTERCULTURAL COMMUNICATION (ENGLISH LANGUAGE A MEANS OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION)

Стаття присвячена актуальній темі з наукового погляду. Аналізуючи загальний підхід до цієї проблеми в сучасній лінгвістиці, ми пропонуємо не тільки удосконалене уявлення про комунікативну культуру, а також складний доступ до проблеми міжкультурного спілкування, що дає змогу нам переглянути саме це поняття.

Етнографічний аналіз спілкування в різних соціокультурних життєвих світах може бути емпіричним способом зрозуміти різницю культури. Ця різниця є важливою особливістю спілкування. Так чи інакше, результатом є те, що культури в сучасних суспільствах структурно характеризуються плюралізмом. Як результат, явища, які досі розглядалися як міжкультурна комунікація, самі по собі складають контексти всередині і як частина плюралістичної культури.

Такі види діяльності, як розв'язання проблем, дискусії, тематичне дослідження, проекти, пов'язані з вивченням культури, зроблені вчителями для того, щоб допомогти учням вдосконалити навички міжкультурної комунікації, які включають: вербальні та невербальні крос-культурні стилі спілкування; крос-культурні стилі роботи та очікування; мовні питання в міжкультурному контексті; поради та стратегії для кращої міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація; конструктивістський підхід; невербальна комунікація; міжкультурний контекст; міжкультурні стилі роботи.

Culture learning is a process of creating shared meaning between cultural representatives. This creation of a new identity is at the heart of culture learning, or what some might call «acculturation» [2]. From the perspective of the communicative approach culture is not only «enacted». It is to be seen as a continuous process of the construction of meanings by way of communicative actions. *The main aim* of presented work is to show that the order of this construction process is accomplished by means of routinised, typified forms, patterns and conventions of communicative action. On this basis we distinguished different contexts of the communicative culture. With respect to the social structure the communicative culture depends on the distribution of the means of communication. “This notion of cultural context allows us to evade the common distinction of two ontological spheres of contexts such as an «outer» social structural context which appears to be «external to interaction and the „inner“ context which seems to be immanent to interaction». *The tasks of the work* are to reveal a role of some factors to get so-called «acculturation.» First are «cognitive constraints.» [3]. Second are «behavior constraints.» Third factor is «emotional constraints.» Different cultures regulate the display of emotion differently. We communicate so much information nonverbally in conversations that often the verbal aspect of the conversation is negligible. Nonverbal communication, however, is so subtle and subconscious in a native speaker that verbal language seems, by comparison, quite mechanical and systematic [1]. Ways of nonverbal communication: *Kinesics* (the study of the way in which certain body movements and gestures serve as a form of nonverbal communication). *Contact*. Cultures differ widely in this particular visual modality of nonverbal communication. *Proxemics*. Physical proximity, or proxemics, is also a meaningful communicative category. Cultures vary widely in acceptable distances for conversation. *Artifacts*. The nonverbal messages of clothing and ornamentation are also important aspects of communication. *Kinesthetics*. Touching, sometimes referred to as kinesthetics, is another culturally loaded aspect of nonverbal communication. Touching in some cultures signals a very personal or intimate register, while in other cultures extensive touching is commonplace. *Olfactory Dimensions*. Our noses also receive sensory nonverbal messages. The twentieth century has created in most technological societies a penchant for perfumes, lotions, creams, and powders as acceptable and even necessary; natural human odors, especially perspiration, are thought to be undesirable.

We asked our pupils to compare their culture nonverbal communication norms with that of Americans. In Muslim culture eye contact and everything depends on a sex (male, female). A woman doesn't maintain eye contact speaking to a man. Speaking to boss, they don't maintain eye contact either. Americans consider eye contact to be important in a conversation. As for proxemics, when a woman speaks to a woman, the distance is closer than when she speaks to a man. Proxemics is also important in American culture. *Artifacts* – the length of a dress is important for girls, though most of them keep to European style now. As for jewelry, it is up to their taste. Silver, they believe, protects from an «evil eye.» *Kinesthetics*: Touching signals very personal register. But men sometimes embrace each other while greeting. *Olfactory dimensions* – though it can seem strange, girls don't use perfume as much as men.

To demonstrate our pupils how nonverbal communication is important, we organize a short-term project Cross-Cultural Encounters. The aim of the project is to make pupils experience and explore some cultural differences. The pupils work in small groups. then half-class, and in the end whole class. It does not take a long time. It's about 40 minutes. Procedure: Divide the class into two groups and designate them Group A and Group B. Separate the groups, using different rooms if possible. Give each pupil a copy of his group's work sheet to read. When the pupils have finished reading, give them five minutes to discuss and practice the rules and behaviors indicated on their sheets. If the class is large, Groups A and B may be subdivided for this step. If both groups are in the same room, this discussion and practice should be done in such a way that members of the two groups do not hear and see each other. Next, explain to the class that they will each receive two cards. Designate one color the Haves and the other the Needs. Hand out the cards in such a way that the Haves of one group match the Needs of the other.

The pupils will then walk around the class and talk to people in order to locate those whose Have cards match their Need card. The teacher may want to demonstrate this part of the activity. In searching for the cards, the pupils must follow the cultural rules and behaviors they have just read and discussed. Give them five to ten minutes to try to locate the cards. Then send the pupils back to their original groups. Ask them to discuss how they felt about the people from the other culture and to make a list of the rules that they thought the people from the other culture were following.

Finally have the groups report back to the whole class. Discuss the observations and feelings resulting from the exercise.

Writing Output:

1. Describe your feelings while you were playing the game and explain why you think you felt that way;
2. Compare the two cultures described in the game;
3. Compare your culture and American culture on the issue of touching. To make our pupils understand the importance of understanding and valuing other country customs and traditions we ask them to do a culture quiz.

After this the pupils read the text to see if they were right. Then we organize a discussion and ask our the pupils if Ukrainians have any traditions that may surprise the representatives of other cultures. As we teach Business English and English for Economists our examples are taken mostly from the business world.

There are many different traditions in addressing people in the world. In some cultures people use each other's first names immediately, in other cultures, the first name is only used by the close friends and family. And in some cultures the first name is the family name and the second name is the given name [4]. As the example, we use the text «A Singaporean – American Encounter». «A partner in one of New York's leading private banking firms went to Singapore to meet one of his clients. In Singapore there are three different cultural traditions: Chinese, Malaysian and English. His clients were ethnic Chinese.

The banker wanted to do everything correctly, so on his way to Singapore he memorized the names of three representatives he would meet. In the first meeting with the representatives and some business contacts, he began by addressing the top man, Lo Win Hao, as Mr. Hao. As the meeting continued, he made sure to address each representative by name. After a while, one of his contacts passed a note to the American banker. The note said, «Too friendly, too soon». After reading the text, the pupils discuss the following questions:

1. What did the note mean?
2. Why is it important to know about the traditions for addressing your foreign business partner?
3. Have you ever been called by the wrong name or was your name pronounced incorrectly? How did you feel? What did you do? Did you correct a person or correct the mistake?

Using this text as a starting point, we organize a short-term project, in which pupils compare ways of addressing people in Ukrainian, Sin-

gapore and American cultures. The final product of such a project is pupils' short presentations.

	You	Singapore	In America
1. How do people address classmates?			By first name or nickname
2. How do people address their business colleagues?			By first name or nickname
3. What different titles are used for women?			Miss or Ms for unmarried women and Mrs. Or Ms for married women
4. How do people address a person at their business social level if they have just first met?			Usually by first name
5. How do people address a boss or supervisor?			Usually by first name. If there is a large difference in power they may use Mr. or Ms.
6. How do people address a secretary or receptionist?			By first name
7. Are there social titles in a company depending on their positions or their education?			In a company they do not use different titles for different positions. Education and other professionals sometimes use their titles but usually in business cards and letters

Teaching Business English we usually ask our pupils to prepare country presentation. *Country Presentation:* Imagine that someone is going to India to do business and that you must train them before they go. To do this, you will prepare an oral presentation, focusing on business practices in your country and on culture values behind these practices. You can also choose a country that interests you, research the country and prepare a presentation focusing on the same aspects. The pupils are given presentation guidelines.

The main results of the work proved that the notion of communicative culture built up by different forms of contextualisation in communicative actions seems to be necessary in order to understand the complexity and differentiation of modern intercultural communication.

Ethnographic analyses of communication in various sociocultural life worlds may be an empirical way to grasp the difference of culture. This difference is a relevant feature of actor's communication [5]. Either way, the implication is that cultures in modern societies are structurally characterised by pluralism. As a result, the phenomena hitherto considered as intercultural communication is itself constituting contexts on its own within and as part of pluralistic culture.

Such kinds of activities as problem-solving, discussions, case study, projects connected with culture study are designed by the teachers to help learners to improve cross-cultural communication skills that include: verbal and non-verbal cross-cultural communication styles; cross-cultural working styles and expectations; language issues in a cross-cultural context; tips and strategies for a better cross-cultural communication.

References

1. Brown, H. Douglas. *Principles of Language Learning and Teaching*. NY: Longman.- 2000.
2. Robinson-Stuart, Gail and Nicon, Honorine. Second Culture Acquisition. Ethnography in the Foreign Language Classroom. *Modern Language Journal*. 1996. P. 432.
3. Knoblauch Hubert A *Communicative Approach to Intercultural Communication*. King's College London. London. 1996.
4. Lynn S. *Business Across Cultures*. London : Longman. 1995.
5. Ting T. S. *Communicating Across Cultures*. Guilford Publications. 1999.

Джигора Наталія Олександрівна,
учитель турецької мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ НАВЧАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ «МОВНОГО ПОРТФЕЛЯ» ДЛЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Автор порушує питання щодо застосування інноваційних технологій спрямованих на формування комунікативних іншомовних компетенцій, з метою розвитку стійкого інтересу і мотивації учнів до опанування нових знань з турецької мови з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу у навчанні.

Ключові слова: загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти; мовний портфель; індивідуальний стиль навчання; комунікативні компетенції.

Сучасний, надзвичайно насичений інформацією, світ характеризується швидкістю глобальних змін у всіх сферах суспільного життя. Ці особливості зумовлюють та визначають завдання сучасного закладу загальної середньої освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи, яка третьою ключовою компетентністю, з десяти основних компетенцій, визначає спілкування іноземною мовою.

У статті основний акцент зроблено на обґрунтування застосування інноваційної технології формувального оцінювання – метод мовного портфелю, покликаного допомогти учневі відображати свої досягнення і досвід у вивченні турецької мови.

Мовний портфоліо («English Language Portfolio») розроблено Лінгвістичним Комітетом Ради Європи з метою стандартизації вимог до вивчення, викладання й оцінювання досягнень у галузі вивчення іноземних мов громадянами європейських країн. Завданнями створення Мовного портфоліо є навчити здобувачів освіти вивчати мову самостійно, впродовж життя, реально оцінювати власний рівень володіння мовними навичками і демонструвати їх в тих умовах, де вони задовольнятимуть потреби іншомовної міжкультурної комунікації.

Використання цього методу у навчанні іноземної мови допомагає розв'язати такі завдання:

- створення мотивації навчальної діяльності;
- розвиток пізнавальних навичок;
- розвиток самооцінки здібностей;
- розвиток самодисципліни та самовираження;
- формування уміння самостійно конструювати свої знання;
- формування уміння планувати свою діяльність;
- формування уміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- формування організаційних навичок.

Підходи до створення «мовного портфеля» можуть бути різними залежно від етапу навчання, рівня володіння предметом, термінів його створення, віку учнів.

Велике значення має те, що саме послідовні дії зі створення цього засобу дають можливість навчити дітей аналізувати виконану роботу, бачити власні успіхи й розуміти причини невдач.

Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти пропонують три обов'язкових компоненти мовного портфеля:

- мовний паспорт;
- мовну біографію;
- мовне досє.

Перший розділ («Паспорт») учні заповнюють один раз на рік. Мовний паспорт містить:

- зображення здобувача освіти у вигляді автопортрету чи світлини – на розсуд дитини;
- особисту інформацію (виключно за індивідуальним вподобанням);
- власну самооцінку володіння іноземною мовою.

Що стосується «Мовної біографії», то вона заповнюється в процесі досягнення визначених цілей досить часто, кожні 3–5 уроків, задля того щоб учні могли бачити, усвідомлювати і порівнювати свої результати оволодіння турецькою мовою.

При роботі з розділом «Мовна біографія», завдання вчителя полягає у прагненні допомогти дітям намітити свої власні освітні завдання і проаналізувати свої особисті досягнення.

Для цього я використовую в роботі таблиці індивідуальних досягнень з турецької мови. Це допомагає учням порівнювати свою самооцінку з оцінкою вчителя, формувати навички самоконтролю

та саморегуляції. Можливі розбіжності оцінки вчителя і учня, що дає учителю можливість коригувати свою подальшу освітню діяльність з формуванню контрольно-оцінної самостійності здобувача освіти.

У результаті проведеної роботи я маю змогу визначити, які складнощі має дитина в різних видах мовленнєвої діяльності, визначити рівень сформованості її самооцінки.

Розділ «Досє» містить роботи, що свідчать про успіхи учня в оволодінні мовами:

- «кращі» письмові роботи;
- роботи з читання, словникові роботи;
- індивідуальні та групові проекти (картинки, колажі, слайди);
- нагороди та інші форми визнання досягнень.

Хочу запропонувати кілька варіантів таблиць оцінювання індивідуальних досягнень здобувачів освіти.

Для прикладу: змістова лінія «оцінювання на слух».

Учням повільно та емоційно-виразно зачитується римований текст, що містить зразки вживання місцевого відмінку Nerede?

Після повторного прочитання пропонується виконати завдання у таблиці, з'єднавши змістові мовні одиниці.

NEREDE?

Damda leylek tak tak tak

Suda ördek vak vak vak

Kurbağalar derede vırrak vırrak

Evde kedi mır mırnav

Yolda köpek hav hav hav

Sevimlidir hayvanlar, sevimlidir onlar

KEDİ

KÖPEK

ÖRDEK

LEYLEK

KURBAĞA

YOLDA

DEREDE

DAMDAM

EVDE

SUDA

Наступна таблиця допомагає оцінити рівень оволодіння вживанням дієслова у минулому часі.

Конструкція
стверджувальної форми
для минулого категоричного часу

Зразок	Афікс	Для І особи однини Я (ben)	Для II особи однини ТИ (sen)	Для III особи однини ВІН, ВОНА (o)
<u>основа</u> дієслова за- кінчуються на голо- сний чи на приголосний	-dı; -di; -du; -dü -tı; -ti; -tu; -tü	- m	- n	-
<u>okumak</u> (читати)	okudu			
<u>gitmek</u> (ходити)	gitti			
<u>dinlemek</u> (слухати)	dinledi			
зразок	афікс	для І особи множини МИ (biz)	для II осо- би множини ВИ (siz)	для III особи множини ВОНИ (Onlar)
<u>основа</u> дієслова за- кінчуються на голо- сний чи на приголосний	-dı; -di; -du; -dü -tı; -ti; -tu; -tü	-k	-nız; -niz; - nuz; -nüz	-ler; -lar
<u>okumak</u> (читати)	okudu			
<u>gitmek</u> (ходити)	gitti			
<u>dinlemek</u> (слухати)	dinledi			

Конструкція
заперечної форми
для минулого категоричного часу

Зразок	Афікс	Для І особи однини Я (ben)	Для II особи однини ТИ (sen)	Для III особи однини ВІН, ВОНА (o)
заперечний суфікс -ma; -me	-dı; -di;	- m	- n	-
<u>Okumamak</u> (не читати)	okumadı			
<u>Geçmemek</u> (не проходити)	geçmedi			
<u>görmemek</u> (не бачити)	görmedi			

Зразок	Афікс	Для I особи множини МИ (biz)	Для II особи множини ВИ (siz)	Для III особи множини ВОНИ (onlar)
заперечний суфікс -ma; -me	-di; -dı;	-k	-nız; -niz	-ler; -lar
okumamak (не читати)	okumadı			
geçmemek (не проходити)	geçmedi			
görmemek (не бачити)	görmedi			

Конструкція
запитальної форми (*mı, *mı, *mu, *mü)
для минулого категоричного часу

Я викону- вав, виконав дію	Виконував я, виконав дію?	Ти викону- вав, виконав дію	Виконував ти, виконав дію?	Він, вона виконував, виконав(ла) дію	Виконував виконав(ла) він, вона дію?
bildim	bildim mi?	bildin	bildin mi?	bildi	bildi mi?
konuştum		konuştun		konuştı	
aldım		aldın		aldı	
gördüm		gördün		gördü	
Ми вико- нували ви- конали дію	Виконува- ли ми, ви- конали дію?	Ви викону- вали виконали дію	Виконува- ли ви, ви- конали дію?	Вони вико- нували, виконали дію	Виконува- ли вони, виконали дію?
bildik	bildik mi?	bildiniz	bildiniz mi?	bildiler	bildiler mi?
konuştuk		konuştunuz		konuştular	
aldık		aldınız		aldılar	
gördük		gördünüz		gördüler	

Кожний учитель може вносити зміни до переліку матеріалів, що наповнюють портфель, відповідно до рівня учнів, їхніх вікових особливостей, а також використовувати різні розділи мовного портфелю на різних етапах навчання іноземної мови:

- перед вивченням нової теми з метою показати учням, чого вони можуть навчитися;
- під час перевірки домашнього завдання;
- на заключному етапі роботи над темою;
- після презентації творчої роботи.

Отже, основна мета цього методу оцінювання полягає в тому, щоб на основі зібраної учнем інформації про власну успішність і зразків виконаних робіт продемонструвати ступінь сформованості мовних та мовленнєвих умінь і навичок на даний момент та проаналізувати якісне зростання в оволодінні комунікативними компетентностями.

Оскільки використання мовного портфеля у вивченні іноземної мови підсилює ситуацію успіху в освітній діяльності, а систематичне поетапне заповнення мовного портфеля реалізує ідею безперервності освіти, мовний портфель створює передумови для вдосконалення знань дітей і самостійного вивчення ними турецької мови.

Список використаних джерел

1. Карп'юк О. *Європейське мовне портфоліо*. English. 2011. № 15.
2. Редько В. Оновлення змісту навчання іноземних мов у сучасній шкільній освіті – прерогатива Нової української школи. *Іноземні мови в школах України*. 2018. № 14.
3. Савченко О. Початкова освіта в контексті Нової української школи. *Рідна школа*. 2018. № 1–2.
4. Харченко Ю. Ю. Формування ключових життєвих компетентностей в умовах сучасної модернізації освітніми засобами ІКТ: давайте обговоримо. *Англійська мова та література*. 2018. № 1/3.

Івахно Наталія Олексіївна,
*учитель української мови, української
та зарубіжної літератури
Ніжинського обласного педагогічного ліцею,
м. Ніжин*

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД МОВОЗНАВЧОГО АСПЕКТУ ВИВЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ

Стаття присвячена загальному огляду вивчення власних назв у мовознавстві. Розглянуто питання топоніміки й антропоніміки як самостійних розділів сучасної ономастики. У роботі зосереджено увагу на аналізові особових офіційних і неофіційних найменувань – прізвищ і прізвиस्क.

Ключові слова: ономастика; антропоніміка; топоніміка; прізвище, прізвисько.

Розмаїття власних назв стало поштовхом виокремлення спеціальної галузі мовознавства – ономастики (від грец. *onomastike* «мистецтво давати імена»). Вона порівняно недавно оформилася в самостійна наука, що послуговується певними методами дослідження для вирішення низки питань.

До складу ономастики входить цілий комплекс розділів, зокрема топоніміка (досліджує географічні назви, їх походження), космохіміка (вивчає найменування зон космічного простору), зооніміка (найменування, клички тварин, способи їх творення та особливості функціонування), теоніміка (аналізує власні імена богів і божеств будь-якого пантеону), прагматоніміка (досліджує найменування товарів та інших результатів практичної діяльності людини) тощо. Враховуючи це, у системі онімів виділяють такі мікросистеми: антропонімію, ойконімію, зоонімію, фітонімію, космонімію, астронімію, хрононімію, хремадонімію, міфонімію, документонімію тощо. Варто говорити про те, що ономастика представлена широким рядом різноманітних назв.

Перші ономастичні спроби відомі ще із часів Київської Русі, зокрема дослідження Нестора Літописця, де спрощено розтлумачено слов'янські особові й територіальні назви.

А. Зубко розвиток ономастики як наукової дисципліни умовно розділив на три етапи: перший (XI – середина XIX ст.) – створення

перших словників власних назв і поява наукових розвідок із зазначеної проблематики; другий (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) – початок академічних філологічних досліджень з ономастики; третій (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) – проведення ономастичних досліджень філологами й спеціалістами-істориками [4, с. 264].

Плідно розвивається українська ономастика в 60–70-х рр. XX ст. Уваги заслуговують топоніміка й антропоніміка.

Топоніміка (від грец. *topos* «місце» й *onoma* «ім'я, назва») як наука, вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні й соціальні умови минулого, за яких дані назви виникли. Вона є інтегральною науковою дисципліною, яка знаходиться на перетині трьох галузей знань: географії, історії та лінгвістики. Базовим поняттям топоніміки виступає топонімія – сукупність назв (топонімів) на певній території [6, с. 124].

Топоніми поділяються на такі класи: ойконіми – назви населених місць, гідроніми – назви водних поверхонь, дрімоніми – назви лісів, ороніми – назви гір, хребтів, долин, ущелин, урбаноніми – назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми – назви вулиць, агороніми – назви площ, хороніми – назви країв і країн. З усіх класів топонімів гідроніми є найстабільнішими. Особливо цінними слід визнати архаїчні гідроніми із затемненою семантикою основ, розшифрування якої відкриває шлях до пізнання історії людства.

Антропоніміка (від грец. *anthropos* «людина», *onyma* «ім'я») – «спеціальна історична дисципліна, розділ ономастики й лексикології, що вивчає власні імена людей, спадкові особові назви, прізвища, прізвиська, а також псевдоніми й криптоніми» [1]. Ґрунтовно питання української антропоніміки досліджували Ю. Редько, М. Худаш, П. Чучка, В. Німчук, І. Железняк, І. Сухомлин та інші.

Антропоніми, або власні особові назви, – це вагома складова словника української мови. Лінгвісти використовують прізвища, імена, по батькові та прізвиська як одні з важливих елементів мовної комунікації.

Власна назва – носій історичної, етнографічної, лінгвістичної інформації; відображення давніх вірувань, побуту, культури українського народу. Науковий опис українських прізвищ та прізвиськ і досі вважається актуальною проблемою, проте окремі регіони України в цьому плані ще досліджені не повно.

Мовознавець В. Німчук розробив принципи дослідження онімів, закликаючи збирати матеріал польовим методом, установлювати зв'язок із топонімічними реаліями, діалектами, адже це саме те, що розкриває внутрішню форму топоніма. Саме В. Німчук підготував проект української ономастичної термінології. Зокрема, за пропозицією дослідника, в українську ономастичну термінологію увійшли такі терміни: автоетнонім (буквально – «самоназва народу»), аллоетнонім (назва етносу, дана йому іншими народами), антропоніми (власні назви людей), астроніми (назви міст), гелоніми (назви боліт), гідроніми (назви річок), катойконіми (назви мешканців певної місцевості), лімноніми (назви озер), топоніми (назви місцевості), хороніми (назви сіл), етноніми (назви націй, народів) та багато інших [8].

У системі власних найменувань прізвища – вагома основа для вивчення української мови, історії, матеріальної й духовної культури народу. Кожен антропонім є словом, а отже, одиницею мови. П. Чучка вважає прізвище наймолодшим класом особових назв в українській антропонімії. Воно покликане називати родину та кожного з її членів і в такий спосіб визначати місце іменованого в суспільстві [16, с. 23].

Повне визначення терміна подає М. Худаш: «Прізвище – це набуте одразу після народження в спадок від батька або (у передбачених законом випадках) матері офіційно закріплене за конкретним родом незмінне спадкове найменування особи, яке під час реєстрування шлюбу переходить від чоловіка до дружини або навпаки і в офіційній практиці називання в обов'язковому порядку додається до власного імені й назви по батькові» [14, с. 87]. Дослідник вважає, що «про українські прізвища в сучасному розумінні можна говорити (і то умовно), починаючи з 30-х років XIX ст., відколи на всій території були вже запроваджені кодифіковане право та відповідні правила користування особовими назвами» [15, с. 46].

У своїй монографії «З історії української антропонімії» М. Худаш називає власні імена основою для творення прізвищ та прізвищ [14, с. 38]. Автор переконаний, що антропоніми треба вивчати в історичному контексті.

Процес становлення прізвищ охоплює значний проміжок часу. Вони відомі ще з тих пір, коли люди жили великими гуртами, займалися ремеслами, торгували й подорожували. Особливо необхідними прізвища стали у зв'язку із потребою укладати документи.

І. Сокол з цього приводу зазначає: «Спочатку спадкові родові назви побутують у середовищі вищих верств феодального суспільства – князів, магнатів, власників земельних володінь і маєтків. Вони купували й продавали землі, передавали їх у спадок своїм дітям, а такі дії потребували оформлення певних юридичних документів, самого тільки імені для цього було вже замало» [10, с. 33].

І. Крохмаль зазначає, що «основним способом ідентифікації особи наприкінці XVIII – початку XIX ст. була двокомпонентна антропонімна структура, що складалася з власного імені та прізвищевої назви» [5, с. 3].

І. Франко вважає, що спочатку спадкові родові назви були привілеєм духовенства. «Основна ж маса населення України – селянство – тривалий час залишалася без прізвищ, оскільки більшість були кріпаками і ніяких юридичних документів не мали [13].

Однак Л. Масенко у книзі «Українські імена та прізвища» наголошує на тому, що «особові назви, зафіксовані в староукраїнських пам'ятках, не можна вважати прізвищами в сучасному розумінні, адже вони не були спадковими найменуваннями, які у єдиній незмінній формі переходили від батька до сина» [7].

Урешті термін прізвище укоренився в мові у своєму сучасному значенні з того часу, як був уведений до реєстру академічного Російсько-українського словника (1937). М. Жовтобрюх наводить ряд лексем, що вживалися до того часу в значенні ргаепомен у працях різних дослідників: прізвище, прізвисько, прозвання, назвище, фамілія [3, с. 84].

На думку професора П. Чучки, головне призначення прізвища полягає в об'єднанні групи кровноспоріднених осіб, аби в такий спосіб, за допомогою цього соціального знака відрізняли та протиставляли один родинний осередок іншому. У прізвищах будь-якого народу дослідник виділяє ознаки трьох різних вимірів:

- ✓ ознаки глобальні, які притаманні прізвищам кожного суспільства;
- ✓ ознаки національні, які властиві прізвищам лише одного народу;
- ✓ ознаки регіональні, характерні не для всієї нації, а для окремого регіону [16].

Аналізуючи прізвища української мови, варто звертати увагу на шляхи їх виникнення, словотвірну будову, географічне побутування. Зокрема, особові найменування можуть бути зумовлені регі-

ональним чинником: «Якщо прізвища на -енко можна вважати основним східноукраїнським типом, то прізвища на -ук (-юк), -чук належать до західноукраїнського» [10, с. 34]. Назви на -енко є найтиповішими серед українців. Вони не поширені в інших слов'янських мовах.

Як стверджує Ю. Редько, українські прізвища утворені від таких чотирьох основних джерел: а) імена; б) назви місця проживання чи походження; в) назви постійного заняття (професії);

г) індивідуальні ознаки (фізичні, психічні чи інші властивості) першого носія прізвища» [9, с. 34].

Говорячи про походження сучасних українських прізвищ, не можна оминати вуличні прізвиська, які збереглися до нашого часу й особливо активно використовуються в сільській місцевості. Прізвисько – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) й указує на яку-небудь рису характеру, зовнішності, діяльності, звичок; часто поширюється на цілий рід і передається з покоління в покоління [2, с. 484]. Вивченням прізвищ займалися П. Чучка, І. Франко, І. Сухомлин, М. Тимінського, В. Павлюк, В. Тихоша.

Перша розвідка про прізвиська зроблена І. Франком у праці «Причинки до української ономастики» [13]. На думку І. Сухомлина, неофіційне прізвище (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї [11, с. 37].

В. Тихоша вважає прізвиська промовистими іменуваннями, кожне з яких зберігає внутрішню форму, а отже, її первісну мотивацію [12].

Отже, можна зробити висновки, що мовознавчий аспект вивчення власних назв широко представлений праця з антропоніміки й топоніміки. Повне офіційне найменування людини – це порівняно нове явище.

Інші особові назви стародавніх пам'яток прізвищами в сучасному значенні цього терміна назвати не можна, бо такі оніми не були спадковими або не мали інших властивих ознак.

Наприклад, достатньо ґрунтовний перелік характеристик пропонує професор П. Чучка: юридична обов'язковість (прізвище – знак офіційної ідентифікації кожного громадянина), родинна спадковість (прізвище передають у спадок від голови родини до його дітей та онуків відповідно до закону сімейного права), часова ста-

більність, мінімальне звукове варіювання (одне й те саме прізвище має вживатися в тому ж звуковому вигляді) та максимально можлива індивідуалізація кожного прізвища [16, с. 23].

У мовознавстві визнана думка, що власна назва одночасно входить і не входить до лексичної системи мови. Це пояснюється тим, що для онімів характерні не тільки загальномовні, але й специфічні ознаки.

Список використаних джерел

1. Дзира Я. І. Антропоніміка. *Енциклопедія історії України* : Т. 1: А-В / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] / НАН України; Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Antroponimika>
2. Жайворонок В. В. *Знаки української етнокультури* : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Жовтобрюх М. А. Про термін прізвище. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 82–86.
4. Зубко А. М. *Українська ономастика: здобутки та проблеми*. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/15/19.pdf>
5. Крохмаль І. М. Українські прізвища як культурно-мовне явище. *Вивчаємо українську мову і літературу*. 2006. № 15. С. 2–4.
6. Лучик В. В. Актуальні напрями української ономастики. *Записки з ономастики*. 2011. Вип. 14. С. 126–130.
7. Масенко Л. Т. *Українські імена і прізвища*. Київ : Знання, 1990. 48 с.
8. Німчук В. В. *Українська ономастична термінологія* (проект). Київ : Наукова думка, 1966. С. 24–43.
9. Редько Ю. К. *Сучасні українські прізвища*. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
10. Сокол І. Про що розповідають прізвища. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 32–34.
11. Сухомлин І. Д. Українські прізвища людей як власні родові назви. *Говори і ономастика Наддніпрянщини*. Дніпропетровськ, 1970. С. 30–58.
12. Тихоша В. І. Семантика сільських прізвищ Херсонщини. *Науковий вісник ХДУ*. Херсон, 2009. Вип. 9. С. 202–210. (Серія «Лінгвістика»).
13. Франко І. Я. *Причинки до української ономастики*. Збір. тв. : У 50 т. Київ, 1982. Т. 36. С. 391–426.
14. Худаш М. Л. *З історії української антропонімії*. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
15. Худаш М. Л. З історії формування і становлення українських прізвищ. *Мовознавство*. 1969. № 2. С. 37–46.
16. Чучка П. П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців. *Дивослово*. 2003. № 10. С. 23–25.

Кайдаш Алла Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
учитель української мови
Ніжинського обласного педагогічного ліцею
м. Ніжин

МОВЛЕННЄВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛІЦЕЙСТІВ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтовано важливість мовленнєвого чинника в системі соціалізації школярів, ліцейстів, гімназистів. Запропоновано окремі види роботи на уроках української мови, які забезпечують реалізацію особливостей «уходження» учня в соціум. Зроблено акцент на соціокультурному й національно зорієнтованому складниках процесу соціалізації учнівської молоді.

Ключові слова: соціалізація; мовленнєва соціалізація; урок української мови; спілкування.

Процес «входження» учнів у суспільство через засвоєння соціальних положень, норм, вимог є одним із пріоритетних напрямків діяльності сучасної школи. Створені міні-колективи у форматі класу, шкільний колектив у цілому моделюють соціальні зв'язки з іншими людьми, сприяють виробленню вмінь успішного комунікування.

Навчаючись у школі, учні збагачують свій життєвий досвід через участь у різних обставинах комунікації. Спілкування з однокласниками, іншими школярами, учителями, дирекцією, представниками різних професій, яких залучають педагоги до навчально-виховного процесу через тематичні бесіди, зустрічі, екскурсії тощо, реалізує різноманітні ситуації, які спрямовують школяра на розв'язання соціальних проблем.

Уміння поводити себе серед інших членів суспільства є неодмінним атрибутом соціалізації учнів. Засвоєння правил поведінки, дотримання вимог до шкільної дисципліни, використання норм мовленнєвого етикету – це необхідні складники формування сучасної особистості. Перебуваючи в соціальному оточенні, ліцейисти засвоюють правила адекватного поводження в різних обставинах, вчать-ся взаємодіяти з людьми різного статусу й віку та приймати правильні рішення в розв'язанні різноманітних життєвих ситуацій.

Про зв'язок особистості із соціумом свого часу писав ще В. Сухомлинський: «Суспільна сутність людини виявляється в її стосунках, зв'язках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в різноманітні взаємини з людьми, стосунки, що задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина залучається до суспільства, стає його членом» [3, с. 51].

Питання соціалізації учнівської молоді є об'єктом досліджень психологів, соціальних педагогів, учителів-предметників (зокрема Т. Сили, Н. Леонової, К. Лихачової, В. Москаленко, Г. Авер'янової, Н. Дембицької та ін.).

Термін «соціалізація» підкреслює зв'язок особистості із соціумом. Так, І. Кон дефінує процес соціалізації як «засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого утворюється конкретна особистість». На думку Б. Паригіна, соціалізація – це процес «входження індивіда в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій».

Досліджуючи проблеми соціалізації та висвітлюючи результати власних наукових пошуків у монографії «Соціалізація особистості», В. Москаленко зазначає: «Суспільство лише тоді функціонує успішно, коли його ціннісна система інтеріоризується кожним індивідом, перетворюється в його ціннісні орієнтації. Через ціннісні орієнтації здійснюється зв'язок зовнішнього, предметного об'єктивного світу особистості з її внутрішнім суб'єктивним світом, в результаті чого формуються певні соціальні параметри людини. Так відбувається процес соціалізації особистості» [1, с. 63–64].

В освітньому просторі соціалізація школярів є одним із пріоритетних напрямків, який реалізується, напевно, на всіх уроках і позакласних заходах. Максимальні можливості для втілення засадничих положень цього процесу мають заняття з української мови. Філологічний аспект безпосередньо пов'язаний із мовленнєвою соціалізацією учнів. Сучасна освіта дозволяє розширювати межі засвоєння школярами необхідного навчального матеріалу відповідно до глобалізації науки через залучення міждисциплінарних зв'язків. Тому важливими постають аспекти реалізації комплексних завдань гуманітарного напрямку в цілому. Зокрема, важливим та актуальним залишається питання соціокультурної комунікації. В. Москаленко акцентує на тому, що «життя нової культури потребує нового типу особистості, основними характеристиками якого будуть індивідуальність, творча активність і здатність орієнтува-

тись на майбутнє: вміння прогнозувати, фантазувати, гнучко переходити в нові види діяльності навіть у ситуації невизначеності» [1, с. 101].

Зв'язок процесу виховання дитини з національним соціосередовищем підкреслювала ще С. Русова: «Навчання дітей із самого початку має бути збудовано рідному ґрунті, на якому зростає дитина, щоб воно було міцно зв'язано з тими враженнями, що їх заклала в душу рідна сім'я, рідна хата». Педагог наголошувала на вирішальній ролі мови в процесі соціалізації школярів: «Одним з найвиразніших чинників соціального єднання та соціального виховання є мова. Це є найпевніша відмінна риса людини, її найвищий інтелектуальний вияв. Мовою треба вважати не лише словесний вираз наших думок, нашого почуття, а й інші засоби їхнього виразу, засоби взаємного порозуміння між людьми – тут мають велике значення жести (рухи), міміка обличчя, малюнок, різьбярський (скульптурний) твір, музика, співи, що, не висловлюючись конкретно, виявляють той чи інший настрій, той чи інший малюнок з природи або з життя» [2, с. 51].

На уроках української мови та позаурочних заходах із мови соціалізація ліцеїстів здійснюється насамперед через формування лінгвальних компетентностей і підвищення мовної грамотності учнів.

Лінгвістичні ігри, проектна діяльність, групова та індивідуальна форми, застосовувані на уроках і позаурочних заходах, спрямовані на створення комфортного орієнтування учнів у навколишньому соціальному середовищі.

Виховне спрямування, пов'язане із соціалізацією, безперечно, містить дидактичний матеріал до уроків рідної мови. Сміслові наповнення речень, текстів, дібраних до занять, стосується важливих суспільних, культурологічних, мистецтвознавчих тем. Вони ознайомлюють учнів як із культурно-духовним надбанням українців (тексти про свята, традиції, звичаї, історичні події тощо), так і з актуальними питаннями сьогодення (моделювання різних ситуацій спілкування, створення діалогів та ін.).

Наприклад, одним із цікавих завдань з ознайомлення учнів із видатними постатями громадського та мистецького життя є творче моделювання-дослідження з теми «Славен Ніжин іменами». Його завдання: увести до складу речень прикладки, пояснити пунктуацію (у дужках подано варіант відповіді):

у 1623 році в Ніжині народився Р. О. Ракушка-Романовський (автор «Літопису Самовидця»);

у 1737 році народився Микола Бантиш-Каменський (визначний історик);

1768 року в Ніжині побував Григорій Сковорода (мандрівний філософ і поет);

1773 року народився Юрій Лисянський (визначний мореплавець);

упродовж 1820–1828 років у Гімназії вищих наук навчався Микола Гоголь (автор багатьох творів про українців);

упродовж 1825–1831 років у Гімназії вищих наук навчався Євген Гребінка (український письменник і культурний діяч);

1830 року в Ніжинському острозі ув'язнено Устима Кармелюка (ватажка селянських повстань на Поділлі);

у 1835 році в ліцеї працював Пантелеймон Куліш (автор роману «Чорна рада» про події поблизу Ніжина 1663 року);

1838 року в місто приїздив Семен Гулак-Артемівський (український співак і композитор);

17–23 лютого 1846 року в Ніжині перебував Тарас Шевченко (основоположник нової української літературної мови) з Олександром Афанасьєвим-Чужбинським (випускником Ніжинського ліцею, видатним письменником);

1860 року в Ніжині народився Микола Самокиш (видатний український художник);

упродовж 1865–1868 років у юридичному ліцеї навчався Франциск Богушевич (видатний білоруський поет);

упродовж 1886–1894 років у Ніжині жив Олександр Богомолець (видатний учений-медик);

у 1891 році гімназію закінчив Володимир Рєзніченко (учений-геолог, академік);

упродовж чотирьох років (1897–1900) в Історико-філологічному інституті здобував освіту Микола Державін (історик і філолог, академік);

1901 року в Ніжині народилася Милиця Нечкіна (історик, академік);

1904–1919 – роки життя та діяльності в Ніжині Марії Заньковецької (видатної української артистки);

у 1905–1909 роках у місті жив Юлій Феддерс (латиський художник);

упродовж 1908–1914 років у Ніжині жив Сергій Корольов (видатний учений – інструктор космічної техніки, академік);

1911 року народився Марк Бернес (відомий кіноактор, співак);

у 1911–1913 роках у Ніжині жив Микола Боголюбов (академік);

1940 року на літературних вечорах у педагогічному інституті виступав Максим Рильський (видатний український поет).

Основи мовленнєвої соціалізації закладені в роботі ліцеїстів із текстами. Тематично підібраний матеріал, вдало підібрані завдання на закріплення мовної теми й розвиток мовленнєвої компетенції забезпечують умови успішної реалізації процесу соціалізації на уроках української мови.

Приклад: дотекстове завдання: каліграфічно записати текст, пояснити в ньому орфо- й пунктограми.

Самобутність кожного народу поряд із традиціями, звичаями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. У них криються риси національної вдачі, національного характеру.

Мовна поведінка народу, без сумніву, поєднана з його загальною культурою та психологічними рисами. Скажімо, на мовному рівні психологічні ознаки українського етносу, зокрема доброзичливість, шанобливе ставлення до співрозмовника, почуття власної гідності, виявляються в тому, що смисловим центром багатьох висловів українського етикету є слова з коренем *добр-*, *здоров-*, *ласк-*.

Материнська колисанка, її ніжне слово й увесь родинний словесний устрій – це основа, на якій віками ткалося міцне й надійне полотно української ввічливості. Для дитини вишукувалися нові й нові звертання: сонечко, любчику, крихітко... Молекули доброти й ніжності, людського тепла й ласки, перелиті в доню чи синочка, поверталися своєрідним відлунням (за С. Богдан).

Післятекстові завдання:

1. Виділити смислові частини тексту, назвати їх.
2. Дати заголовок тексту.
3. Використовуючи прикметники з допоміжного матеріалу, записати їх з іменниками.

Вітання, стосунки, ставлення, прихильність, співрозмовник, тон, слова, розмова, жести, привітність, атмосфера, краса.

Допоміжний матеріал: дружній, діловий, шанобливий, щирий, приємний, теплий, добрий, цікавий, виправданий, лагідний, доброзичливий, внутрішній.

4. До іменників, що записані ліворуч, підібрати відповідні іменники з правої колонки, утворивши словосполучення.

тема	посмішка
обставини	доброзичливість
почуття	стосунки
чистота	взаємини
тепло	погляд
світло	душа
сяйво	очі
ніжність	розмова
аура	повага
окраса	спілкування

5. Продовжити лексичний тематичний ряд: ввічливість, чемність, шляхетність, привітність, доброзичливість, гуманність, повага, інтелігентність...

6. Підібрати прикметники до поданих іменників, продовживши ряд:

спілкування приємне, доброзичливе, цікаве, корисне, невимушене...;

поведінка чемна, стримана, скромна, благородна, аристократична...;

мовлення чисте, багате, виразне, грамотне, образне...;

тон тихий, лагідний, привітний, стриманий, жорсткий...;

жести стримані, виправдані, невимушені, надмірні, доречні...

7. Укласти тематичний словничок (15–20 лексем) за рубриками «У гостях у друзів», «Гостинний господар (господиня)», «Яким повинно бути спілкування?».

8. Скласти есе, у якому висловити власні погляди на доцільність етикетних норм у повсякденному житті та необхідність дотримання правил мовленнєвого етикету.

Іншим прикладом опрацювання текстів може бути таке завдання: дописати текст (1–1,5 ст.) за поданим початком, використавши десять слів на вивчені орфограми (або інше завдання – у відповідності до теми).

Текст 1. Щоб орієнтуватися в житті, людина повинна мати свою «я-концепцію». У ній треба пройти кількома сходинками: я і Всесвіт, я і Земля, я і Україна, я і моє місто, моя сім'я, друзі, школа, захоплення, таланти, мрії, ідеали... Треба пам'ятати, що Всесвіт не вибачає неетичних учинків. Коли ми їх допускаємо, то перестаємо

отримувати енергію з Космосу, починаємо хворіти, утрачаємо настрій, смак до всього, що ще вчора несло нам радість.

Дбаючи лише про фізичне тіло й забуваючи про душу та розум, ми вироджуємося. ...Ми забули про закони всесвітні, основними з яких є закони Краси й Любові... Який же вихід? У чому порятунок? (за мат.: Бурлачко Л. О. та ін. Збірник диктантів для 5–11 класів на народознавчій основі. – К. : Абрис, 1995).

Текст 2. Є таке міцне правило: прокинувся вранці, умився, привів себе до порядку – і відразу ж приведи до порядку свою планету (Антуан де Сент-Екзюпері).

Текст 3. Людям старшим – батькам, рідним, близьким, – як їм часто бракує нашої уваги й доброти. Зокрема, доброго слова. Запитайте стару людину, як вона себе почуває, підбадьорте, скажіть, що вигляд у неї сьогодні пречудовий. Адже це так просто! Радість, яку ми можемо дарувати іншому, значно більша наших зусиль, витрачених саме на це. Окрім того, слово-співчуття, сказане старій людині, має й інший, теж важливий зміст. Позитивні емоції, чудовий настрій – складові здоров'я, вітаміни довголіття. Найпотрібніші ж вони людям похилого віку. Іноді ми це розуміємо занадто пізно, коли вже нікому говорити хороші слова. Не запізнуйтеся з добротою! (за О. Горбовським).

Отже, мовленнєва соціалізація ліцеїстів є невід'ємним складником процесу соціалізації в цілому. Уроки рідної мови, позакласні лінгвістичні заходи мають широкі можливості для реалізації різних напрямків у системі соціалізації учнів. Формування комплексної бази навчальних, розвивальних, пізнавальних завдань для роботи зі школярами – це важливий аспект методичної скарбнички вчителя-словесника, а представлення найоптимальніших матеріалів є актуальним і перспективним напрямком подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. Кн. 2 / [за ред. Є. І. Коваленко]. Київ : Либідь, 1997. 320 с.
3. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива. Москва, 1975. 51 с.

Кетова Оксана Василівна,
вчитель-методист початкових класів
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розкривається особливість розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови. За основу взято вимоги нового Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальної програми. Подається формулювання поняття «розвиток зв'язного мовлення» та окреслюються підходи сучасних лінгводидактів до означеної проблеми. Акцентується увага на принципі текстоцентризму навчання української мови.

Ключові слова: зв'язне мовлення; лінгводидактика; методи розвитку мовлення; комунікативний підхід; культурно-мовні цінності.

Основне завдання сучасної школи – формувати гармонійно розвинуту особистість. Важливим компонентом цього складного і багатогранного процесу є мовленнєвий розвиток дитини, оскільки від вільного володіння словом значною мірою залежить загальний розвиток людини, формування її світогляду, вміння налагоджувати стосунки з іншими людьми, самореалізація в суспільстві.

Проблема розвитку культури мовлення привертає увагу багатьох сучасних учених. Концептуальні основи мовленнєвої підготовки окреслені М. Вашуленком, О. Горошкіною, С. Єрмоленко, М. Пентилюк, В. Плахотником, Л. Симоненковою, Л. Скуратівським, Л. Стурганець, О. Пономаревим, Р. Зорівак, В. Задорожним, О. Біляєвим та іншими.

У педагогічному дискурсі окремі аспекти означеної проблеми були предметом дослідження вчених: виховання мовленнєвого етикету (М. Алексеєва-Вовк, Н. Волошина, Т. Гончар, О. Корніяка, О. Кузьмич, О. Проценко, В. Тернопільська та інші), комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич, Н. Бабич, С. Абрамовича, М. Чикирєва, О. Корніяка та інші).

Лінгводидактами [2] трактується поняття «зв'язне мовлення», розкриваються етапи, методи, види вправ з розвитку мовлення. «Зв'язне мовлення – термін, який вживається у методиці української мови: 1) зв'язне мовлення – діяльність того, хто говорить, процес висловлювання думки; 2) зв'язне мовлення – текст, висловлювання, продукт мовленнєвої діяльності; 3) назва розділу методики розвитку мовлення – методика переказів, творів та інших текстових творчих робіт [6]». «Розвиток мовлення учнів – процес оволодіння мовленням: засобами мови (фонетикою, лексикою, граматиною, культурою мовлення, стилями) і механізмами мовлення – його сприйняття і висловлення власних думок [Там само, с. 106]».

За словами М. Вашуленка, «розвивати мовлення – означає вчити школярів правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися всім арсеналом мовних засобів у побудові зв'язних висловлювань [5, с. 307]».

Учений розкриває чинники, від яких залежить успішність розвитку мовлення молодших школярів, серед яких: потреба в спілкуванні, комунікації, створення мовленнєвого середовища, спланована система роботи над розвитком мовлення.

Ефективність розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, на думку вченого, може забезпечити тільки чітка система роботи над формуванням комунікативних умінь (інформаційно-змістових, структурнокомпозиційних, граматико-стилістичних, редагування) [Там само, с. 340].

Повноцінний мовленнєвий розвиток учнів може забезпечити тільки добре спланована система роботи над розвитком мовлення, яка чітко дозує матеріал: словник, синтаксичні конструкції, види мовлення, формує вміння будувати зв'язні висловлювання.

Мовлення різноманітне. Залежно від ситуації та мети висловлювання воно виступає в різних видах. Тому педагогічне управління процесом розвитку мовлення залежить від особливостей кожного його виду. Розрізняють мовлення внутрішнє і зовнішнє. Не зайвим, на нашу думку, буде визначення і тлумачення деяких інших понять.

Внутрішнє мовлення – це мовлення в думках, яке відбувається без участі органів мовлення; воно уривчасте, позбавлене чітких граматичних форм. Це ніби розмова із собою.

Зовнішнє мовлення – це мовлення для інших. Воно розраховане на сприймання слухачами. Зовнішнє, озвучене мовлення поділяє-

ться на чотири види: *слухання (аудіювання), говоріння, читання, письмо*.

Слухання (аудіювання) – це сприймання усного мовлення та його розуміння.

Говоріння – це вираження думки за допомогою слів в усній формі, тобто усне мовлення. Розрізняють два види усного мовлення – *діалог і монолог*.

Діалог – це процес мовленнєвої взаємодії двох чи кількох учасників спілкування. Під час діалогу кожне висловлювання залежить від реплік співрозмовника, від ситуації. Діалог не передбачає повних, поширених речень. Для нього характерні неповні питальні й окличні речення, вигуки, частки, розмовна лексика. У процесі діалогу широко використовуються допоміжні засоби: міміка, жести, інтонація. Вони передають те, що важко виразити словами.

Монологічне мовлення, тобто мовлення однієї людини, – це розповідь, повідомлення, переказ, виступ на зборах, твір тощо. Саме ці види монологу, усного й писемного, перебувають у центрі уваги школи.

Читання – це зорове сприйняття і розуміння написаного чи надрукованого.

Письмо – це вираження думки на письмі за допомогою графічних знаків. Перші два види мовлення – аудіювання й говоріння – належать до *усного мовлення*, а читання й письмо – до *писемного*.

Усне і писемне мовлення відрізняються не тільки своїми механізмами чи способами творення, а й мовними, зовнішніми ознаками. Усне мовлення людина опановує раніше за писемне як результат потреби в спілкуванні. Писемне мовлення засвоюється у процесі спеціального навчання.

Усне мовлення – озвучене, для нього характерні певні властивості (темп мовлення – прискорення чи сповільнення, підвищення і пониження голосу, паузи, логічні наголоси, емоційне забарвлення тощо), воно може супроводжуватися мімікою і жестами; промовець може використовувати наочні засоби. У процесі усного мовлення промовець легко встановлює контакт з аудиторією чи співрозмовником, оскільки бачить реакцію слухачів і може своєчасно перебувати.

Отже, усне мовлення, у порівнянні з писемним, має більші виражальні можливості, може чинити сильніший вплив на слухачів. У цьому його переваги.

Писемне мовлення завжди повніше і складніше за усне. Для нього характерне вживання літературної лексики, виражальних засобів мови, використання складних речень, різних синтаксичних конструкцій. Як правило, розмір висловлювання в письмовій формі більший, ніж в усній. Це пояснюється тим, що йому передусь підготовча робота, у ході якої продумується тема висловлювання, складається план твору, добирається відповідна лексика, виражальні засоби, будуються потрібні словосполучення, речення, фрагменти тексту тощо.

Особливістю писемного мовлення є те, що воно відбувається значно повільніше, ніж усне. Великі зусилля, особливо в початкових класах, витрачаються школярами на сам процес письма, що дуже часто негативно впливає на зміст висловлювання. Тому необхідно, щоб для кожного учня найважливішим під час написання твору був його зміст.

У писемному мовленні відсутні міміка, жести, паузи, логічні наголоси та інші допоміжні засоби, які притаманні усному мовленню. Однак цей недолік частково компенсується розділовими знаками, поділом тексту на абзаци, виділенням слів шрифтом та деякими іншими засобами.

Виняткове значення для писемного мовлення мають орфографія і пунктуація. Тому дуже цінними є розроблені в методиці прийоми орфографічної підготовки до написання творів.

Прагнення носіїв мови до якісного і культурного мовлення зумовило виникнення самостійного розділу мовознавства – «Культура мовлення».

Культура мовлення (спілкування) – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Культура мовлення і спілкування утверджує певні норми: *лексичні* (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності); *граматичні* (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми); *стилістичні* (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування); *орфоепічні* (вимова); *орфографічні* (написання).

Вимоги (критерії) культури мовлення і спілкування не обмежуються правилами граматики, мовних норм; вони відображають

потреби спілкування в сучасному суспільстві. Тому критеріями культури мовлення і спілкування є: змістовність, логічність, точність, багатство, виразність, чистота, правильність, комунікативне спрямування.

Важливим критерієм культури мовлення є його чистота, яка передбачає уникнення в мовленні так званих слів-паразитів, діалектизмів, русизмів тощо.

Особливе значення має критерій правильності мовлення, тобто відповідність його літературній нормі. Розрізняють правильність граматичну (побудова речень, утворення морфологічних форм), орфографічну і пунктуаційну (для писемного мовлення) та орфоепічну (для усного).

Комунікативне спрямування мовлення передбачає, що висловлювання будуватиметься з урахуванням вікових особливостей адресата, рівня його освіченості, вибору мовленнєвого етикету (офіційний тон чи дружня розмова). Залежно від цього добираються такі засоби, які забезпечуватимуть найкращий контакт учасників спілкування. Це стосується не тільки мовних засобів, а й манери вимовлення, використання допоміжних засобів спілкування.

Формування культури мовлення і спілкування – це виховання навичок літературного спілкування, пропагування і засвоєння літературних норм у слововживанні, граматичному оформленні мовлення, у вимові та наголошуванні, неприйнятті спотвореної мови або «суржику».

У ході дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів» виокремлено поняття «культурно-мовні цінності». Культурно-мовні цінності – це система створення у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами.

У початковій школі формування культури спілкування здійснюється у процесі вивчення всіх розділів мовного курсу шляхом збагачення, уточнення й активізації словникового запасу школярів, формування вміння правильно наголошувати слова під час вимови, поєднувати їх одне з одним, дотримуватися нормативних граматичних форм, доречно вживати виражальні засоби мови, формули мовленнєвого етикету.

У методиці розвитку зв'язного мовлення [5] застосовують такі методи як: імітаційний, конструктивний, творчий, комунікативний. Імітаційний метод (метод навчання за зразками) передбачає аналіз текстів-зразків, побудову власних висловлювань і текстів за аналогією, пошукову діяльність (вибір мовних одиниць), побудову моделей текстів-зразків, конструювання власних текстів за цими моделями, близькі до тексту усні та письмові перекази з творчим доповненням чи без, інсценування, драматизацію, літературну творчість. До прийомів імітаційного методу належать: добір заголовків до частин тексту, усі види усних і письмових переказів, складання речень або компонентів тексту відповідно до якогось певного типу тексту, письмові твори за аналогією до прочитаних творів, переклади, відгуки про прочитані книги, ділові папери. Конструктивний метод (конструювання або переконструювання тексту). До прийомів конструктивного методу належать логічні прийоми та вправи (побудова роздумів, доказів, виправлення логічних помилок і помилок у послідовності викладення думок тощо); прийоми та вправи, в основу яких покладено теорію тексту (складання текстів різних видів, редагування власних текстів тощо). Окрім цього необхідно звернути увагу на прийоми та вправи, які виконують підготовчу функцію у процесі навчання зв'язного мовлення (словникова робота, робота зі словосполученням, робота з реченням). Вправи мають поступово ускладнюватися і бути спрямованими на розвиток зв'язного мовлення. Серед них: розгорнуті відповіді на запитання, словниково-орфоепічна, словниково-орфографічна робота, робота над реченням, текстом, складання переказів, творів. Розвиток зв'язного мовлення учнів початкових класів передбачає роботу у двох напрямках: удосконалення і розвиток діалогічного мовлення та формування вмінь будувати монологічні зв'язні висловлювання.

Інтегрований урок. Урок навчання грамоти та природознавства

Тема: З Україною в серці.

Мета: формування в учнів складати речення зв'язані за змістом, удосконалювати навички звукового аналізу слів; розширити і поглибити знання учнів про Україну про її символи, про мову та культуру

українців; виховувати любов до Батьківщини. Обладнання: карта України, малюнки, таблиці, картки.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань учнів

Є багато країн на землі, в них – озера, річки і долини. Є країни великі й малі. Та

найкраща моя Україна. Сьогодні на уроці ми з вами будемо говорити про нашу країну Україну Україна в нашому серці.

III. Мотивація навчальної діяльності

1. Робота з картою.

2. Слово вчителя з елементами бесіди.

Перед вами карта нашої держави.

Це чудовий і мальовничий край.

Тут жили наші предки, діди, живуть наші батьки і ми з вами.

Землі роду українського.

Ми – українці.

- Наша Батьківщина?

(Відповіді дітей.)

3. Завдання на формування емоційно-оцінного ставлення. Поміркуй, чому люди люблять свою Батьківщину і пишаються нею.

IV. Вивчення нового матеріалу

- А що ми знаємо про нашу країну?

- На карті ви бачите скільки міст і сіл має наша держава.

1. Робота з підручником.

- А зараз відкрийте підручник з природознавства на с.86 і прочитайте найбільші міста України.

- Як ви думаєте чому вони найбільші?

(Тут живе багато людей, велика територія цих міст.)

- Можливо хтось із вас був у цих містах?

- Що найбільше вам запам'яталося.

(Учитель показує ці міста на карті.)

Ось бачите які вони різні.

У Львові і Києві багато музеїв, пам'ятників.

У Харкові і Запоріжжі багато велетенських заводів.

- Ось яка різноманітна наша країна.

2. Читання віршів учнями.

Україно, земле рідна

Земле сонячна і хлібна.

Ти навіки у нас одна,

Ти – як мати, найрідніша,

Ти з дитинства найтепліша. Наша отча сторона.

– Як називається місто в якому ми живемо? Київ – це столиця нашої держави. Розглянемо малюнки нашого міста?

(Діти показують малюнки і розповідають про Київ.)

Звучить пісня «Києве мій».

Запис моделей речень які склали учні про місто на дошці.

Бесіда з учнями.

Ми з вам живемо в Україні. І маємо свої держава символи.

3. Словникова робота.

Символ – предмет який характеризує державу її побут, традиції.

Це урочиста пісня яка називається гімн.

Слова національного Гімну «Ще не вмерла Україна» написав український поет Павло Чубинський, а музику – композитор Михайло Вербицький.

Це ті слова та музика, які змушують кожного з нас підніматися при перших же акордах, в них сконцентрована жива історія народів, їх прагнення до волі.

Звучить Гімн (слухання фрагменту).

Наша країна також має свій герб.

Знак країни головний –

Це тризуб, що золотий,

Він – як сонце в небі синім,

В ньому слово, в ньому сила.

В нім священне слово воля.

Будь же, рідна Україно,

Під гербом цим вільна й сильна.

- Назвіть кольори прапора України.

Синь – жовтий прапор України.

Це безхмарне небо, сине – сине,

А під небом золотіє нива,

І народ – і вільний і щасливий,

Прапор – символ нашої держави.

Він для всіх ознака сили й слави.

4. Робота за Букварем с. 36–37.

Ми з вами вільні, працюючі, незалежні.

Любимо свій рідний край.

«Рідний край» (Учителем.)

- Що хоче намалювати дівчинка?

Читання вірша учнями.

5. Гра «Хвиля».

Діти читають пошепки, потім за сигналом вчителя тихо, голосніше, голосно і навпаки, аж до читання мовчки.

- Що зображено на фото?

- Підберіть слова, щоб речення було закінченим.

Наша Україна у ----,---, ---.

6. Робота в зошитах

Звукова модель слова Україна.

- Скільки складів у слові.

- Звуків, букв.

(запис моделі в зошит).

- Розгляньте малюнки на с. 36.

- Кого зображено на малюнку?

- Складіть речення.

Моделі складених речень запишіть в зошит.

7. Робота в парах.

Доберіть слова до теми уроку.

(На партах у дітей картки з словами велика, вільна, красива, могутня, єдина, неподільна, гарна, найкраща, мирна.)

V. Рефлексія Різні в світі є країни,

Різні люди є на світі.

Різні гори полонини.

Різні трави різні квіти.

Є у нас одна країна,

То – прекрасна Україна.

Вона в серці нашім.

- Як називається наша Батьківщина?

- Як називається головна пісня України?

- Якого кольору наш прапор?

Інтегрований урок у 3 класі

Інтегровано зміст уроків, види діяльності: українська мова, «Я у світі», природознавство, мистецтво, літературне читання.

Тема. Пізнаймо невидимку.

Розширення уявлень про сполучуваність іменників, прикметників, дієслів.

Збагачення словника дітей фразеологізмами. Складання розповідей, міркувань.

Мета: учити спостерігати за довкіллям і нотувати спостереження; розвивати вміння зіставляти, узагальнювати природні, мовні явища, добирати виразні мовні засоби; удосконалювати навички граматичного письма; виховувати екологічну культуру.

Обладнання: ІКТ середовище.

Хід уроку

I. Повідомлення теми уроку.

II. Основна частина.

1. Читання загадки.(Монітор.)

Теплий влітку, злий узимку.

Як пізнати невидимку? (Вітер.)

- Хто з вас бачив вітер?

- А як же ми з вами довідуємось про його існування?

- Які частини мови вжито в загадці?

2. Каліграфічна хвилинка.

ВєВєВє вітер

- Запишемо в стовпчик спільнокореневі слова й складемо з ними словосполучення: іменник + прикметник.

Вітер (помірний, слабкий, східний...);

вітерець (легенький, теплий, веселий...);

вітрюган (сердитий, лютий, шалений...);

вітряк (крилатий, чотирикутний...).

- Припишемо дії: *реве, ламає, повіває, летить, наганяє, віє.*

- Запишіть назви вітрів різної сили: *буря, шторм, ураган.* Як називаються ці слова?(Синоніми.)

- Отже, різним буває невидимка. А чи можна намалювати вітер?

- А поетеса Ліна Костенко гадає так: **(монітор)**

Якщо не можна вітер змалювати,

Прозорий вітер на ясному тлі, –

Змалюй дуби, могутні і крилаті,

Котрі од вітру гнутьсь до землі.

3. Розгляд картин і прослуховування музики.

– Розгляд репродукції двох картин та прослуховування грамзапису музики. (*Монітор.*)

– Яким картинам відповідають ці музичні твори? Яке враження на вас справляють музика й кожна з картин? Прослухайте, як описує бурю К. Паустовський.

Я стояв перед штормом сам на сам – жалюгідна пилінка, що втрачає останнє людське тепло, а він гримів, підіймав стрімкі залізного кольору вали, жбурляв їх у темні безодні, кидаючи в набрякле небо виверження бризів холодної пари; а хвили накочувалися тисячотонними горами...

4. Робота з малюнками. Складання зв'язних висловлювань.

(*Робота в групах.*)

Без вітру не родить жито,
Без вітру вода не шумить...

(М. Сом)

– Яке значення має вітер, це дивне природне явище на Землі?

(*Монітор* – розгляд малюнків із зображенням: хмаринки, розквітлої яблуні, пшеничного поля, лісу, тваринок, вітряка, вітрильника, кульки кульбабки.)

(Учні розглядають малюнки, радяться між собою, готуються зв'язно відповісти на поставлене запитання.)

1) Якби не було вітру, хмари б не розносилися, а випадали дощем там, де й піднялися – над водоймами. А над полями, лісами дощу б не було. Земля б пересохла, і нічого не родило.

2) Вітерець переносить пилок із квітки на квітку, від чого вони запліднюються і плодоносять.

3) З лісу вітер приносить свіже повітря, насичене киснем, яке виділяють дерева.

4) Дики звірі в полях і лісах орієнтують по вітру, чують запахи, які приносить вітер.

5) Од вітру обертаються крила вітряка.

6) За допомогою вітру приводяться в рух човни з вітрилами.

7) Вітер розносить насіння трав, дерев (кульбаби, жолуді). Так розмножуються рослини.

– Ми так похвалили вітерець. Невже він дає тільки користь?

(Висловлювання дітей, підготовлених заздалегідь.)

– На моніторі ми бачимо шторм, унаслідок якого гинуть кораблі й люди. (*Монітор.*)

– Смерч руйнує будівлі, різні споруди, загрожує життю людей. (*Монітор.*)

– Короткочасний шквальний вітер – тайфун – також несе людські жертви й руйнування. (*Монітор.*)

– Ось який він вітер – різний. Це споконвічне явище природи завжди було супутником життя і творчості людей. Про нього складено багато казок, пісень, легенд, загадок. Існують порівняння: як вітер; налетів, як буря.

5. Ознайомлення з усталеними виразами.

– Існують вирази, які не можна розуміти буквально. Слід подумати, що вони означають.

(*Монітор.*) Шукати вітра в полі – марно шукати те, що втрачене.

Кидати слова на вітер – обіцяти і не виконувати.

Яким вітром занесло? – несподівана поява когось.

– Запишіть один з висловів та запам'ятайте його значення.

III. Рефлексія

– Що дізнались про вітер?

– Яким він буває? Згадаємо.

Вірш: Мати вітрів – господиня природи.

Слухняним вітрам дала різну роботу.

Першому Вітру в полі гуляти,

Зелене колосся кругом запиляти,

В садочку погратися із квітками,

Щоб восени вони стали смачними плодами.

Другому Вітру – принести хмаринку,
Дощем зросити кожну краплинку.
Третьому сину – вітряк розкрутити –
Хай борошно меле, щоб хліб замісити.
Четвертому Вітру – у вітрила подути,
Щоб човник міг до порту прибути.
А п'ятому Вітру – синочку маленькому,
Такому слухняному і тихенькому –
Летіти до діток у місто й село,

Нести їм на крилах ласку й тепло.
Шостому Вітру велено вдома сидіти,
Нікуди не дмуть, не летіть й не віяти,
Бо він не такий, як у мами всі діти, –
Може шкоди комусь заробити.

IV. Домашнє завдання (За вибором)

- Намалювати вітер, яким ви його уявляєте.
- Знайти та прочитати казки, легенди про вітер.

У процесі побудови *діалогу* важливого значення набуває мовленнєва активність співрозмовників: уміння розпочати діалог, тобто поставити запитання, швидко зорієнтуватися в ситуації, знайти правильну, влучну, а якщо потрібно – дотепну відповідь.

Діалог як форма мовленнєвої діяльності має свою психологічну структуру: *мотив, мету, засіб (мова) і кінцевий результат – очікувану реакцію співрозмовника*.

Важливе значення для створення діалогу має *мотив*, бажання висловити ту чи іншу думку, що реалізується по-різному – залежно від ситуації мовлення. Тому навчальний процес необхідно будувати так, щоб у дітей виникала потреба щось повідомити, з'ясувати певні питання, висловити ставлення до проблеми, що розглядається.

Вступаючи в діалог, співрозмовники мають знати, яка *мета* їхнього спілкування, що вони хочуть з'ясувати в ході розмови.

У побудові діалогу значну роль відіграє ініціативна репліка. Вона є мовленнєвим стимулом і носієм *теми*.

Діалог можна вважати результативним, якщо всі учасники спілкування досягнуть мети, ніхто в процесі розмови не буде ображеним, невислуханим чи незрозумілим.

У процесі формування діалогічного мовлення велика увага приділяється засвоєнню школярами формул мовленнєвого етикету – ввічливих слів, які вживаються під час вітання, прощання, прохання тощо. Учні початкової школи повинні запам'ятати найуживаніші формули етикету, знати, за яких обставин кожна з них уживається, а також правильно і доречно використовувати їх у власному мовленні.

Робота над діалогом розпочинається з бесіди про те, чи відвідують учні спортивні секції й гуртки, якими видами спорту вони

займаються, чи подобаються їм ці заняття. Потім учитель описує мовленнєву ситуацію: два хлопчики ідуть на спортивні тренування. Один у формі футболіста з м'ячем під рукою прямує у футбольну секцію, а другий, закинувши на плечі боксерські рукавиці, – у боксерський клуб. По дорозі про щось між собою розмовляють. Побудуйте діалог їхньої розмови.

Розпочніть з того, як вони зустрілись. Варіантом складеного діалогу може бути такий: – Привіт, Сашко! – Привіт, Андрію! – Ти в спортивний клуб? – Так. А ти, бачу, також туди. – Так. – Тоді підемо разом? – Ходімо. – Як часто ти граєш у футбол? – У клубі тренуємось у вівторок, четвер і суботу. А ще з хлопцями у дворі майже щодня граємо. Люблю я футбол! – А мені більше подобається бокс. Хочу бути, як брати Клички. Але наш тренер каже, що для цього треба багато тренуватися. – Ось ми і прийшли. – Ну, щастя тобі! – І тобі успіху!

Розвивати зв'язне мовлення здобувачів освіти – означає формувати в них конкретні вміння. У початковій школі учні оволодівають такими вміннями побудови зв'язних висловлювань:

1. Уміння зрозуміти тему, осмислити її і розкрити у власному творі. Підготовка до розуміння теми проводиться під час усного чи писемного переказу, аналізу зразка. Самостійне розкриття теми здійснюється у творі.

2. Уміння підпорядковувати висловлювання певній ідеї. Дитячі тексти завжди мають певну мету: поділитися своїми враженнями, знаннями, висловити власну оцінку, бажання, мрію тощо.

3. Уміння збирати матеріал для висловлювання. Необхідно вміти відбирати те, що стосується теми, важливе для її розкриття, і відкидати другорядне, те, що не стосується теми.

4. Уміння систематизувати матеріал і складати план майбутнього тексту.

5. Уміння дотримуватися плану під час складання висловлювання. Учні самостійно вирішують, що вони скажуть на початку розповіді, що – в основній частині і чим закінчать її.

6. Уміння використовувати мовні засоби відповідно до літературних норм і мети висловлювання, тобто вміння правильно і зрозуміло висловлювати свої думки. Для цього необхідно володіти достатнім словниковим запасом і синтаксичними вміннями, які формуються в процесі засвоєння лексики, роботи над словосполученням, реченням і зразками текстів.

7. Уміння будувати текст: вдало розпочати, використати підготовлений матеріал, послідовно і зрозуміло викласти думку, не випустити головного, вміло закінчити висловлювання.

8. Уміння вдосконалювати власний текст. Це вміння формується на основі самокритичного ставлення до своєї творчості. Учні вчать бачити недоліки, помилки в доборі і розташуванні матеріалу, повноті і розкритті теми, відборі слів, побудові словосполучень і речень.

Отже, учні опановують зазначені вміння, поступово просуваючись від простіших до складніших, встановлюючи між ними зв'язки. Успішність оволодіння вміннями будувати зв'язне висловлювання залежатиме від систематичності і системності роботи над ними.

Список використаних джерел

1. Бадер В. І. *Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів*: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец.13.00.02 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 36 с.

2. Біляєв О. М. *Лінгводидактика рідної мови*: навч.-метод. посіб. Київ: Генеза, 2005. 180 с.

3. Захарійчук М., Мовчун А. Особливості навчально-методичного комплексу до підручника «Українська мова», 3 клас. *Початкова школа*. 2014. № 6. С. 12–25.

4. Леонтьев А. А. *Основы психолингвистики*. Москва: Смысл; Санкт-Петербург: Лань, 2003. 287 с.

5. *Методика навчання української мови в початковій школі*: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 364 с.

6. Наумчук М. М. *Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови*. Тернопіль: Вид-во Астон. 2008. 132 с.

7. Савченко О. Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок. *Початкова школа*. 2014. № 10. С. 6–8.

8. *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року*.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>

9. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика*: зб. наук. праць [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 169 с.

10. Савченко О. Я. *Дидактика початкової освіти*: підруч. Київ: Грамота, 2012. 504 с.

11. Шестобуз О. С. *Культура спілкування молодших школярів: теоретико-методичний аспект*: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 308 с.

Кизенко Василь Іванович,
провідний науковий співробітник
відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
м. Київ

СХОДОЗНАВЧІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ, ПРЕДМЕТИ І КУРСИ ЗА ВИБОРОМ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ПРОФІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті автор зосереджує увагу на дидактичній важливості спеціальних філологічних курсів у процесі формування у здобувачів профільної освіти культурно-мовних і морально-громадянських цінностей (на прикладі Київської гімназії східних мов № 1, яка працює за своїми навчальним планом і програмами, підручниками зі східних мов, які розробляють вчителі гімназії і викладачі вищих закладів освіти та науковці). Культурологічний підхід до освітньої діяльності уможливило досягнення вищого рівня сформування культурологічної компетентності особистості як продукту діалогу культур. Основне призначення варіативного освітнього компонента вбачається не лише у розширенні знань учнів із профільних предметів, а й у всебічному прилученні їх до історії країн Сходу – культури і традицій, уведенні вихованців у своєрідну духовну атмосферу народів цього регіону.

Ключові слова: *профільна освіта; філологічні курси за вибором; Київська гімназія східних мов № 1; культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності.*

За розвитку нинішніх соціально-культурних реалій профорієнтаційна та профільна діяльність педагогічних працівників ще тяжіє до класичної раціональності, а освітня активність здобувачів профільної освіти уже розгортається за законами відкритого інформаційного простору. Як наслідок – не повною мірою задіюється потенціал суб'єктів освітнього процесу у контексті відкритої, живої соціальної активності і спільного творення гуманістичних цінностей. Виявлена суперечність – допоки не буде розв'язаною – гальмуватиме формування в учнів громадянських цінностей і цінностей особистого життя (а не нав'язаного цифровою епохою).

На нашу думку, сконсолідувати зусилля у цьому напрямі може оновлений зміст освіти, варіативна частка якого має низку переваг, адже може оперативніше реагувати на соціально-культурні тенденції, зумовлені векторами розвитку суспільства, індивідуальними потребами та особливостями здобувачів освіти.

У контексті здобуття профільної середньої освіти, за Законом України «Про освіту» [3], профільне навчання передбачає поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти. Навіть попри те, що у цьому Законі не згадується поняття «варіативний компонент змісту профільного навчання», опосередковано окреслено його значення, коли йдеться про викладацьку діяльність, «яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо) [Там само].

Провідною ідеєю національної освіти є створення адаптивного освітнього середовища для становлення особистості. Набуває ваги ціннісний вектор побудови варіативного освітнього компонента, оскільки сучасні здобувачі освіти хочуть знати не лише те, що саме їм треба вивчати, а й навіщо це знати і чи можна обійтися без цих знань. Саме така постановка питання дає змогу досягти в інформаційному суспільстві головної мети освіти – розвитку в учнів соціально-культурних цінностей, які забезпечують можливості самовизначення, самореалізації та самозбереження.

Результати навчання, за Законом України «Про освіту», як «знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів», *мають переростати* у компетентності, що є «динамічною комбінацією знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [Там само]. Однак, не завадить деяка конкретизація, що галузь освіти як науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей є відповідною сукуп-

ністю «соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва» [1, с. 183]. Тож до завдань профільної орієнтації і профільної освіти зокрема слід віднести надання психолого-педагогічної допомоги учням у прийнятті рішень щодо вибору напрямку і профілю навчання та створення умов для формування готовності до соціального, професійного і культурного самовизначення, адже скільки б ми не говорили про «знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти», без утвердження у закладах загальної середньої освіти нового типу навчання – інноваційного навчання не обійтись.

На відміну від традиційного навчання, яке спрямовується в основному на освоєння і підтримку здобутків цивілізації, інноваційне навчання формує особистість, здатну впроваджувати зміни в існуючу культуру й середовище, успішно розв'язувати проблемні ситуації, що постають і перед окремою людиною, і перед суспільством. Завдяки такому навчанню учні, суб'єкти освітнього процесу, залучаються до активної навчально-пізнавальної діяльності, що відзначається інтенсивною багатосторонньою комунікацією. Інноваційне навчання спонукає школярів до ініціативності, творчого підходу до навчальної діяльності, передбачає самостійне оволодіння знаннями і вміннями, конструювання власного образу світу, формування ключових компетентностей, що значно підвищує ефективність освітнього процесу. Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, результати інноваційного навчання полягають у значно глибшому й усвідомленому розумінні учнями сутності вивченого, сформуванні вмінь самостійно аналізувати й оцінювати інформацію, формулювати висновки, аргументовано обстоювати свої погляди, поважати альтернативну думку, працювати у групі, будувати добропристойні стосунки з її членами [9, с. 57].

На прикладі Київської гімназії східних мов № 1, яка є асоційованою школою ЮНЕСКО, розкриємо провідну роль авторської модернізації і створення навчальних програм курсів за вибором. Утім, спочатку акцентуємо на міжнародній діяльності цього закладу, спрямованій на розгортання освітньої дипломатії. «Гімназія – колективний член Українського руху «Педагоги за мир та взаєморозуміння», товариств дружби «Україна – Китай», «Україна – Японія», «Україна – Індія», «Україна – Іран», «Україна – Туреччина»,

«Україна – Корея», – зазначає директор О. Проскура, – підтримує творчі зв'язки із закладами освіти міст-побратимів Києва. Учні 1–11 класів навчаються за авторськими навчальними програмами однієї зі східних мов (китайської, японської, арабської, перської, гінді, турецької, корейської мов та другої іноземної – англійської мови). Гімназія співпрацює з Посольствами країн Сходу в Україні, вітчизняними й зарубіжними науковими установами, закладами вищої освіти, що сприяє реалізації завдань освіти України ХХІ століття, її інтеграції у міжнародний культурно-освітній простір, забезпечує європейський рівень національної освіти» [11, с. 222].

Гімназійній мовній освіті (філологічним курсам і предметам) відведено чільне місце у структурно-функціональній моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, яка була оприлюднена як один із вагомих результатів дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня Київської гімназії східних мов № 1 «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019) [8, с. 80].

Із метою впровадження профільного навчання (за філологічним профілем) у гімназії створено програми спеціальних курсів для учнів 10–11-х класів (по 35 навч. год у 10-му і 11-му класах за тижневого навантаження – 1 навч. год), що є варіативною складовою навчального плану гімназії. Зокрема: «Вступ до сходознавства» (англійською мовою), «Лінгвокраїнознавство Китаю», «Китайська мова. Практична граматики», «Лінгвокраїнознавство Ірану», «Японська мова. Практична граматики», «Лінгвокраїнознавство арабських країн» й ін.

Спеціальний курс «Вступ до сходознавства». Метою навчання курсу є вдосконалення вмінь і навичок мовленнєвої діяльності (читання, письмо, аудіювання, усне мовлення), що сприяє опануванню англійської мови як засобу міжкультурної комунікації. У змісті спеціального курсу акцентується на поглибленні мовних знань, розвиткові комунікативної і соціокультурної компетентностей школярів на основі культурно-мовних цінностей і реалій життя в Україні та в країнах Сходу. «Педагогічна практика впровадження англійського спецкурсу «Вступ до сходознавства» у Київській гімназії східних мов № 1 для учнів 10-11-х класів засвідчує зростання зацікавленості гімназистів розвитком власної комунікативної компетентності. Водночас формується інтерес до майбутньої професії

дипломата, сходознавця, перекладача, відбувається сприяння інтеграції особистості – знавця англійської мови у систему світової та національної культур, розвиваються навички міжкультурної комунікації особистості носія культурно-мовних цінностей», – зазначає Г. Подгорний, учитель-методист перської мови Київської гімназії східних мов № 1 [10, с. 154].

Спеціальний курс «Лінгвокраїнознавство Китаю». За мету ставиться ознайомлення учнів із життєвими реаліями Китайської Народної Республіки, що відображають національну культуру країни. Програма курсу містить такі основні розділи: 1. Загальні відомості про Китай. 2. З історії Китаю. 3. Загальні відомості про політичну систему та державний устрій Китайської Народної Республіки. 4. Життя сучасного Китаю. Спеціальний курс спрямований на оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності та закріплення мовних знань, засвоєних у процесі навчання. Під опануванням китайської мови маємо на увазі формування низки вмій гімназистів, а саме: розуміння китайської мови в різноманітних ситуаціях повсякденного спілкування; формулювання запитань та реагування на них; подання необхідної інформації (в усній і письмовій формах); читання і розуміння автентичних текстів (художні, публіцистичні, газетні, інформаційні); виконання порівняльного аналізу стилів життя китайців та українців.

Спеціальний курс «Китайська мова. Практична граматики». Курс має на меті формування мовної компетентності учнів та підвищення результативності навчання китайської мови учнів і забезпечення їхньої якісної підготовки, що відповідає рівню А2+ опанування іноземної мови («європейський мовний портфель»). До завдань курсу граматики належить навчити учнів утворювати осмислені висловлювання (у китайській мові спостерігається «примат» синтаксису над морфологією, коли відношення слів у реченні зумовлюються їх порядком). Навчання учнів практичної граматики спрямовується на здобуття конкретного результату: піднесення інтелектуального й емоційного розвитку; виявлення творчих здібностей; стимулювання пізнавальної активності; формування потреби в самостійному оволодінні знаннями та здатності до автономного навчання впродовж життя; розвиток здібностей до соціальної взаємодії задля співпраці та спільного розв'язання проблем; мотивування до вивчення китайської мови й культури з одночасним формуванням позитивного ставлення до їх носія – китайського народу; розвиток між-

культурної компетентності; вдосконалення і розвиток інформаційної та комунікативної компетентностей – засобів міжкультурної комунікації, що є умовою успішної соціалізації особистості.

Спеціальний курс «Лінгвокраїнознавство Ірану». Курс спрямовано на ознайомлення здобувачів освіти з реаліями Ісламської Республіки Іран, що відображають національну культуру країни засобами перської мови. Програмовий матеріал покликаний розвивати в учнів комунікативні здібності через оволодіння різновидами мовленнєвої діяльності та закріплення мовних знань, засвоєних у процесі навчання. Під час вивчення курсу учні дістають відомості з таких тем: фізична географія Ірану; демографічні й економічні особливості багатолюдних міст країни; визначні місця в Ісламській Республіці Іран; пам'ятки Списку Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО в Ірані; національні парки і музеї; політичний устрій держави; національні символи, свята і традиції; стиль життя населення; основні факти з історії народів Ірану.

Спеціальний курс «Японська мова. Практична граматики». Курс визначається як складний педагогічний процес, що виходить з позицій граматичних явищ, притаманних японській мові. Граматика японської мови має свої особливості (твердий порядок слів тощо). На етапі профільного навчання розглядаються складніші граматичні явища японської мови, які вводяться ситуативно та в зв'язку з опрацюванням конкретного тексту. Учні, які оволоділи граматичними вміннями і мовними навичками, мають змогу безпосередньо спілкуватися з представниками Японії, адекватно реагувати на висловлювання партнера, застосовувати зображувальні засоби японської мови, письмово фіксувати і передавати інформацію, використовувати інноваційні підходи до опанування японської мови, сприймати естетику японської мови і тексту, послуговуватись японською мовою для творчого самовираження, перекладати з японської мови українською та з української японською у найтиповіших ситуаціях усного спілкування. Вчитель японської мови Київської гімназії східних мов № 1 З. Карпенко зазначає, що «Завдяки тому, що культурологічні компетентності формуються та розвиваються на кожному уроці, досягаються головні цілі навчальної програми – сформувати в учнів знання японського менталітету; вивчити норми поведінки та етики етносу; навчити етнопонаціональних цінностей, порівнювати факти та події, явища політичного, економічного, культурного життя Японії та України» [4, с. 78].

Спеціальний курс «Лінгвокраїнознавство арабських країн». Мета курсу – вдосконалення вмінь і навичок мовленнєвої діяльності учнів (читання, письмо, аудіювання, усне мовлення). До уваги береться опанування арабської мови як засобу спілкування, передусім з її носіями. Програма курсу передбачає навчання учнів вести бесіду на різноманітні теми (культура, суспільно-політичні події, апорт), готувати усні й письмові повідомлення, розуміти нескладні доповіді арабською мовою та організовувати презентації у Power Point. Певна річ, гімназисти долучаються до читання та аудіювання країнознавчих текстів, виконання граматичних і лексичних вправ. Рівнобіжно вживаються заходи до налагодження самостійної роботи учнів із використанням комп'ютерних програм і ресурсів мережі Інтернет. Уведення лінгвокраїнознавчого курсу до навчального плану гімназії дає змогу розвивати здібності учнів до оперування засобами арабської мови задля ефективного спілкування в діалозі культур між Україною та країнами арабського світу. У змісті програми курсу акцентується на поглибленні мовних знань учнів, розвиткові культурно-мовних цінностей та формуванні соціокультурних навичок старшокласників з огляду на реалії життя в Україні й арабських країнах [5; 6].

У змісті навчальних курсів історії Сходу (складова всесвітньої історії), зарубіжної літератури, образотворчого мистецтва, музики, хореографії відображено розвиток матеріальних і духовних цінностей східних суспільств. Варто зауважити, що гімназисти навчаються сприймати багатожанрові музичні твори різних історичних епох і народів за первинності національного. Через засвоєння мелодійного малюнку слів і речень цей предмет став на допомогу дітям у вивченні східних мов. Для виховання в здобувачів освіти почуття красивого їх ознайомлюють на уроках хореографії з автентичними танцями українців і східних народів. Віддаємо належне авторській програмі з образотворчого мистецтва, яку розробили педагоги гімназії. Навчаючись за цією програмою, учні оволодівають знаннями з історії живопису, графіки, скульптури, з'ясовують їх роль у житті людей. Водночас гімназисти дізнаються відомості про образотворчу культуру країн Сходу, а також про українські національні образотворчі традиції. У гімназії широко застосовуються нові інформаційні технології навчання, проводиться пошукова і навчально-дослідницька діяльність, учні виконують самостійні роботи за індивідуальними навчальними планами. Підкреслимо рацію долучення гімназистів до роботи з різними джерелами знань, у тому числі східними, спілкування з іноземними фахівцями, працівниками посольств країн Сходу в Україні [7].

Заступник директора з навчально-виховної роботи Київської гімназії східних мов № 1 В. Довгань зазначила, що «формування майбутнього громадянина передбачає не тільки розвиток його розумових здібностей, але й засвоєння системи загальнолюдських, в умовах нашої держави національних цінностей і понять, що містяться основі його культури. Наполягаємо, що питання про впровадження цих цінностей в освітній процес набуває важливого соціального значення. Можливо, у перспективі доречно ввести спецкурс «Національне виховання». Порушення цього питання на національному рівні має стати пріоритетом, адже вимога часу – формувати майбутні покоління, які б дбали про своє коріння, уміли зберігати історико-педагогічний досвід свого народу й поширювати традиції Сходу, пов'язуючи їх з національними [2, с. 105–106].

Отже, у процесі засвоєння спеціальних курсів здобувачі освіти долучаються до загальнокультурного світу цінностей. У них формуються навички використання вербальних культурологічних знань у ситуаціях іншомовного спілкування. Культурологічний підхід до освітньої діяльності уможливорює досягнення вищого рівня сформування культурологічної компетентності особистості як продукту діалогу культур. Київська гімназія східних мов № 1 працює за своїми навчальним планом і програмами, підручниками зі східних мов, які розробляють вчителі гімназії і викладачі вищих закладів освіти та науковці. Оскільки гімназія є спеціалізованим навчальним закладом із вивчення східних мов, то основне призначення варіативного (шкільного) освітнього компонента вбачають тут не лише у розширенні знань учнів із профільних предметів, а й у всебічному прилученні їх до історії країн Сходу – культури і традицій, введенні вихованців у своєрідну духовну атмосферу народів цього регіону. Діяльність педагогів органічно поєднується з використанням можливостей варіативного (шкільного) освітнього компонента для поглиблення знань учнів про історію і культуру народу України.

У процесі входження учнів у полікультурне освітнє середовище і безпосередніх комунікації з носіями мов Сходу накопичується соціальний досвід, що веде до адекватного розуміння «національних цінностей».

Список використаних джерел

1. Васьківська Г. О. *Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика* : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.

2. Довгань В. Національні цінності в діалозі української та східних культур: освітні виміри, особливості формування особистості ХХІ століття. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 102–106.

3. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

4. Карпенко З. Мотиваційний розвиток мовних компетентностей здобувачів освіти у процесі вивчення японської мови та культури Японії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 75–79.

5. Кизенко В. Варіативний компонент змісту освіти старшої школи як важливий складник системи неперервної професійної освіти. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова 2016. С. 58–64.

6. Кизенко В., Савченко М. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2014. № 5–6. С. 56–60.

7. Кизенко В. І., Мальований Ю. І., Соф'янц Е. М. Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація. Донецьк : КІТІС, 1999. 72 с.

8. Кизенко В. І., Савченко М. П., Новицька Н. І. Феномен культурно-мовних та морально-громадянських цінностей у контексті гімназійного експерименту. *Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 23 August 2019* [Electronic resource] / Ed. prof. L. N. Katjuhin, I. A. Salov, I. S. Danilova, N. S. Burina. Czech Republic, Karlovy Vary : Skleněný Můstek – Ukraine, Kyiv : MCNIP, 2019. С. 77–87.

9. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с. (До 25-річчя незалежності України).

10. Подгорний Г. Англomовний спецкурс «Вступ до сходознавства» у педагогічній системі розвитку культурно-мовних цінностей учнів гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 149–155.

11. Проскура О. Освітня дипломатія: визнання інноваційності педагогічної системи для освіти України ХХІ століття. *Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи* : матер. Першої міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 18 квіт. 2019 р. / Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 222–225.

Кичкирук Тетяна Василівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ЗМІН В ОСВІТІ ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ

Автор розглядає роль і завдання освіти економічного напрямку на зламі тисячоліть як важливого чинника формування нової якості українського суспільства. Аналізується проблема розвитку системи освіти економічного напрямку з позицій системного, структурно-функціонального методологічного підходу, згідно з яким суспільство є соціальна система, що має свої підсистеми.

Ключові слова: філософія освіти; ліберальна освіта; економічна освіта.

Дискурс змін в освіті загалом, і в освіті економічного напрямку, зокрема, є одним із найактуальніших питань як сучасної філософії освіти, так і соціальної філософії. При цьому, за думкою більшості науковців, проблема розбудови нової моделі має два полюси: з одного боку, досі наявні ознаки кризових явищ, що дістались українській освіті від радянської моделі освіти; з іншого боку, потребує уваги проблема пошуку нової освітньої моделі, яка здатна була б подолати ознаки кризових явищ класичної освітньої моделі. Вирішення задач наукового пошуку засад розвитку освіти із необхідністю виходить на потребу вирішення питання щодо кореляції нових освітніх засад та університетської традиції, формулювання змістовної та теоретично обґрунтованої моделі подолання зайвого консерватизму, властивого освітній сфері за своєю природою.

Назрілою вважається потреба у формулюванні філософських принципів здійснення перетворень в університетській освіті, спираючись на знання, отримані в результаті аналізу низки малодосліджених філософськими інструментами освітніх феноменів, зокрема, таких як академічна мобільність. Специфікою освіти є те, що за своєю природою вона повинна мати випереджаючий характер, формуючи особистісні та професійні риси студента, спираючись на пев-

ний проект, що містить низку уявлень футурологічного характеру, які слугували б орієнтиром в розбудові стратегії освітніх перетворень. Пошук таких орієнтирів може бути здійснений із використанням методології соціальної філософії та філософії освіти.

Реформування української системи освіти економічного напрямку адекватно процесу трансформації українського суспільства передбачає диверсифікацію типів ВНЗ і навчальних програм, поступовий перехід від галузевої до університетської системи вищої освіти економічного напрямку, децентралізацію і демократизацію системи управління вищою освітою, поступову інтеграцію закладів вищої освіти у регіональні структури.

Наявна в Україні система економічної освіти була сформована за доби панування індустріальної парадигми суспільного устрою: випускники вищих навчальних закладів були в процесі навчання зорієнтовані на вирішення вузьких спеціалізованих задач конкретних сфер виробництва.

Проте постіндустріальне суспільство із високим темпом змін технологій, виробничих відносин та, взагалі, суспільного життя, ставить під знак питання затребуваність у фахівцях такого типу. До того ж, взагалі, виникає ситуація неможливості передбачення стану технологій предметної галузі, для якої готують фахівця.

За цих умов виникає закономірна необхідність у підготовці фахівців нового типу – тих, що вміють адаптуватись до швидких змін, які озброєні фундаментальними та універсальними знаннями.

І. Оденбах висуває тезу: «Необхідно змінити зміст освіти не тільки в напрямку її більш глибокої фундаменталізації, але й міждисциплінарності, випередження, відкритості, пластичності, гнучкості та компетентнісного представлення; змінити також технології в напрямку їх індивідуалізації та підтримки самостійної діяльності, проектування індивідуальних траєкторій руху фахівців» [4, с. 70].

При цьому існує поширена думка, що перехід до нової освітньої парадигми можливий тільки через імплементацію ідей ліберальної освіти: «Ліберальна освіта, принципи якої необхідно реалізувати в умовах системи університетської освіти, здатна створити умови для подолання відчуження особистості... Реалізація принципів та ідей ліберальної освіти дозволяє особистості здійснити вільний вибір умов та засобів самореалізації, в чому й полягає смисл подолання відчуження в сфері освіти» [2, с. 41].

Перехід до ринкових відносин, становлення нового, громадянського суспільства в Україні вимагає формування нових знань і певних змін в інститутах освіти економічного напрямку.

Освітня галузь України в умовах безперервної модернізації освіти намагається ввести до ціннісного горизонту ліберально-економічні цінності, які здатні забезпечити динаміку, ефективність, конкурентність і відсутність застою та догматизму через поширення ідей свободи, прав людини, індивідуалізму, толерантності (терпимості) тощо [5, с. 775].

Виходячи з реальних соціально-економічних умов, в Україні спочатку була обрана стратегія збереження та стабілізації системи освіти економічного напрямку. Програма розвитку освіти економічного напрямку в Україні передбачала суттєві перетворення всіх рівнів освітньої системи – від дошкільної до післявузівської. Було введено положення про багаторівневу структуру вищої освіти економічного напрямку, багато державних і нові недержавні вузи почали підготовку фахівців за двоступеневою системою, з присвоєнням кваліфікації бакалавра та магістра.

Як зазначає Т. Кичкирук, «В оцінці багаторівневої системи української освіти економічного напрямку спостерігаються різні думки: науковців, викладачів, студентів, батьків, керівників системи освіти. Керівники, як правило, сповнені більшого оптимізму в порівнянні з викладачами. Не будемо коментувати ставлення студентів до нової системи, вважаючи, що у вказаний період вони були менш компетентні в порівнянні з викладачами у своїх оцінках нововведень і у своїх очікуваннях від реформ. Як нам видається, причиною такого оптимізму керівників і песимізму викладачів, є те, що керівники реформування системи вищої освіти економічного напрямку явно пов'язують з комерціалізацією освітніх послуг, тоді як викладачі бачать в цих нововведеннях інше – підвищення навчальних навантажень у них (вводяться нові програми, нові навчальні курси, знижується якісний рівень абітурієнтів через прийом на платних умовах без конкурсу) при збереженні існуючої системи оплати їх праці. Такий фактор слід пов'язувати не з консервативністю мислення викладачів, а з недосконалістю системи оплати їх праці, що, безсумнівно, буде гальмувати хід реформи у вишах. Однак цей фактор ні керівництвом ВНЗ, ні урядовими структурами в розрахунок поки не береться» [1, с. 74].

Причиною кризи освіти економічного напрямку, незадовільного ходу реформ в системі української освіти економічного напрямку студенти, викладачі, вчителі бачать в основному в недостатньому фінансовому та матеріальному забезпеченні, ослабленні порядку в країні, поганому науковому та методичному забезпеченні навчального процесу, пасивності, незацікавленість студентів у засвоєнні знань, самоусунення сім'ї від навчання, падінні престижу освіти економічного напрямку в суспільстві в цілому, адміністративно-бюрократичній системі управління, низькому престижі учительської професії, слабкій соціальній захищеності педагогічних кадрів [6].

Єдиної системи вищої освіти економічного напрямку загальноприйнятої у всіх країнах, не існує, але проте, є низка загальноприйнятних положень які можуть враховуватися при створенні багаторівневої підготовки фахівців в Україні.

Багаторівнева освіта економічного напрямку в Україні нині є складною і неоднорідною структурою. Ця структура в кожному окремому ВНЗ має свою специфіку. Багато університетів формально перейшли до англо-американської двоступеневої моделі навчання. Перехід до ринкових відносин, вільний виїзд за кордон і робота фахівців в США і західноєвропейській країнах, відкритість країни дозволили наблизитися до світового наукового і освітнього досвіду і міжнародних стандартів освіти економічного напрямку. У зв'язку з цим виникають проблеми взаємного визнання навчальних курсів і ступенів освіти економічного напрямку в Україні і за кордоном, конвертованості дипломів бакалаврів і спеціалістів державних і недержавних вузів.

Прийняття західних моделей навчання не може бути пов'язано з формальним відтворенням їхніх назв. Небажано копіювати програми, використовувати за кордоном, хоча зберігати стару систему навчання в незмінному вигляді теж неможливо – перехід на міжнародні стандарти освіти економічного напрямку неминучий.

Л. Чистяков, М. Ескіндаров представили системний аналіз наявних моделей вищої освіти економічного напрямку. Для визначення того, яка з моделей вищої освіти економічного напрямку найбільш оптимальна, необхідний певний термін. На даний час відбувається становлення і розроблення експериментальних прийомів реалізації багаторівневої системи.

Головна особливість багаторівневої системи в українських університетах полягає в незавершеності експериментальних пошуків

оптимальних організаційно-управлінських рішень для застосування різнорівневих програм навчання, що дають найбільший ефект.

Система освіти економічного напрямку в Україні, що не мала у минулому досвіду багаторівневої системи вищої освіти економічного напрямку, тільки формує нові структури.

На цьому етапі трансформації суспільства у системи освіти економічного напрямку є труднощі: немає якісних програм для різних рівнів навчання, не введено поглиблені і спеціалізовані навчальні дисципліни, необхідні для вищих рівнів освіти економічного напрямку. Особливу складність представляє проблема забезпечення кваліфікованими викладацькими кадрами, необхідними для створення навчальних посібників, наукових розробок та методичних рекомендацій відповідно до потреб вітчизняної та світової науки і практики освіти економічного напрямку. Основна причина подібного стану в тому, що при створенні багаторівневої системи освіти економічного напрямку переважає тяжіння до моделей, прийнятим у більшості країн світу (по типу бакалаврату та магістратури), неадекватним українській специфіці.

Розшарування освіти економічного напрямку на елітарну і масову – це реальність, з якою необхідно рахуватися. Навчальні заклади «ринкового профілю» практично стали комерційними, повільно, але впроваджується практика приватної освіти економічного напрямку й у традиційно «неринкові» навчальні заклади такі як політехнічні, транспортні тощо.

Практика показує, що зростання чисельності студентів випереджає як динаміку чисельності викладачів, так і збільшення числа закладів вищої освіти. У результаті збереження такої тенденції університети укрупнюються, на кожного педагога припадає все більше вихованців. Така ситуація призводить до зниження якості навчання, адже багато з студентів не володіють здатністю вчитися. Проте відомо, що невід'ємною компетенцією людини у глобалізованому суспільстві є так звана навченість навчатися (*Learning to learn*), яка є здатністю до організації і постійного продовження власного індивідуального і / або групового навчання, що спирається на вміння оцінювати свої навчальні потреби, їхній процес та прогрес; визначення своїх можливостей, подолання перешкод для успішного навчання, відповідну мотивацію та впевненість [3, с. 42].

В основу безперервної освіти економічного напрямку закладено навчання фахівців протягом усієї професійної діяльності. Необхід-

ність постійного вдосконалення знань в даний час реалізується на основі створення різних шкіл і курсів підвищення кваліфікації при університетах, де визначальною є роль саме особистості. Чинники, що впливають на продовження освіти економічного напрямку: рівень індивідуальних здібностей, матеріальні можливості, думка батьків.

Отже, вітчизняна система освіти економічного напрямку в умовах трансформації українського суспільства зазнала суттєвих, якісних змін:

1. Розвиток демократичних інститутів, утвердження плюралізму в духовній сфері сприяли деідеологізації системи освіти економічного напрямку на всіх її рівнях. Розвиток дистанційної освіти дає широкі можливості навчання і соціалізації для тих людей, які не можуть здобути освіту у звичайних її формах, передусім для тих, хто має якісь фізичні вади.

2. Розвиток різних форм власності, розгортання приватизації підприємств, утвердження ринкових механізмів покликали до життя комерціалізацію системи освіти економічного напрямку від нижчих щаблів до вищих: виникли комерційні виші, відкрилися бізнес-класи в загальноосвітніх школах. У ВНЗ відкрилися нові ринкові спеціальності.

3. З початком реформування суспільства різко впав престиж освіти економічного напрямку, особливо вищої, між тим, поступово ставлення суспільства до освіти економічного напрямку як до соціальної цінності стало змінюватися, і в даний час отримання вищої освіти економічного напрямку вважається досить привабливим для всіх верств суспільства.

4. Селективну функцію, роль «соціального ліфту», каналу висхідної мобільності освіта економічного напрямку починає виконувати тільки зараз і то в не повному обсязі. Сучасне українське суспільство висуває соціальний запит на працівників, які здатні адекватно та оперативно реагувати на динаміку соціальних змін.

5. Аномічний стан українського суспільства в період трансформації безпосередньо відбився і на освіті економічного напрямку як соціальному інституті: розмивання колишніх, радянських цінностей та утвердження нових ринкових цінностей, сповнених глибоких суперечностей, що не могло не викликати кризи системи на-

вчання і виховання. Українська система освіти економічного напрямку ще не подолати цю кризу, певною мірою їй властива аксіологічна дезорієнтація.

Загалом, освіта економічного напрямку є найважливішим соціальним інститутом. Отже, всі перетворення, яким піддається суспільство як цілісна соціальна система, не залишають без зміни і всі підсистеми суспільства, в тому числі й освіту.

Список використаних джерел

1. Кичкирук Т. В. *Філософія «нелінійного мислення» в освіті економічного напрямку* : дис. ... канд. філос. наук. Спеціальність: 09.00.10 – філософія освіти. Київ, 2015. 225 с.

2. Мурашова Л. Г. *Трансформация гуманистической «идеи университета» в культуре информационного общества* : дисс. ... канд. филос. наук : 24.00.01. Томск, 2006. 146 с.

3. *Національний освітній глосарій: вища освіта* / [авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя]. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 100 с.

4. Оденбах И. А. *Академическая мобильность как фактор социализации личности студента университета* : дисс... канд. пед. наук : 13.00.01. Оренбург. 237 с.

5. Основи демократії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., онов. і доп. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.

6. Смілянець О. Г. Інноваційні педагогічні технології в післядипломній освіті фахівців з економічної кібернетики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Вінниця : ВДПУ імені М. Коцюбинського, 2010. Вип. 25. С. 265–272.

Клокун Олександр Олександрович,
директор Пісківської гуманітарної гімназії,
вчитель-методист,
сmt Пісківка Бородянського району
Київської області

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ПІСКІВСЬКОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ГІМНАЗІЇ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ВИПУСКНИКА

У статті автор аналізує здобутки педагогічного колективу Пісківської гуманітарної гімназії і умови формування компетентного випускника у т.ч. Основна увага зосереджена на проблемах і перспективах реалізації профільного навчання.

Ключові слова: гімназійний культурно-освітній простір; здобувачі освіти; профільне навчання; дослідницько-пошукова діяльність закладу загальної середньої освіти.

XXI століття – час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості та культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціально поступу країни. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер. Тому освіта XXI століття зорієнтована на людину, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати здобуті знання й набуті вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

Орієнтуючись на ринок праці, сучасна освіта визначає такі пріоритети: уміння оперувати технологіями та знаннями, що задовольнятимуть потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у ньому. Тому формула «Нової української школи» складається з таких базових компонентів:

1. Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.

2. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
3. Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
4. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
5. Наскрізнний процес виховання, який формує цінності.
6. Нова структура школи, що дасть змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
7. Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.
8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.

З часу свого відкриття Пісківська гуманітарна гімназія – освітній заклад нового типу, який будує навчальний і виховний процес на основі сучасних освітніх технологій навчання й виховання [1–13].

Ураховуючи названі базові компоненти НУШ, визріла необхідність розробити нову Програму розвитку Пісківської гуманітарної гімназії з метою створення сучасного освітнього середовища, що сприятиме різним формам роботи та мотивуватиме до навчання. Стратегія розвитку освіти в Україні зорієнтувала на реалізацію програмно-цільового підходу як основного на відміну від авторитарно-адміністративного. Використання в освіті технології проектування дає змогу реалізувати стратегії, робить управління програмно-цільовим, сутність якого полягає в досягненні стратегічних завдань через відповідні цільові проекти. Це управління забезпечує пріоритет першочергових цілей і завдань, орієнтує на комплексний підхід під час використання ресурсів (кадри, час, фінанси тощо) і досягнення максимальних результатів. *Мета* Програми розвитку Пісківської гуманітарної гімназії в цільових проектах на 2015–2020 роки: здійснити пошук шляхів удосконалення управління освітнім закладом через планування, цільову комплексну програму розвитку освітнього закладу. Кожен цільовий проєкт розроблений та реалізується на основі аналізу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що впливають на освітній процес. Перший розділ Програми «Удосконалення навчально-виховного процесу» включає п'ять цільових проєктів: «Профільне навчання», «Обдарованість», «Освіта без кордонів», «Інформаційно-навчальне середовище системи освіти гім-

назії», «Психологічний супровід навчально-виховного процесу». Другий розділ Програми «Здоров'я дитини та вчителя» реалізується у цільових проектах: «Наш вибір – здоров'я», «Виховання заради майбутнього», «Формування культури здоров'я вчителя». У ньому передбачено удосконалення системи виховної, позакласної та позашкільної роботи; підвищення рівня вихованості та морально-естетичного розвитку випускників; усунення недоліків та їх причин в організації дозвілля; розширення та збереження традицій гімназії, якими передбачено вибір здорового способу життя.

Для розвитку зовнішнього середовища гімназії визначені такі чинники:

- посилення конкурентної «боротьби за залучення учня до гімназії» між навчальними закладами;
- створення умов щодо конкурентоспроможності в порівнянні з навчальними закладами громади (утримання рейтингу закладу не нижче 3 місця серед спеціалізованих закладів району);
- задоволення запитів батьківської громадськості щодо результативності навчання та виховання.

Основними тенденціями розвитку внутрішнього середовища гімназії стали:

- оновлення змісту освіти через створення методично-дидактичного забезпечення освітнього процесу;
- підвищення якості освіти через зростання професіоналізму вчителя;
- необхідність поглибленого вивчення англійської мови, української мови та літератури, а також обов'язкове вивчення другої іноземної мови (польської або німецької) за вибором батьків та учнів;
- збереження здоров'я здобувачів освіти;
- морально-духовне становлення учнів у процесі громадянського, національно-патріотичного виховання в освітньому просторі.

Гуманітарна спрямованість змісту освіти забезпечується також за рахунок введення факультативів, спецкурсів та курсів за вибором, індивідуальних та групових занять, які сприяють поглибленню знань учнів, формуванню базового ядра їх освітньо-професійної компетентності, загальнокультурному розвитку особистості.

Оскільки реформа освіти орієнтована на те, щоб зробити випускника конкурентоздатним у ХХІ ст. – випустити зі школи всебічно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особис-

тість, патріота з активною позицією, інноватора, здатного змінювати навколишній світ та вчитися впродовж життя, в Програмі заявлена *місія гімназії: формування інтелектуальної еліти через створення культуротворчої освітньої системи, основою якої є розроблення концептуальних, змістових і технологічних засад розвитку життєвої компетентності дитини, освоєння молоддю людиною технологій життєвого успіху, інтеграції її в демократичне суспільство з ринковою економікою.*

Ураховуючи зовнішні та внутрішні чинники, вважаємо за необхідне:

- *упровадження інноваційних технологій* в навчально-виховний процес через моніторинг усіх аспектів освітньої діяльності гімназії;
- *інтенсивне включення в освітній процес можливостей* додаткової освіти (міжнародні зв'язки з іншими закладами, співпраця з вищими навчальними закладами області, робота літніх мовних таборів (з англійської мови «Go Gamp», з польської мови «T&T»), робота гуртка МАН);
- *удосконалення системи виховної роботи*, що сприяє всебічному розвитку здобувачів освіти формуванню їх творчих здібностей, створенню умов для самореалізації особистості, її прагнення до успіху;
- *поліпшення та розширення напрямів роботи з обдарованими учнями*;
- *поліпшення профільної підготовки здобувачів освіти*, розвиток здатності до вибору успішної професії та формування соціально значущих компетенцій – *розширення можливості соціалізації гімназистів*;
- *розроблення комплексу заходів, що забезпечують психологічне та фізичне здоров'я, включаючи питання безпеки суб'єктів освітнього процесу*;
- *удосконалення системи позакласної роботи з предметів*, спрямованої на формування патріота України.

Профілізація освітнього процесу в гімназії покликана створити умови для самоствердження та професійного самовизначення кожної особистості, враховуючи її індивідуальні освітні потреби, інтелектуальні здібності. Профільне навчання спрямоване на набуття здобувачами освіти навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їх інтелектуальних, творчих, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та само-

освіти. На основі вивчення запитів учнів та їх батьків, з урахуванням матеріально-технічної бази закладу, кадрового та методичного забезпечення навчальний процес у гімназії відбувається за двома профілями: гуманітарно-педагогічний (української філології); філологічний (іноземної філології). Допрофільна підготовка здійснюється з 5-го класу. Цього року у 5, у 6-А, 6-Б класах поглиблено вивчається англійська мова; у 9, 11 класах за цим профілем виділяються додаткові години відповідно на польську, німецьку мови та спеціальний курс «Англійська мова для ділового спілкування». У 7, 8, 10 класах, де поглиблено вивчається українська мова, викладається спеціальний курс «Стилістика української мови» та курси на підсилення грамотності учнів («Орфографічний практикум», «Практикум з правопису», «Практикум з синтаксису української мови», «Цікава орфографія»). Окрім вивчення профільних курсів за вибором, запроваджується вивчення художньо-естетичних, які спрямовані на розширення кругозору гімназистів, формування в них загальнолюдських норм моралі, культури спілкування. Так у 5–6 класах уведено курс «Культура добросусідства».

Мета профільної освіти трансформується в ідеальну *модель випускника профільного класу*. Випускник гімназії може характеризуватись за двома аспектами: 1) володіти певним рівнем знань і навичок, способами організації його діяльності, що забезпечують йому готовність до продовження освіти в певному закладі вищої освіти і адаптацію в суспільстві; 2) стимулювати прагнення до неперервного самовдосконалення, самопізнання, саморозвитку, реалізації себе як громадянина, фахівця, прибічника здорового способу життя. Він повинен володіти комплексом способів і вмінь взаємодії із зовнішнім світом, що дозволяє йому максимально реалізувати свої потенційні задатки та потреби.

На постійному контролі залишаються питання якості навчання, як одного з найвагоміших чинників навчання дитини в закладі нового типу. Моніторингові дослідження враховуються щорічно в аналізі роботи гімназії. За останні три роки успішність учнів гімназії є стабільною, виросла кількість учнів, які мають високий рівень навчальних досягнень.

Цьому сприяють *особливості освітнього простору гімназії*: неперервність, відкритість освіти, що створює потребу в постійному самовдосконаленні дитини; інтегрованість курсів основ наук; поглиблене вивчення мови; індивідуальні та групові консультації з

викладачами закладів вищої освіти; органічне поєднання класно-урочної системи з груповою та індивідуальною роботою учнів; сучасні технології навчання та виховання; безпечні умови навчання та відпочинку; психологічний супровід освітнього процесу; інформаційно-комунікаційні технології; сучасна матеріально-технічна база (комп'ютерний клас, лінгафонний кабінет; навчальні кабінети з сучасними мультимедійними комплексами; інтерактивна дошка); локальна комп'ютерна мережа, яка об'єднує кабінети директора, секретаря, завучів, бібліотеку, комп'ютерний клас, навчальні кабінети з виходом в Інтернет; доступ до світу навчання через «Щоденник.ua»; сучасна бібліотека – медіатека – інформаційно – комунікаційний центр, приєднаний до глобальної мережі Інтернет; індивідуальний підхід до кожної дитини (діагностика та розвиток здібностей); кваліфіковані, чуйні вчителі.

У гімназії функціонує система морального стимулювання учнів за високі показники в навчанні. Виховний процес є невід'ємною складовою усього освітнього процесу й зорієнтований на загальнолюдські цінності. У закладі працюють студії: вокалу «Ліра», образотворчого мистецтва «Палітра»; театральна «Дебют». На високому рівні організовується робота спортивних секцій, проводиться культурно-оздоровча робота. Позакласне життя гімназії організовано за моделлю поваги до прав людини та демократії.

Нами постійно аналізуються вибір концепції євроінтеграції та реалізація завдань цільових проектів. Цьому сприяє дослідно-експериментальна робота, а також євроінтеграційні процеси в освіті на перетині двох площин: гуманітарної – виховання громадян із лідерськими навичками, які володіють сучасними цифровими технологіями, мають дослідницькі та підприємницькі вміння, зрозумілі для оточуючих, тобто вільно спілкуються рідною та кількома іноземними мовами, залишаючись водночас патріотами своєї країни, мають чіткі громадянські позиції та моральні переконання, сповідують загальнолюдські цінності; полікультурної – всебічний розвиток особистості, яка має всі можливості для вибору свого майбутнього.

Список використаних джерел

1. Боряк А. П. Реалізація цільового проекту «Профілізація навчально-виховного процесу Пісківської гуманітарної гімназії у контексті фундаменталізації змісту освіти». *Реалізація профільного навчання в умовах Нової укра-*

їнської школи : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 107–112. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

2. Вишневецька А. М. Синкани та літературні диктанти як вид контролю та творчої роботи на уроках зарубіжної літератури у профільних класах. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 117–122. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

3. Клокун О. Педагогічна майстерність учителя як умова розвитку акмеологічного середовища гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 116–122.

4. Клокун О. О. Інноваційна культура сучасного педагога: профільне навчання – вимога часу. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 71–78. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

5. Козленко А. Особливості викладання англійської мови в умовах профілю іноземної філології (До питання навчання старшокласників англійської мови в єдності інваріантної і варіативної складових змісту іншомовної освіти). *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 134–136.

6. Козленко А. Б. Особливості навчання аудіюванню та його роль у вивченні англійської мови. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 95–106. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

7. Корякіна Л. Аксіологічний підхід як визначальний чинник у навчанні старшокласників української мови та літератури. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 136–140.

8. Корякіна Л. В. Соціалізаційний потенціал профільного навчання в акмеологічному середовищі гімназії. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 59–70. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

9. Костюченко О. В. Інноватика у викладанні англійської мови. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 90–94. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

10. Малишева Л. Удосконалення навчально-виховного процесу Пісківської гуманітарної гімназії шляхом реалізації цільового проекту «Профільне

навчання» у рамках програми розвитку закладу. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 140–144.

11. Малишева Л. М. Використання міжпредметних зв'язків на уроках математики для формування ключових компетентностей учнів в умовах профільного вивчення гуманітарних предметів. Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 123–130. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

12. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання (2012–2014)*. Аналітико-констатувальний, пошуково-теоретичний етапи : матер. наук.-практ. семінару для вчителів «Теоретико-методичні засади формування системи знань про людину в учнів старшої школи в умовах фундаменталізації змісту освіти», Тетерівська гімназія Бородянського р-ну Київської обл., 16 квіт. 2013 р.] / [вступ. ст., наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. Київ : Лабораторія дидактики Ін-ту педагогіки НАПН України, 2013. Вип. 2. 48 с.

13. *Цільові проекти – основа розвитку навчального закладу. З досвіду роботи Тетерівської гімназії* : метод. посіб. / [упоряд.: В. М. Кукілевська, О. О. Клокун, Л. В. Корякіна, Л. М. Малишева] / Інститут педагогіки НАПН України ; Тетерівська гімназія. Київ : Від. дидактики Ін-ту пед. НАПН України, 2015. 44 с.

Кобилянська Людмила Миколаївна,
вчитель-методист фізичної культури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ У ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ КЛАСУ

Автор статті порушує актуальну проблему розроблення та впровадження сучасної виховної системи в класі у контексті розвитку морально-громадянських цінностей учнів.

Ключові слова: виховна система; клас; учні; морально-громадянські цінності.

Сучасний стан духовності, моральності, громадянськості молоді в Україні викликає занепокоєння. Безвідповідальність, соціальна апатія, моральне банкрутство, зневага до законів становить, на жаль, глобальну соціальну проблему. Культивуються матеріальні потреби, знецінюються одвічне: любов, сім'я, громадянські, культурні цінності. Як наслідок – криза моральності. Тому одне з першочергових і невідкладних завдань, яке стоїть сьогодні перед освітою, перед суспільством та кожною сім'єю – змінити систему цінностей, ідеалів та інтересів підростаючого покоління.

Спираючись на досягнення сучасної науки, зокрема педагогіки, психології, соціології, філософії, вітчизняні дослідники виокремлюють найважливіші теоретичні й методичні проблеми сучасної виховної роботи з учнівською молоддю.

Розглядаючи розвиток людини як процес, науковці наголошують на тому, що він підпорядкований певною мірою дії рушійної сили, яка є результатом суперечностей між фізичними і соціально-психічними потребами людини та наявним рівнем її фізичного, психічного і соціального розвитку [8, с. 100].

Соціальний розвиток вирізняється процесом здобуття людиною соціального досвіду (мови, моральних, громадянських якостей та інше) [Там само].

К. Ушинський, обґрунтовуючи шляхи, засоби, форми, принципи, методи виховання, наголошував на тому, що педагоги – вихователі передусім мають добре знати особливості розвитку дітей [Там само].

Виховання – складний і багатогранний процес формування людини в умовах створення оптимальних можливостей для фізичного, психічного, соціального і культурного розвитку. Найвища мета виховання В. Омеляненком та А. Кузьмінським розглядається як всебічний гармонійний розвиток вільної, самодостатньої особистості [Там само, с. 130].

Видатний український педагог В. Сухомлинський наголошував: «Всебічний розвиток особистості – створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб» [13, с. 69].

Академік І. Бех підкреслює: «Нове ставлення до дійсності вимагає від особистості постійної концентрованості на ній, щоб не пливти за течією, а за необхідності рухатися наперекір їй. Головне під час цього, щоб духовна особистість переконалась у тому, що вищі цінності складають основний зміст її життя [1, с. 11].

За роки незалежності України система виховання шкільної учнівської молоді вибудовувалася на засадах численних концепцій, інструкцій, методичних порад тощо.

У змісті виховання на сучасному етапі ми спираємося на пріоритет загальнолюдських, українських національних, морально-громадянських цінностей, полікультурних компетентностей, на виховання особистості в колективі, на національно патріотичну спрямованість виховного процесу, на громадянське виховання особистості.

Проблеми сучасного виховання особистості – предмет наукового осмислення І. Бежа, О. Сухомлинської, В. Кременя, В. Струманського, В. Тюріної, Л. Крицької, В. Костіва, І. Тараненко, Б. Чижевського, Н. Ганнусенко, Т. Мацейківа, М. Євтуха, К. Потапенко, М. Стельмаховича, В. Павленчика, І. Єрмакова, С. Кириленко, О. Лісовець, Л. Царика, К. Чорної, В. Кириченко, Л. Вовк, О. Падалки, Ю. Руденко, І. Шкурко, О. Шпак, О. Будняк, О. Войнолович, С. Кушнірук та інших.

Аналіз науково-педагогічної діяльності засвідчує, на думку більшості вчених (Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, В. Сластьоніна та інших), що застосування саме етапів проектування безпосередньо впливає на рівень ефективного виховного процесу на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів.

В організації виховної роботи, годин спілкування з учнями використовую модифіковану програму «Виховання гуманістичних

цінностей учнів 9 класів» (авт. Чорна К., канд. пед. наук, Інститут проблем виховання НАПН України).

Вона включає: вступ, розділ I. Я перед самим собою («Я – Я» (Я – фізичне; Я – психічне; Я – духовне; Я – соціальне; Я – ідеальне. Гуманістичний ідеал – шлях до себе кращого); розділ II. Ставлення людини до інших людей. «Я – ТИ» (основи комунікативно-мовної культури, культурно-мовні цінності; етика та етикет ділових стосунків; єдність душ і сердець, смаків і характерів); розділ III. Я і природа (Людина відповідальна за все на землі); розділ IV. «Я» і суспільство (Гуманістична мораль людини – фундамент розбудови громадянського суспільства; моральність – реальний стан моральної свідомості особистості; морально-громадянські цінності особистості; не місце красить людину; відповідальна громадянська позиція та вчинкові дії).

Здійснюємо реалізацію змісту Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, розробленої у ході дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня (2012–2019 роки). У науковий обіг та в педагогічну практику введено нові поняття «культурно-мовні цінності», «морально-громадянські цінності».

Культурно-мовні цінності ми розглядаємо як систему створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами [9].

Морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [10].

У ході дослідно-експериментальної роботи ми разом з батьками учнів, місцевою громадою, представниками учнівського самоврядування розробили сучасну виховну систему класу. Модель виховної системи класу створено на підґрунті творчого поєднання ідей Я. А. Коменського, Й. Песталотці, К. Ушинського, Л. Виготського, А. М. Леонтьєва, К. Роджерса, І. Беха, О. Сухомлинської, Ю. Руденка та передового педагогічного досвіду.

В основі виховної системи класу є: філософські ідеї Г. Сковороди (філософія серця), В. Сухомлинського (гуманістичний під-

хід), Т. Гордона (духовне спілкування), Ю. Гіппенрейтер (амфора любові), І. Беха (особистісно орієнтований підхід) та інших вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів.

Провідна ідея виховної системи класу – виховання гармонійної, духовно розвиненої особистості через будівництво ДОМУ життя, СОБОРУ душі, ХРАМУ лот, наповнюваність душі кожної дитини Любов'ю, гуманістичною мораллю.

Упровадження моделі виховної системи класу допомагає пробуджувати почуття самоцінності дитини, сприяє ціннісному самовизначенню учнів і слугує поштовхом для процесу їх подальшого духовного розвитку.

Основні завдання виховної системи класу. Модель виховної системи класу – це:

- розбудова духовного майбутнього підростаючого покоління;
- духовний розвиток особистості на підґрунті ціннісно орієнтованого життєствердження;
- побудова ціннісних домінант духовності, гуманістичної моральності, громадянськості;
- активізація процесу духовного збагачення дитини через упровадження моральних цінностей та ідеалів, соціальних проєктів школи, які допомагають кожному учневі пізнати свій духовний шлях, відчути власну неповторність у Всесвіті, реалізуватися в соціумі як творча, соціально активна особистість.

Основні ідеї та шляхи розбудови виховної системи класу. В основі моделі виховної системи класу є ідеї виховання гармонійно розвиненої особистості через формування та розвиток:

- морально-ціннісних взаємин;
- духовної культури;
- художньо-естетичної культури;
- емоційної сфери;
- «наповнюваність душі кожної дитини любові» («амфора любові»);
- «храму душі дитини» («країна любові»).

Напрями реалізації моделі виховної системи класу. Ціннісна орієнтація є своєрідним пробним діамантом духовної спрямованості особистості.

До духовних цінностей відносимо такі цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості.

Видатний український філософ Г. Сковорода підкреслював, що кожен спроможний досягти щастя шляхом морального самовдосконалення, актуалізуючи в собі «внутрішню людину» – Бога.

Керуючись філософією серця Г. Сковороди, розрізняючи «старе серце» дитини і «нове досконале серце», що зазнало духовного переродження, учні 9 класу свідомо і послідовно опановують 5 рівнів любові, розвиваючи морально-ціннісні орієнтації особистості за кроками (рівнями) духовності:

- любов до себе, прийняття Я – неповторності – рівень самоствердження;

- любов до батьків, рідних – рівень сімейних цінностей;

- любов до народу, держави – рівень громадянських цінностей;

- любов до людства – рівень загальнолюдських цінностей.

- любов до Природи, Буття, всіх живих істот – рівень духовних цінностей.

Ціннісне ставлення до себе (превентивне, правове, фізичне, трудове виховання). Мета: формування основ духовно-морального та фізичного розвитку особистості, поняття професійного самовизначення, ціннісного ставлення до праці.

Форми роботи: рольові ігри, диспути, дискусії, тематичні зустрічі, трудові десанти, спортивні змагання, психологічні практики, Дні іменинника, анкети думок.

Тематичний зміст виховної діяльності: «Пізнай себе – і ти пізнаєш світ», «Світ моїх захоплень», «Мої права та права інших», «Ким бути і яким бути?», «Кроки до успіху», «Шлях до себе», «Права дитини – мої права», «Мое здоров'я», «Хочеш бути щасливим – будь ним».

Виховні досягнення:

- усвідомлення цінності власного життя і збереження здоров'я;

- сформованість основних засад «Я» – концепції особистості;

- розвиток поняття професійного самовизначення.

Ціннісне ставлення до сім'ї, родини (моральне виховання). Мета: формування активної моральної життєвої позиції, моральної культури особистості.

Форми роботи: родинні свята, «вечірній чай», концерти, прогулянки, «розмови при свічках», відверті розмови, родинні вітальні і т.ін.

Тематичний зміст виховної діяльності: «Берегиня», «Собори наших душ», «Цінності моєї родини», «Сімейні реліквії», «Рушник

моєї бабусі», «Найкращі дні для наших матерів – це ті, коли щасливі їхні діти», «Розкажи мені про мене», «Твій справжній друг».

Виховні досягнення:

- усвідомлення гуманістичних моральних якостей;
- засвоєння сімейних та родинних цінностей;
- розвиток умінь та навичок підтримки та збереження сімейної злагоди.

Ціннісне ставлення до народу і держави (громадянське виховання). Мета: формування активної громадянської позиції, почуття патріотизму, національної свідомості.

Форми роботи: уроки громадянськості, уроки мужності, літературно-музичні композиції, віртуальні подорожі, краєзнавчі експедиції, відвідування театрів і музеїв, акції милосердя, волонтерство.

Тематичний зміст виховної діяльності: «Безсмертним подвигом своїм вони прославили Вітчизну», «Минуть роки, минуть віки, а подвиг героїв АТО житиме завжди», «Героїв Небесної сотні пам'ятаємо», «Я – син своєї землі», «Люби і знай свій рідний край», «Моя земля – земля моїх батьків», «Традиції мого народу», «Видатні люди мого краю», «Святошин – моя мала Батьківщина», «Я – громадянин України і пишаюсь цим», «Символи моєї держави».

Виховні досягнення:

- сформованість історико-культурних цінностей;
- усвідомлення національної ідеї, культури міжетнічних відносин;
- розвиток поваги до народу, рідного краю, держави.

Ціннісне ставлення до культурних надбань людства (духовно-етичне, естетичне виховання). Мета: усвідомлення загальнолюдських цінностей, формування духовно-етичної та естетичної культури особистості.

Форми роботи: «сократівські бесіди», години поезії, години музики, літературно-музичні композиції, конкурси творчих робіт, малюнків, акції милосердя.

Тематичний зміст виховної діяльності: «Даруйте радість людям», «Що таке людське серце», «Ти живеш серед людей», «Ти знаєш, що ти людина?», «Естетика поведінки та етикет», «Вічні цінності сьогодні», «Духовна краса врятує світ».

Виховні досягнення:

- сформованість духовно-етичної та естетичної культури особистості;

- усвідомлення цінностей соціального спілкування;
- розвиток культури мислення та поведінки.

Ціннісне ставлення до Природи (екологічне виховання). Мета: формування екологічної культури особистості, моральної відповідальності за збереження Природи.

Форми роботи: круглі столи, філософські роздуми, усні журнали, прес-діалоги, дискусії, конференції, захист проєктів, презентації, екскурсії.

Тематичний зміст виховної діяльності: «Я – частинка Всесвіту», «Екологічний бумеранг», «Брати наші менші», «Земля – наш дім», «Ми на варті природи», «Біль твоєї землі, Україно!», «Екологія природи – екологія душі», «Що ми залишимо нащадкам?».

Виховні досягнення:

- сформованість основ екологічного мислення;
- усвідомлення єдності людини та природи.

Організація виховної діяльності в класі за моделлю «Серце в долонях» показує позитивні результати та забезпечує:

- створення комфортного морально-психологічного клімату в класі, гуманного стилю відносин, соціальної захищеності дитини;
- формування цілісного розвитку особистості, розвитку творчих здібностей і нахилів дитини;
- орієнтацію особистості на загальнолюдські та загальнокультурні цінності;
- демократизацію стосунків у класному колективі на засадах учнівського самоврядування;
- гармонію взаємовідносин між класним керівником, учнями та батьками учнів.

Сучасна школа вимагає переосмислення, насамперед, системи виховання, оновлення змісту духовного відродження особистості на основі гуманізації, життєдіяльності учнів, створення сприятливих умов для його самореалізації в різних видах творчої діяльності.

Сьогодні особливої актуальності набувають питання формування духовно розвиненої творчої особистості.

За висловом видатного українського вченого, основоположника ідей народної педагогіки М. Стельмаховича, виховання є переданням найкращих моральних заповітів попередніх поколінь для того, щоб із дитини розвилась Людина.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей* : монографія. Київ–Чернівці : Букрек, 2018. 296 с.
2. *Виховні системи навчального закладу: теорія і практика* / [уклад. О. Є. Гречаник]. Харків : Вид. група «Основа», 2014. 224 с.
3. Волкова Н. П. *Педагогіка* : навч. посіб. 4-те вид., стертип. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
4. Данисюк Л. *Внутрішній контроль виховної роботи* / [упоряд. Ж. М. Сташко]. Київ : Шкільний світ, 2014. 120 с.
5. *Енциклопедія освіти* / [голов. ред. акад. НАН і АПН України В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. *Закон України «Про освіту»*. Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2018. 84 с.
7. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. *Основи психології та міжособистісне спілкування*. 2-е вид. Київ : ВСВ «Медицина», 2018. 216 с.
8. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. *Теорія і методика виховання* : навч. посіб. Київ : «Знання», 2008. 415 с.
9. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
10. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.
11. Сайтарли І. А. *Культура міжособистісних стосунків* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 240 с.
12. Степанов О. М., Фіцула М. М. *Основи психології і педагогіки* : навч. посіб. 3-є вид., допов. Київ : Академвидав, 2012. 528 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1976. Том 1.
- Царик Л. П. *Виховна робота в школі: працюємо за новими стандартами*. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 176 с.

Ковальчук Анна Олександрівна,
вчитель китайської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ІДЕНТИЧНІСТЬ КИТАЙЦІВ ТА ЇХ РОЗМОВНИЙ ЕТИКЕТ НА УРОЦІ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ

Основне призначення мови – бути засобом комунікації, засобом повідомлення думок про навколишню дійсність, а також засобом накопичення та зберігання таких думок, знань. Але крім названих функцій, мові притаманні і інші, особливо важливі для розуміння мовного етикету, його ролі в нашому спілкуванні. Дана стаття присвячена проблемі контрастного опису української і китайської комунікативної поведінки, зіставному опису українського та китайського спілкування та міжкультурній комунікації.

Ключові слова: *розмовний етикет; комунікативна поведінка; комунікація; міжкультурна комунікація.*

Роль міжкультурного виховання – суть сучасного підходу до навчання іноземної мови. У цьому аспекті особливого значення набуває контрастне вивчення національних особливостей спілкування різних народів.

Опис комунікативної поведінки має стати предметом особливої науки, яка є інтегральною для низки наук – етнографії, психології, соціальної психології, соціології, психолінгвістики, теорії комунікації, соціолінгвістики, паралінгвістики, риторики, лінгводидактики і власне лінгвістики. Ця інтегральна наука має синтезувати дані цих наук і створити цілісну картину національної комунікативної поведінки народу. Утім, комунікативна поведінка і комунікативна компетентність є предметом досліджень у сучасній лінгводидактиці [1]. «Комунікативна поведінка є нормальною в тому разі, якщо вона адекватна реальній ситуації спілкування, відповідає загально визнаним нормам і не виходить за рамки очікувань оточення» [4].

Фактів виявлення національної специфіки в спілкуванні того чи іншого народу до нині накопичено безліч, і актуальним є узагальнення цих фактів для тієї чи іншої національної культури. Си-

стемний опис особливостей спілкування того чи іншого народу є опис комунікативної поведінки цього народу. Термін «комунікативна поведінка» вперше був ужитий у роботі І. Стерніна «Про поняття комунікативної поведінки» [5].

У зв'язку зі сказаним постає питання про розмежування науки про комунікативну поведінку, з одного боку, і країнознавства і лінгвокраїнознавства, з іншого.

Лінгвокраїнознавство має справу з лексичними і фразеологічними одиницями, воно описує мову в його кумулятивній культурній функції, в той час як комунікативна поведінка – це опис комунікативних дій, фактів реального спілкування. З цього погляду комунікативна поведінка не є частиною або розділом лінгвокраїнознавства.

Що стосується власне країнознавства, то опис комунікативної поведінки тієї чи іншої лінгвокультурної спільності виступає як частина країнознавства, так як включає опис фактів етикету, національних традицій і т.ін. Комунікативна поведінка – це активне країнознавство, знання в цій галузі потрібні для активної комунікації, на відміну від решти, пасивної частини країнознавства – відомостей про культуру, географію, історію, що не знаходять відображення в повсякденній міжкультурній комунікації, а необхідних лише в міру виникнення відповідної проблематики в акті комунікації.

Необхідно також зупинитися на співвідношенні понять комунікативної поведінки і мовного етикету. Комунікативна поведінка – більш широке поняття, ніж мовний етикет. Останній пов'язаний, в основному, зі стандартними мовними формулами в стандартних комунікативних ситуаціях, що відображають категорію ввічливості, а комунікативну поведінку описує тематика спілкування, сприйняття тих чи інших комунікативних дій носіями мови, особливості спілкування у великих комунікативних сферах типу сім'я, колектив, іноземці, знайомі, незнайомі і багатьох інших.

Комунікативна поведінка описує не тільки ввічливе, еталонне спілкування, а й реальну комунікативну практику. Комунікативна поведінка включає мовний етикет як складову частину.

У цілому національна специфіка комунікативної поведінки дає змогу інтерпретувати її опис як опис одного з аспектів – комунікативного аспекту – національної мовної особистості [2].

Систематичний опис комунікативної поведінки того чи іншого народу має важливу лінгводидактичну сторону.

Навчання комунікативної поведінки має здійснюватися поряд з навчанням власне мовним навичкам при навчанні іноземної мови.

Виокремлюють два аспекти навчання комунікативній поведінці – рецептивний (розуміння комунікативної поведінки іншого народу) і продуктивний (вміння будувати свою комунікативну поведінку за законами комунікативної поведінки народу мовою, що вивчається).

Необхідно навчати комунікативній поведінці – в рецептивному аспекті – в повному обсязі (іноземець повинен розуміти комунікативну поведінку країни мови, що вивчається). Що ж стосується продуктивного аспекту, то тут необхідний дидактичний відбір матеріалу.

У невербальній комунікативній поведінці продуктивний аспект буде значно менше – пальцевий рахунок, жестове зображення цифр на відстані, жести залучення уваги і деякі спонукальні жести (зупинка таксі), регулювання дистанції і фізичних контактів, контакт поглядом.

Решта невербальні засоби можуть бути засвоєні рецептивно. Важливо також звернути увагу на етикетну, культурну невербальну поведінку, щоб навчити учнів уникати неадекватної або образливої для іншого народу невербальної поведінки.

Форми, методи і зміст навчання комунікативної поведінки вимагають подальшого розроблення та вдосконалення. Водночас не викликає сумніву необхідність включення аспекту «комунікативної поведінки» в сукупність навичок, якими має оволодіти учень при вивченні іноземної мови. «Аналізуючи мовлення педагога, часто використовують вираз “комунікативна поведінка”. В сучасній науковій літературі під комунікативною поведінкою розуміють не просто процес говоріння, повідомлення чогось, а таку організацію мовлення й відповідно до нього невербальної поведінки вчителя, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності» [3, с. 69].

Комунікативна поведінка – повноправний аспект комунікативної методики навчання міжкультурного спілкування як навчання читання, говоріння, письма, аудіювання та перекладу.

Комунікативна поведінка має вивчатися і викладатися як активне країнознавство, необхідне для самого процесу міжкультурної комунікації, що може забезпечити ефективну безконфліктну кому-

нікацію з представниками іншої культури, а також дасть можливість уникнути комунікативних невдач і комунікативного шоку.

Отже, комунікативна поведінка це:

а) активне країнознавство;

б) комунікативне країнознавство і як таке підлягає вивченню в процесі викладання іноземної мови та навчання міжкультурної комунікації.

Далі розглянемо мовну поведінку на фоні контрастного опису китайської і української вербальної комунікативної поведінки китайців.

Одна з найдавніших – китайська цивілізація виробила свою мовно-мисленнєву культуру. І хоча в Китаї не було риторики як теорії ораторського мовлення, практична риторика була надзвичайно розвинена.

Досить згадати, що ще в V–III ст. до н. е. в класичний період китайської культури, яких ще називають «епохою семи царств або 100 шкіл», на міських площах і вулицях, у палацах знаті і в академії проходили ідейні диспути і змагання в красномовстві, які виявляли правоту шкіл, що змагалися.

У цю епоху і багато в чому завдяки дискусіям склалися основні напрямки філософської думки Стародавнього Китаю: конфуціанство (VI–V ст. до н. е.), даосизм (IV–III ст. до н. е.) і дещо пізніше (у I ст. до н. е.) – буддизм.

Конфуціанство, усталене як офіційне вчення, вимагало, щоб державні посади займали люди, які витримали іспит, який включав в себе складання віршів, інтерпретацію історичних сюжетів, міркування з приводу філософських трактатів, тобто вимагав вміння володіти як зовнішньою, так і внутрішньою промовою, що дає свідомості ясність.

Комунікативна культура Китаю спирається на конфуціанські і даоські етичні принципи, згідно з якими мудра людина має жити за ритуалами і правилами, жити гідно. Вона має йти шляхом золотой середини, бути врівноваженим, стримувати прояв емоцій, знати своє місце, не порушувати встановлений порядок, не виставляти свої переваги напоказ. Ці етичні принципи і по сей день відіграють значну роль в житті китайців.

Перше, що помічається при спілкуванні з китайськими учнями, – це їх ввічливість, чемність, шанобливе ставлення до вчителя. Вони використовують етикетні формули вітання, прощання, подя-

ки. Намагаються не образити співрозмовника, уникають категоричності в мові. Докладно пояснюють причини своїх вчинків.

Китайці намагаються стримувати прояв своїх емоцій. Навіть коли їм неприємно, погано, вони не показують це.

Особливо ввічливі китайські учні по відношенню до старшого за віком або соціальним станом людини. Шанобливе ставлення до старшого – характерна риса китайської культури. Якщо для європейців старість – це те, чим навряд чи можна пишатися, то на Сході зі старістю пов'язані уявлення про досвід і мудрість..

Високий ступінь ввічливості, увагу до співрозмовника, відсутність тиску і категоричності стають для китайців дієвими засобами комунікативного впливу. Вчителю слід враховувати ці особливості комунікативної поведінки китайських учнів і не вимагати від них, наприклад, суперечки на рівних зі старшим за віком або соціальним станом, не вимагати розповіді про особисті проблеми і почуття, і не вимагати прямої відповіді там, де китайці вважають за краще непряму відповідь.

На що спираються китайські учні, створюючи мову, як будують і оформлюють її?

Китайські учні факти для промов черпають зі свого життєвого досвіду, з китайської літератури, з китайської історії. Вони не люблять абстрактних міркувань, вважаючи за краще конкретику.

На цей матеріал ми і повинні спиратися, якщо хочемо в чомусь переконати китайців. Наприклад, не на відкриття американських або українських вчених, а на відомості, отримані китайськими вченими. Потрібно спиратися на факти китайської культури, оскільки для китайців своє цінніше, значущіше, ніж чуже.

Китайські ідеологія, ієрогліфи, лист, живопис, поезія і проза, передаючи найтонший стан душі, привчають до асоціативного мислення. «Очевидною особливістю китайської культури було відказ від логіки, абстракції і систематизації та давати перевагу почуттям, та конкретики», – пише культуролог Като Сюити. Та й буддизм вимагав звернення до інтуїтивного, а не до логічного мислення. Згадаймо медитацію – ці вільно поточні, логічно невпорядковані, хоча і мають певну спрямованість думки, що суперечать логіці Аристотеля. Ця особливість китайської мово-мисленнєвій діяльності проявляється в побудові промови. У ній зазвичай відсутня логічно чітка структура, послідовний ланцюг подій, сувора система доказів, що настають за тезою. Події та факти організовуються за

ступенем їх значущості, а інакше, на основі асоціацій, які часто змушують автора перескакувати з одного предмета на інший.

Китайські ритори дуже стежили за стилем і вже в VI ст. стилістичні правила були систематично викладені в книзі «Різьблений дракон красного письменства». Мовну поведінку китайців легше зрозуміти, якщо знати, що в чужій комунікативній поведінці викликає їх подив. Так, спілкуючись з українцями, китайці дивуються, чому тут не прийнято питати жінку про її вік, адже старість викликає повагу? Чому люди так голосно розмовляють і сміються на вулиці? Чому у українців що на душі, те й на язиці, адже у китайців «всередині і нагорі не завжди однаково»?

У цілому китайські учні демонструють досить високу мовну культуру. Вона відрізняється від європейської і спирається на багатовікову традицію. Характерні риси мовної поведінки китайців – високий ступінь ввічливості, увага до співрозмовника, відсутність категоричності і стриманість в прояві емоцій.

Далі ми розглянемо деякі особливості китайської вербальної комунікативної поведінки на тлі української. Вербальна комунікативна поведінка китайців має низку яскравих особливостей, що відрізняють її від української вербальної комунікативної поведінки.

Знайомство.

Китайці при знайомстві часто запитують: «Яке ваше дороге цінне прізвище?». В українців запитання «Як ваше прізвище?». При знайомстві вважається не етикетним і навіть грубим, зневажливим. В українців не прийнято, знайомлячись з людиною, запитувати про її вік, у китайців це звичайний ритуал: «А як ваше дороге цінне прізвище?», «А скільки вам років?». Питання про вік для китайців дуже важливе, бо чим старший співрозмовник, тим на більшу шану і повагу він може розраховувати. Українці вважають людину знайомою тільки, якщо вони знають її ім'я і поговорили з нею. Для китайців знайомий – це той, хто їм відомий.

Звернення.

Для китайців нормально звернутися до співрозмовника по імені або за посадою – учитель, викладач, директор, голова і т.п. В українському спілкуванні звернення за професією або посадою не вважається ввічливим, а розглядається скоріше як фамільярне. Звернення за родинними стосунками (бабуся, дідусь, тітка, дядько) в українській мові не є поважними, виступаючи в основному як розмовні або просторічні (за межами сім'ї).

Вибачення.

Китайці за дрібні порушення не вибачаються. В українців прийнято вибачатися за найнезначніші занепокоєння. Це правило ввічливого спілкування. Українці вибачаються перед друзями і родичами, це правило обов'язкове. У китайців вибачатися перед близькими друзями і родичами не обов'язково.

Подяка.

Китайці не дякують за незначні послуги, як правило, не дякують рідним і близьким друзям. Подяка за незначну послугу в українців – правило ввічливого спілкування. Частування, подарунок, підвищена увага в українському спілкуванні можуть доповнити подяку, але не можуть повністю замінити її словесним вираженням, як у китайців.

Зустріч, вітання.

При вітанні у китайців обов'язкова посмішка. В українців при вітанні посмішка не обов'язкова, її відсутність не говорить про недоброчинність до співрозмовника.

Привітання знайомого, родича, колеги в українському спілкуванні обов'язкове, в китайському – ні. Привітання в українців має бути здійснено загальноприйнятим стійким словесним комплексом.

Заміна загальноприйнятого вітання формулою типу «А, Ви вже прийшли?», «А, ти читаєш?», «А, ти вже пообідав?» тощо розглядається українцями як прояв неввічливості, бо вважається, що співрозмовник у такому разі не привітався. У китайців – це форма вітання знайомого.

Китайці, в порівнянні з українцями, вельми стримано і мало емоційно вітають своїх родичів і близьких друзів, це норма китайського мовного етикету; стриманість у вітанні родичів і близьких друзів у українців вважається ознакою поганого тону, проявом неввічливості.

Спілкування з іноземцями.

У спілкуванні з іноземцями китайці демонструють особливу ввічливість і повагу. Зустрівшись з іноземцем, китайці, які знають іноземну мову, завжди намагаються поговорити з іноземцем його мовою; китайці шукають зустрічей з іноземцями і можливості приватної розмови з ними їхньою мовою. Українці, зазвичай, не демонструють активного бажання говорити з іноземцем його мовою.

Китаєць не розуміє, як можна грубо розмовляти з іноземцем – в Китаї це неприпустимо.

Спілкування і гумор.

Для китайців гумор, жарти не відіграють тієї ролі в спілкуванні, яку вони відіграють в українців. Китайське спілкування за змістом і формою більш серйозне, ніж українське. В українців гумор та іронія займають в спілкуванні набагато більше місця, ніж у китайців.

Якщо в компанії багато сміялися, українці вважають, що вечір пройшов дуже добре. Для китайців це не так істотно.

Спілкування в сім'ї.

Для китайця «моя сім'я» – це він сам і його батьки, в українців – це він сам, його дружина і діти.

У китайському застіллі обов'язково беруть участь старші родичі, що проживають у будинку; це є проявом поваги до них. Коли до українців завітали гості, люди похилого віку часто не виходять до гостей, щоб не заважати своїм дітям і онукам розважатися зі своїми однолітками.

Мовний етикет проявляється в мові, упродовж спілкування, але особливо важливий при встановленні контакту зі співрозмовником, у підтримці цього контакту. Він проявляється у найпоширеніших повсякденних ситуаціях, на початкових стадіях спілкування, адже перш ніж почати розмову, необхідно звернутися до партнера і привітатися.

Список використаних джерел

1. Васьківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(303). Т. 1. С. 33–38.
2. Караулов Ю. М. *Русский язык и языковая личность*. Изд. 6-е. Москва, 2007.
3. *Педагогічна майстерність* : підруч. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
4. *Соціальна психологія особистості і спілкування*. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-763.htm
5. Стернин И. А. О понятии коммуникативного поведения. *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*. Halle, 1989. S. 279–282.

Корякіна Лідія Валентинівна,
*учитель української мови та літератури,
вчитель-методист
Пісківської гуманітарної гімназії,
смт Пісківка Бородянського району
Київської області*

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті викладено важливість навчання усного діалогічного мовлення, що було і лишається одним із важливих мовленнєвих завдань, які реалізуються в процесі оволодіння українською мовою. Автор узагальнює матеріали досвіду роботи та пропонує діалогічні методи навчання як засіб оволодіння мовою, формування мовленнєвих комунікативних компетенцій. До статті додає приклади проведення уроків з використанням дидактичних матеріалів, зокрема уроки побудови діалогу та полілогу дискусійного характеру.

Ключові слова: *заклади загальної середньої освіти; профільне навчання; українська мова; діалогічне мовлення; цінності; ціннісні орієнтації.*

Потреба у спілкуванні, мовленні, поряд з потребою діяльності, праці є визначальною у становленні особистості. Тому особливого значення набуває проблема формування мовленнєвої особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної та мовленнєвої компетенції, шанує, любить, береже рідну мову, людини, здатної представити себе в суспільстві засобами мови. У лінгводидактиці розвитку мовлення завжди приділялася належна увага. Для його формування та вдосконалення ввели до програми спеціальні уроки лише в кінці ХХ століття. Щодо діалогічного мовлення, причому в усній формі, то воно знайшло відображення лише в останній чинній програмі рідної мови, введений контроль як один з обов'язкових серед всіх форм і видів мовленнєвої діяльності. Актуальність опанування здобувачами освіти найприроднішої форми мовлення – діалогічної – постала у зв'язку з розробкою принципово нової системи навчання української мови.

Діалог (від грец. – розмова, бесіда) – форма мовлення, якій притаманна зміна мовцями мовленнєвих повідомлень – від мовця до адресата і навпаки; означає тісно пов'язані самотійні явища: обмін думками або частину літературного твору, який являє собою розмову, в процесі якої відбувається обмін висловлюваннями її учасників. Розмова виникає між суб'єктами з необхідності висловити думки, почуття, наміри, бажання, волю, повідомити що-небудь іншому, дізнатися від нього про щось і висловити своє ставлення до сказаного, відповісти співрозмовнику. В діалозі потрібно дотримуватися двох умов: 1) визнавати себе рівноправним партнером спілкування; 2) ставитися до іншого як до рівноправного. Буває, що один з учасників діалогу тільки ставить запитання, а другий – тільки відповідає на них. У цьому випадку ми маємо справу з діалогічною проблемно-односторонньою взаємодією. Коли ж учасники діалогу і ставлять запитання, і відповідають на них, виникає проблемно-дзеркальна взаємодія.

Діалогічне навчання, яке має на меті пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками, створює сприятливі умови для здійснення творчої взаємодії педагогічного працівника і здобувачів освіти. Учні повинні вміти:

- орієнтуватися в ситуації та характері спілкування, тобто усвідомлювати комунікативну спрямованість завдання (*для чого говорю*);

- чітко визначати предмет мовлення (*про що збираюсь говорити*);

- окреслювати комунікативну мету висловлювання, яка визначить ті чи інші методи розмови (*кому планую говорити*);

- планувати висловлювання, тобто намічати хід його розвитку, послідовність викладу, вид висловлювання відповідного спрямування (*як буду говорити*);

- здійснювати контроль за розмовою, бесідою тощо.

Звичайно, цими навичками здобувачі освіти не оволодіють, спілкуючись у різних соціальних мережах («Вайбер», «Контактах» та ін.), що останнім часом замінило живе спілкування, наповнене емоціями, переживаннями, мімікою та жестами. Більше того, віртуальне спілкування не розвиває мовлення, а навпаки робить його примітивним, часто наповненим лексикою окремих соціальних груп (арготизмами, жаргонізмами, просторіччям). Оскільки спілкування відбувається між людьми, пов'язаними спільністю життє-

вого досвіду, це дає можливість за потреби висловлюватись небагатослівно, часом навіть без називання основного об'єкта розмови. Тому навчання усного діалогічного мовлення було і лишається одним із мовленнєвих завдань, які реалізуються в процесі оволодіння знаннями з української мови.

У пояснювальній записці чинної Програми з української мови для профільного навчання учнів 10-11 класу зазначено, що українська мова є засобом пізнання дійсності, вона сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей старшокласників, їхнього абстрактного мислення, пам'яті й уяви, мовного чуття й мовного смаку, виховання естетичного інтересу, усвідомленої позитивної мовної поведінки. Особливістю профільного навчання є встановлення взаємозв'язку між вивченням мови та її використанням у процесі суспільного спілкування та професійної діяльності.

Викладання української мови в класах філологічного напрямку (профіль – українська філологія) спрямоване на вирішення комплексу завдань навчання, виховання й розвитку сучасної, конкурентоспроможної особистості на ринку праці. Одним з таких є формування мовленнєвих комунікативних компетенцій, зокрема, шляхом поглиблення знань про функціонально-стилістичну систему української мови, засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах, оволодіння різноманітними стратегіями й тактиками ефективної комунікації, генерування вартісних зразків власної мовленнєвої творчості, виховання потреби самоосвіти й самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності; оволодіння вміннями сприймати, упізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх з погляду нормативності, відповідальності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність.

Програмою передбачений контроль говоріння й письма. Говоріння (діалогічне й монологічне мовлення) оцінюється шляхом виведення середнього балу за усні зв'язні висловлювання учнів упродовж семестру, причому, таких оцінок має бути не менше двох за кожен вид діяльності, з яких потім виводиться середній бал, що виноситься в окрему колонку. Під час оцінювання діалогу переві-

ряється здатність здобувачів освіти виявляти певний рівень обізнаності з обговорюваною темою; демонструвати вміння складати діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування; самостійно досягати комунікативної мети; використовувати репліки для стимулювання, підтримки діалогу, формули мовленнєвого етикету; дотримуватися теми спілкування, правил спілкування, норм літературної мови; демонструвати певний рівень вправності в процесі діалогу (стислість, логічність, виразність, доречність, винахідливість тощо); висловлювати власну позицію щодо теми, яка обговорюється; аргументувати висловлювані тези, увічливо спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника. Зазначені характеристики діалогу є не лише основними критеріями його оцінювання, а й дидактичними завданнями, що мають бути розв'язані педагогічним працівником та здобувачем освіти на шляху оволодіння мовою.

Традиційна методика ґрунтується на формуванні вмінь будувати окремі висловлювання. Це не сприяє розвитку діалогічного мовлення учнів, яке характеризується значною кількістю мовленнєвих помилок, що утруднює розуміння партнера; переважанням запитань і відповідей над іншими видами реплік, які стимулюють подальше діалогізування; синтаксичною зрідненістю структури висловлювань та іншими недоліками. Основними дидактичними та методичними принципами навчання української мови є загальнопедагогічні принципи науковості, наступності, систематичності, доступності та інші.

Розглядаючи питання розвитку діалогічного мовлення, варто наголосити на *принципах: демократизації та гуманізації суб'єктно-суб'єктного навчання мови*, що полягає в здійсненні співпраці вчителя й учня з метою досягнення освітньої мети, створення умов для творчого розвитку учнів і педагогів в атмосфері співтворчості; *взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку особистості*, який орієнтований на забезпечення гармонійної реалізації основних загальноосвітніх функцій навчального предмета та формування успішної мовної особистості учня.

Окрім цих, реалізуються принципи *особистісної орієнтації, соціокультурний, принцип креативності* навчання. Якщо говорити про діалог як метод навчання, то тут ми реалізуємо *принцип органічного поєднання навчання мови й мовлення як засобу мовленнєвої діяльності, її змісту і форм*, що означає вивчення мови як засобу

одержання знань з інших галузей пізнання та досягнення основної освітньої мети.

Щоб оволодіти *діалогічним мовленням*, учням не досить навчитися запитувати і відповідати, для цього потрібні специфічні вміння. Кожен із співрозмовників повинен володіти достатнім запасом функціонально різноманітних реплік, які уможливають здатність вступати у спілкування, згортати його й поновлювати, проводити свою стратегічну лінію у спілкуванні; враховувати зміни у складі учасників розмови; прогнозувати поведінку партнерів залежно від зміни ситуації тощо. Починати навчати *діалогічного мовлення* доцільно з використанням діалогу-зразка, на основі поступового розгортання діалогу та через створення ситуацій спілкування. Робота з діалогом-зразком зорієнтована на ознайомлення учнів із зразками, відпрацювання мовленнєвої взаємодії комунікантів, оперування мовним матеріалом у діалогічному мовленні, здійснення різних перетворень тексту діалогу, а також на формування вмінь складати діалог за зразком. Такі форми роботи пропонують учням у 5-6 класах, де вони набувають першого досвіду складання діалогу. У 7–8 класах готують тематичні початки тексту для продовження їх діалогом, тобто попередньо планують мовленнєву ситуацію, наприклад, «Яка пора року найкраща». Учні 9 класу отримують завдання за ситуативною вправою для складання діалогів, де вони самі мають спочатку схарактеризувати мовленнєву ситуацію, а потім скласти діалог. Частіше для них обирають тему проблемного характеру, наприклад, «Чи завжди треба говорити правду». У такий спосіб залучаючись до *діалогічного мовлення* у допрофільний період, учні знайомляться зі складовими мовленнєвої ситуації, вивчають правила культури мовлення та етики спілкування, засвоюють алгоритм створення діалогу дискусійного характеру.

Діалогічне мовлення на уроках української мови у профільних 10, 11 класах – це, як правило, не лише розмова двох, а частіше кількох осіб (*полілог*), а й спосіб оволодіння теоретичними знаннями та практичними навиками у вивченні та застосуванні мови. На це, власне, зорієнтований добір вправ підручника «Українська мова» для 10 та 11 класу ЗНЗ, профільний рівень (автори: М. І. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман), використання якого допоможе вчителю в реалізації абсолютно всіх принципів навчання української мови. Під час вивчення кожної теми

лінгвістичної змістової лінії підручником передбачене виконання мовленнєвої (комунікативної) та соціокультурної змістової лінії. Працюючи над розвитком зв'язного мовлення, учитель не тільки вчить сприймати чуже мовлення, відтворювати готовий текст, створювати власні висловлювання (діалогічне та монологічне мовлення), а й формує тим самим національні та духовні цінності, тематично виписані Програмою: «Я і українська мова», «Мовне родинознавство», «Український мовний етикет», «Національно-мовне виховання особистості», «Народ, національна історія, культура», «Українська мова як засіб самопізнання й самореалізації» (10 клас); «Українська мовна особистість і Україна», «Українська мова і національна історія, духовна культура», «Лінгвокультурні особливості регіонів України», «Українська мова і світ», «Українська мова в Інтернет-джерелах» (11 клас).

У завданнях, що пропонує підручник, прописана робота в парах, групах. Окремо, як етап уроку, передбачена вправа «Спілкування», у ході виконання якої учні не лише удосконалюють навички діалогічного мовлення, а й засвоюють теоретичний матеріал. Як приклад, розглянемо завдання розділу «Лексикологія української мови як учення про лексичний склад», 10 клас. Тема «Слово як одиниця мови. Ознаки слова»: «Складіть і запишіть діалог-аргументацію, в якому ви доводили б одноліткові необхідність досконалого оволодіння рідною мовою та однією з іноземних. Уживайте *слова різних лексичних груп*» (вправа 350); тема «Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови»: «Якими шляхами, на вашу думку, має збагачуватися мова: шляхом створення *власних нових* слів чи шляхом *запозичень*? Обговоріть проблему» (вправа 453); тема «Лексика української мови за сферою її використання і стилістичною диференціацією»: «Складіть і розіграйте діалог на тему «Наукові досягнення України у світі». Уживайте відповідні *терміни*» (вправа 479). Як бачимо, кожне завдання «Спілкування» спрямоване не лише на удосконалення навиків діалогічного мовлення, формування мовленнєвої компетенції, а й на засвоєння матеріалу лінгвістичної змістової (нових понять і термінів).

Особливо доречними вважаю вправи *діалогічного мовлення*, якими передбачено вивчення та засвоєння нового матеріалу. Фактично, діалог тут варто розглядати як метод навчання. Опрацьовуючи матеріал лінгвістичної довідки, правило (чи то на уроці

розвитку мовлення, чи під час вивчення граматичного матеріалу), учні мають усвідомити нове, зробити аналіз та синтез прочитаного, щоб потім від себе у вигляді діалогу подати засвоєне перед однокласниками. Наприклад, тема «Культура усного та писемного мовлення»: «Побудуйте діалог на тему «Чи кожна людина може стати видатною?». Озвучте його, дотримуючись правил культури мовлення й етики спілкування» (вправа 60); тема «Діалекти як історична база літературних мов. Територіальні і соціальні діалекти. Мова міста і села»: «Об'єднайтесь у пари і проведіть взаємоопитування за вивченим матеріалом та картою першого форзацу підручника» (вправа 136); тема «Стилістичні засоби орфоепії. Підсумковий урок з теми»: «Обговоріть у родинному колі проблему «Питання культури мови – справа державна чи особиста?». Результати обговорення запишіть з використанням непрямої мови» (вправа 275); «Складіть і розіграйте діалог на тему «Наші відкриття в українській орфографії» (вправа 277); тема «Написання слів іншомовного походження»: «Складіть і запишіть діалог на тему «Моя майбутня професія», використовуючи слова іншомовного походження». Як бачимо, виконання подібних завдань можливе як на уроці, так і у вигляді домашнього завдання, однак кожне з них передбачає застосування мовних знань, використання мови як засобу навчання, а також формування комунікативних компетенцій.

Для контрольних завдань у профільних 10 та 11 класах добираю мовний матеріал з урахуванням тематики соціокультурної змістової лінії чинної Програми, рівня підготовленості та пізнавальних інтересів учнів. Рівень *діалогічного мовлення* визначаю за відповідними критеріями з врахуванням кількості складених реплік (16-18 для двох учнів у 10 класі, 18-22 – у 11 класі). Якщо учень складає діалог, самостійно обравши аспект запропонованої теми (або ж сам визначає проблему для обговорення), переконливо й оригінально аргументує свою позицію, зіставляє різні погляди на той самий предмет, розуміючи при цьому можливість інших підходів до обговорюваної проблеми, виявляє повагу до думки іншого, структура діалогу та мовне оформлення реплік діалогу відповідають нормам, він заслуговує високої оцінки. Саме такого результату досягають у оволодінні навиками *діалогічного мовлення* старшокласники, з якими на уроках української мови не оминаю цікавих мовленнєвих завдань підручника, а також намагаюся

урізноманітнювати їх за змістом цікавими фактами з розвитку культури та мистецтва малої батьківщини, історії та літератури рідного краю.

З метою успішного проведення уроків розвитку мовлення використовую зібраний та напрацьований інструментарій для складання й оцінки діалогу та полілогу. Зокрема, пам'ятки («Правила спілкування», «Алгоритм створення діалогу дискусійного характеру»), роздатковий матеріал («Мовні кліше» початку, стимулювання та припинення й корекції розмови, оцінки висловлювання, узагальнення, висловлювання власної точки зору, посилення на джерело та авторитет, з'ясування думки співрозмовника, уточнення, доповнення, згода та заперечення). Ці матеріали не лише допомагають учням правильно спланувати розмову, а й сприяють збагаченню словникового запасу, урізноманітненню мовлення та в цілому виховують культуру спілкування.

УРОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У 10 КЛАСІ

Тема. Створення діалогів дискусійного характеру відповідно до запропонованої теми, ситуації.

Мета. Удосконалювати навички учнів у складанні діалогу відповідно до запропонованої ситуації, мети спілкування; вчити використовувати репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету; виховувати в учнів гарні манери в спілкуванні; вправляти у створенні діалогу дискусійного характеру.

Обладнання уроку: експонати з мистецького музею гімназії «Перлини малої батьківщини».

Перебіг уроку

I. Мотивація навчальної діяльності.

1. Емоційний настрій уроку.

– Опишіть емоції, що викликала у вас виставка з експозицій нашого музею «Перлини малої батьківщини».

2. Оголошення теми та визначення завдань уроку.

3. Актуалізація опорних знань. «Мозковий штурм»:

– Що таке діалог? (Розмова двох або кількох осіб (полілог).)

– Яку побудову має діалог? (Складається з реплік в усному мовленні, в писемному мовленні супроводжується словами автора.)

– Яку особливість матиме діалог, який ви маєте скласти сьогодні? (Діалог дискусійного характеру.)

II. Навчально-пізнавальний етап.

1. Повторення та закріплення раніше вивченого.

«Закінчи речення»: Дискусія – це ...

Дискусія – це публічна суперечка, метою якої є з'ясування різних точок зору на спірне питання, пошук істини.

– Як сьогоднішнє завдання пов'язане з попередніми уроками?

(Вчилися складати твір-роздум дискусійного характеру, робити аналіз усного твору-роздуму однокласника.)

– Чому важливо вміти вести **дискусію**?

(У спілкуванні відбувається зіткнення протилежних думок та поглядів.)

– Чи доводилося вам спостерігати подібні діалоги, де?

(Перегляд телепередач: політичних дебатів, «Говорить Україна»...; участь у обговоренні важливих проблем гімназії.)

– Чи завжди таке спілкування вам було приємне? Чому?

– Які ви знаєте правила, що допомогли б вам зробити красивим ваше спілкування?

2. Повторення матеріалу пам'яток:

а) «Правила спілкування»;

б) – Яким робить наше спілкування дотримання певних правил?

Дайте відповідь на це питання, опрацювавши матеріал підручника, сторінка 30.

Учні формулюють думки за «Правилами культури мовлення та етики спілкування».

3. Пояснення мовленнєвих завдань у складанні діалогу дискусійного характеру.

а) Опрацювання пам'ятки «Алгоритм створення діалогу дискусійного характеру».

– Який тип мовлення лежить в основі складання такого діалогу? (Роздум)

– Що для нього характерне, з яких частин він складається (Теза, докази, висновок).

– Які теми вважаєте дискусійними? Пригадайте проблеми, що обговорювали.

(«Чи маємо ми національні цінності?», «Чи варто приділяти увагу розвитку національного мистецтва в умовах економічної кризи?»)

2. Ознайомлення з проблемами, винесеними на обговорення в діалозі.

Проблеми:

- Чи потрібне в гімназії знайомство з народними ремеслами?
- Чи є відродження народних ремесел необхідністю в наш час?
- Чи можуть заявлені проблеми викликати дискусію, чому?
- Давайте пригадаємо, де і за яких обставин ви познайомилися з народними ремеслами, що представляють нашу Бородянщину, малу батьківщину?

(Учні називають виставки, зустрічі, клуби)

- Для успішного складання діалогу пропоную вам уявити кілька ситуацій.

Складіть і попарно розіграйте діалоги дискусійного характеру між двома однокласниками, що могли б відбутися після:

1) перегляду чергової виставки творів декоративно-прикладного мистецтва або поїздки в Музей українського побуту і архітектури;

2) ювілейної зустрічі з майстром-різьбярем Ф. П. Можаровським або з вишивальницею Л. М. Ковальчук-Шустерман під час персональної виставки «Живопис нитками»;

3) першого відвідання художньої студії «Палітра» або заняття в клубі «Оберіг».

3. Самостійна робота учнів над складанням діалогу.

- Рекомендую під час роботи над складанням діалогу скористатися Пам'яткою 3.

- Нагадую, що ваші докази стануть більш переконливі, якщо ви будете посилалися на певні джерела, авторитет, думки мистецтвознавців. Ви маєте право скористатися тематичними виписками про народне мистецтво.

А) «Калейдоскоп думок»:

- Коли я побачила рушники над вікнами, відразу зрозуміла, що саме їх не вистачає серед домашніх імпортованих речей, отих рідних, вишитих рушників.

- Для мене малювання – це сенс життя, це безмежна краса, без якої неможливо прожити у вирі будення.

- Через малюнок я висловлюю свою думку, своє ставлення до світу. (Марія Козачок).

- Коли я роздивляюся писанки, відчуваю себе чарівницею, яка може мандрувати в минулі століття. І тому – щаслива.

– Вишивання – це не тільки захоплення, це стиль мого життя. Коли шию, забуваю про всі проблемні негаразди.

– Живописна виставка – зачаровує. Це хвилини щастя для мене.

– Коли мої руки з'єднуються із глиною, я відчуваю спокій. Глина вбирає нервові напруження.

– Коли я відвідую подібні виставки, то ніби потрапляю в чарівну казку, де хочеться бути вічністю.

Б) Словник термінів.

Кружка (дерев'яна, різьблена), розпис (петриківський), таця, шкатулка, квіти (кучерявки), цебрик, писанка (вощанка), миска (точена, керамічна), кухлик, рушник (тканий, вишитий, полотняний).

– Складіть із даними словами речення репліки, якими б ви могли схвалити чи заперечити використання даних речей в побуті.

III. Контрольно-оцінювальний етап

Виступи учнів з діалогами.

– Скористайтесь планом аналізу твору-роздуму, проаналізуйте виступ однокласників.

– Оцінювання виступаючих.

IV. Підсумок уроку.

«Рефлексія»

– Чи легко вам було складати діалоги?

– Як ви оцінюєте свою роботу?

– Чи вдалось вам побудувати діалог?

УРОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ В 11 КЛАСІ

Тема. Створення полілогу дискусійного характеру відповідно до запропонованої теми, ситуації.

Мета. Удосконалювати навички учнів у складанні полілогу відповідно до запропонованої ситуації, мети спілкування; вчити використовувати репліки для з'ясування думки співрозмовника, уточнення, доповнення, згоди та заперечення, узагальнення, висловлювання власної точки зору, посилення на джерело та авторитет, оцінки висловлювання; вправляти у створенні діалогу дискусійного характеру; виховувати в учнів патріотичні почуття та культуру спілкування.

Обладнання уроку: відео презентація, відеоматеріали, роздатковий матеріал.

Перебіг уроку

I. Мотивація навчальної діяльності.

1. Емоційний настрій уроку.

– Перегляд відео презентації пісні «Десь по світу».

– «Відкритий мікрофон»: «Україна для мене – це ...»

2. Оголошення теми та визначення завдань уроку.

3. Актуалізація опорних знань. «Мозковий штурм»:

– Що таке *полілог*?

– Яку він має побудову? (Складається з реплік трьох і більше осіб в усному мовленні, в писемному – супроводжується словами автора.)

– Яку особливість матиме полілог дискусійного характеру?

II. Навчально-пізнавальний етап.

1. Повторення та закріплення раніше вивченого.

«Закінчи речення»: Дискусія – це ...

Дискусія – це публічна суперечка, метою якої є з'ясування різних точок зору на спірне питання, пошук істини.

– Як сьогоднішнє завдання пов'язане з попередніми уроками?

(Вчилися складати твір-роздум дискусійного характеру, робити аналіз усного твору-роздуму однокласника.)

– Чому важливо вміти вести **дискусію**?

(У спілкуванні відбувається зіткнення протилежних думок та поглядів.)

– Як і та де дискусійні полілоги вам доводилося спостерігати?

(Перегляд телепередач: участь у обговоренні важливих проблем гімназії; перегляд політичних дебатів «Право на владу», «Свобода слова».)

– Чи завжди таке спілкування було результативним і приємним?

– Згадайте правила, що допомогли б зробити красивим ваше спілкування?

2. Повторення матеріалу пам'яток:

а) «Правила спілкування»:

1. *Не перебивайте співрозмовника, вмійте вислухати іншого.*

2. *Заохочуйте його висловити свою думку.*

3. *Зацікавлено і доброзичливо вислухайте співрозмовника, з'ясуйте його позицію.*

4. *Висловіть незгоду з позицією іншого так, щоб не образити його, поважайте думку товаришів.*

5. Не робіть зауважень, які стосуються особистих якостей учасників дискусії.

6. Вислухайте співрозмовника до кінця, не перебивайте без потреби, а за необхідності – вмійте вибачитися.

7. Уникайте поспішних висновків, намагайтеся зрозуміти погляди співрозмовника і хід його думок до кінця.

б) «Алгоритм створення діалогу дискусійного характеру»

1. Висловіть особисту позицію щодо теми, яка обговорюється.

2. Аргументуйте висловлені тези, спростуйте помилкові висловлювання співбесідника.

3. Продемонструйте певний рівень вправності в процесі діалогу (стислість, лаконічність, виразність, доречність, винахідливість).

4. Виявіть певний рівень обізнаності з теми, що обговорюється, у висновках.

3. Пояснення мовленнєвих завдань полілогу дискусійного характеру.

а) Опрацювання роздаткового матеріалу:

Мовні кліше

1.	Початок розмови
	<i>Давайте поговоримо про... Я хотів би поговорити з вами... Я хотів би порадитись з вами з питання... Мені треба (хочеться) поговорити про... Я хочу запропонувати для обговорення тему... Сьогодні нам треба поговорити про... Потрібно (слід) обговорити проблему (тему)... Розглянемо ще один аспект цієї проблеми.</i>
2.	Стимулювання розмови
	<i>Продовжуйте... Ми вас слухаємо... А що ви можете сказати про це (з цього приводу)...? Є ще бажані виступити, доповнити що-небудь? Хто ще хоче сказати (виступити, доповнити) що-небудь? Подивимося на це питання з іншого боку...</i>
3.	Припинення розмови
	<i>Я про це не хочу (не можу, не хотів би) говорити Мені важко обговорювати цю тему (це питання, проблему)... Не запитуйте мене про це. Я не хочу продовжувати розмову на цю тему...</i>

	<p><i>Я не буду (не стану, не бажая) обговорювати цю проблему. Мені не хочеться говорити на цю тему... Давайте поговоримо про що-небудь інше. Давайте змінимо тему. Перейдемо до іншого питання. Досить (достатньо) про це. Скільки можна говорити про одне й те саме!</i></p>
4.	<p>Корекція розмови</p> <p><i>Вибачте, я переб'ю вас. Вибачте, але я хочу відмітити, що... Прошу пробачити, що перебиваю, але... Я змушений вас зупинити... Вибач, що не даю тобі договорити, але... Не відхиляйтесь... Ви відійшли від теми... Повернемося до нашої теми... Я все ж таки хотів би повернутися до розмови (до проблеми). Хотілось би висловити таку думку (побажання)... Хочеться відмітити (сказати, наголосити), що... Мені здається (уявляється, думається, видається), що... Я хочу сказати про те, що... Мені хочеться звернути вашу увагу на... Мені хотілося б підкреслити, що... Щодо цього в мене є така думка... Я можу (повинен) вам сказати... Відверто (чесно) кажучи... Треба (слід) сказати, що... Сказати правду, я... Ось що можна (я можу) сказати. Наскільки я зрозумів... Спробую пояснити свою точку зору. У мене є одна думка (міркування)... У мене є ідея.</i></p>
5.	<p>Оцінка висловлювання</p> <p>Позитивна: <i>На щастя (на велику радість) ... Це цікаво (розумно, оригінально). Чудова (геніальна) думка. Просто чудово, що... Молодець! Відмінно сказано (придумане) У тебе світла голова!</i></p> <p>Негативна: <i>На жаль (на нещастя)... Дуже шкода... Мені не подобається... Яка дурниця!</i></p> <p>Здивування: <i>Дивно. На мій подив (здивування)... Дивно те, що... Дивна річ. Ну і ну! Невже? Хіба? Не може бути! Як же так?! Як же це могло трапитися?</i></p> <p>Розчарування: <i>Як на зло... Прикро (образливо), що... Я так (дуже) засмучений (прикро вражений).</i></p>

6.	Узагальнення. Підбиття підсумків
	<p>Підведемо (підіб'ємо) підсумки (ризку).</p> <p>Таким чином... Можна зробити висновок...</p> <p>Ми дійшли (доходимо) висновку... Поставимо всі крапки над "і".</p> <p>Спробуємо узагальнити те, що буде сказано. Підсумуємо те, що тут сказали...</p>
7.	Висловлювання власної точки зору
	<p>Я думаю (вважаю, гадаю, знаю), що... Я переконаний, що... По-моєму...</p> <p>На мій погляд... Мені здається, що... Зрозуміло, що... Я б сказав, що...</p> <p>Моя позиція (точка зору) така... Моє ставлення до ... таке...</p> <p>Я хотів би сказати (відмітити, підкреслити, зауважити) таке.</p> <p>Що ви думаєте про це? Ви не знаєте...? Ваша думка (ставлення)?</p> <p>Що ви можете сказати з цього приводу?</p> <p>Що ви хочете цим сказати? Що ви маєте на увазі?</p> <p>На що ви натякаєте? Не могли б ви сказати...? Що, на ваш погляд...?</p> <p>Що б ви сказали (могли сказати) про... (із приводу)...?</p> <p>Як ви розумієте, що таке...? Цікаво було б знати думку про...</p> <p>Хотілося б знати вашу думку... (А) як ви ставитесь до ...?</p> <p>(А) яка ваша точка зору (позиція)? (А) як (що) ви думаєте (вважаєте)?</p> <p>Не могли б ви відповісти на таке (це) питання?</p> <p>Мені хотілось би (хочеться) дізнатися (знати)</p> <p>А ось таке питання... У мене запитання.</p> <p>(А) в чому ви бачите проблему? Яку проблему ви тут бачите?</p> <p>Яким може бути, на вашу думку, вирішення цієї проблеми?</p> <p>Яке, на ваш погляд, можливе вирішення цієї проблеми?</p> <p>В чому ви незгодні? А) ваша думка про це? (А) ваше ставлення до цього?</p> <p>Чи не здається вам, що...? Ви не заперечуєте...?</p> <p>Ви не заперечуватимете проти (сперечатиметеся з) ...?</p> <p>Я правильно вас зрозумів? Що ви пропонуєте (хочете)?</p> <p>Ви згодні? Ви поділяєте цю точку зору? Я переконав вас?</p>
8.	Посилання на джерело, авторитет, думку
	<p>Відомо (мені відомо, всім відомо, загальновідомо, всі знають, я чув, стало аксіомою), що... Наскільки я знаю... Кажуть... Мені говорили...</p> <p>Нам розповідали... Як говорить (співаєтьс)я у... Зі слів (на думку)...</p> <p>За свідченням... За загальним визначенням...</p>

	<p>За відомостями (даними) преси (спеціалістів, учених)...</p> <p>Як вважає (говорить, думає, стверджує)...</p> <p>Як сказав (говорив, стверджував) ще... Ще... стверджував ...</p> <p>Судячи з ... Виходячи з останніх даних (спостережень)</p> <p>Я (про) читав про це в (у)... У ... є думка... Я чув (почув) від...</p> <p>Останнім часом ходять чутки (розмови), що...</p> <p>В газетах пишуть про... З літератури... В літературі є...</p> <p>Особа, яка побажала лишатися неназваною (невідомою)...</p> <p>Як показує досвід (практика)...</p>
9.	З'ясування думки співбесідника
	<p>Як (яка, яке, яким), на вашу...</p> <p>Важко назвати актуальнішу проблему, ніж...</p> <p>Це можна сформулювати так (таким чином).</p>
10.	Виділення головного, суттєвого
	<p>Найголовніше – це... Головне, що (щоб)...</p> <p>Мені здається, щоб найважливіше...</p> <p>Тут названа (поставлена, сформульована) дуже важлива тема (проблема)...</p> <p>Зараз поставлено серйозне (актуальне) питання...</p> <p>Якщо говорити по суті (про головне), то...</p> <p>Ми підійшли до принципово (дуже) важливого питання.</p> <p>З цим можна погодитися... Аякже... І не кажи (кажіть)...</p> <p>Що так, то так... Так, так... В цілому я згоден з... І я так думаю (гадаю, вважаю)... Мені теж так здається... Я поділяю (підтримую) точку зору (думку)... Хочу підтримати точку зору... Приєднуюсь до вашої думки...</p> <p>Я дотримуюсь такої самої думки, цієї самої (такої самої) точки зору...</p> <p>Я приєднуюсь до ... Не можу не приєднатися до думки...</p> <p>Не можу не погодитись з ... Хочу підтримати думку (точку зору)...</p> <p>Я теж хотів це (про це) сказати... Це саме те, що я хотів сказати...</p> <p>Моя точка зору (моя думка, моя позиція) повністю збігається...</p> <p>Ніхто і не заперечує...</p>
11.	Уточнення
	<p>Я хотів би (хочу) уточнити... Під ... я розумію... Тут потрібно уточнити...</p> <p>Доведеться пояснити детальніше... Поясню свою точку зору (позицію) ще раз... Я маю на увазі таке... Швидше не..., а.... Я говорю не про..., а про...</p> <p>Давайте уточнимо, що ви розумієте під...</p>

	<i>Я не зовсім зрозумів, уточніть (поясніть), будь ласка. Уточніть, що ви маєте на увазі...</i>
12.	Доповнення
	<i>Хочу доповнити таке (одне, ось що)... До цього я б додав (доповнив)... Слід (треба, потрібно) додати (доповнити).. Доповню (додам) таке (тільки одне; те, що; ось що)... Тут можна (треба, потрібно) сказати ще ось про що... Слід (треба) нагадати (сказати) і про... Хочу підняти ще одне питання... Тут (тоді) виникають нові обставини (проблеми, питання). У мене є ще один аргумент. До речі, я подумав ось про що.</i>
13.	Згода
	<i>Так, це так... Це правда... Це точно... Абсолютно точно... Ви праві (ти правий)... Правильно (насправді)... Безумовно... Правильно... Це не викликає сумніву (заперечень)... Насправді так... Так і є... Ну, зрозуміло, це так... Згоден (з вами)... Я готовий з цим погодитися... Мені близькі ці думки... Не можна не погодитися з цим... З цим слід погодитися... Нічого подібного... Так, схоже, що так... Все це відповідає істині (правді)... Схоже на правду... Ну що ж, мабуть, що так. Добре, хай буде по-вашому... Я повністю (цілком) згоден з тими, хто стверджує, що...</i>
14.	Незгода, заперечення
	<i>Ні, це далеко не так... Вибачте, але ви не праві... Це неправда... Мені так не здається... Неправильно, не так... (Ніяк) не можу погодитися з вами (з цим)... Я думаю по-іншому (навпаки)... Мені здається, це не так... Я дотримуюсь іншої думки... У мене інша (протилежна) точка зору... Це зовсім неправильно... Тут (в цьому) ви не праві... В цьому (тут) ви помиляєтесь... І (А) все ж таки ви не праві (я не згоден)... І все ж таки ви мене не переконали. Я категорично (принципово) не згоден... Повинен заперечити... Вважаю, що це не так... Про це і мови бути не може... Я не поділяю твоєї (цієї, такої) точки зору... Саме (зовсім) навпаки (не так, по-іншому)... Я дозволю собі не погодитись з вами... Ну що ви! Ви жартуєте... Ні в якому разі (випадку)... Не може бути... Це виключено...</i>

	<p>На жаль, не можу погодитися з вами... На жаль, це не так... Мені хотілося б висловити свою незгоду... Ця точка зору (позиція) викликає заперечення ... Мабуть, що ви праві, однак... Очевидно, це так, хоч... Мабуть, так, хоч... Хай це буде так, але водночас... У мене є сумнів з цього питання (приводу)... Беру під сумнів, що це так... Важко сказати... Не знаю точно... Хто його знає... Не впевнений у цьому... Щось не віриться... Не можу сказати точно... Мені здається, що ви помиляєтесь... Я б цього не сказав (не стверджував)... Вам видніше... Вам краще знати...</p> <p>Поживемо – побачимо... Припустимо, але... Добре (може бути), тільки... Сумніваюсь... Так, мабуть...</p>
15.	<p>Ілюстрація</p> <p>Наприклад (так, ось приклад)... Візьміть (візьмемо), наприклад... Хочу навести (наведу) такий приклад.. Ось яскравий (хороший) приклад... Як приклад я можу послатися на таке... Яскравим прикладом може служити... Це можна показати на прикладі... Це підтверджує такий приклад (випадок, факт, епізод)... Можна знайти багато прикладів тому... Хочу проілюструвати (підтвердити) свою думку прикладами За прикладом далеко ходити не треба... Я згадую (згадав, мені згадується) такий випадок (факт)... Хочете приклад? Взяти хоча б такий приклад (випадок)...</p>
16.	<p>Сумніви, невпевненість, невизначеність</p> <p>Безумовно (все, здається, мабуть), це так... В цілому все це правильно, але все-таки (все ж)... З цим не можна не погодитися, але... Цілком можливо, але... Ні, я не проти, але... Так, але з умовою, що... Правильно (так), але тільки... Згоден, але за умови, що... З одного боку, це так, але з іншого... Може, ви праві, хоча... Дуже сумнівно, щоб... Напевне (можливо, імовірно, очевидно, найімовірніше, мабуть), так...</p>

2. Ознайомлення з проблемою, винесеною на обговорення в полілозі.

Проблема:

– Чи престижно нині бути патріотом?

3. Обговорення проблеми з переглядом мультимедійної презентації.

- Що таке «патріотизм», як і в чому він проявляється?
- Кого можна назвати сьогодні патріотом?

«Калейдоскоп думок»:

• На мою думку, справжніми патріотами є всі сини і доньки неньки України, але більшість співвітчизників, які проживають на сході, окупованих територіях, одурманені російською пропагандою, що невпинно намагається спалювати нашу честь і славу. Тому переконаний, нині престижно бути патріотом, бо кому, як не нам, пропагувати і здійснювати національне відродження.

• Не можу не приєднатися до думки М. Робесп'єра: «Для Батьківщини зроблено мало, якщо не зроблено все». Тому цілком справедливо буде сказати, що нині престижно бути патріотом. По-перше, патріотизм – це громадська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність й активність. Підтвердженням цього є волонтерська допомога у зону АТО.

• На жаль, я досі не можу впевнено сказати: престижно бути патріотом чи ні? Кому потрібен той «престижний патріотизм», якщо ти просто відданий своїй батьківщині? Можливо, термін «патріот» трохи застарів, оскільки занадто часто вживається. Помічаю, що патріотизм вигідний лише владі... Однак для мене патріотизм завжди залишатиметься актуальним.

• На мою думку, патріотом бути престижно, оскільки патріотизм – це громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність й активність, готовність трудитися для розквіту Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет. Тут не можна не згадати твору «Слово о полку Ігоревім», головний персонаж якого – це найкращий приклад любові до своєї Батьківщини. Князь Ігор Святославович без вагань готовий віддати за неї життя. Він чесний і відкритий, гордий і відважний. Це лицар, що зневажає смерть, а полон для нього – ганьба: «Лучше ж бо потятим бути – аніж полоненим...».

• Патріотизм – це любов до Батьківщини. Для кожної людини в світі її рідний край – найдорожчий та наймиліший серцю. Це той клаптик землі, що привітав з життям, де минули дитячі роки, де живуть найближчі люди. У широкому розумінні країна – це велика родина, де всі живуть спільними радощами та проблемами.

• По-перше, патріоти – це ті, хто має національну свідомість, готовий трудитися для розквіту Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет. Це ті, хто перемагає, жертвує собою заради людей та майбутнього в своїй країні. Нелегко робити героїчні вчинки за тих, хто тебе не любить, та дуже важко бути героєм за тих, хто нена-

видить тебе. Пожертва собою заради тих, хто не вартий цього – це і є найвищий прояв патріотизму та героїзму.

• Ми живемо в час, коли Україна знаходиться на політичному роздоріжжі. І хоча наша країна вже зробила свій європейський вибір, та за крок до мрії нас зупинили лицемірство, пасивність і байдужість до України. Тож я не можу не приєднатися до думки, що «патріотизм» втратив свій зміст, а питання про те, чи престижно нині бути патріотом зазвичай піддається сумніву.

III. Контрольно-оцінювальний етап

1. Виступи учнів у групах.
2. Оцінювання виступаючих.

IV. Підсумок уроку.

«Рефлексія»

- Чи легко вам було складати полілоги?
- Як ви оцінюєте свою роботу?
- Чи вдалось нам побудувати полілог?

V. Домашнє завдання.

Оформи свої судження у вигляді міні роздуму як сторінку колективного творчого проекту.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. Навчання діалогічного мовлення. *Дивослово*. 2002. № 5. С. 28–31.
2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць / [ред. кол., голов. ред. – О. М. Топузов]. Київ : Педагогічна думка, 2018. Вип. 21. С. 44–56.
3. Васьківська Г. О. *Людинознавство*. Для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 256 с.
4. Васьківська Г. О., Косянчук С. В. Риторичні уміння учнів старшої школи у контексті ціннісно-сміслової сфери. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 8. С. 14–19.
5. Глазова О. Ситуативні вправи для формування умінь і навичок діалогічного мовлення. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 40–42.
6. Корякіна Л. Аксіологічний підхід як визначальний чинник у навчанні старшокласників української мови та літератури. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 136–140.
7. Корякіна Л. В. Соціалізаційний потенціал профільного навчання в акмеологічному середовищі гімназії. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи* : зб. матер. наук.-практ. семінару, м. Київ, 24

жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г. О. Васьківська]. Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 59–70. (Серія: Дидактика: теорія і практика).

8. Мунтян С. Методичні реалії розвитку діалогічного мовлення учнів. *Українська мова та література в школі*. 2006. № 6. С. 2–5.

9. Осадчук Р. І. *Діалогічні методи навчання* : посіб. для вчителя. Київ : Рута, 2002. 56 с.

10. Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів.. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 28–31.

11. *Українська мова : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою: профіл. рівень* / [М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман]. Київ : Освіта, 2010. С. 242–252.

Українська мова. 10-11 класи: Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія) / [укл. Мацько Л. І., Семеног О. М.]. Київ : Грамота, 2011. 136 с.

Косянчук Сергій Володимирович,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу дидактики Інституту педагогіки
НАПН України,
м. Київ

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті автор розглядає важливість аксіологічного підходу у процесі реалізації змісту освіти у старшій школі. Акцентуючи увагу на вікових особливостях здобувачів освіти, автор характеризує їхні мотиви, ціннісні пріоритети у навчанні та у процесі соціалізації, що сукупно сприяють становленню моральної особистості.

Ключові слова: *зміст освіти; старшокласники; ціннісні орієнтації; аксіологічний підхід.*

У всі часи перед людством поставало питання становлення моральної особистості. Гострота цього питання не зменшується і по сьогодні. Дитину з раннього віку привчають до певних етичних і моральних норм, тож її становлення залежить, передусім, від цінностей родини. Утім, перед школою постає питання не лише розвитку вже інтеріоризованих моральних цінностей, а й подальшого їх формування на компетентнісній основі, що є, за Законом України «Про освіту», «динамічною комбінацією знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [5]».

Більш свідоме сприйняття імперативів, вироблених суспільства, проявляється саме у старшому шкільному віці, який охоплює, за визначеннями низки вчених, період розвитку дитини від 15 до 18 років. У віковій психології цей період прийнято вважати старшим підлітковим віком, за якого відбувається інтенсивне дозрівання, що є важливим аспектом психічного розвитку старшокласників. Тут провідне значення має процес розвитку мислення дітей. У цьому віці старшокласники прагнуть виявляти якнайбільше самостійності, що екстраполюється і на процес навчання, і на самонавчання. У

старшокласників інтенсивно розвиваються моральні якості. Відбувається формування характеру, за якого одні риси починають домінувати над іншими. Розгортається процес становлення світогляду; світобачення іноді стрімко трансформується. Основною рисою у старшому шкільному віці є особистісний розвиток. Водночас помітно розвивається самосвідомість. Самооцінка стає на ґрунт адекватного аналізу. З цих позицій відбувається оцінка і власної діяльності, і діяльності інших з найближчого та віртуального оточення.

Самооцінку старшокласників ми розглядаємо як особливий рівень розвитку самосвідомості. Цей розвиток визначає специфіку ставлення як до себе, так і до інших. «Уміння оцінити свої здібності, поставившись до цього критично, а також з огляду на вимоги навоколишнього середовища, відіграє важливу роль у формуванні особистості, а отже, дає можливість визначати особистісний параметр розумової діяльності [6, с. 34]». Однак, складнощі становлення особистості підлітків позначаються на об'єктивності їхніх поглядів і переконань.

Саме у цей віковий період в учнів виробляється активна життєва позиція, усвідомленіше ставлення до вибору майбутньої професії, до самовизначення і самосвідомості, формується світогляд, зміцнюються навички навчально-пізнавальної діяльності т.ін. Старшокласники розуміють значення завдань, цілі і методи навчання, проявляють цікавість до самих себе, до свого мислення, до своїх переживань. Психологічний образ підлітків почасти поєднується з активністю і цілеспрямованістю думки, схильністю до міркування і логічних умовиводів, емоційною вразливістю (і навіть нестійкістю), зацікавленістю своїм майбутнім, оцінкою своєї придатності майбутній професії (про це свідчать емпіричні дані, здобуті нами під час досліджень, проведених у закладах загальної середньої освіти, що є експериментальними майданчиками відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, у т.ч. і в Київській гімназії східних мов № 1). Мисленнєва, поведінкова та освітня діяльність старшокласників сприяє розвитку таких якостей, як спостережливість, вибірковість, критичність. Мотивація до навчання змінюється, трансформується і набуває для них життєвого смислу. Зростає роль і значення узагальнень та абстракцій у розумовій діяльності. Юнаки та дівчата розуміють загальне значення конкретних чинників, усвідомлюють, що конкретний психологічний конструкт (установка, стереотип і т.ін.) може бути не лише чинником впливу

на поведінку, а й індикатором загального стану середовища, у якому вони перебувають.

У цей віковий відтинок часу змінюється ставлення до оцінки та самооцінки, актуалізується потреба у самовизначенні, оцінці своїх здібностей і можливостей; починається процес визначення сенсу життя та свого місця в ньому. Оцінка стає значущішою для старшокласників за визначення своїх особистих якостей, ніж оцінка оточення. Самосвідомість старшокласників саме у такий спосіб досягає вищого стану, який проявляється у самоспостереженні, самооцінці, прагненні до самовдосконалення, самостійності, що актуалізує процеси самоосвіти і самовиховання [8, с. 34–35].

У 15–18-річному віці зростає необхідність у самоконтролі і самовихованні, у знаннях про свої здібності і можливості, способи їх реалізації; розвивається ініціатива і саморегуляція; мислення стає глибшим, повнішим, усебічнішим, абстрактнішим; видозмінюються умовно усталені прийоми розумової діяльності, коли старшокласник перебуває у стані ознайомлення з новими знаннями. Оволодіння вищими формами мислення потребує вироблення рис, пов'язаних з оперуванням ціннісно-смісловими категоріями, з розумінням важливості навчання; зростає прагнення застосувати продукти своєї розумової діяльності на практиці.

Справді, старшокласники швидко засвоюють наукові поняття, послуговуються ними у процесі розв'язання різноманітних завдань. Для них характерною є психологічна готовність і здатність до різноманітних видів учіння, схильність до експериментування, прагнення до самостійності й оригінальності мислення. У школярів цього віку збільшується прагнення пізнати сутність речей; учні часто занурюються у те, що лежить за межами шкільної програми. Старшокласники здатні до аксіологічних узагальнень, проявляють вибіркове ставлення до інваріантного змісту; прагнуть самостійно навчатися або навіть демонструють небажання вчитися. У процесі вибору майбутньої професії в учнів зростає інтерес до трудової діяльності представників старшого покоління. Старший шкільний вік є сенситивним у формуванні світогляду, виробленні стратегії життя, визначенні життєвих планів, формуванні вміння творити власну долю, активно, відповідально та ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки.

Водночас, із розвитком абстрактного й цілісного мислення в учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мов-

лення, виникає прагнення до його самовдосконалення, намагання зробити його виразнішим і точнішим. Старшокласники користуються комп'ютером, Інтернетом, різними гаджетами та ін., аналізують і зіставляють інформацію, здобуту з різних джерел.

У старшокласників помітно розвивається самоспостережливість, вміння аналізувати власну і чужу поведінку. Для них характерне поглиблене усвідомлення психологічних процесів. Помітно зростають сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль. Інтереси стають більш зрілими і водночас тривалішими, стійкішими, міцнішими. Розвиваються пізнавальні інтереси, зокрема – до самостійних видів освітньої діяльності.

Пізнавальна діяльність учнів у старших класах характеризується новими вміннями і розвиненими здібностями: засвоєння та оперування словниковим запасом; самоорганізація роботи з інформацією та виокремлення для себе нових ідей; застосування засвоєного матеріалу за нових умов; критичне мислення у процесі розв'язування складних проблеми; аналіз ситуацій, передбачення наслідків, оцінка процесів і їх результатів; застосовування ідей на практиці і т.ін.

Отже, у старшому шкільному віці посилюється формування ціннісних орієнтацій учнів, виникає потреба в осмисленні здобутих знань, відбувається активний процес формування наукових понять. Старшокласники розмірковують про свою майбутню активну участь у суспільному житті, у створенні матеріальних і духовних цінностей, про майбутнє родинне життя, про свої трудові успіхи, подвиги, славу, про мандрівки тощо. Зміст їхніх мрій зумовлюється обставинами їхнього життя й діяльності, інтересами й домаганнями, які вже склались. Утім, так чи інакше вони як складові моменти «життєвих планів» на майбутнє чинять значний вплив на освітню діяльність старшокласників, на подальше формування їхніх інтересів, ідеалів і професійної спрямованості. Наявність таких уявлених життєвих перспектив є ознакою духовного зростання особистості. Яскравий образ того, ким хоче стати в майбутньому юнак чи дівчина, чого хоче досягти, впливає на їхню реальну діяльність, певною мірою спонукає їх до роботи над собою, стає чинником саморегуляції особистістю свого власного психічного розвитку [4, с. 233–234].

Під час навчання у цей період виникають нові мотиви професійного та життєвого самовизначення. Старшокласники, інтеріори-

зуючи систему цінностей, керуються планом свого індивідуального розвитку та соціальною значущістю життєвих цілей. Соціальні мотиви старшокласників стають більш диференційованими і дієвими, що зумовлює використання в освітньому процесі таких форм роботи: диспут, брифінг, відверта розмова, етичний тренінг, ділова зустріч, тестування, екологічний десант, турнір ораторів, моделювання рефлексійно-пізнавальних ситуацій, проект, благодійна акція, брейн-ринг, сократівська бесіда, телефон довіри, філософський стіл, складання індивідуальних програм саморозвитку, дебати, презентація, аукціон, вечір (поезії, пам'яті та інші), круглий стіл, прес-конференція, фоторепортаж, інтернет-форум, відкрита кафедра, творчий портрет, тематичний діалог, конкурс творчих робіт, поетична вітальня, самотестування.

З юнаками та дівчатами у цьому віці вже слід говорити про формування життєвих компетентностей – духовні закони; розуміння та реалізацію «Я-концепції» особистості; імунітет до асоціальних впливів; готовність до виконання різних соціальних ролей; уміння орієнтуватися та адаптуватися у складних життєвих ситуаціях; розв'язувати конфлікти на основі принципів толерантності та уникати їх; навички самопізнання, самовизначення, самореалізації, самовдосконалення, самоствердження, самооцінки; особисту культуру здоров'я [11, с. 6]. Словом, має відбуватися педагогічний діалог як інтеракція в освітньому процесі, що дає кожному партнерові можливість самовираження у спілкуванні [7]. «Через діалог урізноманітнюється, індивідуалізується мотивація учіння, скорочується шлях до розуміння і застосування учнями продуктивних способів навчальної діяльності (точки здивування, вузлики розуміння, осягнення істини тощо) [9, с. 159]», адже саме діалог є, як зазначають дослідники, способом реалізації смислу як нового буття, енергетичною інтерпретацією місця автора, спрямованістю на особистість [10, с. 82].

У процесі нашого дослідження було встановлено, що у предметних програмах не завжди чітко виокремлені вимоги до засвоєння знань з огляду на формування моральної особистості старшокласників. Тобто, не відображено основних ідей формування характеру дитини, що, на думку О. Вишневського, який усебічно розглядає системно-ціннісний підхід до визначення змісту виховання і розвитку, є конгломератом відповідних компонентів – «прагнень, волі, мислення, ціннісних орієнтацій і окремих прикмет людини [3,

с. 241]», тож, як зазначає автор, слід розвивати їх з орієнтацією на головну освітню мету. Саме тому «навчальний матеріал має містити рефлексійно-пізнавальні суперечності або створювати умови для їх виникнення за сприймання цього матеріалу учнями з певною підготовкою [2, с. 251]».

У процесі формування моральних цінностей старшокласників на уроках української мови можна запропонувати учням творироздуми на вибір. *10 клас*: «Людське життя – найвища цінність», «У кого немає в душі минулого, у того не може бути майбутнього», «Духовні потреби та ідеали мого «Я», «Мій друг – Інтернет», «Істинні та фальшиві цінності в житті людини», «Мова – найбільша цінність української нації», «Мій скорб – моє здоров'я», «Роль спілкування у нашому житті», «Захист Вітчизни-священний обов'язок». *11 клас*: «Збереження моральних цінностей», «Час не має влади над коханням», «Не за обличчя судить, а за душу», «Виключити з життя дружбу все одно, що позбавити світ сонячного світла (Цицерон)», «Чи потрібен захист рідній мові», «Кого я б назвав героєм України».

На уроках світової літератури. *10 клас*: «Істинні і фальшиві цінності Анни Кареніної», «Моральні цінності в романі «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда», «Зневага людських цінностей у романі Чарльза Діккенса «Пригоди Олівера Твіста». *11 клас*: «Моральні цінності у драмі Генріка Ібсена «Ляльковий дім», «Роман Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита» – вірець занепаду і піднесення духовних цінностей», «Антилюдські цінності у повісті Патріка Зюскінда «Запахи, або Історія одного вбивці».

Отже, оскільки система цінностей і якостей особистості старшокласника розвивається і виявляється через його власні ставлення, то відповідні ціннісні орієнтації мають формуватись у процесі навчання, суб'єктивно відображаючи цінності. Розглядаючи цінності як індивідуальні і суспільні явища, як взаємозумовлені процеси, як поведінкові детермінанти доцільно включати до змісту відповідних предметів комплекси завдань, розв'язання яких передбачає осмислення, переоцінку засвоєних цінностей, що узалежнені від індивідуального розвитку свідомості, особливостей перебігу процесів психоемоційної сфери особистості, від соціоекономічного розвитку тощо.

Водночас в освітньому процесі слід ураховувати: здобутки вітчизняних науковців, зокрема – з дидактики, лінгводидактики, осві-

тології; можливості використання перспективних для української освіти зарубіжних моделей із проекцією на національне підґрунтя; потребу в переорієнтуванні зміст освіти на життєві потреби особистості; пропорційність інваріантного й варіативного складників змісту; варіативність, індивідуальну та групову активність здобувачів освіти та їхні освітні траєкторії, ритм, потреби особистісного розвитку тощо [1].

Особливості формування моральної особистості старшокласника, щонайперше, лежать у площині емоційно-ціннісних переживань і ставлень. Отже, принципи навчання мають відповідати особистісно орієнтованій парадигмі освіти, де її здобувач є суб'єктом освітнього процесу, а гуманізаційно-гуманітарне тло забезпечуватиме становлення молодшої людини як громадянина незалежної країни, готового жити і працювати в світі інформаційних та інформаційних перетворень. Розв'язання відповідних мотиваційно-аксеологічних проблем сприятиме становленню моральної особистості.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи. *Молодь і ринок*. 2018. №4(159). С. 86–92. (doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.131492>).
2. Васьківська Г. О. *Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика* : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.
3. Вишне夫斯基 О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки* : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с. URL: http://tourlib.net/books_others/vyshnevsky.pdf
4. Вікова психологія / [за ред. дійс. чл. АПН СРСР Г. С. Костюка]. Київ : Рад. шк., 1976. URL: http://www.vvpc.com.ua/files/biblioteka/psih_sait/Pidrutsnyky/Kostjuk.doc
5. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Косянчук С. В. Самооцінка як регуляторна функція у сфері риторичної діяльності. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 4. С. 34–39.
7. *Педагогічна майстерність* : підруч. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна]. 2-ге вид. допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
8. Поспелов Н. Н., Поспелов И. Н. *Формирование мыслительных операций у старшеклассников*. Москва : Педагогика, 1989. 152 с.

9. Савченко О. Внесок загальної середньої освіти у підготовку особистості до навчання впродовж життя. *Безперервна професійна освіта в контексті європейської інтеграції: теорія, досвід, прогноз* : зб. наук. ст. методол. семінару, м. Київ, 17 берез. 2010 р. У 2-х ч. / [за ред.

В. І. Лугового, Н. Г. Ничкало]. Київ : Педагогічна думка, 2010. Ч. 1. 206 с.

10. Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю : монографія / [авт. кол.: Г. В. Онкович, М. І. Бойченко, Н. М. Дем'яненко, З. Ф. Донець, В. Я. Карачун та ін.] / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ : Педагогічна думка, 2012. 336 с.

11. *Ціннісне ставлення до себе. Виховні заходи: 9–11 класи* / [упоряд.: Л. Шелестова, Н. Чиренко, Н. Чернякова]. Київ : Шкільний світ, 2013. 128 с.

Кравчук Ольга Павлівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

На основі поточних результатів дидактичних досліджень з питання реалізації профільного навчання в статті акцентується увага на проблемних питаннях сучасного етапу реформування старшої ланки загальної середньої освіти, глибинній духовній кризі в суспільстві, яка позначається й на освітніх явищах і процесах.

Ключові слова: *заклади загальної середньої освіти; профільне навчання; педагогічний працівник; ключові компетентності; предметні компетентності; фахові потреби; освітні потреби; освітнє замовлення.*

Освітня система України офіційно декларує, що процес здобування освіти у закладах загальної середньої освіти організовується та реалізується за особистісно орієнтованою парадигмою, сприяє розвитку здобувачів освіти у процесі навчання і забезпечує випускникам досягнення певного компетентнісного результату (універсальні ключові та предметні компетенції). З огляду на це реалізація профільного навчання узалежнюється від урахування дидактичних умов, змісту і технологій навчання, що означені сучасними тенденціями освітньої філософії.

Стрижневою особистістю забезпечення якості результатів профільного навчання (як і будь-якої іншої освітньої ланки) був і залишається Вчитель. Він має бути носієм філософії особистісно орієнтованого навчання та ідеології профільного навчання, спрямованого на компетентнісний результат. Окрім знання законодавчо окреслених пріоритетів в освіті, фундаментально ґрунтовної обізнаності в наукових основах профільних предметів, особистої зацікавленості розвитку в цьому напрямі знань, педагогічний працівник має володіти сучасною методикою навчання (особливо –

психологічними основами партнерської суб'єктної взаємодії в освітній діяльності), оптимально поєднувати дослідницькі і педагогічні технології з новітніми технологічними ідеями та відповідним інструментарієм.

Безперечно, педагогічний працівник має бути носієм ключових компетентностей, що забезпечують порозуміння в суспільстві, єдність у країні та є базою для самореалізації у дорослому житті випускників закладів загальної середньої освіти. Тобто, відповідно до Закону України «Про освіту» [1] держава через освітню систему забезпечує належні умови для формування компетентної особистості, а отже, ці ж вимоги має виконувати й педагогічний працівник, а саме:

- вільно володіти державною мовою;
- грамотно спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами*;
- бути громадянсько та соціально компетентним, упроваджувати ідеї демократії, справедливості, рівності, забезпечення прав людини, добробуту та здорового способу життя – з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- проявляти компетентність у математиці, у галузі природничих наук, техніки і технологій, екології та інформаційно-комунікативних технологій;
- виявляти інноваційність у методичній роботі та буденному житті;
- навчатись упродовж життя;
- бути культурною особистістю;
- володіти економічними та підприємницькими знаннями;
- бути фінансово грамотним;
- бути носієм предметних компетентностей, що досягатимуться учнями за його керівництва тощо.

Прояв багатьох з компетентностей відбувається у тісній освітній комунікації у контексті виявлення і виконання не тільки освітніх задач, а й буденних соціально значущих моментів життя (забезпечення чистою питною водою, паливом в осінньо-зимовий період, якісними продуктами харчування, створення безпечних умов життя, вивчення спільної локальної історії, збереження здорового до-

* На нашу думку, вимога записана у множині є пафосно декларативним гаслом і не підкріплена справжніми потребами сьогодення.

вкілля, створення культурних осередків, малих дослідницьких груп і т.ін.). Такий педагогічний працівник обов'язково буде не тільки авторитетним колегою, а й шанованою людиною в спільноті.

Для полегшення процесу освоєння учнями знань профільних предметів та курсів за вибором важливо, щоб учитель орієнтувався на задоволення індивідуальних пізнавальних потреб здобувачів освіти. Не кожен педагогічний працівник може їх виявити, а орієнтація на власні потреби або на сучасний культурно-політичний диспут, що транслюється через засоби масової інформації і учасниками освітньої взаємодії, часто сприймається емоційно, але не критично, не сприяє порозумінню з учнями та організації спільної продуктивної освітньої діяльності.

Дослідження пізнавальних і фахових потреб учительства вказує на не усвідомлення багатьма власних потреб як непершочергових (або й ігнорування їх).

На прямі анкетні запитання, наприклад: *«Сформулюйте власну освітню потребу: щоб Ви хотіли зараз вивчити / опанувати?»*; *«На яке пізнавальне питання (важливе особисто для Вас) Ви зараз шукаєте відповідь?»*; *«Чи є у Вас потреба у освоєнні сучасних педагогічних технологій? (якщо «ТАК», то вкажіть яких саме)»* – більше половини опитаних інформують, що їхні фахові та освітні потреби майже задоволені, але є проблема з пошановуванням їхньої праці (як матеріально, так і морально). На непрямі ж запитання (наприклад: *«Яких знань Вам бракує для ведення власного домогосподарства?»*) або під час тренінгової дискусії з розв'язання педагогічних ситуацій – з'ясовується, що насправді не вистачає певних знань (з психології, агрономії, економіки, дизайну і т. ін.), які не завжди є можливість отримати від фахівців, дехто навіть заради збагачення власного знаннєвого досвіду готовий додатково системно вчитися.

Після детального обговорення освітніх потреб у педагогічних колективах учителі формують не менше 3-х, а часто 7–9 запитів і навіть на рівні вимог.

У суспільстві та педагогічних колах зараз панує думка про відсутність пізнавальних потреб, а отже, і відповідних запитів у здобувачів освіти («Гаджети їм заміняють і вчителя, і батьків!», – з образою і сумом повторюють і повторюють учителі в різних регіонах України). Наше дослідження вказує на те, що у підлітковому віці в учнів формується певний стійкий освітній запит, але він не цілком

усвідомлено особистісний – це варіант згоди з батьками і вчителями, які їх оточують. Освіта як цінність вбачається багатьом як потреба володіти документом про неї. Ці погляди корелюють з панівними думками в оточуючому і ментально близькому ціннісному середовищі здобувачів освіти.

Аналіз ситуації все ж таки дає підстави говорити, що дорослі створюють зміст пізнавального поля і активують певні пізнавальні потреби підростаючого покоління, а не навпаки. Описана ситуація оцінюється нами як намагання перекласти відповідальність дорослих за підростаюче покоління, глибинну духовну кризу нашого суспільства.

Виявлення спільних для вчителя і учнів потреб у розв'язанні життєвих проблем через освоєння і застосування універсальних знань, дослідницьких методів, інформаційних технологій суттєво впливає на якість добору навчального змісту, підвищення цінності результатів навчання та розвиток рефлексійних навичок. Цей технологічний прийом є суттєвою дидактичною умовою розвитку групової комунікації та створення спільних освітніх продуктів.

Освітній простір України надзвичайно різнобарвний і тому профільне навчання має реалізовуватися як відповідь на освітні потреби локальних громад. Ми вже зосереджували увагу на тому, профільне навчання можна реалізувати, виходячи за межі академічного результату, окресливши зрозумілі гарантовані компетентнісні результати, які стануть ресурсом розбудови територіальної громади. «Немає жодного населеного пункту, в якому свідомо відмовляться від освіти, яка допоможе вибудувати сприятливе для людини здорове середовище» [3, с. 123].

Для цього необхідно активувати філософську дискусію в суспільстві з питань освіти як загальнокультурної цінності, розширити дослідницьку практику з аксіології змісту освіти [2]. Зараз постає питання не стільки у виявленні, скільки у актуалізації та формуванні освітніх запитів на рівні об'єднаних територіальних громад. Поки що в цих новоутвореннях не передбачено механізмів фахового розвитку і підтримки творчих педагогічних працівників.

Дослідження проблем створення умов для реалізації профільного навчання триває. Воно відбувається на тлі динамічних реформаций в українській освітній системі. Чинники визначення суспільно значущої ефективності тих чи інших новацій, евристичної цінності ідей досить розмиті, але відправною точкою аналізу та мо-

ніторингу впливу має стати якість задоволення освітніх потреб здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. Київ, 2017. № 38–39. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
 2. Косянчук С. Аксіологічний підхід до формування змісту профільного навчання як актуальна проблема модернізації змісту освіти. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 67–71. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/10850/>
- Кравчук О. На шляху до компетентнісних результатів у профільному навчанні за екологоекономічним спрямуванням. *«Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи»* : статті учасників IV-ї Міжнар. наук.-практ. конф., м. Банська Бистриця – м. Баку – м. Ужгород – м. Херсон – м. Кривий Ріг, 27 черв. 2019 р. / [ред.-упоряд.: А. Душний, М. Махмудов, М. Стреначікова, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2019. С. 122–124.

Культенко Валентина Павлівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету
біоресурсів і природокористування України,
м. Київ

СУЧАСНА ОСВІТА В СВІТЛІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню освітніх тенденцій сучасності як моменту реалізації культурної політики. Відстоюється положення про те, що саме культурна політика в сучасному глобалізованому світі перебирає на себе функції управління суспільством несиловими засобами впливу.

Ключові слова: глобалізація; постмодерн; культурна політика, освіта.

Метою цієї роботи є філософське дослідження освітніх тенденцій сучасності, які в глобалізованому світі набувають нових форм та сутнісних характеристик, що часто видаються амбівалентно спрямованими відносно поставленої мети. В контексті сучасного державотворення освіта розглядається як складова культурної політики, через яку держава забезпечує реалізацію завдання створення несиловими методами впливу єдиного соціокультурного простору, конкурентоспроможного у сучасних світових умовах. Досягнення мети передбачає аналіз проблем мультикультурного суспільства, глобалізаційних тенденцій сучасності, людини постмодерної культури тощо. До них звертались як вітчизняні філософи, так і зарубіжні. Серед них: Ф. Барт, Г. Маркузе, Т. Адорно, К. Оффе, В. Панченко, О. Льовкіна, В. Фадєєв та ін.

Серед загальносвітових тенденцій сучасності виділяють глобалізаційний тип інтеграції світової спільноти, яка, елімінуючи межі та кордони, невинно крокує до утворення єдиного економічного та інформаційного простору, до зміцнення взаємозалежності соціально-економічних систем і суспільних відносин різних країн світу, украй загострюючи конкуренцію між державами; до переходу людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, які визначаються рівнем людського розвитку в країні, станом її наукового потенціалу. В ситуації сьогодення відбувається, з одного

боку, уніфікація постсучасної культури («тотальна вестернізація», за С. Жижеком), а з іншого, формується мультикультурний тип суспільства. Людство під впливом цих тенденцій опиняється в «кризі самоідентифікації» (В. Хьосле), втрачає можливість до подальшого руху, що загрожує небезпекою атомізації соціального, втратою критеріїв соціального розвитку. Тому система формування людини має відповідати новим реаліям.

Освіта є чи не найголовнішою частиною такої системи. Вітчизняна освіта більш зумовлена локально-історичним типом розвитку, підготовки спеціалістів вузького профілю, чие завдання полягає в тому, щоб бути конкурентоспроможними на відповідному сегменті ринку праці. Постсучасна культура все більш вимагає контролю над людинотворчим потенціалом освіти, а, отже, освітні стратегії культурної політики стають пріоритетним завданням розвитку сучасної теорії та філософії освіти. Оскільки лише самоусвідомлення умов та стратегій соціалізації є умовою подальшого розвитку людства. Теоретичним підґрунтям зазначеного процесу має стати обґрунтування освітніх стратегій культурної політики в умовах глобалізації. Інтеграційні процеси зумовлюють також необхідність імплементації міжнародних освітніх стандартів у структуру вітчизняної освіти, зокрема приведення правових актів України з питань культури та освіти у відповідність міжнародним вимогам.

Під культурною політикою розуміється діяльність представників різноманітних соціальних кіл, спрямована на формування суб'єкта творчої діяльності, визначення меж і умов творчості, організацію відбору створюваних культурних благ, їх трансляцію і споживання для досягнення поставлених даним суб'єктом цілей, найважливішими з яких є відтворення існуючої системи соціально-політичних стосунків. Взаємозв'язок політики і культури виявляється в різних формах. По-перше, політичну сферу можна вважати результатом соціокультурної діяльності, що досягається на певній стадії суспільного розвитку. По-друге, культура так само як і політика здійснює регулятивну функцію по відношенню до соціальних процесів. Методи політичної і культурної регуляції різняться між собою, однак цілі й дії, як правило, схожі. По-третє, специфіка реалізації політичної влади багато в чому визначається особливостями культури суспільства, в якому вона здійснюється. По-четверте, культура часто використовується як владою, так і опозицією, щоб чинити тиск на суспільство, маніпулювати громадською думкою, фор-

мувати соціальні настрої і орієнтири. По-п'яте, очевидно, що багато галузей культурної діяльності від початку є збитковими. Тому вони не можуть вижити без матеріальної підтримки ззовні. Однак, це робить культуру потенційно залежною від політики. По-шосте (і це найважливіший пункт), впливаючи на процеси, що відбуваються в культурі, влада несиловими методами добивається відтворення існуючої системи стосунків в суспільстві, а, отже, і самої себе.

Здійснення культурної політики передбачає врахування низки принципів. Загальні принципи реалізації культурної політики такі:

а) наявність у будь-якої організації, що бере участь в політичному процесі, власної позиції на питання про взаємини політики і культури;

б) постійний вплив на процеси, що відбуваються у сфері культури, з боку держави;

в) визначення пріоритетів у сфері творчості і наявність системи оцінки якості культурної продукції при реалізації культурної політики;

г) об'єктивний зв'язок між ступенем впливу суб'єкта культурної політики на процеси, що відбуваються у сфері культури, і об'ємом його матеріальних вкладень;

д) залежність специфіки реалізації культурної політики від соціально-політичних чинників, характерних для даного суспільства. Наявність ряду загальних принципів здійснення культурної політики не виключає можливості існування її особливих рис, відмінних у державах різного типу. Водночас розділення культурної політики на будь-які типи виглядає великою мірою умовним, тому доцільніше говорити не про конкретні види культурної політики, а про поле, в рамках якого відбувається її реалізація. Важливим також є усвідомлення факту автономності культури, значення чого виявляється в можливості її впливу на формування власного проблемного поля, власної сфери діяльності, яка не може бути реалізована поза культурою, в наслідок чого культурна політика чинить свій специфічний вплив на інші сфери суспільства. Суб'єктами культурної політики можуть бути державні органи різних рівнів, громадянське суспільство, представники недержавних ділових і економічних кіл, а також діячі самої культури. Окрім діячів культури до об'єктів культурної політики можна віднести саму сферу культури, а також споживачів культурних благ. Здійснення культурної політики часто стикається з цілим рядом проблем різного характеру. Серед них:

узгодження інтересів учасників культурного життя; доцільність централізації і децентралізація управління сферою культури; розподіл ресурсів між різними галузями культурної діяльності; оптимальне співвідношення міри свободи творчості з обмеженням, що обов'язково має місце при зовнішньому впливі на культуру; критерії відбору створених культурних благ і компетентність осіб, що здійснюють цей відбір тощо.

Поняття «освіта» корелює з культурною політикою, входить у неї внутрішнім істотним моментом, про що свідчить вже етимологія терміну «культура», який з латини перекладається як обробка, виховання, освіта, розвиток, вшанування. Історичні трансформації культурного простору обумовлювали їх освітні проєкції, адже кожна парадигма освіти завжди зростає на певному культурному ґрунті, є його проєкцією, формою акумуляції та реалізації його сутнісних інтенцій. Так, традиційна культура характеризується доінституціональним буттям освіти, педагогічний процес в даному культурному контексті можна розглядати як трансляцію знання і некритичного сприйняття наявної системи цінностей в залежності від існуючих культурних домінант. Перші освітні підходи та спроби їх філософського узагальнення були спрямовані швидше на виховання – процес засвоєння норм і правил доконвенційної моралі, переважно у вигляді табу, на буденному рівні. Різною мірою, в залежності від культурно-історичної ситуації, до процесу виховання додавалася певна сукупність знання, яка мала бути опанована механічним чином. Ситуація змінюється за доби Модерну, в період становлення громадянського суспільства. Мета освіти відтепер полягає у формуванні у громадянина здатності судження – вільного волевиявлення, що передбачає особисту відповідальність та неупередженість судження по відношенню до будь-якого предмету світу (І. Кант). Даний тип освіти формується на засадах конвенційного типу моралі. Становлення освіти як соціального інституту сприяє процесу раціоналізації моралі.

Просвіта, що була завданням приватних осіб та закладів, перетворюється на стратегію розвитку суспільства в цілому, а отже, формується культурно-ідеологічний рух цілого періоду розвитку західної цивілізації – Просвітництво. Набуття знання стає найвищим проявом свободи людини, а, отже, суспільною справою. Зазначена освітня орієнтація виходить за межі приватного, обмеженого інтересу, результатом освіти як цілеспрямованих зусиль

культурного розвитку має стати трансцендентальна єдність здібностей людини. Передбачається гармонічне поєднання здібностей людини під приматом розуму. Раціональні засади свідчать про те, що освіта продовжує виконувати репресивну функцію – завдання «втільнення знання» (Ф. Ніцше). Накопичені ж знання виконують допоміжну функцію у набутті навичок самостійно мислити, розуміти та осмислено структурувати вивчене. Оскільки саме держава є замовником моделі освіти як соціального інституту, то навчальні заклади стають медіумами державної політики.

Набуття освітою інституціонального статусу стає результатом ускладнення соціальних структур, диференціації суспільних практик та домінування економічних регулятивів в новому типі культури. Всі ці процеси висувають до педагогіки вимоги формування нової функції, що має відповідати потребам свідомої соціалізації людини. Освіта відтепер має завдання створювати у людини вміння опановувати свою соціально-функціональну роль, тобто вписувати її не лише в тіло культури, а й в наявну сукупність соціальних ролей. Виконання даної функції передбачає «професіоналізацію навчання» (М. Вебер). З іншого боку, в структурі освіти завдання виховання витісняються більш широким проблемним полем інкультурації людини, тобто завдання засвоєння норм та правил поведінки з буденного рівня переміщуються на універсальний матеріал життєвого досвіду людства в цілому. Однак, елітарний характер освіти свідчить про те, що інкультурація є не загальносуспільним процесом, а носить частковий характер. Такі культурні домінанти освіти формуються на момент виникнення ситуації глобалізації.

Глобалізацію можна розуміти як історичний процес високого ступеня інтеграції людства та взаємозалежності країн (Е. Гідденс), хронологічні межі якого відповідають перетину тисячоліть. Світ ніколи не існував в ізоляції, що знаходило своє відображення в розвитку філософської думки. Проте, наприкінці ХХ століття виникає принципово нова, якісно відмінна інтенсивність єдності, що позначається терміном «глобалізація», і характеризується відповідними економічними, екологічними, політичними, соціальними, культурними та технологічними параметрами. Таким чином, глобалізацію ми розглядає як специфічний етап розвитку соціуму, коли його процеси набувають планетарного масштабу. Постмодернізм – це відповідний тип культурного розвитку доби глобалізації. Вестерні-

зація (тиражування західних культурних кодів) і мультикультуралізм (визнання неповторності і право на існування кожного культурного утворення) – це ідеології періоду глобалізації.

Усвідомлення глобалізації процесів світового простору, її небезпек вимагає формування відповідного теоретичного концепту, який отримає назву «глобалізм» (Р. Робертсон, М. Уотерс). Як опір глобалізаційним тенденціям, формуються потужні антиглобалістичні рухи, при чому саме на культурологічних засадах, а не на політичних. Специфіка глобалізації, крім всіх зазначених параметрів, полягає у тому, що культурна динаміка починає відігравати провідну роль у організації суспільного життя, навіть стає стратегією державної політики. Освіта, яка виконує функції й соціалізації, й інкультурації, набуває нового статусу в період глобалізації. Планетарний характер розподілу праці впливає на регіоналізацію освітніх закладів. Формується корпус країн-експортерів освіти, який є результатом конкурентоспроможності вищих закладів освіти. Економічний вектор розвитку глобалізації також приводить до того, що освіта стає різновидом послуг, тобто, з одного боку, вона припиняє бути засобом створення еліти, з іншого боку, це свідчить про демократизацію освітньої діяльності, і про всезагальну необхідність у даному соціальному інституті. Екологізація освітніх процесів має зменшити небезпеки техногенних катастроф і сформувати внутрішні екологічні імперативи кожної людини. Освітні заклади мають довести екологічне знання до рівня культури поведінки окремої особи. Технологічний вимір глобалізації включає освітні заклади у всесвітню мережу комунікації. Всезагальна інформатизація соціального простору вимагає свідомого проведення інформаційної політики в галузі освіти. Закономірним кроком розвитку науки і техніки, стало те, що не знання самі по собі мають стати результатом нових технологічних розробок, а їх втілення в інноваціях. Тому формується вимога інноваційності освітніх технологій, тобто формування класу експертів, які б не просто мали високо спеціалізовані знання, а й навички їх впровадження в новітні технології. Демократизація освіти покликана зменшити соціальну стратифікацію глобалізованого простору. Адже, в інформаційному суспільстві знання і вміння ними користуватися стають визначальним видом соціального багатства. Мірою поглиблення даної тенденції постає зростання соціального значення освіти. Доказом цього є глобалізація самого освітнього простору, виникнення освітніх ор-

ганізацій міжнародного рівня (Міжнародна мережа органів забезпечення якості у вищій освіті, Міжнародна спілка транснаціональної освіти, Європейська асоціація інституцій вищої професійної освіти; Асоціація європейських університетів; Асоціація національних союзів студентів Європи; Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО).

Високий соціальний статус освітніх закладів свідчить про те, що вони стають центрами концентрації влади, політичними інструментами впливу на людину і суспільство в цілому. Проте, зазначені процеси демонструють, що освіта виконує не лише соціальні завдання, а стає вектором розвитку культурної політики. Отже, глобалізація є об'єктивним процесом, але є суб'єктивні чинники, які можуть впливати на швидкість процесів глобалізації. Освіта є одним з таких чинників впливу, тому вона стає стратегією культурної політики в ситуації глобалізації.

Постмодернізм як тип культури доби глобалізації проектує настанови культурної ситуації (в першу чергу, настанову переоцінки цінностей) на ідеологію розвитку освіти. Заперечуючи логоцентричне підґрунтя класичних ідеалів освіти, викриваючи їх тоталітарні стратегії формування людини за встановленим зразком, репресивні витоки освіти як соціального інституту, авторитарність влади взагалі, постмодерністські теоретики педагогіки формують проект анти-педагогіки (педагогіки зі зворотним знаком). Остання заперечує будь-які чітко зазначені ідеали і настанови у розвитку, пропагує значення самовизначення дитини, принципи полікультуралізму як освітню стратегію. Її апологети інтерпретують перебування сучасної освіти як впровадження стратегій культурної політики через руйнування існуючого інституту школи, применшення функцій учителя у відносинах «вчитель-учень», естетизація змісту й методів навчання за допомогою «мовних ігор».

Під методологічний сумнів постмодерністів потрапляє принцип єдності освіти, який був вихідним в класичний період. Тим самим безсумнівність втрачає й ідея єдності самототожності людини, ідентичності суб'єкта. Релятивістські інтенції постмодернізму підривають не лише раціоналістичні засади європейської культури, але й підвалини самообґрунтування суб'єкта, що є вихідними для західного гуманізму. Між тим як життєвий процес демонструє, що належність до освітнього закладу продовжує бути однією з найбільш наочних характеристик людини, оскільки обумовлює не ли-

ше рівень знання, але і стиль життя. Анти-педагогічні теорії постмодернізму є проекцією реальних процесів тому, що у суспільстві масового споживання, що є одним з істотних характеристик глобалізації, існують протилежні тенденції: деперсоніфікація та екзальтація інтимного переживання.

Відповідно змінюється і концепт самої освіти. Відтепер вона не може розглядатися лише як теорія, що має претензію на загальнозначущість, а стає різновидом мистецтва. Естетизація педагогічного процесу (естетизація ідеалів освіти, а також технологій їх досягнення (культурутворчий принцип гри (Й. Гейзінга), розвиток уяви та інтуїції) стає загальнопоширеною думкою серед теоретиків постмодернізму. Дану позицію можна розглядати не лише як абсолютизацію постмодерністських інтенцій, а як наслідок вимоги формування людини не просто носія знань, а і творчої особистості, що здатна до інноваційної діяльності в умовах конкуренції між цивілізаціями. Криза індивідуальної і колективної ідентифікації є результатом поліонтичності, а, отже, полікультурності глобалізованої моделі світу. Завданням культурної політики в ситуації суперечності постмодерністських інтенцій мультикультуризму та уніфікаційних стратегій вестернізації стає знаходження середнього терміна між крайнощами неконтрольованого варіанту анти-педагогіки та раціоцентричними зразками класичної освіти.

Для інтенсивних глобалізаційних процесів та швидкоплинних соціальних умов не достатнім є лише засвоєння наявних спеціалізованих знань. Необхідне формування людини, що здатна пристосуватися до наявних умов та може взяти їх під свій контроль, людини, що характеризується всебічною, універсальною розвиненістю. Відповідно, необхідною стає і фундаменталізація освітніх процесів. Формальна освіта остаточно стає визначальним, але лише моментом розвитку неформальної освіти (тобто безперервного процесу освіти протягом життя). Це поглиблює взаємодію та взаємну залежність культури та економіки. Культурно-виховна політика в галузі освіти повинна мати більш шляхетні цілі (формування самої людини, за І. Кантом, що є найвищою метою, мірою доцільності розвитку взагалі), ніж просто задовольняти економічні запити доби на людський капітал. Не втрачаючи конкурентоспроможності ані самих навчальних закладів як певного типу підприємств, ані їх випускників на міжнародному ринку праці, освіта має стимулювати культуру мас, завдячуючи загальній доступності людей до куль-

тури, освіти через оволодіння усім, що раніше вважалося елітарним, доступ до чого був обмежений для знеособленої масової людини. Тобто освіта втрачає свої трансцендентальні орієнтири і стає інтенцією життєвого світу.

Але не слід плутати процеси демократизації культури й освіти з небезпекою уніфікації, і навіть вестернізації, культурного і освітнього простору. Інтеграція соціального простору не може не впливати на культурні тенденції ХХІ століття, які проявляються по-перше, в уніфікації культури, по-друге, в пануванні принципу полікультурності, по-третє, в культурній комунікації, в діалозі культур (новий якісний тип комунікації при збереженні форм культурної ідентифікації). Культурний потенціал глобалізованого соціуму є підґрунтям синтезу головних векторів його розвитку і підвалинами вирішення базових протиріч. Освіта в таких суперечливих умовах має поєднати завдання – бути фактором позитивних тенденцій глобалізації, і в той же час стримувати і запобігати негативним. В першу чергу, вона має протистояти нівелюванню культурної своєрідності, зберігати і навіть посилювати національні здобутки освітніх традицій.

Список використаних джерел

1. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму*. Київ : Основи, 1998. С. 19–261. [Вебер М. *Третий или четвертый человек*. Избранное: Кризис европейской культуры. СПб. : Университетская книга, 1999. С. 199–375.
2. Льовкіна О. Г. *Відчуження людини у соціокультурному просторі: минуле і сучасність* : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2006. 168 с.
3. Маркузе Г. *Одномерный человек*. Москва : REFL-book, 1994. 368 с.
4. Фадеєв В. *Соціокультурні тренди та українські перспективи*. Київ : Стило, 2009. 194 с.

Курач Лариса Іванівна,
*кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України*
Лоза Ірина Сергіївна,
*науковий співробітник відділу навчання мов
національних меншин та зарубіжної
літератури Інституту педагогіки
НАПН України,
м. Київ*

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті схарактеризовано лінгвістичні одиниці, що містять національно-культурний компонент семантики. Такі лінгвістичні одиниці є базою когнітивних, соціокультурних, мовних знань, що забезпечують здатність здобувачів освіти до продуктивного мовлення та успішної міжнаціональної комунікації.

Ключові слова: *лінгвокультурологічна компетентність; заклади загальної середньої освіти України; мови національних меншин; комунікативно спрямоване навчання.*

З урахуванням поліетнічності суспільства, у якому сьогодні соціалізується молодь України, вочевидь стає необхідність розроблення та використання лінгвокультурологічного підходу у процесі формування ключових та предметних компетентностей, у тому числі і лінгвокультурологічної компетентності, розвиток якої надає можливість навчання мови у широкому культурному контексті та передбачає не вивчення окремих елементів культури народу-носія мови – культура народу стає найважливішим складником змісту курсів мов національних меншин. Це надає можливість учителю не тільки знайомити учнів з культурними реаліями життя народу, мову якого вони вивчають, а й розглядати національно-культурний компонент мовних та мовленнєвих одиниць, висвітлюючи важливі для народу

ціннісні орієнтири, що сприятиме виникненню мотивації до навчання цих мов, формуванню міжнаціональної толерантності.

З іншого боку, лінгвокультурологічна компетентність передбачає і знання історичних та життєвих подій, які «викликають внутрішню перебудову особистості, що позначається на переосмисленні попередніх орієнтацій, відносин, прагнень» [1, с. 7]. Без сформованої лінгвокультурологічної компетентності неможливі ціннісні ставлення особистості у процесі соціальної комунікації, бо саме ціннісні ставлення «сприяють найадекватнішому вираженню людиною моральних почуттів, спонукають до моральної рефлексії, забезпечують психологічний комфорт у спілкуванні, викликають відповідну доброзичливість і ввічливість» [2, с. 16].

Отже, лінгвокультурологічна компетентність за своїм змістом має інтегративний характер. Її розвиток взаємопов'язаний з процесом розвитку всіх основних компетентностей і передбачає засвоєння комплексного знання про мову як про систему мовних, культурних, соціальних норм і духовних цінностей, що обумовлені національною своєрідністю, ментальними установками народу. Як зазначають науковці, лінгвокультурологічний підхід дає змогу вдосконалювати освітній процес у вищій школі «за принципами концентричності і спіралевидності та більш якісно представити й виразити формування майбутнього вчителя як української культуромовної особистості» [4]. Водночас, «ключовими позиціями мають стати національно-мовна картина світу; вивчення мови на основі етнокультурних, етносоціальних даних з урахуванням лінгвокультурологічних досліджень; вияви кумулятивної функції мови в лексиці і фразеології з національно-культурним компонентом семантики; набуття вмінь виконувати історико-культурні коментарі різних тематичних груп лексики, фразеологізмів, мовної символіки фольклорних, етнографічних, художніх текстів» [Там само, с. 153].

Безумовно, визначити перелік культурних реалій, які є необхідними для розвитку лінгвокультурологічної компетентності, складно, важко дати і чіткі критерії відчуття мови, розуміння характеру народу-носія цієї мови, особливо якщо йдеться про учнів загальноосвітніх шкіл. Але складність процесу розвитку цієї компетентності не означає відмови від роботи у цьому напрямі.

Структурними елементами такої роботи є передусім культурно-ціннісні поняття. Робота з культурно-ціннісними поняттями на уроках мов національних меншин повинна ґрунтуватися на прин-

цях комунікативно орієнтованого навчання у контексті активного вербального спілкування на уроці.

У процесі навчання мови важливо надавати учням знання про цінності та їх культурний контекст, спираючись при цьому на їхні особистісні потреби, розвивати навички оцінної діяльності з урахуванням завдань формування толерантного міжособистісного та міжнаціонального спілкування. Тож формування у здобувачів освіти лінгвокультурологічної компетентності як складової соціокультурної є актуальним завданням сучасної освіти [3].

У роботі з культурно-ціннісними поняттями треба спиратися не лише на національні, але і універсальні, загальнолюдські цінності, тому що у процесі навчання мов етнічних меншин важливо представляти загальні, об'єднуючі елементи; необхідно розвивати уміння визначати свої комунікативні стратегії з урахуванням мовного, культурного та національного розмаїття світу (особливо з огляду на полікультурну ситуацію в Україні та розширення міжкультурних контактів українців з представниками інших країн).

Робота з культурно-ціннісними поняттями, як і лінгвокультурологічна робота у цілому, реалізується насамперед на основі культурологічних текстів, оскільки текст є основною одиницею формування мовної особистості. Саме через текст учень має можливість засвоювати нові знання і цінності, духовну культуру свого і іншого народу, порівнювати їхні етичні і естетичні позиції.

Ці тексти містять лінгвістичні одиниці з національно-культурним компонентом семантики і є базою когнітивних, соціокультурних, мовних знань, що забезпечують здатність здобувачів освіти до продуктивного мовлення та успішної міжнаціональної комунікації.

Така системна робота з культурологічними текстами сприяє ефективності процесу розвитку лінгвокультурологічної компетентності, яка передбачає:

- усвідомлення мови як форми вираження культури народу;
- розуміння того, що слова і фрази мови мають культурний підтекст, знання якого важливе для взаєморозуміння;
- усвідомлення приналежності до своєї рідної культури, а також уміння пояснити іншим її особливості;
- опанування національно-культурної специфіки мови і мовної поведінки, мовного етикету, культури міжнаціонального спілкування;

- розуміння розмаїття мов і культур на основі міжкультурного і мовного зіставлень;
- розвиток толерантності як у міжособистісному, так і у міжнаціональному спілкуванні;
- здатність до визначення продуктивних комунікативних стратегій з урахуванням національно-культурних особливостей учасників спілкування.

Отже, мови національних меншин України є важливим засобом навчання і виховання учнів, їхнього духовно-морального та емоційно-естетичного розвитку, формування навичок ефективної комунікації.

Саме цьому процес навчання рідної мови у школі передбачає з одного боку – розвиток національної свідомості, з іншого – сприйняття особливостей культур представників інших етносів, що живуть в Україні, як запоруку соціальної продуктивної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Васьківська Г. О. *Людинознавство*. Для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 256 с.
2. Васьківська Г. О., Косянчук С. В. Риторичні уміння учнів старшої школи у контексті ціннісно-сміслової сфери. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 8. С. 14–19.
3. Курач Л. До проблеми реалізації лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови в загальноосвітніх школах України. *Дидактика: теорія і практика* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема» : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 55–57.
4. Семеног О. М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки) : монографія / [за ред. Л. І. Мацько]. Київ : Педагогічна думка, 2007. 272 с.

Лаута Олена Дмитрівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Автор розглядає питання генези громадянського суспільства та робить соціально-філософський аналіз його інтерпретацій. Проведена аналогія між західним варіантом формування громадянського суспільства та українським досвідом у цьому питанні. Встановлено, що громадянське суспільство і держава перебувають у складній інверсії і взаємно доповнюють одне одного.

Ключові слова: громадянське суспільство; держава; соціум; демократія.

Проблеми формування громадянського суспільства завжди посідали важливе місце в суспільно-політичному та духовному житті українського народу та, зокрема, кожної людини. Політичні та економічні зміни, що відбуваються в Україні, спонукають до активізації наукових досліджень у напрямку формування теоретичних уявлень про майбутнє суспільства. Для сучасної України надважливим завданням є становлення громадянського суспільства та відповідної йому системи цінностей. При цьому очевидно, що рівень духовного розвитку людей визначальним чином зумовлюється мірою їх свободи, правової й соціальної захищеності, а отже, – рівнем громадянськості даного соціуму.

Визначення громадянського суспільства можна розпочати з його нетотожності суспільству взагалі, оскільки перше є історичною формою певного етапу формування такого суспільства у західному варіанті, який передбачає наявність громадянина як індивідуалізованого члена людської спільноти, що має спиратися на сукупність прав та свобод. Про це свідчить як генеза самого громадянського суспільства, так і соціально-філософський аналіз його інтерпретацій. Різновиди тлумачень такого суспільства походять від ідеї поліса Аристотеля та теорії природного права Цицерона, де можна зу-

стріти термін *societas civilis*. Як такого громадянського суспільства у сучасному розумінні цього поняття у давньому світі не було. Була антична демократія як політична форма влади народу. Отже, наявність демократичної форми правління не є достатньою для виникнення громадянського суспільства. Лише дихотомія державної і економічної влади породжує у добу Нового часу цей феномен. Бути членом античного *politike* означало бути громадянином – членом держави й, тим самим, бути зобов'язаним жити й діяти відповідно до його законів і не перешкоджати іншим громадянам. Отожнення цих термінів зберігалось до XVIII століття. У працях Д. Локка і навіть Ж.-Ж. Руссо поняття «держави» і «громадянське суспільство» використовуються як синоніми, а в Т. Гоббса взагалі держава є «громадянським станом» на відміну від «природного». Між тим у цей час феномен громадянського суспільства вже сформувався. Соціально-теоретичні розробки філософів Нового часу є аргументацією проти існуючого стану речей: держава стає «Левіафаном», але сенс не у тому, щоб повернутися до природного стану, а в тому, щоб подолати «хворобу держави», яка «виникає через отруту бунтівних доктрин, однією з яких є те, що кожна приватна особа може бути суддею у добрих чи злих діях» [1, с. 117]. З ним певною мірою погоджується Б. Спіноза, який визнає, що держава придушувати афективні схильності, хоча при цьому він був захильником республіканського устрою, а не монархії.

Радикалом, який відмовився від компромісів у політичних об'єктах був Ж.-Ж. Руссо. Він є фундатором ідеї народного суверенітету й найширшої демократії. Згідно Руссо, законну чинність має тільки та система правління, що ґрунтується на участі кожного громадянина у владних відносинах, на безумовному повновладді народу. Тому для нього громадянське суспільство є перспективою розвитку людства і не є тотожним громадянському стану, який існує в наявності. Надалі ця традиція, у більш помірній формі розроблена А. де Токвілем, Дж. С. Мілем й ін., виходила з постулату, відповідно до якого поділ між державою й громадянським суспільством є нагальною характеристикою по-справжньому демократичної соціальної й політичної системи, в якій продуктивна власність, статус і прерогативи приймати рішення не є підвладними приватній сфері.

Правова тема в контексті громадянського союзу присутня і в філософському вченні І. Канта: «Громадяни – об'єднані для зако-

нодавства члени суспільства (*societas civilis*)). Інновацією кантівської концепції є позадержавність перспективи його побудови. «Проблема створення досконалого громадянського ладу залежить від проблеми встановлення закономірних зовнішніх відносин між державами і без вирішення цієї останньої не може бути вирішена» [3, с. 15], – вважав І. Кант. Тобто традиційне розуміння можливості побудови громадянського суспільства як завдання національної держави є обмеженим. Зворотне розташування у логіці формування соціальних форм запропонував Г. Ф. Гегель. Сутністю розвитку суспільства, за Гегелем, є становлення свободи. І, хоча спінозівсько-гегелівська теза «свобода є усвідомлена необхідність» повністю взята на озброєння марксизмом, це був не єдиний її вимір у Гегеля. Вона досягається через переваги моральності, а «моральність є поняттям волі, яка стала наявним виміром і природою самосвідомості» [1, с. 195]. Оскільки поняття для Гегеля – не просто форма пізнання, а сутність речей, то, таким чином, моральність є способом реалізації свободи.

Більшість дослідників, що належать до різних напрямків інтерпретації самого феномену громадянського суспільства, майже одностайно виділяють дві основні стадії в його формуванні: 1) стадія національної інтеграції; 2) стадія універсалізації принципу громадянства всередині демократичної держави. Метою громадянського суспільства є захист життя індивідів, а метою демократичної влади – загальних, державних інтересів. Громадянське суспільство контролює владу, впливає на її діяльність. Влада ж не керує громадянським суспільством, але за допомогою законів регулює його існування й функціонування. Громадянське суспільство дає можливість людині повністю виявити свої індивідуальні здібності.

Обговорення всіх цих очевидних протиріч дало поштовх не тільки до перегляду класичної концепції громадянського суспільства, наприклад у теоріях «публічної сфери» Х. Арндта, «комунікативного простору» Ю. Хабермаса як противагу «ерозії буржуазних цінностей», але й до глибоких сумнівів у можливостях її подальшого існування. Так були створені передумови для виникнення принципово нової концепції громадянського суспільства, яку деякі вчені називають постмодерністською, оскільки її джерелом дійсно були нові постмодерністські інтерпретації соціальної теорії. Ліберальна модель громадянського суспільства була оголошена постмодерністами «статичною» й їй була протиставлена так звана «мо-

дель участі», яка висувала на передній план «позитивні права» громадян – учасників масових рухів і колективних дій, властивостями яких є мобільність, творчість, продуктивність, асоціація, життєвість. Майже всі сучасні дослідники процесів становлення громадянського суспільства в Україні в якості ідеологічного обґрунтування цієї ходи висувують концепцію індивідуалізму, де людина виступає першоосновою суспільного та політичного устрою і найвищою соціальною цінністю. По-друге, вони спираються на принцип непорушності права приватної власності, ліберальне розуміння свободи, що не зводить її до взаємин між людиною та державою, коли політична свобода розглядається лише як засіб для реалізації особистої волі.

Отже, визначення громадянського суспільства можна уточнити як сферу спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності. Громадянське суспільство, незважаючи на відповідну автономність, тісно пов'язане з державою. Громадянське суспільство і держава перебувають у складній інверсії і взаємно доповнюють одне одного.

Україна обрала свій вектор політичного розвитку – це здійснення справжньої демократії. Але ключовою умовою справжньої демократії може бути лише єдність громадянського суспільства і правової держави. Це лишається центральною проблемою розвитку демократії і реалізації громадянського суспільства в Україні. Серцевиною розвитку демократії в Україні є суть відносин між громадянською і політичною сферами суспільства. Існує також і теоретична проблема – знайти адаптовану для Східної Європи і, зокрема, України програму, яка могла б передбачити можливості позитивних політичних змін через активізацію позапартійної ініціативи населення і, водночас, зміцнення громадянського суспільства щодо його впливу на ринкову економіку. Підсумовуючи, ще раз підкреслимо, що громадянське суспільство є не лише окремою сферою, воно є ширшим і змістовнішим поняттям, ніж поняття держави і характеризується більш різноманітною сукупністю ознак. Громадянське суспільство – це соціальний фундамент держави і, одночасно, соціальне середовище, в якому функціонує держава. Воно є відносинами між різними секторами суспільства. Йдеться про від-

носини, які не лише визнають легітимність громадянського сектора поряд із підприємництвом та урядово-державними інституціями, а й сприяють кооперативній взаємодії у всьому, що стосується публічних проблем. В умовах свободи неминучі конфлікти як наслідок зіткнення різних інтересів (приватних, суспільних, державних). Розв'язання цих конфліктів можливе лише шляхом створення різних суспільних структур, що вміють взаємодіяти на рівні компромісу, соціального партнерства. Ліберальна етика має за основу ненасильство, добровільність, певну культуру спілкування.

Отже, майбутнє України, модернізація її державних інститутів можливе лише на основі дотримання загальноцивілізаційних правил європейського правового і суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. Пер. с нем. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
2. Гончарова А. Н. *Проблема согласования общественных и личных интересов в процессе построения гражданского общества*. Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 2001. 160 с.
3. Кант И. *Метафизика нравов*. *Антология современной политической мысли* : в 5 т. Пер. с нем. Т. 1: Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. Москва : Мысль, 1997. С. 478–489.

Литвин Наталя Сергіївна,
вчитель-методист математики
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК РИСИ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ УЧНІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ТА ПОЗАШКІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті авторка обґрунтовує актуальність розвитку патріотизму та громадянськості як цінностей учнів у позаурочній та позашкільній діяльності.

Ключові слова: патріотизм; громадянськість; патріотичне виховання; позаурочна та позашкільна діяльність.

У реаліях українського суспільства найважливішим та актуальним завданням системи загальної середньої освіти є залучення учнів до осмислення національної культури та духовності, створення умов для розвитку їх національної свідомості; виховання в молодого покоління почуття патріотизму, громадянськості, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської та життєвої позиції.

Важливого значення набуває громадянське виховання особистості, набуття нею риси громадянськості, засвоєння морально-громадянських цінностей. Про нагальність та пріоритетність виховання свідомої особистості, патріота та громадянина своєї країни наголошується в Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти [5], Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [6], у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [8] Концепції розвитку громадянської освіти та виховання в Україні [7]. І, звісно, у Законі України «Про освіту» [11], в якому на мою думку слід виокремити п'ять основних засад державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, а саме:

- виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
- формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;

- формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
- формування громадянської культури та культури демократії;
- формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля [11].

Для реалізації цих глобальних завдань необхідні компетентнісний, особистісно орієнтований підходи, системна робота, які передбачають забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання учнів у позаурочній та позашкільній діяльності.

Актуальні питання проблем розвитку громадянськості, як цінностей учнів засобами позаурочної та позашкільної діяльності висвітлено у працях А. Алексюк, І. Беха, О. Вишневського, П. Кононенка, Т. Усатенко, П. Вербицької, С. Кириленко та інших.

На сучасному етапі в науковій літературі зустрічаємо різні підходи до визначення поняття громадянськості як набутої риси особистості. Ми виходимо з твердження, що *громадянськість* – це сукупність інтелектуальних і нормативних позицій та відповідних їм зразків поведінки, духовно-моральних цінностей, світоглядних установок людини, її самоідентифікація з певною політико-культурною спільнотою, усвідомлення взаємозалежності між особистим інтересом громади, прийняття на себе зобов'язань діяти на її користь [10, с. 167]

У контексті реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» на базі Київської гімназії східних мов № 1 рису громадянськості ми реалізуємо у контексті розвитку морально-громадянських цінностей учнів [Там само, с. 161].

Проте, на нашу думку, недостатньо розкривається потенціал саме позаурочної та позашкільної діяльності, оскільки саме у позакласній роботі, у невимушеній обстановці «без краваток», діти найкраще засвоюють ціннісно-сміслові орієнтації, саме тоді закладаються основи формування суспільно активної, відповідальної особистості, її майбутнього характеру, надається спрямованість її розумового, морального, громадянського та естетичного розвитку.

Мета статті полягає у визначенні мети, завдань, змісту позаурочної та позашкільної роботи з патріотичного та громадянського

виховання учнів, а також визначення ефективних методів і форм їх реалізації.

Ефективними чинниками розвитку громадянськості учнів є позаурочна та позашкільна діяльність, які охоплюють увесь освітній процес під керівництвом учителів, класних керівників. Ці види роботи мають дуже широкі можливості у виборі змісту, форм, методів, прийомів, засобів проведення, тому що не регламентовані програмою часом і місцем. Позакласна та позашкільна діяльність є продовженням освітнього процесу в позаурочний час, але вона має більш добровільний та самостійний характер. Величезна роль у її плануванні, організації та проведенні належить класному керівникові.

Організуючи позаурочну та позашкільну роботу з розвитку патріотизму та громадянськості, як цінностей учнів, варто пам'ятати, що головна функція людини-патріота полягає у позитивному ставленні до свого народу та Батьківщини.

У філософсько-історичних гуманітарних науках виділяють так звану зовнішню структуру патріотизму, що складається з таких елементів: патріотичні почуття (любов до всього рідного, відповідальність за свою Батьківщину); національна гідність людини, потреба задовольняти національні інтереси; патріотична свідомість на основі національної свідомості, розуміння своєї громадянської ролі в суспільстві; почуття національного такту і толерантне ставлення до людей інших національностей; бажання і потреба у накопиченні, збереженні та передачі національних цінностей та патріотичної діяльності [1].

Те, як особистість ставиться до своєї держави, її минулого, майбутнього і сьогодення відображається у патріотичних почуттях. Працюючи над темою розвитку патріотизму та громадянськості, як цінностей учнів, зосереджуємо увагу на тому, що патріотизм, як будь-яке складне явище, має також і внутрішню структуру, що складається з кількох важливих компонентів:

поверхневий – природна любов до свого народу, як великої родини; любов до рідного слова, природи;

відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов'язку перед народом, готовність стати на захист його інтересів;

переплетення любові до рідного, близького з усвідомленням свого обов'язку перед народом; це прагнення, готовність служити Батьківщині [2, с.10].

Зважаючи на зазначене, метою розвитку патріотизму та громадянськості як цінностей учнів у позаурочній та позашкільній діяльності визначаємо як поглиблення й розширення у дітей знань про український народ та Україну, так і формування патріотичних почуттів, основним змістом яких є любов до малої батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури українського народу, вболівання за його долю та майбутнє; розвиток особистості, формування їх ставлення до себе, інших людей, Батьківщини, національних цінностей.

Мета виховання риси громадянськості у контексті розвитку морально-громадянських цінностей учнів у позаурочний та позашкільний час, конкретизується через знаннєвий компонент: формування відповідальності, мужності, чесності; виховання поваги до законів держави, Конституції України, символів України, високої правової свідомості; знання та використання державної мови, повага до пам'яті пращурів, до батьків, членів родини, свого родоводу; шанування традицій, звичаїв, обрядів та історії українського народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника і спадкоємця; виховання дисциплінованості, працьовитості, турботливості, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу та довкілля; формування гуманності, толерантності до культури інших народів.

Формування риси громадянськості у позаурочній та позашкільній діяльності, передбачає формування у них моральних та громадянських почуттів, переконань та діяльності. Тому почуття громадянськості у своїй діяльності класного керівника я формую через усвідомлене ставлення учнів до:

- себе: національна свідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність;
- людей: толерантність, почуття національного такту, милосердя, благородство, справедливість, гостинність, відкритість, щедрість, готовність допомогти;
- Батьківщини: віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист, повага до Конституції та законів держави, гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність;
- національних цінностей: володіння державною мовою, бажання і потреба у накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів; шанобливе ставлення до

національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі [3].

Громадянські переконання містять у собі знання, які поєднують-ся зі щирою впевненістю у їхній істинності. Тому, розвиваючи почуття патріотизму та громадянськості як цінностей учнів у позаурочній та позашкільній діяльності, ми формуємо такі патріотичні переконання: визнання визначальної ролі народу і Батьківщини в житті людини; віра в майбутнє України, українського народу, його невичерпні сили, таланти, неповторність, працьовитість.

Формування риси громадянськості дуже показово виявляється в історико-пошуковій, краєзнавчо-туристичній роботі, пізнавальній діяльності, у праці та ін. Тому, організовуючи суспільно корисну та громадянську діяльність у позаурочній та позашкільній діяльності, ми прагнемо формувати в учнів усвідомлення глибокого зв'язку з народом, участь у його справах, турботу про його благо; збереження та примноження культурних надбань, традицій, звичаїв, обрядів рідної країни; дотримання вироблених народом моральних норм і правил, законів держави; знання символів своєї Батьківщини; діяльність, спрямовану на утвердження державності свого народу, зміцнення незалежності держави та готовність її відстоювати; знання історії свого роду, народу, прихильність до рідних місць; сумлінне виконання обов'язків у навчанні, вміння працювати творчо [11].

Ефективними у позаурочній діяльності з розвитку риси громадянськості стали бесіди, вікторини, «круглі столи», тренінги: про походження українського народу «Від роду і до роду», «Рід – це низка поколінь, що походять від одного прасура», «Щастя бути разом», бесіди та виховні заходи про хліб, про професії батьків і родичів.

Упродовж навчального року проводяться бесіди про символи України – Прапор, Герб України, Гімн України та їх походження: «Державний Прапор України – святина народу», «Символи моєї держави»; про історію міста: «Таємниці та загадки Києва», «Яким був Київ у давнину», «Київ – стародавній та сучасний», «Вулицями рідного міста», «Стежками видатних киян»; про значення української мови, про українських письменників: «Літератори Київщини», зустрічі із сучасними українськими письменниками «Книга – найкращий друг та порадник», «Плекай свою мову»; про фахи: «Мандруємо країною професій», «Професії минулого і майбутнього»; про багатства природи України та Червону книгу: «Буду я природі

другом», «Червона книга України», «Я та довкілля», «Сортування сміття» і т. ін.

Цікаві та змістовні у контексті розвитку патріотизму та громадянськості є розповіді про захоплення мами, тата, дідуся, бабусі («Сторінками сімейного альбому»), «Моя мама – майстер своєї справи», «Шануймо свою родину», «7-Я».

З неабияким ентузіазмом учні беруть участь у вікторинах та сюжетно-рольових іграх, що виражають зв'язок дитини та суспільства «Легідні слова мамам(бабусям)», «З чистого джерела народної мудрості», «Чи знаєте ви?»

Надзвичайно актуальним для нашого сьогодення є те, що до патріотизму та громадянськості варто не лише закликати, його потрібно турботливо виховувати та всіляко показувати на власному прикладі. Тому учні патріотично збагачуються і в ході засвоєння ними українських народних обрядів та звичаїв. Родинні свята визначаємо як духовну зброю, яка вчить дитину любити людей, природу, навколишній світ, глибоко цінувати все те, що дає нам українська земля. Так ми говоримо з дітьми про свято Святого Миколая, Різдво, Водохреща, Стрітіння, Великдень, День українського козацтва, свято матері.

Ознайомлюємо учнів з історією, географією, архітектурою різних регіонів України, здійснюючи туристичні мандрівки до міст Умані, Переяслава-Хмельницького, Львова, Кам'янка-Подільського, Хотина, Тернополя, Збаража, Вінниці, Чернівців, Одеси, Івано-Франківська та ін.

Можливість здійснювати громадянське виховання учнів закладена і у народному календарі. Знайомство з ним дає можливість зрозуміти школярам поняття системності правил усвідомленої поведінки. Вони закріплені у неписаному народному моральному кодексі українців: не роби зла, ні людям, ні природі; погані вчинки, недобрі слова несуть в собі зло; люби та шануй рідних і близьких людей; добре вчись і чесно працюй – у цьому твоя добра справа, твій внесок у велич країни; будь чуйним, допомагай людям, піклуйся про слабкіших за тебе, цінуй мудрість, поважай та цінуй старих.

Підсумком роботи з розвитку риси громадянськості як цінності учнів у позакласній та позашкільній діяльності за останні роки є презентації, які готували всі учні класу разом із батьками, а потім ці фрагменти монтуються до спільної роботи, а також оформлення стенду з фотографіями «Мандруючи Україною».

Отже, визначальними чинниками розвитку громадянськості як цінності учнів є, безумовно, позакласна та позашкільна діяльність, у ході якої у здобувачів освіти формуються патріотичні та громадянські почуття.

Саме вони визначають ставлення людини до себе, до свого народу і Батьківщини, яке проявляється у відповідних почуттях, переконаннях та діях.

Лише переймаючись інтересами, прагненнями, потребами, ідеалами народу, усвідомлюючи його неповторність і самотність, людина стає зрілою, громадянсько свідомою особистістю, справжнім патріотом, діяльним творцем своєї долі та долі Батьківщини.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Концептуальні засади формування у школяра особистісних цінностей. *Виховання патріотизму у дітей в сучасних соціально-економічних умовах* : матер. наук.-практ. конф. Київ, 2015. С. 4–8.

2. Вишневецький О. Концепція демократизації українського виховання. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. Київ : Школяр, 1997. С. 78–122.

3. Вугрич В. П. До питання про природу і сутність патріотизму. *Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах* : матер. звіт. наук.-практ. конф. Київ, 2015. С. 8–12.

4. *Громадянська освіта: теорія і методика навчання* : посіб. Київ : Вид-во ЕТНА-1, 2008.

5. *Громадянська освіта у системі роботи класного керівника* : метод. посіб. / [за ред. П. В. Вербицької]. Львів : ЗУКЦ, 2009.

6. Кобрій О. М., Чепіль М. М. *Методика позаурочної діяльності* : навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. Дрогобич : Відродження, 2009. 150 с.

7. Закон України «Про освіту». Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2018.

8. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Педагогічна газета. 2000. №6(72), черв.

9. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* / [редкол.: В. Г. Кремень (голова)]. Київ : Педагогічна думка, 2016.

10. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Василевської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

11. Чорна К. І. Зміст патріотичного виховання школярів в умовах державотворного процесу в Україні. *Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах* : матер. звіт. наук.-практ. конф. Київ, 2009. С. 12–14.

Лісова Маріанна Сергіївна,
соціальний педагог
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК МОРАЛЬНОСТІ, ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ТА КОМУНІКАТИВНУ КУЛЬТУРУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Автор порушує проблему формування моральності та громадянськості у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей здобувачів освіти. Визначено роль соціальної роботи у процесі дослідно-експериментальної роботи в Київській гімназії східних мов № 1.

Ключові слова: гімназисти; моральність; громадянськість; культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності, дослідно-експериментальна робота; соціальна діяльність.

Україна як суверенна незалежна держава постала перед багатьма викликами: збереження цілісності й державності, російська військова агресія, зростання наркоманії, алкоголізму, злочинності, соціального сирітства та безбатьківщини, вільний ранній секс, грабунки, матеріальний і духовний занепад суспільства.

Світ миттєво змінюється й більшість громадян не встигає усвідомити причину і суть тих змін, які відбуваються навколо впродовж життя одного покоління. Це викликає почуття психологічного дискомфорту, невпевненості, остраху перед майбуттям, особливо за вікових особливостей молоді та дітей, а це суттєво впливає на їх моральну, громадянську поведінку.

Саме тому суспільству вкрай необхідна нова система ціннісно-світоглядних орієнтирів, нове світорозуміння, яке прийде в свідомість особистості через систему освіти та виховання.

Сучасне суспільство потребує високоосвічених, ініціативних, завзятих особистостей, носіїв гуманістичних цінностей, спроможних творчо реформувати нашу країну, примножити інтелектуальний потенціал держави, відродити українську духовну культуру.

Особистість як соціокультурне утворення, суб'єкт, що вільно визначився та виробив свою позицію у просторі культури і в часі

конкретного історичного процесу є предметом дослідження соціальної педагогіки.

Соціальна педагогіка у науковому дискурсі розглядається як наука, що розкриває вплив на педагогічний процес конкретних соціокультурних умов, які виконують роль посередника між соціальним середовищем і окремими галузями педагогічного знання, тісно пов'язану з цивілізацією розвитку суспільства і з становленням соціально-громадянських відносин [19, с. 4].

Різні аспекти соціальної педагогіки стали предметом досліджень вітчизняних науковці А. Капської, І. Миговича, Л. Міщика, О. Беспалька, І. Звереві, С. Харченко, В. Поліщук, О. Пічкаря, С. Хлебнік, С. Савченко, В. Тименко та ін. Загальній соціалізаційній проблематиці на сучасному етапі присвятили свої роботи Є. Кузьмін (про входження особистості в соціум на основі наслідування, навіювання, конформізму, впливу ЗМІ), Б. Ломов (про набуття особистістю в процесі соціалізації більшої самостійності, відносної автономності й індивідуалізації), Г. Андреева (про двобічну природу соціалізації, яка містить процеси засвоєння і відтворення соціального досвіду), Б. Вульф, М. Лукашевич (про адаптаційну природу соціалізації), В. Москаленко (про розвиток зрілих форм соціалізації, їх модифікацію в ході введення особистості в систему соціальних відносин), А. Мудрик (про тривалість і протяжність процесу соціалізації) та інші. Теорії щодо окремих проявів соціалізації знайшли своє відображення у працях О. Белінської, А. Волохова, Н. Голованова, Л. Єршова, Ю. Загороднього, В. Скало, О. Кодатенко та ін.

Молодь є соціальним суб'єктом у структурі соціокультурного середовища суспільства. Тож кожній молодій людині нового соціокультурного середовища доцільно мати адекватні вимогам (політичні, економічні, правові, освітні зміни) особистісні і соціальні якості, рівень розвитку необхідних властивостей [20, с. 103].

Розглядаючи питання суб'єктності молоді у соціально-виховних процесах і проявах соціальної активності, науковці наголошують на тому, що соціальна активність особистості (з притаманними ознаками лише кожній конкретній особистості проявляються у різних сферах її соціального життя) [Там само, с. 104].

Соціологи доводять, що поступ України, наближення якості життя молоді до Європейських стандартів неможливий без розв'язання соціальних проблем молодого покоління, широкого його

залучення до соціально-економічних, громадсько-політичних, соціокультурних перетворень [Там само, с. 105].

Участь високоморальних, відповідальних громадян-патріотів України у житті суспільства є засобами побудови демократії і водночас стандартів, за якими потрібно оцінювати демократичність суспільства.

Демократія – не застиглий стан, а динамічний, творчий процес суспільного та громадянського життя, що постійно перебуває в розвитку, оновленні й удосконаленні.

Гуманістичне, демократичне мислення ширше – демократична, громадянська культура особистості є саме тим засобом, що олюднює складні модернізаційні та трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, надає необхідного гуманістичного виміру входженню нашої країни в сучасний глобальний світ, а у перспективі – до кола світових держав розвиненої демократії, економіки й культури [12, с. 6].

У контексті розгляду проблем саморозвитку і процесу самореалізації особистості важливим є дослідження в галузі соціальної психології. Нині в Україні недостатньо розроблена проблематика дослідження теоретико-методологічних і методичних основ соціальної психології, зокрема питань соціальної психології малих та великих груп, масових явищ, групових норм, організації внутрігрупового та міжгрупового життя, прикладних аспектів соціальної психології.

Виходячи з постанови питання про важливість вивчення соціально психологічних явищ, вчені вважають за потрібно визначатися з розумінням одиниці аналізу в соціальній психології (психологічні процеси; феномен спілкування між людьми в усіх його проявах; групові процеси психологічні властивості різних соціальних груп та масових явищ тощо).

Предметом соціальної психології є вивчення закономірностей і механізмів виникнення, функціонування і прояву реальності, яка складається у процесі суб'єктивного відображення людиною суб'єктивно існуючих соціальних стосунків та соціальних спільнот [10, с. 20].

Л. Орбан-Лембрик наголошує на тому, що у наведеному визначенні важливим є:

- особистісні механізми регуляції соціального процесу;
- ціннісне ставлення індивіда до соціального, що дає можливість соціальній психології пояснити, як та чи інша людина пово-

диться в соціальному середовищі, в тій чи іншій групі, як її поведінка яка виникла у результаті об'єктивного відтворення індивідом об'єктивного світу, та діяльність впливають на функціонування соціальної спільноти, яким є індивідуальний внесок кожної людини у процеси функціонування групи;

- соціально-психологічні чинники визначають розвиток активності особистості та групи;

- соціальні спільноти та інші масові явища, які впливають на людину та її поведінку [Там само, с. 20].

Серед основних понять соціальної психології базовими є: особистість, соціальна група, соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища, соціально-психологічне відображення, спілкування, соціальні відносини, соціально-психологічний тип, масові явища, соціально-психологічний простір, соціальний вплив, вікова динамка, взаємодія, соціальна поведінка, суспільна свідомість, суспільні інтереси [Там само, с. 25].

Сфера особистості включає: спеціалізацію, комунікативний потенціал особистості, активність, соціально-психологічну компетентність, нормативну поведінку, самосвідомість, роль, позицію, статус, соціальну адаптацію, ціннісне ставлення, соціальну установку [Там само]. Сфера спілкування охоплює такі компоненти: соціально-психологічну рефлексію, вербальну і невербальну комунікацію, ідентифікацію, каузальну атрибуцію, емпатію, бар'єрам, спілкування, культуру спілкування, конфліктне спілкування, діалогічне спілкування, деструктивне спілкування, соціальну перцепцію [Там само].

Соціально психологічний простір можна трактувати як соціальну діяльність групи, взаємовідносини і взаємодію між ними, їхні наміри, позиції і цілі, взаємозв'язки і взаємозалежності, як об'єктивну форму суб'єктивного сприйняття, що представлене системою певних оцінок, уявлень та образів [Там само, с. 26].

Актуальні аспекти соціальної психології у різні часи досліджували Л. Войтоловський, Г. Челпанов, М. Рейснер, О. Ковальов, Б. Паригин, В. Мясищев, Г. Андреева, К. Абульханова-Славська, М. Корнєв, П. Шихирєв, С. Московічі, В. Вічев та інші.

Американські соціальні психологи Ф. Зимбардо та М. Ляйппе, розкриваючи природу соціального впливу в усьому розмаїтті його проявів, виокремили три сфери взаємодії, де можна спостерігати цей вплив: міжособистісна сфера, спеціально створене середовище переконання, сфера засобів масової комунікації [Там само].

Англо-американець В. Мак-Дугалл розробив теорію інстинктів соціальної поведінки, за якою причиною соціальної поведінки людини є інстинкти («схильності», «прагнення»).

Американський психолог Ф. Олпорт та німецький психолог В. Меде започаткували експериментальні дослідження з вивчення впливу групи на своїх членів під час виконання певної діяльності.

Сучасна західна психологія не базується на якійсь одній цілісній теорії.

У сучасній вітчизняній соціальній психології важливими є проблеми актуалізації духовного, комунікативного потенціалу індивіда, вивчення соціально-психологічних проявів особистості в умовах утвердження нової системи цінностей та форм власності, дослідження, спрямовані на вивчення системи відносин «індивід – група – суспільство», вивчення резервних можливостей міждисциплінарних зв'язків соціальної психології тощо.

Засновник гуманістичної психології К. Роджерс при створенні теорії особистості її важливим компонентом вважав «Я – концепцію» [Там само, с. 88].

А. Маслоу виокремив потреби людини як потреби в самоактуалізації, реалізації потенційних можливостей людини, її здібностей і талантів.

Прихильниками акмеологічного підходу до вивчення особистості є Б. Ананьєв, Н. Кузьміна, О. Бодальов, А. Деркач, Л. Орбан-Лембрик, Ю. Панасюк та ін. Стратегії життя особистості виокремила К. Абульханова-Славська. Соціально-психологічні концепції особистості розробили Б. Ананьєв, Б. Паригін, Л. Сохань, Г. Андреева, В. Сухов, Є. Руденський та ін.

Сучасні дослідники стверджують, що базу соціально-психологічної структури особистості складає сукупність особливостей, властивостей і станів особистості. В основу соціально-психологічного розуміння особистості покладено її комунікативний потенціал, тобто те комунікативне ядро, той комунікативний світ особистості, який спричиняє соціально-психологічне відображення реального соціуму, обмін інформацією, уміннями, цінностями, нормами.

Серед внутрішніх властивостей і поведінкових проявів особистості вчені виокремлюють її «Я – характеристики», ментальність, ціннісно-смыслову, потребово-мотиваційну й когнітивну сфери, емоційно-психічні стани, локус контролю, соціально-психологічний досвід, соціальні установки, статусно-рольові характеристики,

соціально-психологічну компетентність, соціальну позицію [Там само, с. 109–110].

Науковець І. Бех обґрунтував сучасне розуміння смисло-ціннісного ідеалу людства і моральної особистості, наголошуючи на важливості створення такого виховного простору в системі освіти, який спроможний забезпечити ефективну духовно орієнтовану рефлексію, формування благочестивої особистості, для якої почуття совісті, гуманістичної моральності є глибинним ціннісним сенсом. Нова історична доба – нове суспільство нова культура – нова людина. Цей зв'язок, як зауважує А. Щербина, є об'єктивним і безперечним законом [23, с. 176].

Дослідник О. Степанов наголошує на тому, що у результаті повсякденної діяльності та взаємодії з іншими людьми в особистості виникла множина образів Я, кожен з яких домінує залежно від ситуації (розрізняють Я – минуле, Я – реальне, Я – ідеальне, Я – фантастичне та інше). Становленням «Я – концепції особистості відбувається поступово в процесі нагромадження життєвого досвіду. Розвиваючись, вона починає впливати на оцінку цього досвіду, на мрії і прогнози власного майбутнього, на ставлення особистості до себе. Центральним компонентом «Я – концепції» є самооцінка [22, с. 101–102].

Концепти «моральність» та «громадянськість» є складниками інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів [15, с. 161–162].

У науковій педагогічній літературі немає однозначного трактування понять «моральність», «громадянськість».

Моральність – термін, що вживається, зазвичай, як синонім термінів «мораль» (лат. – *moralis*), рідше – «етика» (грец. – *ethos*), «нравственность» (рос). Етимологічно наближений до понять «норов, звичай, характер».

Моральність – одна з важливих сфер людських взаємин. Нарівні з «мораллю», моральність є ключовим поняттям для морального виховання. Останнім часом у теорії етики затвердився понятійний поділ моралі та моральності, де перше виражає специфіку моральної свідомості, або морально належне, а друге – реально існуючі моральні стосунки людей або звичаї, в яких відступи від норм і принципів моралі виступають як данина, суперечність самого буття. Тож моральність розглядається як характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними

ідеалами, переконаннями, нормами та принципами (за В. Киричок) [7, с. 526].

У виданнях, присвячених громадянській освіті, термін «громадянськість» визначається як сукупність інтелектуальних і нормативних позицій та відповідних їм зразків поведінки, духовно-моральних цінностей, світоглядних установок людини, її самоідентифікація з певною політико-культурною спільнотою, усвідомлення взаємозалежності між особистим інтересом та інтересом громади, прийняття на себе зобов'язань діяти на її користь [6, с. 167]. Громадянськість (згідно з Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, розробленою АПН України, 2000) – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомлення належності до конкретної країни [5, с. 191]. Розвиток комунікативної культури учнів має виняткове значення для набуття здобувачами освіти культурно-мовних цінностей.

Комунікативна культура визначається Ф. Бацевичем як комунікативна поведінка етносу як компонент його національної культури; фрагмент національної духовної культури, який відповідає за комунікативну поведінку етносу [1, с. 94]. Культура етносу комунікативна – закріплені в щоденній комунікації зразки ефективного спілкування як компонент культури етносу; фрагмент, етнічної культури, який віддзеркалює звичну комунікативну поведінку певної національної лінгвокультурної спільноти [Там само].

Моральність, громадянськість, комунікативна культура ми пов'язуємо з відповідністю морального, громадянського Я – образу особистості здобувача освіти.

Сьогодні в теорії та практиці педагогіки наявний чималий арсенал досліджень, які сприяють розкриттю наукових основ гуманізації особистості (А. Бездухова, С. Демидова, Л. Лепихіна, Л. Малутенко, І. Якимович); праці К. Дубич, О. Лавренєва, І. Мар'єнка присвячені методиці вивчення у вихованців уявлень про якості гуманізму, рівня володіння гуманістичною культурою.

Утвердження парадигми гуманістичного виховання, а через нього гуманістичної культури, простежується у працях педагогів-новаторів на початку ХХІ ст.: М. Бахтіна, І. Беґа, М. Каґана, В. Кан-Каліка, Л. Масол, Г. Шевченко. Вивчення й аналіз теорії і практики формування гуманістичної культури дає змогу розкрити можливості збагачення учнів прикладами високого гуманізму і пі-

знання морально-громадянських цінностей та досвіду життєтворчості учня.

Сучасне виховання здобувачів освіти базується на засадах гуманізації та особистісно орієнтованого підходу.

Гуманізація виховного процесу – це сучасна науково-практична стратегія, в центрі якої – конкретна дитина, її можливості, індивідуальне і творче самовираження. Цей процес здійснюється у формі відкритої чи діалогової системи. У ній спеціально організовані педагогом видів діяльності школяр засвоює моральні норми поведінки.

Гуманістичний підхід до процесу виховання проявляється на всіх рівнях: учитель – учень, учень – учень, учитель – учитель, учитель – батьки.

Виховний простір – це простір культури який живить розвиток особистості. І. Бех наголошує на головних вимогах в управлінні розвитком культурно-виховного середовища: сприяння збереженню психічного і фізичного здоров'я вихованця, становленню його моральності, громадянськості, індивідуальної культури; забезпечення соціально-педагогічного захисту і підтримки дитини [7, с. 155–156].

Ми виходимо з концептуальних засад, психологічних джерел виховної майстерності, сформульованих І. Бехом, які відіграють у педагогічній практиці важливу роль.

Педагогічні умови (єдність змісту, методів і форм організації процесу виховання) мають зосереджуватися на формуванні когнітивно-емоційної цілісності як породжувальної основи морального мотиву, а згодом і відповідної цінності. У зв'язку з цим недопустимі спрощений підхід до формування когнітивного компонента (знання про етичну норму), обмеження цього процесу лише інформаційним поданням. Тут має принципове значення, в якій формі – абстрактно повідомляючій чи особистісній – вихованець оволодіває моральним змістом.

Важливо, щоб цей зміст був проблемно представлений в етико-когнітивній антиномії (добро – зло), а в свідомості вихованця внутрішній рух відбувся від образу моральної дії до її сутності. Не менш важлива збалансованість понятійного і діяльнісного видів інформації у виховному впливі педагога, який повинен сповна використати непряму виховну дію та проектування позитивної метафоричної системи.

Як основу методичного впливу на формування когнітивно-емоційної цілісності можна використати дискурсивну технологію інтимно-особистісного спілкування, методи педагогічного переконання та умовляння. Виховні технології та методики, в яких ототожнюють морально-духовні якості (властивості) та відповідні цінності, виявилися неефективними. Адже морально-духовні якості формуються на основі використання механізму свідомості, тобто на глибокому і всебічному розумінні необхідності поводитися відповідно до суспільно значущих норм і вимог.

Цінності, використовуючи методичні засоби механізму свідомості, апелюють до механізму самосвідомості, за якого суб'єкт спрямовує всю свою розумово-емоційну напруженість на певну морально-духовну якість, що зароджується, і глибоко переживає її у формі радості за своє надбання, а отже, й за себе як носія духовного Я-образу. Тому морально-духовна цінність набуває більшої сили переживання і стійкості порівняно з якістю, з вищою вірогідністю реалізується у вчинку особистості.

Якщо конкретні ситуативні умови загальмувати в особистості практичну реалізацію морально-духовної якості, то морально – духовна цінність опирається їм і діє відповідно до позитивної внутрішньої налаштованості, тобто на основі актуалізації процесу самодетермінації морального діяння [3, с. 20–21].

Важливі наукові підходи І. Беха ми покладаємо в основу педагогічного процесу щодо реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формувань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами [14, с. 169].

Морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [15, с. 161].

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи визначено умови набуття молоддю європейських країн громадянської компетентності які риси громадянськості є актуальними й для України. До них належать:

- активна участь учнів, викладачів, і батьків у демократичному управлінні закладом освіти;

- демократизація методів освіти, навчання та виховання, взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу;

- поширення методів, орієнтованих на особистість учня зокрема, реалізація педагогічних проєктів, що ґрунтуються на спільній колективній меті співпраці учасників, які опікаються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);

- сприяння дослідженням, індивідуальному навчанню та ініціативі;

- формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;

- залучення учнів до індивідуального навчання та колективно-го оцінювання якості освіти, зокрема, в рамках розроблених педагогічних проєктів;

- заохочення обмінів, зустрічей і партнерства між учнями та вчителями з різних навчальних закладів з метою поліпшення міжособистісного взаєморозуміння;

- поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню в суб'єктів освітнього процесу толерантності й поваги до культурної та релігійної багатоманітності;

- зближення формальної та неформальної освіти;

- встановлення відносин громадянського партнерства між школою та сім'єю, громадою, трудовим колективом і ЗМІ [5, с. 12].

Сучасна система загальної середньої освіти має сприяти становленню особистості як суб'єкта і стратега власного життя, гідної так й високоморальної людини. Навчитись жити – означає виробити свою активну громадянську позицію, свій моральний світогляд, ставлення до себе й інших на засадах моральної, громадянської культури особистості, діяти відповідно до поставленої перед собою мети.

Нині суспільство стикається із ситуацією, коли освіта готує нове покоління людей до життя в умовах, яких поки що немає, до вирішення тих завдань, яких сьогодні воно ще не сформувало.

Звідси випливають і вимоги до системи загально середньої освіти: виховати активних, самостійно мислячих людей, які б могли творчо розв'язувати нестандартні задачі.

Здібні й талановиті люди в будь-якому суспільстві здатні забезпечувати його динамічність , процвітання країни, у якій живуть.

Суспільство чекає на наших вихованців – людей з новими поглядами на життя і з новими вимогами до нього; людей, вільних від догм, стереотипів, творчих, ініціативних, гуманних, морально-духовних, культурних, інтелектуальних, комунікативних.

Важливим напрямом розвитку соціально-комунікативної активності здобувачів освіти є оволодіння навичками високоморальної поведінки у соціальному середовищі, сприйняття та засвоєння норм, гуманістичної моралі, загальнолюдських цінностей.

Розвиток комунікативних здібностей дитини дає змогу їй інтегруватися в суспільство, сприяє формуванню вміння спілкуватися, критично мислити аргументовано висловлюватися, вести дискусії, відстоювати власну думку.

Соціально-комунікативна активність передбачає взаємодію з оточуючими, навички роботи в групі, колективі, в оволодінні різними соціальними ролями. Обираючи для здобувачів освіти зазначені ролі, необхідні для повноцінного і змістовного життя, треба забезпечувати їхню послідовність, зміну, органічне поєднання, що створює можливості для реалізації і самовизначення особистості. З цією метою слід надавати учням можливість вільного вибору змісту і способів діяльності, створювати ситуації успіху, задоволення їхніх потреб та інтересів.

Соціально-комунікативну активність особистості характеризує здатність, готовність і культуру міжособистісного спілкування, спілкування в колективі. Ця динамічна структурована система характеризується певним змістом логічних зв'язків між кожним вихованцем, зокрема, й колективом у цілому, виконує на кожному етапі розвитку здобувача освіти соціально-психологічні та педагогічні функції.

Значущим у розвитку соціально-комунікативної активності є особистісно орієнтований підхід, коли в центрі освітнього процесу стоять інтереси дитини, її потреби та можливості.

Формування соціально-комунікативної активності учнів синтезує такі важливі завдання:

- стимулювання інтересу до освіти, трудової й суспільно відповідальної діяльності;
- створення оптимальних умов для виявлення творчих здібностей, організаційних навичок високоморальних громадян;
- створення умов для самореалізації особистості;
- забезпечення морального, громадянського розвитку учнів;

– свідоме засвоєння школярами соціальних цінностей українського суспільства.

Заклад освіти є не лише місцем, де навчаються учні, у ньому вони проводять значну частину свого життя.

Педагогічні працівники не тільки покликані надати здобувачам освіти необхідні у житті знання, розвинути вміння та навички, прищепити риси моральності, громадянськості, комунікативної культури, компонентів морально-громадянських, культурно-мовних цінностей особистості, вони здатні зробити справжні відкриття – відкриття цікавої, яскравої, талановитої особистості, здійснювати виховання високоморальної людини, захищати гідність кожної дитини.

Педагогічна практика засвідчує навчати дитину робити добро для себе, батьків, педагогів це означає:

- формувати значущі для особистості гуманістичні цінності, моральні чесноти: чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до особистості;
- виховувати шанобливе ставлення до батьків, до родини, до сімейних традицій, бажання надати допомогу слабким і хворим;
- формувати виявлення інтересу до свого родоводу, вміння зберігати сімейні традиції, реліквії свого роду;
- уміти критично оцінювати власні вчинки та вчинки товаришів, інших людей;
- учить дітей розуміти й переживати всім серцем: що вона живе серед людей і що найглибша людська радість – жити заради когось;
- володіти основами культури відповідальної поведінки, вчинкових дій.

У педагогічному колективі Київської гімназії східних мов № 1 в умовах дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» [8] ми застосуємо такі методи соціальної роботи зі здобувачами освіти:

– тренінги і міні-тренінги («Вчимося відповідати за свої вчинкові дії і доводити справу до кінця», «Вчимося толерантності», «Булінг – як протистояти»);

– години спілкування («Особистість і колектив», «Пізнай себе – пізнаєш світ», «Життя – твій шанс, цінуй його», «Вчимося поважати інших», «Які цінності я сповідую»);

– ділові ігри («Колективна творча справа», «Як підготувати громадянський (суспільний) проект», «Культура спілкування – це...»);

– круглий стіл («Українська мова в нашому житті», «Прізвище і прізвисько», «Чи потрібні в Україні регіональні мови?», «Як співвідносяться особистісні, сімейні та етнонаціональні цінності?»);

– лекції, дискусії («Не красять людину жаргон і вульгарність», «Чи можна було уникнути Голодомору 1932–1933 років в Україні?», «Як співвідноситься українські національні та європейські цінності?», «Як припинити російсько-українську війну та повернути Крим та Донбас?»);

– диспути («Совість і обов’язок», «Справжній колектив. Який він?»);

– зустрічі, ярмарки («Тепло родини – захиснику України»);

– вікторина («Як ми спілкуємось», «Прізвище і прізвисько»);

– виставка-конкурс («Світ без насильства очима дітей», конкурс патріотичного плакату для учасників АТО (ООС);

– майстер-класи, презентації («Діалог української та східних культур», «Культура комунікації української та англomовної молоді», «Пам’ятки Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО» та ін.);

– ігрова діяльність, рольові ігри («Цивілізація», «Як подолати стереотипи та упередження», «Конфлікти», «Привітання і настрій»);

– акції милосердя: благодійна, екологічна («Тепло родини – захиснику України», «На Донбас з любов’ю і теплом», «Чашка для героя», «Подарунки для онкохворих дітей» тощо);

– вправи на розвиток комунікативних навичок ефективного спілкування («Емоції», «Долонька», «Моя сусідка зліва», «Чи потрібне порозуміння народів у міжнародних конфліктах сьогодні?»);

– вправи на розвиток групової взаємодії («Агресивний і сором’язливий», «Нічний сторож»).

Використовуємо інтерактивні методики, що ґрунтуються на активній участі всіх учнів. Вони передбачають поглиблення знань, сприяють набуттю важливих життєвих навичок: навичок ухвалення відповідальних рішень, розв’язання життєвих проблем, творчого та критичного мислення, засвоєння гуманістичних, демократичних цінностей особистості, самооцінки та формування почуття гідності,

протистояння негативному психологічному впливові, подоланню негативних емоцій та стресів, розвитку співчуття та відчуття себе як громадянина – патріота України а також усвідомленню необхідності відповідального ставлення до життя, здоров'я, безпеки та добробуту – свого та оточуючих.

Моральний, духовний потенціали здобувачів освіти зростають за умови розвитку ціннісно-сміслових орієнтацій учнівської молоді, сприйняття ними категорій гуманістичної моральності, відповідальної громадянськості, відповідальної комунікативної поведінки як усвідомлених особистісних якостей. Тільки гармонійна особистість як результат всебічного розвитку – готова до самоствердження в житті й потрібна сучасному суспільству.

Завдання розвитку рис моральності, громадянськості, комунікативної культури здобувачів освіти розв'язується в освітньому процесі за: усвідомлення істин, важливості громадянського знання; морально-ціннісного ставлення індивідуальності до самої себе, людини, до світу та відтворення морального досвіду як культури моральної діяльності; спілкування, стосунків, поведінки, вчинків; розвитку громадянських умінь та досвіду участі в громадсько корисній діяльності, у соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань; моральних і громадянських чеснот (норми, установки, морально-громадянські цінності та якості, притаманні високоморальному громадянину демократичного суспільства).

У позаурочній, позашкільній соціальній роботі зі здобувачами освіти відповідно до їхніх вікових особливостей і ступенів шкільної освіти ми адаптуємо наявний зміст навчальних предметів, беремо участь у соціальних проектах тощо.

У сучасних умовах школа, плекаючи дітей як особистостей, зберігає здатність щодо об'єднання всіх високоморальних, здорових сил громадянського суспільства, сім'ї, держави для спрямування суспільних зусиль в єдине русло розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей особистості юних громадян-патріотів України, засвоєння європейського досвіду розвитку демократії.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ : Вид-во «Довіра», 2007. 205 с.

2. Бех І. Д. *Особистість у просторі духовного розвитку* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
3. Бех І. Д. *Психологічні джерела виховної майстерності* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.
4. Богданова І. М. *Соціальна педагогіка* : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 43 с.
5. *Громадянська освіта* : метод. посіб. для вчителя. Київ : Вид-во Етна-1, 2008. 194 с.
6. *Громадянська освіта: теорія і методика навчання* : посіб. Київ : Вид-во Етна-1, 2008. 174 с.
7. *Енциклопедія освіти* / [голов. ред. акад. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 526 с.
8. Кизенко В., Савченко М. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2014. № 5-6. С. 56–60.
9. Лісовець О. В. *Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями* : навч. посіб. Київ : Вид. центр «Академія», 2011. 256 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. *Соціальна психологія* : підруч. У 2-х кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. Чернівці : Книги-XXI, 2010. 464 с.
11. Орбан-Лембрик Л. Е. *Соціальна психологія* : підруч. У 2-х кн. Кн.2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. Чернівці : Книги-XXI, 2010. 464 с.
12. *Основи демократії* : підруч. / [за ред. д-ра філос. наук, проф. А. Колодій]. Львів : Астролабія, 2009. 832 с.
13. Паскаль О. В. *Технології соціально-педагогічної діяльності* : навч. посіб. Харків : «Бурун книга», 2011. 288 с.
14. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
15. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 161–167.
16. Сайтарли І. А. *Культура міжособистісних стосунків* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 240 с.
17. *Соціальна педагогіка* : мала енцикл. [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
18. *Соціальна педагогіка* : навч. посіб. [за ред. д-ра пед. наук, проф. О. В. Беспалько]. Київ : Академвидав, 2014. 312 с.

19. *Соціальна педагогіка* : підруч. 4-тє вид., перероб. і допов. / [А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. В. Вакуленко, Л. М. Вальнова [та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
20. *Соціальна педагогіка* : підруч. 5-тє вид. перероб. та допов.: / [за ред. Капської А. Й.]. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
21. *Соціальна термінологія* : словник-довідник / [П. М. Василенко, В. С. Васильченко, В. М. Галицький, П. В. Швець]. Київ : Знання, 2007. 368 с.
22. Степанов О. М., Фіцула М. М. *Основи психології і педагогіки* : навч. посіб. 3-тє вид, допов. Київ : Академвидав, 2012. 528 с.
23. Щербина А. *Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації* : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 200 с.

Луцак Олена Віталіївна,
вчитель-методист
української мови та літератури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКЕ ОРІЄНТУВАННЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Статтю присвячено актуальним проблемам організації виховної роботи в контексті розвитку морально-громадянських цінностей здобувачів освіти на засадах компетентнісного, аксіологічного, особистісно орієнтованого, діяльнісного підходів. На основі чинних державних документів (Державного стандарту базової і повної середньої освіти, Концепції нової української школи, програми «Нова українська школа у поступі до цінностей», Стратегії національно-патріотичного виховання), сучасних підходів до проектування освітнього простору, досвіду дослідно-експериментальної роботи окреслено роль морального та громадянського виховання в становленні особистості здобувача освіти.

Ключові слова: моральне виховання; моральна культура; громадянське виховання; морально-громадянські цінності; громадянська компетентність; соціальна компетентність; учнівське самоврядування.

Сучасне українське суспільство стикається з численними і зовнішніми, і внутрішніми викликами, пов'язаними із розбудовою державності України, збереженням її цілісності, консолідацією суспільства в умовах військової та інформаційної агресії, впровадженням глобальних реформ, зокрема і реформи системи освіти. Актуальною проблемою реформування освітньої галузі є реформування системи виховної роботи на основі компетентнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного підходів.

Новий Закон «Про освіту» визначає: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих, фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь

іншим людям і суспільства, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [5, с. 1]. Отже, в епоху кардинальних змін у соціокультурному просторі українського суспільства школа покликана сприяти вихованню компетентної високоморальної громадянської особистості.

За Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, ми розуміємо компетентність як готовність і здатність особистості чинити морально на основі цінностей, світоглядних орієнтирів, етикету: усвідомлювати необхідність моральної поведінки, розуміти причиново-наслідкові зв'язки своїх дій, уміти обґрунтовувати і цивілізовано відстоювати свою позицію, приймати зважені моральні рішення, виявляти відповідальність, брати на себе обов'язки та протистояти аморальним впливам [4, с. 8].

Як зазначено у Програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей», виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації [10, с. 8].

Метою виховання є розвиток духовно-моральної особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом суспільно значущих соціальних взаємин [Там само].

Пріоритет особистості здобувача освіти є ключовим принципом особистісно орієнтованого виховання. Концепція нової української школи визначає: «Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [8, с. 17].

Нова парадигма виховання полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання, орієнтує на усвідомлення виховання як соціально-педагогічного явища, на підвищення виховного потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору [10, с. 10].

Сучасні вимоги до формування особистісно орієнтованого підходу визначені в дослідженнях таких відомих психологів, як

К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, В. Давидов, В. Молярко, Л. Проколієнко, В. Сериков, В. Столін, В. Татенко, І. Якиманська та ін. [7, с. 33].

Основоположні ідеї ціннісного підходу до навчання та виховання відображено у працях І. Беха, Л. Божович, М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, Г. Костюка, Л. Крицької, Д. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Р. Скульського, В. Сухомлинського, Б. Чижевського та ін.

Київська гімназія східних мов № 1 – унікальний навчальний заклад, що є флагманом у розробленні нового змісту освіти, у впровадженні сучасних педагогічних технологій навчання та виховання. З 2012 року у закладі загальної середньої освіти тривала дослідно-експериментальна робота «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів».

Метою Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку морально-громадянських цінностей учнів у Київській гімназії східних мов № 1 є визначення сприятливих умов для підвищення рівня розвитку етичних, громадянських компетентностей учнів засобами морально-громадянських цінностей особистості у освітньому процесі в гімназії [11, с. 169].

Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими [Там само].

Морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [12, с. 161].

Актуальність розвитку морально-громадянських цінностей особистості – громадянина-патріота України зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною.

Як зазначено в Концепції нової української школи, освітній процес має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні

(свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [8, с. 19].

До моральних цінностей відносять різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів моральної поведінки людини як громадянина, суспільні, моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність людських взаємин, добро і зло та ін. [9, с. 3]. Моральне виховання – цілеспрямований процес оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими на рівні власних переконань, дотримання їх як звичайних форм особистої поведінки [Там само, с. 7]. Моральне виховання нерозривно пов'язане з поняттям «моральна культура». Моральна культура особи виступає як єдність культури моральної свідомості й моральної поведінки, інакше кажучи, – це досягнутий особою ступінь морального розвитку, який характеризується засвоєними і реалізованими в діяльності моральними принципами.

Основні завдання морального виховання: формувати внутрішню культуру (світогляд, моральні переконання, людяність, ввічливість, скромність, тактовність, дисциплінованість); спрямовувати зовнішню поведінку (виконання правил поведінки для учнів, спонукати здобувачів освіти до безкорисливих і благородних вчинків); формувати культуру взаємин у спілкуванні і навчанні, культуру мовлення, культуру зовнішнього вигляду [15, с. 7]. Говорячи про майстерність морального виховання, В. Сухомлинський зазначав, що багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові [14, с. 211]. Запроваджуючи у своїй роботі цей метод морального виховання і спонукаючи вихованців до вчинків, що мають високоморальний характер, педагогічні працівники Київської гімназії східних мов № 1 спираються на гуманні, демократичні принципи спільної з дитиною суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Система виховання будується навколо соціально значущих цілей і цінностей, таких як гуманізм, патріотизм, толерантність, добродійність (волонтерство). Щорічно у гімназії проводиться акція «Тепло родини – захиснику України», «Сумка самарянина», учні та батьки передають допомогу нашим воїнам у Ірпінський військовий шпиталь, дітям зі Сходу України, підтримують партнер-

ські зв'язки зі школою Станиці Луганська. За ініціативи учнів гімназії було проведено акції на допомогу онкохворим дітям «Миколай іде – щастя і здоров'я несе», «Маленькі серця» на підтримку притулку для тварин, проведено Всеукраїнський урок доброти, присвячений гуманному ставленню до тварин.

До дня толерантності гімназисти на чолі з учнівським самоврядуванням долучаються до проведення заходу за ініціативи благодійної організації «Світ добра» для дітей з особливими потребами (організація концерту, майстер-класів, спортивних змагань, супровід та спілкування тощо).

Особливу роль у системі виховної роботи відіграє громадянське виховання. Громадянське виховання – цілеспрямований педагогічний вплив, який забезпечує розвиток особистісних якостей учнів, сприяє формуванню загальнолюдських ціннісних орієнтацій, соціально прийнятних принципів поведінки, стимулює набуття здатностей особистості самореалізації та участі в суспільних демократичних процесах [3, с. 4]. Метою громадянської освіти та виховання є формування громадянської компетентності особистості, розвитку в неї таких якостей, як соціальна активність, відповідальність, повага до прав людини, до інших культур, підготовка молоді до ролі громадян відкритого демократичного суспільства. Для громадянського становлення особистості виняткове значення має залучення здобувачів освіти до різноманітних сфер соціальних відносин, суспільної практики. Особливої ваги набуває громадянське виховання в позакласній і позашкільній діяльності, метою якої є формування в учнівської молоді досвіду ефективної та свідомої участі в житті громади, моделювання ситуацій і різноманітних соціальних ролей, форм політичної участі, актів соціальної поведінки, що дають змогу реалізувати соціальні права й свободи в малому та великому соціумі [16, с. 114]. Ефективними є такі форми громадянського виховання, які залучають дітей до активної участі у громадському житті, співпраці з державними органами та громадськими структурами, ініціювання суспільно корисних справ:

- суспільні акції школярів України «Громадянин»;
- волонтерська допомога;
- зустрічі з учасниками бойових дій, волонтерами;
- організація учнівського самоврядування;
- проведення виборів учнівського самоврядування;
- допомога лікарням, дитячим будинкам;

- конкурси на кращий лист, плакат, відеоролик на громадянську, соціальну тематику;
- співпраця з громадою;
- діяльність шкільних центрів (наприклад, Центр шкільної дипломатії), молодіжних клубів;
- диспути, дискусії, дебати;
- рольові ігри, моделювання ситуацій;
- тематичні вечори;
- учнівські проекти тощо [Там само, с. 9];
- творче спілкування в різних формах КТС: Агіткалендар, Анкета думок, «Бумеранг», аналіз фактів історії, Діалог «Два погляди на один факт», Агітсуд, Турніри-вікторини, Ідеологічний ринг, Машина часу [15, с. 28].

Національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти. Як зазначено в «Стратегії національно-патріотичного виховання», в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей [13, с. 2].

Метою патріотичного виховання є надання народу України допомоги у пізнанні й засвоєнні національних моральних і духовних цінностей, які відповідають стратегічним цілям розвитку суспільства, забезпечують гармонію взаємин людини із соціальним і природним середовищем [1, с. 125].

Учні Київської гімназії східних мов № 1 є учасниками проектів з громадянського та патріотичного виховання, суспільних акцій. Важливим проектом, який впроваджено в 2019 році у КГСМ № 1, став проект з національно-патріотичного виховання «Вахта пам'яті». Здобувачі освіти, педагогічні працівники і батьки щосуботи беруть участь у ритуалі у Меморіальному комплексі «Зала пам'яті» при Міністерстві оборони України на вшанування пам'яті захисників України, які загинули за свободу, незалежність, територіальну цілісність України під час проведення міжнародних операцій підтримання миру та безпеки.

Важливу роль у позакласній роботі з громадянського виховання відіграє діяльність органів учнівського самоврядування. Робота з лідерами учнівського самоврядування Київській гімназії східних мов № 1 «Орієнталія» спрямована на виховання патріотизму, громадянської активності, лідерства учнів гімназії на засадах морально-громадянських цінностей.

За участі лідерів проведено заходи на відзначення ювілейних і пам'ятних дат: Всеукраїнський День Гідності та свободи у гімназії, соціально-просвітницькі заходи до 85-ї річниці Голодомору, урочистий захід-реквієм до Дня пам'яті Героїв Крут, Дня Соборності, Революції Гідності тощо.

Київська гімназія східних мов № 1 – активний учасник Всеукраїнського проекту з громадянського виховання та політичної просвіти «М18: Ми можемо більше!» У 2017/2019 н.р. лідери учнівського самоврядування взяли участь у Київському дитячо-юнацькому форумі М18 «МЕНШІ 18 – МИ МОЖЕМО БІЛЬШЕ!»

Вибори М18 – це моделювання участі дітей і молоді, молодших 18 років, у виборчому процесі з метою формування громадянських і соціальних компетентностей.

18 березня 2019 року у гімназії відбулася імітаційна гра у формі дитячих виборів «Я обираю Президента України!», учасники якої мали змогу спробувати себе у всіх рольових позиціях, а саме: члени дільничної виборчої комісії, екзит-пол, спостерігачі й виборці. У процесі підготовки до проведення виборів учасники проекту проводили заняття й тренінги, розвиваючи вміння аналізувати політичні програми кандидатів в Президенти України (лише за їхніми передвиборчими програмами), вчилися свідомо робити свій вибір і займати активну громадянську позицію.

У рамках I та II Фестивалю партнерства «Освітній Хакатон-2017», «Освітній Хакатон-2018» було проведено День учнівського самоврядування «Сьогодні я – вчитель!». Обмін освітніми ролями є важливим досвідом для становлення соціальної та громадянської компетентності.

23 березня 2019 року відбулася презентація учнівського самоврядування «Освітня дипломатія й учнівське лідерство» на Регіональній (не)конференції Міні-EdCamp Kyiv «Освітня дипломатія» у Київській гімназії східних мов № 1. Учні взяли участь у панельній дискусії, долучилися до проведення заходу як волонтери на засадах партнерства.

Проблеми громадянського та морального виховання особистості в сучасному українському суспільстві є надзвичайно актуальними і потребують комплексного підходу у проектування цілісного виховного простору. Пошук ефективних форм, методів, технологій виховної роботи щодо формування громадянської культури, світоглядних, моральних орієнтирів, формування соціокультурної, національної ідентичності, потенціалу громадянської дії у дітей та молоді є одним з пріоритетних завдань сучасної освіти. Розвиток морально-громадянських цінностей здобувачів освіти у Київській гімназії східних мов № 1 становить педагогічну систему, що забезпечує виховання етнонаціональних, особистісних гуманістичних якостей юних громадян-патріотів України на основі особистісно орієнтованої освіти, педагогіки толерантності, діалогу культур. Учнівське лідерство може стати справжньою школою демократії, засобом формування громадянської та соціальної компетентностей.

Список використаних джерел

1. Богомолова Н. М., Князева О. В., Коротюк М. Г. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді* / [за заг. ред. Петкова С. В.]. Київ : ОВК, 2016. 148 с.
2. *Громадянська освіта* : метод. посіб. для вчителя. Київ : Вид-во Етна-1. 194 с.
3. *Громадянська освіта у системі роботи класного керівника* : метод. посіб з громадянського виховання для 5–12 класів загальноосв. навч. закл. / [за ред. П. В. Вербицької]. Львів : ЗУКЦ, 2009. 210 с.
4. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*. URL: <http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>
5. *Енциклопедія освіти* /Акад. пед. наук України / [голов. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій* / [авт.-укл. Н. П. Наволокова]. 2-ге вид. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 176 с.
7. *Закон України «Про освіту»*. URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
8. *Концепція нової української школи*. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczya.html>
9. *Моральні цінності та їх розвиток. Моральне виховання учнів* :зб. матер. для пед. працівників-учасників досл.-експер. роботи / [укл. Савченко М. П. Київ : КГСМ №1, 2013. 48 с.
10. *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей* URL: <https://www.osvitazarichne.com.ua/wp-content/uploads/2018/09>

11. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.

12. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

13. *Стратегія національно-патріотичного виховання*. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/286/2019>

14. Сухомлинський В.О. вибрані твори: В 5т.,Т.1. Київ: Радянська школа, 1976. С. 210–230.

15. Царик Л. П. *Виховна робота в школі: працюємо за новими стандартами*. Харків : Ранок, 2019. 176 с.

16. *Як бути громадянином України. Педагогічні технології громадянського виховання* : метод. посіб. / [за ред. П. Вербицької, Н. Голосової, П. Кендзьора]. Львів : ЗУКЦ, 2015. 128 с.

Луцак Олена Віталіївна,
вчитель-методист
української мови та літератури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-МОВНИХ І МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей здобувачів освіти на уроках української мови. Розвиток цих цінностей відбувається на основі компетентнісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів. Автор окреслює роль ціннісного підходу в становленні особистості учня як громадянина-патріота, компетентного мовця.

Ключові слова: українська мова; культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності, мовна компетентність, комунікативна компетентність.

Стверджуючи себе як правова європейська держава, відстоюючи свою незалежність, територіальну цілісність, Україна потребує становлення демократичної, гуманістичної, громадянської свідомості суспільства, об'єднання його навколо національної ідеї, орієнтованої не лише на минуле України, а й спрямованої у майбутнє. У зв'язку з цим зростає і роль освіти, гостро постає потреба переорієнтації процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його життєвої компетентності. Так, у новому законі про освіту зазначено: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих, фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільства, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня гро-

мадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [2, с. 1].

У процесі набуття життєвої компетентності відбувається становлення особистості здобувача освіти як громадянина-патріота своєї держави. Компетентний випускник – «це патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний мовець, що вільно спілкується державною мовою, володіє також рідною (у разі відмінностей) й однією чи кількома іноземними мовами» [10, с. 1]. Отже, можемо говорити про розвиток культурно-мовних цінностей. Мова є фундаментом національно-культурної ідентичності особистості. На думку І. Огієнка, «особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбаченком, і справи рідної нації будуть їй чужі» [6, с. 26]. Українська мова як навчальний предмет має на меті формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості. Розвиток культурно-мовних цінностей особистості розглядається як чинник збереження чистоти української мови як державної, культурної самобутності українського народу, етнічної ментальності, національних цінностей народу [8, с. 168].

Мета статті – з'ясування змісту та особливостей роботи вчителя української мови з розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів на засадах компетентісного та особистісно орієнтованого підходів, теорії мовної комунікації.

Аналіз досліджень і публікацій. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2015–2025 рр., Концепція мовної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти, Концепція нової української школи, Закон України «Про освіту», оновлені навчальні програми з української мови – стратегічні орієнтири для навчання української мови в сучасній школі.

Нова методика навчання української мови спирається на теорію лінгводидактики та сучасні наукові розвідки (В. Безпалько, Б. Бім-Бад, В. Болотов, Н. Бордовська, С. Гончаренко, М. Кларін, В. Монахов, М. Олешков, Є. Полат, В. Раєвський, В. Серіков, В. Сітаров, В. Химинець, В. Юдін та ін.). Основоположні ідеї ціннісного підходу до навчання та виховання відображено у працях І. Бега, Л. Божович, Г. Костюка, Д. Леонтьєва, С. Рубінштейна, М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, В. Сухомлинського. Ключовими підходами НУШ є особистісно орієнтований та компетентнісний.

Пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу є ключовим принципом особистісно орієнтованого навчання й виховання. Концепція нової української школи визначає: «Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [5, с. 17]. Як було зазначено, ключовим поняттям стає особистісна орієнтація.

Оновлена програма орієнтована на формування комунікативної компетентності. Отже, мають бути враховані набутки лінгвістів із проблем комунікативної орієнтованості всіх типів і одиниць мовної системи, комунікативних стратегій і тактик (Т. Анісімова, Ф. Бацевич, Н. Болотнова, Н. Валгіна, С. Гайда, В. Дементьєв, О. Іссерс, З. Курцева, Т. Матвєєва, О. Матяш, В. Мещеряков, В. Погольша та ін.). Проблеми мовної особистості висвітлюються у працях Ф. Бацевича, Ю. Караулова, В. Парашука, О. Семенюка та ін.

Київська гімназія східних мов № 1 – навчальний заклад, у якому з 2012 року здійснюється дослідно-експериментальна робота за темою: «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів».

Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими [8, с. 169]. Морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [9, с. 161].

Актуальність розвитку морально-громадянських цінностей особистості – громадянина-патріота України – зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною.

Як зазначено в Концепції нової української школи, освітній процес має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мо-

ви і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [5, с. 19].

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів у КГСМ № 1 становить педагогічну систему, що забезпечує виховання етнонаціональних, особистісних гуманістичних якостей юних громадян-патріотів України на основі особистісно орієнтованої освіти, педагогіки толерантності, діалогу культур. Реалізація завдань розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей на уроках української мови спирається на компетентнісний, системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований підходи [7, с. 170] до освітнього процесу. Українська мова як навчальний предмет має невичерпні ресурси для розвитку і соціалізації особистості учнів, формування їх національної самосвідомості та світоглядних орієнтирів.

Наскрізна лінія програми з української мови *«Громадянська відповідальність»* забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності [10, с. 4].

Соціокультурна змістова лінія програми реалізується через теми обов'язкових і рекомендованих робіт. «Створення висловлень має сприяти утвердженню ієрархії цінностей, формуванню світогляду учнів, становленню їх як громадян України, а також слугувати орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння ключовими компетентностями» [Там само].

Невід'ємною складовою структури змісту мовної освіти є комунікативна компетентність, яка передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови в різних сферах і ситуаціях [1, 2]. Особливу увагу на уроці української мови приділяємо розвитку комунікативної компетентності на засадах культурно-мовних цінностей особистості, формуючи внутрішню потребу бути комунікативно компетентною особистістю, адже це є передумовою успішної самореалізації в майбутньому.

Комунікативність навчального процесу означає його подібність до реального процесу спілкування за такими основними ознаками: цілеспрямований та мотивований характер мовленнєвої діяльності; наявність взаємостосунків між учасниками акту спілкування, що утворює ситуацію спілкування, яка і забезпечує мовленнєве партнерство; використання тих предметів обговорювання, які дійсно

важливі для учнів конкретного віку та рівня розвитку; застосування мовно-виражальних засобів залежно від мети і обставин спілкування [11, с. 7]. Комунікативний підхід зокрема реалізується в ситуативних завданнях, які ґрунтуються на залежності висловлювання від мовленнєвої ситуації. Для успішного формування мовної та мовленнєвої компетентності неабияку роль на уроці української мови відіграє добір дидактичного матеріалу, що є засобом формування ціннісних орієнтирів. Однією з найважливіших завдань уроку мови є формування особистості дитини як громадянина-патріота. З цією метою широко застосовуємо можливості навчального матеріалу. Наводимо приклади використання завдань, які поєднують знаннявий, діяльнісний та ціннісний компоненти, виховують почуття патріотизму, національної гідності, толерантності (соціальна, громадянська компетентність).

5 кл. Тема: Звертання

*Україно! Ти для мене – диво! І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік.*

В. Симоненко

Прочитайте епіграф до уроку. Як поет називає Україну? Чому? Які почуття висловлює? Як ви розумієте слово *патріот*? Назвіть поширене та непоширене звертання.

6 кл. Тем: Ступені порівняння прикметників. Поясніть вислови. Визначте прикметники, з'ясуйте ступінь порівняння кожного та способи їх творення.

*Немає кращої землі, ніж та, де ти народився.
Руки мамині для мене – найсвятіші в світі.*

С. Жупанин

*З усіх скарбів найціннішим є життя.
Захищати свою Батьківщину – найвища по честь.
Хліб сильніший за все. Він дорожчий за золото.*

О. Сизоненко

Пригадайте назви цих географічних об'єктів (*Зображення на слайдах: Говерла (висота – 2061 м), Дніпро (2285 км, в Україні – 981 км), Світязь (глибина – 58,4 м)*). Складіть речення за ілюстраціями, використовуючи словосполучення. Поясніть звукові зміни у прикметниках: найвища гора, найбільша річка, найглибше озеро.

Використавши Інтернет-джерела, підготуйте повідомлення про природні дива України, які обов'язково треба відвідати.

6 кл. Тема: Лексикологія. Групи слів за походженням. Уявіть ситуацію: під час екскурсії до історичного музею ви багато дізналися про козаччину. На уроці мови ваш однокласник (однокласниця) стверджував

(-ла), що слова *жупан, цукор, люлька, козак, чумак* – власне українські. Доведіть, що деякі запозичення «ховаються» за суто українськими словами. Чому так відбувається? Як це пов'язано з історією України? Використайте таку пам'ятку про запозичення зі східних мов:

валіза, жупан, кавун, пава – арабська;

цукор, шаль – індійська;

люлька, кишеня, кум, шаровари, борщ, груша – перська;

байрак, козак, кобза, курінь, чумак, чабан, ватага – з тюркських мов.

Доповніть цю інформацію, скориставшись мовознавчими сайтами та довідниковою літературою. Укладіть власний словничок цікавих запозичень зі східних або європейських мов.

6 кл. Тема: Словотвір. Зміни приголосних за творення слів. Життєва ситуація. До Дня захисника України в гімназію запросили бійців, які зараз захищають нашу Батьківщину. Розкажіть про враження від цієї зустрічі, використовуючи слова *солдат, брат, захисник, вояк, волонтер* та утворені від них за допомогою суфіксів -ств-(о), -зтв-(о), -цтв-(о), -ськ-, -зьк-, -цьк- (якщо це можливо) Як ви розумієте слово *волонтер*? Чи доводилося вам чути про таких людей? Чим вони допомагають нашій армії?

7 кл. Тема: Прислівник. Уявіть, що вам треба розказати про козацькі традиції своєму молодшому брату (сестрі). Складіть невеличке оповідання (казку), використовуючи прислівники та прислівникові сполучення: *з діда-прадіда, по-козацьки, по-нашому, по-молодецьки, пліч-о-пліч, верхи, стрімголов, нарівні, зненацька, без упину, будь-що-будь, під силу* та ін.

8 кл. Тема: Способи вираження присудка. Тире між предметом і присудком. Складіть статтю до Вікіпедії на тему: «Київська гімназія східних мов № 1: історія та сучасність».

Використайте словосполучення, поясніть написання власних назв. *Унікальний навчальний заклад, директор Антонюк Павло Павлович, вивчення східних мов, вулиця Львівська, 25, Китайська Народна Республіка, Японія, Арабська Республіка Єгипет, Туреччина, Корейська Народна Республіка, Міжнародний конкурс «Китайський міст», Інститут Конфуція.*

Назвіть види присудків. Поясніть вживання тире.

8 кл. Тема: Складання та розігрування діалогу-розпитування або домовляння (телефонної розмови) з використанням неповних речень та односкладних речень. Попрацюйте в парах. Уявіть, що ви киянин (киянка) та гість Києва. З'ясуйте, як дістатися від залізничного вокзалу (автовокзалу) до Майдану Незалежності (Алеї Героїв Небесної Сотні, Європейської площі, Софійської площі). Використовуйте неповні та односкладні речення. Про історію якої вулиці (площі) ви хотіли б розказати? Чому? Пам'ятайте, звертаючись до малознайомої людини, варто уникати прямих звертань. Можна почати так: Скажіть, будь ласка, як...; Дозвольте звернутися; Можна вас запитати...?; Вибачте, як пройти (дістатися) до ...?

УМР. 9 кл. Тема: Усний твір-роздум на суспільну тему. Життєва ситуація. Згідно з наказом Президента України Петра Порошенка 21 листопада оголошено Днем Гідності та Свободи. Як ви розумієте ці поняття? Уявіть, що ви маєте змогу поділитися своїми думками з якоюсь видатною людиною сучасності або минулого. З ким би ви хотіли поспілкуватися?

Прочитайте уривок з поезії М. Шевченка.

Ми всі в душі потроху від Шевченка.

Нехай дрібні, нехай собі маленькі,

Але за ним – той тягнемся увись.

Дивись, хребти розправились, мов струни,

Дивись, коліна гояться, дивись!

– Які якості, на вашу думку, нам, українцям, треба виховувати у собі, щоб не почуватися маленькими? Побудуйте усний роздум, використовуючи слова і словосполучення *честь, гідність, прагнення до свободи, європейський вибір*.

Основою розвитку культурно-мовних цінностей учнів є мовна освіта, мовне виховання. Українська мова є пріоритетною в розвитку мовної особистості. Успішна реалізація завдань розвитку культурно-мовних цінностей особистості спирається на компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи. Особистісно орієнтоване навчання на уроках української мови дає змогу розвивати індивідуальні пізнавальні та творчі здібності кожної дитини, максимально виявити і використати її суб'єктивний досвід, допомогти пізнати себе, самовизначитися і самореалізуватися як компетентна національно свідома, духовно багата мовна особистість. Нова методика навчання української мови уможливорює поєднання знаннєвого, діяльнісного та аксіологічного компонентів, розвиток культурно-мовних і морально-громадянських цінностей. Передумовами успішної організації навчання мови є комунікативна спрямованість, мотивованість, ціннісна орієнтація, проблемність, змістовність, ситуативність.

Список використаних джерел

17. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
URL: <http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>
18. Закон України «Про освіту». URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
19. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України / [голов. ред. В. Г. Кремень]. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
20. *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій* / авт.-уклад. Н. П. Наволокова. 2-ге вид. Харків: Вид група «Основа», 2012. 176 с.
21. *Концепції нової української школи*.

URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczija.html>

22. Огієнко І. *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс, 1995.

23. Пасинок В. Г. *Основи культури мовлення* : навч. посіб. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2012. 183 с.

24. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.

25. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

10. *Українська мова. 5–9 клас. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів*. URL: <https://www.mon.gov.ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

11. Шевцова Л. С. Ситуативні завдання з розвитку зв'язного мовлення у 6 класі. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 1. С. 7–9.

Мартиненко Світлана Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського міжнародного університету,
м. Київ

РОЗВИТОК ОСВІТИ, УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ЯК СКЛАДОВИХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Автор висвітлює питання розвитку української мови як державної, порушує проблему реформування освіти і культури, а також висловлює власне бачення проблеми формування культурно-мовних, моральних і громадських цінностей особистості в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: *розвиток освіти; українська мова як державна; національна культура; європейський вибір.*

В умовах сьогодення, періоду входження України в європейський та світовий освітній простір постає нагальна проблема розглянути поступ нашої держави крізь призму розкриття культурних, мовних і морально-громадянських цінностей особистості та педагогічних систем у діалозі з іншими мовами, культурами і народами. Саме це потребує розкриття основних тез: реформування освіти; українська мова як державна; розвиток культури.

Перша з них – *розвиток освіти в Українській державі* з урахуванням євроінтеграційних процесів і суспільних викликів людства. Загальновідомо, чим більше в світі освічених людей, тим швидше вони зможуть долати перешкоди, адаптуватися до освіти. Змінюється світ загалом – оновлюються й підходи до організації освітньої діяльності, починаючи зі змісту, форм, методів, закінчуючи результативністю.

Сучасне покоління молодих і перспективних менеджерів, керівників закладів вищої освіти і закладів середньої освіти, починаючи з міністерки МОН України і її команди, мають на меті трансформувати й оновити систему освіти в Україні, спрямувати її на підготовку й професійне становлення нової людини часу, конкурентоспроможної особистості, яка житиме і працюватиме в демократичному й глобалізованому суспільстві. І лише вони, освічені

люди, зможуть із гідністю долати перешкоди, адаптуватися до реалій сьогодення, будуть здатні похитнути й відкинути на смітник історії застаріле, архаїчне і закласти підвалини нового й прогресивного. Відтак, освіта і школа як її складова, зобов'язані виконувати свою суспільну функцію і допомагати здобувати майбутнє на основі суспільного діалогу, компромісу, консенсусу, сформованих загальнолюдських цінностей.

На мою думку, важливо засвоїти й дотримуватися освітніх принципів на зразок: навчитися, щоб знати; навчитися, щоб уміти; навчитися жити разом, що дасть змогу сформувати якісно новий освітній продукт, яким є освічена, компетентна, підготовлена до життя людина.

Наступна теза – *чим краще ми будемо володіти українською, для багатьох із нас, рідною мовою*, яка є підґрунтям розвитку кожної нації, народу, адже без мови немає народу, тим швидше подолаємо суспільно-політичну кризу. На думку спадають слова відомого українського письменника Панаса Мирного: «Найбільше і найдорожче добро у кожного народу – це його мова» [4]. Для нас важливо зрозуміти ставлення кожного українця до української і культури.

Як засвідчує аналіз творчих робіт учнів 7–8 класів з теми «Для чого потрібно вивчати українську мову?», молоде покоління українців свідомо ставиться до вивчення української мови, глибоко шанує мовні традиції та дбає про розвиток української культури і мови. Пропонуємо деякі цитати із творів:

«Кожен із нас повинен знати рідну мову та вивчати її. Знання рідної мови свідчить про високоосвіченість, духовність, культурність людини. Річ у тому, що рідна мова обслуговує всі сфери діяльності суспільства».

«Українська мова – це мова нашої Батьківщини. Нею матуся співала нам лагідних колискових пісень, зверталася до нас ласкавим словом. Ми – діти України, тому було б неправильно не знати рідної мови».

«Я пишаюся тим, що українська мова – моя рідна, яку я знаю з дитинства, адже вона наймелодійніша в світі».

Загальновідомо, що українська мова виділилася з праслов'янської мови у VI–VII ст. Вищою формою національної мови є, безперечно, літературна мова. Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік, коли вийшли друком три

перші частини «Енеїди» Івана Петровича Котляревського, однак основоположником сучасної української літературної мови став Тарас Григорович Шевченко, який відібрав із народної мовної скарбниці багаті лексико-фразеологічні пласти, відшліфував орфоепічні та граматичні норми, поєднав її різнотипні стильові засоби.

Українська мова своєю красою і багатством давно привертала увагу багатьох учених. Коли йдеться про походження української мови, переважна більшість зацікавлених сприймає цю проблему як походження сучасної української мови, тобто тієї, яку воничують щодня по радіо й телебаченню, проте, треба пам'ятати, що національна мова складається з двох самостійних гілок: спільної для всієї нації літературної мови, вдосконаленої майстрами художнього слова, і мови народної, яка досить відрізняється у різних діалектних ареалах [1].

Варто пам'ятати, що українська мова є однією з найдавніших індоєвропейських мов. Про це свідчить і наявність архаїчної лексики, і деякі фонетичні та морфологічні риси, які зберегла наша мова впродовж віків. Давність української мови доводили як українські, так і зарубіжні вчені: Г. Півторак [5], В. Русанівський [6], П. Шафарик [7], О. Шахматов [8] та ін.

Не треба забувати, що за милозвучністю її найчастіше ставлять нарівні з італійською. А на Всесвітньому конкурсі краси мов, який відбувся 1934 року в Парижі, українська мова зайняла третє місце (на першому – французька, на другому – перська).

Шанувати українську мову, водночас необхідно з великою пошаною ставитися і до інших мов, якими розмовляють громадяни України. У багатьох країнах існує білінгвізм (тобто двомовність) – використання двох мов у межах однієї держави або соціальної спільноти. Наприклад, у Європі, у Люксембурзі основна місцева мова – летцебургиш, а офіційними мовами є французька та німецька. В Бельгії три державні мови – фламандська, французька та німецька, в Канаді – англійська та французька. Певна частка мешканців цих країн є білінгвами та полілінгвами, зокрема в Канаді 17 % двомовних.

Позитивним, на нашу думку, є те, що за останні десятиліття велика увага звернена урядом на нормативно-правове законодавство щодо виконання Конституції України (ч. 1 ст. 10) та інших законів про вивчення й застосування української мови. Зокрема, 16 липня 2019 р. набрав чинності Закон України «Про забезпечення функці-

онування української мови як державної» [3], стаття 21 «Державна мова у сфері освіти», якого повністю відображає зміст статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту», якою встановлено, що мовою освітнього процесу є державна мова.

У рішенні Конституційного Суду України від 16 липня 2019 р. № 10-р/2019 про визнання Закону України «Про освіту» таким, що повністю відповідає Конституції України, чітко зазначено, що «українська мова як державна є обов'язковою на всій території України у державній сфері, а також в публічних сферах суспільного життя, у тому числі у сфері освіти», а також підкреслюється, що «мова – унікальний феномен, що є засобом соціалізації, формою реалізації потенціалу кожної людини, а знання державної мови сприяє соціалізації особи та є засобом запобігання дискримінації» [3].

У рішенні від 22 квітня 2008 р. № 8-рп/2008 у справі про мову судочинства Конституційний Суд України зазначив, що «статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами». Тому незастосування державної мови відповідно до вимог закону, зокрема в освітній сфері, є зневагою до державної мови, порушенням приписів Конституції України, що є неприпустимим.

Згідно зі ст. 9 цього ж Закону володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків зобов'язані, зокрема керівники закладів освіти всіх форм власності, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники, крім іноземців чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та/або наукових установ і працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови.

У зв'язку з цим вкотре наголошується на необхідності застосування державної мови в робочий час науково-педагогічними, педагогічними та іншими працівниками закладів освіти. Державна мова має використовуватися в межах освітнього процесу, під час проведення навчальних занять (окрім занять із навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти, викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин), у спілкуванні вчителів, викладачів, іншого персоналу закладів освіти як зі здобувачами освіти (вихованцями), так і між себе. Під час організації освітнього процесу незалежно від його форми (урок, лекція, практичне, семінарське, лабораторне заняття, гурткова робота тощо) необхідно використовувати навчальні мате-

ріали, виготовлені державною мовою (крім занять з навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин).

Ураховуючи освітні запити учнів та їхніх батьків, кадровий, потенціал і матеріально-технічне забезпечення, заклад освіти має розробляти та використовувати в освітній діяльності освітню програму на кожному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти або наскрізну освітню програму з відповідним мовним компонентом (без вивчення/із вивченням мови національної меншини, вивченням однієї чи кількох іноземних мов тощо). Отже, згідно з освітньою програмою закладу освіти під час проведення навчальних занять із навчальних предметів, які викладаються іноземними мовами або мовами національних меншин, застосовується відповідна мова поряд із державною мовою.

Наступна теза – *розвиток культури, формування на її основі національної свідомості*, які виробляються, споживаються і передаються новим поколінням, адже культура – це ментальність, серце і душа українського народу. За визначенням більшості енциклопедичних словників, українська культура є сукупністю духовних і матеріальних цінностей, створених українським народом упродовж його історії.

Шануючи минуле нашої нації, її історичні традиції та досягнення, завжди маємо пам'ятати, що культурні надбання українського народу необхідно зберігати й поповнювати, адже, на думку першого президента УНР М. Грушевського, народ, який не шанує свого минулого, не має сьогодення і не матиме майбутнього [2].

Переконана в тому, що для української національної культури основоположною базою є народна культура, на основі якої поступово сформувалися професійні наука, література, мистецтво. Відтак, завдання нинішнього покоління, усвідомлюючи свою солідарну відповідальність перед прийдешнім поколінням, передати це культурне надбання майбутнім поколінням.

Підсумовуючи викладене попередньо, хочу з відповідальністю зазначити, що за таких умов Українська держава, українська мова у ХХІ столітті матиме всі можливості, політичний вплив на формування морально-громадських цінностей, мовленнєвої культури особистості, людини майбутнього, яка буде розвивати й примножувати мовні, освітні та культурні надбання нашого народу.

Список використаних джерел

1. Булига А. В., Сайфуліна О. С. Походження української мови. *Збірник наукових праць ДонНАБА*. 2016. Вип. 3. С. 5–7.
2. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. 2-ге вид. Київ : Відродження, 1913. 35 с.
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
4. Панас Мирний. *Рідна мова*. 1920.
5. Півторак Г. П. *Українці: звідки ми і наша мова*. Київ : Знання, 2003. 202 с.
6. Русанівський В. М. *Історія української літературної мови* Київ : Генеза. 2001. 297 с.
7. Шафарик П. Славянское народописание. *Slowansky' národopis* / Пер. О. М. Бодянского]. Москва : Университетская тип. 1843.
8. Шахматов А. *Украинский народ в его прошлом и настоящем*. В 2-х т. [под ред. Ф. К. Волкова, М. С. Грушевского и др.]. Санкт-Петербург, 1914–1916.

Марченко Катерина Сергіївна,
*завідувач відділу психолого-методичного
забезпечення Центру позашкільної роботи
Святошинського району м. Києва*
Ковганич Галина Григорівна,
*методист Центру позашкільної роботи
Святошинського району
м. Києва*

ТРЕНІНГ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ «ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ»

У статті автори актуалізують проблеми духовно-морального виховання дітей та учнівської молоді, розглядають ціннісні суспільні орієнтації, аналізують проблеми духовного і морального розвитку особистості у практиці роботи закладів освіти.

Ключові слова: *духовність; моральність; духовно-моральний розвиток учнів та учнівської молоді; виховна діяльність з учнями.*

Мета тренінгу: формування в учасників системного бачення процесу духовно-морального розвитку й виховання дітей та учнівської молоді; актуалізація потреби у вдосконаленні та оновленні практики виховної діяльності з учнями.

Завдання тренінгу:

- ознайомити учасників з сучасними методологічними підходами, основними принципами організації духовно-морального розвитку й виховання учнів;
- здійснити аналіз проблеми духовно-морального розвитку й виховання дітей та учнівської молоді у практиці роботи закладів освіти;
- ознайомити з новими досягненнями в галузі наукових досліджень з даної проблеми;
- стимулювати творчу рефлексію щодо пошуку перспективних технологій духовно-морального розвитку й виховання учнів;
- сформувати в учасників уміння та навички визначення перспектив виховної діяльності з учнями в контексті обговорюваної проблеми;
- окреслити завдання учасників щодо підвищення якості й результативності процесу духовно-морального розвитку;

- мотивація учасників на підвищення якості й результативності процесу духовно-морального розвитку;
- стимулювати подальшу пошукову, дослідницьку діяльність в контексті ключових проблем семінару.

Цільові групи: класні керівники, педагоги-предметники, представники адміністрації закладів освіти, психологи, соціальні педагоги.

Кількість учасників: 25–30 осіб

Тривалість тренінгу: 2 год

Очікувані результати: підвищення поінформованості педагогів про продуктивні технології й кращі практики духовно-морального розвитку особистості; підвищення мотивації та набуття необхідних умінь і навичок з духовно-морального розвитку учнів в освітньому середовищі закладу освіти; встановлення партнерських зв'язків і контактів між педагогами і батьками щодо духовно-морального розвитку учнів.

І. ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

№ з/п	Тематика	Форми роботи	Тривалість (хв)
1.	Відкриття тренінгу. Окреслення цілей та завдань роботи.	Інформаційне повідомлення	5 хв
2.	Вироблення правил роботи групи. Вправа «Правила нашої роботи»	Мозковий штурм	10 хв
3.	Визначення очікувань учасників. Вправа «Ми хочемо дізнатися»	Робота в групах	10 хв
4.	Вправа «Реалії і перспективи духовно-морального виховання»	Міні-лекція	15 хв
5.	Робота з ключовими поняттями. Вправа «Палітра цінностей»	Робота в групах	15 хв
6.	Вправа на активізацію «Ковпак мій трикутний»		5 хв
7.	Вправа «Абетка якостей моральної особистості»	Мозковий штурм	10 хв
8.	Вправа «Підходи в організації духовно-морального розвитку особистості»	Робота в групах	15 хв
9.	Вправа на активізацію «На відпочинку»		5 хв
10.	Вправа «План дій»	Робота в групах	15 хв
11.	Підбиття підсумків роботи. Вправа «Незакінчені речення»	Робота в колі	10 хв
12.	Історія для натхнення «Два вовки»	Оповідка	5 хв

II. СЦЕНАРНИЙ ПЛАН ТРЕНІНГУ

2.1. Відкриття тренінгу. Окреслення цілей та завдань роботи (5 хв)

Мета: привернути увагу до змістових акцентів групової роботи, наголосити на важливості проблеми, мотивувати до активної участі у її розв'язанні.

Обладнання: заставка із тематичною цитатою.

Хід вправи: ведучий актуалізує стрижневу проблему тренінгу: «Батьки і педагоги кінцевим результатом об'єднаних виховних впливів на дітей та підлітків декларують формування морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал і патріот.

У концепції «Нова українська школа» зазначається, що процес виховання ґрунтується на цінностях: загальнолюдських, національних, морально-етичних, соціально-політичних. Звідси, можемо зробити два висновки. По-перше, що духовно-моральний розвиток особистості є одним з основних складників змісту і процесу виховання дітей та учнівської молоді. (Проводить презентацію мети та завдань заняття, ознайомлює учасників із регламентом, структурною побудовою і особливостями роботи). І, по-друге, змістове наповнення виховання у сучасній школі визначається цінностями і ставленням особистості до себе і людей, суспільства і держави, природи і здоров'я, праці та мистецтва, тобто – до соціального і природного довкілля та самої себе.

Сучасному вихованню має бути властива випереджальна роль. Воно повинно перетворитися на засіб відродження культури і, водночас, зупинення соціальної деградації; стати стимулом пробудження високих моральних чеснот і якостей; інструмент забезпечення варіантів позитивної самореалізації, вироблення особистісної відповідальності за власний життєвий проект, розвиток та процвітання місцевих громад і суспільства в цілому.

Осмисленню ключових життєвих цінностей і пошуку відповідей на питання «Як допомогти дитині виробити власний смисло-ціннісний стрижень?» і присвячено наш тренінг. Сподіваємося, що у підсумку, об'єднаними зусиллями ми зможемо продуктивно поповнити методичну скарбничку педагога-виховника».

Далі коротко презентуються мета і завдання спільної діяльності.

2.2. Вироблення правил роботи групи. Вправа «Правила нашої роботи» (10 хв)

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення і дотримання певних правил, на яких базується спілкування і взаємодія в групі; прийняти правила що забезпечуватимуть продуктивну роботу під час тренінгу.

Обладнання: заздалегідь прикріплений на видному місці ватман із написом «Правила нашої роботи», маркери.

Хід вправи: ведучий пропонує учасникам сформулювати правила роботи групи, які допоможуть їм продуктивно працювати. Учасники вносять свої пропозиції. Кожна пропозиція обговорюється в групі, і якщо всі згодні, записується на плакаті «Правила нашої роботи».

До уваги ведучого! Якщо учасники мляво пропонують варіанти правил групи, ведучим тренінгу може бути запропоновано початковий перелік:

- цінувати час, говорити по-черзі, коротко й чітко;
- бути позитивним у висловах і ставленнях до інших;
- говорити та діяти від свого імені;
- слухати інших, не перебиваючи;
- правило добровільності й активності;
- правило «Стоп!»;
- правило конфіденційності тощо.

2.3. Визначення очікувань. Вправа «Ми хочемо дізнатися» (10 хв)

Мета: визначити очікування учасників від тренінгу.

Обладнання: плакат «Ми хочемо дізнатися», стікери, фломастери.

Хід вправи: ведучий об'єднує учасників у 5 груп за явищами природи (*веселка, дощ, іній, роса, злива*). Кожна група протягом 5 хвилин має написати на стікерах про що вони хотіли б дізнатися з оголошеної теми тренінгу. Відповіді груп зачитуються і прикріплюються на плакат «Ми хочемо дізнатися».

2.4. Міні-лекція «Реалії і перспективи духовно-морального виховання» (15 хв)

Мета: актуалізувати досвід учасників, сприяти підвищенню поінформованості у проблемному тематичному полі, активному, груповому аналізу й обговоренню нового матеріалу.

Обладнання: м/м презентація «Духовно-моральне виховання: реалії сьогодення і найближчі перспективи».

Хід вправи: під час міні-лекції ведучий, використовуючи наочні матеріали (плакати, малюнки, діаграми, схеми, відеофільми чи уривки кінофільмів) презентує групі необхідну інформацію з питань, які винесені на розгляд.

До уваги ведучого! Зміст міні-лекції має бути закріплений у подальших вправах чи групових дискусіях тощо.

2.5. Робота в групах. Вправа «Палітра цінностей» (15 хв)

Мета: сприяти усвідомленню учасниками важливості ціннісного підґрунтя власного розвитку і життєздійснення.

Обладнання: заставка м/м презентації із назвою вправи і класифікацією цінностей на: загальнолюдські, національні, сімейні, демократичні та християнські; 5 аркушів паперу форматом А-3, стікери, фломастери.

Хід вправи: ведучий допомагає учасникам об'єднатися у 5 підгруп за підвидами цінностей і пропонує завдання: упорядкувати конкретні переліки цінностей за означеними підвидами. Напрацювання груп записуються на аркушах і презентуються та обговорюються у великому колі.

До уваги ведучого! Оскільки, класифікацій цінностей існує величезна кількість, для ефективності роботи підгруп, ведучий може спрямовувати пошукову активність учасників за допомогою довідково-інформаційних матеріалів «Види цінностей».

2.6. Вправа на активізацію «Ковпак мій трикутний» **(5 хв)**

Мета: зняти напруження, підвищити рівень уваги і зосередженості.

Хід вправи: всі учасники стоять у колі. Ведучий спочатку зачитує коротенький віршик:

Ковпак мій трикутний.
Трикутний мій ковпак.
Якщо він не трикутний,
То це не мій ковпак.

Потім ведучий домовляється з учасниками послідовно переставати вимовляти певні слова, замінюючи кожне слово певним рухом: замість слова «ковпак» учасники мають поставити над головою руки «будиночком»; замість слова «мій» – покласти долоню собі на груди; слово «трикутний» зображується вибракуванням трьох пальців (склад «тре») і відведенням уперед ліктя правої руки (частина слова «трикутний»); заперечувальна частка «не» показується характерним помахом руки.

Кожен варіант заміни ведучий повільно проговорює і показує, послідовно ускладнюючи інструкцію, аж допоки увесь віршик проговорюється лише ведучим, а групою – показується у повній тиші.

Поступово темп виконання вправи прискорюється. Ведучий має слідкувати, щоби усі учасники працювали синхронно, в одному темпі.

Розминка завершується, коли у групи виходить показувати віршика зі швидкістю розмовної мови.

2.7. Вправа «Абетка якостей моральної особистості» **(10 хв)**

Мета: окреслити потенційні характеристики моральної особистості.

Обладнання: два аркуші паперу формату А-3, стікери, маркери; два примірники абетки української мови.

Хід вправи: ведучий об'єднує учасників у дві підгрупи, пропонуючи учасникам обрати для себе кольоровий стікер жовтого чи зеленого кольору. Далі групи отримують завдання упорядкувати абетку моральних якостей особистості. Напрацювання презентуються у великому колі, однакові якості у різних переліках підкреслюються. Ведучий резюмує підсумки спільної роботи.

2.8. Робота в групах.

Вправа «Підходи в організації духовно-морального розвитку особистості»

(15 хв)

Мета: збагачення інструментально-методичного арсеналу учасників.

Обладнання: 5 аркушів формату А-4 з описами методологічних підходів до виховання особистості.

Хід вправи: ведучий об'єднує учасників у 5 підгруп, кожна з яких отримує картку з характеристиками певного методологічного підходу, вивчає інформацію і потім – коротко презентує сприятливість свого підходу для духовно-морального розвитку особистості.

2.9. Вправа на активізацію «На відпочинку»

(5 хв)

Мета: активізувати групу для подальшої роботи.

Хід вправи: ведучий розповідає учасникам, які стоять у колі, історію про мисливця і супроводжує її рухами: «Фотомисливець прокинувся, потягнувся, умився, торкнувся гарячого горня, обпікся, схопився за кінчик вуха, узяв фоторушницю, вийшов з намету, пішов на полювання. Іде – трава висока, дерева великі, сонечко припікає, піт стікає. Біжить заєць – «клац», летить качка – «клац», біжить вовк – геть від нього. (Темп пришвидшується)... піт стікає, сонечко припікає, дерева великі, трава висока. Добіг до намету, защеппнув його. Уф-ф!» Учасники мають повторювати всі рухи за ведучим.

2.10. Вправа «План дій»

(15 хв)

Мета: окреслити перелік можливих методичних заходів для роботи з педагогічними колективами.

Обладнання: 10 примірників матеріалів інформаційно-методичного конструктора.

Хід вправи: модератор об'єднує учасників у пари або у трійки; групи отримують інформаційно-методичний конструктор і упродовж 5-ти хвилин обирають із запропонованого переліку три, на їхню думку, найнеобхідніші методичні заходи, які сприятимуть підвищенню обізнаності колег-педагогів з проблематики духовно-морального розвитку учнів у закладах освіти, де вони працюють.

Напрацювання груп презентуються у великому колі і коротко аргументуються.

2.11. Підбиття підсумків роботи. Вправа «Незакінчені речення» (10 хв)

Мета: підбити підсумки тренінгу, отримати зворотний зв'язок від учасників.

Обладнання: Плакат «Незакінчені речення», невеликі аркуші паперу (за кількістю учасників), фломастери.

Хід вправи: ведучий звертає увагу учасників на плакат «Незакінчені речення» і просить пригадати очікування, що були визначені ними на початку тренінгу і пропонує письмово сформулювати свої враження від спільної роботи, продовжуючи речення:

- Найбільш корисним для мене було...
- Найцікавішим для мене виявилось...
- На прощання я бажаю усім....

Коли всі учасники впорються із завданням, вони по черзі підходять до плакату, зачитують власні підсумки і прикріплюють написане до плакату.

2.12. Історія для натхнення «Два вовки» (5 хв)

Мета: завершити тренінг на позитивній ноті, спонукати учасників до продовження розмови у своїх педагогічних колективах.

Хід проведення: ведучий дякує учасникам за активність і продуктивну співпрацю і дарує на завершення роботи історію для натхнення: «Ми завершуємо наш тренінг, скоро розійдемося по своїх домівках, продовжимо працювати з дітьми, разом відшукуючи відповіді на небуденні питання сенсу життя людини у середовищі інших людей. Дозвольте подарувати вам на прощання коротку оповідку, сподіваючись, що вона стане у пригоді.

Колись давно старий індієць відкрив своєму онукові життєву істину: «У кожній людині постійно точиться боротьба, дуже схожа на поєдинок двох вовків. Один вовк являє зло, заздрість, ревнощі, жаль, егоїзм, амбіції, брехню... Інший вовк уособлює добро, світло, любов, надію, істину, турботу, вірність...». Маленьке хлопчечко, зворушене до глибини душі словами діда, на якусь мить замислилося, а потім запитало: «А який вовк врешті-решт перемагає?». Старий ледь помітно посміхнувся і відповів: «Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш».

Пам'ятайте про ці прості й водночас мудрі слова, коли разом із своїми колегами будете говорити власним учням про те для чого потрібні людині життєві цінності».

Масловська Людмила Григорівна,
*вчитель-методист української мови
та літератури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ*

РОЗВИТОК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 5–8 КЛАСІВ НА ЗАСАДАХ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розглянуто розвиток особистості здобувачів освіти (5–8 класи) на засадах культурно-мовних цінностей. На основі наукового осмислення проблеми окреслено суть понять «ефективність формування національно-мовної особистості», «нові форми та методи навчальної діяльності», «культура мовлення як складова загальної культури особистості», «інноваційні процеси в освіті», «вправи і завдання для підвищення культури мовлення здобувачів освіти» та ін. Увагу сконцентровано на вправах і завданнях для підвищення культури мовлення здобувачів освіти, згрупованих за ознаками мовлення.

Ключові слова: здобувачі освіти; нові форми і методи навчальної діяльності; культура мовлення; інноваційні процеси в освіті; відео-лайфхаки – експрес-уроки О. Авраменка; довідник-пам'ятка «Сходінки до підвищення мовленнєвої культури здобувачів освіти»; аутотренінг для вчителя.

*Наука чужою мовою не пускає
в людині глибокого коріння.*

Іван Огієнко

Реформування в Україні загальної середньої освіти в сучасних умовах передбачає виховання національно свідомої, різнобічно розвиненої особистості з високими моральними цінностями. Пріоритетним освітнім завданням є підготовка здобувачів освіти до активної життєдіяльності в умовах сьогодення. Потреба суспільства в активних, творчих, діяльних, обдарованих, інтелектуально й духовно розвинених громадянах зумовлює орієнтацію освітнього процесу на становлення й розвиток особистості, яка здатна також і до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, уміє використовувати

вати здобуті знання для творчого розв'язання життєвих проблем, прагне реалізувати себе.

Провідну роль в особистісному розвитку здобувачів освіти в країні відіграє українська мова. Адже мовна особистість учня формується переважно на мові, на лексико-понятійному арсеналі та її засобах, а розкривається як освічена яскрава індивідуальність.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти провідними завданнями навчання української мови в середній та старшій школі є:

- подальший розвиток мотивації до вивчення мови, засвоєння через мову історії, культури народу, моральних та естетичних цінностей, формування духовного світу учнів, їх світоглядних переконань, громадянських якостей, утвердження за допомогою засобів мови національних і загальнолюдських цінностей;

- розвиток умінь вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та відстоювати власну думку, вести дискусію, оцінювати життєві явища, моральні, суспільні, історичні та інші проблеми сучасності, висловлювати щодо них власне ставлення, досягати взаєморозуміння та взаємодії з іншими людьми;

- удосконалення базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь і навичок, узагальнення та поглиблення знань здобувачів освіти про мову як суспільне явище;

- вироблення вмінь орієнтуватися у різноманітній інформації українською та іншими мовами, користуватися сучасними інформаційними комунікаціями (Інтернетом, системою дистанційного навчання тощо), провадити пошуково-дослідницьку діяльність (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості), застосовувати на практиці здобуті у процесі вивчення мови знання, набуті вміння та навички;

- удосконалення під час провадження дослідницької діяльності навичок самостійної навчальної діяльності, саморозвитку, самоконтролю, розвиток художньо-образного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей учнів, їх емоційно-духовної сфери, естетичних смаків і загальної культури [3].

Одне з найважливіших завдань учителя української мови полягає в підготовці мовної особистості здобувача освіти. У науково-методичних дослідженнях це поняття широко застосовується останнім часом у зв'язку з розробкою комунікативного підходу до

навчання мови. Мовною особистістю називають людину, яка виявляє високий рівень мовної й мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людину, здатну репрезентувати себе в суспільстві засобами мови. Саме на рівні мовленнєвої особистості з'являється національно-культурна специфіка мовної особистості [1, с. 258–264].

Нині основною метою навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах є формування в здобувачів освіти комунікативної компетентності. Це має бути особистість, яка не тільки знає мову, а й вільно користується нею з урахуванням різноманітних життєвих ситуацій і до триманням культури спілкування [11, с. 5–8].

Проблемі формування мовної особистості приділено велику увагу в дослідженнях Г. Богіна, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Н. Голуб, С. Карамана, В. Карасика, Ю. Караулова, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилук, Л. Скуратівського та ін. У їхніх працях розглядається сутність і рівнева модель мовної особистості, розвиток таких її складників, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак, мовно-ціннісні орієнтації.

Серед стратегічних завдань, спрямованих на формування мовної особистості здобувача освіти, відзначимо основні із них:

- ознайомлення здобувачів освіти із мовною системою;
- удосконалення вмінь ефективно сприймати інформацію в усній формі (аудіювання) і в письмовій (читання);
- розвиток умінь конструювати тексти у формі монологу (усно і письмово) і діалогу;
- систематичне вдосконалення мовлення здобувачів освіти шляхом:
 - а) збагачення його новими словами, фразеологізмами, за-казками, прислів'ями й крилатими висловами;
 - б) урізноманітнення його граматичними засобами;
 - в) розвитку стилістичної вправності;
- удосконалення загальнонавчальних умінь і навичок (тактичних, стратегічних, творчих);
- соціокультурний розвиток (світоглядний, народознавчий, естетичний, етичний).

В основу сучасного освітнього процесу покладено співробітництво й продуктивне спілкування здобувачів освіти, спрямоване на спільне розв'язання проблем, формування здібностей виділяти

важливе, ставити пізнавальні цілі, планувати діяльність, критично міркувати, бути відповідальним у досягненні результатів.

Для активного навчання здобувачів освіти мовлення сучасними технологіями передбачено застосування різних форм навчальної діяльності. Так, на уроках української мови все частіше використовуємо групову форму, яка значно розширює можливості співпраці учнів, активізуємо та розвиваємо мовленнєві здібності, актуалізуючи потенційні можливості здобувачів освіти, формуючи позитивне ставлення до навчання, забезпечуючи його мотивацію.

Важливу роль відіграє проектна діяльність, що передбачає діяльність як на рівні вчителя, так і на рівні учнів. Підготовка учнями особистісно значущих проектів на лінгвістичні, міжпредметні, соціокультурні теми – це дієвий чинник саморозвитку підростаючого покоління.

Значну увагу приділяємо формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, найвищим рівнем розвитку яких є творчі вміння, що передбачають володіння стратегічними методами пізнання – моделювання, системно-структурний аналіз, прогнозування, асоціації, аналогія тощо. Результатом навчання має стати не засвоєння знань, умінь і навичок, а формування основних компетентностей, які забезпечують успіх практичної діяльності.

Ефективність формування національно-мовної особистості залежить від цілеспрямованого пошуку шляхів удосконалення організації рідномовної освіти, свідомого проектування змісту навчання на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів.

Ця проблема постійно в полі зору науковців, які переосмислюють мету й результати мовної освіти, висвітлюють нове бачення змісту шкільного курсу української мови, визначають пріоритетні технології навчання мови, шляхи і способи як взаємодії вчителя й здобувачів освіти, здобувачів освіти між собою. Також цій проблемі надають перевагу вчителі, які прагнуть відшукати ефективні методики активізації навчально-пізнавальної діяльності на уроці, спрямованої на розвиток пізнавального інтересу до навчального предмета, на формування компетентної мовної особистості здобувача освіти.

Культура мовлення як складова загальної культури особистості є одним із найважливіших показників соціалізації особистості.

Процес опанування мови та її культури пов'язаний зі здобуттям навичок правильно розмовляти й писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати мовні знання, грамотно застосовувати їх. Досконале володіння мовою стає важливим компонентом загальної культури особистості, сприяє грамотній підготовці фахівців у різних сферах, оскільки саме творче використання засобів мовлення повною мірою виявляє професійні обдарування особистості, сприяє самовираженню. Чим повніше сформоване вміння спілкуватися, тим якісніше здійснюватиметься будь-яка діяльність.

Поряд із засвоєнням теоретичних знань спостерігається зростання інтересу до процесу творчості та до вміння людини грамотно спілкуватися, доносити свою думку до співрозмовника. Формування культури мови – одна з нагальних проблем сьогодення, не лише філологічна, а й соціальна, оскільки вона в той чи інший спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікацій в сучасному світі.

Якщо в багатьох важливих процесах людині допомагають складні механізми (комп'ютери, сканери, обчислювані машини), то спілкування, як і творчість, не може бути механічною.

У наш час школа залишається чи не єдиним центром впливу на культуру мовлення учня, адже засоби масової інформації, на наш погляд, діють у зворотному напрямку. Завдання вчителя – управляти процесами формування культури мовлення, йдучи від простого до складного: створювати ситуації, що сприяють мовленнєвій активності школяра, розвивають його уяву, асоціативне мислення, здатність розуміти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися.

Робота над формуванням культури мовлення має відповідати таким основним дидактичним вимогам:

- урахування вікових особливостей здобувача освіти ;
- мають бути задіяні всі види мовленнєвої діяльності;
- поступове ускладнення навчальних завдань;
- опора на текстову основу;
- розвиток різних видів пам'яті;
- урахування морального рівня вихованості.

Сучасний учень – сучасний учитель. Тому найефективнішим засобом досягнення мети є використання нових форм та методів роботи. Інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань, активне функціонування інтелектуальних і вольових сфер,

сприяє розвитку творчої особистості. Та скільки б не говорили про інноваційні процеси в освіті, ніколи не втратять своєї актуальності дидактичні заповіді В. Сухомлинського. У книзі «Сто порад учителю» він зазначав: «Невикорінною духовною потребою будь-якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вони знаходять радість та повноту життя», «Мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб розкривати сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці» [10, с. 507].

При визначенні мети та завдань уроку враховую те, що є, на нашу думку, найголовнішою умовою оновлення освітнього процесу. Це – гуманістичність. Тож прагнемо оперувати словами «спонука-ти», «сприяти», «допомогти», «забезпечити» тощо (замість звичних «навчити», «розвивати», «формувати», «виховувати»). Довіряємо учням, стимулюючи ініціативність, створюючи ситуацію успіху для кожного.

На початку XXI ст. спостерігається ускладнення сфер мовної комунікації, що обумовлено використанням нових інформаційних технологій, мови Інтернету – комп'ютерний сленг створюється на базі професійного мовлення.

Ми розрізняємо поняття «культура мови» і «культура мовлення».

Культура мови – розділ філологічної науки, що вивчає функціонування мови в суспільстві з погляду її нормативності і визначає правила користування літературною мовою [5, с. 17].

Культура мовлення – дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування [Там само].

Формуючи мовленнєву культуру на уроках української мови та літератури, спираюся на такі принципи: комунікативний; когнітивний; градуальності; варіативності; цілісності та інтеграції процесів формування лексико-граматичної будови мовлення; створення та підтримання позитивного емоційного фону. Педагогічна практика свідчить, що нестандартні уроки корисні тому, що саме вони є найефективнішим засобом для організації колективної пізнавальної діяльності в дослідницькій роботі школярів, що сприяє досягненню високих результатів в освіті старшокласників [3, с. 44–49].

Уроки української мови повинні формувати в учнів сукупність уявлень про досконалу мову, тобто мовний естетичний ідеал, який

є критерієм естетичного смаку і реалізується у вигляді вимог до зразкової мови. Естетичне ставлення до мови викликається такими якостями літературної мови, як багатство засобів вираження, його звучність і мелодійність, експресивність одиниць мови, доречність вживання мовних засобів у різних стилях мови.

Ознаки культури мовлення. Порадник «Як досягти успіху?»

Змістовність. Продумай тему і основну думку висловлювання; розкривай тему повністю, але без зайвих слів, не пиши і не говори того, чого не розумієш.

Послідовність. Говори зв'язно, логічно, за написаним або продуманим планом (тезами), не перестрибуй з одного на інше. Дбай про переходи («місточки»), висновки, узагальнення.

Багатство. Уникай повторів, банальностей, порожніх фраз, користуйся різноманітними, але зрозумілими тобі мовними засобами, не повторюй тих самих слів, однакових речень, уникай монотонності, однакової структури речень.

Точність. Добирай найбільш точні слова, чітко формулюй думку, якщо необхідно при потребі звернись до тлумачного, синонімічного словника.

Виразність. Виділяй найважливіші місця, виражай своє ставлення до того, про що говориш.

Правильність. Дотримуйся мовних норм (правильної вимови, побудови речень).

Доцільність. Вмій оцінити ситуацію спілкування і засоби, які найкраще підходять для неї. Завжди враховуй, з ким розмовляєш, з якою метою, де.

Образність. Підбирай слова і речення, які яскраво, емоційно можуть впливати на слухача.

*Вправи і завдання для підвищення культури мовлення
здобувачів освіти, згруповані за ознаками мовлення*

Вправи для забезпечення доречності мовлення:

1. Складіть діалоги, враховуючи ситуацію мовлення, на такі теми: розмова на автобусній зупинці, зустріч матері й дочки (батька й сина) на вокзалі, обговорення двома подругами переглянутого фільму, обмін новинами членів сім'ї після робочого дня.

2. Прочитайте текст. Доведіть доречність авторської мови. Якими лексичними і синтаксичними засобами скористався автор?

У нас криги розбиває блакитний березень. Спочатку він парубкує в лісах – видобуває з-під снігу ще не розщібнуті проліски, потім розморожує сік у березі, і коли вона блисне щасною сльозою, – йде на річки й озера.

Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються криголами, – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся – над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига й радісно зітхає вивільнена хвиля. Як їй любо після темені заграти сонцем та вдарити в бубни примкнутих човнів, щоб підскочили вони вгору, рвонули свої кайдани та згадали.

Вправи для розвитку логічного мовлення та на усунення логічних суперечностей

1. Складання пропозицій. Здобувачам освіти пропонується об'єднати в одне речення три слова, не пов'язані за змістом. Наприклад: ніч, весло, фарби. Треба скласти якомога більше пропозицій, які обов'язково включали б в себе ці три слова (можна міняти відмінок і використовувати інші слова).

2. Пошук аналогів. Назвати який-небудь предмет або явище, наприклад, «птах». Необхідно виписати якомога більше його аналогів, тобто інших предметів, схожих із ним за різними істотними ознаками. Сонце – логічний ланцюжок: птах – небо – сонце, літак – логічний ланцюжок: птах – політ – літак.

3. Способи застосування предмета. Називається предмет, наприклад, «книга». Треба назвати якомога більше різних способів його застосування: книгу можна використовувати як підставку для чогось. Перемагає той, хто вкаже більше різних функцій предмета. Ця гра розвиває здатність концентрувати мислення на одному предметі, вміння вводити його в самі різні ситуації і взаємозв'язку, відкривати в звичайному предметі несподівані можливості.

4. Виправити алогізми в переліках:

- Щодня кияни виходять на вулицю. До їх послуг – автобуси, трамваї, авто, таксі. Близько двох мільйонів пасажирів перевозить щодня міський транспорт і метрополітен.

- Редакторів нашого видавництва можна поділити на наукових редакторів, літературних редакторів і редакторів із науковим ступенем кандидата наук.

- Рукописи поділяються на ті, що потребують доопрацювання, ті, що не потребують його, і ті, що надійшли до видавництва із запізненням.

- Київська область строката щодо якості доріг. Є прекрасні бетонні, асфальтовані покриття. Є бруківки і поліпшені ґрунтові шляхи, а також широкі дво- і навіть трисмугові автостради.

- Реалізуємо гуртом і вроздріб тканини шторні, вовняні, для спецодягу, інші.

- Хочеться побачити Азію, Індію, екзотичні країни.

- Навчально-тренувальна фірма «Український народний сувенір» торгує товарами українських народних промислів: виробами з кераміки, скла, дерева, глини, витворами малярства, гончарства, ткацтва тощо.

6. Усуньте порушення закону суперечності:

- Спортсменка бігла одна в останній парі.
- Нарада обліковців Всеукраїнського перепису населення відкрилася в Жовтневому палаці культури. Його провела Київська міська державна адміністрація.
- Уже розвиднилося. Починають прокидатися після нічної служби прикордонники.
- Незважаючи на те, що студентська рада не працює, ніхто її роботу не контролює.
- І нині, пішовши на заслужений відпочинок, ветеран продовжує працювати на підприємстві.

Вправи для роботи над чистотою мовлення

Вправи на редагування.

Тепер підписку (передплату) на газети, журнали можна зробити в любому (будь-якому) поштовому відділенні.

Керівництво нашого підприємства рахує (вважає), що ваша фірма невчасно розраховується за пред'явлені (надані, отримані) послуги.

Другими словами (отже), з таким фінансуванням ми не зможемо як слід кормити (годувати) дітей.

Покорміть (нагодуйте) дітей і вложіть (вкладайте) їх спати. Поговоримо один на один (сам на сам).

Не мішайте (не заважайте) виступаючому! На тій неділі (наступного тижня) попрацюємо в округах.

Прилад надійний у роботі, єдиний його недостаток (недолік) – непривабливий дизайн [2, с. 38-45].

Відео-лайфхаки. В арсеналі вчителя є класичний набір півторахвилинних експрес-уроків від каналу «1+1», де Олександр Авраменко поважно розповідає про ті чи ті помилки. Ці відео можуть бути цікавими для обговорення й наведення власних прикладів на кожне із згаданих правил у класі. А можуть і принести користь усій родині, якщо їх перегляд залишити для домашнього завдання.

Вправи для покращення точності мовлення. Ввести в речення слова-пароніми

- **Адрес – адреса** (Адрес – письмове привітання ювілярові; адреса – місце проживання адресата) [8, с. 11].
- **Прозовий – прозаїчний** Прозовий – мовлення, не організоване ритмічно, не віршоване. (Леся Українка створила багато художніх речей неминущої вартості – ліричних віршів, поем, творів драматичних і прозових). Прозаїчний – буденне, нудне, одноманітне в житті. (У моїй уяві якось не вкладалося, що поет може працювати на такій прозаїчній посаді, як секретар сектора) [8, с. 52–53].

3. З переліку слів вибрати ті, які вживаються зі словами-паронімами, обґрунтувати свій вибір:

Хронічний (епізод, фільм, гастрит); чисельні (збори, різниця); корисні (вчинки, процедури); досвід (практичний, лабораторний); доповідь (змістовна, змістова); зауваження (змістового, змістовного) характеру; уряд (нинішній, теперішній); схарактеризуйте (обсяг, об'єм) понять; (обсяг, об'єм) дисертації; (обсяг, об'єм) відра; (рятувальний, рятувний) круг, експедиція; (рятувальний, рятувний) переправа, роботи, люди всіх (континентів, контингентів).

Вправа «Сполучуваність слів»

Завдання 1	Завдання 2	Завдання 3	Завдання 4
<i>А. Настільний</i>	<i>А. Кваліфікаційний</i>	<i>А. Абсолютний</i>	<i>А. Дощовий</i>
<i>Б. Настінний</i>	<i>Б. Кваліфікований</i>	<i>Б. Абсолютистський</i>	<i>Б. Дощовитий</i>
1. Теніс	1. Структура	1. Режим	1. Літо
2. Лампа	2. Екзамен	2. Спокій	2. Вода
3. Книга	3. Спеціаліст	3. Температура	3. День
4. Портрет	4. Комісія	4. Держава	4. Місяць
5. Підручник	5. Розряд	5. Чемпіон	5. Краплини
6. Годинник	6. Консультація	6. Монархія	6. Струмок
7. Розпис	7. Інженер	7. Безправ'я	7. Хмари
8. Словник	8. Завдання	8. Право	8. Потік
9. Записи	9. Випробування	9. Більшість	9. Осінь
10. Полиця	10. Порада	10. Прагнення	10. Погода

Багатство мовлення досягається мовними засобами, які в тексті не повторюються, а різноманітність забезпечує вираження однієї і тієї ж думки різними мовними засобами.

4. Постійне удосконалення і збагачення власного мовлення.

1. Прочитайте вислови. Як ви їх розумієте? Сформулюйте за ними тему, мету і завдання уроку за афоризмами.

Уміння вести розмову – це талант (Стендаль). 2. Мистецтво слухати – майже рівнозначне мистецтву говорити (П. Буаст). 3. Ну що б, здавалося, слова? / ...слова та голос – більш нічого, / а серце б'ється, ожива, як їх почує... (Т. Шевченко). 4. Я не на те, слова, ховала вас / і напоїла кров'ю свого серця, / щоб ви лилися, мов отрута млява, / і поїдали душі, мов іржа (Леся Українка).

2. Знайти лексичні помилки. Найстарший брат, нові інновації, преїскурант цін, вільна вакансія, пам'ятний сувенір, похід до кінотеатру, пориви вітру, підготовка до уроків, цікаві міроприємства, щонайміцніша нитка, змістовна відповідь, гігантський корабель [8, с. 142–158].

3. З'ясуйте значення слів кожного синонімічного ряду. Синоніми першого ряду введіть у складні речення. 1. Гарний, красивий, прекрасний, вродливий, дивний, чудовий. 2. Плести, скручувати, сукати, вити, тягнутися. 3. Завжди, раз у раз, повсякчас, постійно. 4. Шлях, путь, дорога, гостинець, шосе, тракт. 5. Хуртеча, вітрюга, завірюха, крутія, за-

вія, курява, юга. 6. Розуміти, тямити, збагнути, усвідомлювати, осмислювати.

□ Провести спостереження за усним мовленням своїх однокласників, друзів. Які помилки трапляються у їхньому мовленні? Створити рубрику «Зауваження до культури усного мовлення».

□ Виправте помилки в рекламі [8, с. 142–158].

- Авіаквитки до любого міста Америки.
- Елегантні та розкішні моделі весільного вбрання з Германії.
- Рослинний сироп швидко полегшує всі види кашелю у дітей та дорослих.

- Підписуйте і читайте! Підписний індекс.
- По питанням реалізації звертатися по телефону.
- Навчання у університетах США.
- Ваші фотографії приймуть участь у розігрішці призів.
- Найкращі квартири – по собівартості! (Лише на протязі місяця!).
- Святкування Нового року: Болгарія, Швейцарія, Словакія, Таїланд, Чехія.

Дискусія. Подискутуйте з теми «Чи потрібна культура мовлення у вік Інтернету?»

«Багато різних слів у мові, і кожне по-своєму цікаве. Чим більше людина знає слів, тим точніше і яскравіше він висловлює свою думку. Ось вам перше риторичне завдання».

Завдання: поставте правильний наголос у словах.

– Будьте уважні! Нехай ваша мова буде грамотною і красивою.

1 к. украї́нський, дові́дник, навча́ння, завда́ння,

2 к. сантиме́тр, нові́й, боро́дка, граблі́

3 к. гроше́й, дочка́ (але до́нька) о́лень

4 к. подруга одини́цять катало́г фено́мен

(При перевірці слова вивішуються на дошці і правильно ставиться наголос.)

Праця над підвищенням мовної культури складна, тривала, потребує багато часу й зусиль. Вона передбачає насамперед засвоєння норм літературної мови, в тому числі правильної вимови і наголошення слів; поповнення запасу слів, збагачення засобів образності й виразності.

Висока культура мови – це й висока культура думки, це висока загальна культура людини. А висококультурна, гармонійно розвинена людина – це ідеал, до якого повинен прагнути кожний член нашого суспільства.

«Сходинки до підвищення мовленнєвої культури учнів»

Видатний слов'янський оратор Феофан Прокопович підкреслював: «дар переконливого мовлення є той самий дар, що і дар лікування, бо лікування допомагає тілу, а переконлива мова лікує душі».

По-особливому для мене звучали ці слова, коли я стала вчителем.

Переконалася: чим досконаліше учні знають мову, тим краще вони мислять, легше і чіткіше висловлюють свої думки, глибше опановують навчальний матеріал з інших предметів.

Щоразу аналізую:

Який лексичний запас у моїх вихованців?

Чи відповідає сучасним нормам правильність їхнього мовлення?

Як навчити дітей слухати одне одного, влучно й красиво висловлювати свої думки?

Запитання «Як?», «Чому?» не дають спокою.

Сьогодні недостатньо створено методик, рекомендацій щодо розвитку у дітей уміння правильно говорити.

Так виникла потреба у створенні довідника-пам'ятки «Сходи́нки до підвищення мовленнєвої культури учнів», який допомагає школярам правильно й емоційно висловлювати свої думки.

Ці «сходи́нки» містять таблиці, коментарі – ті опори, які зорово й свідомо закріплюють у пам'яті слова.

Сходинка № 1. «Слухайте слово душею». Наголос. Запам'ятайте наголос

Байду́же	Оди́нацять	Тонкий
Вимо́ва	Озна́ка	Украї́нський
Ви́разно	Оле́нь	Черго́вий
До́чка	Помилки́	Чи́тання
Завда́ння	Прия́тель	Шко́да
Завжди́	Разо́м	
Кни́жки	Ста́рий	

Сходинка № 2. «Скажи мені що-небудь, щоб я тебе побачив». Типові помилки в мовленні учнів [8, с. 142–158].

Як слід говорити	Як не можна говорити
Брати участь	Приймати участь
Добрий за вдачею	Добрий по характеру
Доброї вдачі	
Говорити щиро, відверто	Говорити по душам
З кожним днем	День від дня
Упродовж дня	На протязі дня
Впродовж двох років	На протязі двох років
Навчатися (спілкуватися) рідною мовою	Навчатися (спілкуватися) на рідній мові
Відчиняти двері	Відкривати двері
Розгортати книгу	Відкривати книгу
Розплющувати очі	Відкривати очі
Чинити галас	Піднімати крик
Подорожній	Подорожуючий
Підсумкові заняття	Заклучні заняття

Чинний правопис	Діючий правопис
Для охочих здійснити	Для бажаючих здійснити
Відпочивальники	Відпочиваючі
Тішити око	Радувати око
Садовити за стіл	Сажати за стіл
Надійний спосіб	Вірний спосіб
Віршований текст	Віршовий текст
Кватирка	Форточка
Домогтися успіхів	Добитись успіху
Суха ганчірка	Суха тряпка
Значення слова	Смисл слова
Обсяг вправи	Розмір вправи

Сходинка № 3. Формування граматично правильної мови

Біль (чол. р.) – болем
Шампунь (чол. р.) – шампунем
Рояль (чол. р.) – роялем
Тюль (чол. р.) – тюлем
Акварель (жін. р.) – аквареллю

Зал (чол. р.) – залу
Зала (жін. р.) – зали
Табурет (чол. р.) – табурета
Табуретка (жін. р.) – табуретки
Підпис (чол. р.) – підпису
Сибір (чол. р.) – Сибіру

Сходинка № 4. Словничок не властивих для української мови слів та словосполучень і нормативні форми [8, с. 142–158].

білет (проїзний) → квиток
брюки → штани
бувший → колишній
буси → намисто
в кінці кінців → врешті-решт
включати світло → вмикати
вмішуватися → втручатися
восьмидесяти → вісімдесяти
впасти в обморок → зомліти
гов'ядина → яловичина
долг → борг
доска , досок → дошка, дошок
ехо → луна
жолудок → шлунок
знакомий → знайомий
клубніка → полуниця
коньки → ковзани
копірка → калька

лишній → зайвий
любий → будь-який
міроприємство → захід
насморок → нежить
ножниця → ножиці
обої → шпалери
одіяло → ковдра
остановка → зупинка
осторожно → обережно
открітка → листівка
перевод → переклад
перерив → перерва
підписка → передплата
поступок → вчинок
прибор → прилад
приємного апетиту → смачного
приміняти → застосовувати
слідуючий → наступний
спів падання → збіг
справка → довідка

столова → їдальня
 судорога → корчі
 тайна → таємниця
 тормозити → гальмувати
 успіти → устигнути

утюг → праска
 шахматит → шахи
 являється → є
 язва → виразка, ранка

Сходінка № 5. Чарівна скринька. «Добре тому жити, хто вміє говорити» [7, с. 82–88].

Словничок слів, близьких за значенням (синоніми)	
Учень	Школяр, вихованець
Гарний	Привабливий, вродливий, миловидний, приємний, чудовий, красивий, славний, прекрасний, чудесний
Добрий	Добросердний, сердечний, душевний, лагідний, задушевний, милосердний
Говорити	Казати, промовляти, мовити, гомоніти, вести річ
Відважний	Сміливий, хоробрий, безстрашний, мужній, геройський, звияжний
Сумний	Засмучений, невеселий, нерадісний, журливий, плакучий, скорботний
Старанний	Ретельний, сумлінний, акуратний, добросовісний, дбайливий
Дружити	Товаришувати, приятелювати
Дружні (стосунки)	Товариські, дружелюбні, приязні, приятельські, лагідні

Словничок епітетів

Характеристика явища, предмета, істоти за ознаками	
Бабуся	Добродушна, добросердечна, лагідна, моторна, ніжна, привітлива, усміхнена, рідна, сива, стурбована, чемна, щира, безпомічна, безсила, виснажена, втомлена, зажурена, збентежена, самотня
Пронесправжнього друга	Зрадливий, легковажний, невідвертий, невірний, ненадійний, нещирий, удаваний, фальшивий
Тато	Багатий, величний, високий, добрий, дужий, задушевний, зайнятий, лагідний, люб'язний, мудрий, працелюбний, розумний, сивоволосий, синьоокий, сонцелюбний, статечний, усміхнений, хоробрий, чесний, щиросердний, бідний, вередливий, грізний, дратівливий, заклопотаний, сумний, насуплений, непривітний, сердитий, стомлений
Мама	Весела, гарна, дбайлива, ласкава, мила, мовчазна, нев-

	сипуца, ніжна, правдива, рідна, сердечна, сивоволоса, турботлива, безталанна, бідна, виснажена, грішна, журлива, засмучена, згорьована, змарніла, нещасна
Україна	Рідна, благодатна, велика, вільна, вишнева, дорога, квітуча, орлино крила, люба, медова, нездоланна, свята, соборна, співуча
Друг	Безкорисливий, відданий, вірний, гарний, добрий, душевний, істинний, любий, надійний, найближчий, найкращий, приятний, сердечний, славний, співчутливий, справедливий, справжній, турботливий, чудовий, щирий
День	Безвітряний, тихий, погожий, сонячний, пекучий, променистий, спекотливий, теплий, яскравий, ясний, вітряний, дощовий, задушливий, неясний, похмурий, прохолодний, сніжний, туманний, хмарний
Весна	Вітряна, вогка, дощова, зелена, квітуча, прохолодна, сонячна, стобарвна, стоголоса, тепла, стрімка, повноводна, дивовижна, засушлива, слякотна, туманна, холодна
Зима	Біла, люта, морозна, студена, сувора, сніжна, холодна, хуртовинна, безсніжна, затяжна, грізна
Літо	Гаряче, духмяне, задушливе, засушливе, палке, пекуче, сонячне, спекотне, тепле, родюче, урожайне, щедre, незабутнє, неповторне, грозове, дощове, прохолодне, сире, холодне
Осінь	Барвиста, жовта, жовтозлата, жовтокоса, золота, квітуча, кольорова, кришталева, пишна, соковита, царська, яскрава, яснолиста, завчасна, запізнiла

Словничок для допитливих [9, с. 44–109].

Будь творцем	
Запам'ятай значення словосполучень, використай їх у своєму мовленні	
Золоті руки	Хтось має велику здібність
Світла голова	Розумна людина
Пекти раки	Червоніти
На сьомому небі	Відчувати велику радість
Око за око	Мститися
Набрати води в рот	Мовчати

На весь голос	Голосно, скільки є сили
На вус мотати	Добре запам'ятовувати, брати до уваги
На голову вилізти	Зухвало поводити себе
Накивати п'ятами	Безоглядно тікати
Носа нахнюпити	Запечалитися, занудьгувати
Обвести навколо пальця	Перехитрити, ошукати кого-небудь
Рук не відчувати	Перевтомлюватися
Як риба у воді	Дуже добре, вільно
Як п'ять пальців	Дуже добре розуміти, розбиратися в чому-небудь
Як сир у маслі	В повному достатку
Як сич (надутися)	Образитися, розгніватися
Як у воду опущений	Засмучений, пригнічений
Який гедзь укусив	Мати поганий настрій
Ніде курці клюнути	Дуже мало; багато

Рідне слово є важливим засобом виховання людини. Відомий український педагог В. Сухомлинський підкреслював: «Мова – це віконця, через які дитина бачить світ». Видатний учитель вважав, що мова є складовою духовної культури дитини та її культури мови зокрема: «Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура» [10, с. 507].

Сучасна школа формує систему знань з української мови щодо вміння правильно висловлюватися і грамотно писати, формує комунікативну здатність людини, мовленнєву культуру індивіда. Культура мовлення тлумачиться як система наукових знань і практичних навичок, оволодіння якими забезпечує ефективність комунікативного мовця на адресата-індивідуального або колективного. Культура мовлення передбачає, що відносини між співрозмовниками мають будуватися на основі загальнолюдських моральних установок, культурно-мовних цінностей особистості. Розвиток культурно-мовних цінностей особистості розглядається як чинник збереження чистоти української мови як державної, культурної самобутності ук-

раїнського народу. Рівень мовної освіти здобувачів освіти – це рівень готовності особистості до повноцінної мовленнєвої діяльності, до міжкультурної комунікації [6, с. 167–170].

Турбота Української держави, особливо системи загальної середньої освіти, про мовленнєву культуру своїх громадян має належати до першочергових завдань у їхній щоденній діяльності. Вкрай потрібне подальше вдосконалення навчально-виховної роботи з метою оволодіння учнями культурою мовлення.

Для опанування культурою мовлення потрібне вміле поєднання традиційних і сучасних форм і методів, прийомів навчання і вивчення мови, наближення цього освітнього процесу до актуальних проблем сьогодення.

Кожне заняття – і класноурочне, і позаурочне – в класі, шкільне позакласне і позашкільне – має сприяти формуванню культури мовлення школярів.

Значення мови, досконале володіння нею є найкращою опорою і найнадійнішою рекомендацією для кожної людини в її державному житті і в творчій діяльності. Адже в культурі праці і в культурі мовлення людина найбільше реалізує і репрезентує себе, досягає взаєморозуміння з іншими у виробничій, побутовій і духовній сферах. Формування в учнів загальної мовленнєвої культури – одне з провідних професійних завдань учителя-словесника.

Важливим складником і засобом формування в учнів мовленнєвої культури слугують позаурочні і позашкільні навчально-виховні заходи, які проводяться планово, чим також вагомо забезпечується їхня системність, змістовність і, отже, продуктивність.

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Рівень знань, умінь і навичок із культури мовлення учнів 5–7 класів загалом є недостатнім (обмеженість активного словника значної частини школярів, невміння доречно вживати слова в усному й писемному мовленні, порушення орфоепічних, лексичних, словотворчих, граматичних та стилістичних норм).

2. Незнання етимології багатьох слів етнокультурознавчого змісту породжує нігілістичне ставлення школярів до української мови в цілому, спричинює збіднення усного і писемного мовлення школярів, заважає формуванню в них духовних переконань та естетичних смаків.

3. Система з культури мовлення учнів 5–7 класах включає:

- зміст і обсяг навчального матеріалу з культури мовлення відповідно до конкретних розділів і тем шкільного курсу мови;
- методи, прийоми і засоби навчання культури мовлення;
- види практичних завдань та вправ;
- використання словника лексичних труднощів щодо вимови та написання слів.

4. Пропоновані практичні завдання і вправи забезпечують достатній рівень знань, умінь і навичок учнів з культури їхнього мовлення.

5. Формування культури мовлення учнів становить безперервний процес, що ґрунтується на вміннях: спостерігати, сприймати, аналізувати, відтворювати, конструювати, редагувати речення, тексти різних стилів мовлення.

6. Підвищенню культури мовлення учнів сприяло також вивчення тем, які можна включити до програми: «Характеристика місцевої говірки», «Мова рідного краю та її місце серед діалектів України», «Культура мовлення учнів та говіркові елементи у їхньому мовленні», «Місцева говірка в українській літературній мові» та ін.

Педагог – це та людина, яка має передати новому поколінню всі цінні накопичення століть і не передати забобонів, вад і хвороб.

Аутотренінг для вчителя

Йдучи на урок пам'ятаю:

- Переді мною сидять діти, які хочуть знати,
- Вони всі здібні,
- Кожен із них – творча особистість,
- Вони потребують допомоги,
- Я повинна допомогти їм ствердитись!

На наш погляд, актуальним є і буде завдання гімназії – виховання громадянина України, який знає і пам'ятає свій рід, достеменно вивчає мову материнську, цінує минуле й буде гідно творити майбутнє.

Список використаних джерел

1. Голик, С. *Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень*. Ужгород : УжНУ, 2013. С. 258–264.

2. Гальчук В. Матеріали для завдань з культури мовлення. *Українська мова і література*. 2005. № 42. С. 38–45.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>
4. Масловська Л. Г. Роль нестандартних уроків української мови та літератури у формуванні предметної й ключових компетентностей. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 3. С. 44–49.
5. Мова. *Культурно-мовні цінності. Основи мовної та міжкультурної комунікації* : інформ. зб. для пед. працівників / [упоряд.: Савченко М. П. Київ : КГСМ № 1, 2015. 17 с.
6. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідницько-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
7. *Словник синонімів та антонімів сучасної української мови. 5–11 класи* / [упоряд. О. Ю. Богданова, М. В. Коновалова]. Харків : Основа, 2019. (с. 10–15; с. 82–88).
8. *Словник труднощів сучасної української мови. 5–11 класи* / [упоряд. О. М. Журенко]. Харків : Основа, 2019. (с. 52–53; с. 142–158).
9. *Словник фразеологізмів та сталих виразів сучасної української мови. 5–11 класи* / [упоряд. О. Ю. Богданова, М. В. Коновалова]. Харків : Основа, 2019. С. 44–109.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1977. Т.1. (с. 507).
11. Українська (рідна) мова. 5–7 класи – за програмою для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова. 5–9 класи. *Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання*. Київ : Вид. дім «Освіта», 2013 р.(зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 07.06.2017 № 804). С. 5–8.

Матвєєв Віталій Олексійович,
доктор філософських наук,
професор кафедри культурології
та філософської антропології Національного
педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова,
віце-президент Міжнародної Академії
культури безпеки, екології та здоров'я,
м. Київ

МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЙОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДЛЯ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізується стан підготовки студентів українських закладів вищої освіти після введення Болонської системи. Виявляються недоліки цього процесу. Автор статті пропонує своє бачення покращення якості освіти за рахунок переходу з екстенсивного на інтенсивний метод подачі знань. Автор вважає, що досягти цього можна лише на основі введення курсів розвитку людських можливостей як на філософсько-теоретичному, так і на практичному рівні з застосуванням елементів йогічної практики. Прикладом цього є спецкурс «Лідерство і практики самореалізації особистості», який автор читає в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Ключові слова: вища школа; Болонська система; гуманітарні дисципліни; ідеологія; світогляд; філософська антропологія.

Відомо, що інтерес до особистості людини, особливо до розвитку її індивідуальних здібностей, значно загострюється в кризові або переломні моменти історії, а саме такий момент і переживає зараз Україна, як, зрештою й інші країни пострадянського простору.

Цікавість до людини як об'єкта дослідження, яку ми можемо спостерігати на даний час в усьому світі, викликана, очевидно, ще однією причиною. Вона полягає в тому, що вже більше трьох століть, починаючи з епохи Нового часу і навіть включаючи кінець Ренесансу, західний світ йде шляхом розвитку науково-технічного прогресу. Як відомо, в епоху Відродження спостерігалася тенден-

ція до розвитку індивідуальних можливостей людини. В Новий же час всі надії, пов'язані з розвитком суспільства, покладали на розум та науку. Що стосується реалій сьогодення, то приймаючи до уваги дію закону діалектики «заперечення заперечення», який вказує на те, що розвиток йде не по висхідній лінії, а по спіралі, стає зрозумілим, що ні наука, ні розвиток науково-технічного прогресу не можуть вирішити до кінця проблеми людства і зробити його щасливим. Навпаки, цей шлях на даний час привів до глобальних проблем, які загрожують перерости в глобальну катастрофу. Можна констатувати, що нестабільність існування є характерною рисою існування людства в ХХ – початку ХХІ століття.

Відтоді як існує наука, різні її галузі так чи інакше торкалися проблеми вивчення людини. І хоча людство завжди мало потребу осягнути людину як багатогранну цілісність, з позицій науки ця проблема, на жаль, так і залишилась не вирішеною. Ще засновник німецької класичної філософії І. Кант, котрий жив в епоху Просвітництва, коли науковці перебували в ейфорії від досягнень раціонального мислення й науки, спустив їх з небес на землю, вказавши на обмежений характер наукового знання та на існування метафізичних, релігійних, етичних та інших феноменів і цінностей, які не можливо вивести з емпіричного досвіду. Іншими словами, стає все більш зрозумілим, що людству потрібний новий гуманістичний світогляд, в центрі якого стоятиме людина як духовна істота в усій повноті її зв'язків з Природою, Суспільством, Космосом.

Що стосується вищої освіти, то можна вказати, що процес підготовки спеціалістів різного профілю в сучасній вищій школі характеризується певною суперечливістю і навіть парадоксальністю [Див: 3]. Введення Болонської системи, з одного боку, дало змогу нашим студентам в певній мірі наблизитися до європейських стандартів навчання, а з іншого ж боку – зменшення кількості аудиторних годин і відповідне збільшення годин, що відводяться на самостійну роботу, погіршило якість освіти, оскільки як відомо – «західний студент вчиться – нашого вчать». Тому сподівання, що вітчизняний студент буде інтенсивно оволодівати знаннями, проявляючи при цьому чудеса свідомості і відповідальності, в більшості випадків є досить утопічними.

Інше важливе протиріччя у викладанні гуманітарних дисциплін полягає у тому, що з одного боку, в навчальному процесі присутні конкретні дисципліни, які стосуються окремих проблем людини

(психологія, педагогіка, етика, естетика, соціологія, історія та ін.). А з іншого боку, є нагальна потреба в дисциплінах, які давали б змогу репрезентувати людську особистість в аспекті її розвитку, самореалізації та надавали б конкретні рекомендації до застосування теорії на практиці.

Окрім того, стає все більш зрозумілим, що безупинне вдосконалення техніки вимагає такого ж вдосконалення і від сучасної людини. Людська діяльність стає все складнішою і потребує все більш високого інтелектуального і фізичного потенціалу, максимальної адаптивності, здатності швидко оцінювати ситуацію, вміння ефективно оперувати постійно зростаючим обсягом інформації, швидко і відповідально приймати рішення.

У 1990 р., за часів існування Радянського Союзу, трьом вузам, а саме – Московському державному педагогічному інституту імені В. І. Леніна, Ленінградському державному педагогічному інституту імені А. І. Герцена та Луцькому державному педагогічному інституту імені Лесі Українки було доручено розробити навчальні курси з людинознавства. В Луцьку цією проблемою займався доктор філософських наук, професор Р. А. Арцишевський, автор першого підручника «Світ і людина» [1] для школярів 8-го класу. Ним була створена кафедра людинознавства, відкритий факультет перекваліфікації з даної дисципліни, створений Республіканський центр світоглядної освіти молоді, а потім на базі Центру – Інститут соціальних наук. Однак, маючи деякі труднощі фінансово-матеріального характеру та певну віддаленість Луцька від центру, робота в цьому напрямку на даний час ведеться не зовсім успішно. Аналогом підручника Р. А. Арцишевського є підручник для вишів «Людина і світ» [2].

У березні 2005 року в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова була заснована кафедра філософської антропології, яка рік тому була об'єднана з кафедрою культурології. Що ж стосується Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який є, свого роду, флагманом української вищої освіти, то подібна кафедра так, на жаль, і не була створена. Хоча, виходячи з того, що розвиток суспільства та індивідуальний розвиток людини відносяться один до одного як загальне до конкретного і взаємообумовлюють, взаємовизначають та взаємодоповнюють один одного, можна зробити висновок про необхідність введення не лише створення подібних кафедр, а й відкриття нової спеціаль-

ності, яку б можна було б назвати, наприклад, «Основи самореалізації особистості».

Логічно також вважати, що читання курсів за даною спеціальністю було б вельми корисним для загального розвитку студентів, оскільки останні отримували б знання не тільки теоретично, але й практично, як розвивати свої інтелектуальні здібності, силу волі, інтуїцію, образне мислення, пам'ять, високу працездатність, лідерські якості тощо. Подібні курси мали б бути введені на всіх спеціальностях й у всіх вишах так, як обов'язковими є курси з філософії, етики, релігієзнавства та інших дисциплін.

Підкреслюючи актуальність цієї проблеми, також необхідно вказати на той факт, що, не зважаючи на досить велику кількість літератури, де висвітлюються аспекти самореалізації особистості, до сих пір не існує ні єдиної концепції самореалізації особистості, ні єдиної методологічної бази для визначення даного поняття; більш того, сам термін «самореалізація» до недавнього часу був відсутнім у вітчизняній довідковій літературі, так само як і в довідковій літературі країн СНД. Однією з спроб заповнити цю лакуну є стаття автора в співавторстві з Н. Хамітовим «Самореалізація особистості» в словнику з філософської антропології, де самореалізація особистості розглядається в першу чергу як «найповніше розкриття здібностей талантів і потенцій особи у фізичному, моральному, інтелектуальному, душевному і духовному аспектах» [5, с. 319]. Крім того, в цій статті вказується: «Процеси спонтанної або цілеспрямованої самореалізації людини розгортаються в різних сферах і на різних етапах її життя. Тому серед нескінченної різноманітності проблем людства однієї з головних була проблема самовдосконалення людини, реалізація усього багатства її внутрішнього потенціалу. Першими формами досягнення проблеми самореалізації людини і, одночасно, її здійсненням були міфологія, релігія і пов'язаний з ними інститут містерій. Ці форми духовного життя пропонували чіткий ідеал особистості, якому треба слідувати, а також сукупність настанов, правил, способів і прийомів для його досягнення.

У індійській традиції самореалізація завжди була тісно пов'язана з практикою йоги. Раннє християнство виступало з ідеєю «обоження», тобто перетворення людини звичайної в людину богopodobну, але подальший альянс зі світською владою привів до істотних втрат в цьому напрямі. Епоха Нового часу запропонувала

свою систему самореалізації через оволодіння силами природи за допомогою науки і техніки, проте ідея вдосконалення особистості і суспільства за допомогою людського інтелекту привела до кризових явищ. Реакцією на це стало вивчення проблеми самореалізації представниками різних психологічних і психоаналітичних шкіл і створення ряду проектів самореалізації в межах класичного психоаналізу, неофрейдизму, гуманістичної психології, андрогін-аналізу тощо).

На початку ХХІ ст. проблема самореалізації особи виходить за межі психології і отримує загальнофілософське осмислення ... логіка розвитку світового процесу настійно вказує на необхідність створення багатопланової системи самореалізації особи, без чого неможливий подальший духовний, моральний і соціальний прогрес людства» [Там само, с. 319–320].

Можна зазначити, що відсутність національної системи самореалізації особистості веде до великих втрат в культурному, соціальному, моральному, духовному та інших аспектах нашого життя. Водночас, історичний світовий розвиток показує, що країни (в першу чергу це стосується східних країн – Китаю, Японії), де завжди були і функціонували системи самореалізації особистості, на даний час розвиваються вельми потужно.

Виходячи з цього, можна говорити про те, що назріла нагальна потреба переходу вищої школи від екстенсивного шляху формування знань (який в основному полягає в їх засвоєнні на логічному рівні) до інтенсивного, який полягає в застосуванні передових технологій розвитку здібностей самої людини. Оскільки вища школа на даний момент з цією проблемою не справляється, то ініціативу перехоплюють різноманітні курсам-тренінги, вартість проходження яких буває непомірно високою для пересічних громадян.

Нерідко в програмах подібних курсів застосовуються елементи йогічної практики. Можна зазначити, що подібне застосування є цілком виправданим. Порівнюючи науку і систему йоги, можна вказати на те, що наука орієнтується переважно на зовнішній по відношенню до людини світ, намагаючись покращити середовище існування людини. Що стосується системи йоги, то вона має за мету вдосконалення самої людини, беручи за основу розвиток її духовного начала. Виходячи з цього, доцільно вважати, що обидві ці галузі знань можуть доповнювати одна одну і відігравати свою позитивну роль в розвитку людського суспільства.

Тому одним із способів покращення ситуації з навчанням у вищій школі, на думку автора, являється асиміляція духовних цінностей східної культури, зокрема філософії і практики йоги, яка пропонує цілісну систему вдосконалення людини, своєрідний спосіб життя з його орієнтацією на морально-духовні цінності і покращання як здоров'я взагалі, так й інших функцій організму, в тому числі розумових здібностей, регулювати та програмувати власну поведінку, посилювати власну енергетику та будувати гармонійні відносини з самим собою і оточуючими. До речі, в своїй монографії «Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства» автор вказував на близькість індуїзму та християнства в його езотеричному аспекті: «Аналізуючи апокрифічну християнську літературу, можна зробити висновок про близькість традицій йогічної практики і методів фізичного вдосконалення в християнстві, оскільки і там, до там було характерним окрім посту, аскетичного способу життя, слідуванню цілібату, застосування фізичних вправ, системи дихання, очищувальних процедур, прийняття повітряних, водних, сонячних та грязьових ванн тощо» [6, с. 299].

Значну роль в системі йоги відіграє вміння керування собою, що означає вміння не лише володіти своїми емоціями, переводячи негативні в позитивні, чи вміння концентрувати увагу на тому або іншому предметі, але й вміння регулювати відношення свідомості й підсвідомості. По суті справи, на Сході вміння володіти собою є своєрідним мистецтвом, культурою, що покликано підвищувати загальний культурний, зокрема, інтелектуальний потенціал. Як відомо, Конфуцій вказував: «Які труднощі людина може зустріти в керуванні державою, якщо вона вміє володіти собою?». В ході впливу східної культури на західну, наука володіти собою почала проникати й на Захід. Так, в США вона почала спочатку викладалася у вищих навчальних закладах наприкінці шістдесятих-початку сімдесятих років. Трохи пізніше подібне ж стало здійснюватися й в Англії. На даний час у цих та інших розвинених капіталістичних країнах все більша кількість населення опановує їй. Таким чином, подібне захоплення є істотним чинником, який вносить організацію в розвиток як східного, так і західного суспільства.

Що стосується українського менталітету, то в плані вміння володіти собою ми маємо істотні труднощі. Як вказував автор статті в інших публікаціях [4], християнство, яке було введене на території нашої країни тисячу років тому, в основному апелювало до

емоцій, не переводячи їх в переконання. Це, на думку автора, власне, й породило міф про загадковість слов'янської душі, коли людина, яка не вміє керувати собою, демонструвала здатність до несподіваних і навіть непередбачуваних вчинків, а потім дивувалася їх наслідкам.

Часто йогу неправомірно зводять лише до фізичних вправ, але там виключно фізичних вправ взагалі немає, а є психофізичні вправи, які супроводжуються вольовою уявою, культивуванням позитивних емоцій, релаксацію, концентрацією уваги, яка переходить в медитацію, що, безумовно, розвиває вольові якості у людини. До речі, щоб ефективно трансформувати соціальні цінності (якщо вони дійсно того варті) у внутрішні цінності кожного індивіда, необхідна відповідна система впливу свідомості на підсвідомість, яка досить ефективно застосовується в тій же системі йоги.

Мистецтво володіти собою передбачає вміння входити в стан релаксації. Загальновідомо, що подібний стан являється фундаментом психотехніки йоги для досягнення гармонії тіла і духу. Результатом занять релаксацією є покращення відпочинку організму, посилення загального біоенергетичного потенціалу з відповідною його корекцією, тобто наповненням енергією всіх органів, що надає додаткову можливість використання енергетики для розвитку розумових і творчих здібностей в подальшому вдосконаленні людських можливостей.

Отже, можна зробити висновок про те, що чим вище культура керування собою, тим більше позитивного стає в поведінці людини, що в результаті повинно вести як до вдосконалення окремого індивіда, так і всього людства.

Головною ознакою, яка відрізняє людину від тварини, являється її розум, здатність мислити, дарма людина є «Гомо сапієнс» - людиною розумною. Але не дивлячись на те, що розум являється основою свідомого цивілізованого життя і має для сучасної людини величезне значення, ми практично ніколи не замислюємося над тим, як він працює і як покращити його роботу.

Вчителі йоги вказують, що роботу розуму можна довести до досконалості шляхом концентрації (дгарана), медитації (дг'яна) та входження в стан зміненої свідомості (самадгі). Зазвичай, ці три вищі ступені досвідчені раджа-йоги практикуються разом. Практика дгарани, дг'яни і самадгі в один прийом позначається терміном «сам'яма».

Йоги вважають, що така психо-духовна практика покращує пам'ять, розвиває зосередженість і розумові здібності, дає змогу контролювати емоції, розвиває органи почуттів, знімає зайву нервову напругу, підвищує життєвий тонус і працездатність, що робить більш повним сприйняття навколишнього світу і дає можливість гармонізувати суб'єктно-об'єктні і суб'єктно-суб'єктні відносини. Можна зазначити, що певного позитивного результату в цьому плані уже досягають люди, які практикують лише релаксацію і пранаяму (дихальні вправи), тобто на етапі, що передує сам'яні.

Виходячи з цього автором статті був запропонований спецкурс «Лідерство і практики самореалізації особистості», який читається за вибором студентів в НПУ імені М. П. Драгоманова. В цьому спецкурсі пропонується не лише освоїти теоретично такі теми як «Самореалізація в якості системотвірного чинника вчення про людину» «Проблема самореалізації в історії розвитку релігійної та філософської думки»; «Чинники, що впливають на процес самореалізації особистості», але й практично розвивати свої фізичні можливості (за рахунок освоєння тибетської гімнастики, дихальних вправ, системи Гермаса); інтелектуальні здібності, силу волі, інтуїцію, образне мислення, пам'ять (використовуючи методи спецслужб), креативність, високу працездатність, лідерські якості тощо

Список використаних джерел

1. Арцишевський Р. А. *Світ і людина* : пробний підруч. для 8 кл. Київ : Освіта, 1992. 208 с.
2. *Людина і світ* : підручник / Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. Л. В. Губерського, А. О. Приятельчука. Київ : Укр. Центр духов. культури, 1999. 512 с.
3. Матвеев В. О. Актуальність і можливі шляхи інтенсифікації навчального процесу у вищій школі. *Гілея. Філософія. Політологія. Історія* : наук. вісник / НПУ імені М. П. Драгоманова, Українська АН ; голов. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2013. Вип. 73 (№ 6). С. 284–286.
4. Матвеев В. О. Езотеричний потенціал християнства в контексті самореалізації особистості. *Практична філософія*. 2001. № 1. С. 226–232.
5. Матвеев В. А., Хамитов Н. В. Самореализация личности. *Философская антропология: словарь* / [под ред. д-ра филос. наук, проф. Н. Хамитова]. Київ : КНТ, 2011. С. 319–320.
6. Матвеев В. О. Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. 339 с.

Матвієнко Ірина Сергіївна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
та природокористування України,
м. Київ

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЛЮДИНИ (ФІЛОСОФСЬКІ СИСТЕМИ С. К'ЄРКЕГОРА ТА Ж.-П. САРТРА)

У статті представлений компаративний аналіз ідей відомих представників екзистенціалізму С. К'єркегора та Ж.-П. Сартра на проблему природи людини та її екзистенції. Постаті цих відомих екзистенціалістів та їх ідей були та є актуальними, філософське переосмислення, який справило значний вплив на такі наукові сфери як психологія, література, богослов'я та інші. З екзистенціальної точки зору, щоб зрозуміти, що є природа людини загальних знань не достатньо, потрібно звертатися і до природознавства, і до психологічної науки.

Ключові слова: екзистенція; людина; існування; природа людини; Бог; сутність.

На рубежі ХХІ ст. сформувалося багато областей в науці, культурі, мистецтві та філософії, які безпосередньо пов'язують свою діяльність з людиною та обґрунтуванням, ким вона є насправді. Звертаючись до здорового глузду ми завжди якимось чином можемо визначити природу людини, але чи дає це визначення повну та вичерпну відповідь на питання, що таке людина, і яка її природа. Філософія намагається дати комплексне уявлення про природу людського, гармонійно поєднуючи в собі різні аспекти та напрями, які займаються дослідженням цієї проблематики. На сьогодні ми часто зустрічаємо такі висловлювання, що час екзистенціалізму минув, але насправді це не так, адже для сучасної України гостро постає проблема людської природи, її існування та гуманізму загалом, як головного терміну нашого суспільства. Постаті С. К'єркегора та Ж.-П. Сартра їх ідеї були і є актуальними, не тільки в ХХ ст., але і в ХХІ ст. філософське переосмислення, яких справило значний вплив на такі галузі, як богослов'я (Рудольф Бультман, Пауль

Тілліх, Карл Барт та ін.) та психології (Л. Бінсвангер і М. Босс, О. Ранк, Р. Д. Ленг, і В. Франкл). З екзистенціального погляду, щоб зрозуміти, що є природа людини загальних знань не достатньо, потрібно звертатися і до природознавства, і до психологічної науки. Екзистенціалізм не заперечує обґрунтованість основних категорій фізики, біології, психології, та інших наук (таких категоріях, як матерії, причинності, сили, функції, організму, розвитку, мотивації, і таке інше).

Екзистенціалізм може бути окреслений як філософська теорія, яка визначає, що для повноцінного існування в світі, людині потрібно зрозуміти і свою природу, і сутність власного існування. Проблема існування людини, визначення природи людського є найважливішим пошуком сьогодення. Філософські роздуми С. К'єркегора, Ж.-П. Сартра та інших екзистенціалістів формували думку тогочасної епохи, їх роботи торкалися струн душі кожної людини, не тільки середини ХІХ ст., а й ХХІ ст. Гегельянство, яке втратило віру в нескінченність людського початку, віддаючи першість лише раціональності та історичному суб'єкту і його практичним потребам, абсолютно забуває про моральний та духовний бік питання. Саме тому, виходом з кризи гегелівських думок С. К'єркегор бачить у таких поняттях як вибір, рішення та момент, які нерозривно пов'язані з індивідом, випадковістю та вірою.

Гегелівська філософія релігії кидала виклик всім історичним виявам християнства. У передмові до роботи «Філософські крихти або крупіці мудрості» Д. А. Лунгіна зазначає: «Її осередком (гегелівська філософія) – здатність вільної волі ввібрати в себе неохоплене і змиритися з непримиримим – корінилося, за Гегелем, в не людській природі самої людини, її постійному і упорному бажанні показати себе, так ніби без цієї маніфестації він не був впевнений, що існує» [1, с.11].

Продемонструвавши світу, що християнство є релігією перш за все вільної волі, але без науки не можливо, бо все ж ті, хто служили науці мали певну рацію, саме тому в ХІХ ст. ми спостерігали певне поєднання розуму та віри, і на сьогодні цей процес не є знівельованим. Хоча християнство мало вагомий аргумент, на противагу науці, воно приймало людину такою якою вона була, в стані її соціальної пригніченості. Саме С. К'єркегор визначить головну тезу ХІХ ст.: «пристрасть, яка переходить в бунт проти Бога, який грає людським життям і допускає вбивство дітей, щоб представити до-

рослому свободу вибору <...> то ця пристрасть – єдине, чого коштує ця гра» [1, с. 12].

Найголовніша ідея екзистенціалізму в тезі Ж.-П. Сартра про те, що існування передує сутності, і що вихідною точкою є суб'єкт. Так починається людина як нуль, а потім тільки стає щось, отже людина визначає сенс свого існування. Якщо розглядати цю ідею шляхом створення якоїсь речі, то спочатку відбувається існування тієї чи іншої речі, а вже потім визначається її суть. Будь-яка річ є сукупність деталей з яких вона створена. Так само, і людина, коли її створював Бог, спочатку існувала в його ідеї, він собі уявляв певні якості та критерії, яким буде відповідати людина, коли вона вже буде створена, як і людина реалізує задум Бога, але вже своїми руками і з певною ціллю, з чим не погоджується Ж.-П. Сартр. Як він пише в своїй роботі «Екзистенціалізм це гуманізм»: «Людина володіє деякою людською природою. Ця природа, є «людським» поняттям, яке притаманне всім людям. А це означає, що кожна окрема людина – лише окремий випадок загального поняття «людина», але говорить він це в контексті того, що ця ідея притаманна Дідро, Вольтеру та Канту, і яку він, як екзистенціаліст не підтримує [4, с. 331]. Сутність людини передує її існуванню, адже незалежно в якій епосі та ким є людина: багатієм чи жебраком вона все одно є людиною.

Розуміння природи людини і того, що саме вона з себе представляє С. К'єркегор починає звертаючись до філософської спадщини Сократа, яка презентована в діалогах Платона, і зазначає, що для нього людина сама для себе є своєю власною мірою, на противагу Протагору для якого «людина є мірою всіх речей», а не тільки себе самої. Парадокс визначення людиною самої себе, або своєї природи, криється на думку К'єркегора в любові: «Живе людина в гармонії з самою собою випадково в ній відкривається парадокс: любов до себе перетворюється в любов до іншої людини, якої їй не вистачає <...> отже, люби себе так, щоб можна було зуміти любити ближнього свого як самого себе» [1, с. 41]. Отже, парадокс кохання наближує нас до розгадки таємниці природи людини, коли з одного боку стоїть тваринний початок, і це є незаперечним фактом, а з іншого в людині є щось більше, і це є щось божественне. Щось не визначене та неосяжне розумом, саме за допомогою цієї частинки людина може чинити акт самопізнання, це щось, що допомагає нам пізнавати інших. Саме тому, у екзистенціалістській концепції дан-

ського мислителя проблема людини займає ключову роль і характеризується якісно новим підходом до цього питання. З соціальності та культурних умов перебування в суспільстві акцент змінюється на внутрішній стан людини, її переживання, страждання, переконання, тобто на перший план виходить психологічний внутрішній світ кожної людини в цьому контексті Н. С. Мудрагей зазначає: «самодостатність та закритість внутрішнього світу людини, на психологічність переживань індивідом сучасної унікальності свого буття та своєї долі» [3, с. 77]. Відповідно до цього і з урахуванням історичних передумов все частіше в філософських трактатах використовуються такі поняття як «страх», «смерть», «відчай», «страждання», «переживання», «пригнічення», які тепер безпосередньо пов'язані з людським існуванням. Попередники С. К'єркегора визначали природу людини, як певну систему в якій все гармонійно поєднано, на чолі якої стоїть чистий розум, а керує усім практичний. Безперечно людина є певною системою, але завершеною і повноцінною вона може бути лише для Бога, для всіх інших вона є ірраціоналістичною та такою, яка постійно перебуває в процесі становлення деяких її елементів. Як зазначають дослідники спадщини датського філософа «оскільки людина, за К'єркегором, не є сутністю, яка піддається поступовому, несуперечливому, та систематизованому опису, оскільки розроблена проблема людини має бути виключно безсистемною, щоб перестрибуючи з однієї точки на другу, можна було висвітлити предмет з усіх сторін...» [2, с. 78], тому людська природа є багатогранною та таємничою для усіх, але системною та простою для себе. Екзистенція кожної окремої людини, це і є, та конфліктна ситуація на якій формується зерно істинного розуміння природи людини. Саме за допомогою екзистенції ми можемо споглядати істинне людське існування, яке проявляється в кожному окремому індивіді, та вияви якої не можна усвідомити або споглядати жодним з наявних нам способів пізнання. Тільки особливі люди здатні досягнути природу людини або її екзистенцію, шляхом власних переживань або страждань, які дозволяють зазирнути в шпаринку таємниць людського існування та її природи. Саме шлях страждань дає людині можливість відволікатися від повсякденних думок, і зануритися у власну екзистенцію настільки щоб збагнути її значення та суть своєї природи. Саме шляхом переживання власних страждань у людини виникають такі запитання, які в нормальному психологічному стані навіть не були

б сформовані, але стрес змушує її задавати собі ці питання: хто я? Яка природа кожного? Навіщо нам потрібне життя? Що таке смерть? Навіщо я прийшов у цей світ? І такі інші.

Атеїстичний екзистенціалізм, до якого належить Ж.-П. Сартр, зазначає так: «Він вчить, що якщо навіть Бога не має, то є по крайній мірі одне буття, в якого існування передують сутності, буттю, яке існує насамперед, перед тим як його можна визначити якимось поняттям, і цим буттям є людина, або за Хайдеггером, людська реальність» [3, с. 331]. Що означає це для екзистенціаліста Ж.-П. Сартра, що спочатку людина існує, з'являється в світі, а вже потім визначається. Для нього не має наперед визначеної долі, не має Бога який все визначає, так само, як і нема визначення людини, тому що вона сама з себе нічого не представляє. Людиною ми стаємо лише в подальшому, коли самі себе визначаємо, та самі себе творимо. Тому людина просто існує, і є тим, що вона з себе представляє і тим, ким хоче бути. Саме тому, найперший принцип екзистенціалізму є «Людина просто існує <...> і оскільки вона представляє себе вже після того, як починає існувати, і проявляє волю вже після того, як починає існувати, і після цього пориву до існування, то вона є те, що сама з себе створить» [Там само, с. 332]. Людина – це те, що вона з себе створить в майбутньому, це той проект, який вона сама реалізує. І вся відповідальність за реалізацію власного Я покладена на себе самого, і саме вона несе повну відповідальність за своє існування. Але відповідальність людина несе не тільки за власне Я, але і за оточуючий світ. Коли людина говорить про те, що вона вибирає саму себе, якою їй бути в своєму житті, як діяти, як чинити, то таким чином людина обирає і все людство загалом. Ж.-П. Сартр говорить: «Дійсно, не має жодної нашої дії, яка б створювала з нас людину, якою ми б хотіли бути, не створюючи в той самий час образ людини, яким вона по нашим уявленням мала б бути... Те, що ми обираємо завжди благо. Але нічого не може бути благом для нас, не будучи благом для всіх» [Там само]. Дійсність буде такою, якою її визначить сама людина, яка вільна в своєму виборі. І від дій якої залежить її життя та існування.

Завданням для екзистенціалістів є формування царства людини, в якій домінантним є людська гідність та цінності, які не є матеріальними, а насамперед духовними. Крім того, екзистенціалісти переконані, що немає загальної сутності притаманної всім людям - людської природи, так дійсно існують деякі наявні загальні харак-

теристики життєдіяльності, які притаманні всьому людству але чи можна це назвати природою людини – ні, скоріше це умови існування людини.

Суб'єктивність кожної людини є вихідним пунктом з якого починається конструювання світу, адже саме від кожного з нас залежить яким буде світ навколо. В своєму мисленні людина відкриває не тільки власне існування, але і існування інших людей, навіть більше, саме за допомогою інших ми і можемо пізнати себе та власне буття. Інша людина необхідна нам для того, аби зрозуміти власне існування, і само-пізнати себе.

Підводячи підсумок варто сказати, пошук природи людини як цілісного внутрішнього світу, в середині якого кожен може зберегти свою унікальність, є ціллю життя індивіда, і для цього не обов'язково виражати це в мові, кожен сам для себе має знайти своє власне «Я».

Отже, філософські роздуми С. К'єркегора та Ж.-П. Сартра є ірраціоналістичними та такими, які прагнуть спонукати кожного до роздумів та усвідомлення власної природи, при цьому не даючи нам повноцінного шляху, як чинити та діяти, щоб досягти істинності, і у власному житті, у вірі, у переконаннях. Людина має ставити цілі в своєму житті та досягати їх, адже сам процес від поставки до досягнення цілей, і є життя, де кожен з нас обирає власну долю, і кожен сам несе відповідальність за свої вчинки. Ми самі надаємо нашому життю зміст, шляхом взаємодії не тільки з самим собою, але і з іншими людьми та оточуючим нас світом.

Список використаних джерел

1. Керкегор Серен. *Философские крохи* / Пер. Д. А. Лунгиной под ред. В. Л. Махлина. Предисловие и комментарии Д. А. Лунгиной. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2009. 192 с.
2. Луц У. І. Секуляризація як шлях людської свободи в екзистенціалізмі Ж.-П. Сартра та А. Камю. *Мультиверсум: Філософський альманах* : [зб. наук. праць] / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2011. Вип. 9 (107). С. 133–144.
3. Мудрагей Н. С. Проблема человека в иррационалистическом учении Серена Кьеркегора. *Вопросы философии*. 1979. № 10. С. 76–86.
4. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. Ф. Ницше, З. Фрейд, Е. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр. Москва : Политиздат, 1989. С. 324 – 344.

Мілюк Катерина Степанівна,
вчитель китайської мови, вчитель-методист
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ: ПІДХОДИ, ТРУДНОЦІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Автор розглядає питання, що стосуються характеристики іншомовної аудіативної компетентності. Визначено етапи формування аудіативної компетентності, подано приклади вправи, окреслено особливості контроль.

Ключові слова: *іншомовна аудіативна компетентність; навички; вміння; контроль.*

Аудіювання це важливий етап для формування ключових життєвих компетентностей здобувачів освіти на уроках китайської мови в новій української школі. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності дає можливість вчити дітей уважно слухати на уроці текст та передавати його зміст. Аудіювання є ефективним засобом вивчення китайської мови. Аудіювання дає дуже значні можливості засобами китайської мови популяризувати Україну, українську мову, традиції українського народу.

Аудіюванню в вивченні китайської мови приділяється значна увага, адже завдання з аудіювання включені в державну підсумкову атестацію в дев'ятому класі. Тому для формування компетентності в аудіюванні в учнів початкової і старшої школи вчителі китайської мови Київської гімназії східних мов № 1 розробили навчальні аудіотексти та скорочені й модифіковані напіваавтентичні тексти (автентичні тексти достатньо складні, містять багато незнайомих ієрогліфів). Крім того, утруднюють аудіювання чотири тони китайської мови та редукція цих тонів. Наприклад, для навчання аудіюванню в середньої школі використовую текст про м. Харків з системою вправ.

哈尔科夫市

在乌克兰有很多大小城市。哈尔科夫是乌克兰最大的城市之一。
。哈尔科夫市是很美丽的城市。在城市里有很多高大的楼房。这里

有很多新的街道和广场。街上有很多商店。城市的街道很干净。哈尔科夫的街道很热闹。在街道上有很多汽车，公共汽车，出租汽车。在哈尔科夫也有很美丽的地铁。

在哈尔科夫，除了很多工厂以外，还有很多学校，学院，图书馆，博物馆，剧院和电影院。在哈尔科夫市也有大学。有的哈尔科夫市的学生学习汉语。从前哈尔科夫是乌克兰的首都。

哈尔科夫人人都热爱自己的城市。

1. **Перевірка розуміння учнями аудіотексту з використанням бліц-запитань (так/ні). 注意听我的句子, 我说得对不对。**

1. 在乌克兰大小城市多？ (对)
2. 哈尔科是乌克兰最大的城市之一。 (对)
3. 哈尔科夫不是很美丽的城市。 (不对)
4. 在城市里有高大的楼房。 (对)
5. 这里没有新的街道和广场。 (不对)
6. 城市的街道不干净。 (不对)
7. 哈尔科夫的街道很热闹。 (对)
8. 在街上没有车。 (不对)
9. 在哈尔科夫没有地铁。 (不对)
10. 在哈尔科夫除了很多工厂以外，还汽车工厂。 (不对)
11. 在哈尔科夫有大学。 (对)
12. 有的大学生学习汉语。 (对)
13. 从前哈尔科夫是乌克兰的首都。 (对)
14. 哈尔科夫人不爱自己的城市。 (对)

Такі вправи розширяють лінгвістичний світогляд здобувачів освіти і формують соціокультурну компетентність, удосконалюють аудитівні навички (фонетичні, лексичні, граматичні). Отже, формування компетентності аудіювання в методичному аспекті є спеціально організованою програмою з аудіотекстом яких необхідно поступово навчити.

У процесі навчання аудіювання вчитель має передбачити три етапи роботи:

- 1) формування інструкцій;
- 2) презентацію аудіоматеріалу;
- 3) контроль розуміння прослуханого.

Важливу роль відіграє інструкція, що містить конкретне завдання для орієнтування учнів на цілеспрямоване і свідоме розуміння інформації. Таке завдання організує процес мислення здобувача освіти, його увагу і стимулює запам'ятовування у процесі слухання.

Після прослуховування учнями аудіотексту педагогічний працівник має перевірити його розуміння. Розуміння – вирішальний момент аудіювання.

Контроль розуміння аудіотексту може здійснюватись вербальним чи невербальним способом.

Дії здобувача освіти після прослуховування повідомлення пов'язані з характером завдання, яке було поставлено перед його слуханням.

Форми передачі розуміння аудіотексту можуть бути різноманітними: позамовні/невербальні дії учнів (підняття руки, сигнальної картки, малюнків, виконання дій, виготовлення схем, підбір малюнків згідно за змістом) та вербальні: бесіда за текстом, його переказ, упорядкування пунктів плану чи блоків тексту за логікою змісту, визначення головної думки, завершення висловлювання, виправлення неправильних тверджень, тести з вибором відповіді (альтернативні, одноелементного та множинного вибору, перехресні, ланцюгові, тести класифікації), тести на відновлення випущених елементів речення (клоуз-тести) тощо.

Контроль розуміння аудіо тексту в 9 класі

我的妹妹

我妹妹今年七岁，是一个活泼可爱的孩子。她长着黑黑的长头发，大大的眼睛。她在市第二实验小学读书，上二年级。她有很多的伙伴，下课后妹妹和伙伴们都喜欢在学校操场玩游戏。

妹妹很幸福，因为爸爸妈妈疼爱她，外公天天在她放学的时候去接她，奶奶也每天帮助她学习。她还有一只可爱的玩具熊，天天陪着她睡觉。

妹妹也非常懂事。她常常帮爸爸妈妈做家务事，还帮我叠

(dié – склади)

衣服。她和班上的每一个同学感情都很好，所以她在班上很受欢迎，同学们都选她当班长。在学习上，她也很热心帮助其他同学。每次开家长会，老师都跟爸爸妈妈说，我妹妹有颗善良的心。

听力练习

1. 听课文“我的妹妹”。根据课文的内容判断句子，对的在括号内画“+”号，错的在括号内画“-”号：

1. 我姐姐今年七岁。	()
2. 我妹妹是一个活泼可爱的孩子。	()
3. 她长着黑黑的短头发。	()
4. 她在市第二实验小学读书，上一年级。	()
5. 下课后妹妹和伙伴们都喜欢在学校操场玩游戏。	()
6. 她还有一只可爱的玩具洋娃娃，天天陪着她睡觉。	()
7. 妹妹也非常懂事。	()
8. 她常常帮爸爸妈妈做家庭作业。	()
9. 她和班上的每一个同学感情都很好，所以她在班上很受欢迎，同学们都选她当班长。	()
10. 每次开家长会，老师都跟爸爸妈妈说，我妹妹有颗善良的心。	()

2. 听课文“我的妹妹”，然后根据课文的内容选择正确答案：

- 我妹妹今年七岁，是一个怎么样的孩子？
 - 活泼漂亮的
 - 活泼可爱的
 - 安静可爱的
 - 安静漂亮的
- 她长着黑黑的长头发，怎么样的眼睛？
 - 大大的
 - 小小的
 - 黑黑的
 - 蓝蓝的
- 她在什么小学读书，上二年级？
 - 第二实验小学
 - 区第二实验小学
 - 市第二实验小学
 - 农村第二实验小学
- 下课后妹妹和伙伴们都喜欢在学校操场做什么？
 - 玩游戏
 - 锻炼身体
 - 做课外作业
 - 学习汉语
- 妹妹为什么很幸福？
 - 因为爸爸妈妈不爱她
 - 因为玩具疼爱她
 - 因为伙伴疼爱她
 - 因为爸爸妈妈疼爱她
- 妹妹天天陪着谁睡觉？
 - 妈妈
 - 外公
 - 玩具
 - 外婆

7. 她和班上的几个同学感情都很好？
a. 十四个 b. 每一个 c. 四个 d. 四十个
8. 她在班上很受欢迎，同学们都选她当什么？
a. 班长 b. 校长 c. 班主任 d. 值日生
9. 在学习上，她也很热心帮助谁？
a. 熊 b. 我 c. 父母 d. 其他同学
10. 每次开什么，老师都跟爸爸妈妈说，我妹妹有颗善良的心？
a. 家长会 b. 运动会 c. 老师会 d. 奥运会

Робота з текстом для аудіювання може завершуватися його переказом учнями. В цьому разі здобувачів освіти необхідно підготувати до переказу тексту: скласти план розповіді, вибрати з тексту слова (словосполучення) фрази для використання у власних висловлюваннях, навчити виражати своє ставлення до проблеми, персонажів, їх дій, давати оцінку прослуханому тексту.

Текст для аудіювання в 7 класі.

1. 听课文，回答问题：

我今年学十门课：英文、汉语、音乐、数学、电脑、物理、化学、生物、地理和历史。我喜欢上历史课，因为老师对我很好，我对历史很感兴趣。我也喜欢学汉语，因为我觉得汉语很有用。但是汉语很难学，因为汉字不容易写。

2. Перевірка розуміння тексту.

1). Обмін репліками «запитання – відповідь», учитель – учні.

1. 你今年多大了？
2. 你今年上几年级？
3. 你今年学几门课？
4. 你今年学哪几门课？
5. 你喜欢上什么课？为什么？
6. 你喜欢哪个老师？为什么？
7. 你觉得汉语难学吗？
8. 你喜欢学汉语吗？
9. 你有什么爱好？
10. 你不喜欢做什么？

2). Стислий переказ тексту

我今年学十门课：英文、汉语、音乐、数学、电脑、物理、化学、生物、地理和历史。我喜欢上历史课，因为老师对我很好，我

对历史很感兴趣。我也喜欢学汉语，因为我觉得汉语很有用。但是汉语很难学，因为汉字不容易写。

Вагомість аудіювання іншомовної мовленнєвої діяльності підкреслює те, що рівень сформованості компетентності аудіювання в методичному плані зумовлює ефективність формування компетентності у говорінні.

Список використаних джерел

1. Бігіч О. Б. *Методика формування іншомовної компетенції* : курс лекцій. Київ : Ленвіт, 2011. С. 175–187.
2. Бігіч О. Б. *Іноземні мови*. 2012. № 2.
3. Буренко В. М. Основні аспекти формування ключових життєвих компетентностей учнів на уроках іноземної мови. *Іноземні мови в школах України*. 2018. № 3.
4. Николаева С. Ю. Методика навчання іноземних мов в середніх навчальних закладах: підручник. Київ : Ленвіт, 1999. 320 с.
5. 初级汉语课本。听力练习。北京语言学院出版社。1987年。

Нечипоренко Людмила Іванівна,
вчитель-методист початкових класів
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ «МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ» УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ (РІДНОЇ) МОВИ

У статті проведено критичний аналіз історії дослідження порушеної проблематики та встановлено умови та засади успішного формування «мовних особистостей» на уроках української мови в початкових класах.

Ключові слова: *«мовна особистість»; українська мова; здобувач освіти; педагогічний працівник.*

Модернізація освіти і сучасні тенденції розвитку суспільства змушують освітян замислюватися над ґрунтовним оновленням педагогічних засад і підходів у формуванні творчої та комунікативної особистості. У контексті цих суспільних потреб особливо значимою є основна мета початкової мовної освіти, яка визначається провідною функцією рідної мови: плекання національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості, яка володіє вміннями комунікативно доцільно вживати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності [13, с. 327].

Мовна освіта виконує для суспільства дві особливо важливі ролі (навчальну й виховну), закладає фундамент існування цілісного українськомовного соціуму, в якому нинішні учні як майбутні громадяни України визначатимуть вектор розвитку держави у межах людської цивілізації [13, с. 327]. Успіх такого масштабного завдання можливий лише за умови виховання мовних особистостей.

Зароджується теорія «мовної особистості» в роботах Й. Вайсгербера, В. Виноградова і О. Потебні [5; 6; 13]. Далі вона швидко знаходить прихильників й починає студіюватися ширше та глибше в аспекті різноманітних суміжних наук – філософії, лінгвістики, психології, психолінгвістики, соціології, культурології, етнології тощо. На зламі ХХ–ХХІ ст. категорія «мовна особистість» ґрунтовно формується і розвивається у вітчизняній лінгводидактиці завдяки дослідженням О. Біляєва, Л. Мацько і М. Пентилюк [3; 15; 16].

Нині на проблему мовної особистості не одноразово звертали увагу: Ф. Бацевич, А. Богуш, М. Валушенко, Г. Богін, Л. Мамчур, В. Маслова, які вважають, що саме на ранньому шкільному етапі оволодіння українською мовою як рідною дає поштовх до формування мовної особистості людини. За допомогою високої мовленнєвої компетенції, вона представляє себе в суспільстві [2; 4; 13].

Незважаючи на широту використання термін «мовна особистість» так і не отримав єдиного визначення. Г. Богін під «мовною особистістю» розуміє людину, яка здатна творити мовні вчинки. Характеризується не тим, що вона знає мову, а тим як вона нею користується у соціумі, в комунікативно-діяльнісному аспекті [13, с. 327].

Ю. Караулов розуміє її як сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення нею мовних творів (текстів), що різняться ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, визначеною мовною спрямованістю [10, с. 3]. Мовна особистість, на думку вченого, має двобічну основу – природні можливості та здатності, що є статистичними та які варто розкривати й розвивати. Також, Ю. Карауловим запропоновано трирівневу структуру мовної особистості. Де вербально-семантичний рівень передбачає наявність система лексичних і граматичних знань; лінгво-когнітивний – пов'язаний із системою знань та уявлень про навколишній світ, відображають термінологічні особливості; мотиваційний, або діяльнісно-комунікативних потреб, які включає цілі, оцінки, мотиви «мовної особистості» [10, с. 238].

Характеристику мовної особистості як складного феномена знаходимо у працях В. Красних, який вважає за необхідне виділити: людину, яка говорить – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність; мовну особистість – особистість, яка реалізує себе в комунікації, вибирає та здійснює певну стратегію і тактику спілкування, вибирає та використовує певний набір засобів – як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних; комунікативну особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації [12, с. 17].

І. Зимня справедливо стверджує про наявність мовної свідомості, яку трактує як «форму існування індивідуальної, когнітивної свідомості розумної людини, тієї, що говорить, людини, яка спілкується, людини як соціальної істоти, як особистості» [8, с. 23].

За В. Масловою, зміст «мовної особистості» передбачає систему цінностей, де мова первинний і глибокий погляд на світ, утворюючи його мовний образ, який втілюється через процес мовленнєвого діалогового спілкування. Включає культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення культури мови у такий спосіб, щоб сприяти адекватному вживанню та ефективного впливу на партнера щодо комунікації. А також особистісний компонент, тобто індивідуальне, що є у кожній людині [14, с. 12].

На думку В. Карасика, мовна свідомість членується на релевантні фрагменти осмислення дійсності та реалізуються у мовленнєвій поведінці, яка актуалізується у текстах, що виникають під час комунікації та характеризують учасників спілкування як таких, які належать до певної етнокультури чи соціокультурної спільноти [9, с. 6]. Ф. Бацкевич асоціює «мовну особистість» з особою, яка добре володіє засобами мовного коду рідної мови, що проявляється в різних типах комунікативних ситуацій. Також автор вживає поняття «вторинної комунікативної особистості», тієї що долучена до культури народу, мову якої вивчає, у таких спосіб означивши, що мовною особистістю може бути лише мовний носій [2, с. 14]. Є. Боринштейн розглядає «мовну особистість» як таку, що виникає в суспільстві й розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження й закріплення соціальних відносин та взаємодії. Це особистість, схарактеризована з боку впливу засвоєної нею мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин [1, с. 325]. Слушно підкреслює І. Кучеренко, що формування мовної особистості у процесі засвоєння української мови у школі не тільки забезпечує опанування мовної системи і розвиток мовленнєвої діяльності учнів, а має кардинальний вплив на становлення особистісних якостей учня, його соціалізації і входження в суспільство як цілісно сформованого громадянина [1, с. 329]. М. Пентилюк визначає «мовну особистість» як носія мови, який знає мовознавчі поняття і відповідні правила, продукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку [16, с. 85–86]. О. Біляєв у своїй концепції використовує більш ширший термін і розробляє формування національно-мовної особистості. На його думку, на психологічному рівні кожен громадянин українського суспільства має виховувати в собі відповідне ставлення до надбань

українського народу. Шляхом виховання в учнів поваги, зацікавленості до вивчення української мови як до надбання українського народу.

На уроках української мови значна увага має приділятися роботі з текстом як одиницею комунікації, цілісною знаковою формою організації мовлення і висловлення думки, повідомлення, а також як продуктом мовлення, зорієнтованим на виконання конкретного навчального завдання.

У процесі формування національно-мовної особистості варто застосувати повну інтеграцію, оскільки вона, будучи органічним об'єднанням в одному курсі різних навчальних предметів, дає змогу нівелювати деякі недоліки предметної системи навчання [3, с. 62].

Визначення «мовної особистості» знаходимо у працях Л. Мацько. Автор визначає цю особистість як узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди [9, с. 3]. На основі цього дослідниця визначає складники мовної особистості, які відповідають запитам сучасної мовної освіти. Це мотиваційні потреби і досконалі компетенції, ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання, мовна свідомість і усвідомлення учнями себе мовними українськими особистостями, національна культуровідповідність мовної особистості, мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак [15, с. 2–3].

Влучною є думка А. Богуш, яка характеризує поняття «мовна особистість» у лінгводидактичному просторі й розглядає її як високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, яка володіє соціокультурним та мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує здобуті полікультурні знання, мовленнєві вміння та навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення [13, 328].

Наведені думки вдало підсумував І. Кучеренко, визначивши «мовну особистість», як особистість, що знає особливості українськомовної системи, володіє арсеналом лінгвістичних одиниць і вміло їх реалізовує, ефективно здійснює продуктивну і репродуктивну мовленнєву діяльність; особистість, яка має вдалий та ефективний соціальний й індивідуальний комунікативний вияв у процесі спілкування [13, с. 329].

Засади виховання мовної особистості учнів початкової школи відбито у навчальній програмі для початкової школи [11]. У ній чітко визначено *мету і завдання* курсу української мови, який є важливою складовою загального змісту початкової освіти, оскільки «мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін» [Там само, с. 1]. У програмі з української мови, зокрема, зазначається, що основна мета вивчення курсу української мови полягає у: «формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [Там само, с. 1].

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких *завдань*: вироблення в учнів мотивації навчання української мови; формування комунікативних умінь; гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, говоріння, читання і письма); опанування найважливіших функціональних складників мовної системи; соціокультурний розвиток особистості; формування в учнів умінь вчитися.

Навчання українського унормованого мовлення найдоцільніше починати у дошкільному закладі, адже найбільш інтенсивно відкриває для себе навколишній світ дитини 2–5 років. У початковій школі за допомогою системного підходу до організації навчально-виховного процесу програмується виділення відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти *чотирьох змістовних ліній* – мовної; соціокультурної; мовленнєвої діяльності та реалізацію цих змістових напрямів у їх взаємодії та взаємообумовленості [7].

Розробляючи мотиваційну основу пізнання рідної мови в контексті мовленнєвої діяльності, потрібно звертати увагу на закономірності розвитку пізнавальних процесів й емоційно-вольової сфери молодших школярів.

Для дитини стимулом розумових дій не може стати кінцева мета – оволодіння знаннями (як у дорослих). Джерело бажання вчитися – в емоційному забарвленні думки, її розум виховується серед наочних образів, насамперед серед природи. Тому навчання рідної мови в початкових класах має бути невіддільним від фантазії, гри, самобутньої творчості, зокрема словесної.

Для здійснення усного спілкування важливою є розвиненість умінь слухання – розуміння (аудіювання) та говоріння українською

мовою. Для якісного застосування знань рідної мови мовець має бути впевненим у своїх знаннях. Повноцінному засвоєнню значення слова сприяє використання його учнями у власному мовленні, тобто у монолозі. Добираючи слова для засвоєння, слід виходити не лише з теми уроку, а й з такого вибору слів, який давав би можливість побудувати діалог, адже формування умінь спілкування – кінцева мета навчання української мови.

Повноцінний діалог не можливий без достатнього словникового запасу. Багатство якого є ознакою її високого інтелектуального розвитку. Тому роботі над словником учнів необхідно приділяти особливу увагу. Зокрема, звертаючи особливу увагу засвоєнню нових слів та нових значень слів, що раніше школярам були невідомі; уточнення словника, тобто поглиблення розуміння уже відомих слів, з'ясування відтінків у значенні між синонімами, добір антонімів, аналіз багатозначності; активізації словника, тобто використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення, засвоєння сполучуваності слів з іншими словами, доцільність їх використання в конкретному тексті; вилученню не літературних слів, русизмів, що вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошуванні та вимові слів.

Бажання вчитися, мотиваційний аспект пізнання значно підсилюється також завдяки тому, що тексти, дібрані для створення мовленнєвих ситуацій та побудови комплексних вправ, поєднуються з різними видами діяльності, в яких найповніше розкриваються нахили, інтереси дітей молодшого шкільного віку (грою, драматизацією, спостереженнями, дослідницькою діяльністю).

Отже, у системі сучасної мовної освіти на перший план виступають завдання формувати «мовну особистість» учнів, розвивати їхню комунікативну компетентність і такі якості особистості як самостійність, здатність правильно й успішно спілкуватися у соціальному середовищі, творчо підходити до мовленнєвої діяльності, комунікабельність тощо. Учитель на уроці української мови повинен забезпечити процес пізнання в учнів (перехід невідомого у знання, невмій у вміння та навички), здійснити трансформацію суспільних науково обґрунтованих мовних, мовленнєвих і комунікативних надбань в осмислені здобутки учня. Створити сприятливий психологічний клімат для вивчення української мови, розвитку комунікативної компетенції з перших днів колектив школи створює дітям такі умови, планує і організовує свою роботу так, щоб не

згасало бажання вчити українську мову. Тож, як писав В. Сухомлинський, без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури.

Список використаних джерел

1. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості. *Соціально психологія*. 2004. 5 (7). С. 63–72.
2. Бацевич Ф. С. *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
3. Біляєв О. М. *Лінгводидактика рідної мови* : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
4. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. № 1. С. 11–14.
5. Вайсгербер Й. Л. *Родной язык и формирование духа*. М. : Едиториал УРСС, 2004. 232 с.
6. Виноградов В. В. *О языке художественной прозы* : Избр. тр. Москва : Наука, 1980. 360 с.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Проект. *Дивослово*. 2011. № 7. С. 20–27.
8. Зимняя И. А. *Психология обучения неродному языку*. Москва : Русский язык, 1989. 160 с.
9. Карасик В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
10. Караулов Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*. Москва : Наука, 1987. 264 с.
11. Концепція початкової освіти. Проект. *Початкова школа*. 2016. № 6. С. 1–4.
12. Красных В. В. «*Свой среди чужих*»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
13. Кучеренко І. А. Урок – найсприятливіше середовище розвитку мовної особистості учня основної школи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова* / [за ред. акад. Л. І. Мацько]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 5. С. 326–333. (Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство).
14. Маслова В. А. *Лингвокультурология* : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2001. 208 с.
15. Мацько Л. І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. № 7. С. 2–4.
16. Пентилюк М. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики. *Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів* : зб. наук. праць. Рівне : РЕГІ, 2006. С. 29–34.

Новицька Ніна Іванівна,
практичний психолог-методист
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ГІМНАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ, МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД

У статті автор розкриває систему роботи практичного психолога у здійсненні психологічного моніторингу професійної компетентності вчителів, їх готовності та спроможності до інноваційної діяльності в рамках дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня в гімназії, визначає завдання, інструментарій дослідження, виявляє тенденції у розвитку мотивації самовдосконалення кожного члена педагогічного колективу.

Ключові слова: *моніторинг; психологічний супровід; дослідно-експериментальна робота; професійна компетентність; культурно-мовні цінності.*

Нині Україна продовжує шлях оновлення усіх сфер суспільного життя, культурно-освітньої сфери, демонтажу залишків авторитаризму, упровадження конкурентоспроможної ринкової економіки, розбудови громадянського суспільства, долучення громадян до гуманітарних цінностей сучасної цивілізації [7, с. 155]. Учитель – професія, що вимагає постійних змін, особливої чутливості до нових тенденцій у суспільстві, відповідного коригування своєї роботи до цих вимог. Педагогічний працівник є головним суб’єктом інноваційної діяльності. Саме він, як професіонал і орієнтується в освітніх інноваціях, і застосовує їх у своїй роботі [1, с. 4]. А успіх та ефективність інноваційних освітянських проєктів залежить, насамперед, від готовності до інноваційної діяльності педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти. Ось чому організація психологічного супроводу дослідно-експериментальної роботи, корекційних засобів самовдосконалення та розвитку творчого потенціалу вчителів необхідно приділяти значну увагу [5, с. 24]. Від-

повідно до Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Ефективність здійснення зазначеної мети залежить від достовірної інформації про кожен складову освітньої системи, їх взаємозв'язки, майстерності, професійної компетентності педагогічного колективу використовувати різні прийоми, засоби і форми задля відстеження, аналізу, оцінки й прогнозування розвитку педагогічного процесу в рамках здійснення дослідно-експериментальної роботи гімназії. Тобто, йдеться про проведення моніторингових досліджень.

Теоретичні основи моніторингу якості освіти висвітлено у працях багатьох науковців – А. Белкіна, В. Бобрякова, О. Дахіна, А. Денисенко, Є. Заїки, Г. Єльнікової, О. Касьянова, Н. Кулеміна, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, А. Майорова, І. Маслікова, Д. Матроса, О. Орлова, В. Приходько, А. Пульбере, З. Рябової, С. Сіліна, Д. Уїлмса та ін.

У наукових джерелах однозначного трактування поняття «моніторинг» немає. Моніторинг (англ. *monitoring*) означає безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або тенденціям розвитку. Вчені визначають його як систему взаємопов'язаних елементів зі збору, зберігання і поширення інформації про освітню або педагогічну систему (Д. Уїлмс, Д. Матрос, А. Майоров та ін.); спостереження, контроль, коригування процесів в освіті (А. Белкін, О. Дахін, О. Касьянов, З. Рябова); технологію освітньої діяльності, що орієнтована на отримання науково обґрунтованої інформації про хід і результати освітнього процесу виконання виховних функцій у закладі освіти.

Отже, доходимо висновку, що за сутністю моніторинг – це інформаційна система (збирання, оброблення, збереження та використання інформації про стан об'єкта), яка постійно поповнюється та свідчить про безперервність спостереження; за процесом – циклічний процес оцінювання, порівняння фактичного стану об'єкта із запланованим і прийняття на цій підставі рішень щодо поточного коригування [3, с. 41].

Психологічний моніторинг у рамках дослідно-експериментальної роботи це постійне відстеження певних особливостей (у цьому разі професійної компетентності педагогічних працівників). Він надає можливості здобуття інформації, її аналізу, коригування і, врешті, поліпшення ситуації.

Мета статті – показати необхідність здійснення психологічного моніторингу професійної компетентності педагогічних працівників, їх готовності та спроможності до інноваційної діяльності в рамках дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня в гімназії.

З 2012 року в гімназії здійснюється дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів». Психологічний моніторинг професійної компетентності педагогічних працівників є необхідною умовою здійснення цієї роботи.

У рамках *першого, другого, третього та четвертого* етапів дослідно-експериментальної роботи проводився моніторинг професійної компетентності педагогів гімназії. Метою дослідження було відстеження та оцінка ступеня сформованості професійної компетентності педагогів щодо інноваційної діяльності з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Професійна компетентність – інтегральна якість особистості педагога, яка характеризується рівнем сформованості професійно необхідних знань та вмінь. Ці знання та вміння інтегруються в цілісний професійно-особистісний комплекс, який містить такі складові:

- загальна культура педагога (моральна, етична, духовна);
- професійно-педагогічна компетентність (фахова, методична, психологічна, дослідницька, творча);
- загальнопрофесійні уміння та здібності (пізнавальні, комунікативні, організаційні);
- педагогічна техніка, готовність до інноваційної діяльності та самовдосконалення.

Для аналізу були обрано такі показники діяльності педагогів: 1) потреба у самоосвіті та саморозвитку; 2) пріоритетні цінності вчителя; 3) психоемоційний стан; 4) самооцінка; 5) стиль викладання та виховання; 6) здатність об'єктивно оцінювати себе, брати на себе відповідальність.

Завдання дослідження: 1) відстеження рівня готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей здобувачів освіти; 2) виявлення професійно-педагогічних компетентностей (визначення пріоритетів власної діяльності, самооцінки педагогів, стилю їх викладання, здатності брати на себе відповідальність); 3) виявлення утруднень у здійсненні інноваційної діяльності з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей підростаючого покоління, пошук оптимальних шляхів їх подолання; 4) надання рекомендацій щодо удосконалення діяльності адміністрації Київської гімназії східних мов № 1 з підвищення професійної компетентності педагогів; 5) стимулювання педагогів до осмислення власних професійних проблем.

Об'єкт дослідження – діяльність педагогів Київської гімназії східних мов № 1. *Предмет дослідження* – визначення професіоналізму, рівня професійно-педагогічної компетентності, етнокультурної та полікультурної обізнаності педагогічних працівників. *Методи:* аналіз якісного складу педагогів КГСМ № 1; спостереження за діяльністю педагогів – відвідування уроків, методичних кафедр учителів, семінари, конференції з метою виявлення форм, методів і прийомів, якими оперує педагог у своїй діяльності; анкетування; математичної статистики; порівняння, зіставлення, узагальнення тощо.

Інструментарій для накопичення емпіричних даних: методика В. Маралова «Опитувальник для з'ясування загального типу зорієнтованості педагогів на навчально-дисциплінарну чи особистісно орієнтовану моделі взаємодії з дітьми»; анкета для вчителів «Виявлення ставлення педагогів до інноваційної діяльності з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (авт. – Новицька Н., за наук. керівництва провід. наук. співроб. відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, канд. пед. наук, старш. наук. співроб. Кизенка В.); діагностична методика Л. Бережнкової «Рефлексія на саморозвиток»; діагностична методика «Психологічний портрет учителя» Г. Резапкіна.

Вихід нашої країни на світовий інформаційно-культурний простір спонукає до ствердження унікальності своєї культури та мови, толерантного ставлення до інших культур і традицій, їх пізнання та вивчення.

У поняття етнонаціональні, морально-громадянські, мовно-культурні цінності вкладаємо готовність людини до взаєморозу-

міння та взаємодії, яка базується на знаннях і досвіді, набутих у реальному житті (у ході навчання), спрямованих на їх успішну адаптацію в поліетнічному суспільстві.

Аналіз відповідей респондентів доводить, що 87 % педагогів (2015) і 98 % (2018) знають і розуміють поняття етнонаціональні, морально-громадянські, мовно-культурні цінності.

Важливим чинником удосконалення управління виховним процесом є професійна компетентність, тип взаємодії з учнями як сутнісна характеристика і особистості, і педагога – професіонала [1, с. 458]. Дослідження (2012) мало на меті визначити готовність педагогів гімназії до впровадження гуманістичних підходів, наявність у них особистої мотивації та необхідних навичок для співпраці з учнями, ціннісні орієнтири щодо здійснення експериментальної роботи. За методикою В. Маралова виявлено:

[1-й тип] *виражену зорієнтованість на навчально-дисциплінарну (авторитарну) модель (ВЗНДМ) – 47 % респондентів;*

[2-й тип] *помірну зорієнтованість на навчально-дисциплінарну (авторитарну) модель (ПЗНДМ) – 23 % опитаних;*

[3-й тип] *помірну зорієнтованість на особистісну (гуманістичну, виховну) модель (ПЗОМ) – 20 % респондентів;*

[4-й тип] *виражену зорієнтованість на особистісну (гуманістичну, виховну) модель (ВЗОМ) – 10 % учителів.*

Для з'ясування ставлень педагогів гімназії до здійснення дослідно-експериментальної роботи було проведено анкетування за розробленою нами анкетой. У результаті моніторингу виявлено:

– 61 % опитаних вважають, що достатньо обізнані зі змістом та завданнями дослідно-експериментальної роботи;

– 86 % педагогів вважають, що інновації та дослідно-експериментальна робота потрібні в педагогічній діяльності;

– 87% респондентів позитивно ставляться до інноваційної діяльності навчального закладу.

Діагностика (початок 2015 р.; початок 2017 р., жовтень 2018 р.) за методикою Л. Бережнкової «Рефлексія на саморозвиток» виявила зміни, що відбулись у рівні прагнення педагогів до саморозвитку

Ми можемо констатувати, що показники «високого» та «вище середнього» рівня зросли у порівнянні з 2015 р. на 20 % і 24 % відповідно (тобто, з 34 % до 54 % і 58 %), що є дуже значним зростанням. Скоротилися показники «середнього» на 14 % і 17 % (з 53 % до 39 % і 36 %) та «нижче середнього» на 6 % і 7 % (з 13 % до 7 %,

6 %). Саме ці показники вказали на потенціал, що може бути зреалізований у процесі саморозвитку та самовдосконалення. А поки що ці цифри констатують зростання прагнення педагогічних працівників до саморозвитку, бажання самоудосконалюватися, рухатись уперед.

За результатами аналізу відповідей (методика Г. Резапкіної «Психологічний портрет учителя») педагоги розподілились на дві групи:

- педагоги, чиї категорії визначені чітко (цінностей, стилю викладання тощо) – 71 %;

- педагоги з не чітко визначеними з категоріями – 29 %.

Відповіді педагогів на запитання про пріоритетні цінності розподілилися так:

- для 55 % респондентів (з числа тих, чиї цінності сформулювалися) є близькими інтереси учнів, їх проблеми. Сприятлива емоційна обстановка дає можливість творчої плідної роботи, зберігає здоров'я вчителя і здоров'я його учнів;

- для 39 % опитаних школа «не єдине світло у віконці». Можливо, коло інтересів таких педагогів не вичерпується шкільними проблемами, є й інші можливості самореалізації. Вони дбайливо ставляться до своїх проблем і переживань, розраховуючи на власні сили, шукаючи опору в собі й поза школою, або вони настільки самодостатні, що можуть не залежати від думки колег і учнів;

- для 6 % педагогів важливою є підтримка колег, їх визнання. Своєю чергою, колеги цінують їх не тільки як професіоналів, а й як союзників, котрі зрозуміють їх проблеми і можуть підтримати. Можливо, що діти не бачать у таких педагогах союзника, а стосунки, у кращому разі, не мають особистісного забарвлення, а в гіршому – пронизані почуттям недовіри і відчуження, що утруднює співпрацю у процесі навчання і виховання.

Вивчаючи психоемоційний стан, ми з'ясували:

- 62 % мають чутливу нервову систему, здатні сприймати стан іншої людини, співпереживати (настрій може залежати від зовнішніх чинників; несприятливий збіг обставин може й негативно вплинути на них);

- 36 % мають стійкий психоемоційний стан, що позитивно позначається на якості їх роботи (вони не втрачають самовладання в екстремальних ситуаціях, здатні приймати правильні рішення навіть за високої відповідальності);

- у 2 % педагогів робота в школі забирає багато фізичних і душевних сил.

Важливою характеристикою особистості є її самооцінка. Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, здібностей, якостей та свого місця серед інших людей. Самооцінка – важливий регулятор поведінки людини – і не має значення, ким є ця людина. Утім, самооцінка дуже важлива, коли йдеться про мовну та мовленнєву діяльність особистості у закладах загальної середньої освіти. Якщо науковці переважно вивчають самооцінку учнів у сфері спілкування, де саме самооцінка виконує регуляторну функцію [4], ми досліджуємо самооцінку педагогічних працівників з огляду на реалізацією ними освітніх завдань. І стає зрозумілим, що мовна і мовленнєва діяльність є базовою складовою педагогічних технологій. Від неї багато в чому залежать взаємини людини з навколишніми людьми, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач як у навчальному процесі, так і в інших сферах взаємодії. Тож самооцінка впливає на ефективність діяльності людини загалом.

За підсумками дослідження ми здобули такі дані: 75 % респондентів у 2015 р. та 77% у 2018 р. властиве позитивне самосприйняття, що свідчить про оптимальне співвідношення можливостей та здібностей людини і адекватне усвідомлення оточуючої дійсності. Такі педагоги вирізняються творчим недогматичним мисленням, здатні створювати на уроці атмосферу живого спілкування, надаючи учням психологічну підтримку. Завдяки цьому стає можливим емоційний розвиток здобувачів освіти, а їх уявлення про себе набуває реалістичного характеру. Поведінка таких пластична, підхід до навчання творчий, характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії демократичний.

У 20 % педагогів у 2015 р. та у 19 % 2018 р. виявлено самооцінку дещо нестійку; вона почати залежить від зовнішніх обставин, від настрою, від думки інших.

На момент дослідження зафіксовано знижену самооцінку у 5 % учителів у 2015 р. та у 4 % у 2018 р. Прояв цього – невпевненість у собі, у своїх можливостях. Рівень тривожності – підвищений. Ініціативність вщухає. Як наслідок – має місце недооцінка особистістю самої себе. Але незадоволеність собою і висока самокритичність не завжди свідчать про знижену самоповагу. Так, в інтелектуально розвинутих і творчих людей особливо усвідомлюється розбіжність між

тими властивостями, що є, і тими, якими вони хотіли б володіти. Звідси невдоволення собою, що спонукає людину ставити собі більш складні завдання, прагнути до удосконалення, самоактуалізації.

Відповіді на запитання про стиль викладання розподілилися так:

- кількість респондентів, що мають репутацію «сильного педагога», у 2018 р. значно скоротилася порівняно з 2012 р. з 47 % до 13 %. Учень для них – об’єкт впливу. Такі педагоги самі беруть рішення, встановлюють жорсткий контроль за виконанням пропонуваних вимог, часто використовують свої права без урахування ситуації й думки учнів;

- 1 % опитаних близька позиція миротворця. Як правило, такий педагог намагається уникати душевного напруження, що супроводжує конфлікт. Організація і контроль діяльності учнів здійснюється не систематично, проявляються нерішучість і вагання. Ліберальний стиль не сприяє розвитку у дітей поваги до вчителя, продуктивності в роботі і почуттю відповідальності;

- для 86 % педагогів у 2018 р. (30 % у 2012 р.) учень – рівноправний партнер. Вони залучають дітей до прийняття рішень, дослухаються їх думки, заохочують самостійність рішень, ураховують не тільки успішність, а й особисті якості учнів. Основні методи впливу: порада, прохання, спонукання до дії. Для них характерні задоволеність своєю професією, високий ступінь прийняття себе й інших, гнучкість у виборі способів реагування, відкритість у спілкуванні з учнями і колегами, стійкий позитивний психоемоційний стан, що передається і здобувачам освіти, сприяючи у такий спосіб ефективності їх навчання;

Для 31 педагога, чий категорії чітко не визначилися, поєднуються ознаки 1–3 шкал:

- 51 % опитаних не визначились у категорії *самооцінка*;
- 31 % – у категорії *цінностей*;
- 8 % – у категорії *психоемоційний стан*;
- 10 % – у категорії *стиль викладання*.

Це може свідчити, що установки учителя остаточно не сформовані, він тільки шукає свій неповторний почерк і стиль. Інша можлива причина – різноманітність стереотипів поведінки.

Для аналізу професійно-педагогічної компетентності, загальних професійних умінь та здібностей ми вивчали зміни, що відбулися у якісному складі (табл. 1) педагогічних працівників гімназії.

**Якісний склад педагогічних працівників
Київської гімназії східних мов № 1**

Навчальні роки (загальна кількість учителів)	Педагогічний стаж (кількість учителів)				Категорія, звання (кількість учителів)							
	Від 1 до 3 років	Від 3 до 10 років	Від 10 до 20 років	20 і більше років	Засл. учитель України	Вчитель освіти України	Ст. учитель	Вчитель-методист	вища	1 категорія	2 категорія	спеціаліст
2015/16 н.р. (107)	8	13	22	64	4	33	20	39	68	15	18	22
У %	7	11	18	52	3	27	16	32	55	12	15	18
2017/18 н.р. (120)	10	14	25	71	4	29	16	47	77	11	9	23
У %	8	12	21	59	3	24	13	39	64	9	8	19
2018/19 н.р. (112)	2	19	16	75	5	29	18	48	74	10	8	20
У %	2	17	14	67	5	26	16	43	66	9	7	18

За зміни загальної кількості педагогічних працівників (2015/2016 н.р. –107; 2016/2017 н.р. –120; 2018/2019 н.р. – 112) виявлено динаміку за такими критеріями: «педагогічний стаж» та «категорія, звання».

Отже: зменшилася кількість педагогічних працівників, що мають стаж роботи до 3 років (7 % у 2015 р., 8 % у 2017 р. та 2 % у 2018 р.), тобто вони перейшли у ранг тих, має стаж від 3 до 10 років (11 % у 2015 р., 12 % у 2017 р., 17 % у 2018 р.). Помітні зміни й а іншими параметрами педагогічного стажу (табл. 1).

Кількість педагогічних працівників, які мають категорію «спеціаліст» залишається приблизно на одному рівні (відповідно – 18 %, 19 % та 18 %), зменшилася кількість учителів, що мають першу (з 12 % у 2015 р., 9 % у 2017 р., 9 % у 2018 р.) та другу категорію (з 15 % у 2015 р., 8 % у 2017 р., 7 % у 2018 р.), натомість зросла кількість педагогів з вищою категорією (з 55 % у 2015 р. до 64 % у 2017 р., 66 % у 2018 р.) та тих, хто має звання «педагог-методист» (з 32 % у 2015 р. до 39 % у 2017 р. та 43 % у 2018 р.) та «Заслужений вчитель України» (3 % у 2015 та 2017 рр. та 5 % у 2018 р.), що, безумовно, свідчить про зростання професійної майстерності педагогів.

Аналіз педагогічної діяльності вчителів показує, чи усвідомлюють вони необхідність привнесення нових елементів у свою роботу, чи слабо підготовлені до їх практичного застосування. Переважна більшість учителів сприймають експериментальну роботу як

можливість для самореалізації (15% у 2015 р. та 25 % у 2018 р.), необхідну та достатню умову для самореалізації (55 % у 2015 р. та 64 % у 2018 р.), що в сумі складає 70 % (2015 р.) та 89 % (2018 р.) педагогічного колективу; 28 % (2015 р.) та 9,5 % (2018 р.) розглядають її швидше як перспективу для самореалізації, і лише 2 % (2015 р.) та 1,5 % (2018 р.) не визначилися і вважають її скоріше як неперспективну справу для своєї самореалізації.

Відповідно до здобутих результатів адміністрація Київської гімназії східних мов № 1 має змогу виявити індивідуальні особливості членів педагогічного колективу для того, щоб обґрунтовано визначити ступінь віддачі кожного за тих умов, що створені у цьому закладі загальної середньої освіти. Проведене дослідження виявило резерви для розвитку освітнього середовища закладу, а також дало змогу спрогнозувати найзагальніші орієнтири в доборі методів роботи, що будуть найбільш ефективними в ході інноваційної діяльності, адже виявлено педагогів, схильних і готових до інноваційної діяльності.

Спираючись на таких педагогів, як вважає С. Кириленко, можна формувати відповідну організаційну та інноваційно-акмеологічну культуру, за розвитку якої всі вчителі високою мірою будуть зацікавлені у найголовнішому результаті – у компетентному випускнику гімназії [5, с. 27].

Завдяки проведеній роботі ми також виявили основні проблемами, що виникають у педагогів під час реалізації дослідно-експериментальної програми з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Список використаних джерел

1. Баранова Н. П. Готовність учителів до інноваційної педагогічної діяльності. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2009. № 12. С. 4–8.
2. Бех І. Д. *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Чернівці : Бу-крек, 2015. Т. 1. 840 с.
3. Жукова А. Г. Управління якістю освіти в гімназії засобами моніторингових досліджень. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 38–57.
4. Косянчук С. В. Самооцінка як регуляторна функція у сфері риторичної діяльності. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 4. С. 34–39.
5. Кириленко С. В. Психологічний супровід експерименту. *Довідник директора школи*. 2014. № 9, вересень. С. 24–31.

6. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.

7. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

8. Суходольська О. В. Психологічний моніторинг. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2018. № 2. С. 2–5.

Осадченко Інна Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
м. Умань

Данилюк Оксана Климівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
філології та методики початкової освіти
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РІДНОЇ МОВИ

У статті на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу (досвіду викладання авторів статті у закладах вищої освіти) виокремлено та схарактеризовано сучасні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови: акцент на дотриманні викладачами норм української літературної мови (орфоепічних, граматичних стилістичних); успішна трансформація мовних знань і навичок у комунікативний процес, стимулювання до формування національно-мовної особистості, що дозволить активізувати власні мовно-мовленнєві ресурси і застосовувати їх у ситуаціях соціокультурного та професійного спілкування; необхідність позитивно-емоційної популяризації та мотивації вивчення майбутніми педагогами рідної мови на належному рівні; постійна практика для підтримки комунікативних умінь і навичок: систематичний процес узгодження рідномовного матеріалу з емоційно-забарвленими видами діяльності у змодельованих ситуаціях, що мають, на відміну від заучування, більший потенціал для збереження в довготривалій пам'яті.

Ключові слова: формування; комунікативна компетентність; майбутні педагоги; навчання рідної мови; заклади вищої освіти.

Останнім часом у рамках реалізації комунікативно-орієнтованого підходу до навчання рідної мови відбулася цілком зако-

номірна зміна щодо цілепокладання, методичних прийомів і принципів побудови взаємодії зі студентами. Нині можемо констатувати певну еволюцію самого формулювання поняття «комунікативна компетентність майбутніх педагогів»: від узагальненої сутності «навчання мови» до конкретного поняття «мовної діяльності». Розуміння значущості формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів тепер розглядається як наявність внутрішньої готовності та зовнішньої здатності до здійснення рідномовного спілкування на основі вміння узгоджувати мовні засоби з конкретними умовами та завданнями соціально-професійної взаємодії, нормами поведінки та ситуаційно-комунікативною доцільністю у висловлюваннях.

Проблема формування рідномовної комунікативної компетентності майбутніх учителів неодноразово проаналізована у вітчизняних наукових працях, які досліджували комунікативну компетентність педагога: в її загальних аспектах (Н. Альохіна [1], Г. Васьківська [3], С. Косянчук [3], Г. Скиба [3], К. Крилова [7], С. Максименко [8] та ін.); як чинника професійного становлення педагога (Н. Ашиток [2], О. Корніяка [6] та ін.); як складника професійної компетентності викладача закладу вищої освіти (Ю. Єщенко [5] та ін.); як основну проблему сучасної психолінгвістики (Г. Васьківська [4] та ін.) тощо. Достатньо приділено науковій уваги також методам формування комунікативної компетентності педагога (С. Максименко [8], В. Приходько [9] та ін.). Однак, зазначена проблема детермінована швидкоплинними соціально-інформаційними змінами та психокомунікаційними аспектами.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу виокремити та схарактеризувати сучасні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі вивчення рідної мови у закладах вищої освіти.

Набуття студентами комунікативної компетентності в процесі навчання рідної мови пов'язане зі здатністю успішно трансформувати мовні знання та навички у складні мовні вміння, підкріплені комунікативними стратегіями, що є інструментами вирішення проблеми, актуальними для досягнення ситуаційної та стратегічної комунікативної мети. Оволодіння цими стратегіями дозволяє майбутньому педагогові активізувати власні мовно-мовленнєві ресурси, вільно застосовуючи у ситуаціях соціокультурного та професійного спілкування не тільки граматичні звороти та структури, але

й демонструючи загалом адекватну реакцію на співрозмовника. Комунікативна компетентність, із одного боку, запускає роботу низки взаємопов'язаних функціональних орієнтирів й опор, необхідних для «продукування» й розуміння мови, а, з іншого боку, включає в себе нормативні комунікативні правила, характерні своєрідному рідномовному досвіду.

Осмислення проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів детермінує функціонування мови як надбання людини, дозволяє сучасним авторам говорити про побудову такого психологічного впливу в системі комунікативно-орієнтованого підходу в навчанні рідної мови, при якому відбувається не просто засвоєння лінгвістичного аспекту мови, а йде процес становлення рідномовної особистості, яка володіє унікальним комунікативним кодом для здійснення спілкування мовою, попри її заангажованості суржи́ком, русизмами, полонізмами тощо. Тобто, перший сучасний аспект формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови – брак так званих літературно правильних зразків рідної мови у побуті та навіть у закладах освіти: не секрет, що далеко не всі викладачі дотримуються правил літературної вимови.

На наш погляд, для подолання об'єктивних труднощів, пов'язаних із формуванням комунікативної компетентності майбутніх педагогів в умовах почасти браку природного рідномовного середовища (ЗМІ, живе спілкування, попри Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», занадто часто – російськомовне), ключовою ланкою може виступати формування внутрішньої, емоційно, мотиваційно підкріпленої потреби в самостійній пошуковій мовноактивності; у відкритті й реалізації своїх мовно-мовленнєвих здібностей, прагнення до прояву рідномовної ініціативи, динамічності, бажання вчитися тощо.

Втілення в життя цих інтенцій стає можливим при побудові комунікативно-орієнтованого підходу, що вимагає звернення до справжніх мовних інтересів і досвіду особистості майбутнього педагога, розуміння її психологічних особливостей, а також знання закономірностей психічного розвитку, що дозволять активізувати творчі резерви майбутніх педагогів, закладені в основі формування і ефективного використання комунікативної компетентності у сфері неякісного рідномовного спілкування. Варто відзначити позитивний аспект цього напрямку – підвищення мотивації до засвоєння

справжньої правильності рідномовлення на тлі загального підвищення патріотичних настроїв у державі. Отже, другий сучасний аспект формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови – патріотичне стимулювання до рідномовного говоріння майбутніх педагогів.

Зауважимо, що рідномовне навчання априорі має справу не стільки з ізольованими літературно правильними словами, скільки з цілісними висловлюваннями, які мають систематично застосовуватися при закріпленні у промові без пригадування правил – автоматично. Однак, після «правильномовних» занять у закладах вищої освіти студенти знову потрапляють у суржико-російськомовне середовище. Тому, за браком належної практики придбані досягнення можуть нівелюватися. Отже, необхідна постійна практика для підтримки комунікативних умінь і навичок на належному рівні: систематичний процес узгодження рідномовного матеріалу з емоційно-забарвленими видами діяльності у змодельованих ситуаціях, що мають, на відміну від заучування, більший потенціал для збереження в довготривалій пам'яті. Адже важливо пам'ятати, що людина є істотою не стільки мислячою, скільки емоційною. Тому слід із особливою увагою проаналізувати афективні фактори впливу у процесі формування комунікативної компетентності майбутнього педагога. Спроби помістити студентів у рамки лише програмного навчання, налаштувати на механічне засвоєння рідної мови як професійно необхідного взірця для подальшої роботи з учнями у ЗЗСО, свідомо приречені на невдачу, оскільки вивчення мови є, насамперед, емоційним досвідом, і навчальний настрій, врешті, визначає кінцевий його успіх. У рамках формування комунікативної компетентності майбутнього педагога варто досягати прагматичних цілей навчання – отримувати зручний доступ до джерел інформації правильної рідної мови, справлятися зі спеціальним тестуванням, отримувати перспективи кар'єрного просування. Тобто, третій сучасний аспект формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови – позитивно-емоційна популяризація та мотивація вивчення рідної мови на «відмінно».

Саме з цією метою у процесі проектування і адаптації професійно-орієнтованого курсу рідної мови поєднуються теоретична інформація та отримані у процесі аналізу потреб студентів емпіричні дані, які інтерпретуються для створення адекватної програми навчання,

грамотного відбору та адаптації матеріалів, розробки ефективної методики їх використання в сукупності із встановленням процедур оцінювання, якими буде вимірюватися поступ майбутніх педагогів до поставленої мети. Четвертий сучасний аспект формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови – моніторинг рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти не лише у процесі вивчення рідної мови (щокурсу, приміром).

Для успішного формування комунікативної компетентності майбутнього педагога корисним виявляється активне впровадження ігрових процедур, оскільки використання принципу моделювання передбачає інтенсивне спілкування, реалізацію партнерства, розвиток рефлексії і позитивних форм самоконтролю. Рольові та ділові ігри є умовним відтворенням її учасниками реальної практичної діяльності людей і створюють умови, наближені до справжнього професійного спілкування. Ефективність навчання включається тут, передусім, посиленням мотивації та підвищенням інтересу до предмету вивчення. Гра дає можливість невпевненим у собі студентам активніше брати участь у заняттях і тим самим долати мовний та психологічний бар'єр спілкування: традиційно у класичній дискусії студенти-лідери домінують, однак, у змодельованих ситуаціях та іграх кожен учасник є активним партнером рідномовного спілкування, набуваючи можливості застосувати навички. Імітаційне ігрове моделювання передбачає проблемність змісту навчання, вміння виявляти рефлексію у спільній діяльності, діалогічність спілкування і взаємодію партнерів у спілкуванні. Рольова гра виступає тут як творча діяльність і тому також передбачає відмову від традиційного підходу до розуміння ролей викладача і студента, що означає для останнього велику свободу в умовах браку декларативного, диктаторського мовного впливу з боку викладача. Зрозуміло, що функція викладача значуща у відборі інформаційного, мовного матеріалу і ситуацій спілкування в аудиторії, але у процесі проведення ділової гри його участь зводиться до мінімуму. Описувана форма підготовки і саме проведення подібних занять сприяє позитивній психомовній адаптації студентів, стимулює здатність самостійно мислити і приймати рішення, оскільки мета вивчення рідної мови зміщується тут на оволодіння ним певним комунікативним кодом, який передбачає врахування потреб особистості у спілкуванні, так само, як і пошук відповіді на питання про те, для

чого, де, у яких комунікативних ситуаціях буде використовуватися літературно правильна рідна мова. Мова виступає тут не тільки як система символів, що має внутрішню організацію, а й як спосіб відображення рідномовного світу, засіб закріплення культурної інформації, інструмент спілкування між людьми тощо. Отже, п'ятий сучасний аспект формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови – застосування на заняттях у закладах вищої освіти інтерактивних та інноваційних форм, методів та засобів навчання.

Безумовно, основою для формування комунікативної компетентності майбутнього педагога виступають досить глибокі і міцні знання про мовно-мовленнєву систему. Однак, рівнозначно важливо дати студенту уявлення, як про структуру цієї системи, так і про особливості її функціонування; привернути увагу до реалій повсякденної рідномовної практики, яка не завжди вписується у звичні схеми граматики. За розумінням і висуненням пріоритетною значущості такого навчання виникає поступове усвідомлення цінності, що полягає у формуванні комунікативної компетентності майбутніх педагогів як властивості розвитку вміння вибирати рідномовні засоби відповідно до завдань професійної діяльності.

Отже, нами на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу (досвіду викладання авторів статті у закладах вищої освіти) виокремлено та схарактеризовано сучасні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови:

- акцент на дотриманні викладачами норм української літературної мови (орфоепічних, граматичних стилістичних);
- успішна трансформація мовних знань і навичок у комунікативний процес, стимулювання до формування національно-мовної особистості, що дасть змогу активізувати власні мовно-мовленнєві ресурси і застосовувати їх у ситуаціях соціокультурного та професійного спілкування;
- необхідність позитивно-емоційної популяризації та мотивації вивчення майбутніми педагогами рідної мови на належному рівні;
- потреба моніторингу рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти не лише у процесі вивчення рідної мови;
- застосування на заняттях у закладах вищої освіти інтерактивних та інноваційних форм, методів та засобів навчання.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо визначення та формулювання дидактичних умов формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі навчання рідної мови у закладах вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Альохіна Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. URL: http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/4336/1/_doc%20%281%29.pdf
2. Ашиток Н. Комунікативна компетентність як чинник професійного становлення соціального педагога. *Молодь і ринок*. 2012. № 3 (86). С. 63–67.
3. Vaskivska H. O., Kosianchuk S. V., Skyba H. M. Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Vol 60. № 4. P. 17–27.
4. Васьківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної психолінгвістики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(303). Т. 1. С. 33–38.
5. Єщенко Ю. Ф. Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності викладача вищого навчального закладу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні наук. 2010. № 2. С. 44–48.
6. Корніяк О. М. Комунікативна компетентність сучасного фахівця – педагога і психолога. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: наук.-теорет. зб.* Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2013. Вип. 30. С. 544 – 551.
7. Крилова К. В. Комунікативна компетентність як педагогічна категорія. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/10230-26453-1-SM.pdf>
8. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування): монографія. Київ: Главник, 2005. 112 с.
- Приходько В. М. Методи формування комунікативної компетенції фахівців. *Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України: зб. наук. праць*. 2004. №. 5. С. 142–146.

Павленок Тетяна Василівна,
вчитель-методист китайської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КИТАЙЦІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗИСТІВ У МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ НА УРОКАХ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (7-8 КЛАСИ)

У статті розкриваються особливості викладання китайської мови гімназістам із застосуванням мотиваційного чинника – прищеплення культурологічної та комунікативної компетентності, формування в гімназистів прагнення до розширення знань, пошуку інформації про культуру величезної (найбільшої на планеті!) нації, етнонаціональну ідентичність китайців, історію країни, що нараховує багато тисячоліть, про її традиції, її мистецтво, етнографію, китайської поезії, каліграфії, фізичної культури і багато іншого, що входить в поняття культурологічної та комунікативної компетентності. Узагальнюється майже тридцятилітній досвід викладання китайської мови з застосуванням інновацій.

Ключові слова: *викладання китайської мови в гімназії; мотивація до навчання; культурологічна компетентність; інноваційна дидактика; етнонаціональна ідентичність китайців; мовленнєва діяльність; гімназисти; міжкультурна комунікація; урок китайської мови.*

Мій тридцятилітній досвід викладання китайської мови дає право стверджувати, що ефективність процесу навчання неможлива без упровадження інноваційних складових.

Малоймовірно, щоб вивчення такої складної мови, як китайська, не потребувало мотивації. Вчитель може застосовувати найкращі методики викладання, але відсутність справді дієвої мотивації дуже швидко призведе до згасання належного бажання у гімназиста долати неабиякі труднощі в опануванні однієї з найскладніших мов світу. Нема сумніву, що мотивація потрібна в будь-

якому освітньому процесі, але навчання китайської в системі загальної середньої освіти потребує незрівнянно більшої мотивації, спрямованої насамперед на розвиток мовленнєвої практики, прищеплення комунікативних навичок.

Такою мотивацією є розуміння культури величезної (найбільшої на планеті!) нації, етнічної ідентичності китайців, історії країни, що нараховує багато тисячоліть, її традицій, мистецтва, етнографії, особливостей ієрогліфічного письма, китайської поезії, китайської каліграфії, національної фізичної культури та бойових мистецтв і багато іншого, що, власне, і є культурологічною компетентністю.

Пересічний українець має значно менше уявлення про Китай, ніж, скажімо, про Францію, Італію або США. Знання наших громадян про цю країну або дуже обмежені, або застарілі. А це ж велетенське в сучасному світі! Досить сказати, що КНР – ядерна держава, яка має найбільшу армію на планеті. За економічними показниками вона входить до числа світових лідерів, її ВВП (валовий національний продукт) перевищує \$1,1 трлн; вона посідає перше місце в світі з виробництва автомобілів, бавовни, м'яса, яєць, цукру, чаю та іншої продукції [13, с. 709]. В Китаї понад 1 000 закладів вищої освіти, де навчаються приблизно 6 млн студентів, є також 772 таких закладів для дорослих, у яких навчаються 5,5 млн осіб. У середніх школах першого ступеня навчається приблизно 63 млн осіб, а в початкових школах – 130 млн. У Китаї понад 2 700 публічних бібліотек, 1373 музеї; загальний тираж газет – 20 млрд примірників, журналів – 2,9 млрд. Найвищим досягненням китайських учених та інженерів став запуск у 2003 році пілотованого космічного корабля «Шеньчжоу-5», керованого Ян Лівеем. Зараз у КНР загін космонавтів налічує 14 осіб [13, с. 710–712].

Тож у своїй роботі з гімназистами вчитель китайської мови має всіляко сприяти тому, аби вони пройнялися повагою до широкого поняття грандіозної китайської культури, щоб у них виникло бажання якомога швидше вивчити той мінімум китайської лексики, котрий дав би їм змогу спілкуватися з китайськими ровесниками під час туристичних подорожей, взаємних поїздок у рамках таких акцій як «Міст», приймати в себе вдома китайських школярів, вміти самостійно розповісти їм про культуру України, про пам'ятки історії і архітектури Києва, про наші свята, про українські звичаї, українську кухню, розучити з ними українські пісні тощо. Отже, культурологіч-

на та комунікативна компетентність має охоплювати великий пласт інформації про культуру двох народів – українського і китайського.

Як бачимо, потреба в нових і нових знаннях має невинно зростати, бо окрім прагнення вивчити хоча б деякі складові культури Китаю в широкому розумінні цього поняття, звичайно ж доповнюється такою ж нагальною потребою в вивченні культури України.

Чи може вчитель китайської мови з огляду на вкрай обмежену кількість годин навчити всьому цьому своїх учнів? Звісно, ні! Тут вихід один: навчити вчитися! Тобто дати імпульс, «запалити», заохотити, заінтригувати й у таких спосіб спонукати гімназиста до самоосвіти. Педагогіка в XXI століття має враховувати той незаперечний факт, що інформаційне суспільство перебуває в стрімкому розвитку, і щоб бути повноцінним представником такого рівня цивілізації, у жодному разі не можна «набратися знань на все життя», не можна зупинитися після отримання атестату про середню освіту чи навіть диплома про вищу освіту.

Оскільки знань, що отримуються під час навчання, не вистачає людині на все трудове життя, роль вчителя змінюється. Навички і знання, здобуті в школі, є важливими, але вже не є найважливішим завданням. Набагато важливішим для учня стає проблема здатності навчатися самостійно. Сучасна людина живе в суспільстві змін, тоді як раніше, у XX ст., багажу знань вистачало надовго. XXI століття змушує людину вчитися впродовж життя, тому їй необхідно навчитися в шкільні роки оволодіти різними засобами і способами обробки інформації, вміти працювати з текстом, уміти інформацію узагальнити, згорнути, розгорнути, шукати, робити вибір. Отже, сучасна школа не тільки навчає – школа творить (формує) особистість, яка здатна вчитися і яка хоче вчитися, при чому вчитися не просто заради процесу, а у співвідношенні зі своїми особистісно значущими потребами [1, с. 482].

Слід особливо наголосити на тому, що система освіти в Україні в даний час перебуває в динамічному процесі реформування, що вимагає від нас, педагогів, максимальних зусиль, спрямованих на самоосвіту, на вивчення передового досвіду, на творчий пошук найбільш ефективних шляхів до кожної особистості, до співпраці з гімназистами, зокрема, до того, щоб їм прищепити бажання оволодіти комунікативними «містками» з китайськими ровесниками.

Тут ми, звісно, використовуємо весь наявний арсенал засобів – інтерактивну дошку, комп'ютер, можливості пошукових систем

Інтернету тощо. Але тема даної статті не дає змоги говорити про всі дидактичні, методологічні, психологічні та інші аспекти навчання китайської мови в Київській гімназії східних мов № 1.

Ми, педагоги, часто замислюємося: чому під час уроку нібито в того чи іншого учня виявляється прогрес у оволодінні новою інформацією (скажімо, в читанні китайських текстів, відповідях на запитання тощо), а на наступному уроці, що відбувся через день, розчаровуємося: і куди ж подівся той прогрес?..

Можна, напевне, стверджувати, що педагогічний працівник часто бере бажане за дійсне. Насправді шлях до знань китайської мови дуже непростий, «тернистий». Та це ж саме можна сказати й про будь-який інший предмет, який викладається в середній школі.

«Вчитель, – пише С. Бондар, – іде в клас з головною метою – дати школярам нову інформацію (як часто думає вчитель – передати знання, але їх практично передати неможливо).

Досвідчений педагог знає, що викладена навчальна інформація – це іще не знання учня. Наукою доведено, що 80 % інформації, яку чує учень на уроці, забувається в той же день, якщо учень самостійно над нею не попрацював (не повторив, не проговорив, не записав), тільки 20 % інформації зберігається у пам'яті дещо довше, в залежності від рівня її актуальності для самого учня» [Там само, с. 483].

У наведеній цитаті йдеться про невисокий «коефіцієнт корисної дії» навчання взагалі. А при вивченні китайської мови він ще нижчий, бо якщо гімназист «не повторив, не проговорив, не записав», скажімо, якусь математичну формулу, то надолужити «прогалину» в навчальному процесі він зможе набагато швидше, ніж розібратися з ієрогліфами, відновити в пам'яті все забуте. Щоб спонукати його до самостійної роботи після уроків, у вихідні дні, під час канікул, потрібна мотивація.

Однією з граней мотиваційних заходів є розвиток іншомовної культурологічної та комунікативної компетентності.

Компетентність взагалі і культурологічна та комунікативна компетентність зокрема має відповідати на виклики сучасного суперечливого світу. Адже сучасна ситуація розвитку суспільства і освіти, на думку С. Бондар, може бути схарактеризована певними суперечностями:

а) між лавиноподібним наростанням інформації та необхідністю швидко й грамотно її здобувати, обробляти, впорядкувати,

б) між зміною сфери діяльності людини в технічному плані і швидкою зміною існуючих нових технологій, які вимагають від спеціаліста їх освоєння, і недостатньою фундаментальною освітою, яка б забезпечувала професійну мобільність людини і готовність її до оволодіння новими технологіями,

в) між сучасним змістом освіти, який містить абстрактні, безсистемні факти, відомості, далекі від потреб та інтересів учнів, та перевантажений конкретним фактологічним матеріалом, і необхідністю забезпечити учнів фундаментальною освітою на сучасній основі, тобто спрямовувати її на універсальні, цілісні знання, на формування загальної культури, розвитку узагальнених способів мислення та діяльності [2, с. 10].

Безперечно, в таких умовах школа не може залишатися недоторканою стабільною системою. Сьогодні школа покликана, ґрунтуючись на особистісно орієнтованому підході в освіті, формувати компетентності, що дадуть змогу кожному випускникові стати успішною, конкурентоспроможною особистістю, здатною до самореалізації.

Не забуватимемо про мотивацію, про те «тістечко», яке має бути завжди свіжим, привабливим, бажаним, без чого всі наші найсміливіші плани, наймудріші методики не дадуть бажаної ефективності, залишаться благими побажаннями. Ми маємо дбати про те, щоб «вогник цікавості» здобувача освіти не згасав, щоб підтримувати на належному рівні силу мотивації до все нових і нових знань.

Щоб оцінити силу мотивації індивіда до певної діяльності, Дж. Равен вважає за необхідне пам'ятати про три компоненти, три складові, у взаємодії між якими визначається модель соціальної поведінки. Такими складовими є:

- ціннісні компоненти;
- компоненти компетентності;
- соціальні настанови.

Насамперед слід з'ясувати, чи вважає людина цю діяльність важливою, тобто цінною для себе, чи прагне проявити свою компетентність у виконанні поставленого завдання і чи підтримають її ті, чия думка для неї важлива, тобто соціальне оточення. Все це разом відіграє вирішальну роль в оцінці її мотивації і компетентності [3, с. 217].

Перш ніж вести мову про культурологічну компетентність гімназистів, слід визначитися з такими поняттями, як культура і куль-

турологія. Предметом культурології є вивчення проблем культури в широкому методологічному і часовому діапазоні. Культура трактується вченими як система звичаїв, традицій та цінностей, котрі об'єднують те чи інше суспільство (носіїв тієї або іншої культури). Таке розуміння включає і сферу культури у вузькому смислі (культурна спадщина та мистецтва), але не вичерпується нею.

Отже, культурологія – це наука про культуру в широкому сенсі. Розрізняють такі основні напрями культурології: історична; теоретична; прикладна. Культурологи також ведуть гуманітарні дослідження. Культурологія – одна з найбільш динамічних і затребуваних сфер сучасної інтелектуальної активності. Щоб переконатися в цьому, достатньо поглянути на полиці книжкових магазинів і списки нових надходжень у бібліотеках. За кількістю видань (перевидань) культурологія залишає далеко позаду такі традиційні галузі знань, як філософія і соціологія.

Навіщо гімназістам, котрі прагнуть оволодіти китайською мовою, знадобилася культурологічна компетентність?

Розглядаючи змістові характеристики процесу розвитку культурологічної компетентності гімназистів, слід зосередити увагу на підходах, серед яких основоположним є культурологічний. Як вважає С. Харитонова, такий підхід є сукупністю методологічних зайомів, що забезпечують аналіз духовного життя індивіду крізь призму системотвірних культурологічних понять: «культура», «цінності», «культурні зразки», «культурні диспозиції», «культура споживання», «культура діяльності» [4, с. 280].

Важливе значення має також аксіологічний підхід, що визначає регулятивні компоненти духовної культури. Як зазначив А. Флієр, застосування аксіологічного підходу в педагогіці сприяє створенню оптимальних психолого-педагогічних умов освоєння духовних цінностей учнями в освітньо-виховному процесі [5, с. 36].

Ми вже згадували про складові соціальної поведінки, окреслені Дж. Равеном, зокрема про усвідомлення людиною необхідності тієї чи іншої компетентності. Якщо, приміром, на уроці китайської мови викладач гімназії переконує гімназистів у тому, як важливо для оволодіння мовою знати про етнонаціональну ідентичність китайців, то слід при цьому неодмінно зауважити: як же можна вивчати етнографію іноземців, якщо ти не знаєш власної, української етнічності?... Це, звісно, не має бути викладанням етнічної історії України, але хоча б натякнути, надіслати імпульс,

побіжно зауважити, наскільки важливо хоча б мати уявлення про власну етнічність.

Дуже ємне та точне визначення такої неподільній категорії як етнічність дав А. Пономарьов: «Вона означає складну систему суспільних відносин, що зв'язує особу як носія етнічних ознак (етнофора) з її етнічним середовищем: родиною, сусідством, громадою, етнічною групою, нацією чи суспільством загалом. Інакше кажучи, етнічність – це вся багатобарвність культурної картини народу або народонаселення держави» [9, с. 9]. Тут слід наголосити на неподільності поняття етнічності, донести до свідомості здобувача освіти весь «ланцюжок» у етнічній історії і України, і Китаю, і будь-якої іншої нації. «Весь світовий шлях буття, – писав М. Бердяєв, – є складною взаємодією різних ступенів світової ієрархії індивідуальностей, творчим «вростанням» однієї ієрархії в іншу, особистості в націю, нації в людство, людства в космос, космосу в Бога [11, с. 351].

У своєму прагненні до пізнання етнічної ідентичності як китайців, так і українців, у процесі самоосвіти (який мають скеровувати і вчителі, і батьки) гімназист, на мою думку, має «дозріти» до усвідомлення причетності і власної, і його китайських ровесників до формування національних культур, а в перспективі – до загальноцивілізаційної культури людства. Ще зовсім недавно такі слова могли б викликати іронічну посмішку. Та ми є свідками небувало стрімких перетворень у науці, техніці, освіті, коли вчорашня фантастика стає реальністю, що особливо помітно в ІТ-технологіях, в астрофізиці, генній інженерії, у розвитку нано-технологій.

Нині, коли ми звідусіль чуємо про глобалізм, про серйозні потрясіння внаслідок міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних конфліктів, людська цивілізація сьогодні постає поліетнічною, культурно-історичною спільністю людей, засади та критерії становлення якої, як правило, залежать від контексту поставлених глобальних цілей та спільних для всіх етносів людських сподівань. Кожний етнос має оригінальну структуру, яка сприймається людьми як етнічна цілісність.

Проблеми походження, мови, релігійної приналежності є найважливішими для будь-якого етносу, однак поведінка в спільноті є обов'язковою умовою його буття, саме вона визначає його етнічну належність і причетність до етносфери. Такий підхід дає можливість розглядати етнос як явище глобальне, що має власні закономірності становлення. Тож педагог має відчувати всю важливість

донесення до учнів ідеї їх причетності до творення етнокультурної цивілізації недалекого майбутнього.

«Етнокультурна цивілізація (як полікультурна соціальна система) є поєднанням етносів та культур на основі спільності цінностей, технологій, інформації, – пише С. Харченко. – Вона поєднує різні засади: загальноцивілізаційні, локальноцивілізаційні, культурні, економічні, комунікативно-інформаційні, етнопсихологічні, релігійні тощо. Проблема культурної ідентичності етносів полягає передусім у їх усвідомленому сприйнятті культурних норм, систем цінностей та самоотождоження себе з цими культурними зразками [13, с. 5].

Перш ніж вимагати від гімназиста адекватного реагування на більш-менш складні запитання в майбутньому спілкуванні з китайськими ровесниками, слід виявити, наскільки в нього сформована комунікативна компетентність. Бо, якщо вона слабенька, а то й взагалі відсутня, то він не зможе самостійно реагувати на звернення іншого учасника діалогу. Щоб він був готовий до такої комунікації, вчитель має подбати про його лексичний запас – той мінімум, без якого гімназист просто не розумітиме співбесідника (наприклад, елементарні фрази: «В якому місті ти живеш?») або «Які твої улюблені страви?» тощо). Як вважає О. Добротвор, критерієм винесення рішення про рівень сформованості комунікативної компетентності здобувача освіти може виступати кількість і якість розв'язання проблемних ситуацій (навчальних та життєвих), продуктивність обговорень, фіксація реальних досягнень учня в переговорах [10, с. 239].

Здобувачі освіти мають чітко уявляти, де саме, за яких обставин, в яких масштабах, наскільки нагально стануть їм у нагоді ті чи інші знання, ті або інші фрази, поняття, терміни, правила етикету, розуміння співбесідника, коли вони, скажімо, опинилися в Китаї сам на сам з китайцями без перекладача. Усвідомлення того, що без таких знань вони будуть позбавлені не лише можливості користуватися елементарними речами (транспорт, їдальня, магазин, аптека, готель тощо), а й можливості спілкування, мусить їх спонукати до мобілізації своєї уваги, до сумлінної роботи як на уроці, так і вдома. І тому не лише педагогічний працівник, а й здобувач освіти, і його батьки, найближче оточення мусять усвідомлювати, що «мотиваційний аспект навчально-пізнавальної діяльності є важливим чинником засвоєння знань і умінь на рівні компетенцій. Мотиваційні тенденції учня полягають у вибірковій мотиваційній спрямованості щодо змісту навчальних предметів і у підвищеному спри-

йнятті певної навчальної інформації. Процес пізнавального розвитку відбувається найактивніше саме в шкільному віці [6, с. 44].

Як саме ми досягаємо результату в набутті учнем культурологічної компетентності?

1) У рамках конкурсу Малої Академії наук здобувачі освіти обирають (за допомоги викладача) такі теми наукових робіт, які спонукають юних дослідників шукати інформацію про історію, культуру, етнографію, фольклор Китаю та України, про сьогодення двох держав, про досягнення в освоєнні космосу, в будівництві, архітектурі, мистецтві, в освіті та науці.

2) Безпосередні контакти з носіями китайської мови відбуваються як у стінах Київської гімназії східних мов № 1, так і під час поїздок до Китаю.

3) До підготовки стіннівок, фотоальбомів, плакатів, засобів наочності ми залучаємо гімназистів старших класів. Це спонукає їх до ознайомлення з відповідною літературою.

4) Ми розучуємо пісні китайською мовою.

5) Щоб запам'яталися традиції китайців, ми, наприклад, усім бажаючим привозили китайські пряники – особливі ласощі, які в Китаї традиційно вживають на свято Місяця.

6) Педагоги та гімназисти беруть активну участь в організації та проведенні спільного китайсько-українського проекту «Міст».

7) Має значення і така форма долучення до китаїстики, як розповіді про поїздки до Китаю на стажування, про участь у семінарах для педагогів з демонструванням відеороликів та фото.

Слід зауважити, що всі ці засоби збагачення культурологічної компетентності гімназистів – це лише допоміжні чинники в загальній роботі з викладання китайської мови.

На нашу думку, нам час уже взяти на озброєння такий могутній засіб комунікації, яким є Інтернет. У багатьох країнах світу впроваджуються нові форми спілкування ровесників, які бажають швидше оволодіти іноземною (в тому числі й китайською, японською, арабською) мовою. Це створення спеціальних сайтів, де бажаючі можуть мати свій блог, а також перемовини в чаті. Якщо на державному рівні Україна домовиться з Китаєм, якщо передбачити в бюджеті цільові кошти для залучення висококваліфікованих китайських лінгвістів як консультантів на таких сайтах, то в такий спосіб в режимі «он-лайн» могли б вдосконалювати свою професійність учителі-китаїсти України, а вже за їхнього керівництва здобувачі

освіти могли б встановлювати постійні контакти з китайськими ровесниками.

Нам варто уважніше придивитися до успіхів Росії у сфері вивчення китайської мови. Там, за даними Центру соціологічних досліджень Міністерства освіти і науки, китайську мову вивчають понад 26 тисяч осіб, у тому числі в школах – майже 11 тисяч, а ще півтори тисячі – в 15 інститутах і школах Конфуція, створених за участі китайської сторони. Особливо великий розмах масового прагнення до оволодіння китайською мовою має місце на Далекому Сході та в Сибіру. Величезна кількість росіян бере участь в Інтернет-конкурсах серед тих, хто вивчає китайську мову. Адже переможці таких конкурсів їдуть на навчання до китайських закладів освіти.

Варто звернутися до Міносвіти з пропозицією про кардинальні зміни в системі навчання китайської мови в Україні, маючи на меті введення обов'язкового стажування учнів 9–11 класів у школах Китаю тривалістю від двох до трьох місяців, а також учителів-китаїстів – тривалістю до шести місяців. Цілком зрозуміло, що для таких змін необхідні підтримка уряду і відповідні бюджетні асигнування.

Дехто з моїх колег, мабуть, подумки посміхається, вважаючи ці пропозиції максималізмом, а, може, навіть утопією. Адже, крім новітніх комп'ютерних технологій, крім стажування в Китаї, нам ще так багато проблем доведеться розв'язати!.. Серед них найголовніша – в часі.

Наша гімназія, хоча і вважається спеціальною, але уроків китайської даємо тільки 5 год, при тому, що в спецшколах має бути до 12–16 год на тиждень. Тому, навчаючи чотирьох видів мовленнєвої діяльності, ми можемо діяти тільки в межах тематики, позначеної в програмі, можемо давати знання і з мови, і з культури тільки в ці 5 академічних годин, що, звісно, дуже мало.

Повертаючись до культурологічної та комунікативної компетентності, до викладання сходознавства, хочу наголосити: від нашої «самодіяльності» в цьому питанні все ж давно назріла необхідність до офіційного курсу сходознавства, що, звичайно, потребує і кадрового, і фінансового забезпечення.

Дати знання зі сходознавства та ще й китайською мовою в гімназії практично неможливо. Фахівця широкого профілю з китайської у нас немає. Та й звичайних викладачів мови не вистачає, ду-

же мало охочих працювати на цій ниві. Спецкурсу зі сходознавства, що включав би вивчення китайської літератури, мистецтва, географії, історії тощо ми теж не маємо (хоча вважається, що у нас здійснюється профільне навчання). Тож іноді доводиться «розриватися» між бажаним та дійсним.

І все ж ми сподіваємося, що той бум у вивченні китайської мови, котрий нині охопив десятки країн світу, спонукатиме всю державну систему освіти в Україні до якісних змін у роботі таких унікальних освітніх закладів як наша гімназія.

Компетентнісний аспект, про який тут йшлося, звісно, всього лише один з багатьох чинників підвищення ефективності навчання. Але він з часом не втрачає, а лише набуває дедалі більшого значення. Як показує досвід багатьох європейських країн, що займалися визначенням, відбором та впровадженням ключових компетентностей, інноваційний простір ХХІ ст. визначатимуть насамперед особистісно зорієнтоване навчання і комплекс новітніх технологій. Рада Європи, наприклад, визначила такі ключові компетенції:

- соціальну;
- полікультурну;
- комунікативну;
- саморозвитку та самоосвіти;
- творчу – як стрижневі для ХХІ століття [7, с. 5].

Успіх у вихованні культурологічної та комунікативної компетенції неможливий без взаємного довір'я педагога та учня. Тут потрібні ненав'язливі, навіть дружні дидактичні прийоми, взаємна повага. Видатний польський педагог, лікар і письменник Януш Корчак був переконаний у тому, що діти заслуговують на повагу, довіру і товариське ставлення. Повага повинна мати не якийсь абстрактний характер, а конкретні вектори прояву. Аргументовано критикуючи недоцільні, непродумані, несистемні та надлишкові обмеження свободи дитини, він водночас застерігав суспільство від переходу до іншої крайності – вседозволеності [8, с. 71]. «Золота середина» у стосунках – ні зверхності, ні панібратства – так завжди прагну і я працювати з гімназистами.

Досвід моєї роботи на кафедрі китайської мови дає змогу об'єктивно оцінити знання китайської випускниками. Та справжнє задоволення приносять ті з них, хто тепер працює в КНР або в українсько-китайських спільних підприємствах, дипломатичних місіях,

куди фахівців зі слабким знанням мови не беруть. Є чимало наших випускників, які використовують знання китайської мови в бізнесі, на виробництві, у туристичних компаніях, на дипломатичній ниві.

Видатною подією в житті колективу нашої гімназії стала перемога гімназистів Олени Джулай (11 кл.) та Данила Лободи (10 кл.) в українському відбірковому турі міжнародної олімпіади «Китайський міст» у листопаді 2013 року. В моєму супроводі вони взяли участь у VI Міжнародних змаганнях знавців китайської мови та культури «Китайській міст» (КНР, провінція Юньнань, м. Куньмін), де змагалися 60 команд з різних країн світу. Українська команда, в складі 5 осіб – двох учасників, моїх учнів А. Джулай та Д. Лободи, а також команди підтримки – В. Чайки, О. Іващенко та С. Тихончук – стали призерами цих змагань, вибороли друге місце в командній першості. Альона Джулай здобула третє місце в особистій першості, Віктор Чайка – 4 місце. Призові місця в змаганнях у Китаї гімназисти з Києва посідали і в 2015–2019 роках. Серед них є й семикласники та восьмикласники. Їх підготували викладачі нашої кафедри китайської мови.

Здобувачі освіти, котрі досягають значних успіхів у вивченні китайської мови, мають змогу безкоштовно навчатись у КНР.

На завершення хочу подякувати Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України, Київській міській державній адміністрації, а також Посольству Китайської Народної Республіки в Україні, Інституту Конфуція та всім китайським колегам, які сприяли педагогам і учням нашої гімназії в проведенні стажування і в заходах, які відбувалися в рамках проекту «Міст». Це дуже важливо для підвищення наших знань про культуру Китаю, сприяє підвищенню ефективності навчання китайської мови.

Список використаних джерел

1. Бондар С. П. Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів як складова технології формування ключових компетентностей. Все-укр. наук.-практ. конф., 28 квітня 2011 року / ПТЗО М-ва освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т пед. наук НАПН України, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського [та ін.] ; редкол. : Федоренко О. А., Батченко О. В., Єрмакова І. Г. [та ін.]. Київ : Київ. Ін-т сучасн. підр., 2011. С. 482–486.

2. Бондар С. П. Компетентнісна спрямованість змісту і структури навчального предмета в умовах фундаменталізації освіти. *Науковий часопис*

НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 20. (Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання).

3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. Москва «Когито-Центр», 2002.

4. Харитоновна С. В. Основные структурные компоненты культурологической компетенции. *Современные научные исследования и инновации*. Июль 2013. № 7. С. 57–59.

5. Флиер А. Я. Культурология в системе образования. *Высшее образование в России*. 1996. № 4. С. 39–45.

6. Липова Л. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів. *Довідник класного керівника*. 2012. № 2. С. 43–49.

7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / [за заг. ред. О. В. Овчарук]. Київ : «К.І.С.», 2004.

8. Корчак Я. *Как любит ребенка*. Пер. с польск. К. Э. Сенкевич. Екатеринбург : У-Фактория; Москва : АСТ Москва ; Владимир : ВКТ, 2009.

9. Пономарьов А. П. *Етнічність та етнічна історія України* : курс лекцій. Київ : Либідь, 1996. 272 с.

10. Добротвор О. В. Методи оцінювання комунікативної компетентності. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ*. 2013. Вип. 26. (Серія: Філологія – Педагогіка – Психологія).

11. Бердяев Н. *Философия свободы*. Харьков : Фолио; Москва : ООО «Изд-во АСТ». 2002. 736 с.

12. Харченко С. П. «Зіткнення» етнокультурних цивілізацій як проблема філософії історії. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2018. Т. 28. № 2. (Серія: Філософія. Культурологія).

13. *История Китая*. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2007. 736 с.

Подгорний Геннадій Вікторович,
вчитель-методист перської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ПЕРСЬКА МОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ІРАНЦІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В ГІМНАЗІЇ

Автор розкриває роль перської мови та її носіїв – іранців – у системі міжнародних українсько-іранських культурно-освітніх відносин на прикладі іншомовної освіти у Київській гімназії східних мов № 1. Дослідник виокремлює культурно-мовні цінності як джерело пізнання ідентичності іранців та навчання іншомовного спілкування.

Ключові слова: перська мова; ідентичність іранців; культурно-мовні цінності; іншомовна освіта; спілкування перською мовою.

Перська мова – державна мова Ірану (Ісламської Республіки Іран). Вона належить до іранської групи індоєвропейської родини мов. Окрім перської до цієї групи також входять численні сучасні іранські мови, поширені переважно на території Ірану, Іраку, Туреччини, Афганістану, Пакистану, країн Центральної Азії та Закавказзя, Росії, частково й в інших територіально суміжних з ними країнах: таджицька, дарі, пушту (пашто), осетинська, курдська, белузька, татська, таліська, гілянська, мазендаранська. До іранської групи також належать мертві мови: авестійська, давньоперська, лідійська, скіфська, аланська, середньоперська (пехлеві), парфянська, согдійська, хорезмійська, лакська, бактрійська.

Історію перської мови розрізняють три періоди: давньоперська (VI ст. до н.е. до IV–III ст. до н.е.), середньоперська (IV–III ст. до н.е. – VIII–IX ст. н.е.) та новоперська (з IX ст. до наших часів). Ці періоди засвідчені обмеженою кількістю пам'яток, здебільшого офіційного та релігійного змісту. Давньоперська мова зафіксована в клинописних написах династії Ахеменідів VI–IV ст. до н.е., висічених на стінах і деталях палаців, усипальницях царів та ін. Середньоперська мова представлена численнішими пам'ятками, різнома-

нітними за своїм змістом: це релігійна й світська література, наскельні написи, написи на монетах, посуді й печатках.

Основу сучасної перської мови складає рання новоперська мова (її ще називають «дарі»), яка сформувалася на території сучасної Середньої Азії і північно-східних провінцій Ірану в IX–X ст. н.е. Саме до IX ст. відносять перші відомі спроби фіксації новоперської мови засобами арабської графіки. Цією мовою протягом X–XV ст. створюється величезна література, здебільшого поезія, яка увійшла до скарбниці світової літератури та отримала назву класичної. Твори Рудакі, Фірдоусі, Хайяма, Санаї, Аттара, Нізамі, Румі, Сааді, Хафеза, Джамі та інших персомовних поетів відомі як у країнах Сходу, так і за їх межами.

Будова сучасної перської мови, її граматики, лексики, фонетики є продуктом тривалого історичного розвитку. Давньоперська мова мала розвинену флективну систему іменних і дієслівних форм. Однак у пам'ятках середньоперської мови вже спостерігається перехід від флективної будови до аналітичної. У пізніх пам'ятках представлена мова аналітичного типу зі значною кількістю синтетичних форм.

Новоперська мова у своїй морфології та синтаксисі ще далі відійшла від давніх іранських мов. Вона є мовою аналітичного типу. У ній відсутні відмінкові форми, а синтаксичні відношення виражаються за допомогою прийменникових, післяйменникових й ізафетних конструкцій, а також синтаксичними засобами, такими як прилягання, відокремлення, порядок слів. У зв'язку з утратою іменної флексії зникла категорія роду, значною мірою стерлися морфологічні відмінності між іменниками та прикметниками, слабко представлена категорія прислівника. Дієслівна система новоперської мови, хоча й зберігає значну кількість флективних форм, теж зазнала типологічних змін; зокрема, поширення отримали складні (описові) дієслівні форми.

За тисячолітній період у граматичній будові перської мови відбулися суттєві зміни, що торкнулися системи дієслівних форм і категорій, категорію числа іменних частин мови, значення і норми вживання деяких службових слів, структуру речення тощо. Тому без знання граматичних особливостей ранньої мови фарсі (дарі) у порівнянні із сучасною мовою читання шедеврів персомовної класичної літератури, особливо її поетичних зразків, становить досить значні складності навіть для тих, хто вільно володіє сучасною перською мовою.

Упродовж різних етапів своєї історії перська мова зазнавала впливу з боку інших мов. Серед них особливе місце належить класичній арабській мові, яку після арабського завоювання Ірану примусово впроваджували по всій завойованій території, а в період панування Арабського халіфату в Ірані (VII–X ст.) було обрано офіційною мовою.

Арабська мова справила величезний вплив, передусім на формування перської лексики. На думку фахівців, більше половини лексичного складу сучасної перської мови – слова арабського походження. Велика кількість цих слів належить до найбільш уживаних і функціонально активних лексем, які використовуються у словотворі й фразеології разом із питомими іранськими словами. Разом із лексикою проникли і деякі граматичні форми і звуки, характерні для арабської мови, хоча граматична будова і фонетична система перської мови в цілому виявили значну сталість і зберегли всі основні риси іранського типу. Крім того, в арабів була запозичена система письма, яка з деякими доповненнями була пристосована для перської мови і використовується і донині.

Поповнення перської лексики йшло двома основними шляхами:

- творення нових слів і фразеологічних одиниць за перськими словотворчими і фразеологічними моделями, лексикалізації словосполучень і граматичних конструкцій, переосмислення наявних лексем тощо, тобто – за рахунок використання внутрішніх ресурсів мови;

- запозичення слів із тих мов, з якими перська контактувала впродовж своєї історії. Потрапивши до перської мови, іншомовні слова зазнали граматичної, фонетичної, семантичної, а іноді й графічної асиміляції, ставши у такий спосіб органічною частиною перської лексичної системи.

За етимологічним складом сучасна перська лексика є доволі різноманітною. Разом із питомо іранськими словами й арабськими запозиченнями, які сукупно утворюють основну частину лексичного складу перської мови, у ній чимало тюрксько-монгольських слів, запозичень із західноєвропейських мов (переважно французької та англійської), а також є певна кількість запозичень із російської, грецької та індійських мов. Частина запозичень увійшла до перської мови через мову-посередника, здебільшого арабську.

Сучасна перська мова представлена не тільки її літературною формою, у двох різновидах – писемною та усною, а й місцевими

(територіальними) діалектами і говірками, просторіччям, професійними жаргонами і арго, між якими відбувається постійна взаємодія: літературна мова впливає на місцеві діалекти і говірки, а елементи діалектного мовлення і просторіччя, своєю чергою, проникають до літературної мови, збагачуючи її та змінюючи саме поняття «літературна норма». Так, на базі тегеранського діалекту на даний час уже склалася спільна для всього Ірану розмовна мова, яка є складовою частиною літературної мови, її усним різновидом. Елементи розмовної мови проникають до художньої літератури, а через неї – до інших жанрів писемного мовлення, отже особливості розмовної вимови охоплюють ширшу сферу усної комунікації.

Сучасний стан перської літературної мови визначається протилежними тенденціями. З одного боку, відчутнішим стає процес демократизації мови, прагнення наблизити усну і писемну літературну мову до живого народного мовлення; з іншого – підтримуються, дбайливо зберігаються мовні і літературні традиції. Елементи старого і нового в різних комбінаціях і пропорціях спостерігаються в усіх сферах використання мови, а їх своєрідне протиборство становить одну з головних причин загальної несталості літературної мови і стилістичного розмежування всередині писемного та усного мовлення.

Графіка і орфографія. Сучасне перське письмо склалося після завоювання Ірану арабами, і в його основу була покладена арабська графічна система, яка зазнала незначних змін. Перський алфавіт складається з 32 літер: 28 арабських і 4 перських. До характерних особливостей перського письма належать:

1. Рядок спрямований справа наліво. Відповідно, книга або зошит починаються там, де ми звикли бачити кінець.

2. Заголовних літер немає, що при нерегулярному і непослідовному використанні знаків пунктуації ускладнює знаходження початку речення.

3. У графіці регулярно фіксуються лише приголосні, довгі голосні й дифтонги. Короткі голосні отримують буквене вираження лише на кінці слова. Для їх позначення в інших позиціях існують спеціальні надрядкові і підрядкові знаки (запозичені в арабів), що мають назву *оголоски* (*харакати*). Ними перси користуються дуже рідко. Останнє значною мірою ускладнює читання, оскільки одне й те саме поєднання букв теоретично може припускати кілька варіантів прочитання, а іноді й насправді відповідає не одному, а кільком словам, що звучать однаково, тобто омографам.

4. Окрім оголосків є ще й інші надрядкові діакритичні знаки різного призначення.

5. Між літерою і позначеним нею звуком немає повної відповідності. Кільком звукам відповідає не одна літера, а кілька (до чотирьох). Написання слів із такими звуками доводиться запам'ятовувати. І навпаки, деякі букви або взагалі не позначають звука, або відповідають різним звукам. Така картина склалася внаслідок низки історичних фактів, головним із яких є масове запозичення слів із арабської мови, які, зазнавши впливу законів перської фонетики, разом із тим зберігають своє первинне написання.

6. Знаки пунктуації з'явилися відносно недавно під впливом європейських мов. Вони використовуються нерегулярно, і остаточні правила їх використання ще не розроблені.

7. Іранці користуються кількома різновидами почерків. Найбільш використовуваними є «насах», «насталік» і різні види швидкопису. У друкованих виданнях використовують шрифти, в основу яких покладений почерк «насах». Існує також кілька видів орнаментальних почерків і шрифтів.

При навчанні перському письму доводиться мати справу з великою кількістю знаків, оскільки багато букв при їх використанні в тексті мають не одну, а кілька форм, кожна з яких потребує окремого запам'ятовування. Це пояснюється тим, що перси пишуть в'яззю, тобто такою системою письма, за якою букви (за винятком кількох випадків) плавно переходять одна в одну, утворюючи єдине, зорово нерозкладне буквене сполучення. Такі буквені сполучення пишуться без відриву руки, інтервал між буквами відсутній. Залежно від здатності з'єднуватися з наступною літерою весь алфавіт можна поділити на дві нерівні частини: до першої увійде сім літер, які не переходять у наступну. Після них завжди є інтервал. Решта букв (25) з'єднуються з наступною, тобто плавно переходять у букву того самого слова, що розташована ліворуч. Спеціального запам'ятовування вимагає також і спосіб з'єднання бук між собою: їх співвідносний розмір, положення відносно до лінії письма тощо.

Фонетика. У перській мові шість голосних-монофтонгів, два дифтонги і 23 приголосні.

На перший погляд вокалізм і консонантизм перської мови можуть здатися досить простими для оволодіння, оскільки в перській мові майже немає звуків, які б настільки вимагали відмінних від українських артикуляційних навичок, що їх вимова становила б

особливі труднощі. Крім того, багато звуків нагадують українські. Однак ця простота оманлива. Більшість перських звуків лише схожі на відповідні українські, а насправді відрізняються від них більш-менш суттєвими деталями; деякі з них виявляються не в усіх, а лише в певних фонетичних позиціях. Навчитися правильно вимовляти такі звуки не менш важливо і складно, аніж оволодіти «складними» звуками, які не мають аналогів в українській мові.

За кількісною ознакою розрізняють два типи голосних: довгі й короткі. Кількісні відмінності між ними виявляються найбільш чітко у відкритому ненаголошеному складі, де короткі набагато коротші за довгі. У решті позицій, особливо під наголосом, різниця у тривалості звучання зникає, а деякі короткі звуки, на які падає фразовий наголос, можуть звучати навіть більш тривало, ніж ненаголошені довгі.

Довгі голосні відрізняються від коротких не стільки абсолютною тривалістю звучання, скільки сталістю цієї тривалості, на яку практично не впливає наголос. У цьому полягає одна з основних відмінностей перського вокалізму від українського, де голосні вимовляються під наголосом довше, ніж у ненаголошеній позиції.

Для перських приголосних характерні такі особливості:

1. Залежно від того, яка вимова (м'яка чи тверда) характеризує основний варіант звука, всі приголосні поділяються на м'які і тверді. До м'яких належать: *ш, ж, ч, дж, к, г, л, й*. тверді приголосні: *п, б, т, д, і, ('), м, н, ф, в, с, з, х, н, р*. М'якість або твердість того чи іншого приголосного не має смислорозрізняючого значення. В окремих позиціях м'які приголосні звучать твердо, а тверді вимовляються з деяким пом'якшенням.

2. Усі дзвінки приголосні, що мають глуху пару, в кінці слова не повністю втрачають свою дзвінкість й не переходять у глухі приголосні. Виняток становлять випадки, де має місце прогресивна асиміляція, коли кінцевому дзвінкому передують глухий приголосний.

3. Глухі приголосні в позиції перед шумними дзвінками не стають дзвінками подібно українським.

4. Вибуховим глухим приголосним *п, т, к* притаманне незначний придих, який сприймається на слух як слабкий видих. Придих особливо відчутний перед голосними й сонорними приголосними, а також на кінці слова [3, с. 48].

У структурі перського складу в питомих перських словах і словах арабського походження збіг двох або кількох приголосних на

початку слова не допускається. Тому в словах, запозичених із західноєвропейських мов, де на початку є такий збіг, між приголосними або перед ними вставляється голосний звук *e*.

На відміну від української мови, де наголос вільний (тобто наголошеним може бути будь-який склад слова), у перській мові наголос зв'язаний. У слові, узятому в ізольованій позиції, наголошеним є останній склад. Виняток становлять лише декілька слів, серед яких є службові слова і частки. У дієслівних формах, що мають префікс, наголошується, по-перше, цей префікс, а по-друге, – особове закінчення. В окремих випадках наголос визначає не лише фонетичний вигляд слова, а і його лексико-граматичне значення.

Лексика. У словниковому складі сучасної перської мови значний шар становлять слова нейтральної лексики, спільної для всіх функціональних стилів. За межами нейтральної лексики знаходяться стилістично марковані слова. У зв'язку з цим розмежуванням необхідно брати до уваги такі особливості:

1. Лексика і фразеологія повсякденного усного мовлення утворюють розмовний і просторічний стилі. Слова, які відносяться до цих стилів, називаються *естелакхатами*. Естелакхати не використовуються в науковій літературі, у діловому листуванні, підручниках тощо і поділяються на дві групи: 1) загально розмовна лексика та 2) просторічна або грубувато-експресивна лексика. Розмовному стилю притаманна низка специфічних фонетичних, морфологічних, граматичних й інтонаційних ознак.

2. Лексика і фразеологія писемного мовлення утворюють епістолярний і науковий стилі. Слова цього стилю не використовуються у невимушеній бесіді, побутовому спілкуванні. Лексика писемних форм поділяється на три категорії: офіційно-книжна, епістолярна та урочисто-піднесена.

3. Соціальне розшарування іранського суспільства яскраво виражене в стилістичному використанні різноманітних лексико-граматичних синонімів – формул увічливого звертання і так званих «увічливих еквівалентів» особових займенників. Це притаманне й епістолярному стилю. Формули ввічливості використовуються не лише при звертанні до високопосадових осіб, а й в тих випадках, коли мовець хоче показати свою повагу до співрозмовника [3, с. 49].

Граматика. Перській мові притаманні яскраво виражені ознаки аналітичної будови: у ній відсутні категорії відмінка і роду.

Синтаксичні функції іменних частин мови виражаються за допомогою прийменників, післяйменника *ра* та ізафета. Повнозначні слова розподіляються між такими частинами мови: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова і прислівники. Службові слова, позбавлені здатності виконувати номінативні функції, виражають взаємовідношення між словами (прийменники, післяйменник) або між словами й реченнями (сполучники) або, примикаючи до окремих слів і речень. Надають їм різних відтінків значення (частки). Особливе положення займають вигукі, що виражають почуття і волевиявлення мовця, а також модальні слова, що виражають оцінку мовцем свого висловлювання з погляду його ставлення до об'єктивної дійсності.

У перській мові спостерігається слабе розмежування між іменниками та прикметниками. У багатьох випадках слово, узятє поза реченням, може бути віднесене до іменників або прикметників тільки за своєю семантикою, оскільки не має зовнішніх відмінних рис (جوان «молодий», «юнак»).

До граматичних властивостей іменників відносять здатність отримувати показники множини «-ān», «-hā» (زها «столи», دختران «дівчата») і постпозитивний артикль «-i» (مردی якийсь чоловік); сполучатися з прийменниками і післяйменником, виступати першим членом ізафетних словосполучень (سرخسبب досл. «яблуко червоне»), визначатися займенниками (خانهایн «цей дім»), утворювати сполучення з кількісними числівниками (دو نفر «дві людини»). Прикметники не мають таких ознак. Крім того, прикметники можуть утворювати ступені порівняння (خوب «гарний», بهتر «краще», بهترین «найкращий»).

У перській мові відсутні присвійні й відносні займенники, а роль присвійних займенників виконують особові та злиті займенники (دفترم «мій зошит»), тоді як відносних – сполучники і займенникові підрядні слова (که آن را «якого»).

Серед інших особливостей частин мови слід відзначити невелику кількість прислівників, простих дієслів і простих сполучників. Натомість існує велика кількість фразеологізованих словосполучень, які подібно окремому слову виконують лексико-граматичні функції вищеназваних частин мови.

За своєю структурою й типами словотвору перські дієслова, на відміну від українських, поділяються на прості, префіксальні, відіменні й складні. Перське дієслово має граматичні категорії особи,

часу, способу, стану. Граматичні форми дієслова поділяються на прості (синтетичні) і описові (аналітичні). В утворенні дієслівних форм беруть участь основи (минулого і теперішнього часів), особові закінчення й префікси. Складні дієслова утворюються сполученням простих дієслів з іменами (کار کردن «працювати», досл. «робити роботу»). В утворенні аналітичних форм дієслова беруть участь допоміжні дієслова (наприклад, для утворення майбутнього часу використовується допоміжне дієслово خواستن, для пасиву – شدن, для давньоминулого часу – بودن).

Для вираження зв'язку слів у словосполученні й реченні використовуються такі засоби: службові слова, ізафет, порядок слів. Зв'язок між словами може бути сурядним і підрядним. Сурядність забезпечується сполучниками та перелічувальною інтонацією. Для вираження підрядного зв'язку існують такі способи, як узгодження, керування, прилягання, ізафетна конструкція.

Ізафетна конструкція – спосіб підрядного зв'язку іменних словосполучень, за яким головне слово знаходиться на першому місці і зв'язується із залежним за допомогою ізафету – ненаголошеного граматичного показника *e* (مرد خوب «mard-e khūb» гарний чоловік).

У перській мові існує відносно твердий порядок слів. У більшості випадків він не залежить від змісту висловлення. Присудок завжди знаходиться в кінці речення, підмет, як правило, – на першому місці (інколи йому передуює обставина часу). Означуване передуює означенню (за винятком означень, виражених найвищим ступенем прикметників, вказівними та деякими іншими видами займенників) (دختر زیبا досл. «дівчина гарна»).

Прості речення залежно від наявності чи відсутності головних членів поділяються на двоскладні й односкладні. Основним показником синтаксичних відношень між частинами складного речення є сурядні й підрядні сполучники. Складнопідрядні речення представлені такими різновидами: складні речення з підрядними додатковими, означальними, допустовими, часу, мети, умови, причини, порівняння тощо [3, с. 49–50].

Основні лінгвістичні особливості навчання перської мови. Перська мова, хоча й належить до індоєвропейської мовної родини, як українська, проте вона має низку особливостей, які ускладнюють процес навчання перської мови для українських учнів. Існує низка особливостей на всіх мовних рівнях, які можуть спричинити певні

труднощі під час навчання і вимагають певних методичних зусиль з боку вчителів перської мови.

На фонетичному рівні ці складності можуть бути пов'язані з тим, що:

- в українській мові відсутні деякі звуки, наявні в перській;
- в українського учня може виникнути уявлення про певну подібність окремих перських звуків до українських, проте така подібність є оманливою; навчитися правильно вимовляти такі звуки не менш важливо і складно, аніж оволодіти «складними» звуками, які не мають аналогів в українській мові;
- в українській мові відсутнє розрізнення голосних за тривалістю; це призводить до того, що довгі голосні у вимові українських учнів вимовляються однаково з короткими;
- при вимові окремих перських приголосних потрібно дотримуватися правил пом'якшення, придиш, пам'ятати, що дзвінки приголосні не переходять в глухі пари й навпаки, як це має місце в українській мові.

Окремих методичних зусиль потребує навчання каліграфічного письма. В Ірані гарний каліграфічний почерк – ознака високорозвиненої людини. У наших закладах освіти навчання перської каліграфії необхідно приділяти значно більше уваги.

Написання деяких слів може спричиняти складність через те, що один звук може передаватися кількома графічними знаками. Неправильне засвоєння фонетичних правил призводить до того, що учні погано розрізняють голосні за довготою, а це призводить до неправильного написання слів. З метою усунення цього, особливо на початкових етапах навчання, значну увагу слід приділяти прописуванню учнями слів, що вивчаються.

На лексичному рівні складність становить засвоєння арабських слів, особливо тих, що представлені масдарами та дієприкметниками. Вивчення арабських порід слід включити до шкільної програми, оскільки такі форми поки що доводиться просто запам'ятовувати без розуміння їх логіки.

Більше уваги в курсі шкільної програми потрібно приділяти особливостям розмовної мови, зокрема вивченню естелехатів. Набуття навичок розмовної мови, безумовно, сприятиме більш вільній комунікації учнів із носіями перської мови.

Однак тут виникає застереження, пов'язане з можливістю перенесення особливостей розмовної мови на літературну: не можна

припускати змішаного написання розмовних та літературних форм слів.

В опануванні граматики перської мови найбільшу складність становлять:

- ізафетні конструкції; часто учні плутають на слух, а тому неправильно відтворюють на письмі наявність ізафету після слова із буквою *e* на кінці слова;

- випадки застосування видільного артикля;

- використання післяйменника *ra*;

- розрізнення статевої приналежності через відсутність категорії роду;

- відсутність у перській мові відносних займенників; українські відносні займенники перекладаються за допомогою спеціальних зворотів із займенниковими словами;

- уживання часових форм дієслова, модальних дієслів, а також форми умовного способу в минулому та теперішньому часах;

- лічильні слова при іменниках, узгодження числівників із іменниками в однині тощо [3, с. 51–52].

З огляду на зазначене, наголосимо, що навчання перської мови потребує розв'язання багатьох проблем методичного характеру, що стосуються різних рівнів мовної системи. Деякі суттєві відмінності, що існують між перською та українською мовами, спричинюють недоліки в оволодінні перською мовою. Це зобов'язує до обов'язкового урахування цих особливостей під час розроблення навчальних програм з перської мови, методичних матеріалів та укладання підручників.

Відкритість України світові, встановлення дипломатичних, торговельних, економічних, наукових, культурно-освітніх відносин із Ісламською Республікою Іран зацентрували проблему вивчення перської мови, яка зумовлюється досягненнями іранської культури як важливого чинника міжкультурної комунікації та міждержавних відносин. Встановлення дипломатичних відносин між Україною та Іраном 22 січня 1992 року, підписання Декларації про принципи дружнього співробітництва поставили перед Україною проблему підготовки фахівців- знавців перської мови та культури [1; 2, с. 533; 3].

У вересні 1992 року в Україні у Київській гімназії східних мов № 1 було започатковано навчання перської мови учнів 1–11-х класів як першої іноземної мови (друга іноземна мова – англійська).

На історичному відрізку навчання перської мови українських школярів учителями перської мови О. Мазеповою, Г. Подгорним, О. Семенюк було розроблено кілька поколінь навчальних програм, посібників, підручників перської мови. Цим було закладено фундамент сучасної педагогічної системи навчання перської мови на етапі освітніх реформ в Україні. Київська гімназія східних мов № 1 працює за власним навчальним планом, який затверджується МОН України. Навчальне тижневе навантаження перської мови на учнів 1-х класів складає 2 год, 2-х – 3 год, 3-4-х – 4 год, 5–11-х класів – 5 год. Учні також вивчають спеціальний предмет «Ділова перська мова» (10–11 класи – 1 год).

У своїй діяльності вчителі перської мови послуговуються результатами наукових досліджень українських учених – А. Бочарникова, А. Кримського, О. Кшановського, О. Мазепової, Т. Маленької, М. Стельмаха, а також В. Бацевича, А. Висоцького, В. Жайворонка, В. Кононенка, Т. Космеди, В. Манакіна, І. Сайтарли, Н. Слухай та ін.

На думку О. Мазепової, важливе значення мають термінологічні сполучення «перський лінгвоментальний простір» (співвідношення тріади понять «мова – мислення – свідомість»), специфіка терміна «мовна свідомість». З розвитком когнітивно-дискурсивної парадигми у сучасній лінгвістиці у структурі свідомості виокремлюються три складові – когнітивна свідомість, мовна свідомість та комунікативна свідомість. О. Мазепова ґрунтовно дослідила етнокультурну специфіку концептосфери внутрішнього світу людини у перському лінгвоментальному просторі, змодельовала концептуальну структуру перської системи ввічливості, виокремила перські поведінкові етностереотипи у лінгвоментальному просторі, засвідчила розбіжності у мовній концептуалізації багатьох понять в українській, російській, перській мовах [4, с. 218].

Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами [5, с. 169]. Етнічна ментальність – один із напрямів лінгвокультурології.

Український дослідник В. Дороз зазначає: «ментальність – ціннісно мотивована характеристика соціальної спільності, сформована система елементів духовного життя і світосприймання, яка зу-

мовлює певні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних груп та індивідів, уключає сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів світобачення [6, с. 207].

Свого часу ми звертали увагу на вивчення ідентичності та національних цінностей персів, що зосереджувалися на особливостях застосування учнями на практиці різних стратегій для встановлення контакту з представниками іранської культури [7, с. 114–119]. Наразі навчання перської мови у системі загальної середньої освіти потребує розв’язання багатьох проблем методичного характеру, що стосуються різних рівнів мовної системи, іранської культури, зокрема – ідентичності, культурно-мовних цінностей іранців [8, с. 218].

Дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019 роки) на базі Київської гімназії східних мов № 1 довела важливість розвитку, насамперед, культурно-мовних цінностей особистості та необхідності реалізації у закладі освіти таких компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, праксичного та особистісно творчого. Компетентнісний, особистісно орієнтований підходи під час засвоєння зазначених цінностей гімназистами набувають особливої ваги.

Навчально-методичні комплекси з перської мови слугують засобом формування іншомовної комунікативної, міжкультурної компетентностей учнів – носіїв загальнолюдських, етнонаціональних, культурно-мовних цінностей, полікультурних компетентностей. Особливо виокремлюємо компоненти готовності школярів до оволодіння іншомовним спілкуванням – мотиваційний, пізнавальний, інтелектуально-когнітивний, процесуальний, рефлексійно-оцінний [9].

Дидакти наголошують на необхідності чіткого усвідомлення учнями особистісної значущості знань та їх важливості для майбутньої професійної діяльності, тож навчання має орієнтуватися не на пасивне розуміння і засвоєння змісту, а на активне його використання [10].

На етапі розбудови Нової української школи, розвитку іншомовної освіти зростає увага до виявлення ціннісних аспектів наукових понять, життєвих уявлень, правил, норм, які засвоюють учні, і чітке відображення їх у змісті іншомовної освіти [11]. Ціннісний аспект змісту шкільної освіти вважається дослідниками ключовим

[12], адже у центрі перебуває учень як суб'єкт діяльності, який за-
своєє мовні/лінгвістичні та мовленнєві компетенції, комунікатив-
ні, міжкультурні компетентності за різноманітних соціально-кому-
нікативних ситуацій, що дає змогу створювати атмосферу діалогу
культур, наближеного до реального спілкування в іранській лінгво-
спільноті. А це потребує врахування ступенів навчання перської
мови, вікових груп учнів, компетентнісного підходу щодо сучасних
форм освіти, педагогічних технологій, що використовуються за
проведення різних типів уроків іноземної мови.

Список використаних джерел

1. *Українсько-перський словник* / [уклад.: Хамід Реза Салімі, Хранов-
ський В. А., Мазепова О. В., Бочарникова А. М.]. Київ : Кондор, 2006. 376 с.
2. *Енциклопедія історії України* : У 5-ти т. Т. 3. Київ : Наукова думка,
2005.
3. *Концепція навчання східних мов у Київській гімназії східних мов*
№ 1 / [кол. авт. під кер. Редька В. Г.]. Київ : Енергія плюс, 2007. 112 с.
4. Мазепова О. *Внутрішній світ людини у перському лінгвоментальному*
просторі : монограф. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. 440 с.
5. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-
мовних цінностей у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії.
Дидактика : теорія і практика. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова,
2016. С. 160–171.
6. *Українська лінгвокультурологія* : підруч. для студ. / кол. авт.:
О. І. Потапенко, Я. О. Потапенко, Л. П. Кожуховська та ін. Корсунь-
Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2016. 367 с.
7. Подгорний Г. В. Генералізація знань про етнонаціональні цінності іран-
ців у розвитку культурологічної компетентності учнів на уроках перської
мови. *Дидактика: теорія і практика*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драго-
манова, 2014. С. 114–119.
8. Подгорний Г. Перська мова як джерело пізнання етнічної ментальності
та культурно-мовних цінностей іранців в освітньому середовищі гімназії.
Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи: матеріали Першої між-
народної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р.
/ *Дидактика: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 216–
219.
9. Редько В. Г. *Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних*
мов: теорія і практика : монограф. Київ : Педагогічна думка, 2017. 628 с.
10. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика* :
кол. монограф. / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. К. : Педаго-
гічна думка, 2015. 288 с.

11. *Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів* : навч.-метод. посіб. / В. Г. Редько, Т. К. Полонська, Н. П. Басай [та ін.]. К. : Педагогічна думка, 2013. 260 с.

12. *Формування змісту профільного навчання: теоретико-методологічний аспект* : кол. монограф. / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, В. І. Кизенко, С. В. Косянчук, О. В. Барановська та ін.]. Київ, 2018. 260 с.
URL: <http://lib.iitta.gov.ua/713853/>

Попович Анжеліка Станіславівна,
доктор педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ЛІНГВОЕКОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано аспекти використання лінгвоекологічних компонентів на уроках української мови. Увагу звернено на такі площини, як створення екологічного мовного середовища, формування екологічної (толерантної) комунікативної поведінки й лінгвоекологічного мислення, виконання вправ і завдань з питань екології мови. Для створення екологічного мовного середовища запропоновано ситуативні вправи, рольові ігри, пошуково-дослідницькі завдання тощо.

Ключові слова: *екологізація освіти; лінгвоекологічні компоненти; екологічне мовне середовище; екологічна комунікативна поведінка, лінгвоекологічне мислення.*

Актуальною є екологізація освіти як тієї царини, де людина й суспільство можуть якнайкраще виявити й зреалізувати свої потенції. Це один із напрямів державної освітньої політики та «чинник творення нової освітньої парадигми в процесі докорінного реформування національної системи освіти» [9, с. 10]. Екологізація освіти означає «формування нового світорозуміння й новий підхід до діяльності, застосований на формуванні ноосферно-гуманітарних і екологічних цінностей» [7]. Вона повинна бути «невід'ємним елементом усіх дисциплін і використовувати всі формальні й неформальні методи й ефективні засоби комунікації» [4].

Дослідженнями питань екологізації освіти займалися Є. Алісов, С. Глазачев, Г. Гулик, І. Дубовіч, Н. Захарчук, В. Калінін, І. Книш, В. Кобилянський, О. Колонькова Л. Лук'янова, Н. Мамедов, О. Писарева, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, М. Риков, О. Рогова, О. Смолінська, Ю. Солобай, Г. Тарасюк, Т. Шаляпіна та ін.

З огляду на зазначені аспекти актуалізувалося поняття екологічно зорієнтованого освітнього простору – спеціально спрогнозо-

ваної, змодельованої й організованої педагогічної системи розвитку особистості екоцентричного типу [6]; «відкрита динамічна система коеволюційного змісту, гуманістично спрямованих розвивальних технологій та суб'єкт-суб'єктних взаємодій, що перебувають у синергетичній єдності і спрямовані на формування особистості екоцентричного типу» [2, с. 23].

Освітнянські реалії сьогодення ставлять вимогу виховання на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти екологічного стилю мислення, поведінки та екологічної свідомості. Школярі мають навчитися враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, відповідально використовувати мовні виражальні засоби, застосовувати комунікативні стратегії для протистояння деструктивним та маніпулятивним впливам, що є загрозою здоровому способу життя, виявляти толерантність до різних поглядів, співчувати; конструктивно спілкуватися в різних соціальних середовищах [10].

Мета нашої статті – проаналізувати аспекти використання лінгвоекологічних компонентів на уроках української мови.

Сьогодні надважливо звертати увагу на виховання культури мови й мовлення, мовленнєву поведінку, прищеплення мовного смаку, терапевтичні потенції українського слова й інше. Актуальними є питання співвідношення людини й тексту, екологізації людської свідомості, адже в мові діють ті ж закони, що й у природі. Цими аспектами опікується лінгвістична екологія, яка перебуває на стадії становлення, тому дослідницький простір відкритий для експериментування.

Засадничі положення теорії екології мови зафіксовані в працях А. Хаугена й Ю. Лотмана. В україністиці предтечею сучасної лінгвістичної екології вважають О. Потебню, а засновником – І. Марвана. Дослідниками різних аспектів еколінгвістики є О. Бондар, Т. Бондарчук, Л. Бордюк, С. Виноградов, В. Григор'єв, С. Дорда, В. Жуковська, В. Журавльов, О. Іванова, Ю. Караулов, В. Колесов, В. Костомаров, О. Морозова, В. Нечипоренко, Л. Нуждак, І. Розмаріца, А. Сковородников та інші. Дотичні до цих проблем студії Б. Ажнюка, О. Белея, І. Вихованця, П. Гриценка, Т. Кияка, Л. Масенко, М. Мірченка, О. Пономарева, О. Сербенської, О. Тараненка, О. Шульган й інших.

А. Філл чітко розмежовує поняття: еколінгвістика – загальний термін для всіх галузей, які об'єднують екологію та лінгвістику;

екологія мови (мов) вивчає взаємодію між мовами; екологічна лінгвістика проектує екологічні терміни й принципи на мову; лінгвістична (мовна) екологія вивчає взаємозв'язок між мовою та «екологічними» питаннями [11]. Очільник російської школи лінгвоекології О. Скородников ототожнює терміни еколінгвістика й лінгвоекологія [8]. О. Бондар пропонує таке визначення лінгвоекології: «прикладна галузь лінгвістики на межі з екологією, що досліджує проблематику мовного і мовленнєвого середовища у його динаміці, насамперед проблематику мовної та мовленнєвої деградації і проблематику мовної та мовленнєвої реабілітації» [1]. Е. Хауген потлумачує мовну екологію як науку про взаємодію будь-якої мови з її оточенням, тобто суспільством, яке послуговується мовою як одним зі своїх кодів [12].

Предметом еколінгвістики є «культура мислення і мовленнєвої поведінки, виховання лінгвістичного смаку, захист літературної мови» [5, с. 7], а також стан мови, зумовлений якістю середовища його побутування й функціонування, способи та засоби захисту мови й мовлення від негативних впливів, а також шляхи і засоби її збагачення й розвитку [8].

Вагомості набуває терапевтична функція мови (за В. Журою), адже будь-яке слово може стати конфліктоутворювальним – сказане в непотрібний момент і у невідповідній ситуації спілкування, не враховує особливості співбесідника тощо. Вивчаючи комунікативно-стилістичні особливості, треба навчити школярів стилістично правильно використовувати мовні засоби в індивідуальному спілкуванні й формувати культуру їх висловлювань. До того ж, варто зважати на нормативність, варіантність, правильність, точність, логічність, доречність, стислість мовлення. Спілкуючись, учні мають навчитися створювати емоційне тло, дотримувалися логіки викладу тексту, вміти слухати, не втомлювати співрозмовника й поважати його, правильно використовували невербальні засоби комунікації й інше.

Реалізацію лінгвоекологічного принципу варто здійснювати в таких площинах, як створення екологічного мовного середовища, формування екологічної (толерантної) комунікативної поведінки й лінгвоекологічного мислення, виконання вправ і завдань з питань екології мови, аналіз екологічного дискурсу.

Для вчителя-словесника важливо створити на уроках екологічне мовне середовище, яке позитивно діятиме на кожного учня,

адже «хвора мова, тобто емотивно-неекологічна, згубно впливає на людину. Енергія матеріальна, і енергетична міць слова надзвичайно висока» [3, с. 12]. Сьогодні необхідно докласти максимум зусиль для попередження й недопустимості мовного деградування.

На уроках української мови уваги вчителя потребує формування лінгвоекології мовлення. Школярі повинні зрозуміти недоречність і згубність підміни «інституційного модусу мови» «побутовим». Тому акцентуємо на вироблення вміння уникати мовну агресію, інволюцію (згортання, редукція) мовних засобів, неекологічні оцінні висловлювання, на виважене використання мовної гри й перифраз, екологічних фразеологізмів, неекологічних кліше.

Передусім потрібно уважно ставитися до порушень правильності й виразності мови. Наприклад, вправи щодо вживання росіянізмів і запозичень з інших мов як стилістичних помилок або експресивного засобу, спостереження над стилістично ненормативним мовленням, вибору мовленнєвих засобів відповідно до умов спілкування, вироблення й удосконалення мовного чуття.

Вивчаючи стилістичне навантаження синонімів, можна запропонувати старшокласникам проаналізувати синонімічні ряди слів з погляду екологічності / неекологічності й обґрунтувати відповідь:

1. Сяяти, (зорі) ясніти, зоріти, променіти, (очі ще) світитися, горіти, променитися, (відбитим світлом) блищати, (всіма барвами) грати, сіяти. 2. Недотепа, йолоп, телепень, дурень, роззява. 3. Галас, гамір, твалт, лемент, репет, гармидер, шарварок, воання, кричання; (дикий) ревище; (пронизливий) вереск, виск; (у розпачі) зойк, зойкіт, йойк; (нервозний) зик; (окремий) вигук; (суперечка) сварка, лайка; крикнява. 4. Крихта, крихтина, криха, кришка, крушина, фр. ріска; (кількість) дрібка, крапля; крихітка.

Доцільними будуть ситуативні завдання й рольові ігри, наприклад, відтворення ситуації спілкування з водієм таксі або з пасажиром рейсового автобусу для з'ясування конфліктної ситуації (водій не почув прохання зупинитися; один із пасажирів не встиг вчасно зреагувати на свою зупинку тощо). Учні можуть прослуховувати записи різних ситуацій спілкування й висновувати про високоекологічність або низькоекологічність комунікації за такими ознаками: продуманість мовлення, ґрунтовність, переконливість, правильність, відвертість, збудженість, дохідливість, ступінь емоційності, доречність, логічність тощо. Так школярі навчаються уникати провокування негативних емоцій та бути милосердними.

Пошуково-дослідницька робота старшокласників передбачає:

- віднаходження в друкованих засобах масової інформації прикладів порушення масмедійної екології;
- здійснення лінгвоекологічного моніторингу (експертизи) ергонімів певного міста, сайту закладу загальної середньої освіти (групове завдання);
- добір із художніх текстів прикладів використання стилістичних виявів ввічливості (евфемізм тощо);
- віднаходження в інтернетних джерелах прикладів неекологічної комунікації й характеристика мовних засобів;
- добір слів, які виражають негативні емоції (роздратування, злість, невдоволення й інше), введення їх у речення; наступний етап – спроба заміни низькоекологічних слів;
- добір прикладів сучасних українських неекологічних пісень, аналіз випадків порушення екологічності мови, обґрунтування їх доцільності / недоцільності;
- ознайомлення в продуктовому магазині з назвами продуктів, страв, рекламними оголошеннями тощо й фіксування прикладів проявів «хвороби мови» (у формі презентації).

Аналіз текстів публіцистичного стилю дасть змогу виявити випадки порушення екологічності мови. За спеціально дібраними текстами старшокласники можуть знаходити негативно-оцінну лексику й обґрунтовувати її доцільність або недоцільність; визначати, як українська мова реагує на зміни в сучасному суспільстві, наводити приклади неологізмів та іншомовізмів, характеризувати ситуацію з погляду лінгвоекології; обґрунтовувати доцільність використання іншомовізмів у поданому тексті й пропонувати питомо українські слова-замінники.

Сьогодні триває процес розширення об'єктів лінгвостилістичних досліджень, відтак у шкільну програму з української мови для учнів старшої ланки введено вивчення особливостей і культури дистанційного спілкування (лист електронною поштою і по мобільному телефону (sms), спілкування в Інтернеті). Актуальним й цікавим є аналіз стилістичних особливостей цих сучасних видів комунікації, зокрема характеристика лінгвоекологічних аспектів Інтернетного спілкування (електронні листи, смс-листування тощо), аналіз лінгвоекологічних особливостей листування в обраній соціальній мережі та виявлення випадків порушення мовленнєвого етикету.

Наскрізною лінією програми з української мови для закладів загальної середньої освіти визначено «Екологічну безпеку і сталий розвиток», яка спрямовує діяльність учителя й учнів на формування соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, усвідомлення ідеї сталого розвитку як нового типу еколого-економічного зростання, що задовольняє потреби всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відновлення природного середовища, готовності брати участь у розв'язанні питань довкілля та розвитку суспільства; конкретизує роботу зі збереження й захисту довкілля.

Учителі зобов'язані підвищувати рівень розуміння школярами проблем довкілля й причетності до розв'язання екологічних питань. Відтак компонент раціонального використання навколишнього середовища має бути складником навчання української мови.

Одним із аспектів роботи є екологічний дискурс (В. Жуковська, Н. Деркач, І. Розмаріца) – сукупність вербальних та невербальних актів, якими послуговуються для вербалізації знань про довкілля з метою впливу на суспільну думку. Ми розглядаємо екологічний дискурс як тексти екологічної тематики, що використовуються в функції дидактичного матеріалу й сприятимуть вихованню екограмотності. Водночас варто уникати штучного введення матеріалу природоохоронного змісту й «упровадження в зміст шкільних предметів фактів негативного впливу людини на навколишнє середовище» [2, с. 20].

Проаналізовані площини загалом сприятимуть формуванню лінгвоекологічного мислення. На думку В. Шаховського, треба надавати увагу вихованню толерантності, зокрема комунікативним якостям мовлення, категоріальним ситуаціям емоційного діалогу, принципам толерантності в конфронтаційному дискурсі, способам створення семантики співпраці в дитячих і дорослих колективах, тактикам і стратегіям толерантності в науковій комунікації [3, с. 42].

Отже, введення лінгвоекологічних компонентів на уроках української мови потребує систематичної діяльності вчителя й учнів.

Список використаних джерел

1. Бондар О. Екологія українського слова: аспекти і проблеми. *Мовознавство*: доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів, 26–29 серп. 1999 р., м. Одеса. Київ : Пульсари, 2002. С. 158–163.

2. *Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи: монографія* / [Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Г. Тарасюк, Ю. Солобай]. Харків : Мадрид, 2016. 154 с.

3. *Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве* : колл. монография / науч. ред. проф. В. И. Шаховский; отв. ред. проф. Н. Н. Панченко, редкол.: Я. А. Волкова, А. А. Штеба, Н. И. Коробкина. Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. 450 с.

4. *Конференция ООН по окружающей среде и развитию* (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 года): информационный обзор / В. А. Коптюг. URL: <http://www.prometeus.nsc.ru/koptiug/ideas/unrio92/index.ssi>

5. Пасинок В. Г. Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики та культури мовлення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2015. Вип. 81. С. 6–13.

6. Писарева О. Е. Формирование экологически ориентированного образовательного пространства в школьной среде : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2012. 21 с.

7. Селиванова А. В., Селиванова Н. Л. К вопросу экологизации профессионального образования. *Развитие личности школьника в воспитательном пространстве: проблемы управления*. Москва: Педагогическое общество России, 2001. 284 с.

8. Сковородников А. П. О предмете эколингвистики применительно к состоянию современного русского языка. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2013. № 1. С. 196–197. URL: <http://ecoling.sfu-kras.ru/wp-content/uploads/2014/01/Skovorodnikov.pdf>

9. Туниця Ю. Ю. Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку: доповідна записка колегії Міністерства освіти і науки України, 10.11.2015 р. *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів. 2015. Вип. 25.10. С. 9–14.

10. *Українська мова. 5–9 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів* (затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 804 від 07.06.2017 р.) URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>

11. Fill A. *Okolinguiistik. Eine Einfuhrung*. Tubingen: Narr, 1993. 151 p.

12. Haugen E. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press, 1972. 366 p.

Проскура Оксана Іллівна,
директор Київської гімназії східних мов № 1,
вчитель-методист,
м. Київ

УПРАВЛІННЯ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЮ РОБОТОЮ ЯК ІННОВАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ СХІДНИХ МОВ № 1

Національна система загальної середньої освіти в Україні на тлі модернізації українського суспільства визначає свої реалії та здійснює пошук нових підходів з позиції орієнтації юних громадян України на демократичні, моральні, громадянські, етнонаціональні, європейські цінності, полікультурні компетентності особистості, особисту відповідальність за стан справ в Україні, у своєму населеному пункті, у місцевій громаді, у соціально культурному просторі закладу освіти.

У цьому масштабному процесі актуалізується спроможність України на світову конкурентну боротьбу за свій престижний статус демократичної держави. Тому у цьому масштабному процесі актуальним є розроблення нових підходів до формування структури соціальних зв'язків, цінностей, комунікативних взаємодій тощо.

Ключові слова: *освіта; полікультурність; гімназійне полікультурне освітнє середовище; інноваційна освітня діяльність; Київська гімназія східних мов № 1; дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня; цінності; формування культурно-мовних та морально-громадянських цінностей; вектори і перспективи розвитку закладу загальної середньої освіти.*

Освіта є основою інтелектуального духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави», – зазначається в Законі України «Про освіту» [4, с. 3].

Метою повної нової загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання, соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до сві-

домого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [Там само, с. 14].

Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина [Там само, с. 8].

В умовах локально-глобального характеру розвитку системи освіти XXI століття розробляються нові, пов'язані з демократичними, інтеграційними процесами моделі освіти, нові парадигми освіти.

Завдяки міжкультурній комунікації розширюється і поглиблюється інтеграція з галузями наукового знання, залучаються результати широких міждисциплінарних і різнорівневих досліджень: філософських, логіко-методологічних, історичних, фундаментальних теоретичних, експериментальних, емпіричних, прикладних.

Тому світова, вітчизняна педагогічна наука постає не лише як результат пізнавальної діяльності, що здійснюється завдяки зусиллям багатьох культур різних регіонів країн світу, але і знаходиться в постійному пошуку поняттєво-категорійного апарату, який точно і однозначно виражає науково-педагогічне знання, утворюючи частину світової системи педагогічних понять [14, с. 318].

Здійснюється контекстне осмислення і переосмислення наукових термінів, понять у галузі педагогіки і освіти в цілому.

Розвивається тенденція дослідження нових парадигм, змісту та якості освіти, переосмислення ключових педагогічних понять і термінів. Ці процеси відкривають нові горизонти для розв'язання проблеми творчості шкільного педагога у контексті, зокрема, соціально-культурного розвитку людини-носія демократичних цінностей упродовж життя шляхом освіти, забезпечені як якісних навчальних результатів, конкурентоспроможності особистості в реальному перспективному, глобальному соціокультурному просторі, в умовах світової глобалізації та європейської інтеграції.

В умовах масштабної модернізації функціонування українського суспільства об'єктивно виокремлюють в якості основного пріоритету інноваційний розвиток.

Академік НАН України, НАПН України В. Кремень наголошував на тому, що лише сформувавши інноваційну особистість, здат-

ну до творення змін і сприйняття змінності, ми зможемо стати конкурентоспроможною нацією. Адже змінність, трансформація перестає бути винятком, а стає правилом, сутнісною ознакою функціонування суспільства і кожного його члена зокрема. Змінність стає правилом для кожного в ХХІ ст. Змінність, динамізм як сутнісні ознаки способу життя людини стає закономірністю. І українське суспільство в цілому, а освіта зокрема, мають підготувати людину до життя в нових умовах, сформувати людину інноваційну [18, с. 100–127].

Інноваційна діяльність у Київській гімназії східних мов № 1 характеризується системним експериментуванням, розробкою, апробацією та застосуванням інновацій (нововведень) в освітньому процесі [9–12].

Інноваціями охоплені освітня, виховна системи, освітні, педагогічні технології, форми, засоби розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, технології управління експериментальним закладом освіти (запровадження модернізованих управлінських функцій керівника (керівників) закладу освіти: прогностична, політико-дипломатична («освітня дипломатія»), менеджурська, представницька, консультативна; громадсько-державних форм управління; моніторингу; економічних методів управління тощо (за Л. Даниленко).

Тому важливими для сучасних педагогічних працівників системи загальної середньої освіти є знання і застосування законів перебігу інноваційних процесів Н. Юсуфбекової, основ інноваційного менеджменту Р. Фатхутдінова, модернізованих функцій керівника школи Л. Даниленко, діагностики педагогічних проєктів І. Підласого, організаційно-педагогічних умов діяльності шкіл-лабораторій наукових установ Н. Федорової, Л. Даниленко, Т. Ковальнової, основ діяльності авторських шкіл М. Гузика, Н. Островецької, науково-організаційних засад діяльності гімназій та ліцеїв В. Паламарчук, науково-організаційних засад діяльності коледжу Л. Паращенко та інші.

Суттєвого значення набувають дослідження, проведені в галузі експертизи психолого-педагогічних проєктів (зокрема, інновацій). Це дослідження К. Асатурової, С. Архангельської, Г. Батуриної, Б. Гершунського, В. Грибова, В. Журавльова, С. Кириленко, Л. Квіртія, І. Підласого, В. Полонського, Ю. Швалба, Г. Щукіної та інших.

У сучасних наукових працях домінують три теоретичні підходи до вивчення організаційної культури: символічний, систематичний, когнітивний [5, с. 10]. Думка Я. Стемковської про те, що «організаційна культура закладу освіти – відкрита соціально-педагогічна система професійно-педагогічних й особистісних цінностей, яка об'єднує учасників освітнього процесу єдиною ідеєю й організаційним світоглядом; орієнтує їх на досягнення цілей освітнього закладу, враховує особливості соціально-психологічного клімату колективу та взаємодії між його членами у процесі прийняття й реалізації соціальних рішень щодо застосування загальноприйнятих способів розв'язання проблем, формування норм і правил поведінки; передбачає посуб'єктну діалогічну взаємодію між адміністрацією закладу, учительським та учнівським колективами, батьківською громадою та громадськістю; зберігає і реалізує традиції, ритуали, символи, які створюють історію і відображають «індивідуальність» й неповторність організації» [15].

Науковці і практичні керівники закладів освіти є одностайними у переконаннях, що організаційна культура школи повинна перебувати у зоні постійної уваги керівництва, особливо в період кардинальних змін в організації. Компетентне управління організаційною культурою закладів освіти та використання її потенціалу сприяє підвищенню ефективності діяльності організації закладу освіти, в якому здійснюється дослідно-експериментальна робота, що веде до інноваційних змін у трудовому колективі, в освітньому процесі.

3 грудня 2012 р. на базі Київської гімназії східних мов № 1 – Асоційованої школи ЮНЕСКО здійснюється дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (науковий керівник: Кизенко В. І. – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, старший науковий співробітник; координатор дослідно-експериментальної роботи Павлова Л. М. – методист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України).

Статус експериментального закладу освіти всеукраїнського рівня виокремив, як одну з важливих, проблему розвитку організаційної культури у гімназії.

Цій проблемі присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Серед основних напрямів наукових досліджень стали: теоре-

тичні основи розвитку організаційної культури (М. Альберт, М. Елвессон, Н. Злобін, Е. Короткова, Н. Леметр, В. Луговий, С. Мішон, В. Оучі, З. Румянцева, В. Сате, М. Семикіна, Е. Смірнов, К. Ханді, Е. Шейн, С. Шершня, П. Штерн, К. Шольц та інші), дослідження специфіки організаційної культури закладу (А. Жуковська, Я. Стемковська, Є. Руднев, Г. Тимошко, К. Ушаков); визначення типології організаційної культури (С. Абрамов, Р. Акофф, М. Бурке, Р. Дафт, Т. Діл і А. Кеннеді, Д. Зоненфельд, К. Камерон і Р. Куїн, І. Костенчук, Л. Костянтин, Ф. Клухона і Ф. Штротбек, Г. Мінцберг, Є. Тромпенаарс, Р. Федяєв, Г. Хофстеде, Ч. Ханді, В. Ясвін), роль організаційної культури як складника управлінської діяльності закладу освіти (Г. Єльнікова, Л. Калініна, В. Красевський, В. Маслов, Н. Островерхова, М. Поташник, Т. Шамова, А. Шевченко), умови формування, розвитку та зміни організаційної культури (Р. Блейк, О. Віханський, А. Воронкова, І. Грошев, Г. Захарчин, О. Наумов, Ж. Серкіс, І. Сняданко, О. Тихомирова, Т. Соломанідина, Ф. Хедоурі та інші).

В умовах дослідно-експериментальної роботи особливої ваги набуває науково обґрунтоване керівництво закладом освіти, яке можливе за дотримання основних принципів управління.

Принцип державотворення розкривається в тому, що функціонування усіх закладів освіти спрямовується на утвердження і розвиток державності України, піднесення рівня їх діяльності до міжнародних стандартів.

Принцип науковості передбачає врахування під час організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти досягнень педагогіки, психології, знання методик викладання навчальних предметів, фізіології, гігієни, кібернетики та інших наук.

Принцип демократизації полягає в тому, що, розв'язуючи проблеми діяльності закладу освіти, керівник має зважати на думку членів педагогічного та учнівського колективів, батьків, громадськості, систематичного звітувати про свою роботу перед колективом працівників закладу освіти.

Принцип гуманізації потребує налагодження гуманних стосунків у ланках взаємовідносин: дирекція – вчителі, учні, батьки; вчителі – учні, батьки; учителі – учителі; учні – учні; учнівські лідери – рядові вихованці; батьки – діти. Загалом, принцип передбачає формування гуманної особистості гуманними засобами.

Принцип цілеспрямованості потребує чіткого перспективного і щоденного планування всіх напрямів освітньої, організаційно-

господарської діяльності закладу освіти з урахуванням його можливостей.

Принцип компетентності ставить вимогу, згідно з якою всі працівники закладу освіти повинні мати високий рівень професійної підготовки, загальну ерудицію, сумлінно виконувати службові обов'язки.

Принцип оптимізації полягає в створенні в закладі освіти належних умов для забезпечення його працівників можливостей для ефективної діяльності.

Принцип ініціативи й активності передбачає наявність цих якостей у керівника закладу освіти та створення умов для здійснення творчих пошуків усіма педагогами.

Принцип об'єктивності в оцінці виконання працівниками закладу освіти своїх обов'язків означає систематичний контроль за діяльністю працівників закладу, об'єктивну оцінку її результатів, гласність і врахування думки педагогічного колективу.

Принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю означає, що керівник закладу освіти несе повну відповідальність за навчально-виховну діяльність перед державними органами, але під час прийняття важливих рішень з питань діяльності свого закладу зобов'язаний ураховувати думку членів колективу, якщо вона не суперечить законам України [16, с. 309–310].

Управління реалізацією інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів є складовою частиною освітнього процесу.

Дослідно-експериментальну роботу всеукраїнського рівня розглядаємо як здійснення інноваційної діяльності у педагогічній системі закладу освіти (розробка підходів, змісту дослідно-експериментальної роботи як системним експериментуванням, апробацію та застосування інновацій, що охоплюють освітній, виховний управлінський процеси на засадах особистісно орієнтованого підходу).

Інноваційні процеси в гімназії – це внесок у забезпечення реалізації освітньої політики держави, яка здійснюється завдяки діям відповідних нормативно-правових документів у галузі освіти, зокрема: Законів України «Про освіту», «Про інноваційну діяльність», різноманітних концепцій розвитку освіти в Україні, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (2019), По-

ложення Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти».

Ефективність інноваційного процесу досягається за умови взаємозв'язку всіх структурних компонентів. Теоретико-прикладне осмислення інноваційного процесу здійснюється:

– шляхом аналізу основних етапів інноваційного процесу підготовка втілення розвиток;

– на основі впровадження концепції «життєвого циклу», що розкриває єдність основних стадій інноваційного процесу (зародження, дифузія, рутинізація) та етапів втілення новацій, інновацій;

– структуруванням інноваційного процесу, що складається з дев'яти взаємозумовлених та взаємопов'язаних циклів: попереднього (виявлення проблемної ситуації), дослідницького (формування мети нововведення), проектувального (аналіз існуючого стану), експериментального (прийняття рішення щодо) доцільності нововведення, контролю як прикладних за характером втілення (за М. Поташиником, Л. Ващенко).

Успішне управління інноваційними процесами в гімназіїбудується на засадах:

- наукового менеджменту;
- кількісного менеджменту;
- систематичного менеджменту;
- менеджменту людських відносин;
- ситуаційного менеджменту;
- адміністративного менеджменту (за Л. Даниленко, Л. Карамушкою).

Реалізація нового змісту управління реалізацією зазначеної моделі сприяє формуванню сучасного освітнього середовища, характеризується як цілеспрямована взаємодія учасників освітнього процесу під час апробації інноваційної моделі, пошуку нових форм і методів організації освітнього процесу, освоєння продуктивних освітніх технологій, поточне діагностування та коригування інноваційного процесу, розробка нових організаційних структур і механізмів управління на різних етапах дослідно-експериментальної роботи.

В управлінні навчально-виховною системою беруть участь директор Київської гімназії східних мов № 1, заступник директора з навчально-виховної роботи (1–4 класи), заступники директора з навчально-виховної роботи (5–6, 7–8 класи), заступник директора з

навчально-виховної роботи (9–11 класи), заступник директора з навчально-методичної роботи, практичний психолог, педагог-організатор, соціальний педагог, завідувачі методичних кафедр, методисти, керівники гуртків, клубів, секцій наукових товариств гімназистів, гімназійних музеїв.

Кожен елемент структури розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів взаємодіє з іншими елементами педагогічної системи і має свої функціональні призначення. Погодження діяльності відбувається через розподіл функціональних обов'язків та забезпечення права співробітників гімназії. Управління освітнім процесом орієнтоване на формування здібностей до самоуправління всіх учасників педагогічного процесу; гуманітарний характер управління, що передбачає залучення до ситуації, постановку проблеми, ухвалення управлінських рішень щодо всіх суб'єктів навчально-виховного процесу; використання аналітичних даних для рефлексії та експертних процедур в управлінні дослідно-експериментальною роботою.

Адміністративне управління здійснює директор. Основною функцією директора є координація діяльності всіх учасників освітнього процесу через педагогічну раду, науково-методичну раду, дослідно-експериментальні лабораторії, інноваційну діяльність педагогічних працівників.

У гімназії розроблена структура організації та управління дослідно-експериментальною роботою.

В управлінні інноваційними процесами застосовуються нові принципи управління й створення при цьому відповідних умов для:

- постійної реалізації освітньо-виховних нововведень;
- надання конкурентоспроможних освітніх послуг;
- здійснення оперативного інформаційного зв'язку з усіма учасниками навчально-виховного процесу;
- допрофільну підготовку учнів за філологічним спрямуванням, їх адаптованість до швидко змінюваних вимог суспільства до освіти;
- поступовий перехід до профільного навчання учнів 10–11 класів за філологічним профілем, їх адаптованість до змінюваних вимог щодо освіти XXI століття, інтеграція гімназійної освіти у міжнародний, європейський освітні простори.

Управління інноваційною діяльністю неможливе без управління самоосвітньою діяльністю вчителя, класного керівника, вихова-

теля ГПД, керівника гуртка, клубу, педагога-організатора, соціального педагога, практичного психолога, методиста, яке має чітко окреслені завдання:

- створення педагогічному працівникові умов для інтелектуального, соціального й духовного розвитку, самореалізації;
- досягнення оптимальної організації впливу самоосвіти на розвиток особистості педагога;
- забезпечення максимальної мобілізації психічних ресурсів особистості з метою її успішної самореалізації;
- забезпечення мотиваційних мір, стимулювання педагогічних ініціатив, педагогічної творчості, здійснення підтримки педагогів-дослідників.

Організація контрольної діяльності має бути плавною, регулярною, системною, економічною (час, який витрачається на проведення контролю, діагностики, має відповідати обсягу об'єктів, суб'єктів, що вивчаються).

Сучасний фахівець системи загальної середньої освіти – це професіонал, який орієнтується в наукових досягненнях, в інноваціях психолого-педагогічної науки, володіє різними технологіями навчання, виховання і розвитку дітей, здатний до саморозвитку, самовдосконалення та самопроектування в різних сферах життєдіяльності, в тому числі в професійній. На сьогоднішній день існує постійна увага науковців до підвищення рівня професіоналізму фахівців освіти.

Шляхи формування професійної компетентності педагога, система стимулювання його педагогічної творчості обґрунтовується Ю. Бабанським, О. Жук, Н. Кухаревим та ін. Професійна діяльність вихователів розкрита в працях Н. Кузьміної, Е. Панько, В. Кузьменко та інших.

Важливість визначення особистісного компоненту професіоналізму підкреслює К. Абульханова-Славська, яка доводить, що педагогічна професія – «професія особистісна». Тому однією з умов її реалізації є поєднання особистісного і професійного розвитку у єдиний результативний процес.

Єдиного визначення поняття «професійна компетентність» і єдиного розуміння тлумачення її змісту у сучасній науково-педагогічній літературі немає. Аналіз джерел інформації дає можливість виділити декілька підходів до поняття «професійна компетентність».

У своїх дослідженнях розуміння професійної компетентності педагога О. Дубасенюк, Л. Карпова, Н. Кузьміна пов'язують з набуттям людиною знань, умінь і навичок; А. Деркач, Н. Кузьміна, Л. Рибалко – з досягненням способів навчання самоосвіті тощо.

Теоретичні й прикладні питання запровадження компетентнісного підходу в освіту України розробляли Л. Ващенко, Н. Бібік, Ю. Мальований, О. Овчарук та інші.

Пошуки розв'язання освітніх проблем інноватики пов'язані з аналізом наявних результатів дослідження сутності, структури, класифікації та особливостей «протікання» інноваційних процесів у сфері освіти. У психолого-педагогічних дослідженнях важливого значення набували проблеми якісного оновлення системи освіти та освітніх і педагогічних інновацій, що висвітлено у наукових працях І. Бега, Н. Бібік, Л. Ващенко, С. Гончаренка, О. Сухомлинської, Н. Федорової, Ю. Шваба та ін. На теоретико-методологічному рівні найбільш фундаментально проблему нововведень та інновацій в освіті відображено в роботах В. Загвязинського, В. Ільїна, О. Микал, В. Кременя, В. Рябенко, Н. Пугачової. Класифікацію педагогічних інновацій здійснено у наукових працях К. Ангеловські, Ф. Брансуїк, Л. Буркової, О. Козлової та інших.

Проблемні управління інноваційними процесами в освітніх організаціях приділяється значна увага і науковців, і практиків, і політиків: К. Ангеловські, А. Галчевські, Л. Даниленко, С. Лазарева, С. Максименко, В. Ясіна та інших.

На I (організаційно-підготовчому) етапі (грудень 2012 р. – грудень 2013 р.) була розроблена структура організації дослідно-експериментальної роботи в Київській гімназії східних мов №1, за якою були визначені домінуючі такі структурні науково-дослідницькі підрозділи, форми постійно діючих, тимчасових об'єднань: педагогічна рада – науково-методична рада (науковий керівник, наукові кандидати, координатор дослідно-експериментальної роботи) – директор гімназії – заступники директора гімназії – завідувачі методичних кафедр – методисти.

Також було організовано роботу трьох дослідно-експериментальних лабораторій, науково-теоретичного лекторію для педагогів, навчально-методичні семінари з актуальних проблем дослідження за участю вчених, педагогів-практиків, педагогічні читання, гімназійна школа педагогічних скарбів, робота супровідних груп (психолого-педагогічна служба, батьківська рада, рада гім-

назії, демократичне об'єднання учнів (ДОУ), клуб юних дипломатів, матеріально-технічна підтримка).

Діяли тимчасові творчі групи педагогів із проблематики різних аспектів дослідно-експериментальної роботи, що об'єднували різних педагогів різних навчальних предметів, вихователів ГПД 1–4-х класів, класних керівників 5–11-х класів, на різних етапах експерименту (організаційно-підготовчому, концептуально-діагностичному, формувальному, коригувальному).

Особлива увага приділялася розвитку мовної, мовленнєвої, комунікативної, етичної, громадянської компетентності учасників освітнього процесу. Комунікативні знання, уміння і навички педагогічних працівників, батьків учнів перетворювалися у професійно зорієнтовану комунікативну поведінку та практичне критичне мислення, громадянсько відповідальні, високоморальні вчинкові дії, що віддзеркалювались в учнях. Застосовувались методи стимулювання мотивації учасників освітнього процесу, навчально-теоретичні дискусії (дискусії, переговори, дебати), тренінги, ділові ігри, кейс-метод, мозкові штурми, діалоги; проводилися різноманітні за формою засідання педагогічних рад, творчих груп, що впливали на розвиток комунікативного мислення, формування культури самоконтролю і саморегуляції.

Удосконалювалися критерії і показники сформованості культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів на різних етапах дослідно-експериментальної роботи.

Дослідження проводилося за різних суспільно-політичних реалій в Україні, що, безумовно, частково впливало на учасників освітнього процесу, проте завдяки розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів, вони у своїй Я-Концепції визначили такі сфери культурно-мовної та морально-громадської самоідентифікації:

- Я-особистість;
- Я-носій культурно-мовних та морально-громадських цінностей особистості;
- Я-активний, відповідальний громадянин України;
- Я-успішний комунікатор (комунікант).

Серед важливих проблем, які розв'язувалися у процесі організації науково-педагогічної діяльності в гімназії:

- опанування методологічними та теоретичними засадами, основними методами педагогічного дослідження, що відкрило мож-

ливості опрацювання й оперування єдиною моделлю об'єкта дослідження на всіх етапах дослідження;

- визначення психологічних та педагогічних теорій (концепцій), які стали супутно дотичними до розроблених Інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів та Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів [13];

- визначено особистісно орієнтований підхід, як основний науковий підхід для розв'язання завдань дослідження у контексті означеної теми дослідно-експериментальної роботи:

- принцип об'єктивності;
- принцип сутнісного аналізу досліджуваних явищ;
- дотримання методологічного генетичного принципу;
- принцип єдності логічного й історичного;
- принцип концептуальної єдності дослідження;
- принцип цілісного підходу до педагогічних (освітніх) систем [1, с. 499].

Оволодіння методологічною культурою (здатністю до методологічної рефлексії: вміння аналізувати власну діяльність; здатністю до наукового обґрунтування і творчого застосування певних концепцій; здатністю застосування норм і методів пізнання, управління, конструювання педагогічної системи).

Характерною ознакою методологічної культури педагогічного колективу гімназії є вміння і бажання використовувати наукові педагогічні знання для самоаналізу та вдосконалення своєї роботи, для визначення свого місця в системі зв'язку: педагогічна наука – освітня практика.

Ми виходимо з наукового положення академіка НАПН України, доктора психологічних наук, професора, директора Інституту проблем виховання НАПН України І. Беха про те, що особистісно орієнтоване виховання – виховання методологічного типу, яке спирається на весь універсум соціально-гуманітарних наук і спирається на фундаментальні філософські, психологічні ідеї про людину і процеси її індивідуально-особистісного розвитку, про виховання як ціннісно породжувальний процес, про виховний простір як проекцію світу дитинства, розвитку духовно-моральних цінностей тощо [2, с. 625].

Наш вихователь ГПД, класний керівник, учитель володіє прийомami особистісної взаємодії, використовує психологічний су-

провід й педагогічну підтримку індивідуально-особистісному розвитку дитина, розвиває у собі здатність до ціннісно-сислової інтерпретації вчинкових дій, громадянсько відповідальної поведінки на засадах культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, цілісної життєдіяльності Я-особистості.

У відповідності до наукових досліджень Г. Балла, І. Бежа, С. Максименка, Н. Бібік, О. Савченко, А. Хуторського, І. Якиманської та інших про процес освоєння шкільною освітою цінностей особистісно орієнтованого навчання, побудованого на цілях і цінностях особистісного розвитку, на організаційно управлінському рівні – змінах у підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів на засадах особистісно орієнтованої освіти з обов'язковим освоєнням діагностичних методик, гуманної професійної етики й компетентного оцінювання результатів науково-педагогічної діяльності (освітнього процесу), «педагогіки успіху», що змінює взаємостосунки «педагог – учень», «педагог – батьки», «учень – учень», «Я – Я», «Я – інші», «Я – місцева громада», «Я – суспільство», тощо.

Особистісно орієнтований підхід у розвитку культурно-мовних цінностей учнів спрямовує діяльність педагогічних працівників на розкриття і плекання особистісних комунікативних компетентностей кожного здобувача освіти, реалізацію академічних, соціокультурних, комунікативних, мовленнєвих здібностей, самобутності особистості, усвідомлення нею смислів освітньої діяльності, значення суб'єкт-суб'єктних комунікативних відносин у самовизначенні, саморозвитку, самореалізації індивіда-носія культурно-мовних цінностей, цінності культури міжособистісного спілкування.

Особистісно орієнтований підхід у розвитку морально-громадянських цінностей учнів передбачає, що у центрі освітнього процесу стоять інтереси особи. За таких умов центральною ідеєю розвитку морально-громадянських цінностей є поступальний процес свідомого оволодіння гуманістичними моральними цінностями та розвиток моральної культури особистості; усвідомлення невідчужуваності прав людини, а зміст її спрямовує на виховання високоморального, відповідального громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне вільного вибору і будує свою діяльність на основі визначення абсолютної цінності прав людини. Особистісно орієнтований підхід на формування змісту етичних, громадянознавчих знань передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку кожного конкретного етапу освіти за віковою

вертикаллю у взаємопов'язаному контексті всього освітнього процесу; позаурочної, позашкільної діяльності на розвиток високоморальних, громадянсько відповідальних вчинкових дій, суспільної активності школярів [13, с. 227].

Відбувався цілеспрямований процес на розробку нових особистісно орієнтованих навчальних програм, спеціальних курсів, факультативних курсів у контексті завдань дослідно-експериментальної роботи за означеною темою.

Конкретна реалізація означених вище підходів здійснювалася педагогічними працівниками згідно з принципами особистісно-соціально-діяльнісного підходу (за С. Гончаренком), бо цей принцип орієнтує на цілісне вивчення особистості в єдності основних соціальних факторів її розвитку – соціокультурного, освітнього середовища, виховання, діяльності особистості, її внутрішньої та зовнішньої активності [1, с. 81].

Конкретні наукові ідеї вчених, результати науково-теоретичних обґрунтувань, визначених Концепцією реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів були інтегровані в реальний освітній процес 1–11-х класів, знайшли конкретне відображення в наукових публікаціях педагогічних працівників, у методичних розробках, пропозиціях, що дало змогу компетентно впливати на педагогічну практику.

Здобуті результати підтвердили наукову гіпотезу, на якій тримаються результати дослідно-експериментальної роботи, підтвердили результати моделювання педагогічних явищ і процесів на основі розробленої Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, а також результати дослідно-проектних і дослідно-конструктивних розробок, педагогічного досвіду практичного впровадження науково-педагогічних пропозицій, результатів пропонованих психолого-педагогічних і організаційних рішень на кожному з п'яти етапів дослідно-експериментальної роботи.

Важливим організаційним компонентом експерименту стала безперервна циркуляція інформації між дослідниками й об'єктами експериментування, доступність зроблених висновків і рекомендацій, щодо розв'язання науково-педагогічних проблем, прослідкувати розвиток окремих сторін і зв'язків, фіксування одержаних результатів.

Критеріями ефективності роботи педагогічних працівників гімназії в контексті дослідно-експериментальної роботи вважаємо:

- публікаційний (сумарна кількість друкованих публікацій, кількість виданих підручників, навчальних посібників зі східних мов);
- новизна методичних розробок, заснованих на застосуванні сучасних педагогічних технологій у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;
- цитованість опублікованих статей, розробок педагогічних працівників, розміщених в Електронній бібліотеці Національної академії педагогічних наук України за публікаціями у виданні: «Дидактика: теорія і практика: збірник наукових праць» відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України (2013–2019 роки).

До особливостей організації науково-дослідної роботи в Київській гімназії східних мов №1, що сприяли її успіху, відносимо наступні принципи організації роботи з різними категоріями педагогічних працівників, батьків учнів:

- постійна інформованість учнів про сутність досліджуваної теми;
- підтримка ініціативи педагогічних працівників, батьків, учнів;
- тотальність охоплюваних категорій в інформуванні про проблеми, які виникали із залученням до їх розв'язання;
- перманентне інформування директором, заступниками директора, завідуючими методичних кафедр про досягнуті успіхи у вирішенні поставлених завдань, про труднощі, що виникали із застосуванням різноманітних форм зворотного зв'язку;
- безперервна діяльність на всіх п'яти етапах експерименту;
- урахування типово-логічних особливостей сприйняття інновацій, новацій різними педагогами, батьками, учнями;
- застосування індивідуальних компенсацій у відповідності з урахуванням особливостей професійних орієнтацій учасників освітнього процесу, їх потреб, інтересів (за П. Пилипчуком, А. Григор'євою, В. Шостак).

Застосування сучасних підходів до управління дослідно-експериментальною роботою сприяло інноваційним змінам у педагогічній системі гімназії у контексті реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів що сприяє реалізації завдань модернізації загальної середньої освіти України, Нової української школи [7].

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. У. *Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям*. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність». Київ : Атіка, 2003.
4. Закон України «Про освіту». Київ : Алерта, 2018. 120 с.
5. Карамушка Л. М., Шевченко А. М. *Організаційна культура загальноосвітніх закладів освіти* : наук.-метод. посіб. Біла Церква : КОІПОПК, 2013. 104 с.
6. Кизенко В. І., Савченко М. П. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів. *Директор школи ліцею гімназії*. 2014. № 5–6. С. 56–60.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://zakon2/rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80/>
8. *Освітній менеджмент* : навч. посіб. Київ : Шкільний світ, 2003. 400 с.
9. Проскура О. І. Київська гімназія східних мов № 1. Літопис сучасної освіти і науки України. *Інститут педагогіки НАНП України: 90 років історії і звершень*. Київ : Альфа-Віта, 2016. С. 130–131.
10. Проскура О. І. Київська гімназія східних мов № 1 / *Літопис сучасної освіти і науки України – 25 років*. Київ : Альфа-Віта, 2017. С. 256–257.
11. Проскура О. І. Київська гімназія східних мов № 1. *Літопис сучасної освіти і науки України. Наукові школи, авторські системи і концепції*. Київ : Альфа-Віта, 2018. С. 136–137.
12. Проскура О. І. Освітня дипломатія: визнання інноваційної педагогічної системи для освіти України ХХІ століття. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць за матеріалами Першої міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції «Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи», м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Київ : Фенікс, 2019. С. 222–225.
13. Савченко М. Проблема реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадських цінностей учнів: комплексний підхід. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць за матеріалами Першої міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції «Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи», м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Київ : Фенікс, 2019. С. 225–227.
14. Сокол М. О. *Система педагогічних понять: закономірності розвитку* : монографія / [за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. А. Вихруща]. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. Ч. 1. 462 с.
15. Стемковська Я. Моделювання організаційної культури закладу освіти. *Теорія і методика управління освітою*. 2012. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2012_9_40

16. Степанов О. М., Фіцула М. М. *Основи психології і педагогіки* : навч. посіб. 3-тє вид., допов. Київ : Академвидав, 2012. 528 с.
17. Тверезовська Н. Т., Сидоренко В. К. *Методологія педагогічного дослідження* : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
18. *Феномен інновацій: освіта, суспільство і культура* : монографія / [В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, В. В. Пролєєв, О. М. Микал, В. О. Рябенко та ін. ; за ред. В. Г. Кременя]. Київ : Педагогічна думка, 2008. 472 с.

Ремех Тетяна Олексіївна,
кандидат педагогічних наук,
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ПРАКТИКО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВ ГРОМАДЯНСТВА

Автор розглядає громадянську компетентність особистості як сукупність готовності (це знання, вміння, мотиви, цінності й здатності особистості, її активнодіючий стан, установки на певну поведінкову модель та змобілізованість на виконання тих чи тих завдань) і здатності (це природна соціальна обдарованість людини та її соціальна продуктивність).

Ключові слова: громадянська компетентність особистості; курс «Громадянська освіта».

Сьогодення потребує поінформованої та компетентної особистості, спроможної ухвалювати самостійні рішення та нести відповідальність за власні вчинки. Сучасна освіта уявляється культурним способом життєдіяльності сучасної людини, що відображає міру активності соціальної позиції, глибину інтелекту, культурну розвиненість особистості. Державна система освіти є важливим інститутом, який еволюційним шляхом забезпечує зміну ментальності людей, створює умови для становлення громадянського суспільства.

Програмовим завданням громадянської освіти в школі є цілеспрямована підготовка учнів до ефективного функціонування в системі суспільних відносин, продуктивної соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільній діяльності [1]. Навчання десятикласників курсу «Громадянська освіта» спрямоване на розвиток їхньої громадянської компетентності, яка пов'язана з громадянськістю – духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, зумовленою державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни [5, с.39].

Громадянська компетентність особистості є сукупністю поперше, готовності (це знання, вміння, мотиви, цінності й здатності

особистості, її активнодіючий стан, установки на певну поведінкову модель та змобілізованість на виконання тих чи тих завдань); по-друге, здатності (це природна соціальна обдарованість людини та її соціальна продуктивність) [5, с. 38].

Охоплюючи громадянську активність, громадянську позицію, вибір та відповідальність, громадянська компетентність проявляється в соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здатностях особистості, в громадянській участі та вмінні розв'язувати соціальні проблеми, робити відповідальний вибір та ухвалювати рішення [5, с. 40].

Сформована громадянська компетентність виявляється в активній громадянській позиції людини, її спроможності відповідально реалізовувати свої права та обов'язки, здатності організовувати соціальне партнерство та розв'язувати суспільні проблеми [1]. Через критичне мислення, кооперацію для досягнення мети, ставлення до правил як бажаних моделей поведінки, особисту відповідальність, толерантність і плюралізм громадянська компетентність виявляється в таких якостях людини як відповідальність і впевненість [2, с. 19].

Громадянська компетентність виступає сукупністю знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань учня [3, с. 66-67], які уможлиблюють розуміння ним свого місця в суспільстві, формування почуття відповідальності за себе та свої дії, усвідомлення себе громадянином, відповідальним за країну й готовим реалізовуватися в ній.

На відміну від інших навчальних предметів ліцею, основними завданнями громадянської освіти є розвиток в учнів умінь «поводитись», «проявлятись», «реалізуватись у життєвих ситуаціях», «спілкуватися з іншими», «отримувати досвід поведінки, взаємодії, взаємовідносин» [1]. Виконання означених завдань можливе за активної залученості учня до навчання, його «занурення» у відповідні навчальні ситуації на уроці й поза ним [4, с. 9] при здійсненні конкретної діяльності, що моделює життєві ситуації або є безпосередньою участю в ній.

Навчання предмета має надати учню, крім громадянських знань, громадянські вміння, навички й моделі поведінки. Учні варто не лише бути обізнаним у повноваженнях органів влади та посадових осіб, правах громадян і способах їх реалізації й захисту, законодавчій процедурі, діяльності судової та податкової систем держави

тощо, а й бачити та усвідомлювати власне місце в цих процесах [Там само].

Якщо громадянська компетентність учня формується й розвивається виключно в діяльності, то ефективними будуть інтерактивні методи навчання громадянства. Засновані на взаємодії, співпраці та взаємонавчанні, такі методи активізують діяльність учнів та уможливлюють застосування громадянських знань і вмінь на практиці.

Взаємодіючи на уроках з іншими учнями і вчителем, учень опановує систему апробованих способів діяльності щодо себе й соціуму, засвоює механізми пошуку інформації в індивідуальній та колективній діяльності.

На уроках із курсу «Громадянська освіта» перевагу слід надавати розгляду дискусійних питань, дослідженню суспільно суперечливих проблем, аналізу суспільних явищ і процесів як приводу для спільного обговорення учнями в класі та самостійного обмірковування ними вдома.

Учителю громадянської освіти слід пропонувати учням завдання для роботи в парах і групах, написання творів-роздумів, невеликі за обсягом учнівські проекти, що реалізують учні індивідуально або командою на уроках і поза школою (в межах району, населеного пункту, в місцевій громаді) [4, с. 9–10].

Застосування інтерактивних методів(мозковий штурм, дискусія, рольова гра, моделювання, аналіз кейсів, кооперативна робота, драматизація, портфоліо) на уроках із громадянської освіти вчитель має поєднувати з більш традиційними для української освіти методами навчання учнів, при цьому надаючи перевагу інтеракції в навчанні учнів громадянства.

Отже, накопичення громадянських знань, умінь і навичок учнями та їх апробація й застосування в навчальних і життєвих ситуаціях ефективно відбуватиметься: при засвоєнні учнями відповідних знань про способи діяльності; при систематичному застосуванні цих способів діяльності в процесі спілкування та їхньої взаємодії учнів у ході виконання інтерактивних вправ; через керований педагогічний вплив на учнів під час навчання предмета. Відтак розвиток громадянської компетентності учнів ліцею потребує практико орієнтованих форм і методів навчання та організації позаурочної діяльності учнів, ґрунтованих на демократичності, діалозі та партнерстві.

Список використаних джерел

1. *Громадянська освіта*. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
2. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». Київ, 2014. 252 с.
3. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : Бібліотека з освітньої політики / [за заг. ред. О. В. Овчарук]. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.
4. Пометун О. І., Ремех Т. О. *Практичний довідник учителя громадянської освіти* : метод. посіб. Київ, 2018. 96 с.
5. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.

Савицька Інна Миколаївна,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри філософії Національного
університету біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ

ВІД НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ДО НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

*Університет – це не просто школа, а своєрідна школа.
У ній необхідно не тільки викладати, професори повинні
навчити студента брати участь в дослідженнях і, таким
чином, досягати наукового способу мислення, що визначає
його життя. Студенти повинні відповідати за самих себе,
<...> повинні слідувати за своїми вчителями критично.*

*Їх навчання властива свобода. Завдання професора –
за допомогою науки транслювати істину.*

К. Ясперс. Ідея університету

*Розбудова національної системи освіти в сучасних умовах, з
урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя,
історичних викликів ХХІ століття, вимагає критичного осмислен-
ня гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливо-
сті забезпечити нову якість вищої освіти, адекватну сьогоденню.
Відчутними у сучасному суспільному розвитку України стають
кризові явища, які загострюються й у просторі вищої освіти, не
обходячи навчальних закладів різних кваліфікаційних рівнів та
форм власності, незалежно від галузевого спрямування. Криза праг-
матичної моделі освіти має кілька аспектів, але найважливішим з
них є культурно-антропологічний, що полягає у втраті освітою
ціннісно-смыслового й антропологічно-екзистенційного вимірів.*

Ключові слова: *філософія освіти; трансформація освітньої
системи; заклади вищої освіти.*

Сучасні обставини життя характеризуються глибокими соці-
ально-економічними і культурними змінами, суттєвим пришвид-
шенням темпів життя й обміну інформацією внаслідок переходу до

постнекласичного, інформаційного суспільства. Тому пропоновані класиками педагогічної науки моделі освіти й виховання дедалі частіше не спрацьовують, виявляючи свою невідповідність вимогам часу. Відбувається переоцінка поглядів, формування світогляду нової людини, за умов тотальної технізації й технологізації життя. Це призводить до кризи освіти, її невідповідності цінностям гуманістичної культури ХХІ ст.

Відчутними у сучасному суспільному розвитку України стають кризові явища, які загострюються й у просторі вищої освіти, не обходячи навчальних закладів різних кваліфікаційних рівнів та форм власності, незалежно від галузевого спрямування. Системні проблеми в освіті мають розв'язуватися комплексними заходами, на усіх щаблях ієрархічної системи. Ми потребуємо докорінних змін. Саме до такого висновку прийшло нині більшість українців. Ми бачимо, що система управління державою неефективна. Наше законодавство, наша освіта, наша економіка, політика, медицина – все це не завжди приносить тієї користі, на яку ми очікуємо. Навпаки: сподіваючись на вищу освіту, ми виявляємо, що вона не гарантує нам працевлаштування і гідного життя. Багато хто відчуває, що взагалі даремно просидів стільки років за партою. Сподіваючись на медицину, ми не тільки не отримуємо бажаного здоров'я, але й страждаємо від купи побічних ефектів, викликаних медикаментами. Сподіваючись на мудрість політиків, ми виявляємо, що вони обкрадають нас, а не вирішують наші проблеми. Голосуючи за різні партії, люди знову і знову розчаровуються. Ми чекаємо економічного зростання, натомість рівень нашого життя падає все нижче. Перелік можна продовжувати до безкінечності. Здається, що все навколо потребує змін. Але як зробити наше життя кращим? Для цього нам потрібно з'ясувати: Що саме нас не влаштовує? Якого результату ми хочемо досягнути? Яким чином досягнути потрібних нам цілей [1].

Основними напрямками сучасної філософії освіти постають визначення нових цілей, змісту і характеру освіти, які б давали адекватну відповідь на нові виклики часу і ускладнення вимог суспільства, що динамічно змінюється. Як цілком справедливо зазначає В. Кремень, «сучасна освіта, як і наука, опинилася в ситуації, коли можливість їх самозбереження, відтворення, розвитку залежить від уміння вчених формувати достовірне знання в умовах взаємодії в просторі пізнання й навчання множини концептуальних

систем відліку, у процесі формування нових вимог до методологічної культури мислення» [2]. Наразі, в багатьох дослідженнях увага звертається на знеціненні ролі університету та втрату сучасним університетом власної ідеї, за рахунок невиправданого збільшення навчальних закладів, які отримали назву – університет. Проблема збільшення кількості університетів призводить до втрати самої ідеї університету, бо такі навчальні заклади здатні готувати лише вузько-профільних фахівців, які користуються попитом на ринку праці. Університет відрізняється рівнем сукупності таких факторів, як якість діяльності, висока репутація, опанування багатьох галузей знання, вагома дослідницька діяльність. Філософія завжди була провісницею та каталізатором реформ, які активно реалізуються у різних сферах суспільного буття в усьому світі. На цьому ґрунті виникла і нова її галузь – філософія освіти, в рамках якої розробляються не лише парадигмальні аспекти функціонування сучасної різнорівневої освітньої системи, а і конкретні напрями її трансформації на шляху до інформаційного суспільства та суспільства знань. В поле її функціонування входить обґрунтування аксіологічних та педагогічних передумов формування вільної особистості, яка сама здатна визначити своє місце в новому, динамічному соціумі з метою власної самореалізації. Сприяння європейського співробітництва в забезпеченні якості освіти – це вимога Болонського процесу, а принцип інституційної автономії передбачає, що основна відповідальність за забезпечення якості лежить на закладах вищої освіти. Завдання щодо забезпечення якості вищої освіти є багатоплановим і включає наявність необхідних ресурсів (кадрових, фінансових, матеріальних, інформаційних, наукових, навчально-методичних тощо), якісну організацію навчального, контроль освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості підготовки фахівців на всіх етапах навчання та на всіх рівнях. Нова модель освіти повинна базуватися на новій філософії освіти, яка має враховувати всі вищезазначені аспекти. Нова філософія освіти розглядає педагогічну діяльність з позицій гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти. Гуманістичний аспект філософії освіти виявляється в її підставах, функціонально спрямованих на формування цілісної творчої особистості, світоглядно розвиненої, критичної, рефлексуючої.

На шляху розвитку сьогоденної шкільної та університетської освіти існує безліч перешкод, проблем. Отже, трансформація освіт-

ньої системи є запорукою шансу на нашу ідентичність яка зможе бути віднайдена нашою нацією у майбутньому. Ця трансформація стане шансом на зміни, які дозволять протистояти викликам, які з'являються у сучасному світі, а нашому молодому поколінню отримати шанс відбутися як людям. Зміни в освіті, насамперед, повинні базуватися на розумінні того, що відбувається в сучасному світі. Освіта має відповідати новим викликам і готувати людину до життя і діяльності в суспільстві XXI сторіччя. Людину інноваційного типу мислення, конкурентоспроможну в глобальному світі. Не буде країна успішною, якщо її громадяни неконкурентоспроможні в глобальному просторі. Маємо виховувати глобалістську людину, але водночас – патріота України. Лише за цієї умови зможемо дати відсіч російській агресії, зберегти країну і повернути тимчасово непідконтрольні території. Ми маємо формувати почуття національної єдності. Якщо нація єдина, вона зможе захистити свої інтереси.

Щоб сформувати в дитини адекватну світоглядну картину, їй треба дати певний набір інструментів. Серед найнеобхідніших – обов'язкове знання державної мови, а, крім того, однієї-двох іноземних. А далі йде формування системи цінностей. Є загальнолюдський, загальноєвропейський вимір. Є національний. Сучасна освіта має готувати людину до життя і соціальної активності у XXI столітті, а не у XX. Тому за всієї поваги до минулого, ми повинні зберегти краще, що є, та при цьому модернізувати освіту. З огляду на це я бачу кілька напрямків, які й становлять філософію сучасної освіти і на які ми мусимо зважати при зміні освітянської діяльності.

По-перше, людство приходить до інноваційного типу прогресу. Він характеризується швидкою зміною знань, ідей, технологій, взагалі – швидкою зміною умов життя й діяльності людини. Ми повинні готувати людину, конкурентну за таких умов. Потрібно готувати інноваційну людину, здатну сприймати зміни, творити їх і бути ефективною в реальному середовищі.

У нас нерідко практично єдиною функцією навчального процесу є те, щоб дитина максимально засвоїла певну суму знань. У кращому разі – щоб засвоїла їх творчо. Безумовно, ця функція залишиться і в майбутньому. Але в процесі навчання мають формуватися ще як мінімум дві функції. А саме – потрібно навчити дитину вчитися впродовж життя й використовувати отримані знання у

практичній діяльності, в побуті. Поки у нас знаннями зазвичай оволодівають тільки для того, щоб продемонструвати їх на іспиті, під час ЗНО тощо.

Інша світова тенденція – невпинне розширення інформаційно-комунікативного простору, в якому перебуває людина. У цьому просторі людина має бути самодостатньою, інакше вона не зможе усвідомлено ставитися до різноманіття всієї цієї інформації й не зможе ефективно її використовувати.

Щоб підготувати людину до існування в сучасному інформаційному просторі, треба перейти від авторитарної педагогіки до толерантної. Важливо, щоб дитина росла як самодостатня особистість, а не така, яка вимагає патерналістських взаємин. Це потрібно не так для освіти, як для суспільства. Бо демократичне суспільство – не там, де демократичні президент та уряд, хоч і це потрібно, а там, де є критична маса людей, здатних жити і працювати в демократичному суспільстві й не здатних – в авторитарному. Цього можемо досягти, лише якщо в освітньому процесі будуть взаємні шанобливі відносини між тими, хто навчається, і тими, хто навчає.

Третя тенденція сучасності – цифрове суспільство. Комп'ютер сьогодні в контексті освіти має щонайменше чотири функції. По-перше, це шлях до комп'ютерної грамотності, без якої дедалі важче бути конкурентним. Друге – у навчальному процесі комп'ютер є способом інтенсифікації та індивідуалізації пізнавальної діяльності людини. З часом комп'ютер взагалі може замінити класно-урочну систему навчання. Третє – комп'ютер, підключений до інтернету, дає змогу зв'язатися зі світом. По-четверте, комп'ютер відкрив новий тип навчальної діяльності – дистанційну освіту.

Важлива тенденція – глобалізація. Сьогодні розвиток будь-якої країни залежить, зокрема, від того, як її громадяни спілкуються зі світом. Людина повинна бути конкурентною у глобальному просторі. Так, ми маємо готувати глобалістську людину, але патріота України. Для цього потрібні серйозні зміни в освіті. По-перше, треба підготувати людину світоглядно, щоб вона адекватно оцінювала відносини своєї країни і свої особисто – зі світом. Також людина повинна, крім української державної мови, володіти англійською, мовою міжнародного спілкування – щоб забезпечити свої контакти зі світом.

Беззаперечне значення патріотизму і національного єднання. Саме це – шлях до кращого життя в країні. Бо глобалізація веде до

загострення конкуренції, яка набуває планетарного характеру, поширюється не тільки на політику, а й на економіку, інформаційний простір. І лише країна, населення якої найбільше усвідомить свої національні інтереси і буде згуртованим, зможе створити кращі умови для життя. А для нас сьогодні це взагалі спосіб збереження держави, адже сусідня країна веде гібридну війну проти України.

Важливо визначити місце в геополітиці нашої держави і громадян, формувати відповідну свідомість. Маю на увазі європейський вибір. У моєму баченні, це – прийняття цінностей, які впродовж століть формувалися в Європі, адаптація їх до української дійсності. Другий аспект – вступ до таких організацій, як НАТО і ЄС, членство в яких надало б Україні можливість реалізувати свої інтереси найефективніше.

Основним пріоритетом повинно стати переорієнтування системи освіти як такої на потреби людини, пріоритетними повинні стати принципи дитиноцентризму, студентоцентризму у суспільстві загалом – людиноцентризму. Під дитиноцентризмом розуміється максимальне наближення навчання та виховання дитини до її конкретних здібностей. За великим рахунком, ми повинні допомогти дитині пізнати себе, свої таланти і здібності й розвивати їх. Тоді в дорослому віці людина фахово займатиметься улюбленою справою. І країна розвиватиметься максимально ефективно. В центрі усіх наших дій, мають стояти потреби конкретної людини, дитини, студента, науковця, заради яких ми працюємо, гуманітарні критерії, насамперед, критерії благополуччя й розвитку дитини як особистості, має лягти в основу всієї системи освіти та усіх сфер освіти. Не тільки педагогічних технологій! Управління освітою, зміст навчальних програм, фінансування, матеріально-технічне забезпечення, взаємодія суб'єктів освітнього процесу - все повинно відповідати принципу дитиноцентризму!

Будь-які реформи мають розпочинатися з переосмислення, зміни свідомості. Сьогодні для «самореформування» вчителям необхідно дати, щонайменше, три опори – свободу в професійній реалізації власного інтелектуального і культурного потенціалу; підтримку їх гідності не лише через ЗМІ, а й через підвищення заробітної плати; можливість постійного професійного самовдосконалення.

Ні для кого не секрет: зараз світ надзвичайно швидко змінюється, ми усі маємо бути готові до того, що скоро потреба в окре-

мих наших професіях зникне, нам необхідно буде перенавчатись, потрібно буде змінювати свої кваліфікації, навички. І в такому пришвидшеному світі єдина можливість залишатися успішним, конкурентним, і, навіть, щасливим – це вміти навчатись впродовж життя, і при цьому мати доступ до якісної, спроможної, ефективної системи освіти. Навчання впродовж життя стало повсякденною та поширеною практикою.

Українці поступово стають Learning Nation – нацією, яка постійно вчиться та навчає інших завдяки динамічному розвитку системи освіти. Ми вчимося та змінюємо світ. Оновлена система освіти повинна включати: відкриту національну освітню платформу із сервісами для формування індивідуальних освітніх траєкторій; інтеграцію формальної та неформальної системи освіти; перетворення господарчих комплексів класичних інституцій освіти на освітні інноваційні хаби; культуру навчання впродовж життя.

Школа нового покоління – відкрита самоорганізована система, що виконує роль каталізатора творчого потенціалу людини. Адже всі ми хочемо, щоб наші діти були кращими за нас, а тому школа має транслювати / формувати кращі, найбільш конструктивні, науково-обґрунтовані, сучасні моделі поведінки та ціннісних ставлень. Традиції це добре лише тоді, коли вони просіяні через сито сучасного їх переосмислення. Школа не має боятися кидати виклик застарілому, піднімати «незручні» теми, обходити «гострі кути».

Формування критичного мислення дітей передбачає відхід від тези «вчитель завжди прав» та «бо я так сказав». Вчити ставити питання, шукати альтернативи, аналізувати та перевіряти інформацію стає завданням не тільки в навчальній, але і у виховній та громадській роботі.

На думку експертів «Українського інституту майбутнього», учителювання 2021 року визнається як творча діяльність. Учителі вільні у виборі методів навчання, притому поєднують теорію та практику, пропозиційні (Що) та процедурні (Як) знання, допомагають учням опанувати якомога ширше коло практичних навичок та умінь. Учителі – передусім фахівці з людського розвитку, які володіють техніками навчання та організації навчального процесу.

Вони виконують чотири головні ролі: зацікавлюють, заохочують, сподіваються і мотивують, завдяки цим ролям вони розвивають в учнях натхнення, упевненість та творчість.

Отже, проблеми, що стоять перед освітою майбутнього, вимагають переосмислення в самому розумінні сутності освіти, в самому підході до визначення пріоритетів освітньої діяльності. Основна функція університету – забезпечити своєму випускникові відповідний теперішньому часу рівень інтелектуального розвитку, що забезпечує його здатність орієнтуватися в соціальному просторі. Німецький філософ-екзистенціаліст Карл Ясперс стверджує, що університет дає не специфіковані знання, а дає можливість побачити і, отже, увійти до сфери нових предметностей, створити простір, в якому зможе відкритися нове. Шлях сучасного університету: постійно вчитися й експериментувати; по можливості уникати державного регулювання і стандартизації (з цим у нас проблеми, бо університетська автономія ніби і є, але ніби й немає); набувати особливої інституційної ідентичності й бути не схожим на інших. Отож, підприємництво, інноваційність, експериментаторство повинні стати ключовими складовими сучасної університетської освіти. Саме вони ідентифікують мотивацію для творення стратегії її розвитку та розвитку майбутнього фахівця.

Найважливішими детермінантами діяльності сучасного університету є формування позитивних навчальних мотивів і дієвих цілей у студента під час навчального процесу. Використання інноваційних методів і технологій, активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів повинна відповідати викликам часу та сучасному етапу становлення національної системи освіти. Але зміни в цій сфері можливі лише за умови першочергового вирішення окреслених освітніх проблем. У свою чергу, університет повинен стати гарантом, механізмом такої нагальної соціальної потреби як стабільний, сталий розвиток суспільства.

Життя сьогодні таке, що розвиненість суспільства залежить від розвитку людини. А розвиток людини визначається наукою, яка продукує знання, й освітою, яка олюднює знання і робить їх діяльними. Тому майбутнє України – якщо ми хочемо його мати – залежить від науки та освіти.

Список використаних джерел

1. Кремень Василь. URL: <https://www.journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/119408.pdf>
2. Кремень В. Г. Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура / [за ред. В. Г. Кременя]. Київ : Педагогічна думка. 2008. С. 9–48.

3. Пруткова Т. Україна майбутнього: якою вона буде? URL: <https://www.medium.com/in-ukrainian/-5048c6a4bb5c>
4. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації : зб. наук. праць / [відп. ред. А. Є. Конверський, Л. О. Пашкова]. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 303 с.
5. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контекстію. Полтава : ПОППЮ, 2006. 328 с.
6. Чекаль Л. А., Гейко С. М. та ін. Філософія освіти. Київ-Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2014. 264 с.
7. Український інститут майбутнього. URL: <https://www.uifuture.org/>

Савченко Михайло Пилипович,
заступник директора
з навчально-методичної роботи
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

**ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА
ЗА ТЕМОЮ «РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ
РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ТА МОРАЛЬНО-
ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ» (2012–2019 РОКИ)
НА БАЗІ КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ СХІДНИХ МОВ № 1:
КРОК ЗА КРОКОМ**

У статті автор окреслює науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня в Київській гімназії східних мов № 1. Детально проаналізовано сучасні наукові підходи до проблеми дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій особистості. Схарактеризовано ідеї сучасних учених, які досліджують проблеми виховання комунікативної, суспільно активної особистості. Визначено здобутки педагогічного колективу в реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів

Ключові слова: культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності; розвиток культурно-мовних цінностей; розвиток морально-громадянських цінностей; громадянська компетентність; дослідно-експериментальна робота в гімназії; здобувачі освіти; особистісно орієнтований підхід.

Системні зміни в політичній та економічних сферах, що відбуваються на нинішньому етапі розвитку української державності, спричинили як суттєві зміни, перебудову у різних галузях суспільного життя, реальний національно-культурний ренесанс, так і зростаючий інтерес до світової спільноти, до культурних надбань та цінностей людства.

Масштабність і новизна викликів зумовлюють необхідність розвитку демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні. Розвиток сучасного українського суспільства неможливий без високоінтелектуальної та глибоко

духовної особистості, без трансформації етнічної спільноти у спільноту політичну, об'єднану спільними цінностями і пріоритетами, тобто модерну українську націю. Такий підхід є особливо актуальним для системи освіти в Україні на тлі мовного, етнічного, релігійного та регіонального розмаїття українського суспільства. Євроінтеграційні процеси впливають не тільки на політику й економіку, а й на характер людського спілкування, яке набуває нових форм і розв'язує нові завдання.

Важливу роль у консолідації суспільства відіграє мова. Вона належить до найвагоміших надбань кожної окремої людини і є найбільшою суспільною цінністю. Проблема цінностей, ідеалів сьогодення висувається на передній край гуманітарних і соціальних наук, педагогічної теорії і практики виховання підростаючого покоління. Формування та розвиток етнонаціональних ціннісних орієнтацій, національної свідомості, самосвідомості як цінності, демократизм, гуманізм, патріотизм, духовність, відкритість світові, прилучення до загальнолюдських цінностей – серед завдань, які вирішує сучасна система освіти в Україні. Світ цінностей – це і світ культури, і сфера духовної діяльності людини, мовної, моральної, громадянської свідомості, оцінок відповідальної комунікативної поведінки, громадянської дії особистості. Цінності є інструментом комунікативної поведінки людини, соціальними чинниками, які впливають на психологічний стан особистості, на мовну, громадянську свідомість комуніканта.

В основі культурної моделі поведінки мовця (комуніканта) знаходяться культурно-мовні цінності, оволодіння якими забезпечує ефективність комунікативного впливу мовця на адресата – індивідуального або колективного. Культурно-мовні цінності набуваються у процесі виховання в певному соціальному комунікативному середовищі. Комунікація передбачає наявність мовних, мовленнєвих компетенцій особистості, засвоєння української, іноземних мов, розширює мовну картину світу, збагачує комунікативний паспорт учасників спілкування. Розвиток культурно-мовних цінностей учнів – важливий аспект розвитку культури мовлення особистості та її ролі у спілкуванні, у відповідальній діяльності, у взаєминах з іншими особами.

Уходження молодого покоління в глобалізаційний динамічний світ, у світовий інформаційно-культурний простір об'єктивно підносять роль проблеми формування та розвитку етнонаціональних,

полікультурних, громадянських цінностей особистості, проблему міжкультурної взаємодії. Процеси глобалізації якісно змінюють комунікативну парадигму, за якої формуються основні особистісні якості та ціннісні орієнтації людини. Вони у своїй єдності репрезентують культурну свідомість, де несуперечливо мають співіснувати і етнонаціональні пріоритети, і надбання інших культур, що відповідає вимогам демократичного громадянського суспільства.

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін [19, с. 156].

Основою демократичного ладу є людина, яка «постійно розвивається і вдосконалюється, а також цілеспрямовано і осмислено займає чільне місце в суб'єкт-суб'єктних відносинах, що формуються» [10, с. 81].

Формуванню саме такої особистості покликана сприяти сучасна освіта, нова українська школа – задля виховання високоморальної громадянської особистості, якій властива морально-гуманістична, громадянська культура, усвідомлення обов'язку між ідеями загальнолюдської моралі, свободи та правами людини, готовності до компетентної відповідальної участі в житті суспільства, у розвитку демократії в Україні.

Поряд з ознаками позитивних змін у моральному, громадянському вихованні молодого покоління загострилися і певні суперечності, виникли нові суттєві проблеми. На наш погляд, становлення демократичної, гуманістичної, громадянської свідомості дітей та молоді відбувається без достатнього врахування економічних, політичних реалій сьогодення. Недостатня увага приділяється формуванню таких компонентів громадянської культури, як особиста відповідальність, гідність, честь, громадянська мужність, без яких правильні знання про демократичні цінності, демократію не стимулюють бажання у молоді виступити стратегом свого життя та долі держави.

Особливої актуальності набуває розвиток морально-громадянських цінностей особистості – громадянина-патріота України – демократичної держави. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у школярів повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності [17, с. 156].

Саме тому розвиток морально-громадянських цінностей здобувачів освіти має набути характеру системної та цілеспрямованої діяльності педагогічного колективу гімназії, тісної співпраці з батьками учнів, з інститутами громадянського суспільства, з місцевою громадою, органами влади, засобами масової інформації [8, с. 56–57].

Потрібно «вчити дитину бути людиною, яка здатна жити гідно <...>, навчати морально оцінювати світ, тобто конструктивно, відповідно до загальнолюдських цінностей і сучасної моралі, поводитися в соціумі й наодинці зі своєю совістю» [2, с. 608].

Головною залишається реалізація мети національної системи освіти, нової української школи – виховання високоморального громадянина, який цінує і готовий відстоювати ідеали свободи, високоморальні, демократичні цінності та права людини.

Завдання дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня у Київській гімназії східних мов № 1 – асоційованій школі ЮНЕСКО були визначені у наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 24 грудня 2012 року № 1477 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» на базі Київської гімназії східних мов № 1 (грудень 2012 р. – грудень 2019 р.)» та її здійснення протягом таких етапів:

I (організаційно-підготовчий) етап (грудень 2012 р. – грудень 2013 р.);

II (концептуально-діагностичний) етап (грудень 2013 р. – грудень 2015 р.);

III (формульовальний) етап (грудень 2015 р. – грудень 2017 р.);

IV (узагальнювальний) етап (грудень 2017 р. – грудень 2018 р.);

V (коригувальний) етап (січень – грудень 2019 р.).

У грудні 2019 року у Київській гімназії східних мов № 1 завершується виконання завдань п'ятого етапу дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (науковий керівник: В. Кизенко, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, старший науковий співробітник; координатор дослідно-експериментальної роботи: Л. Павлова, методист вищої

категорії ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»; відповідальні виконавці у Київській гімназії східних мов № 1: О. Проскура, директор, відмінник освіти України; М. Савченко, заступник директора з навчально-методичної роботи, заслужений вчитель України; О. Луцак, заступник директора з виховної роботи, відмінник освіти України; Н. Новицька, практичний психолог-методист, відмінник освіти України та інші).

Метою дослідження визначено: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити інноваційну модель розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів Київської гімназії східних мов № 1.

Гіпотеза дослідження: реалізувати в педагогічній практиці модель розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів можна продуктивніше, якщо аналізовану інноваційну модель здійснювати за допомогою:

- урахування світоглядно-духовного, культурно-мовного, громадянського досвіду учнів, набутих моральних цінностей в освітньому просторі гімназії;

- розроблення виховних, індивідуальних програм та індивідуальних карт просування культурно-мовного та морально-громадянського досвіду набуття ціннісних орієнтацій особистості;

- запровадження консультативно-інформативної, тренінгової, проектної діяльності з учасниками освітнього процесу гімназії;

- дотримання сукупності організаційних, психолого-педагогічних умов, що забезпечують системність та цілеспрямованість культурно-мовного та морально-громадянського потенціалу розвитку учнів в освітньому процесі, ознайомлення батьків із основними напрямками розвитку зазначених цінностей здобувачів освіти з урахуванням соціокультурних чинників; безперервність діагностичної роботи у освітній діяльності вчителів, класних керівників, вихователів ГПД; взаємодія педагогічного колективу гімназії з носіями іноземних мов, із батьками як носіями культурно-мовних та морально-громадянських цінностей особистості; використання змісту гімназійних предметів у т.ч. іноземних (східних, англійської) мов, виховної сфери гімназії в набутті здобувачами освіти культурно-мовних та морально-громадянських цінностей, комунікативної, громадянської компетентності особистості на базі української, інших етнокультур для міжкультурного діалогу, міжкультурної взаємодії.

Відповідно до мети та гіпотези було сформульовано такі завдання:

- теоретично обґрунтувати змістово-функціональні компоненти системи наступності розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей в освітньому просторі гімназії;

- підготувати педагогічних працівників до роботи в системі інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

- виявити та експериментально перевірити організаційні, психолого-педагогічні умови забезпечення наступності перспективних зв'язків у гімназії на етапах навчання з розвитку цінностей учнів як якостей особистості, з урахуванням психологічних особливостей і можливостей школярів;

- визначити особливості інноваційного управління процесами особистісно орієнтованої освіти та особистісно орієнтованого виховання у системі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у початковій, основній, старшій школі гімназії;

- розробити комплекс діагностичних методик для діяльності за індивідуальними картами просування культурно-мовних та морально-громадянських цінностей здобувачів освіти;

- виявити ефективні методи педагогічного процесу у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів гімназії.

Об'єкт дослідження – предмети інваріантної, варіативної складових освітнього плану, освітній простір гімназії, виховна діяльність, науково-методичне, психологічне забезпечення розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Предметом дослідження стало теоретично-методичне обґрунтування та науково-методичне забезпечення інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Застосовано методи дослідження:

- теоретичні – теоретичний аналіз наукової літератури для з'ясування сутності освітньої системи з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів; порівняння, синтез, індукція та дедукція, класифікація, систематизація й узагальнення здобутих даних;

– емпіричні – анкетування, бесіди, вивчення індивідуального освітнього плану, програм навчальних предметів, спеціальних курсів, курсів за вибором, факультативних курсів, виховних програм з розвитку зазначених цінностей школярів, нормативно-правової документації; спостереження, інтерв'ю, опитування, тестування, оцінювання;

– математичні та статистичні – рангування, моделювання, обробка здобутих даних з використанням комплексу програмного забезпечення для прогностичної аналітики PASW Statistics;

– основний метод дослідження: педагогічний експеримент.

Практична значущість дослідження. Результати дослідження застосовуються у процесі розроблення нових навчальних програм, навчально-методичних посібників, портфоліо учасників освітнього процесу, рекомендацій для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, що сприяє підвищенню ефективності та результативності освітнього процесу; у процесі підвищення професійної майстерності педагогів закладів загальної середньої освіти у системі післядипломної педагогічної освіти; в освітньому процесі закладів вищої освіти, що забезпечує умови ефективної підготовки педагогів до освітнього процесу у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, що в сукупності сприяє підвищенню результативності педагогічної діяльності, вирішенню стратегічних завдань національної системи освіти, розбудові Нової української школи.

Вірогідність результатів експерименту забезпечувалася коректним використанням статистичних даних та їх математичною обробкою. Застосовувалися різні методи дослідження, які доповнювали та корегували один одного. Здійснювався систематичний моніторинг експерименту: впроваджувалися здобуті результати у педагогічну практику, а також підтверджувалася їх значущість на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях, проблемно-наукових, психолого-педагогічних семінарах.

Дослідно-експериментальну роботу всеукраїнського рівня ми розглядали як здійснення інноваційної діяльності у педагогічній системі закладу освіти (розроблення підходів, змісту дослідно-експериментальної роботи як системним експериментуванням, апробацію та застосування інновацій, що охоплюють освітній, виховний, управлінський процеси на засадах особистісно орієнтованого підходу).

Інноваційні процеси в гімназії стали внеском у забезпечення реалізації освітньої політики держави, яка здійснювалася завдяки діям відповідних нормативно-правових документів у галузі освіти, зокрема: Законів України «Про освіту», «Про інноваційну діяльність», різноманітних концепцій розвитку освіти в Україні, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (2019), Положення Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти».

Відповідно до плану та програми проведення I (організаційно-підготовчого) етапу (грудень 2012 року – грудень 2013 року) було виконано такі завдання:

- визначено та науково обґрунтовано тему, мету та завдання дослідно-експериментальної роботи;
- вивчено та проаналізовано педагогічний досвід з проблематики дослідно-експериментальної роботи;
- створено банк даних з означеної проблеми;
- здійснено компаративний аналіз іншомовної сходовознавчої освіти в зарубіжних школах-партнерах КНР, АНДР, Турецької Республіки, Японії, Російської Федерації;
- вибірково проаналізовано вітчизняні та зарубіжні програми з громадянської, полікультурної освіти учнів;
- здійснено розроблення нормативно-правового забезпечення дослідно-експериментальної роботи;
- опрацьовано дослідження науковців з питання визначення термінів, що стосуються проблематики дослідно-експериментальної роботи, зокрема, визначено такі поняття: культурно-мовні цінності та морально-громадянські цінності;
- визначено та уточнено функціональні обов'язки членів педагогічного колективу та батьків учнів, представників місцевої громади щодо виконання завдань експерименту;
- налагоджено творчу співпрацю з науковими структурами, підрозділами, що здійснюють наукове керівництво, наукове консультування дослідно-експериментальної роботи, соціальними службами, засобами масової інформації, педагогічними колективами шкіл-партнерів в Україні та за кордоном із проблеми наступності розвитку цінностей особистості учнів в освітньому просторі;
- розроблено і обґрунтовано індивідуальний навчальний план гімназії на 2013/2014 навчальний рік;

– розроблено і обґрунтовано індивідуальний штатний розпис гімназії, який доведений до Департаменту освіти і науки, молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (КМДА), управління освіти Святошинської районної в м. Києві державної адміністрації, Міністерства освіти і науки України;

– проведено комплексну діагностику готовності педагогічного колективу до інноваційної діяльності з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

– проведено засідання педагогічної, науково-методичної рад, тренінги, семінари, науково-практична конференція з проблематики окремих аспектів дослідно-експериментальної роботи для педагогічних працівників;

– розроблено положення про методичну кафедру, про науково-дослідну лабораторію гімназії, положення про творчі групи гімназії, положення про зарубіжне мовне стажування учнів у чартерній школі;

– створено творчі групи для розроблення програм, навчально-методичних комплексів з проблематики розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

– обґрунтовано управління інноваційними процесами в гімназії;

– здійснено поточне анкетування вчителів, учнів, батьків щодо впливу нововведень на якість освіти учнів;

– вивчено наукову, методичну літературу з обраної проблеми;

– проводиться удосконалення матеріально-технічної бази гімназії;

– підбито підсумки I (організаційно-підготовчого) етапу дослідно-експериментальної роботи.

Важливим джерелом дослідно-експериментальної роботи стало вивчення та аналіз наукових підходів, педагогічного досвіду з проблеми дослідно-експериментальної роботи. З метою реалізації даного завдання упродовж I (організаційно-підготовчого) етапу здійснювалося визначення, обґрунтування та популяризація проблеми, над впровадженням якої працює педагогічний колектив шляхом вивчення та аналізу необхідної інформації про сучасні досягнення науки з проблематики зазначених цінностей, передового педагогічного досвіду з теми дослідно-експериментальної роботи, спонукання педагогічних працівників до висновків про неминучість перебудови педагогічної діяльності та необхідність впровадження

передових ідей сучасної філософії, педагогіки, психології, етики, мовознавства, лінгвокультурології, соціолінгвістики, етнопсихолінгвістики, етнопсихології, етнопедагогіки, громадянознавства (громадянської освіти).

Розроблення інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів – невід’ємної частини сучасного наукового осмислення ролі людського чинника висуває низку питань щодо взаємодії мови та культурно-духовних цінностей, їх відтворення в національно-орієнтованих формах, забезпечення вербального «супроводу» культурного зростання особи.

У процесі дослідження проблеми дослідно-експериментальної роботи на I етапі постала потреба визначення термінів (одиниць вивчення, що, з одного боку, належать до мовного рівня, а з іншого, є культурними компонентами).

Виявлено, що лінгвокультурологічна проблематика частково розглядається у межах лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвістичної філософії, лінгвокультурології. На ґрунті національно-культурної картини світу, сформованої мовними чинниками, утверджується образно-поняттєва структура конкретного етнокультурного простору. Німецький антрополог і філософ В. Гумбольдт заклав основи етнолінгвістики – наукового напрямку, який пов’язав мову з життям народу, нації; кожна мова має індивідуальну форму, яка впливає на характер свідомості її носіїв. Український мовознавець О. Потебня під впливом поглядів Г. Сковороди, М. Костомарова та інших розвинув ідеї В. Гумбольдта про мову як діяльність духу. Великий філолог вбачав у мові народу властивості кожної людини та кожної спільноти, спосіб, можливість сприймати світ у національно-культурному вираженні. На теоретичних засадах єдності мови та культури розвинулося вчення послідовників В. Гумбольдта – неогумбольдтіанців, школи Е. Сепіра – Б. Ворфа, для яких культура виявляє себе у мові. Дослідники різних напрямів – філософи, мовознавці, культурологи, антропологи, психологи – Л. Вітгенштейн, Н. Бор, А. Брюкнер, М. Бердяєв, К. Леві-Строе, В. Вернадський, І. Бех та інші вчені. У дослідженнях Н. Арутюнової, М. Бахтіна, А. Вежбицької, В. Іванова, О. Лосєва, Ю. Лотмана, Я. Мукаржовського, В. Русанівського, Ю. Сапанова, М. Толстого, В. Топорова культура в «дзеркалі мови» дістала своє тлумачення як феномен людського буття, форма мислення.

Українські вчені П. Житецький, І. Огієнко, В. Сімович, І. Франко, В. Чапленко, Ю. Шевельов та інші, досліджуючи взаємозв'язки мови, літератури і національної культури, стверджували перспективність їх вивчення у єдності духовного поступу як вираження ментального світу українців. У працях В. Ващенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, М. Кочергана, Ф. Медведева, В. Скляренка, Н. Сологуб, І. Чередниченка та інших українська мова розглядається як скарбниця національної культури, а культура постає як чинник мовних явищ і процесів. Національна мова розвивається разом з національною культурою, проте закономірності, «внутрішні» чинники розвитку кожної з цих сфер не тотожні.

Кореляція форм мовного вираження з формами культури створює фундамент лінгвокультурологічного аналізу. Мова й культура характеризується неоднаковою логіко-поняттєвою базою.

Українська культурно-мовна спільність передбачає ознайомлення з обов'язковими для кожного носія рідної мови творами художньої літератури, народними носіями, кращими зразками мистецтва, що становлять «золотий фонд», невід'ємну складову особистості, введеної в коло культурних надбань нації. Етнокультурні чинники забезпечують акумуляцію реальністю мовної картини світу. Слово – носій цієї етнокультурної інформації. Мовознавці підкреслюють роль мотивувальної ознаки, внутрішньої форми мовної одиниці, здатної виразити емоційне ставлення мовця та його експресивну характеристику об'єкта.

Мовну особистість (Г. Богін, Ю. Караулов, Є. Сидоров, С. Сухих) визначаємо як мовця, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних й емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особистості в даному суспільстві. У контексті вчення про моделі мовної особистості під мовною особистістю розуміється сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприймання нею текстів, що різняться ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цілеспрямованістю. На формування мовної особистості впливають мовне середовище, об'єктивні, суб'єктивні чинники.

Поняття «культурно-мовні цінності» ми визначили як систему створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формувань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами [18, с. 169].

Культура мовлення – дотримання усталених норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети і обставин спілкування.

Культура мовлення в конкретних ситуаціях регулюється певними правилами, які склалися упродовж тривалої історії розвитку суспільства. Сукупність цих правил становить мовленнєвий етикет, який входить у загальну систему етикету, у т. ч. через манеру мовлення, мову (сленг, складні мовні конструкції тощо).

Цінності, ціннісні смисли виступають тими диспозиційними установками свідомості, які констатують структуру сприймання, поведінки та праксеологічної активності людини у конкретних умовах її життєдіяльності.

У наукових працях по-різному визначається не тільки ієрархія цінностей, а й складові компоненти, що є базовими для визначення поняття «морально-громадянські цінності» (І. Бех), «моральні цінності» (С. Тищенко), «гуманістичні моральні цінності» (К. Чорна), «мораль як внутрішня основа духовності, культури суб'єкта» (В. Киричок), «моральні цінності і норми» (Н. Вознюк), «морально-духовні цінності» (І. Бех), «моральні переконання» (І. Краснобаєв, Л. Божович, В. Крутенський), «моральні цінності суспільства в системі розвитку моральних переконань» (М. Боришевський), «взаємозалежність суспільної моральної свідомості і моральної свідомості особистості» (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та інші), «самовиховання та виховання моральної культури особистості учня» (В. Сухомлинський) та ін.

Виховання здобувачів освіти як суб'єктів громадянського суспільства, правової демократичної держави – складний педагогічний процес, розвиток і функціонування якого здійснюється завдяки наявності рушійної сили, що є результатом суперечностей, їх подолання в активній, педагогічно спрямованій і взаємопов'язаній діяльності суб'єктів і ця проблема розглядається за умови одночасного вивчення проблеми формування нової людини, з чіткою громадянською позицією, розвитку її морально-громадянських

цінностей, що має стати складовою загального педагогічного процесу та реалізації суб'єктного підходу як складової теоретично-емпіричної системи, морально-громадянського виховання особистості.

Відповідно до сучасних концептуальних положень щодо виховання дослідники І. Бех, С. Іконнікова, О. Киричук, І. Кон розробили методологію особистісно орієнтованого виховання учнівської молоді; окремі проблеми громадянського виховання особистості досліджують М. Боришевський, П. Вербицька, О. Вишневський, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, В. Паплужний, К. Чорна та інші.

Низька сучасних наукових досліджень присвячена висвітленню окремих положень щодо організації громадянського виховання у закладах загальної середньої освіти: історії становлення і розвитку громадянського виховання (П. Вербицька, Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицько, І. Кучинська, М. Пришак, Б. Ступарик); теоретичних засад формування громадянської культури учнів загальноосвітнього навчального закладу (Н. Абашкіна, Р. Арцишевський, Є. Бачинська, А. Бекірова, М. Боришевський, Т. Вакуленко, В. Гуменюк, Н. Дерев'янко, В. Іванчук, О. Кузьменко, І. Кучинська, О. Левківська, О. Леонтьєва, М. Лещенко, Т. Люріна, З. Малькова, Т. Мальцева, В. Микольченко, Л. Пічуркіна-Шумейко, О. Пометун, І. Тараненко, С. Рябов, О. Сухомлинська, М. Шимановський та ін.); методики громадянського виховання (О. Алексєєва, Л. Архипенко, Г. Вореніна, Г. Гаврилова, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, П. Кендзьор, Т. Костюк, А. Молчанова, В. Микольченко, Л. Назаренко, Н. Нікітіна, А. Парінова, О. Роговець, М. Славіна, М. Соннова, Б. Ступарик, О. Шевельова, О. Шестопалюк, К. Чорна, Т. Яркіна, Н. Бондаренко та ін.); організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова); інтеграції соціальних впливів у виховному процесі (Н. Чернуха, Т. Ткачова); формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства (М. Рудь, Г. Філіпчук); участі молоді в процесах ухвалення рішення на рівні загальноосвітнього навчального закладу (В. Оржехівський, Л. Парашенко, Л. Шелестова). Проблема громадянської спрямованості особистості належить до найменш розроблених в науці.

Вітчизняна наука відводить належне місце як моральному, так й громадянському вихованню учнівської молоді в сучасній системі виховання, розвитку особистості.

Загальні організаційні, науково-педагогічні засади змісту дослідно-експериментальної роботи з означеної проблеми висвітлені у наукових публікаціях педагогічних працівників гімназії О. Вербицької [3], В. Кизенка [8–10], М. Савченка [8; 10; 18–22], О. Проскури [17] та ін.

Науково-теоретичні, методичні засади розвитку культурно-мовних цінностей обґрунтовані у публікаціях педагогів С. Виклюк [4], О. Луцак [13], Л. Масловської [14], Г. Подгорного [16], М. Савченка [8; 10; 18–22], Л. Сократової [24], В. Тельчарової [25] та ін.

Підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів визначені у науково-теоретичних, методичних публікаціях педагогів В. Довгань [6], Н. Литвин [12], М. Савченка [19], Ж. Сегеди [23] та ін.

Психологічні аспекти розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів – предмет дослідження практично-го психолога Н. Новицької [15].

Визначено та проаналізовано педагогічний досвід закладів загальної середньої освіти в Україні з проблеми дослідно-експериментальної роботи.

Для упровадження результатів вивчення передового педагогічного досвіду з теми дослідно-експериментальної роботи педагоги у складі трьох дослідно-експериментальних лабораторій, вивчали запропонований вченими та передовою педагогічною практикою способи розв’язання поставленої проблеми – розроблення інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Сформульовано науково-методичну тему педагогічного колективу гімназії на 2013–2019 роки: «Розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів як інноваційної моделі педагогічного процесу», на базі якої визначено науково-методичну тему на 2013/2014 н. р.: «Обґрунтування моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у навчально-виховному процесі».

Виходячи з цього, розроблено науково-методичні теми, над якими працюють 11 методичних кафедр гімназії, а також нові науково-методичні теми кожного педагогічного працівника.

Керівництво дослідно-експериментальною роботою здійснюється науково-методичною радою, до складу якої входять: директор, заступники директора, завідувачі методичних кафедр гімназії,

керівники дослідно-експериментальних лабораторій, творчих груп, науковий керівник дослідно-експериментальної роботи, наукові консультанти, соціальний педагог, педагог-організатор, практичний психолог, заступник голови ради гімназії.

Їм підпорядковувалися три дослідно-експериментальні лабораторії, що, своєю чергою, поділялися на творчі, супровідні групи педагогічних працівників.

Супровідні творчі групи були організовані з метою забезпечення умов ефективної реалізації дослідно-експериментальної роботи, створення сприятливого психологічного клімату, належної матеріально-технічної, навчально-методичної бази, підтримки з боку батьківської ради та органу учнівського самоврядування.

Були проведені засідання педагогічних рад з тематики:

- Про забезпечення участі Київської гімназії східних мов № 1 у дослідно-експериментальній роботі всеукраїнського рівня на тему «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019 року);

- Виховання громадянських цінностей та правової компетентності учнів для життєтворчості особистості;

- Цінності особистості. Наукові підходи до концепцій цінностей;

- Якість освіти та виховання учнів у 2012/2013 н. р. та завдання педагогічного колективу з реалізації завдань сучасної школи в Україні, інноваційного розвитку гімназії в світлі завдань дослідно-експериментальної роботи у 2013/2014 н. р.;

- Культурно-мовні цінності у педагогічній системі розвитку комунікативних компетентностей учнів 5–11 класів на уроках української мови, української та світової літератур.

Проведено декаду педагогічної майстерності класних керівників, вихователів ГПД на тему «Розвиток моральних цінностей особистості у сучасних педагогічних технологіях особистісно орієнтованого виховання» (листопад 2013 року).

Спільно з науковцями Інституту педагогіки НАПН України було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Формування змісту освіти в умовах профільного навчання: формування ціннісних орієнтацій старшокласників» (26.04.2013 року).

Предметом особливої уваги колективу гімназії стала нормативно-правова база з інноваційної діяльності, дослідно-експериментальної роботи в Україні, в м. Києві, праці наукових працівни-

ків, присвячені різним аспектам теорії педагогічної майстерності, теорії педагогічної інноватики. Систематично відбувалося ознайомлення колективу з науковою літературою за темою експерименту з подальшим її обговоренням.

Було розроблено програми науково-теоретичних лекторіїв для категорій педагогічних працівників:

- «Українська мова в системі розвитку культурно-мовних цінностей особистості»;
- «Морально-громадянські цінності особистості та їх розвиток. Психологічні аспекти»;
- «Східні мови в педагогічній системі розвитку культурно-мовних цінностей особистості».

Програму I (організаційно-підготовчого) етапу було виконано в повному обсязі.

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 26.12.2013 року № 1838 «Про завершення I (організаційно-підготовчого) етапу дослідно-експериментальної роботи на базі Київської гімназії східних мов № 1» упродовж грудня 2013 року – грудня 2015 року проводився II (концептуально-діагностичний) етап дослідно-експериментальної роботи.

У результаті II (концептуально-діагностичного) етапу дослідно-експериментальної роботи педагогічним колективом:

- розроблено теоретико-концептуальні положення про розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;
- розроблено інноваційну модель розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;
- розроблено Концепцію реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;
- уточнено поняття: «моральність», «громадянськість», «культурно-мовні цінності», «морально-громадянські цінності», «розвиток культурно-мовних цінностей учнів», «розвиток морально-громадянських цінностей учнів».

Моральність – термін який виражає існуючі моральні відносини людей, або звичаї <...>, моральність розглядається як характеристика особливого типу практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами [7, с. 156].

Громадянськість розглядається як сукупність інтелектуальних і нормативних позицій та відповідних їм зразків поведінки, морально-громадянських цінностей, світоглядних установок людини, її самоідентифікація з певною соціокультурною, політичною спільнотою, усвідомлення взаємозалежності між особистим інтересом та інтересом громади, прийняття на себе зобов'язань діяти на її користь [5, с. 167].

Визначено компоненти, критерії та рівні сформованості заданих якостей: культурно-мовних цінностей учнів, морально-громадських цінностей учнів, носій культурно-мовних та морально-громадянських цінностей:

- визначено рівень сформованості мовленнєвої, комунікативної, етичної, громадянської компетентностей учнів гімназії;

- визначено організаційно педагогічні умови розвитку культурно-мовних цінностей та морально-громадянських цінностей учнів;

- підготовлено методичний інструментарій;

- визначені навчальні програми та навчальні посібники, підручники з етики, громадянської освіти та виховання для впровадження у педагогічну практику;

- розроблено 8 нових навчальних програм зі східних мов;

- вивчено матеріали, що стосуються інноваційних технологій навчання та виховання учнів, їх використання в освітньому процесі гімназії;

- організовано психолого-педагогічний супровід усіх учасників дослідно-експериментальної роботи;

- оброблено та накопичено дані щодо підвищення результативності освітнього процесу;

- внесено зміни в організацію науково-методичної роботи з педагогічними працівниками за темою дослідження;

- здійснено стратегічне планування компонента науково-методичного забезпечення освітнього процесу у гімназії відповідно до завдань дослідно-експериментальної роботи та результатів діагностики;

- проведено семінар «Організаційні психолого-педагогічні умови розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів»;

- проведено Десяту Всеукраїнську науково-практичну конференцію за темою «Україна – країни Сходу в XXI столітті в діалозі

мов, культур, педагогічних систем: ціннісні виміри особистості» (травень 2014 року).

Упродовж цього етапу було розроблено інноваційну модель розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів та Концепцію реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у Київській гімназії східних мов № 1.

Педагогічна практика (як доцільна діяльність) є цілісною системою дій педагогічного колективу гімназії з розроблення, впровадження інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів.

Головна мета – виховання високоморального, суспільно активного, відповідального громадянина, який цінує ідеали свободи, загальнолюдські, демократичні цінності та права людини і готовий їх відстоювати.

У контексті компетентнісного підходу до розвитку морально-громадянських цінностей учнів (формування моральної свідомості, моральних звичок, моральних переконань, моральних почуттів, що виявляються в різних умовах як властивість особистості, розвиток громадянськості) будується педагогічна діяльність. Тому розвиток морально-громадянських цінностей учнів набуває характеру системної та цілеспрямованої педагогічної діяльності гімназії, тісної співпраці з батьками учнів, з інститутами громадянського суспільства, місцевою громадою, органами влади, засобами масової інформації.

Концепція реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів (2015 рік) визначає метою створення сприятливих умов для підвищення рівня розвитку етичних, громадянських, комунікативних компетентностей учнів засобами культурно-мовних та морально-громадянських цінностей в освітньому процесі гімназії.

Завдання розвитку морально-громадянських цінностей включають: здобуття знань у галузі етики, громадянської освіти, механізми засвоєння морально-громадянських цінностей, набуття здатності активної громадянської участі. Серед завдань розвитку культурно-мовних цінностей – оволодіння учнями основними функціями спілкування гуманного партнера у міжособистісній, соціальній комунікаціях.

Водночас застосовуємо такі методологічні принципи: природовідповідності й свободовідповідальності, дитино центрizmu, гуманізації, демократичності, диференціації та індивідуалізації, міжпредметності, наступності й безперервності, системності, полікультурності, інтеркультурності, орієнтованості на позитивні якості в людині та позитивні відповідальні соціальні дії, зв'язку з практичною діяльністю, самоактивності й саморегуляції, прогностичності, аксіологічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, плюралізму.

Соціальні суб'єкти розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей включають особистість, сім'ю, етнічну групу, громадськість, органи влади, засоби масової інформації, соціальні мережі.

Соціокультурними чинниками виховного середовища визначені суспільні, моральні правила й норми, ціннісні традиції, соціальна практика, моральні аксіоми або твердження, комунікативна культура, національні, іншомовні культурно-мовні традиції, досвід комунікативної поведінки, суспільні ресурси.

Поряд зі змістом важливе місце в системі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей належить формам і методам його реалізації. При відборі методів для їх розвитку бралося до уваги те, що кожен метод виконує певну організаційну, пізнавальну, розвивальну та виховну функції.

У процесі дослідження на основі висновків ученого-педагога М. Фіцули визначено такі чотири групи методів для розвитку означеної цінності, мовленнєвої, комунікативної компетентностей:

- метод розвитку мовної свідомості індивіда;

- метод формування комунікативної (суспільної) поведінки;

- метод засвоєння мовної картини світу;

- метод засвоєння ціннісних культурно-мовних орієнтацій індивіда [21, с. 79].

Визначено сфери самоідентифікації учнів: «Я – носій гуманістичної моралі», «Я – активний, відповідальний громадянин України», «Я – носій культурно-мовних та морально-громадянських цінностей», «Я – успішний комунікатор».

В інноваційній моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів Київської гімназії східних мов №1 визначено такі компоненти: когнітивний (знаннявий), емоційно-ціннісний, праксичний, особистісно-творчий. Головними напрямками розвитку культурно-мовних та морально-громадянських

цінностей учнів визначені: політико-правовий, мовно-комунікативний, національний культурно-мовний, морально-етичний, національно-патріотичний.

Педагогічними чинниками розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів вбачаємо інтерактивні методи етико-громадянського впливу на становлення високоморальної, комунікативної, суспільно активної, відповідальної особи – громадянина України, здатного до успішної комунікації, міжкультурної взаємодії з конкретною особистістю, світом у реальному життєвому просторі, а також в успішній реалізації:

цільових творчих програм: «Розвиток культурно-мовних цінностей учнів», «Розвиток морально-громадянських цінностей учнів»;

побудові освітнього процесу в гімназії як школи розвитку гуманізму, громадянської, комунікативної компетентності, здатності учнів до успішної комунікації та міжкультурної взаємодії.

Цінним доробком інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів є залучення батьківської, місцевої громади до організації і проведення гурткових і факультативних занять, відкриття просвітницьких батьківських клубів та інше.

Популяризація сім'ї як цінності та сімейних, культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості стала важливим кроком у реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи.

Один із підходів до конструювання партнерських відносин – визначення мети такого партнерства як інтеграції батьків, представників місцевої громади у педагогічний процес шляхом створення необхідних і достатніх умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі щодо розвитку зазначених цінностей.

Партнерство складається з таких етапів: визначення цільових настанов; визначення стратегії; розроблення плану дій; організація діяльності; моніторинг результатів співпраці та їх корекція.

Умовами партнерської діяльності передбачено дотримання узгодженості й координації дій щодо розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Взаємодія і взаємозалежність сім'ї та гімназії вважається процесом саморегулятивних впливів суб'єктів один на одного. Цілепокладальною основою таких впливів є організація спільної освітньо-

виховної діяльності задля розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Забезпечено теоретичну підготовку батьків, представників місцевої громади, ЗМІ, викладачів закладів вищої освіти м. Києва – партнерів гімназії, творчих об'єднань (спілок) до співпраці з гімназією.

Основним завданням підготовки педагогічних кадрів щодо розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів є забезпечення підвищення рівня кваліфікації педагогічних працівників із досліджуваної проблеми, яке відбувається шляхом проведення навчально-методичних, науково-практичних семінарів, конференцій, педагогічних читань, лекторіїв для педагогічних працівників, закордонного мовного стажування вчителів іноземних мов.

Підготовка педагогічних кадрів щодо реалізації Концепції передбачає: теоретичну підготовку (введення обов'язкового навчального спецкурсу «Розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів»; підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів та впровадження у педагогічну практику сучасних форм і методів освітнього процесу (метод проєктів, ситуаційна методика, методика дебатів), навчання в ІНПЮ Київського університету імені Бориса Грінченка; підвищення кваліфікації учителів східних мов під час закордонного мовного стажування у закладах вищої освіти країн Сходу; розроблення навчально-методичних матеріалів щодо інтеграції зазначених цінностей у зміст освіти та виховання учнів; збір, узагальнення та системний аналіз досягнень з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів; забезпечення навчально-методичною літературою та нормативно-правовою документацією; активне використання засобів масової інформації та інших джерел (Інтернет).

Визначено методологічні принципи та методологічні підходи щодо розвитку культурно-мовних та морально-громадянського цінностей учнів. Головний підхід – особистісно орієнтований.

Особистісно орієнтований підхід у розвитку культурно-мовних цінностей учнів спрямовує діяльність педагогічних працівників на розкриття і плекання особистісних комунікативних компетентностей кожного здобувача освіти, реалізацію академічних, соціокуль-

турних, комунікативних, мовленнєвих здібностей, самотності особистості, усвідомлення нею смислів освітньої діяльності, значення суб'єкт-суб'єктних комунікативних відносин у самовизначенні, саморозвитку, самореалізації індивіда-носія культурно-мовних цінностей, цінності культури міжособистісного спілкування.

Особистісно орієнтований підхід у розвитку морально-громадянських цінностей учнів передбачає, що у центрі освітнього процесу стоять інтереси особи. За таких умов центральною ідеєю розвитку морально-громадянських цінностей є поступальний процес свідомого оволодіння гуманістичними моральними цінностями та розвиток моральної культури особистості; усвідомлення невідчужуваності прав людини, а зміст її спрямовує на виховання високоморального, відповідального громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне вільного вибору і будує свою діяльність на основі визначення абсолютної цінності прав людини.

Особистісно орієнтований підхід на формування змісту етичних, громадянських знань передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку кожного конкретного етапу освіти за віковою вертикаллю у взаємопов'язаному контексті всього освітнього процесу; позаурочної, позашкільної діяльності на розвиток високоморальних, громадянсько відповідальних вчинкових дій, суспільної активності школярів.

Відповідно до зазначеної Концепції було визначено поняття «культурно-мовні цінності», що визначається як система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особами [18] та «морально-громадянські цінності» як поняття, яке відображає значущість для індивіда сформованої загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистісної активної, відповідальної громадянської позиції та гуманістичної взаємодії [19].

Основним засобом розвитку морально-громадянських та мовно-культурних цінностей учнів стала цілеспрямована діяльність гімназистів, яка пов'язана із засвоєнням етичних, громадянських, комунікативних компетентностей особистості і здійснюється через такі напрями діяльності: політико-правовий, мовно-комунікатив-

ний, національно-культурно-мовний, іншомовний лінгво-культурний, морально-етичний, національно-патріотичний. Відповідно до завдань дослідно-експериментальної роботи розроблено структурно-функціональну схему розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів і науково-методичне забезпечення її реалізації.

Мета інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів полягає у спрямуванні освітнього процесу на розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей здобувачів освіти із високим рівнем мовленнєвої, комунікативної, етичної, громадянської компетентностей. В основу розроблення моделі було покладено такі завдання: здобуття учнями знань у галузі етики; суспільства; засвоєння учнями морально-громадянських сутностей; набуття учнями здатності активної, відповідальної громадянської участі; формування та розвиток мовної свідомості, оволодіння учнями мовними правилами, нормами та засвоєння ними мовної картини світу в українському культурно-мовному ареалі.

У моделі визначені чинники розвитку культурно-мовних цінностей: мовленнєва здатність, мовленнєві здібності, мовленнєва компетентність, мовленнєва діяльність, мовленнєвий етикет, комунікативна культура, комунікативний статус мовця, комуніканта, національні, культурно-мовні традиції та досвід комунікативної поведінки у міжкультурній взаємодії.

Відповідно до означених принципів та методологічних підходів виходимо з того, що розвиток культурно-мовних цінностей учнів є багатостороннім. У зв'язку з цим прагнемо, щоб процес розвитку цінностей учнів в експериментальних класах був особистісно орієнтованим, базувався на особистісно-діяльнісному принципі й організації, які передбачають активне включення учня у процес набуття та розвитку ціннісних орієнтацій на засадах творчої співпраці, діалогу, партнерства, високої вимогливості та глибокої поваги до нього.

Розроблена нами модель включає всі необхідні компоненти освітнього процесу з розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

У модель включено організаційно-педагогічну структуру (науково-методичне забезпечення; нормативно-правове забезпечення розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей

учнів; стратегічне планування (управління освітньою, виховною системами, інтеграція елементів), кадрове забезпечення (мовно-комунікативні, громадянські, етичні і професійні компетентності педагогів), суб'єкти освітнього процесу (учні, вчителі, батьки, класні керівники, вихователі груп продовженого дня, педагог-організатор, соціальний педагог, практичний психолог); моніторинг, оцінювання (критерії, методи оцінювання результативності). Тож виховання активного компетентного, відповідального громадянина узалежнюється від інноваційних підходів, педагогічних систем, що базуються на взаємодії учасників освітнього процесу і сприяють формуванню гуманістичних моральних якостей, світоглядних орієнтацій, усвідомлених переконань, комунікативної культури, відповідальної громадянської взаємодії.

Науково-методичне забезпечення включає його зміст, форми та методи розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Освітній процес, позаурочна (виховна), позашкільна діяльність були обрані засобом розвитку морально-громадянських цінностей учнів. Зміст морально-громадянських цінностей виконує місію виховання, розвитку високоморальної, демократичної, суспільно активної, відповідальної особистості.

Морально-громадянські цінності є чинником гуманістичного ставлення до дійсності тільки тоді, коли реалізуються в процесі реальної поведінки, вчинках людей. Саме у практичній діяльності, у конкретних учинках особистість реалізує морально-громадянські цінності.

Здійснювалося стратегічне планування науково-методичної, освітньої роботи у гімназії відповідно до завдань дослідно-експериментальної роботи та результатів діагностики: створено цільову програму науково-методичної підготовки педагогів та організації діяльності з учнями щодо розвитку у них культурно-мовних та морально-громадянських цінностей.

У рамках Концепції виділено такі цільові групи: учні гімназії; творча група вчителів української, англійської, східних мов; творча група класних керівників та вихователів ГПД; творча група вчителів загальноосвітніх навчальних предметів; методичні кафедри педагогічних працівників; адміністрація гімназії, батьківська громада.

У гімназії була розроблена структура організації та управління дослідно-експериментальною роботою.

У результаті реалізації завдань III (формувального) етапу дослідно-експериментальної роботи (грудень 2015 року – грудень 2017 року) було:

- уточнено термінологічний апарат (концепти «гуманістична моральність», «відповідальна громадянськість», «успішний комунікант (комунікатор)», «культура спілкування»;

- уточнено теоретико-концептуальні положення щодо розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів приведено у відповідність з новим Законом України «Про освіту», Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»;

- уточнено поняття: «морально-громадянські цінності учнів», «розвиток культурно-мовних цінностей учнів», «розвиток морально-громадянських цінностей учнів»;

- визначено компоненти та рівні сформованості заданих якостей: носій культурно-мовних цінностей, носій морально-громадянських цінностей;

- визначено рівні сформованості у здобувачів освіти мовленнєвої, комунікативної компетентностей;

- визначено організаційно-педагогічні умови розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

- уточнено моніторинговий інструментарій;

- визначено навчальні програми та навчальні посібники, підручники з етики, громадянської освіти для впровадження у педагогічну практику;

- розроблено та затверджено навчальні програми: «Вступ до сходинства» (10–11 класи англійською мовою), «Лінгвокраєзнавство Китаю» (10–11 класи), «Лінгвокраєзнавство. Арабські країни» (10–11 класи), «Лінгвокраєзнавство Японії» (10–11 класи), «Лінгвокраєзнавство Індії» (10–11 класи), «Лінгвокраєзнавство. Ісламська Республіка Іран» (10–11 класи), «Лінгвокраєзнавство. Турецька Республіка» (10–11 класи), Громадянська освіта (1–4 класи); програму спеціального курсу за вибором «Ділова східна мова» (10–11 класи).

Підготовлено рукописи навчально-методичних посібників: «Японська мова. 1 клас», «Японська мова. 7 клас», «Японська мова. 8 клас», «Японська мова. 9 клас», «Японська мова. 10 клас», «Японська мова. 11 клас».

Розроблено програму факультативного курсу «Географія. Я – людина – громадянин» для учнів 7–10 класів.

Визначено науково-теоретичні засади, виявлено передовий педагогічний досвід щодо впровадження інноваційних технологій освітньої діяльності.

На основі чинної структури організації та управління дослідно-експериментальною роботою, положень про науково-дослідну лабораторію, про творчу групу, про методичну кафедру, діяльність яких спрямована на реалізацію завдань дослідно-експериментальної роботи були підготовлені та видані такі практико-орієнтовані посібники для педагогічних працівників:

- 2013 рік: «Моральні цінності та їх розвиток. Моральне виховання учнів: Збірка для педагогічних працівників. Київ, 2013. 48 с.;
- 2015 рік: «Мова. Культурно-мовні цінності. Основи мовної та міжкультурної комунікації». Київ, 2015. Ч. 1. 71 с.; «Попередження та протидія насильству в сім'ї: Збірник форм і методів роботи з учнями, батьками. Київ, 2015. 91 с.;
- 2017 рік: «Громадянська освіта в системі роботи класного керівника (5–9 класи). Електронний посіб. Київ, 2017. Ч. 1.

Упродовж 2016–2017 років проведено 5 засідань педагогічної ради з проблематики дослідно-експериментальної роботи.

Окремі напрацювання, як результати дослідно-експериментальної роботи, були презентовані у наукових публікаціях педагогічних працівників, під час різноманітних заходів міжнародного, всеукраїнського, регіонального рівнів.

Проведено Одинадцятку Всеукраїнську науково-практичну конференцію за темою «Україна – країни Сходу в XXI столітті в діалозі мов, культур, педагогічних систем: ціннісні виміри особистості» (жовтень 2016 року).

Реалізація завдань IV (узагальнювального) етапу (грудень 2017 року – грудень 2018 року) дослідно-експериментальної роботи засвідчила співвідношення мети та завдань із проміжними результатами експерименту:

– високий рівень сформованості у здобувачів освіти культурно-мовних та морально-громадянських цінностей на основі положень Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів, зокрема:

- здатність здобувачів освіти до відповідальної комунікативної поведінки у міжособистісному спілкуванні, соціумі на засадах комунікативного етикету;

- зростання суспільно-громадської відповідальної участі (активності) учнів у позаурочній, позашкільній, діяльності;

- здатність школярів робити свідомий гуманістичний моральний вибір та застосовувати демократичні технології прийняття і виконання індивідуальних і відповідальних колективних рішень;

- контрольне діагностування сформованості культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів засвідчило підвищення результатів II (концептуально-діагностичного) та III (формувального) етапів та ефективність освітньої діяльності щодо розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

- визначено потребу коригування методичних рекомендацій щодо застосування технологій розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей;

- результати експерименту популяризувалися під час науково-практичних конференцій, семінарів різних рівнів для наукових та педагогічних працівників;

- досвід дослідно-експериментальної роботи з означеної проблеми поширювався шляхом публікацій у науково-педагогічних виданнях, висвітлення у засобах масової інформації, у школах-партнерах гімназії в Україні та за кордоном [21].

Упродовж 2017/2018, 2018/2019 н. р. проведено чотири засідання педагогічної ради з проблематики дослідно-експериментальної роботи:

1. Про розроблення навчально-методичних матеріалів, посібників, підручників, навчальних програм для якісної організації освітнього процесу в умовах дослідно-експериментальної роботи.

2. Розвиток морально-громадянських цінностей учнів у контексті виховання моральної культури, патріотизму, громадянської відповідальності особистості (позаурочна, позашкільна діяльність вихователів ГПД, класних керівників).

3. 3.1. Про інноваційну діяльність педагогічного колективу щодо забезпечення особистісно орієнтованої гімназійної освіти на формування в учнів ключових компетентностей, розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей юного громадянина-патріота України у 2017/2018 н. р. та завдання педагогічного колективу з розвитку педагогічної системи в контексті реалізації сучасної державної освітньої політики в умовах дослідно-експериментальної роботи у 2018/2019 н. р. 3.2. Особистісно орієнтоване, компетентнісне спрямування розвитку культурно-мовних

цінностей учнів початкової школи на уроках української мови та читання як інноваційний педагогічний досвід.

4. Про лінгвокультурний підхід до вербального коду з розвитку комунікативної культури учнів на уроках української мови та літератури в 10–11 класах у контексті розвитку культурно-мовних цінностей гімназистів.

Питання окремих аспектів щодо реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи розглядалися на засіданнях науково-методичної ради, методичних кафедр педагогічних працівників.

Педагогічний колектив продовжував роботу над науково-методичною темою «Розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів як інноваційна модель педагогічного процесу» (2013–2019 роки). Здійснювалася теоретична підготовка батьків учнів, представників місцевої громади, ЗМІ, викладачів закладів вищої освіти міста Києва – партнерів гімназії, творчих об'єднань (спілок), які залучені до співпраці із закладом освіти.

На IV (узагальнювальному) етапі дослідно-експериментальної роботи здійснювалося діагностування педагогічних працівників та учнів за результатами експерименту. На засадах використання сучасної методології, методів, вітчизняних, зарубіжних, розроблених у гімназії методик психодіагностики (загальні підходи до діагностування особистості, діагностування внутрішнього світу учнів, у яких розвивалися культурно-мовні та морально-громадянські цінності). Методологічним принципом було обрано експериментальний, психодіагностичний, дослідницький методи. Основною особливістю психодіагностичного методу є його вимірювально-дослідна спрямованість, завдяки якій кількісно і (якісно) кваліфікується досліджуване явище – розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів гімназії.

Узагальнені результати діагностики, їх кількісно-якісна і статистична інтерпретація засвідчили значну динаміку рівнів розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів [21, с. 73–89].

Відбулися позитивні зміни і покращилися показники рівня мовних, комунікативних знань з української мови та літератури на 0,1%, англійської мови на 1,6%. Рівень навчальних досягнень зі східних мов залишився без змін. Середній рівень складає відповідно 5,9%, 6,4% та 6%. Низький рівень навчальних досягнень учнів відсутній.

Більшість учнів у питанні культурно-мовних цінностей визначилася позитивно: їм подобаються різні види мовленнєвої діяльності (читання, переказ, усне та письмове мовлення). Серед видів такої діяльності найбільше подобається учням читати – від 67,3% до 91,5% (показники зросли на 1,5% українською, 3% англійською та 0,3% східними мовами) та спілкуватися – від 78% до 88,9% (зростання становить 1,9%; 5%; 2,5% відповідно), тоді як письмові роботи від 64,7% до 78% учнів та переказ від 62,1 до 77,4% учнів уподобали менше за кількістю, проте зростання показників ми відзначаємо від 0,7% до 2% у письмових роботах та від 0,1% до 0,7% у переказах.

Ціннісним ставленням, що впливає на вибір стратегії поведінки, є мотивація школяра. Спостерігається зростання усіх видів мотивів учіння (від 0,18 б. до 1,06 б.). Найбільше зростання відзначається у мотивах досягнень, саморозвитку, позиція школяра у зовнішніх проявах.

Серед морально-громадянських цінностей найбільш виражені: «Я і здоров'я», «Я і громадські обов'язки» – 91%; «Я і друзі», «Я і моральні цінності» – 86%; «Я і Україна» – 85%; «Я і мистецтво» – 83%, «Я і рідна домівка» – 82%, «Я – носій гуманістичної моралі» – 87%, «Я – активний, відповідальний громадянин України» – 92%.

Відсотковий показник загальної кількості випадків високого рівня сформованості ціннісних пріоритетів має динаміку у бік збільшення за всіма параметрами, крім «Я і здоров'я», що залишилось на 1 місці, інші збільшилися від 2% – «Я і моральні цінності» до 19% – «Я і мистецтво».

Відсотковий показник загальної кількості випадків середнього рівня сформованості ціннісних пріоритетів за період з 2015 року по 2018 рік має динаміку у бік збільшення за такими цінностями як «Я і Україна» (на 1%), «Я і моральні цінності» (на 3%), та у бік зменшення за такими цінностями як «Я і рідна домівка» на 2%, «Я і здоров'я» на 3%, «Я і мистецтво» на 14%, «Я і громадські обов'язки» на 0,5%, така цінність, як «Я і друзі» не змінилася за показниками. Проте всі ці показники зросли серед випадків високого рівня.

Серед культурно-мовних цінностей найбільш вираженими є: «Я – успішний комунікатор» – 81%.

Показники творчих здібностей особистості (філологічні, що є необхідною базою для вивчення різних мов та комунікативні, що є

основою для успішної мовленнєвої діяльності, тобто застосуванні вивчених мов) становлять: 72% опитаних учнів мають високий рівень вираженості комунікативних та 69% філологічних здібностей; майже третина учнів – 34% має середній рівень вираженості комунікативних та 27,5% філологічних здібностей, що, безумовно, створює сприятливі умови для їх розвитку у період навчання та продовження цього процесу у подальшому житті.

Творіння себе, як особистості, пов'язане з умінями учнів визначати та ставити цілі для власного саморозвитку, цілями, що стимулюють учнів до здобуття знань з тих мов, яких вони навчаються у гімназії є комунікативні (58% українська, 58% англійська, східна – 49% – перше місце; інструментальні цілі (здати ЗНО, виконувати домашні завдання, читати, писати, тощо) відповідно 34%, 37%, 33% – друге місце; виїзди за кордон (35% англійська та 30% східна мова) – третє місце.

Рівень сформованості соціальної комунікації учнів, їх громадянського досвіду, засвідчив: кількість учнів, що обирають стиль «співпраця», зросла з 67% до 68,3%; частково до таких учнів можна віднести тих, хто поєднує змішані стилі, що також включають стиль співпраці: «уникнення-співпраця», «приспособлення-співпраця», «суперництво-співпраця», «суперництво-уникнення-співпраця» відповідно з 14% до 17%. Разом складає 81% (2015 рік) та 85,3% (2018 рік).

Учні, що обирають стиль співпраці, поєднують у ситуації конфлікту декілька стилів, демонструють наявність сукупності стратегій і тактик щодо цілей і типу комунікацій, здатність критично мислити та використовувати способи діяльності та моделі поведінки, здатність робити свідомий моральний вибір, застосовувати тактику попередження конфліктних ситуацій чи конструктивного їх розв'язання на основі морально-громадянських цінностей.

Про ефективність організації дослідно-експериментальної роботи у розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей гармонійної особистості учнів засвідчує зменшення кількості школярів з випадками високого та середнього рівнів наявності вад особистісного розвитку.

Дослідження культурно-мовних цінностей, використання гімназистами української та іноземних мов у спілкуванні, навчальній діяльності, взаєминах з іншими особами, констатуємо зростаючу кількість учнів, які у своїх відповідях відзначають спілкування під

час туристичних поїздок (54% учнів спілкуються англійською, яка є міжнародною мовою спілкування, 35% – східними); значна частина 76,8%; 61,6%; 42,4% (2015 рік) і 81%; 66,3%; 44,2% (2018 рік) завважає на слухання та розуміння пісень, перегляд мультиплікаційних та художніх фільмів, тощо [21, с. 84–85].

Зведені в єдину систему об'єктивні, суб'єктивні і проектні методики дали змогу практичному психологу, соціальному педагогу динамічно і оперативно виконати свою роботу відповідно до завдань, можливостей і рівня поставлених психодіагностичних завдань.

Окремі результати інноваційної, дослідно-експериментальної діяльності 19 педагогічних працівників гімназії було оприлюднено (Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. – 164 с.).

У ході V (коригувального) етапу дослідно-експериментальної роботи (січень – грудень 2019 року) було здійснено:

- коригування комплексних цільових програм «Розвиток культурно-мовних цінностей учнів і культура спілкування», «Розвиток морально-громадянських цінностей учнів», індивідуальних карт розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей в учнів гімназії;

- коригування моделі учнівського самоврядування гімназії (Демократичне об'єднання гімназистів), системи взаємодії гімназії, місцевої громади, сім'ї, інституцій соціалізації особистості, засобів масової інформації у процесі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

- коригування форм, методів особистісно орієнтованого виховного процесу щодо забезпечення єдності розвитку моральної (гуманістичної) особистості і моральної індивідуальності учня;

- психологічну корекцію розвитку вольових процесів в учнів на всіх етапах освіти;

- коригування мотивації волонтерства, єдиних моральних пріоритетів, гуманістичної, суспільно активної відповідальної позиції учнів, етикету комунікативної поведінки;

- педагогічні працівники удосконалювали форми, методи розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів;

– проведено спільну з Інститутом педагогіки НАПН України Дванадцяті Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Україна, українська мова – світ XXI століття у діалозі культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості та педагогічних систем» з представленням результатів дослідно-експериментальної роботи (2012–2019 роки) (25 жовтня 2019 року);

– педагогічні працівники взяли участь та представили результати дослідно-експериментальної роботи під час Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи» (18 квітня 2019 року) за участі науковців відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, інших вітчизняних наукових та освітніх установ, восьми закордонних наукових установ та закладів вищої освіти; Регіональної (не) конференції для шкільних педагогів міні-Ed Camp Kyiv «Освітня дипломатія» на базі Київської гімназії східних мов № 1 (23 березня 2019 року); II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики» (на базі Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти) (6-7 червня 2019 року); IV Міжнародної науково-практичної конференції «Discovery Science» (місто Карлові Вари, Чехія) (23 серпня 2019 року) тощо;

– 32 наукові статті педагогічних працівників за результатами дослідно-експериментальної роботи рекомендовано до друку в електронному збірнику наукових праць «Дидактика: теорія і практика» відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України..

Наукове спрямування дослідно-експериментальної роботи здійснювалося завдяки тісній співпраці з відділами дидактики, навчання української мови та літератури, навчання іноземних мов, суспільствознавчої освіти, навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України, Інститутом проблем виховання НАПН України, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України, закладів вищої освіти м. Києва, України та закордонними установами.

Наукові здобутки та досвід педагогічних працівників гімназії з означеної теми дослідно-експериментальної роботи занесений до Електронної бібліотеки НАПН України (за публікаціями 2013 – 2019 років у виданні «Дидактика: теорія і практика: збірник наукових праць» відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України (<http://lib.iitta.gov.ua>)).

Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів на базі Київської гімназії східних мов № 1 пройшла успішно. Проведена дослідно-експериментальна робота засвідчила співвідношення мети, завдань із кінцевими результатами дослідно-експериментальної роботи. Відзначаємо значну динаміку рівнів розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів. Застосування технології розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів сприяло реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи. Зросли: здатність здобувачів освіти до відповідальної комунікативної поведінки у міжособистісному спілкуванні, соціумі на засадах комунікативного етикету; суспільно-громадська відповідальність участі (активності) учнів у позаурочній, позашкільній діяльності, у соціокультурному просторі [10, с. 79].

Педагогічна система гімназії набуває ознак освітньої дипломатії як системи відносин, якої навчаються, яку адаптують і використовують учасники освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Ахмад О. Проектування змісту навчальних підручників арабської мови у контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 61–66.

2. Бех І. Д. *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Київ-Чернівці : «Букрек», 2015. Т.1. 840 с.

3. Вербицька О. В. Дослідно-експериментальна робота за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів»: завдання, зміст, етапи, очікувані результати. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 83–89.

4. Виклюк С. Розвиток особистості здобувачів початкової освіти як носіїв культурно-мовних цінностей засобами української мови. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 66–71.

5. Громадянська освіта: теорія і методика навчання: посібник. Київ: Видавництво ЕТНА – 1, 2008. 174 с.

6. Довгань В. Формування громадянських компетентностей на уроках історії як один із змістових аспектів особистості ХХІ століття. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 71–75.

7. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук; голов. ред. В.Г.Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

8. Кизенко В. І., Савченко М. П. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2014. №5-6. С. 56–60.

9. Кизенко В. І., Савченко М. П. Роль дидактичних технологій у процесі досягнення учнями обов'язкових результатів навчання та формування культурно-мовних та морально-громадянських цінностей. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / [ред.-упоряд. Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 171–173.

10. Кизенко В. І., Савченко М. П. Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 72–84.

11. Кремень В. Г. *Світ знання: людина, наука, освіта*. Київ : Т-во «Знання», 2016. 87 с.

12. Литвин Н. Розвиток патріотизму та громадянськості як цінностей учнів у позаурочній та позашкільній діяльності. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 79–83.

13. Луцак О. Розвиток культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів на уроках української мови: аксіологічні аспекти становлення особистості. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 83–88.

14. Масловська Л. Мовленнєвий розвиток здобувачів освіти як носіїв культурно-мовних цінностей засобами української мови: результативність інноваційної діяльності. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 88–96.

15. Новицька Н. Психологічний моніторинг професійної компетентності вчителів у рамках здійснення дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 96–103.

16. Подгорний Г. Англomовний спецкурс «Вступ до сходинства» у педагогічній системі розвитку культурно-мовних цінностей учнів. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 149–155.

17. Проскура О. Освітня дипломатія: визнання інноваційності педагогічної системи для освіти України ХХІ століття. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи», м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Київ : Фенікс. 2019. С. 222–225.

18. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.

19. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

20. Савченко М. Організація досліджень етнонаціональних і культурно-мовних цінностей народів Сходу: наукове товариство гімназистів у контексті дослідно-експериментальної роботи. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 107–121.

21. Савченко М.П. Проблема реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів / М.П.Савченко. *Науково-методичний вісник Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради*: [науково-методичний збірник]. 2019. Випуск 1 (15). Ніжин: ПП Лисенко, 2019. С. 73-89.

22. Савченко М. Чартерна мовна школа як форма реалізації профільного навчання в Київській гімназії східних мов № 1. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 144–148.

23. Сегеда Ж. Волонтерство як вияв морально-громадянських цінностей та суспільної активності гімназистів. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 126–131.

24. Сократова Л. Компетентнісний підхід до моделювання дидактичних засобів розвитку культурно-мовних цінностей учнів у процесі навчання китайської мови. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 131–136.

25. Тельчарова В. Етноціональні, культурно-мовні цінності у літературі Сходу як скарби у бібліотечних проєктах міжкультурної комунікації. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ: Педагогічна думка, 2018. С.141–146.

ІДЕНТИЧНІСТЬ АРАБІВ ТА ЇХ РОЗМОВНИЙ ЕТИКЕТ НА УРОЦІ АРАБСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ

Автор статті порушує питання залучення носіїв арабської мови у педагогічних системах іншомовної освіти. Пояснює їх роль у досягненні розуміння учнями ідентичності арабів та їх розмовного етикету. Пропонує шляхи застосування ідентичності арабів та їх розмовного етикету як джерела розвитку культурно-мовних цінностей учнів.

Ключові слова: носій арабської мови; ідентичність арабів; розмовний етикет; культурно-мовні цінності.

На етапі розвитку української державності та інтеграції України у світове співтовариство, зростає роль іноземних мов, у тому числі арабської мови, у розвитку міжнародних культурно-освітніх відносин, міжкультурної комунікації народів.

У педагогічних системах іншомовної освіти особливої актуальності набуває не тільки оволодіння учнями мовленням арабською мовою, а й вивчення культурно-мовних цінностей арабів, їх ідентичності та розмовного етикету як важливої умови міжкультурної комунікації та розвитку культурно-мовних цінностей особистості.

Арабська мова, якій навчаються учні Київської гімназії східних мов № 1 – асоційованої школи ЮНЕСКО, є важливим засобом у вивченні як культурно-мовних етнонаціональних цінностей арабів, так і визначальним чинником у міжкультурній комунікації українців з арабами.

Мета статті – розглянути роль ідентичності арабів та їх розмовного етикету у розвитку культурно-мовних цінностей учнів, проаналізувати роль носія мови у досягненні розуміння учнями ідентичності арабів та їх розмовного етикету.

Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту успішно планувати і застосовувати комунікативні стратегії у різноманітних комунікативних ситуаціях.

Комунікативні стратегії реалізуються через тактики, сукупності практичних ходів в реальному процесі комунікативної взаємодії, котрі дають змогу досягти поставлених цілей комунікації. При плануванні комунікативних тактик необхідне чітке розуміння національної ідентичності та розмовного етикету співрозмовника. [4, с. 229]

Національна ідентичність, культурно-мовні цінності та розмовний етикет народу формується під впливом кількох взаємозумовлених чинників. Найсуттєвішими серед них є географічне положення та історія народу. Особливістю ціннісних картин світу є їх перетин, а подекуди і безпосередня залежність від релігійних цінностей.

Іслам істотно позначився на національному характері і культурі арабів. Для них це не тільки зібрання релігійних догм, а спосіб життя, світогляд загалом.

Серед мусульманських цінностей важливе місце посідають такі концепти: «шанобливе ставлення до старших» – араби вважають, що чим старша людина, тим вона мудріша; вони глибоко поважають батьків і осуджують звичку західних людей здавати своїх батьків у будинки для людей літнього віку; «гостинність» – являється ціннісним обов'язком мусульманина, східна гостинність не має меж, проте її не варто плутати з любов'ю чи приязню; «дружба» – ґрунтується на високих моральних принципах: безкорисності, щирості, відданості; спілкування з друзями для араба – насолода і задоволення, а допомога другові – святий обов'язок, вони вважають за потрібне висловити свою підтримку і готовність допомогти не тільки друзям; «скромність та ввічливість» – ці чесноти, разом із моральністю та духовністю, виховує ісламська релігія, але вони не є ознакою нерішучості або готовності підкоритися і виконувати волю інших, а являються церемоніальними атрибутами поведінки. [3, с. 124].

Араби в основному дотримуються єдиних поглядів і оцінок, коли йдеться про цінності життя, про ієрархію цінностей. Ці особливі риси сприйняття світу і релігійні погляди дають змогу краще

зрозуміти фундаментальні особливості арабської культури в ході міжкультурної комунікації.

Серед арабських ціннісних орієнтирів основними загальнопоширеними є: людська гідність, честь і репутація – основні критерії життя, важливо щоб людина своєю поведінкою справляла гарне враження на інших; вірність родині та її традиціям за будь-яких обставин є пріоритетом, особисті інтереси стоять на другому плані; сімейний фон, походження, належність до певного роду визначають суспільний статус людини, а індивідуальні якості відіграють другорядну роль; спільність, громада – основа відносин держави, суспільства та особистості; провідна роль Бога в житті людини; єдність релігії і держави; – цілісність арабської нації, араби вважають себе єдиною родиною попри численні відмінності між країнами арабського світу [2].

Культурно-мовні цінності арабів за довгі роки свого існування сформували характерний для них комунікативний стиль – індивідуальну чи колективну форму комунікативної поведінки людини, що виявляється у процесі спілкування. Комунікативний стиль визначається використанням характерних вербальних і невербальних засобів залежно від прагматичних настанов мовців та національної специфіки комунікативного дискурсу.

Узагалі, араби більшою чи меншою мірою зберігають традиції розгорнутого стилю комунікації, в якому цінується яскрава образність, метафоричність, красномовність, що є ознакою поваги до співрозмовника і самого процесу спілкування. Розмова являється найпопулярнішою формою розваги в арабському світі.

Розгорнутий стиль комунікації, поширеним в арабській культурі, постав в першу чергу завдяки Корану. Оскільки в арабських країнах велике значення мають традиції ісламу, одним з найважливіших елементів спілкування у арабів є встановлення довіри. Велике значення мають у спілкуванні прояви дружби, щирості, гостинності та гарного настрою.

Знання культурно-мовних цінностей арабських народів, глибоке розуміння їх національного характеру та особливостей розмовної етики являються важливими елементами що мають враховуватися при побудові комунікативних стратегій. Саме тому у педагогічній системі Київської гімназії східних мов № 1 практикується систематична діяльність учителів-носіїв іноземних мов, у тому числі арабської мови.

Носієм мови вважається представник мовної спільноти, котрий володіє нормами мови, активно вживає цю мову (зазвичай вона є для нього рідною) у різних побутових, соціокультурних, професійних сферах спілкування. Носій мови здатний розпізнавати різні типи комунікативних ситуацій і може поводитися відповідно до прийнятих комунікативних норм. Носій мови розуміє ідентичність своєї нації її розмовний етикет та культурно-мовні цінності [4, с. 229].

Національну ідентичність арабів та їх розмовний етикет можна застосовувати як джерело розвитку культурно-мовних цінностей учнів. Оскільки при вивченні арабської мови особистість може не тільки поглиблювати свої знання культури, цінностей, розмовного етикету арабського народу, а й проводити паралелі з аналогічними компонентами національної ідентичності свого народу, вчитися будувати комунікативні стратегії при спілкуванні з представниками арабської нації.

На уроках арабської мови саме учитель-носій мови як представник мовної спільноти являється достовірним джерелом цих знань котрий здатний:

- розпізнавати різноманітні комунікативні ситуації – завдяки своєму досвіду спілкування з арабами;

- розуміти моделі поведінки арабських співрозмовників – завдяки глибокому розумінню культурно-мовних цінностей та національної поведінки свого народу;

- організовувати поведінкові та розмовні «ходи» комунікації при спілкуванні з арабським співрозмовником (використовувати комунікативні тактики) – завдяки природному знанню мови, здатності до спонтанного спілкування;

- досягати цілей комунікації та успішно будувати комунікативні стратегії.

Розвинуті культурно-мовні цінності учнів сприяють їх успішній міжкультурній комунікації з представниками інших національностей, що є однією з основних цілей іншомовної освіти. Саме тому розвиток культурно-мовних цінностей учнів є важливою складовою вивчення арабської чи будь-якої іншої мови в педагогічних системах іншомовної системи.

На уроках арабської мови, національну ідентичність арабів та їх розмовний етикет можна застосовувати як джерело розвитку культурно-мовних цінностей учнів.

Учителі-носії арабської мови, як представники арабської спільноти, відіграють важливу роль у досягненні глибокого розуміння національної ідентичності арабів, їх розмовної етики та розвитку культурно мовних цінностей учнів.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. Д., Чікарьова М. Ю. *Мовленнєва комунікація*. Київ : Вид. дім Дмитра Буарго, 2013. 460 с.
2. Манакін В. М. *Мова і міжкультурна комунікація*. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
3. Саліх Саліх Абд. Культурно-мовні цінності арабів у контексті розвитку етики мовленнєвої комунікації учнів гімназії. *Дидактика: теорія і практика* / [за наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 121–126.
4. Саліх Саліх Абд. Залучення носіїв арабської мови як чинника розвитку комунікативних стратегій учнів старшої школи. *Дидактика: теорія і практика* / [за наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. Київ : Вид-во «Фенікс», 2019. С. 228–230.

Сегеда Жанна Петрівна,
вчитель-методист зарубіжної літератури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГІМНАЗИСТІВ ЯК ВИЯВ МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкриваються форми роботи вчителів у розвитку морально-громадянських цінностей гімназистів через їх участь у волонтерській діяльності. Окреслюються механізми формування ціннісних ставлень здобувачів освіти під час освітньої діяльності.

Ключові слова: школа; виховання; морально-громадянські цінності; волонтерство.

У складних умовах неоголошеної гібридної війни особливої ваги набуває суспільна активність громадян та їх моральна, громадянська культура. Тож формування і розвиток морально-громадянських цінностей особистості є важливим чинником забезпечення демократичних змін у суспільстві, мобілізації всіх суспільних ресурсів на відновлення територіальної цілісності держави. Ці завдання визначаються відповідно до потреб нашого часу. Сучасна українська школа є важливим чинником формування у молоді моральності, духовності, суспільної активності, громадянської зрілості, толерантності. Державне замовлення на виховання особистості визначено в основоположних законодавчих актах – Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту». Важливість порушеного питання підкреслюють закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» (2011 р., зі змінами), Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012 р.) й інші документи.

Питання доброчинності та волонтерства у вітчизняній науці і практиці досліджували О. Безпалько, І. Грига, Л. Дума, З. Зайцева, Н. Заверико, І. Іванова, Н. Івченко, О. Карпенко, Л. Коваль, В. Назарук, Ф. Ступак, О. Яременко [4, с. 22] та інші дослідники, які зосереджують свою увагу переважно на змісті волонтерства, принципах та практичному досвіді організації волонтерської діяльності,

питаннях практичної підготовки волонтерів до роботи з різними категоріями населення. О. Корнієвський і Д. Горелов в аналітичній доповіді «Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики» [5] розглянули зарубіжний досвід волонтерської діяльності, схарактеризували сучасне українське волонтерство за напрямками діяльності в умовах зовнішньої агресії. Дослідники зазначають, що український волонтерський рух з 2014 року за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації.

Водночас питання участі школярів у волонтерській діяльності дослідниками не розглядалося. Тому вважаємо за доцільне зосередитися саме на цьому.

Грунтуючись на науково-теоретичних здобутках дослідників і досвіді залучення гімназистів до волонтерської практики, розкриємо принципи і форми роботи педагогів Київської гімназії східних мов № 1 з виховання морально-громадянських цінностей здобувачів освіти.

У Київській гімназії східних мов № 1 в умовах всеукраїнського рівня дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019 рр.) визначено завдання дослідно-експериментальної роботи, які пов'язані з формуванням цінностей як основи етичної, громадянської компетентностей особистості, розвитку у неї таких якостей як соціальна активність, громадянська відповідальність, повага до прав людини, до інших культур, підготовка учнівської молоді до ролі відповідальних громадян відкритого демократичного суспільства.

Ключове значення для формування та розвитку громадянської свідомості має співвідношення індивідуально та колективно зорієнтованих цінностей. Адже рушійною силою соціального прогресу є спільнота людей, об'єднана певною системою ціннісних координат. Є переосмислення розуміння ролі групи, класного, шкільного колективів у системі позаурочної, позашкільної роботи педагогів.

Як свідчить наша педагогічна практика, підсилення цього вагомого складника морального та громадянського викликає особлива потреба взаємодії педагогів і місцевої громади, благодійних, волонтерських організацій.

Розвиток морально-громадянських цінностей здобувача освіти є надзвичайно важливий у процесі становлення його як громадяни-

на, готового до «активної особистісної відповідальної участі в суспільно корисній діяльності у гуманітарній сфері, в демократичних перетвореннях, у державотворчих процесах, у розвитку громадянського суспільства» [4, с. 161].

Волонтерська діяльність гімназистів як вияв морально-громадянських цінностей має науково-теоретичне обґрунтування. Закон України «Про волонтерську діяльність» [2] регулює відносини, пов'язані з веденням волонтерської діяльності в Україні. Стаття 1 Закону «Волонтерська діяльність та основні засади її провадження» визначає, що волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська діяльність є формою благодійництва. Вона ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, безкорисливості, неприбутковості [Там само, с. 2].

Слово «волонтер» є похідним від латинського *voluntarius*, що у перекладі означає доброволець, бажаючий. У своєму нинішньому значенні слово починає використовуватися з другої чверті двадцятого століття. Волонтери – особи, що добровільно вступили до військової, рятувальної служби, добровільні трудівники гуманітарної, екологічної організації, системи безкоштовної соціальної допомоги [Там само, с. 262].

Зародження волонтерського руху у світі припадає на початок XIX ст. У розвинутих країнах світу волонтерство вважається почесним і є відображенням активної життєвої позиції. Сьогодні в Україні волонтерство набуло поширення і пов'язується, в основному, з підтримкою діяльності силових структур з захисту територіальної цілісності нашої держави на сході України та допомогою переміщеним особам, постраждалим від воєнних дій.

Волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається, як правило, у суспільній діяльності і в межах різного роду асоціацій. Волонтерство не має релігійних, етнічних, вікових, політичних і географічних обмежень. Брати участь у добровільних діях може кожний.

В Україні волонтерський рух є відповіддю на суспільні потреби. Українській національній культурі історично притаманні традиції безкорисливої допомоги нужденним. Сьогодні в Україні налі-

чується майже 25 тис. громадських фондів, 8 тис. ініціативних груп, основне завдання яких – допомога знедоленим, людям похилого віку, дітям сиротам, інвалідам [6].

Російська агресія привела до ще більшої консолідації суспільства, до збільшення за короткий час кількості волонтерських організацій та появи багатьох громадян, які виявили бажання допомогти Українському війську.

Здобувачі освіти і педагогічний колектив Київської гімназії східних мов № 1, де готують майбутніх фахівців для міжнародної співпраці України із країнами Сходу, завжди активно долучалися до всіх справ державної ваги.

Однією з таких справ є підтримка наших воїнів-захисників як на лінії зіткнення з ворогом, так і поранених, які перебувають на лікуванні у шпиталях. Як і в багатьох школах, розпочалася така підтримка з написання листів воїнам. Сотнями такі листи відправлялися зі знайомими волонтерами в зону антитерористичної операції, роздавалися в госпіталях.

Із гімназистами було проведено спеціальні бесіди з основ психології, особистої безпеки учня щодо написання листів: дбати про почуття адресата; писати підбадьорюючі, з висловами подяки листи; ділитися розповідями про шкільні справи, які ми здійснюємо завдяки тому, що мужні воїни не допустили війну в наш дім.

Щодо особистої безпеки, то учні інформувалися про те, що в жодному разі не можна писати свою адресу чи номер телефону, адже в інших школах траплялися випадки захоплення таких листів (при наступі ворожих військ) і телефонні дзвінки з погрозами дітям. Також звертали увагу гімназистів на те, що фотографування з воїнами чи самих воїнів можливе тільки за їх особистої згоди (зادля убезпечення; фото може потрапити в соціальні мережі), щодо розміщення в Інтернет теж потрібно запитувати дозвіл.

Згодом форми волонтерської роботи гімназистів урізноманітнилися. Нині склалася певна система форм такої діяльності: листи підтримки воїнам у зону бойових дій «Повертайся живим і з перемогою»; листи підтримки пораненим у військовий госпіталь «З любов'ю і вдячністю», «Одужуйте швидше»; від родини гімназиста – лист підтримки і подяки матері загиблого воїна (на День матері);

– виставка малюнків (5-6 класи), учнівських фоторобіт, плакатів (7–9 класи) «Героям слава!» з передаванням у військові частин, до шпиталів;

- плетіння маскувальних сіток;
- акція «Чашка для воїна» (Ірпінський військовий шпиталь);
- акція до Дня Збройних Сил України «Сумка самарянина») – лист підтримки з предметами першої необхідності для поранених;
- новорічні привітання поранених – обхід палат і привітання тих, хто 1 січня залишився у госпіталі (Ірпінський військовий госпіталь);

- акція «Тепло родини – захиснику України» – виставка – ярмарок домашньої консервації для фронту і госпіталю;

- конкурс поезії «Ніхто не забутий, на попіл ніхто не згорів» у номінаціях: поезії українських авторів, поезії зарубіжних авторів, авторська поезія гімназистів.

- акція «На Донбас із любов'ю і теплом»: теплі речі і взуття, канцтовари, книги («Жовтень – місяць особливого милосердя»);

- збір іграшок для онкохворих дітей;
- відвідини інтернатів з виставами, благодійними концертами і подарунками, зробленим власноруч
- збір харчування і іграшок для притулку для тварин.

До організації волонтерських акцій долучаються представники органів гімназійного самоврядування. Старшокласники роздають бажаним листівки з запрошенням до акцій, пишуть оголошення, організовують проведення заходів. Мета акцій – не пропустити тих, хто хоче і шукає спосіб благодійності, вказати для гімназистів, незалежно від віку, адреси і способи благодійності. В основному акції стосуються підтримки військових, тому це ще й внесок у патріотичне виховання гімназистів. Цього навчального року гімназія розпочала нову діяльність за назвою «Вахта пам'яті» – долучення гімназистів, педагогів, батьків до участі у ритуалі вшанування загиблих героїв – воїнів, які зі зброєю в руках захищали інтереси нашої держави, її незалежність і територіальну цілісність у спеціально збідованій і відкритій у 2018 році Залі пам'яті, розташованій на території Генерального штабу України. Кожен з охочих класів обирає день своєї участі у спільній справі. Щосуботи один клас бере участь у ритуалі, який залишає глибокий слід у пам'яті здобувачів освіти. Створено графік Вахти пам'яті, яку планується завершити 8 травня 2020 року підсумковим заходом.

Отже, розвиток морально-громадянських цінностей особистості є надзвичайно важливим. Це поняття «відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадян-

ськості усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії» [4, с. 161].

Констатуємо, що в нашій державі, починаючи від часів активного громадянського спротиву українців під час Революції гідності, волонтерська діяльність набула нової якості, стала виявом високого морального духу громадян, охопила широкі верстви населення, незалежно від матеріальних статків, релігійних переконань та віку. Волонтерська діяльність також є важливим чинником формування і розвитку морально-громадянських цінностей гімназистів, набуття ними громадянського досвіду, відповідальної участі у суспільно-корисних справах.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» / станом на 20.11.2014 р. Київ : Парламентське видавництво, 2014. С. 12.
2. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
3. Закон України «Про волонтерську діяльність та благодійні організації» / станом на 20.11.2014 р. Київ: Парламентське видавництво, 2014. С. 18.
4. *Історія, теорія та практика волонтерського руху в Україні* / авт. кол.: С. Я. Харченко, О. П. Песоцька, А. О. Кратінова, Н. Б. Ларіонова, О. Л. Караман та ін. / [за заг. ред. С. Я. Харченка]. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. 320 с.
5. Корнієвський О. А., Горелов Д. М. *Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики* : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2015. 36 с.
6. Офіційний сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm
7. *Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг* : постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1895 (Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 771 (711-2011-п) від 06.07.2011). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003>
8. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г. О. Васильківської]. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–167.

Семенюк Світлана Іванівна,
вчитель-методист зарубіжної літератури
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ПОНЯТТЯ «ДОБРО» І «ЗЛО» У ВЧИНКАХ ЛІТЕРАТУРНИХ ГЕРОЇВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Автор порушує питання філософського осмислення понять «добро» і «зло» через аналіз вчинків літературних героїв у процесі вивчення художніх творів під час уроків зарубіжної літератури, акцентує увагу на важливому значенні літератури у вихованні моральних цінностей у здобувачів освіти.

Ключові слова: зарубіжна література; добро; зло; виховання; моральні цінності.

Розвиток моральних цінностей особистості – актуальна проблема здобувача освіти нової української школи. Адже саме у закладах загальної середньої освіти поглиблюються не тільки предметні знання учнів, але й все активніше усвідомлюється ними важливість засвоєння моральних цінностей та освоєння соціокультурного середовища. Концепція навчання зарубіжної літератури спрямована на розвиток цілісної, морально зрілої особистості, гідного громадянина, про що неодноразово висловлювалися у публікаціях колеги-педагоги [6; 8, с. 83–88; 9]. Важливий матеріал для вирішення актуального завдання виховання підростаючого покоління надають твори зарубіжної літератури, однак дослідження на тематику, заявлену автором статті, досі не було.

Мета статті: визначити роль моральних цінностей, що відображають значущість для індивіда проявів загальнолюдської моралі як регулятора суспільно належної поведінки, відповідальних позицій та вчинків. Виокремити концепти «добро» і «зло» в етичних уявленнях та діях літературних героїв на уроках зарубіжної літератури на засадах компетентнісного підходу.

Серед переліку моральних цінностей людини беззаперечною для кожної людини є свобода. Ніхто не любить нав'язаних дій, чужих рішень, відсутність вибору. І особливо не люблять цього діти [2]. Мистецьке натхнення майстрів слова формує світ особистості,

впливає на багатогранні аспекти її життєдіяльності, мотиви поведінки та свободу життєвого вибору. Уроки літератури, в тому числі і зарубіжної, є важливими чинниками розвитку системи цінностей людини.

Специфіка нашого навчального закладу, в якому учні з першого класу оволодівають однією зі східних мов, ставить перед педагогом актуальні завдання:

- формування творчої особистості гімназистів в умовах реформування концепції, змісту загальної середньої освіти в Україні, літературної освіти школярів;
- розвиток комунікативної компетентності учнів;
- виховання людини-гуманіста, носія етнонаціональних, загальнолюдських цінностей, високоморального патріота-громадянина України.

У педагогічній діяльності вчитель повинен спиратися на положення Конституції України, законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національну доктрину розвитку освіти України, методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти, інші нормативно-правові акти, які регламентують діяльність сучасної школи.

У своїй роботі ми виходимо із завдань формування особистості вихованця, розвитку його здібностей, обдарувань, наукового світогляду. Формувати в учнів уміння розрізняти добро і зло і обирати добро – одне із важливих завдань, яке стоїть перед учителем на уроці зарубіжної літератури.

Для виконання поставлених у статті завдань необхідно з'ясувати ключові дефініції «добро» і «зло».

Добро і зло – узагальненні ціннісні поняття етики і моралі, які відображають правильне і неправильне, належне і неналежне. Добро є вищим благом, до якого повинна наближатися кожна людина і суспільство у цілому. Зло це протилежність добру, повна його відсутність, зло це антипод добра [10, с. 424].

Поняття «добро», як визначає літературознавчий словник-довідник, «одне з найбільших понять моральної свідомості, одна з основних категорій етики» [7, с. 210].

Добро і зло – поняття, які у філософській думці мають три основних типи розуміння. «Перше розуміння понять добра і зла – конвенціональне (етичні принципи, які залежать від конкретного життєвого, соціального, конфесійного досвіду і від умов людського

і природно-соціального середовища). Друге – онтологічне (коли добро і зло присутні у самій структурі реальності або народженні абсолютним началом світостворення). Третє – інтуїтивно-апріорне (ідеї добра і зла фундаментальні або вроджені ідеї індивідуальної свідомості і не можуть бути осмисленими)» [11, с. 198]. Розмірковуючи про добро і зло на уроках зарубіжної літератури, варто зазначити, що ці поняття мають етичні, релігійні, філософські інтерпретації. Добро і зло варто розуміти як історичний досвід описання їх з погляду значущості в особистому, громадському, космічному вимірі. Або досвід ототожнюється з іншими принципами. Наприклад із користю, задоволенням.

Розв'язання проблематики добра і зла у філософському осмисленні світу відбувається у розробці керівних етичних доктрин. Релігійний варіант осмислення добра і зла являє собою концепцію первинного божественного блага, де є гармонія створеного світу і людини, зруйнована гріхопадінням. І тоді зло розуміється як специфічна індивідуальна і соціальна людська діяльність – спокутування гріха.

Інший словник пояснює поняття «добро» у широкому розумінні як ціннісну орієнтацію, що означає позитивне значення чогось у відношенні до якогось стандарту і сам стандарт. Поняття «добро» у філософії трактували в залежності від того стандарту, який був прийнятий для безпосередніх життєвих потреб (задоволення, щастя, користь). З розвитком етики виробляються більш строгі поняття добра: добро усвідомлюється як певна цінність, що не стосується стихійних подій і природних явищ; добро як і зло характеризується діями, які вільно робить людина заради самої себе; добро знаменує не просто вільні дії, а усвідомлені, які співвідносяться з ідеалом. Золоте правило моральності характеризує дії людини з погляду самовдосконалення. Добро – це діяння, дотримання людиною моральних вимог. Але добро і зло не мають рівних умов для оцінки певних дій. Одна справа творити добро або чинити зло і інша, дозволяти злу творитися (людьми, обставинами тощо). Недопущення несправедливості з моральної точки зору важливіше, ніж творення милосердя [12, с. 244].

Уже в античній літературі, зокрема в епічних поемах Гомера, поезії давніх греків і римлян, оспівується любов до батьківщини, до батьків, звучать антивоєнні і антитиранійні мотиви, а свобода людини описується як вище благо [1, с. 51]. Змінювалися століття,

але моральні цінності в літературі змінювалися мало. Так, у ХХ ст. у центрі художнього твору знову постає зображення людини. Письменники вбачають своїм завданням пізнання людської свідомості. Людина у їхніх творах постає величною з точки зору саморозвитку і водночас суперечливою перед лицем Всесвіту. Але головне, чим визначається розвиток літератури ХХ століття – це прагнення розкрити проблеми кожної окремої людини у контексті вічних законів духовного буття [3, с. 5].

Уроки зарубіжної літератури – це світ діалогу літературних талантів, діалогу всіх часів, культур, моральних уявлень народів всіх континентів. Педагогічна практика засвідчує ефективність утілення важливих дидактичних засад: невимушеного навчання; застосування різних видів пам'яті; ігрові форми отримання інформації.

Навчання на уроках зарубіжної літератури – засвоєння досвіду на основі цілеспрямованого формування творчого та критичного мислення, інструментарію навчально-пошукової діяльності, рольового моделювання. В центрі навчально-пошукової ситуації дослідницька діяльність учнів як на уроці, так і позаурочній та позашкільній роботі.

Моделювання уроку йде через суть змісту літературного твору. Вчитель – партнер під час досліджень окремих життєвих проблем, висвітлених у творі, умілий, в міру потреби, координатор процесу пошуку учнями власного рішення та бачення проблеми, яка розглядається. Головне завдання вчителя – сприяти учневі у визначенні свого ставлення до дій літературних героїв, а відтак до самого себе, інших людей, до навколишнього світу, до своїх життєвих позицій, до освітньої діяльності.

На уроках літератури вчитель готує учнів до безперервного навчання, разом із засвоєнням знань гімназист розвиває в собі навички вміння самостійно їх здобувати, тобто оволодіває науковими методами пізнання.

Так, прикладом пошукової роботи, дотичної до теми статті, є дослідницька праця дев'ятикласниці Маргарити Сьомушкіної «Людина і добро, влада і зло у п'єсі Вільяма Шекспіра «Макбет» та її музичних і кінематографічних трактовках». Юна дослідниця під керівництвом учителя – автора статті – провела об'ємну роботу, досить глибоко опрацювала тему, проаналізувала не тільки твір Шекспіра та його трактування в інших видах мистецтва, але й розкрила суть поставленої проблеми з різних точок зору, в тому числі

філософської, моральної. Такі роботи можуть бути використані на уроці як представлення власних пошуків із певної теми.

Моральні цінності – поняття етики, яке відображає значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів (за С. Тищенко) [4, с. 525]

Для роботи над моральними цінностями та поняттями «добро» і «зло» у вчинках літературних героїв на уроках зарубіжної літератури потрібно усвідомлювати індивідуальність учня, його самостійність, неповторність розвитку суб'єкта, сукупність психічних типологічних рис. Процес взаємодії вчитель – учень здійснюється на рівні предметної та духовної диференціації. Використовуючи предметний матеріал, комунікативну мовленнєву компетентність, здобуту на уроках східних мов, англійської, української мови, української літератури, образотворчого мистецтва, музики. Можна реалізувати на уроці навчальний матеріал різного змісту. Вчитель надає учням свободу вибору навчального завдання, використовуючи нетрадиційні форми групових та індивідуальних занять, створюючи умови для творчості. В самостійній та колективній діяльності організує заняття в малих групах на основі діалогу, тренінгів, навчального спілкування, мозкового штурму, круглих столів, інсценування драматичних уривків, дискусії, творчих індивідуальних проєктів і навчальної ознайомчої практики, презентованої на районних, всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Постійним предметом обговорення на уроках зарубіжної літератури є питання внутрішньої і зовнішньої краси людини. Найбільш зримо представлено це протиріччя у творчості Е. Т. А. Гофмана, зокрема у творі «Крихітка Цахес...». Через аналіз індивідуальних життєвих цінностей, їх значимості для особистості вчитель підводить учнів до висновку, що немає встановлених чітких меж між добром і злом. Філософські поняття добра і зла супроводжують життя кожної людини, водночас є базою існування всесвіту. Так побудований людський розум, що для того, щоб зрозуміти якесь невідоме поняття, потрібно створити контраст-протилежність цьому поняттю. У всьому завжди існує дві сторони, ніби дві півкулі, розділені між собою певними поняттями, що відрізняють одну від іншої. Ці дві півкулі створили одне велике ціле – світ. Він не міг би існувати за наявності лише однієї його частини. Поряд з фі-

зичним світом завжди існує духовний, який, незважаючи на функціональну особливість, побудований за такими ж законами [6].

Педагогічна діяльність на уроках зарубіжної літератури спрямована на забезпечення реалізації нової парадигми шкільної літературної освіти, яка є важливою складовою загальної середньої освіти, спрямованої на інтелектуальний, соціальний, фізичний, психічний розвиток особистості.

Наприклад, учні, вивчаючи твір В. Гете «Фауст», під час проведення круглого столу шукають у тексті твору приклади прояву Добра і Зла у вчинках героїв і приходять до висновку, що протилежні речі – любов і ненависть, чорне і біле, добро і зло борються за панування в людській душі. Проблема вибору між добром і злом – вічна і загальнолюдська проблема. Кожна людина сама проводить межу між цими силами, зважаючи на свої моральні засади.

Таку ж проблему розглядаємо з учнями, вивчаючи твір М. Булгакова «Майстер і Маргарита», проводячи паралелі між добром і злом. Учні роблять висновок: щоб пізнати істину, людина має розуміти і добро, і зло. Головний герой твору Воланд каже: «Що б робило твоє добро, якби не було зла?» М. Булгаков не намагався чітко розставити акценти, зосередити увагу читачів на певних проблемах, темах тощо. Він ввів їх у такий стан, коли розум сприймає рядки, обробляє інформацію, а її дзеркальне відображення фокусується на підсвідомість. І те, що потрапило до людської підсвідомості, є вічне питання існування добра і зла. Автор дає інформацію для розуміння існування чогось, що є протилежним добру. Багато чого, що коїться у світі – не добре, але воно існує і має своє місце у духовному та реалістичному вимірах. Поки існує світ, буде добро і зло.

Прикладом роботи з літературними творами щодо проблеми добра і зла є урок за романом Р. Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», який учні не тільки проаналізували, але й інсценізували окремі епізоди, де особливо чітко протиставляється добро і зло як боротьба тоталітарної системи проти внутрішньої свободи людини. Цей розбір літературного твору мав на меті допомогти підліткам зрозуміти, що образ спаленої книжки подібний до спалення людини, бо книга – вмістилище внутрішнього світу, думок і почуттів автора, часто вистражданих. Важливо було донести думку Р. Бредбері «Є ще більше зло, ніж палити книги – це не читати їх!». Символом вседозволеності в суспільстві виступає вогонь, у якому спа-

люють книги. Пророчі слова поета Генріха Гейне збувалися вже не раз: «Де спляють книги, почнуть спалювати людей!»

У літературних творах підкреслюється важливість правильного власного вибору між добром і злом, щоб стати на бік добра. Як писав А. Камю: «Хто не бореться з несправедливістю, той співпрацює з нею» [5, с. 307].

Отже, більшість творів зарубіжних авторів, що пропонуються здобувачам освіти, побудовані на протистоянні добра і зла. Аналізуючи вчинки літературних героїв на уроках зарубіжної літератури, здобувачі освіти проектують їх на реальне життя, пропускають через власний досвід і засвоюють складні філософські та моральні категорії.

Список використаних джерел

1. *Античная литература*. Учебник для студентов пединститутів / [под ред. проф. А. А Тихо-Годи]. 2-е из. перераб. Москва : Просвещение, 1973. 430 с.
2. Гін А. О. *Прийоми педагогічної техніки*. Харків : Веста, Ранок, 2007. 176 с.
3. *Зарубіжна література* / [за ред. О. М. Ніколенко, Н. В. Хоменко, Т. М. Конєвої]. Київ : Вид. центр «Академія», 1998. 320 с.
4. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Камю А. *Посторонний. Чума*. Харьков : Фолио, 1999. 336 с.
6. Левицька Л. *Добро і Зло*. URL: <http://www.firtka.if.ua/url/rewrite/69995>
7. *Літературознавчий словник-довідник*. Київ : Академія, 1997. 752 с.
8. Луцак О. В. Розвиток культурно-мовних і морально-громадянських цінностей на уроках української мови: аксіологічні аспекти становлення особистості. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за ред. д-ра пед. наук Г.О Васківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 83–88.
9. Руссова С. М. *Джерело перлин. Поетика східних літератур*. Київ : Фенікс, 1999. 346 с.
10. Семенов А. *Школьный философский словарь*. – Санкт-Петербург : Амфора, 2003. 446 с.
11. *Современный философский словарь*. 3-е изд., испр. и доп. / [под общ. ред. д-ра фил. наук, проф. В. Е Кемерова. Москва : Академический Проект, 2004. 864 с.
12. *Философия: энциклопедический словарь* / [под ред. А. А Ивина]. Москва : Гардарики, 2004. 1072 с.

Снегірйова Валентина Василівна,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ*

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ І ЦІННОСТІ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ В ПРОЦЕСІ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (О. ПУШКІН. «МОЦАРТ І САЛЬЄРІ»)

Автор акцентує на поєднанні формування компетентностей і цінностей у роботі над текстом художнього твору.

Ключові слова: компетентності; цінності; література; художній текст; читання; навчальна діяльність.

Компетентнісний підхід нині є пріоритетним напрямом розвитку світової та вітчизняної освіти. Завдання його реалізації відображені в нормативних документах: Концепції нової української школи, Державному стандарті базової і повної загальної освіти, Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів, навчальних програмах з предметів освітньої галузі.

Компетентне ставлення особистості до життя означає її потребу в самопізнанні і самовдосконаленні, саморегулюванні в різних видах діяльності, уміння розв'язувати будь-які життєві проблеми. Відтак успішність людини складає її освіченість, культура, моральність, соціальна адаптація та творча самореалізація. Саме на формування цих якостей спрямований компетентнісний підхід у навчанні.

Таким чином, ключові компетентності – це ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя [3, с. 10]. Згідно європейський погляду, вони поділяються на: ціннісно-сміслові, загальнокультурні, пізнавальні, комунікативні, інформаційні, моральні, соціальні (життєві) [1, с. 10].

Ціннісно-сміслові компетентності, як бачимо, стоять під номером 1 у списку найголовніших для європейців. Нова українська

школа також позначає їх пріоритетність у формуванні людської особистості: «ціннісні ставлення і судження <...> слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством»; підкреслює, що освітній процес охоплює навчання, виховання і розвиток і «орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [3, с. 19].

Отже, освітнє середовище має вибудовуватись у такий спосіб, щоб учень опинявся в ситуаціях, які не лише сприяють становленню ключових компетентностей, а й плекають загальнолюдські цінності та ідеали.

Кожен шкільний предмет надає учням знання про світ, розставляє акценти на смислових та світоглядних аспектах, допомагає знайти ціннісні орієнтири. Особливе місце у цьому посідають предмети мовно-літературної галузі і, зокрема, література. Так, чільною у новій програмі «Російська мова та література.

Інтегрований курс» для 10-11 класів [2], поряд із літературною, читацькою та мовленнєвою, є ціннісно-світоглядна компетентність – «розуміння моральних цінностей, відображених в літературі, вміння висловлювати та обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати моральні позиції [4, с. 2].

Мета вчителя-словесника – забезпечити позитивну динаміку зростання учня як читача, його творчу самореалізацію у формуванні предметних і ключових компетентностей. Усе це можливо, якщо розробити дієву систему завдань до художнього тексту, яка допомогла б школяреві опанувати елементи аналізу та інтерпретації літературного твору, засвоїти алгоритми дослідницької та творчої роботи, норми комунікації, осмислити й гармонізувати свої навчальні дії, навчитися здійснювати їх корекцію і самоаналіз.

Продемонструємо це на прикладі аналізу маленької трагедії О. Пушкіна «Моцарт і Сальєрі» в 10 класі.

Сюжет «Моцарта і Сальєрі» частково має біографічну основу. Так, Моцарт і справді був немов якимсь дивом. Ще зовсім дитиною, у віці трьох-чотирьох років, він грав на клавесині й імпровізував, років зо три по тому став створювати сонати і симфонії, а в віці чотирнадцяти років вже диригував виконанням власної опери в

Мілані. Гастрольна поїздка Моцарта-батька з шестирічним сином Німеччиною, Францією, Голландією, Швейцарією супроводжувалася надзвичайними тріумфами. Рання і виняткова обдарованість хлопчика вражала сучасників. У Лондоні він став предметом наукових досліджень, а в Голландії, де під час постів музика суворо заборонялася, для нього було зроблено виняток, оскільки духовенство вважало, що він відзначений «божим перстом».

У 1824–1825 рр. у пресі широко поширилася звістка, що Сальєрі перед смертю зізнався в отруєнні ним Моцарта. Друзі Сальєрі виступили проти цього, як проти клепу, вважаючи його зізнання результатом психічного розладу. У паперах Пушкіна збереглася нотатка, накидана ним на початку 30-х років: «В першу виставу «Дон Жуана», коли весь театр насолоджувався гармонією Моцарта, пролунав свист – усі оглянулися з обуренням, і знаменитий Сальєрі вийшов із зали –оскаженілий, змучений заздрістю. Сальєрі помер 8 років тому. Деякі німецькі журнали говорили, що на смертному одрі і зізнався він нібито в жадливому злочині – в отруєнні Моцарта. Заздрісник, який міг освистати «Дон Жуана», міг отруїти його творця».

Пушкін скористався фігурами двох композиторів-сучасників, щоб втілити в них образи, що тіснилися в його творчій уяві. Перша назва трагедії «Моцарт і Сальєрі» – «Заздрість», але Пушкін відмовився від такої «прямолінійної» назви; можливо, його більше цікавила особистість талановитого музиканта, а не характер бунтівного заздрісника.

Подана в підручнику історія створення маленької трагедії сприятиме активізації навчальної діяльності старшокласників, спонукатиме їх до читання художнього твору.

Завдання до художнього тексту є компетентнісно орієнтованими, оскільки активно формують навички самостійної дослідницької діяльності, розвивають критичне мислення, інформативно розширюють та системно організовують освітній простір школяра. Рубрика «Читаємо, аналізуємо, інтерпретуємо» має в підручнику для 10 класу такий вигляд:

1. Перша сцена маленької трагедії «Моцарт і Сальєрі» починається розлогим монологом Сальєрі, який описує свій шлях до слави композитора. Яким був цей шлях? Чи щасливий Сальєрі? Про що він журиться?

2. Яке ставлення викликає Сальєрі у вас?

3. Як уже в першій сцені позначає Пушкін драматургічний конфлікт? Відповідаючи на це запитання, прокоментуйте перший монолог Сальєрі зі слів: «О небо!»

4. Відзначте, який настрій привносить в п'єсу випадкова поява Моцарта. Прокоментуйте його розмову із Сальєрі (сцена І). У чому відмінність між друзями? Яке різне ставлення до мистецтва вони демонструють?

5. Чому Сальєрі, незважаючи на свою приховану ворожість до Моцарта, не відмовляє собі в задоволенні слухати його музику?

6. У маленьких трагедіях Пушкіна мало дії, одні діалоги і монологи, драматично змістовні, напружені, сповнені пристрастю персонажів. Друзі щойно зустрілися, послухали музику, поділилися враженнями, і ось в душі Сальєрі визріла думка «зупинити» Моцарта. Якими «благими намірами» намагається виправдати Сальєрі задумане лиходійство? Прокоментуйте в зв'язку з цим першу частину його другого монологу (сцена І). Як Сальєрі викриває тут самого себе? Яку роль відіграють у цьому епітети *глуха слава, безкрилі бажання*? **Робота в групах**

7. Літературний критик В. Сахаров писав, що «знамениті монологи Сальєрі – це вже маленькі трагедії, їх можна розігрувати окремо». Душа Сальєрі розкривається повністю після того, як він зважився на злочин. Прочитайте другий монолог Сальєрі. Які справжні якості його особистості постають перед нами? Як читачеві стає більш зрозумілою причина задрості Сальєрі Моцарту? Поясніть у зв'язку з цим контекстуальне значення крилатих висловів *заповітний дар любові і чаша дружби*. **Робота в групах**

8. У другій сцені настрій дійових осіб маленької трагедії різко змінюється. Прокоментуйте його, звернувшись до тексту: чому спокійний Сальєрі? Чим стривожений Моцарт?

9. Зверніть увагу на діалоги і монологи п'єси – стрімкі, виразні, з притаманними їм красномовними судженнями, думками вголос. У них немає нічого зайвого або випадкового. Проаналізуйте діалог Моцарта і Сальєрі про Бомарше: чи випадково тут згадується про ремесло отруйника?

10. Поміркуйте, чому саме тут Моцарт виголошує знамениту репліку: *«А геній і лиходійство / Дві речі несумісні»*?

11. У трагедії велика роль музики, яка несподівано відкриває нові сфери в житті і душах дійових осіб. Так, слухаючи «Реквієм» отруєного ним Моцарта, Сальєрі плаче. Існують розбіжності кри-

тиків в інтерпретації цієї сцени: одні вважають, що Сальєрі плаче, оскільки як музикант розуміє, яку духовну працю, досвід і висоту творчої думки втілено в цьому геніальному творі; інші впевнені, що Сальєрі прикидається, і називають його сльози блюзнірством. Висловіть свою думку щодо цієї сцени, уважно перечитавши її.

Для дискусії

12. «Зупинивши» Моцарта і відновивши, як йому здавалося, справедливість, Сальєрі не знаходить спокою. Чому? Які нові сумніви крають його душу? Назвіть причину цих сумнівів.

13. «Трагедія Сальєрі не в самому його злочині, хоча вбивство генія невинуватиме і нескінченно збіднює світ, а в тому, що, здійснивши його, гордий композитор переходить від упевненості в своєму праві на вбивство до великих сумнівів у своєму музичному дарі і моральності. І породжує їх безтурботний Моцарт», – пише В. Сахаров. Чи згодні ви з думкою критика? Поміркуйте, чому О. Пушкін залишив фінал п'єси відкритим.

Представлені у завданнях читання і коментар ключових епізодів твору доповнюються у підручнику залученням його медійних версій – ілюстрацій, кіно, телебачення, музики тощо. Цьому слугує рубрика «Розширюємо культурний кругозір»:

Прочитайте текст. Як ви вважаєте, чому автори мюзиклу звернулися до образу Моцарта?

Історія взаємин Моцарта і Сальєрі давно привертає увагу кінематографістів. До цієї теми зверталися М. Швейцер у фільмі «Маленькі трагедії», М. Форман у фільмі «Амадей» (вісім премій «Оскар» в 1985 р.), сучасні режисери. Часом вона втілюється в досить оригінальних формах, наприклад, у формі мюзиклу.

Французький мюзикл «Моцарт» (його називають також рок-оперою), вважається одним з найуспішніших музичних проєктів 2009-2010 рр. Його продюсери вважають, що Моцарта, чия доля була сповнена злетів і падінь, можна по праву вважати справжньою рок-зіркою своєї епохи. Музику написали композитори Ж. П. Пило і О. Шультес. Головні ролі виконували Мікеланжело Локонте (Моцарт) і Флоран Мот (Сальєрі).

Цей спектакль подивилися не тільки у Франції, а й у Бельгії, Швейцарії, Україні, Японії та Кореї. «Моцарт» є першим мюзиклом, який зняли в 3D.

Читання та аналіз твору завершується виконанням домашнього завдання (на вибір).

1. Чимало рядків із творів Пушкіна стали крилатими. Створено навіть словники крилатих виразів Пушкіна. Складіть такий міні-словник за маленькою трагедією «Моцарт і Сальєрі».

2. Дайте розгорнуту усну відповідь на запитання: «Чи згодні ви з твердженням, що геній і лиходійство дві речі несумісні?».

3. Напишіть відгук про фільм про Моцарта і Сальєрі, який ви дивилися.

4. Послухайте «Серенаду № 13 соль-мажор» або «Маленьку нічну серенаду» Моцарта (за вибором) і напишіть про свої враження.

Організоване таким чином читання художнього тексту – це засіб залучення до духовних цінностей культури, засіб особистісного розвитку. У процесі читання учень уявляє обставини, в яких опинився герой, ідентифікує себе з цим героєм; думає, як би вчинив на його місці і відчуває сильні почуття, які збагачують його емоційний світ, спонукають замислитися над важливими світоглядними питаннями. Літературна лінія в програмі «Російська мова та література. Інтегрований курс» і в підготовлених експериментальних підручниках для 10-го та 11-го класів спрямована на формування в учнів таких ключових компетентностей: загальнокультурної літературної – сприйняття творів літератури як невід’ємної частини національної і світової культури, усвідомлення її специфіки як мистецтва слова; ціннісно-світоглядної – розуміння моральних цінностей, відображених в літературі; вміння висловлювати та обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати моральні позиції; читацької – здатності до творчого читання, освоєння художнього твору на особистісному рівні, вмінню вступати в діалог «автор – читач», перейматися думками і почуттями героїв, відзначати й оцінювати мову художніх творів; мовленнєвої компетентності – володіння основними видами мовленнєвої діяльності, здатність до створення власних висловлювань, літературних творчих робіт.

Список використаних джерел

1. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. *Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності* : метод. посіб. Харків : ВГ «Основа», 2018. 119 [1] с. : табл., схеми, рис. – (Серія «Нові формати освіти»).

2. Курач Л. І., Фідкевич О. Л., Снегірєва, В. В. Програма інтегрованого курсу «Російська мова та література» для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (рівень стандарту). *Всесвітня література в сучасній школі*. 2018. № 7. С. 24–3.

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

4. Снегирєва В. В. Реалізація літературної лінії програми «Російська мова та література. Інтегрований курс» в підручнику для 10 класу : *Матеріали V Ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи»* (16-17 трав. 2019 р., м. Запоріжжя).

Старовойтова Олена Олегівна,
педагог-організатор
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

МОДЕЛЬ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ТА МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ

Автор порушує проблему організації роботи учнівського самоврядування, розглядає створення моделей самоврядування в контексті розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Ключові слова: культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності; учнівське самоврядування; проектування цілісного виховного простору; виховне середовище, компетентнісний потенціал виховання.

Однією з основних ознак демократичної держави є наявність розвинутого громадянського суспільства. Громадяни створюють органи самоврядування з метою задоволення та захисту спільних інтересів. Однією з форм залучення учнів до громадського життя є участь у шкільному самоврядуванні. Саме в стінах школи у дітей формується ті якості, які потім у дорослому житті допомагають їм стати гідними, відповідальними громадянами демократичної України. Саме в шкільному віці усвідомлення своєї участі у важливих справах суспільного життя є основою активної життєвої позиції в дорослому життєтворенні.

Діяльність органів самоврядування в школі сприяє згуртуванню шкільного колективу, розвитку активної громадянської позиції, процесу соціалізації учнів. Школа керується інтересами й потребами дітей, прагне стати соціокультурним простором, де учні не лише вчаться, а й становляться як особистості, живуть повноцінним, духовним життям.

Ми розглядаємо учнівське самоврядування як складову виховного процесу гімназії, що проявляється в спеціально організованій діяльності учнів із забезпечення активної, побудованої на засадах виборності, самодіяльності та ініціативи, добровільності, їх актив-

ної участі в організації управління своєю власною діяльністю. Воно спрямоване на забезпечення продуктивної навчальної та трудової діяльності, участі в суспільно корисних справах.

Важливість роботи органів самоврядування полягає в тому, що самоврядування як спосіб організації життєдіяльності гімназійного товариства дає змогу формувати випереджувальний соціальний досвід, який включає в себе цілий комплекс демократичних процедур, спеціальних знань та організаторських умінь.

Можливість учнів брати участь у роботі гімназійного парламенту, їхня активна життєва позиція стали важливим фактором формування активної відповідальної громадянської позиції, а роботу в дитячій організації – у діючий ефективний засіб правового, громадянського, морального виховання школярів.

Метою учнівської організації є формування соціальної, громадянської компетентностей учнів, розвиток їхнього лідерського потенціалу, вміння брати на себе відповідальність за ухвалення рішень.

Головними завданнями органу самоврядування як учнівського організації є: вироблення в учнів організаторських навичок, розвиток їхньої соціальної компетентності; формування вмінь налагоджувати взаємодію, співпрацю на принципах партнерства, вміння продуктивної співпраці; виховання у зростаючій особистості почуття власної причетності до розвитку суспільства, держави; формування у здобувачів освіти таких якостей як відповідальність за доручену справу, колектив, принциповість, самостійність, ініціативність; виховання моральних, естетичних й екологічних цінностей; прилучення до здорового способу життя; вдосконалення управління навчальним закладом.

У своїй діяльності органи гімназійного самоврядування дотримуються принципів демократії, самореалізації, гласності, добровільності, активної участі у справах, самодіяльності учнів в поєднанні з педагогічним керівництвом, врахування вікових особливостей дітей, суспільно-корисної діяльності.

Практика запровадження учнівського самоврядування в масових школах має давню історію. Ще на початку ХХ ст. передова педагогічна громадськість робила спроби організувати життя дітей на самоврядувальній основі. Передусім, це стосується організації діяльності колоній, клубів, «денних притулків», що застосовувалися в більшості випадків приватними особами для дітей-сиріт. У зв'язку

з цим варто згадати діяльність таких учених-педагогів, як А. Зеленко, І. Іорданський, В. Кащенко, Д. Петров, Г. Россолімо, С. Шацький та інші. Досвід цих педагогів-новаторів був побудований на основі включення своїх вихованців у різні види діяльності (праця, дозвілля), крім навчального процесу, організованими та керованими самими учнями.

Зазначимо, що у багатьох роботах сучасних вчених розглядаються різні аспекти управління педагогічними системами: управління в загальноосвітній школі (Є. Березняк, В. Бондар, Ю. Васильєв, І. Горбунов, М. Захаров, М. Кириченко); управління в навчальних закладах нового типу (Л. Даниленко, А. Черниш); управління освітніми закладами (Г. Єльнікова, Л. Калініна, В. Луговий); психологічні аспекти управління освітою (Н. Коломінський, В. Якунін) та ін. Спільною рисою цих досліджень є прагнення розглянути питання управління з орієнтацією на підвищення якості освіти відповідно до вимог суспільства й індивідуальних потреб. Проведене дослідження свідчить, що проблеми створення, функціонування, розвитку учнівського самоврядування перебувають у колі інтересів не лише педагогів, а психологів та соціологів, бо учнівський колектив є явищем багатогранним та не може бути досліджуваний лише с однієї педагогічного погляду. Багато робіт присвячено історії самоврядування. Зокрема, С. Сірополко наводив приклади роботи учнівської організації (праобразу учнівського самоврядування) на прикладі історії Києво-Могилянської академії. В. Кричевський провів аналіз роботи педагогів новаторів, починаючи з XV ст., які намагались організувати шкільну роботу на демократичних засадах. У роботі Л. Новикової «Самоврядування в шкільному колективі» здійснено аналіз етапів розвитку самоврядування та його діяльності впродовж XX ст. Особливу увагу приділено першій половині століття та таким видатним педагогам, як А. Макаренко, С. Шацький, С. Рівес та ін. Також у цій роботі автор розглянула характеристики та особливості учнівського колективу як соціальної групи і специфіку управління ним, характер взаємодії педагогів з учнівськими організаціями.

Різні аспекти розвитку дитячого самоврядування досліджувалися також Л. Балясною, Л. Гордіним, Б. Кобзарем, В. Коротовим, Т. Конніковою, Т. Мальковською, Л. Новиковою, В. Сухомлинським, Ю. Сокольниковим та іншими представниками психолого-педагогічної науки [12]. Зокрема, Б. Кобзар [Там само] в учнів-

ському самоврядуванні вбачав один із дійових шляхів формування активності учня. У низці досліджень (А. Куракін, В. Кутцев та інші) [Там само] учнівське самоврядування розглядається не тільки як принцип чи форма організації колективного життя дітей і підлітків, а й як педагогічний інструмент впливу на особистість учня. Дослідження цих авторів цінні ще й тим, що, розкриваючи механізм становлення та розвитку учнівського самоврядування, розглядають його як діалектичний процес: поступовий перехід від керованої педагогами організації всієї життєдіяльності дитячого колективу до самостійного здійснення окремих функцій дітьми та, зрештою, до повного самоврядування, розумно здійснюваної діяльності підлітків, що включає в себе постановку мети, планування, вибір способів реалізації плану, організацію обліку та контролю в колективі. Отже, простежується динаміка процесу становлення самоврядування: якщо спочатку учні виступали в ролі помічників дорослих, то з часом стають повноправними учасниками цього процесу. Тобто, функції самоврядування не тільки розширюються, а й якісно змінюються, адже кожна з них виступає одночасно як організатор і як виконавець, що позитивно впливає на розвиток дітей.

За найпростішу форму дитячого самоврядування О. Граборов вважав організовану в класі «артіль». За цією моделлю кожний клас поділявся на три частини, кожна третина була «артіллю», що брала на себе певну галузь громадсько-корисної праці, приміром, прикрашання класу, догляд за чистотою та порядком, відповідальність за навчальні підручники та матеріали. Три «артільні» старости становили класний виконком. Виконками паралельних класів об'єднувались у класні ради, а класні ради – у шкільну, яка вважалася найвищим виконавчим органом дитячого самоврядування.

Структура самоврядування. У ході реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовною та морально-громадянських цінностей учнів» [4, с. 56–65] у гімназії розроблена нова структура учнівського самоврядування.

Учнівське самоврядування – один із важливих засобів організації життєдіяльності учнівського колективу. Аналізуючи роботу шкільного парламенту за всі роки його діяльності (з 2000 року), ми можемо впевнено сказати, що учні вміють добре поєднувати навчальну діяльність з трудовою, виховну з ігровою, природоохоронну з благодійною, спортивну та дозвіллеву. А

діяльність, у якій школярам приходится самостійно вирішувати, творити, діяти, справляє величезний вплив на їх загальний розвиток, оскільки сприяє самовихованню, самовдосконаленню, яке в період ранньої юності набуває вирішального значення.

- Міністерство культури: дотримання норм гуманістичної моральної поведінки, культури спілкування, організація та контроль за естетичним оформленням класних кімнат, організація мистецьких проєктів, виставок, сприяння організації шкільних свят, шкільних та районних конкурсів.

- Міністерство освіти: організація презентації освітніх успіхів учнів, участі в олімпіадах, конкурсах, предметних просвітницьких проєктах.

- Міністерство внутрішніх справ: організація та контроль за чергуванням, дотриманням прав дитини, прав людини, правил для учнів гімназії, виконанням учнями статутних вимог. Проводить заходи з виховання правової культури учнів.

- Міністерство здоров'я та спорту: організація проєктів про шкідливість негативних звичок, організація змагань з видів спорту між класів, допомога в організації та підготовки команд на різні районні спортивні змагання, допомога в організації Дня Здоров'я та спорту.

- Міністерство екології та громадських справ: пропаганда екологічної культури, залучення учнів до активної природо-охоронної діяльності, організація в класах зелених куточків, проведення екологічних акцій, суспільно корисна праця.

Функції органу учнівського самоврядування:

1. Звітує про виконану роботу перед віче (конференцією) гімназистів.

2. Готує і проводить конференції учнів школи.

3. У разі необхідності приймає рішення про дострокове проведення конференції учнів школи.

4. Створює у своїй структурі різні комісії та комітети.

5. Координує діяльність всіх органів і об'єднань учнів класів.

6. На засіданнях обговорює і затверджує плани підготовки та проведення позаурочних, позашкільних проєктів.

7. Організовує самообслуговування учнів, їх чергування, підтримує свідому дисципліну і порядок гімназії.

8. Встановлює шефство учнів старших класів над молодшими школярами.

9. Заслуховує звіти про роботу первинних колективів і об'єднань учнів і приймає по них необхідні рішення, заслуховує інформацію відповідальних осіб щодо виконання рішень Парламенту школи, прийнятих на попередніх засіданнях.

10.Порушує клопотання перед керівництвом школи про заохочення і покарання учнів відповідно до Статуту гімназії.

11. Бере участь в організації змагання за звання «Кращого класу».

12. Бере участь у розробленні та обговоренні правил внутрішнього розпорядку для учнів.

Законодавчим органом первинного колективу (класу) є класні збори, які збираються для розв'язання загальних питань. За необхідності збори класу можуть створювати свої комісії з окремих напрямів діяльності, як правило, однойменні шкільним робочим органам учнівського самоврядування.

Функції:

1. Обговорює будь-які питання життєдіяльності свого колективу і ухвалює необхідні рішення.

2. Розглядає і затверджує план позакласних заходів, заслуховує звіти та інформацію відповідальних осіб та органів самоврядування свого колективу про роботу.

3. Висловлює свої пропозиції щодо поліпшення освітнього процесу в гімназії, в класах.

4. Обирає Раду класу терміном на один рік, заслуховує звіти про його роботу, дає їм оцінку.

5. Заслуховує інформацію про виконання рішень попередніх зборів і приймає по них відповідне рішення.

6. Обирає делегатів на загальногімназійну конференцію.

7. У рамках своєї компетенції вирішує питання заохочення та покарання учнів тощо.

Виконавчим органом самоврядування учнів у класі є рада класу, збирається періодично, раз на тиждень, місяць. Голова ради класу (староста) обирається радою класу терміном на один навчальний рік. Староста, члени ради класу як і їхні колеги в шкільному самоврядуванні, особистими владними повноваженнями не володіють – вони володіють сукупною владою свого органу самоврядування.

Функції:

1. Забезпечує свідому дисципліну і порядок у своєму колективі, організовує самообслуговування, чергування учнів у гімназії, в їдальні.

2. Організовує просвітницьку допомогу учням.
3. Готує та проводить класні учнівські збори та інші позакласні заходи.
4. Заслуховує звіти та інформації відповідальних осіб і ухвалює рішення.
5. Організовує оформлення класної кімнати, випуск стінгазети, електронних проектах і т.ін.
6. Сприяє розв'язанню конфліктів і суперечок між учнями та ін.
7. Звітує про свою роботу перед зборами первинної організації та перед парламентом школи, а парламент школи – перед конференцією учнів.

Вибори президента гімназії відбуваються відповідно до положень про: учнівське самоврядування; вибори Президента гімназійного парламенту та членів парламенту гімназії; учнівську виборчу комісію.

Кожен кандидат на посаду президента гімназії має надати до виборчої комісії підписні листи. Написати передвиборчу програму та провести інші агітаційні заходи: листівки, плакати. Кандидати мають пройти «випробування» дебатами серед кандидатів на посаду президента гімназії, де вони оголошують свою передвиборчу програму, а також мають змогу задати питання своїм опонентам. До дебатів також запрошуються представники кожного з 5–11-х класів. Наступного дня відбуваються вибори, під час яких учні 5–11 класів та педагоги школи ставлять відмітки у виборчих бюлетенях. Дійсні бюлетені підраховуються у присутності спостерігачів кандидатів на посаду президента школи. Підраховуються голоси «за» і «проти» кожного кандидата. Після підведення підсумків голосування заповнюється протокол. Голова учнівської виборчої комісії оголошує підсумки виборів. Президент приступає до своїх обов'язків наступного дня після оголошення результатів виборів на церемонії інавгурації президента школи, на якій дає присягу та отримує посвідчення. На церемонії інавгурації президент школи оголошує склад парламенту школи, з яким він працюватиме.

Аналізуючи практику учнівського самоврядування в гімназії, в класах, можна виокремити найбільш типові моделі самоврядування залежно від структурних принципів чи підходів.

- Дублювання самоврядних органів і функцій управління.
- Розподіл управлінських функцій між учасниками співуправління.

- Абсолютне паритетне співуправління учнів і педагогів.
- Додержання дисципліни і порядку.

Партнерство.

Для учнів дуже важливо знати, що вони можуть щось вирішувати, що до них прислухаються дорослі. Тому члени парламенту із задоволенням співпрацюють із радою гімназії та радою профілактики, єднаючи зусилля педагогічного та учнівського колективів, батьків щодо розвитку закладу освіти та удосконалення освітнього процесу. Співпраця у межах досягнення певної мети, виконання конкретних завдань чи тривале соціальне партнерство передбачають об'єднання й координацію зусиль, ресурсів, рівність участі кожної зі сторін та спільну відповідальність за результати діяльності.

Інновації та проектна діяльність.

Інноваційні форми та методи роботи в організації системи діяльності органів учнівського самоврядування сприяють розвитку вмінь та навичок учнівського колективу самостійно вирішувати поставлені завдання, розвивають громадянську ініціативність, творчі здібності дітей та креативне, критичне мислення. Інноваційні методи дозволяють навчати учнівський колектив працювати в команді, відповідально ставитися до своїх обов'язків, самоорганізовуватися.

Ефективній діяльності сприяє робота з Інтернет-ресурсами, метод проектів (під час підготовки та проведення гімназійних заходів або окремих етапів), ділові ігри як форми проведення виховних проектів, «мозковий штурм» – найпоширеніший метод, який застосовується під час засідань парламенту, коли необхідно створити банк ідей, або вирішити якусь проблему, або обговорити, проаналізувати результати роботи; «мікрофон» – під час опитування учнів та вчителів, дирекції, анкетування та ін.; презентації та інше.

Аналіз діяльності гімназійного парламенту свідчить про те, що ефективною формою роботи учнівського самоврядування, є проектна діяльність. У процесі соціального проектування учні передусім розвивають навички партнерства та взаєморозуміння, лідерства та поваги до інших, ініціативності у прийнятті рішень, висловленні думок, практики відповідальності та реалізації індивідуальних і відповідальних колективних справ.

Участь у проектній діяльності дає їм можливість набути навичок: комунікації, толерантної поведінки, пошуку компромісу, ро-

боти в команді, особистої відповідальності за свої рішення та дії, ініціативи.

Словом, можливості реалізації проектної діяльності передбачають сформованість у свідомості учнів намірів і умінь безконфліктного життя у суспільстві, поваги до прав і свобод кожної особи. Проектна діяльність сприяє виявленню та розвитку організаційних навичок, формування в учнів відповідальності, принциповості та ініціативності.

Отже, у Київській гімназії східних мов № 1 сформована і діє сучасна модель шкільного самоврядування. Діяльність органів самоуправління сприяє згуртуванню шкільного колективу, розвитку громадської думки, ефективному розвитку і входженню в доросле життя. Через шкільне самоврядування відбувається і процес підготовки майбутніх активних громадян демократичної держави, високоосвічених, соціально активних, які відзначаються високими духовними якостями, патріотичними почуттями, здатними до саморозвитку й самовдосконалення.

На сучасному етапі розвитку, демократизації освітнього простору значну актуальність має визначення про те, що самоврядування тільки тоді досягає мети, коли не веде до надмірної витрати фізичної й нервової енергії, а дає лише широкий простір для її демократичного застосування. У статті ми розглянули функціональні можливості та коло управлінських повноважень органів шкільного самоврядування. Це сприяє пошуку оптимальної моделі демократичного управління сучасною освітою, яка б відповідала актуальним завданням розвитку освіти в Україні.

Узагальнення матеріалів з теми переконує, що шкільне самоврядування в Україні знаходиться на стадії становлення. Є приклади успішного функціонування учнівських організацій в різних населених пунктах. Але постає питання меж діяльності органів учнівського самоврядування, їх компетенції.

Ставлячи за мету поліпшення якості управління шкільним освітнім закладом шляхом активізації діяльності учнів, адміністрація школи (ліцею, гімназії та ін.) має розуміти необхідність делегування певних адміністративно розпорядчих та контрольних функцій органам самоврядування. Саме децентралізація та демократизація процесу управління закладом освіти є необхідним кроком на шляху покращення якості управління освітою, до її інноваційності, демократичності.

Список використаних джерел

1. *Граючись, навчаємось: інтерактивні форми та методи правопросвітницької роботи з учнівською молоддю* : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. М. Масютіної]. Бердянськ : Видавець Ткачук О.О., 2013. 160 с.
2. Григоряк О. В. Формування культури проектної діяльності: перешкоди та шляхи їх усунення. *Виховна робота в школі*. 2013. № 8 (105). С. 50–52.
3. Кадров А. О. Учнівське самоврядування в процесі соціалізації учнівської молоді. *Виховна робота в школі*. 2013. № 9 (106). С. 2–6.
4. Кизенко В. І., Савченко М. П. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2014. № 5-6. С. 56–60.
5. *Курс лекцій з порівняльної педагогіки* / [за заг. ред. д-ра пед. наук А. В. Троцько]. Харків, 2007. 264 с.
6. *Образование за рубежом* : справочник / [сост. Л. М. Михайлова]. Москва : Линор, 2002. 240 с.
7. Оржеховська В. М., Ковганич Г. Г. *Учнівське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій* : навч. посіб. Київ, 2007. 234 с.
8. *Організація виховної роботи*. Харків : Веста ; Вид-во «Ранок», 2008. 256 с.
9. Сірополько С. О. *Історія освіти в Україні*. 2-ге вид. Львів : Афіша, 2001. 664 с.
10. Супрун М. О. *Корекційне виховання учнів допоміжної школи засобами учнівського самоврядування* : монографія. Київ : Леся, 2009. 212 с.
11. *Твої права – твоє багатство* : зб. конкурс. робіт / [за заг. ред. М. Масютіної]. Бердянськ : Видавець Ткачук О. О., 2012. 124 с.
12. Чорна О. Є., Калугіна Н. В., Соколовська Т. М. *Лідер (авторська програма навчання активу дитячого самоврядування)*. *Виховна робота в школі*. 2011. № 10 (83). С. 2–19.
13. Електронний ресурс. URL:
<http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.246.pdf>

Старченко Ірина Миколаївна,
учитель-методист
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК МОВНОГО ЕТИКЕТУ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗА СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті підкреслено важливу роль мовного етикету у становленні особистості здобувачів освіти початкової школи, обґрунтовано значущість мовного етикету, як складової частини культури мови. Розкрито сутність поняття «мовний етикет» і поняття «мовленнєвий етикет». Закцентовано увагу на ролі сучасних педагогічних технологій у формуванні практичних мовленнєвих умінь і навичок учнів початкових класів.

Ключові слова: мовний етикет; мовленнєво компетентна особистість; культура мови; етикетність спілкування; мовленнєвий розвиток; сучасні педагогічні технології.

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання – рідна мова. Рідна, як мати, як Батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, культуру і традиції, думи і сподівання. Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу [3, с. 287]. Слово є одним із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У будь-якій сфері практичної діяльності, люди повинні вміти користуватися словом цілеспрямовано і вміло, здійснюючи позитивний вплив на слухача. Мовлення постійно розвивається, збагачується за рахунок варіантів норм, які можна опанувати лише при наявності відчуття мови: такого рівня комунікації, при якому все, що почуте, або прочитане, оцінюється за законами не тільки практичної діяльності (комунікативної ефективності), а й мовленнєвої етики акту спілкування [1, с. 266].

Культура мови утверджує передусім такі норми: лексичні, граматичні, стилістичні, орфоепічні, орфографічні. Окрім цього, культура мови – це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Мовний етикет

уважається центральною ділянкою усієї мовно-поведінкової сфери людини, він охоплює засоби ввічливості, спрямовані на вираження поваги до співбесідників та дотримання власної гідності. За визначенням М. Стельмаховича, мовний етикет є «національним кодексом словесної добропристойності». А ще він виступає складовою частиною культури спілкувальних взаємин, загальної культури кожної людини зокрема і суспільства в цілому. Оскільки питання культури мови ніколи не втрачають своєї актуальності, то стає зрозумілою зацікавленість учених цими питаннями. Неабияке значення у становленні мовленнєво компетентної особистості має мовний етикет. Тож чимало дослідників українського слова (І. Вихованець, О. Пономарів, Н. Бабич, С. Єрмоленко, Є. Чак, Р. Зорівчак, Я. Радевич-Винницький та ін.) присвячують свої праці питанням мовної культури.

Мовний етикет – це національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо. Доцільно розрізняти близькі, але не однакові за обсягом і змістом поняття: мовний етикет, мовленнєвий етикет. Мовний етикет – це система стандартних словесних формул, що вживаються у ситуаціях, безліч разів повторюваних у повсякденному житті. Мовленнєвий етикет являє собою застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування. Якщо мовний етикет – це набір засобів вираження, то мовленнєвий етикет – це вибір цих засобів, засоби в реалізації» [6, с. 34]. Попри шаблонність етикетних фраз і почасти ритуальний характер їх уживання, мовний етикет має велике значення для життєдіяльності суспільства і для функціонування мови. Поняття «культура мовлення» включає в себе три рівні розуміння:

- нормативний (відповідність мовної структури діючим в конкретну епоху нормам літературної мови);
- комунікативний (оцінка тексту з погляду відповідності його мовної структури завданням спілкування);
- етичний (мовленнєвий етикет).

Систему мовленнєвого етикету нації складає сукупність усіх можливих етикетних формул. Структуру ж його визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова,

співчуття, комплімент, похвала тощо. Мовленнєвий етикет, як соціально-лінгвістичне явище детермінований з функціонального боку, тобто в основі його виділення лежать спеціалізовані функції.

Н. Формановська виокремлює такі:

- контактна функція – встановлення, збереження чи закріплення підтримуваних зв'язків і стосунків;

- функція ввічливості (конотативна) – пов'язана з проявами ввічливої поведінки між учасниками комунікативного акту;

- регулююча функція (регулятивна) – стосується всіх проявів мовленнєвого етикету, оскільки вибір певної форми при встановленні контакту регулює характер стосунків адресата й адресанта;

- функція впливу (імперативна) – передбачає реакцію співбесідника – вербальну, жестову, діяльнісну;

- функція звертальна (апелятивна) – тісно пов'язана з імперативною, оскільки привернути увагу означає здійснити вплив на співбесідника;

- емоційно-експресивна (емотивна) функція є факультативною, оскільки вона властива не всім одиницям мовленнєвого етикету [3, с. 288].

Спілкувальний етикет – це етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування. Тому термін «спілкувальний етикет» є ширшим, що об'єднує як використання сталих мовленнєвих формул взаємодії, так і елементів невербального контакту: відповідної міміки, жестів, інтонації, поведінки тощо.

Визначальними етнопсихологічними особливостями українського етикету є передусім доброта, сердечність, простота, щирість і ніжність. На мовному рівні це виявляється в тому, що:

- 1) стрижневим словом багатьох висловів українського мовленнєвого етикету є слова з коренем добр-, здоров-: добридень, добрий вечір, на все добре, добродію; здоров був, доброго здоров'я та ін.;

- 2) наявна велика кількість слів-звертань із пестливими суфіксами: голубонько, соколику, матінко, таточку, сестричко та ін.; у багатьох етикетних висловах виступає слово із коренем ласк-: будь ласка (будьте ласкаві), ласкаво прошу, з вашої ласки;

- 3) існує чимало висловів, які своєю первинною семантикою виражають доброзичливість: будьте щасливі, Боже допоможи, дай Боже щастя та ін. [2, с. 36].

Однак, як зазначає автор статті «Чарівні слова» М. Білоус, «за декілька десятиліть відбулися певні зміни в мовній свідомості й

моралі нашого народу в цьому плані. Бездумно перейнявши брутальні мовні витвори, привнесені чужою «культурою», українці, вже не задумуючись, оскверняють мову і душу найнепристойнішими у світі інвективами... Настав час виконувати бур'яни на нашому мовному полі і культивувати добірне зерно, яке зберігалось у народних скарбницях, щоб проростало воно прекрасним цвітом високої духовності» [2, с. 38].

«Рівень дотримання мовного етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення», – пише Я. Радевич-Винницький у книзі «Етикет і культура спілкування». «Етикетність спілкування полягає не тільки у нормативному застосуванні формул мовного етикету у стандартних етикетних ситуаціях. Вона має значно ширший засяг, охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Адже і за межами етикетних ситуацій вербальне (і невербальне) мовлення може мати прикмети, які засвідчують ввічливість, тактовність, доброзичливість мовця у ставленні до комунікативного партнера (партнерів, аудиторії), а може, навпаки, створювати про мовця враження як про людину невиховану, нетактовну, грубу [6, с. 207]. Мовний етикет – це культурне обличчя нації. Мовний етикет українців, увібравши в себе давні звичаї, традиції, став універсальною моделлю нашої мовної діяльності, що виявляється в системі стійких виразів, своєрідних формул. Звичайно, важко перелічити всі форми мовного та й будь-якого етикету в усіх життєвих ситуаціях і не так просто ними оволодіти. Проте, скориставшись ними, ми зможемо правильно поводитися в товаристві, захити слави гречної людини та самореалізуватися в спілкуванні з навколишніми. І хоч наше століття невинно прямує в бік спрощення манер, проте й досі неабияке значення має оволодіння «кодексом ввічливості» – адже через свою чемність ми нічого не втрачаємо, а «завоювати» можемо Людину [5, с. 94]. Послугуючись узвичасними формулами мовного етикету, маємо усвідомлювати, що нікому не потрібна «Підфарбована гречність та чемність у комірці паперових чеснот» (Є. Маланюк). Словесна ввічливість має гармонійно поєднуватися з іншими людськими чеснотами, органічно доповнюючи поведінку людини, її культуру загалом. Завжди актуальними є слова Григорія Сковороди: «Не можна щось побудувати словом, якщо те ж саме руйнувати ділом». Знання норм етики, застосування їх у поведінці та мовленні належить до гарних манер. У мовленнєвій

комунікації під цим розуміють володіння етикетною культурою, вміння контролювати почуття, емоції тощо. Дотримання етикетних норм передбачає вияв таких якостей, як ввічливість, гречність, тактовність, доброзичливість. Вироблення мовленнєвих навичок – тривалий процес. Формування мовленнєвої культури становить складову процесу формування комунікативно компетентної особистості [7, с. 143]. Найпродуктивнішими на етапі формування умінь і навичок використання етикетних мовленнєвих формул вважаються конструктивні вправи на рівні зв'язних висловлювань.. Серед пропонованих завдань може бути і конструювання тексту: з поданих виразів мовленнєвого етикету побудувати діалог: з поданими вербальними етикетними виразами скласти лист-прохання, лист-подяку, лист-запрошення [Там само, с. 181–182]. Неабиякого значення у формуванні етичних норм спілкування має гра. Інтерактивні психологічні ігри, запропоновані К. Фопелем [8, с. 160], допоможуть сформувати навички етичної взаємодії і вміння щиро і коректно висловлювати свої почуття до співрозмовника. Ігри, спрямовані на усвідомлення ролі та значення невербальних засобів спілкування.

Гра «Один олівець на двох». Мета: допомогти усвідомити роль спілкування у виконанні спільного завдання; сформувати вміння привертати увагу при встановленні невербального контакту. Матеріали гри: аркуш паперу, олівець, музичний супровід. Інструкція. Кожна пара учнів спільним олівцем на спільному аркуші паперу мовчки намалює один і той самий малюнок упродовж 2-3 хв. Правила: Не можна перемовлятися один з одним. Не можна попередньо домовлятися про зміст малюнка.. Аналіз вправи: Що намалював, працюючи в парі? Чи складно було працювати мовчки? Чи змогли поглядом домовитися з товаришем про зміст зображення? Для чого людям потрібне мовлення?

Гра «Почуття та інтонація». Мета: з'ясувати роль голосових інтонацій, міміки, жестів при передачі різних почуттів. Інструкція. Уявіть, що ми перенеслися на машині часу до іншої планети, де усі розмовляють лише голосними звуками. Спробуйте показати інопланетянам радісне Аааа, щасливе Уууу тощо. Висловіть на їх мові страх, любов, хвилювання, гордість, гнів, допитливість. Правила гри: Упродовж 3 хв. У парах поговоріть один з одним на мові інопланетян. Висловіть ті почуття, які зараз відчуваєте. Звертайте увагу на голос, поставу, міміку співрозмовника. Аналіз: Чи легко було

спілкуватися? Яке почуття висловити найважче, які найлегше? Чи допомагають міміка, інтонація зрозуміти почуття інших?

Гра «Камінь мудрості». Мета: сформувати уміння учнів вести діалог, не перебиваючи один одного, бути уважним до співрозмовника. Матеріали гри: гарний, не дуже маленький камінь. Правила гри. Може висловлюватися у колі лише той, у кого в руках незвичайний «Камінь мудрості». Інші говорити не можуть. За потреби камінь потрібно передати іншій дитині. Аналіз вправи: Чи подобається тобі, коли інша людина перебиває тебе? Що ти відчуваєш, коли хочеш щось розказати, а інші зайняті у цей час своїми розмовами? Що ти відчуваєш, коли всі уважно слухають тебе?

Гра «Наляканий їжачок». Мета: вчити налагоджувати довірливі стосунки, висловлювати підтримку співрозмовнику. Інструкція до виконання. Уявіть маленького Їжачка, який живе у лісі. Раптом він почув голосний гавкіт собаки і скрутився, захищаючи свій живіт і носик. На щастя, йому на допомогу прийшов маленький хлопчик, який прогнав собаку. Але їжачок вперше бачить людину і не знає, чи можна їй довіряти. Спочатку можна тихо поговорити з їжачком, висловити йому підтримку, викликати довіру. Якщо ми будемо терплячими, то їжачок повільно розкриється і покаже свій носик. Правила: Гра проходить у парах. Одна дитина присідає, ототожнюючись з наляканим їжачком, що звернувся у клубочок. Інша намагається словами і відповідними жестами заспокоїти їжачка, завоювати його довіру. Якщо виникає довіра до слів, інтонації, рухів партнера по діалогу, то їжачок повільно встає. Діти міняються ролями. Аналіз вправи: В яких ситуаціях ти відчуваєш те саме, що і їжачок? Що повинна зробити інша людина, щоб ти зміг їй довіряти? Що ти відчував, коли був хлопчиком, який допомагає їжачку?

Гра «Спасибі за приємний день». Мета: сформувати уміння яскраво і виразно висловлювати дружні почуття, вдячність один одному. Інструкція. Один з учнів стає у центр кола. Інший підходить до нього, тисне руку і промовляє: Спасибі за приємний день! Обидва, перебуваючи у центрі, тримаються за руки. Потім підходить третій учень, тисне вільну руку одного з товаришів зі словами Спасибі за приємний день! У такий спосіб група у центрі кола постійно збільшується. Коли до групи приєднається остання дитина, коло замикається і церемонія завершується мовчазним трикратним потискуванням рук. Отже, інтерактивна гра забезпечує включення у взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Вчителі НУШ по-

винні втілювати в навчально-виховний процес нові ідеї, інтерактивні технології, шукати і знаходити шляхи демократизації й оптимізації освітнього процесу, застосовувати ефективні методи і прийоми навчання. Сучасній школі потрібен учитель-професіонал, який володіє ґрунтовними знаннями і знає найраціональніші способи передання цих знань учням, учитель, який володіє бездоганною культурою мовлення, неодмінним компонентом якої є загальноприйнятий мовний етикет [7, с. 183]. У своїй роботі, вчитель початкових класів, в умовах НУШ, має впроваджувати технології і методики особисто зорієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання і розвитку учнів. Втілювати в навчально-виховний процес нові ідеї, інтерактивні технології, шукати і знаходити шляхи демократизації й оптимізації освітнього процесу, застосовувати ефективні методи і прийоми навчання і виховання учнів початкової школи. Особистість молодшого школяра проявляється і формується в спілкуванні. Зараз естетичне виховання молодших школярів перебуває на середньому і низькому рівні сформованості. Певне розуміння про ввічливе спілкування у дітей існує, вони знають певну кількість ввічливих слів. Вивчення правил мовного етикету відбувається на основі вже відомого дитині. Вчитель розширює і поглиблює можливості дитини у використанні цих знань [3, с. 287]. Але, на жаль, зустрічаються учні, які використовують ненормативну лексику. Можуть «брудними» словами образити і однолітків, і вчителів. Проблема нашого суспільства і в тому, що можна почути ненормативну лексику і від батьків. Діти наслідують своїх батьків. Вважають, що це нормально і сучасно. Для виховання мовного етикету у учнів застосовуються різноманітні види діяльності на всіх уроках початкової школи. Здобувачі освіти виховуються і навчаються граючись, створюють емоційні ситуації, працюють в парах і групах, вирішують створені проблеми. Сучасні педагогічні технології стають типовим явищем вчительської практики, а готовність до їх застосування-вимогою до усіх педагогів НУШ. Інноваційна освітня педагогічна технологія – це якісно нова сукупність форм, методів і засобів навчання, виховання й управління, яка привносить суттєві зміни у результат освітнього процесу [4, с. 6–14].

Інтегроване навчання – сучасна педагогічна технологія. В сучасній педагогічній науці інтегроване навчання трактують як комплексний підхід до освітнього процесу. В усьому цивілізованому

світі технологія інтегрованого навчання є необхідною умовою для надання якісного навчання та виховання.

Технології формування критичного мислення: ведення дискусій, виявлення власної думки учня на задану тему, навчання учнів критично розмірковувати на основі здобутих знань, уміння поєднувати колективну і індивідуальну роботи, зв'язок нової інформації з раніше вивченою».

Ігрові технології: ІКТ технології, техніка особисто зорієнтованого навчання, парно-групові технології, авторські технології, технології рівневої диференціації тощо.

Інтерактивні технології – де відбувається спілкування між всіма членами колективу, відіграють величезну роль у вихованні мовного етикету молодших школярів.

Педагогічна імпровізація – це теж педагогічна технологія. Від майстерності вчителя, його вміння знайти необхідні методи і форми роботи на уроках, залежить якість набутих знань учнів в освітньому процесі. Для ефективного розвитку мовного етикету учнів початкової ланки, вчитель розробляє і проводить необхідні заходи, як на уроці, так і в позаурочний час. Наприклад: заходи «Радість від спілкування», уроки-диспути: «Ввічливість», «Турніри ввічливості». Години спілкування: «Як розмовляти, щоб тебе поважали?», «Спілкуйся ввічливо», «Чарівні слова». Ігри: «Ввічливі розмови», «Магічні слова», «Слова і фрази», «Іспити на вихованість» тощо. Вже в першому класі, при проведенні Ранкових зустрічей, діти розвивають свій словниковий запас, мовний та мовленнєвий етикет. Усе залежить від майстерності та вміння учителя. Подібні форми роботи підсилюють ефективність освітнього процесу в початковій школі й дають отримати гідний результат у вигляді компетентностей, необхідних для життя і подальшого розвитку учнів.

На основі наукових досліджень проблем культури мови, культури спілкувальних взаємин, на основі власних спостережень, робимо висновок, що добре знання норм літературної мови, володіння загальноприйнятими формулами мовного етикету, відіграє важливу роль у становленні мовної особистості учня початкової школи. Як бачимо з визначення терміну інноваційні технології – це певний магніт, що притягує до себе нові перспективи у розробленні новітніх педагогічних форм, методів, засобів та, можливо, якісно нового перебігу педагогічного процесу. Ця проблема не є вичерпаною та потребує подальшого вивчення та розвитку нових напрямів

упровадження інноваційних технологій у освітньому процесі НУШ, спрямованих на розвиток мовного етикету молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. *Основи культури мовлення*. Львів : Світ, 1990.
2. Білоус М. Чарівні слова. *Урок української*. 2002. № 10. С. 36–38.
3. Вихованець І. Р. *Таїна слова*. Київ : Рад. школа, 1990.
4. Дубяга С. М. *Педагогічні технології у початковій школі* : навч.-метод. посіб. Мелітополь, 2015.
5. Корніяк О. *Мистецтво гречності*. Київ : Либідь, 1995..
6. Радевич-Винницький Я. К. *Етикет і культура спілкування*. Львів : СПОЛОМ, 2001.
7. Стахів М. *Український комунікативний етикет* : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008.
8. Фопель К. *Як навчити дітей співпрацювати?* : практ. посіб. У 4 т. Москва : Генезис, 1998.

Супрун Аліна Григорівна,
кандидат філософських наук, доцент
Національного університету біоресурсів
та природокористування України,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ ЧАСОПРОСТОРИ

У статті визначається, що головною цінністю сучасної освіти є орієнтація на інтереси вільної, творчої людини, яка здатна до самореалізації у всіх сферах свого життя. Встановлено, що саме така людина знаходить своє місце у світі, вона здобуває ефективні та продуктивні знання, які стануть основою сталого розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: *якість освіти; зміст освіти; освітній процес; реформування; зміст освіти.*

Сучасний освітній простір в умовах сьогодення потребує активних якісних змін, в тому числі й світоглядних та організаційних. Освітні організації повинні змінюватися згідно потреб ринку для того, щоб бути конкурентоспроможними та гнучкими, водночас – з концептуально обґрунтованою позицією розвитку та ефективними шляхами імплементації.

Одним з найважчих періодів змін є організаційні зміни, які супроводжуються супротивом обслуговуючого освітню сферу персоналу. Супротив – є обов'язковим наслідком реформування, і освіти – зокрема. Відомим є той факт, що реформи в будь якій сфері відбувається тоді, коли змінюється світогляд в соціумі і виникає нове поле невирішених проблем, які переростають в потреби, що потребують задоволення.

Успішне розв'язання освітніх проблем неможливе поза економічним і соціальним контекстом. На сьогоднішній день якість освіти розглядається як найважливіший чинник на шляху до сталого розвитку країни. У напрямі реформування системи освіти здійснюється ряд реформ, які направлені на покращення якості освіти з обов'язковим урахуванням прогнозованих тенденцій розвитку економіки. Виникла необхідність забезпечення відповідності освітньої підготовки вимогам ринку праці. Світова спільнота різнобічно до-

помагає здійснити якісні перетворення в освіті країнам в їх перехідний період розвитку. Виклики, обумовлені глобальними проблемами: технологічними, екологічними, демографічними, інформаційними, світоглядними, етичними, ініціюють «хвилю» інновацій в системі сучасної освіти.

Дослідження даної проблематики відбувається в кожному закладі освіти. А модернізація освіти в умовах глобальних змін у всіх сферах життя суспільства направлена на реалізацію соціального замовлення якісної професійної підготовки фахівців. Наразі виникає необхідність у фахівцях нового типу: ініціативних, комунікабельних, таких, що мають навички ділового спілкування, легко адаптуються до змін, здатних до аналізу складних ситуацій і ухвалення відповідальних рішень, що володіють новими інформаційними технологіями, постійно підвищують рівень своїх знань. Освіта упродовж життя – головна мета модернізаційного процесу в освітньому просторі. Соціально-економічна реальність вимагає від системи освіти таких фахівців, які відразу, без адаптаційного періоду, могли б якісно виконувати специфічні професійні обов'язки. Динаміка сучасного розвитку вимагає не менш динамічних особистостей, які готові до швидкісних змін та прийняття рішень в нестандартних ситуаціях. На підготовку таких фахівців направлена політика нашої держави, заснована на формуванні змісту освіти та її якості.

Отже, питання про підвищення якості освіти - це питання про перебудову самого суспільства, про вимір його «сучасності», про відповідність світовим стандартам. Реалізація цілей сталого розвитку та втілення національних проектів у сфері освіти перебувають в центрі суспільної уваги, вивчаються та контролюються соціумом. В умовах зростаючих вимог до інтелектуальної і етичної підготовки тих, чий освітній рівень буде фундаментом для розвитку країни відбувається переосмислення значущості освітньої підготовки. Формується нове бачення цінності сучасної освіти, можливостей її успішного здобування та використання здобутих знань.

Модернізація освіти є найважливішою умовою успішного соціально-економічного розвитку. Конкуренція на ринку освітніх послуг вимагає постійно вдосконалювати їх рівень. Щоб вистояти на світовому ринку сфери освіти, сучасним учбовим закладам необхідна ефективна система управління якістю. Повсякчас необхідно враховувати те, в якому часовому просторі та в яких історичних реаліях відбувається освітній процес. Але для того щоб «йти в ногу

з часом» потрібно розуміти головну сутність освіти як феномену, який впливає на якість життя кожного індивіда зокрема та місця його життя загалом. Розкрити внутрішню природу освіти можна лише через призму комунікативного акту, в якому має місце трансляція інноваційних учень наряду з історично складеними теоретичними знаннями. Лише теоретичних уявлень про суть і закономірності розвитку природної і соціальної дійсності замало в ході підготовки чи то учня, чи то студента, необхідно підключати практичну складову, навчити користуватися знаннями у життєво-досвідній площині.

Освітній процес не можливий поза межами комунікативного дискурсу. Освіта є відображенням світогляду суб'єкта та специфічним видом духовної діяльності цілого суспільств, який являється фундаментальною базою для побудови сталого розвитку, стабільної економіки та забезпечення належної якості життя.

Зміст освіти є ціннісним за своєю природою. Людство повсякчас перебуває в процесі реалізації своїх потенційних можливостей у конкретному культурно-історичному просторі. Від реалізації цих можливостей залежить рівень життя того чи іншого суспільства. Вкрай необхідними для цього є вільний простір та гідні умови для інтелектуальної праці, творчого, духовного виду діяльності людей, результати роботи яких стануть основою інноваційного процесу.

У понятті «освіта» виражається гранична орієнтація знань певної епохи, що дозволяє характеризувати його як найвищий і в той же час унікальний вигляд теоретизування. Це сфера людської діяльності, направлена на структуризацію і створення теоретичної основи продуктивного інноваційного розвитку, який є непростим поєднанням технічних і гуманітарних знань. Тому в сучасному світі зростає значення освіти як найважливішого чинника формування нової якості не лише культури, але і суспільства та його економічної стабільності в цілому.

Аналізуючи історико-філософську складову освітнього процесу, можна зазначити, що з точки зору просвітницької філософії головним критерієм освіти є опанування науковими знаннями. Цю функцію виконують на сьогоднішній день науково-освітні та науково-дослідні установи. Але водночас знання частенько формуються ради знань, і поза увагою залишається формування особових якостей того, хто навчається. А без цих якостей не відбувається процес реалізації знань та умінь в соціальній дійсності. За словами

Піфагора, учня треба сприймати не як посудину, в яку вкладаються знання, а як факел, який потрібно запалити.

Процес освіти – це не однобічний процес, регульований і залежний лише від того, хто вчить, а взаємний. У свою чергу, той хто навчається повинен бути і об'єктом освітнього процесу і активним суб'єктом. До прикладу, британський дослідник проблем освіти Б. Саймон зазначав, що суб'єктивна діяльність – це «найкращий спосіб навчання». В іншому разі, вся інформація, яку ми отримуємо в закладі освіти є тимчасовою. Такі знання є неефективними та не принесуть практичної користі. Втрачається їх цінність і продуктивність, виявляється індивідуальна неспроможність критично мислити. Школи, коледжі, інститути, університети перетворюються на інформаційні центри. І лише коли людина активізує свій процес пізнання, робить спробу опрацювати отриману інформацію, творчо підійти до її аналізу, вона стає знанням – основою продуктивної освітньої діяльності. У свою чергу саме знання є передумовою для особистої активності та умовою реалізації інтелектуальних ідей і проєктів, які напрацьовуються людиною. Комерціалізація знань – це одна з тенденцій в освіті XXI століття. Цей процес направлений на створення інновацій, від впровадження яких залежить сталий розвиток нашого з вами суспільства.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Інноваційність в освіті як вимога часу. *Інновації в освіті*. 2010. С. 7–13.
2. Культенко В. П. Соціальні проблеми нанотехнологій у контексті філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. № 56. С. 22–26.
3. Савицька І. М. Філософські аспекти модернізації освіти в контексті традицій та інновацій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. № 228. С. 85–89. (Серія «Гуманітарні студії»).
4. Супрун А. Г. Творчість як основний елемент інновацій в науці та освіті». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. № 53. С. 129–133.

Ткаченко Олександра Ігорівна,
вчитель китайської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УЧНІВ СХІДНИХ МОВ У 5–8 КЛАСАХ

У статті розглянуто актуальні підходи до навчання східних мов, схарактеризовано роль особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі.

Ключові слова: особистісно-орієнтований підхід; китайська мова; мовлення; здобувачі освіти.

У статті визначено основні психолого-педагогічні умови повноцінного і успішного функціонування особистісно орієнтованої системи навчання учнів середньої школи, застосованого на гуманістичному вихованні творчої особистості, розкрито роль та можливості, мету та розуміння сутності особистісно орієнтованого навчання, яке має забезпечувати розвиток і саморозвиток студента, спираючись на здібності і нахили, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, створення можливостей для реалізації себе в різних видах діяльності.

Актуальність дослідження. У сучасних документах щодо модернізації українських шкіл чітко виділені три основні пріоритетні напрями освіти в сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві: інформатизація освіти, навчання іноземним мовам, оволодіння соціально-економічними знаннями. Внаслідок інтернаціоналізації всіх сфер життя українського суспільства, інтеграції його в світову спільноту, неможливо переоцінити важливість вивчення і застосування іноземних мов. Так як XXI, за офіційним визнанням ЮНЕСКО – століття поліглотів, важливо знайти можливість і задовольнити необхідність вивчення школярами декількох мов, що продиктовано вимогами сучасних реалій. Особистісно-орієнтований підхід на уроках східної мови передбачає так звану інтеграцію в соціально-культурний простір країни, мова якої вивчається. Залучення учнів до діалогу культур, усвідомлення культури своєї та інших країн, виховання зацікавленості, толерантності і поваги до культурного спадку країни, мови яких вивчаються. З

метою міжнародного співробітництва підвищуються вимоги щодо рівня володіння учнями іноземною мовою, проектується досягнення підвищеного рівня, вимоги щодо реального робочого володіння іноземними мовами, можливість безперешкодного спілкування з носіями іноземної мови з метою культурного обміну і міжнародного співробітництва. Мається на увазі досягнення учнями так званого «порогового рівня» в оволодінні іноземною мовою, який прийнятий Радою Європи.

Особистісно орієнтована освіта – цілеспрямований, планомірний, безперервний, спеціально організований педагогічний процес, спрямований на розвиток і саморозвиток учня, становлення його як особистості з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей [3, с. 16].

Постановка проблеми. Останні десятиліття в нашій країні відбулися економічні, соціальні, культурні і суспільно-політичні зміни. За цих умов у освіті став можливим особистісно-орієнтований підхід, як гуманний, демократичний і зорієнтований на допомогу в навчанні принцип взаємодії між учнем та вчителем. У відповідності з даними принципами у сучасному світі визнається найбільшою цінністю вільна, освічена і розвинена особистість, яка має свою життєву позицію, яка здатна жити і творити в умовах постійно змінюваних сучасних реалій.

З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу, а одним із стратегічних завдань реформування освіти в Українській державі, висунутих Державною національною програмою «Освіта», є формування освіченої, творчої особистості. Шляхи ж реформування змісту загальноосвітньої підготовки передбачають «формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною та іноземними мовами» [2, с. 2].

Особистісно орієнтована освіта в сучасній школі має на меті розвиток, формування, і саморозвиток, визнання унікальності і багатогранності особистості учня. Важливим аспектом навчання є співпраця між учнем та вчителем, діалогічний характер навчання, створення умов для мотивації учнів. Антропоцентричні технології (їх ще називають особистісно орієнтованими) ґрунтуються на взаємоповазі та співпраці, передбачають ставлення до суб'єкта педагогічного спілкування – учня гідно і з повагою. За допомогою особистісно-орієнтованого підходу створюються сприятливі умови для

навчальної діяльності з опорою на моральні цінності, індивідуальні особливості. Учень сприймається вчителем як особистість, яка має власні інтереси, риси характеру, власну точку зору, розуміє та поважає інших, усвідомлює відповідальність за свої вчинки.

На фоні цього, особлива роль в сучасній освіті відводиться гуманістичній орієнтації усіх педагогічних та соціально-культурних процесів, виносячи моральні засади на передній план. Моральні засади у навчанні – це те, що протистоїть його предметній спеціалізації, оскільки моральне ставлення до навколишнього світу не залежить від природи об'єкта, воно зв'язує всі сфери людських пошуків міцніше, ніж будь-які міжпредметні зв'язки. Існує тільки один спосіб реалізувати особистісний підхід у навчанні – зробити навчання сферою самоствердження особистості. В умовах гуманізації освітнього процесу в цілому доцільним є використання можливостей іноземної мови для формування особистості студентів. Відбувається зміна мети навчання й виховання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості людини. Розширення та якісні зміни характеру міжнародних зв'язків нашої держави, інтернаціоналізація всіх аспектів суспільного життя роблять іноземну мову реально необхідною в різних сферах діяльності людини. Вона стає дійовим фактором соціально-економічного, науково-технічного і загальнокультурного прогресу суспільства. Це підвищує статус іноземної мови як освітньої галузі у вищих закладах освіти [4, с. 35–37].

Загальновідомим є той факт, що мови й культури народів Сходу дуже відрізняються від європейських мов і культурних надбань європейської цивілізації. Порівняно з мовами європейського ареалу, між українською і східними мовами більше відмінного, ані спільного. Це стосується всіх складових кожної мови: фонетичної системи, графіки та орфографії, морфології, синтаксису.

Від стандартизованого вживання мов європейського ареалу східні мови відрізняються надзвичайною варіативністю мовних засобів, що є нормативною особливістю.

Зазначимо, що володіння східною мовою передбачає активніше, ніж у рідній мові, використання архаїчних, діалектичних, територіальних та іноземних елементів. Інтеграція сучасної східної мови в часі (у найширшому розумінні) проявляється в збереженні та активному використанні нею лексичних форм минулого як рівноправних синонімічних еквівалентів. Це потребує вживання в мовній

комунікації значного лексичного запасу, знання етимології слів і сфери їх вживання, а також осмисленого вибору варіантів. Інтеграція у мовному просторі проявляється в збагаченні взаємодіючих культур, в результаті чого рівноцінно функціонують численні територіальні варіанти східних мов і широких мовних запозичень.

Володіння культурними символами східної мови значною мірою може забезпечуватись опануванням на належному рівні інтеграційних властивостей мови, оскільки такі символи передбачають тонку диференціацію мовних форм минулого й сучасного, близького й далекого.

Усі зазначені особливості, якими східні мови відрізняються від мов слов'янських і західноєвропейських, потребують спеціальної побудови курсу східних мов. Необхідно врахувати, що через багатоаспектні відмінності східних мов учням буває досить складно сприймати, зрозуміти й використовувати специфічні категорії східної мови, не спираючись при цьому на відповідності в системі рідної мови.

У кожному класі є учні, які володіють достатнім запасом мовних засобів, однак не вміють грамотно висловити власну думку в тій чи іншій ситуації. Щоб допомогти їм подолати цей бар'єр, необхідно створити на уроці відповідну мовну атмосферу. Забезпечити її можна, створивши умови для роботи учнів із цікавими текстами, що слугують зразками правильної, грамотної і красивої мови та дати їм можливість: думати вільно; говорити невимушено, емоційно; уважно аналізувати тексти; усвідомлювати закономірності їх побудови; писати багато, вільно, емоційно. Текст слугує відправним мотиваційним моментом для аналітичної роботи над знаходженням виучуваних мовних одиниць і явищ, з'ясуванням їхніх взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, спостереження за функціонуванням у мовленні та подальшої конструктивної і творчої роботи з відпрацювання відповідних мовних і мовленнєвих умінь і навичок [5]

Найбільш загальні особливості східних мов, які мають безпосереднє відношення до комунікативного принципу навчання:

- значні відмінності в системах письма (навіть на основі латинської графіки) і вимови;
- специфіка функціонування лексичного фонду;
- наявність великої кількості без еквівалентної лексики, граматичних форм і синтаксичних конструкцій;

- широка варіативність або неусталеність літературних норм;
- активне використання в побутовому мовленні діалектних варіантів.

Ці особливості необхідно враховувати не тільки в процесі створення навчально-методичного комплексу, а й під час визначення рівня володіння східними мовами відповідно до «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання».

Специфіка навчання східних мов та особливості національних культур, з одного боку, зумовлюють труднощі в організації навчального процесу, а з іншого – мають навчально-методичні й виховні переваги.

Особливий мовний спосіб вираження думки збагачує учня новими навичками мовного самовираження або опису навколишнього світу та його оточення граматичними засобами східної мови. Завдяки необхідному вивченню великої кількості безеквівалентних мовних форм на всіх рівнях мовної системи розширюється коло понятійного досвіду учнів, формуються специфічні вміння, урізноманітнюється система мовних засобів, доступних для спілкування, розширюється світогляд.

Сучасні принципи навчання завдяки орієнтації на просвіропейську самодостатність і свободу особистості учня (особистісно орієнтована освіта) під час вивчення традицій східних культур і мов збагачуються такими духовними надбаннями Сходу, як високий соціальний рівень процесу навчання, відчуття обов'язку та відповідальності за власні успіхи, щира повага до старших, цінування їх життєвого та професійного досвіду.

Виховання цих світоглядних якостей у школярів, які навчаються східної мови, сприяє безконфліктній творчій інноваційній діяльності, тобто такому виявленню творчості під час навчання, яке не заперечує і не відкидає здобутки старшого покоління. Без цього культурно-виховного компонента неможливе формування повноцінної комунікативної компетенції здобувачів освіти.

Усі переваги, пов'язані зі специфікою навчання східних мов і культур, добре узгоджуються з пріоритетами сучасної системи поглибленого вивчення іноземних мов у середній школі (інтеркультурний підхід, багатомовність), а формування комунікативної компетенції тісно пов'язується з освітньою, виховною та розвивальною метою, з очікуваними результатами навчання.

Основна мета навчання полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, яка є підґрунтям для оволодіння нерідною мовою як засобом міжкультурного спілкування – передумовою розвитку умінь використовувати іноземну мову як найважливіший інструмент інтеграції в країнах сучасного світу. Передбачено формування в учнів такого рівня комунікативної компетенції, який дає змогу здійснювати спілкування в усній (породження, сприйняття) та писемній (письмо, читання) формах за запропонованою тематикою комунікативних сфер ситуативного мовлення та на основі засвоєного лінгвокраїнознавчого матеріалу.

Основна мета навчання східних мов, з одного боку, є спільною метою навчання інших іноземних мов у загальноосвітніх закладах, оскільки належить до однієї сфери-галузі гуманітарної освіти, а з іншого-визначається особливостями навчання східних мов. Так, якщо письмом європейських мов оволодівають у початковій школі, то ієрогліфічну систему письма східних мов вивчають упродовж усього навчання. Якщо це письмо на латинській основі, то, залежно від орфографії, на його вивчення відводиться різна кількість годин. Отже, уніфікація мовно-освітнього простору об'єктивно обмежена особливостями східних мов, причому для кожної з них має діяти своя логіка подання матеріалу. Для вивчення значень без еквівалентної лексики необхідно постійно звертатись до історії та традицій мов Сходу, що потребує інтеграції інформації знань з дисциплін історико-літературного циклу.

Формування комунікативної компетенції-головна передумова орієнтації школярів у сучасному інформаційному просторі Інтернет-ресурсів. Оволодіння мовою на вищому рівні сприяє поглибленню знань із давньої філософії, літератури, мистецтва, духовних традицій цивілізацій Сходу.

Завдання вчителя-словесника полягає в розвитку і навчанні учнів різноманітних видів компетенції: мовної (лінгвістичної), мовленнєвої, дискурсивно-стратегічної, соціолінгвістичної, соціокультурної, загально навчальної. Основу комунікативної компетенції становлять комунікативні вміння й навички, розвиток яких неможливий без оволодіння мовними засобами реалізації усного або письмового висловлювання. Проте знання лексичного та граматичного матеріалу ще не забезпечує формування комунікативних умінь. Необхідні також навички оперування цим матеріалом, передусім використання його для породження (говоріння, писання) й спри-

йняття (аудіювання, читання) та загального розуміння інформації в ситуативних сферах спілкування.

Комунікативні вміння дають можливість здійснювати усне чи писемне спілкування в різних сферах і ситуаціях. Перелік і визначення комунікативних умінь орієнтовано на високий (кінцевий) рівень оволодіння мовою у старшій (профільній) школі (10–12 класи).

Основні принципи навчання східних мов:

– *принцип комунікативної спрямованості навчання* – забезпечує процес засвоєння і належний рівень практичного оволодіння східною мовою у межах сфер спілкування в усній і писемній формах.

– *принцип урахування системних особливостей східної мови* визначає логіку подання матеріалу залежно від складності мовних явищ, узгодженості граматичного матеріалу з тематикою і лексикою, соціально-культурного значення тематики.

Із основними принципами концепції навчання східних мов узгоджується загально-методичні принципи, разом вони становлять основу для розробки нових навчальних програм зі східних мов.

Предметний аспект змісту навчання відображає типові для учнів та їхньої профільної орієнтації сфери спілкування: *особистісну, публічну, освітню, профільну*. У рамках кожної сфери визначено коло *рекомендованих тем, проблем і ситуацій*. Пріоритетним є сконцентрований розгляд ситуацій у межах запропонованих тем, що дає можливість опрацьовувати кожен тему основного циклу з різними підходами (текст, діалог, завдання, дискусія) і в різних лексико-граматичних аспектах на кожному етапі навчання. Поглиблення знань із конкретної тематики передбачається за рахунок нових питань, актуальних для країн Сходу, так і для України. При цьому особлива увага приділяється поступовому вивченню багатоаспектних типологічних відмінностей та інтеграційних властивостей східних мов, ролі варіантів мовної форми (нормативних, територіальних, діалектних, стилістичних, часових тощо) у створенні різноманітних значень (лексичних, конотативних, контекстних, символічних).

Вибір сфери спілкування зумовлюється темою, ситуацією, країнознавчою інформацією за навчально-освітніми критеріями та логікою будови східної мови; обсягом соціокультурних і мовних

знань і навичок (фонетичних, орфографічних, лексичних, граматичних).

Ефективність розвитку комунікативної компетенції у навчанні східної мови залежить від формування навичок оперування мовними засобами спілкування у межах роботи з мовленнєвим матеріалом (текстами, діалогами, над фразовими єдностями, зразками спілкування), від методичних підходів до навчання східних мов (вимог до системи вправ і завдань, які узгоджуються з комунікативним методом і враховують особистісні якості учнів).

Особистісно-орієнтований підхід допомагають реалізувати комунікативні завдання, які дають учням можливість продемонструвати свої знання, розкрити свої здібності, виявити власні мовні недоліки або ж відчутти впевненість у власних силах. Одним з найважливіших моментів є оцінювання роботи кожного учня в групі. Доречною і можливою є взаємооцінка, яка виставляється після того, як кожен учень на уроці прозвітує про виконану ним роботу, а група узгодить своє рішення. Висновки. З усього вищесказаного випливає, що вчитель східної мови реалізуючи на уроці особистісно-орієнтований підхід, має:

- дібрати практичний дидактичний матеріал так, щоб він був цікавим для конкретної вікової категорії учнів, розкривав їх мовленнєво-комунікативні навички, з урахуванням психологічних та індивідуальних особливостей, стимулював до пошуків принципово нових, самостійних оригінальних рішень, стимулював мовленнєву активність учнів;

- у процесі навчання проводити уроки так, щоб кожен учень відчував себе внутрішньо вільним, усвідомлював свою роль в процесі навчання, місце у суспільстві. Був впевнений в тому, що до нього ставляться гідно і з повагою і урок побудований з метою розкриття його власного потенціалу, здібностей, інтересів, нахилів.

Особистісно-орієнтований підхід у вихованні за допомогою засобів іноземної мови передбачає ефективне використання навчального спілкування під час уроків східної мови, співробітництва між учителем та учнем, а також активної творчої діяльності учнів під керівництвом кваліфікованого педагога. Саме тому вчителю необхідно знайти дієвий спосіб «запровадження» східної мови як засобу реальної комунікації під час уроку, зацікавити і включити учня в цю реальну мовну комунікацію, в ефективний інформаційний обмін не залишаючи навчальної аудиторії, запровадити і змодельова-

ти реальний процес інтеграції в культуру, мова якої вивчається. Саме особистісно-орієнтоване виховання дає можливість, за допомогою засобів східної мови, вивчати практику життя в реальному інформаційному просторі.

На особистісно-орієнтованій парадигмі освіти спирається вся нормативно-правова документація щодо оновлення української школи, з урахуванням потреб і можливостей учнів, з'являється реальна можливість вивчати декілька іноземних мов, а також вибору освітніх послуг, які надає держава. Базою для цього слугує особистісно-орієнтований підхід як у вихованні, так і у навчанні. Вважається, що особистісно-орієнтований підхід забезпечує максимальний результат та є найбільш ефективним в групах учнів з неоднорідною підготовкою. У поєднанні з комунікативною спрямованістю в процесі вивчення східної мови може показувати відмінні результати.

Список використаних джерел

1. Бойко А. М. *Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації* : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1996. 232 с.
2. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». Київ : Райдуга, 1994.
3. Дубасенюк О. А. *Професійна педагогічна освіта: особистісно-орієнтований підхід* : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2012. 436 с.
4. Гришкова Р. О. Психолого-педагогічні умови особистісно-орієнтованого вивчення іноземної мови. *Наук. записки КМА*. Київ, 2000. Т. 18. Ч. 1. С. 35–37.
5. *Персональная среда обучения* – PLE. URL: <http://www.smart-edu.com/index.php/distantionnoe-obuchenie/personalnayasreda-obucheniya-ple.html>

Ухіна Надія Миколаївна,
*учитель-методист турецької мови,
учитель турецької мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТУРКІВ ТА ЇХ РОЗМОВНИЙ ЕТИКЕТ НА УРОКАХ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-МОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті аналізується компетентнісний підхід під час навчання турецької мови учнів, розглядається педагогічний процес творення комунікативної компетенції та структура соціокультурної компетенції. Розвиток комунікативних та культурно-мовних цінностей турків, соціокультурних компетентностей на уроках турецької мови з урахуванням ідентичностей та розмовного етикету турків забезпечує учням здатність ефективно спілкуватися турецькою мовою залежно від конкретної ситуації, залишаючись при цьому носіями іншої мови, іншої культури.

Ключові слова: *комунікативна компетентність; ідентичність; етикет; соціокультурна компетенція; культурно-мовні цінності турків.*

Орієнтація сучасної освіти на формування креативної та критично мислячої особистості, яка активно і цілеспрямовано пізнає навколишню дійсність, мотивована на освіту і самоосвіту впродовж життя, є головним завданням Нової української школи (НУШ). Концепція модернізації української освіти, що закладена у Державному стандарті, визначає такі основні завдання: формування в учнів громадської відповідальності та правової свідомості, духовності, культури, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до соціалізації в суспільстві.

Головною метою навчання іноземних мов у школі є формування комунікативної компетенції. Давногрецький філософ Демокріт говорив про те, що «виховання розвиває у молодой людини три дари: милостиво мислити, бездоганно говорити, належно діяти». Зупинимося детальніше на комунікативній компетентності. Найбільш

загально її визначають як сукупність навичок і умінь, необхідних для ефективного спілкування. З погляду лінгвістики, комунікативна компетентність – це знання, якими володіє носій мови та які стосуються не тільки формального коду, а й соціальних наслідків мовних виборів, що доступні йому в процесі використання мови впродовж життя, коли суб'єкт виступає як учасник мовних подій, що утворюють важливий елемент людського суспільства. У контексті комунікативного підходу її визначаючи як «знання, вміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування». Водночас маються на увазі не тільки знання основних понять лінгвістики мови – стилів, типів, способів зв'язку речень у тексті тощо, а й уміння й навички аналізу тексту і власне комунікативні уміння – мовленнєве спілкування відповідно до різних сфер і ситуацій спілкування з урахуванням адресата та мети. Запровадження комунікативного методу ґрунтується на розумінні процесу навчання як моделі процесу комунікації. У цьому контексті комунікативний метод навчання відносять до мовної діяльності, що, своєю чергою, містить п'ять принципів: мовної спрямованості; особистої індивідуальності; ситуативності; новизни; функціональності. Наближення процесу навчання до потреб комунікації можливе тільки при організації матеріалу не навколо розмовних тем і граматичних явищ, а навколо мовних завдань і функцій.

Комунікативна компетенція

Мовна компетенція	Мовленнєва компетенція
(знання засобів мови; правил, за якими будують мовні конструкції й вміння так правила застосовувати)	(спроможність сприймати та розуміти висловлювання; здатність ефективно спілкуватися у ролі адресанта і адресата)

Комунікативна компетенція формується на основі мовної й мовленнєвої компетенції. Під комунікативною компетенцією розуміється комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, добирати вербальні й невербальні засоби і способи для оформлення власних думок, почуттів у різних сферах спілкування. Комунікативна компетенція також включає у себе: уміння встановлювати і підтримувати контакт зі співрозмовником, змінювати стратегію, мовленнєву поведінку залежно від ситуації та готовність нести особисту

відповідальність за власну комунікативну поведінку, вимогливість до свого мовлення [2, с. 89].

Комунікативна компетентність передбачає насамперед уміння людини спілкуватися з іншими людьми, використовувати відповідні засоби виразності та ініціативності. Опертям у цих мовленнєвих діях стають формули мовленнєвого етикету, які є невід'ємним чинником комунікації. Тож формування комунікативних умінь починається з засвоєння формул мовленнєвого етикету, призначених для обслуговування найрізноманітніших ситуацій: вітання, знайомства, вибачення, подяки, прохання, привернення уваги, згоди, відмови, заборони, побажання, прощання, телефонної розмови тощо. Знання мовленнєвих штампів потрібні для забезпечення комунікації в конкретній ситуації.

Важливим етапом мовної освіти є формування соціолінгвістичної компетенції: здатності розуміти і продукувати мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування [1, с. 4]. Для досягнення цієї мети велика увага приділяється культурологічному компоненту на основі автентичних текстів, діалогів, тренувальних вправ. Поточні інформаційні повідомлення обов'язково обговорюються і аналізуються. Використання фразеологічних одиниць різних типів сприяє розвитку зв'язного мовлення учнів, збагачує словниковий запас й у такий спосіб створює умови для формування національно свідомої особистості. Міні-твори, твори-роздуми за прислів'ями та приказками є видом роботи, що надає учням можливостей творчого осмислення етичних, естетичних, філософських надбань.

Моє завдання як учителя турецької мови полягає в тому, щоб надати учням не тільки мовну підготовку, але і зорієнтувати їх на практичне використання мови: оволодіти мовою для спілкування і подальшої професійної діяльності. Для формування комунікативної компетенції добираю завдання, спрямовані на розвиток умінь логічно оформлювати власні думки, добирати виражальні засоби мови (синоніми, антоніми, фразеологізми) задля урізноманітнення мови.

Використання проблемних завдань, діалогів, інтерв'ю, рольових ігор у процесі розвитку компетентності міжкультурної комунікації дає можливість учням порівняти свою культуру з іншими, отримати інформацію про те, як сприймається поведінка представників одного народу іншими, побачити позитивне у взаємодії та набуті ціннісного пізнавального та культурологічного досвіду.

Іншомовна комунікативна компетенція включає три основні компоненти:

1) мовну компетенцію – фонетичну, граматичну, лексичну, орфографічну;

2) мовленнєву компетенцію – в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі;

3) соціокультурну компетенцію – знання культурних особливостей носіїв мови, їх традицій, звичок, норм поведінки й етикету та вміння розуміти комунікативну поведінку носіїв мови.

Навчання спілкування турецькою мовою неможливе без навчання учнів комунікативного етикету, під яким розуміють етикетну поведінку, що підпорядкована соціально, культурно, історично та традиційно визначеним стандартам комунікативної поведінки у стандартних ситуаціях спілкування, що можуть включати в себе:

- вербальний компонент (певні мовленнєві формули, кліше, вибір лексики та граматичних структур, інтонаційні характеристики тощо);

- невербальний компонент (міміка, жести, пози, зона комфорту між комунікантами та ін.);

- соціальний компонент (умови, правила та норми взаємодії комунікантів).

Формування соціокультурної компетенції буде успішним за умови організації учителем і виконання учнями ряду спеціально розроблених і підібраних вправ, що сприятимуть формуванню таких умінь:

- проводити паралелі між двома культурами;
- звертати увагу і вибирати соціокультурні явища згідно завдань учителя;
- характеризувати та оцінювати соціокультурні реалії;
- висловлювати власну думку;
- знати і розуміти історичні події країни, мова якої вивчається;
- коментувати іншомовний матеріал соціокультурного змісту;
- виконувати соціокультурні завдання за спеціально створених комунікативних ситуацій.

Формування соціокультурної компетенції має на меті інтеграцію особистості в систему світової та національної культури. Розвиток культурно-мовних цінностей учнів передбачає насамперед знання культурних особливостей носія мови, його ідентичності, розмовний етикет, традиції та норми поведінки для того, щоб адек-

ватно ними користуватися. А знання турецької мови використовувати як засіб спілкування в діалозі культур, можливості брати участь у міжкультурній комунікації цією мовою, залишаючись при цьому носієм іншої мови, іншої культури.

Структура соціокультурної компетенції

<p>країнознавча компетенція (загальні знання, поточна інформація, професійна тематика)</p>	<p>лінгвокраїнознавча компетенція (топоніми, фразеологізми, безеквівалентна лексика)</p>	<p>соціолінгвістична компетенція (знання ідентичностей носія мови, розмовну та етикетну поведінку)</p>
---	---	---

Розвиток культурно-мовних цінностей передбачає підвищення культури мовленнєвого спілкування в процесі оволодіння прийнятими правилами мовленнєвого етикету, формування шанобливого ставлення до національних традицій та звичаїв народу, мова якої вивчається.

До комунікативних навичок, як до практичного застосування комунікативних знань і вмінь, належать автоматизовані компоненти свідомих дій, які сприяють швидкому і точному віддзеркаленню комунікативної ситуації і визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу і адекватної дії на нього. Тобто, комунікативна культура зумовлюється розвитком і саморозвитком особистості, що виявляється в творчому характері освоєння кращих зразків комунікативної діяльності. Водночас вона забезпечує ступінь соціальної активності особистості, соціальну значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності. Розуміння комунікативної культури як засобу й умови формування особистості ґрунтується на пізнанні її адаптивних можливостей, які допомагають людині діяти відповідно до культурних стандартів (ідентичностей) значущого для неї оточення [7, с 163].

Ідентичність в академічному тлумачному словнику української мови трактується як *тотожній, однаковий*. Тлумачення ідентичності як тотожності, як «цілковиту схожість чого-небудь, подібність один до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом» подають і інші сучасні словники. Зазвичай дослідники аналізують конкретні різновиди ідентичності та їх особливості, а також чинники, що впливають на його формування.

Ідентичність (від лат. *identicus* – тотожність) багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, що виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості. Соціокультурний аспект ідентичності – єдина мова, спільне історичне минуле, спільні риси матеріальної та духовної культури, політично оформлені уявлення про батьківщину, господарська спеціалізація, релігія, мова і навіть такі зовнішні риси як одяг або їжа тощо. Кожна людина народжується і розвивається у межах певної етнічної групи [3, с. 24]. Самоідентифікація визначається місцем проживання й етнічним довкіллям, мовою спілкування, сімейними і культурними традиціями. Отже, відбувається процес самопізнання, психологічне становлення особистості. Мати якусь ідентичність – це нормально, звично і навіть добре. Можна мати багато ідентичностей: статеві, соціальні, етнічні, професійні. Що більше людина має ідентичностей, що більш вони усвідомлені, то більш вона є соціально зрілою та соціально адаптованою.

Що ми маємо знати про ідентичність турків? Самоідентичність турків спирається на те, що вони є нащадками османів. Османи мислили себе насамперед мусульманами, мешканцями Халіфату, об'єднаними спільними релігійними переконаннями та аж потім етносом. Утім, саме етносом й аж ніяк не нацією [5, с. 3]. Кемаль Ата-тюрк, втілюючи відомі реформи, знав, що османам, у ментальності східної людини, насамперед потрібно було прищепити деякі західні уявлення: про націю, перевагу світського способу життя над релігійним; науки і мистецтва над вірою в Аллаха; про рівноправність, зрештою про гордість за те, що ти турок-воїн, нащадок гунів, уйгарів, хазарів та огузів, а не абстрактний мусульманин, і водночас приналежний до Європи, а не до Азії.

На сьогодні проісламська і провладна Партія Справедливості та Розвитку (ПСР) спромоглася нагодувати свій народ у прямому сенсі цього слова: здешевити хліб, завалити м'ясом не те що власні ринки, а навіть Іран; зробити свої солодощі брендовими серед арабів. Мало того, вдалося створити умови для культурної та підприємницької експансії Туреччини, яку неозброєним оком видно і в Україні. А також добитися міжнародних грантів у сфері нанотехнологій і генетики; заснувати власну космічну галузь і створили конкурентний західним літаки-винищувачі, запустили електроавтобуси. Розквіталися з боргами МВФ. Згідно даних Eurostat, турецька економіка посідала на 2012 рік друге місце за темпами роз-

витку у світі. Згідно з планами Тайіпа Ердогана, країна має увійти в десятку найпотужніших до 2023 року.

Отже, на формування іншомовної комунікативної компетентності в наш час активно впливають ідеї полікультурної освіти, які зумовлені тенденціями глобалізації та інтеграції світового соціуму, необхідністю розвитку соціальних адаптованих особистостей з можливістю здійснювати полікультурну комунікацію [6, с. 127]. Серед умінь, необхідних для конструктивного спілкування, чільне місце посідає вміння розуміти іншу людину. Для цього необхідно, передусім, знання її ціннісних орієнтацій, які виражаються в ідеалах, потребах та інтересах, у рівні прагнень, про що писав В. Сухомлинський: «Умій відчувати поряд з собою людину, умій розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ».

Як відомо, головним соціокультурним компонентом змісту навчання, є навчальний текст. В якості такого тексту на уроках турецької мови використовую тематичні, краєзнавчі, художні тексти, а також діалоги, вірші, пісні, листи, інтерв'ю та аудіозаписи носіїв мови, мультфільми та уривки художніх фільмів для подальшого обговорення. Головним є автентичність та відповідність тексту інтересам і віку учнів та його максимальне наближення до реальної ситуації. Окрім правильно підібраних автентичних текстів, важливим на шляху формування міжкультурної компетенції є продуктивний словниковий запас, до якого входять найбільш вживані комунікативно-значущі лексичні одиниці, поширені в типових ситуаціях спілкування. В тому числі активна лексика для висловлювання своєї думки, розмовні кліше, а також слова з національно-культурним компонентом: реалії, пов'язані з відпочинком, проведенням часу, дозвіллям, реалії повсякденного життя, прислів'я. Вони дають змогу проникнути в іншу національну культуру та оволодіти повсякденною лексикою носіїв мови.

Позаурочна, позашкільна діяльність з турецької мови є складовою педагогічної системи іншомовної освіти у гімназії. В організації позаурочної, позашкільної діяльності з турецької мови педагогічний колектив керується такими принципами:

- а) зв'язку з сучасним життям українського і турецького народів;
- б) розвитку культурно-мовних цінностей учнів;
- в) розвитку комунікативної активності гімназистів;
- г) наступності позаурочної діяльності з навчальним змістом уроків турецької мови;

д) урахування вікових особливостей та рівня мовленнєвої компетенції учнів;

е) поєднання колективних, групових, індивідуальних проектних форм діяльності;

ж) використання міжпредметних зв'язків у позаурочній, позашкільній діяльності з турецької мови;

з) мовне стажування учнів і педагогів у Туреччині;

и) участь гімназистів у міжнародних олімпіадах знавців турецької мови;

к) реалізація проекту «Інші країни, інші культури» ПАШ ЮНЕСКО (вивчення природної та культурної спадщини ЮНЕСКО в Туреччині);

л) співпраця з Посольством Турецької республіки в Україні та з культурним центром Інституту імені Юнуса Емре та ін.

Позаурочна і позашкільна діяльність з турецької мови спрямована на формування стійкого інтересу до турецької лінгвостільності та створення сприятливих умов для професійного самовизначення, саморозвитку і самореалізації особистості в галузях життєдіяльності суспільства, пов'язаних зі знанням турецької мови.

Поетапна діяльність спрямована на формування в учнів загальнолюдських, етнонаціональних, культурно-мовних, морально-громадянських цінностей, полікультурних компетентностей особистості; на подальше застосування здобутих лінгвістичних, лінгвокраїнознавчих, культурологічних знань у майбутній професійній діяльності в умовах інтеграції української системи освіти у світовий культурно-освітній простір.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики*: підруч. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.

2. Богущ А. М., Шиліна Н. Є. *Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі*. Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. 335 с.

3. Євтух В. Б. *Етнічність* : енциклопед. дов. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ : Фенікс, 2012. 396 с.

4. Кульчинський О. *Протести в Туреччині, як наслідок кризи національної ідентичності*. Тексти. Org.ua, 19.06.2013.

5. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису: Лінгводидактичні аспекти. *Дивослово*. 2006. № 9.

6. Редько В. Г. *Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика* : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2017. 628 с.

7. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.

8. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика*: кол. монографія / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2015. 288 с.

Фідкевич Олена Львівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ БАГАТОМОВНОСТІ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Актуалізація проблеми багатомовності в сучасному світі обумовлюється як процесом глобалізації і необхідністю міжнаціонального спілкування, так і завданням збереження мов національних меншин. Україна – поліетнічна держава, у якій крім українців проживає більше сотні етнічних груп: угорці, румуни, болгары, греки, росіяни та ін.

Ключові слова: загальна середня освіта; багатомовність в освіті України.

Розвиток мов національних меншин є важливим чинником культурного взаємозбагачення і консолідації громадян України, що сприяє розвитку громадського взаєморозуміння в умовах полікультурного ситуації в Україні. З перших років незалежності розвитку мов національних меншин приділялося достатньо уваги, зокрема, створювалися школи з навчанням мов національних меншин.

Утім, модернізація шкільної освіти в Україні, прагнення України до входження у європейський освітній простір потребує перегляду підходів до навчання мов, як іноземних, та і мов національних меншин. Наразі обговорюється проблема реалізації багатомовної освіти

Багатомовність як педагогічне явище, його вплив на когнітивний розвиток дитини досі є предметом наукових та суспільно-громадянських дискусій. На межі XIX–XX ст. багато лінгвістів, педагогів та психологів негативно ставилися до багатомовності (С. Лорі, Д. Саєр).

У 1935 р. Л. Виготський висунув тезу про позитивний вплив багатомовності на мислення і когнітивний рівень розвитку людини. У 60-х-80-х рр. на підґрунті експериментальних досліджень вчені довели когнітивні і соціокультурні переваги багатомовності і дійшли висновку, що велике значення для ефективності запровадження багатомовності має організація навчального процесу, комфортні умови її реалізації. (Е. Піл та В. Ламберт, М. Сигуан та У. Маккі, С. Крашена, Ф. Грожан, В. Кук, Дж. Каммінз).

Зважаючи на процеси глобалізації та мультикультурної комунікації у кінці ХХ ст. європейська «мовна освіта» передбачає не тільки опанування державної мови (яка може збігатися, або не збігатися з рідною), мов міжнародного спілкування, але й мов національних меншин, регіональних, мов мігрантів. А отже, багатомовність у європейському освітньому просторі має на меті формування в учнів індивідуальної багатомовності як комплексної здатності послуговуватися кількома мовами. Наразі термін «багатомовність» означає застосування у навчальному процесі трьох мов: державної, мови, рідної учням, та міжнародної. Багатомовна освіта в інтерпретації Ради Європи означає спосіб навчання, який передбачає не тільки опанування кількох мов як систем, а й їх використання і як засобів навчання предметного змісту немовних предметів.

Нині багатомовна освіта школярів у країнах Європи – комплексна галузь, що активно розвивається: в її основі теорія, що багатомовність особи виникає в процесі розширення мовного досвіду людини, починаючи від рідної мови, яка використовується здебільшого в сім'ї, до опанування мов інших народів, виучуваних в школі чи безпосередньо в мовному оточенні. Людина не фіксує ці мови відокремлено одну від одної, а формує багатомовну комунікативну компетентність на основі знань та усього мовного досвіду, в якому мови взаємопов'язані і взаємодіють.

Перед системою освіти України стоїть завдання адаптації до існуючих європейських реалій і створення умов для забезпечення школярів якісною освітою, в контексті якої передбачено збалансоване використання різних мов із метою формування громадянина України здатного до міжкультурного спілкування з використанням виучуваних у процесі навчання мов. Саме багатомовність як педагогічне явище надасть більше можливостей для якісного навчання державної мови, мов сусідів та іноземних мов для повноцінного міжкультурного спілкування, збереження етнокультурної ідентич-

ності представників національних меншин, забезпечення успішності, конкурентоспроможності громадян України.

Отже, суспільство все більш приходить до розуміння того, що створення мультилінгвальних або білінгвальних закладів загальної середньої освіти є доцільнішим, аніж формування навчальних закладів із навчанням виключно мовою національної меншини, адже не завжди є можливість забезпечити такі школи фахівцями зі всіх дисциплін, які б були носіями мови національної меншини чи володіли нею на рівні носія. Окрім того існує ризик, що випускники таких шкіл опиняться у мовній ізоляції, яка знизить їх кар'єрні можливості на відміну від випускників загальноосвітніх навчальних закладів, навчання в яких здійснюється декількома мовами.

Українська законодавча база не суперечить основним ідеям мультилінгвізму та полікультуралізму і не створює перешкод для їх запровадження [1–7].

Наразі на законодавчому рівні в Україні створені умови для розвитку мультилінгвальної (білінгвальної) освіти, але існують певні проблеми у системній практичній організації такого навчального процесу. Для подальшого становлення та покращення розвитку мультилінгвальної освіти стає необхідним вивчення досвіду багатонаціональних країн, де ці проблеми успішно розв'язуються, а також досвіду навчальних закладів України, які працюють за цією системою, з метою розповсюдження цього досвіду на всій її території.

І хоч проблеми, пов'язані із застосуванням багатомовного навчання, дійсно серйозні, є підстави твердити, що воно – за належної організації і методичного забезпечення – сприятиме зростанню рівня навчальних досягнень школярів. Про це свідчить вже існуючий досвід роботи цілого ряду навчальних закладів України. Наразі в експериментальних школах України за ініціативи МОН України і за підтримки Верховного Офісу комісара ОБСЄ з питань національних меншин запроваджено експеримент у школах Чернівецької, Одеської, та Закарпатської областей з метою вивчення проблеми багатомовності та її реалізації зважаючи на поліетнічний характер їх населення.

Багатомовна освіта в цих областях реалізується за різними схемами, відповідно до завдань які є актуальними для кожного регіону.

Дослідження, які проводяться у ході цього експерименту доводять, що програми мультилінгвального навчання, які довели свою ефективність у багатьох європейських країнах мають перспективу застосування в Україні. До позитивних результатів застосування багатомовної освіти відносимо: підвищення рівня володіння державною та рідної для учнів мов, формування у школярів розвиток міжкультурної компетентності учнів, міжнаціональної толерантності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади державної мовної політики». Закон прийнято 03.07.2012 № 5029-VI (ст. 20). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
2. Закон України «Про національні мови в Україні». Закон прийнято 25 червня 1992 р. № 2494-XII (ст. 6). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
3. Закон України «Про освіту». Закон прийнято 23 травня 2017 р. (ст. 7). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
4. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Закон прийнято 15 травня 2003 р. № 802-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/802-15>
5. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин». Закон прийнято 9 грудня 1997 р. № 703/97-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>
6. Конституція України. Прийнята 1996 р. (Ст. 10, 53). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин. Конвенцію прийнято 1 лютого 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055

Фомінова Валентина Володимирівна,
вчитель англійської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті автор порушує проблеми розвитку мовної особистості у позаурочній роботі з англійської мови.

Ключові слова: *мовна особистість; англійська мова; позаурочна робота; здобувачі освіти.*

Загальноновизнано, що рівень мовної освіти завжди був і залишається визначальним у характеристиці соціального розвитку суспільства загалом і кожної особистості зокрема. На сучасному етапі розвитку методики навчання іноземної мови теоретико-практичні дослідження спрямовані на формування мовної особистості, яка вміє комунікативно виправдано й грамотно послуговуватися мовою за різноманітних ситуацій.

Дослідження різних аспектів міжкультурної комунікації виявило багато проблем, засвідчило необхідність виходу за межі мовного коду (хоч би як широко його тлумачили: як мовлення; як компетенція; вживання тощо). Стало очевидним, що спілкування за допомогою мови є різновидом (можливо, найголовнішим) людської діяльності загалом, у межах якої взаємодіють індивіди із соціальними, психологічними, когнітивними, духовними особливостями, а також мовні засоби, конситуативні та інші чинники [2, с. 186].

В Україні відсутні спеціальні наукові праці, присвячені ролі позаурочної роботи з англійської мови у педагогічній системі іншомовної освіти. Окремі її аспекти у контексті розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти розглядали вітчизняні науковці Е. Арванітопуло, О. Бігич, С. Ніколаєва [10], Т. Полонська [12], В. Редько [11–13], учителі англійської мови, які популяризують педагогічний досвід у методичних виданнях.

Мовна особистість – людина яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення й сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності [2, с. 331].

Поняття «індивідуальний стиль спілкування» передбачає мовну особистість. Мовознавець І. Сусов зауважує на тому, що саме особистість володіє мовленнєвою ситуацією; вона може піднятися над обставинами спілкування, спрямовувати в необхідному напрямі розвиток дискурсу.

Дослідження проблеми мовної особистості, спроба типології є актуальною, але впродовж багатьох років учасників спілкування розглядали як ідеальні сутності. Насправді людина в комунікацію входить як особистість з усіма властивими їй рисами.

Лінгвісти та психологи наголошують, що неповторний стиль спілкування притаманний передусім мовним особистостям [Там само, с. 188].

Не існує вичерпної типології мовних особистостей. Ю. Караулов подає структуру мовних особистостей, організовану на 3-х рівнях: вербально-семантичний рівень (передбачає нормальне володіння природною мовою; це «власне» мовна компетенція); когнітивний рівень (охоплює інтелектуальну схему особистостей, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання свідомості, процесі пізнання людини); прагматичний рівень (охоплює мету, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності; цей рівень забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний перехід від оцінювання її мовленнєвої діяльності до осмислення мовленнєвої діяльності) [Там само].

Дослідник С. Сухих з огляду на особистісні риси індивідів виокремлює гармонійний, конфліктний, імпульсивний типи особистостей [Там само, с. 189].

Психологи виокремлюють такі типи особистостей, враховуючи стилі спілкування: гнучкий, ригідний, перехідний [Там само]. Вони наголошують на важливості оптимального стилю спілкування (передбачає відсутність авторитарності, емоцій, товариський тон розмови, мовне заохочення тощо).

Поняття мовної особистості і сам термін були введені в лінгвістику в 30-х роках В. Виноградовим. Проблемі формування мовної особистості приділяється значна увага в сучасних дослідженнях (Г. Богін, М. Вашуленко, В. Карасик, Л. Мацько, М. Пентилук, Л. Скуратівський), в яких визначено, що мовна особистість – це людина, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, людина, здатна представити себе в суспільстві засобами мови. Цілком закономірним і своєчасним є розроблення Концепції мов-

ної освіти в Україні. Основна ідея полягає у формуванні багатомовної особистості, яка досконало володіла б не тільки рідною мовою, а й однією чи кількома іноземними.

Показником мовного розвитку особистості є комунікативність, тобто здатність спілкуватися, зумовлена активним використання засобів мови, вмінням сприймати та відтворювати зміст чужого висловлювання і продукувати власне, тобто вмінням осмислено сприймати й продукувати усні й письмові тексти. Базою мовного розвитку є формування мовленнєвої компетенції здобувачів освіти.

Мовленнєва компетенція охоплює систему мовленнєвих знань і вмінь, потрібних для спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності. Характер мовленнєвої поведінки людини – найважливіший показник її загальної культури і творчих здібностей. Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження і закріплення соціальних відносин і взаємодій. Вона є умовою та продуктом власної культури. Мовна особистість є, власне, особистістю, що характеризується з боку впливу власної мовної культури, якості та соціально-культурної ефективності її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. Мовна особистість має рівневу організацію. Людина в своєму мовному розвитку поступово переходить від низького рівня мовної особистості до вищого.

Вербально-семантична характеристика мовної особистості складається з лексику, яким вона послуговується в процесі природної вербальної комунікації. Водночас ураховується як кількість лексичних одиниць, так і вміння правильно використовувати вербальні засоби відповідно до норм соціальної диференціації, варіативності, функціонально-стилістичної цінності. Рівень володіння цим умінням, а також порушення нормативних правил словотвору, граматики та вимови визначають індивідуальність цієї характеристики.

До структурних одиниць когнітивного рівня відносяться ідеї, концепти, з яких складається власна картина світу кожної мовної особистості. У свідомості індивідуума вони представлені як певна ієрархія соціальних та культурологічних цінностей, що сформувалася за конкретних умов соціального досвіду і діяльності. Це відбувається у використанні улюблених розмовних формул та індивідуальних мовних зворотів, за якими можна впізнати конкретну мовну особистість. Когнітивна характеристика пов'язана з інтелек-

туальною сферою особистості, пізнавальною діяльністю людини, що передбачає розумові процеси.

Одиницями прагматичного рівня є цілі, завдання, мотиви, наміри і настанови, які, на думку Ю. Караулова, проявляються в комунікативно-діяльнісних потребах особистості. Саме вмотивованість мовця слугує найістотнішим чинником, що зумовлює її індивідуальні особливості.

У вербальній характеристиці ми маємо можливість спиратися на слова, моделі їх нормативного вживання, прийняті в певному суспільстві або комунікативній сфері. У когнітивній характеристиці можна виокремити узагальнені поняття, концепти або ідеї, виражені також вербально. А ось для прагматичної характеристики є потреба у перерахуванні комунікативно-діяльнісних потреб особистості, яким немає числа.

З трьох рівнів мовної особистості лише останній характеризує індивіда саме в плані його комунікативних здібностей. Вербально-семантичних характеристик недостатньо для оцінки комунікативних здібностей і можливостей. Відомо, що значне місце в природній комунікації посідають невербальні засоби, що передають загалом 65 % змісту та оцінної інформації.

Когнітивний рівень у такій моделі природно орієнтований більшою мірою на мовні характеристики особистості. Для комунікації, поряд із системою соціальних та культурологічних цінностей, велике значення мають й інші когнітивні чинники, пов'язані з механізмами адекватного сприймання і цілеспрямованої передачі інформації.

Однією з навчально-виховних функцій вчителя іноземної мови є безпосередній вплив на особистість здобувача освіти. Ця функція здійснюється як шляхом стимулювання до навчальної діяльності (оцінка, припис, вплив сім'ї, громадська думка), так і за допомогою впливу на формування мотивації на навчання і самовиховання. Водночас у взаєминах педагогічного працівника та здобувачів освіти важливі такі чинники, як взаємна повага, довіра, висока вимогливість і постійний контроль з боку вчителя.

Формування мовної особистості – це тривалий процес, який потребує об'єднання всіх творчих зусиль та спонукає до переосмислення процесу навчання шляхом синтезу комунікативного підходу з когнітивним. Необхідна спільна праця науковців та вчителів-практиків з метою визначення конкретних шляхів, методів та при-

йомів, які сприятимуть формуванню мовної особистості кожного здобувача освіти у процесі навчання іноземної мови.

У цьому контексті важливого значення набуває педагогічний процес, спрямований на засвоєння здобувачами освіти культурно-мовних цінностей. Культурно-мовні цінності – це система спів-окремлених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організацій думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими особинами [15, с. 169].

Успішна реалізація завдань розвитку культурно-мовних цінностей учнів залежить від компетентнісного, системного, уявного, особистого зорієнтованого підходів до освітнього процесу, від удосконалення змісту навчання англійської мови і т.п.

Позаурочна робота з англійської мови є вагомою складовою всього освітнього процесу початкової школи. Вона розкриває низку додаткових можливостей як для педагогічних працівників, так і для здобувачів освіти. Компетентісно організована і проведена позаурочна робота не лише поглиблює і розширює знання з англійської мови, а й сприяє зацікавленню здобувачів освіти у її вивченні, підвищенні мотивації до ознайомлення з її культурою. Вона систематизує та вдосконалює здобуті знання і навички, розвиває комунікативну компетенцію, допомагає розкрити вміння і таланти здобувачів освіти.

Сьогодні одним із провідних завдань сучасного вчителя іноземної мови є формування в учнів основних компетентностей: соціальної, полікультурної, інформаційної, комунікативної; саморозвитку, продуктивної творчої діяльності. Це робить навчання іноземної мови не лише важливим засобом духовного збагачення кожної дитини, а й формує їх життєву компетентність. Однак, обмежена кількість годин, зумовлена чітко визначеними рамками, фактично унеможлиблює це. Тому в умовах школи особливого значення набуває здійснення позакласної роботи з англійської мови. Саме позаурочна діяльність учителя-фахівця разом зі своїми учнями дає можливість підтримати їх зацікавленість процесом навчання, допомогти сформувати лінгвістичні інтереси, спрямовані на розширення й поглиблення знань, комунікативних умінь і навичок, забезпечити етичне виховання молодших школярів.

Поряд з пізнавальними завданнями в системі позаурочної роботи розв'язуються й виховні завдання, зокрема, виховання куль-

тури спілкування. Позаурочна робота також розвиває такі риси особистості як колективізм, відповідальність за доручену справу, акуратність та наполегливість. Тож правильно організована позакласна робота є одним із засобів ефективного навчання та виховання здобувачів освіти.

Позаурочна робота є так само важливою для реалізації комунікативних цілей оволодіння англійською мовою, як і урок. Більше того, вона має і свої переваги перед уроком, як, наприклад, те, що під час позакласних занять здобувачі освіти стають розкутішими у виконанні завдань, ніж на уроці, можуть ініціювати різноманітні творчі види робіт. Діти поводяться невимушено, емоційно, вдаються до своїх прийомів висловлювання думки. Ще однією перевагою, безперечно, є можливість набагато ширшого впровадження різних форм роботи і застосування повного спектра педагогічних технологій, які часом неможливо випробувати навіть на уроці.

У сучасному суспільстві спостерігається поступовий відхід від традиційної моделі викладання, в якій педагогічний працівник є ретранслятором знань, а здобувач освіти його пасивним реципієнтом. Починаючи з початкової школи, виховні можливості закладу загальної середньої освіти зорієнтовані на розвиток природних обдарувань дитини. Тому використання театральної педагогіки в процесі викладання англійської мови ми розглядаємо як один із найважливіших засобів навчання, що сприяє розвитку природних здібностей здобувачів освіти та підвищенню пізнавального інтересу до вивчення іноземної мови. Своєю чергою, вдосконалення театральних методик в освітньому процесі сучасної школи передбачає знання педагогічним працівником театральної педагогіки та спроможність об'єктивно оцінювати свою роботу. Зміни в навчальному процесі ставлять нові вимоги до діяльності педагогічного працівника, яка орієнтована на здобувача освіти як культуротворчої особистості, і це викликає необхідність по-новому підійти до проблеми викладання іноземної мови в початковій школі.

Підходячи до проблеми використання театральної педагогіки в процесі вивчення іноземної мови, доречно наголосити, що під театральною педагогікою найчастіше розуміють процес становлення особистості за допомогою драматизації, інсценізації та інших засобів містеріального залучення людини до нановостворених соціальних конструктів. Загальновідомо, що драматизація як універсальна методика широко й плідно використовувалася у шкільній практиці

минулих епох, відома як жанр від Середньовіччя до Нового часу. З історії світової педагогічної думки можна згадати давню, канонізовану Я. А. Коменським, традицію театральних постановок, а також сформульовані педагогом «Закони добре організованої школи», в яких окремо виділялись: «Закони про театральні вистави», які доречно використовувати в школах. «Через те, що життя кожної людини побудоване так, що вона повинна підтримувати розмову та діяти <...> (треба, щоб учень) навчився спостерігати різницю в речах, умів реагувати на це, робити пристойні дії, тримати тіло і душу відповідно до обставин, змінювати тембр голосу, тобто грати будь-яку роль відповідним чином». Шкільний театр сприяв розв'язанню низки навчальних проблем: «навчання живої розмовної мови», «навчання виступам перед суспільством в якості ораторів, проповідників» і т.п. Отже, театральна педагогіка розумілась Я. А. Коменським виключно в контексті формування творчої особистості або вміння триматись відповідним чином.

Саме тому доцільно розглянути використання театральної педагогіки як ефективного засобу навчання іноземної мови молодших школярів, що сприяє розвитку їхніх природних здібностей.

Театральний моделюючий підхід у процесі викладання іноземної мови дає змогу зняти побоювання та інші негативні емоції у молодшого школяра, на що вказували Г. Лозанов, С. Роман та інші, та дає змогу активізувати розвивально-творчі можливості молодших школярів у процесі набуття ними соціокультурного досвіду. Опановуючи театральні методики, педагог навчається «входити» в ситуацію, з'ясовувати психологічний стан і корегувати свій вплив стосовно зацікавлено-дійової позиції молодших школярів у процесі навчання іноземної мови. Основою створення такого підходу є три складових педагогічного процесу: «педагогічний працівник», «здобувач освіти», «методика», які є взаємозалежними й взаємодоповнюваними. У сучасній ситуації, коли шкільна система не може більш будуватися на авторитарних принципах, педагогові необхідно знаходити в змісті навчального матеріалу, з яким він іде до учня, актуальні теми для того, щоб зробити привабливим та комфортним шкільний педагогічний процес. Придумавши цікавий для дитини сюжет уроку, педагог зможе вдало реалізувати поставлену мету й тактику заняття, враховуючи особливості внутрішнього світу молодшого школяра та його творчий потенціал. Адже тільки розкриття творчих здібностей здобувача освіти дає можливість най-

повніше сформувати особистість дитини, визначивши цим її місце в педагогічному процесі школи та суспільства.

Отже, педагог у своїй практичній діяльності зможе створити належне емоційне тло заняття, що сприятиме створенню особливих стосунків з позиції співпраці та співтворчості для того, щоб школяр справді став самоцінністю шкільного освітнього процесу. Практично це означає, що педагогічний працівник має розвинути у дитини здатність мислити, відчуваючи: «Ми вчимо і вчимося мови головою, серцем, руками і ногами» (драматико-педагогічний метод).

Так, науковці (К. Станіславський, Л. Курбас та інші) вказують, що для цього необхідно враховувати взаємодію естетичної гри й законів мистецтва. Звідси, основним завданням педагога буде залучення театральної та естетичної гри, що є вагомим засобом у процесі навчання англійської мови молодших школярів. Оскільки в молодшому шкільному віці більш розвинений ігровий досвід, уява й естетичне сприйняття дійсності, то театральна гра виникає більш природно, навіть інколи без втручання педагога. Класичним є погляд Й. Гейзінга, що в процесі театральної гри молодші школярі можуть впливати на вибір теми та розвиток сюжету, розподіл ролей й на створення ігрового образу, оскільки, створюючи ігровий образ, дитина не тільки виражає своє ставлення до обраного персонажу, а й зможе реалізувати свої творчі особисті якості. Отже, ми розглядаємо театральну педагогіку як ефективний засіб формування комунікативних навичок іншомовного спілкування в аспекті становлення культуротворчої особистості молодшого школяра. Так, залучення театральної педагогіки в практику початкової школи сприятиме ефективнішому вивченню іноземної мови, що створює підґрунтя для її подальшого використання в духовно-моральному житті суспільства. Сучасне суспільство характеризується налагоджуванням зв'язків між державами, що вимагає більшої активізації знань про культурні реалії інших країн.

Отже, використання театральної педагогіки у процесі викладання англійської мови безпосередньо залежить від здобутих соціокультурних знань, які, своєю чергою, забезпечують входження молодшого школяра в соціокультурне середовище. Водночас, формування соціокультурного досвіду молодшого школяра обумовлене не тільки соціальним середовищем та його впливами, а й стосунками, які склалися в сім'ї, світом розваг, власних національних традицій та звичаїв інших народів. Так, вивчення автентичного ди-

тячого фольклору, віршів, казок, п'єс тощо та перетворення їх на театральне дійство в урочний та позаурочний час сприятимуть не лише вихованню у молодших школярів поваги до людей та традицій іншої культури, а й будуть ефективним засобом у створенні передумов для формування іншомовної компетенції засобами театральної педагогіки.

Найбільш цікавою та пізнавальною для молодших школярів була підготовка до уроку, а власне: тематичний підбір та аналіз казок, перегляд відеозапису казки та прослуховування аудіозаписів пісень, виконання вправ з артикуляції та ритміко-інтонаційне вправляння, створення малюнків, колажів, масок, сценічних костюмів тощо. В процесі занять з використанням елементів театральної педагогіки велика увага приділялась пісенному матеріалу, який широко використовувався в процесі навчання. Існують два основних погляди на значення пісенної практики для молодших школярів. Згідно з першою – розучування пісень носить тематичний характер, згідно з другою – функціональний. Найпоширеніша друга точка зору, тобто уявлення про те, що вивчення певної пісні формує лінгвокраїнознавчий світогляд молодшого школяра у природному для нього середовищі.

Елементи англійського дитячого фольклору для молодших школярів є невичерпним джерелом фонових знань, оскільки узагальнюють досвід багатьох поколінь. Вони надають здобувачеві освіти можливість розуміти англійського однолітка як носія іншої картини світу. Найпопулярнішими персонажами пісень, віршиків, римувань тощо є тварини, подані у кумедних ситуаціях (ведмідь, який висить на дереві, корови, які літають на місяць тощо). Це збуджує фантазію дітей і заохочує їх до імпровізації та драматизації.

Найважливішим такий підхід можна вважати для молодших школярів, яких втомлює одноманітність повторень, беземоційність та несюжетність здобуття знань. Тому завданням педагогічного працівника було перевести навчальний матеріал у драматичне дійство, привабити дітей імпровізацією та інсценізацією в процесі занять. Подібна інсценізація може бути лише невеликим епізодом уроку, але може розвиватись до перевтілення у інший персонаж засобами сценічної дії, пантоміми, декораціями тощо.

Отже, можна зробити висновок про доцільність використання елементів театральної педагогіки в процесі навчання іноземної мови за умови створення атмосфери адекватного творчого пошуку,

освоєння елементів педагогічним працівником режисури уроку, що допомагало подоланню методологічних проблем з навчальним матеріалом, побудови й ведення навчального процесу.

Водночас вчителю доведеться не тільки випробовувати на собі різні емоційні впливи, а й самому створювати їх шляхом збудження творчого самопочуття дітей, утворенню особливої атмосфери в класі.

У цьому контексті його робота буде близька до роботи режисера з акторами в процесі репетицій як використання методу зміни рольових позицій (Я – глядач; Я – дійова особа; Я – Я; Я – інший), що сприяє розвитку гнучкості дитини й педагога, мобільному самовизначенню в новій ситуації.

Ми застосовуємо такі форми позаурочної роботи:

– віртуальні телемости «Школярі України – школярам Великої Британії про пам'ятки Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО»; «Київ-Едінбург – міста-побратими»;

– репортажі з картинної галереї, музею мистецтв;

– презентацій книг англійських авторів для юнацтва;

– діалоги «Етикетні формули спілкування англійців»;

– конкурси промовців англійською мовою;

– захист просвітницьких проєктів «Київ та р. Дніпро», «Лондон і р. Темза», «Нагороди України та Великої Британії»;

– рольові ігри за мотивами міфів та легенд англійців;

– засідання англійської секції клубу юних дипломатів;

– обговорення англійських та українських мультфільмів;

– заочні подорожі Великою Британією та Україною;

– ділові ігри;

– лото «Мовний інвентар громадянина Великої Британії та Північної Ірландії»;

– театральне інсценування творів англійських письменників;

– мовні консиліуми тощо.

Позаурочна робота з англійської мови сприяє реалізації завдань навчання англійської мови як другої іноземної у Київській гімназії східних мов № 1.

Застосування компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів за впровадження сучасних педагогічних технологій відповідно до вікових особливостей здобувача освіти є важливою умовою опанування англійської мови, шляхом усвідомлення власних успіхів і досягнень здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Басіна А. *Методика викладання іноземної мови в початковій школи*. Київ : Шкільний світ, 2007. 128 с.
2. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики* : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 344 с.
3. Борг Дж. *Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування*. Пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків : Вид-во «Ранок»; Фабула, 2019. 304 с.
4. Валігура О., Давиденко Л. *200 усних тем з англійської мови*. Тернопіль : Вид-во «Підручники і посібники», 2018. 304 с.
5. Гаврилова В. Ю. *Новорічні традиції світу: ілюстрована енциклопедія*. Харків : «Веста», 2011. 112 с.
6. *Етикет. Для дітей середнього шкільного віку* / [авт.-упор. В. М. Скляренко, М. О. Панкова]. Харків : Фоліо, 2013. 317 с.
7. Клімов А. А. *Всесвітня спадщина людства. Ілюстрована енциклопедія для дітей*. Харків : Вид-во «Ранок», 2008. 128 с.
8. *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах* : підруч. / [Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова, С. І. Потапенко, Г. С. Чекель та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 328 с.
9. *Навчальні програми. Іноземні мови та методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу* / [укл. М. Н. Шопулько]. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 256 с.
10. Ніколаєва С. Ю. *Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці)* : навч. посіб. / [С. Ю. Ніколаєва]. Київ : Ленвіт, 2008. 285 с.
11. Редько В. *Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика* : монографія. Київ : Генеза, 2012. 224 с.
12. Редько В. Г., Полонська Т. К. та ін. *Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів основної та старшої школи: проблеми і перспективи. Іноземні мови в навчальних закладах*. 2011. № 5. С. 100–106.
13. Редько В. Г. *Фактори впливу на функціонування сучасної системи навчання іноземних мов у загальноосвітньому навчальному закладі. Педагогіка і психологія*. 2001. № 1-2. С. 68–73.
14. Роман С. В. *Методика навчання англійської мови*. Київ : Ленвіт, 2005. 208 с.
15. Савченко М. П. *Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук. Г. О. Васьківської]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
16. Soroka Yu. *100 Key Events in Ukrainian History*. Kyiv : Folio, 2019. 205 p.
17. *1000 лучших мест Земли, которые нужно увидеть за свою жизнь*. Москва : Эксмо, 2012. 496 с.
18. Хомич Л. О., Султанова Л. Ю., Шахрай Т. О. *Полікультурна освіта в контексті загально-культурного розвитку особистості педагога* : монографія. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 212 с.
19. Федоров В. *Розмовний етикет. Говоримо англійською ввічливо*. Київ : Арії, 2018. 144 с.

Хмелькова Джамілія Валліулівна,
вчитель мови гінді
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

РОЗВИТОК КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МОВИ ГІНДІ

У статті автор порушує проблему змістового складу іншомовної культурологічної компетентності на уроках мови гінді у процесі використання телекомунікаційних технологій.

Ключові слова: мова гінді; культурологічна компетентність; телекомунікаційні технології; здобувачі освіти; Київська гімназія східних мов № 1.

З 1992 року у Київській гімназії-інтернаті східних мов № 1 (нині Київська гімназія східних мов №1) запроваджено навчання мови гінді учнів 1–11 класів за авторськими навчальними програмами, посібниками, підручниками. Заклад освіти – колективний член товариства дружби «Україна – Індія» з 1993 року. Вчителі мови гінді К. Довбня, О. Борділовська, Є. Реутов, М. Дуднік, Д. Хмелькова на різних етапах навчання мови гінді стали першопроходцями в організації іншомовної освіти в Україні засобами мови гінді.

У системі закладів вищої освіти мови гінді навчаються студенти Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету, в окремі роки – Київського університету «Східний світ», Київського міжнародного університету.

Окремі аспекти історії Індії, індійської культури досліджують науковці Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, члени асоціації індологів України, Центру мови гінді та індійської літератури КНУ імені Тараса Шевченка (Ю. Ботвінкін, О. Борділовська, М. Боярин, Д. Бурба, С. Грицай, М. Дудник, Ю. Завгородній, С. Капранов, Д. Наливайко, С. І. Наливайко, С. С. Наливайко, О. Лукаш та інші).

У методиці навчання мови гінді вчителі використовують дослідження засад іншомовної освіти вітчизняних науковців – К. Довб-

ні, Я. Кодлюк, С. Ніколаєвої, О. Палій, Л. Панової, О. Пасічник, О. Пасічника, В. Плахотника, В. Редька, Г. Чекаль та інших.

Іноземна мова – це безмежна галузь, яка розкриває перед людиною скарбницю іншомовної культури, нові стилі життя, дає змогу зрозуміти іншу ментальність.

Предметом навчання мови гінді є не лише власне мова, але й культура народу-носія мови, етнонаціональних цінностей індусів, а також певні мовні, лінгвокраїнознавчі та країнознавчі знання.

Мова гінді належить до індоевропейської мовної сім'ї індоарійської групи підгрупи гіндустані. Це державна мова в Республіці Індія, нею розмовляють на всій території Індії [1; 2]. Мова гінді користується складовим письмом, в основу якого покладено санскритську абетку деванагарі – пізню форму давнього письма брахмі, упорядковану за артикуляційним принципом [8, с. 28].

У середні віки на півночі Індії склалося особливе просторіччя, так званий кхарі болі, або гіндустані. Це просторіччя не було жодним із місцевих діалектів і вживалося лише для міжрегіонального спілкування, тобто обслуговувало торговельно-ремісничі та військово-адміністративні сфери життя Народно-розмовна основа кхарі болі сприяла об'єднанню в Індії людей різних релігій, адептів різних сакральних мов: санскриту, палі, класичної арабської, перської. Поступово говірка гіндустані вийшла на рівень функціонального обслуговування різних соціальних сфер життя і стала мовою міжнаціонального спілкування. На початку XX століття гіндустані вже відігравала провідну роль серед усіх мов північної Індії. Тому, коли постало питання визначення єдиної державної мови, була обрана саме гіндустані.

Незважаючи на бурхливий розвиток літературних форм гіндустані, в Індії так і не склалося єдиних літературних норм. Через історичні обставини сформувалося дві найвиразніші літературні форми розмовної мови гіндустані – гінді та урду (державна мова Пакистану). Перша наслідує традиції санскриту та палі, друга – арабської та перської мов [Там само].

Мова гінді відрізняється великою етимологічною різноманітністю свого словникового складу. Головним джерелом лексики високого стилю та термінології є санскрит. Розмовний варіант мови гінді має багато арабсько-перських та англійських запозичень [10].

Існують дві головні діалектні групи мови гінді, які мають структурні відмінності – західну (кхарі болі, харіяні, брадж, канауджі і

бунделі) та східну (авадгі, багхелі та чхаттісгархі). У ширшому розумінні поняттям «гінді» охоплено також групи споріднених територіальних діалектів та мов: біхарі (бгоджпурі, майтхілі, магадхі), раджастані (марварі, меварі, малві та ін.) і пахарі (кумаоні, гархвалі, гімачалі та ін.) [Там само].

Серед близькоспоріднених мов гінді посідає центральне місце як за географічним, так і за типологічним принципом. У цілому мова гінді – аналітична. Вона має менше флективних форм, ніж у мовах, що розповсюджені у західній частині; однак й аглютинація не досягла тут такого розвитку, як у східній частині країни (наприклад, у бенгальській мові).

Через довготривалу колонізацію країни Британською імперією, створення законодавчої бази в Індії здійснювалося англійською мовою. Велика кількість представників індійської інтелігенції здобувала освіту в Англії. Тому внаслідок соціально-економічних змін і культурної взаємодії англійська мова залишилась другою офіційною мовою Індії, а в мову гінді постійно активно проникає багато англійської лексики.

Основні лінгвістичні особливості навчання мови гінді. Мова гінді, хоча й належить до індоєвропейської мовної сім'ї, значно відрізняється від сучасних європейських та слов'янських мов.

Навчаючись мови гінді, учні опановують особливості складової системи письма деванагарі, що потребує більшої уваги й часу. Традиційно за вимогами програми навчання мови гінді в гімназії на опанування основами письма відводяться перші три роки навчання.

Важливе місце при навчанні письма і розвитку навичок запису на слух належить навичкам розрізнення довгих і коротких голосних, придихових і церебральних приголосних.

Система приголосних і голосних звуків мови гінді багатша й більш диференційована, ніж в українському мовленні, отже навчання вимови потребує постійних зусиль, адже всі ці звуки служать для смислорозрізнення слів. Постійного тренування та відпрацювання потребує вимова слів з довгими і короткими голосними, назалізованими голосними, церебральними приголосними, а також із придиховими дзвінками, не властивими ні слов'янським, ані європейським мовам.

Знання місця наголосу і дотримання вимови довгих і коротких потребує спеціального навчання акцентно-ритмічній будові слова [Там само, с. 36–37].

Висока швидкість усного мовлення потребує ретельної роботи з розвитком навичок аудіювання, сприйняття і розуміння.

Активно вживаний лексичний фонд мови гінді відбиває вплив як історично далеких процесів, так і динаміку сучасного стану. Це ускладнює вивчення та використання лексичного запасу. Широка синонімія та полісемія є важливою особливістю лексичної будови мови гінді. Знання полісемії слів татсама (нового і старого значень) є необхідним при перекладі, а це потребує обов'язкового знання походження слів. Слід звертати увагу також на те, що професійна лексика містить здебільшого санскритські словотвірні форманти, що викликає труднощі як при читанні, так і при запам'ятовуванні.

Учитель має пам'ятати, що в мові гінді дуже навантажена система лексико-граматичних класів, яка має складну взаємодію із синтаксисом. Значення слова та його вживання не завжди можна з'ясувати за його лексико-граматичною формою, тому що гінді не є чітко визначеною флексивною мовою. У мові гінді інколи одне й те саме слово без будь-яких змін його форми може вживатися як різні частини мови. Неспроможність визначити деякі частини мови ускладнює розуміння речення та його переклад.

Важливо постійно звертати увагу на те, що множина іменників прямої форми як чоловічого, так і жіночого родів утворюється залежно від типу закінчень декількома різними шляхами, що потребує опрацювання і повторення.

Складною для учнів можна вважати систему вживання дієслів. Особливої уваги потребує робота над їх ототожненням з лексико-граматичною формою, переклад інтенсивних дієслів, уживання складених форм, розрізнення часів тощо. Утворені від іменників складні відіменні дієслова вимагають окремої уваги, їх особливість полягає в тому, що іменна частина у складі відіменного дієслова не передає формальні якості іменника: дієслівна частина присудка у реченні, яка виражена службовим дієсловом, узгоджується не з нею, а з підметом. Такі складені іменні дієслова перекладаються українською мовою як одне дієслово, що також ускладнює розуміння і переклад на початковому етапі вивчення мови.

Для побудови речення мовою гінді дуже важливо знати особливості вираження предикативності. Присудок може узгоджуватися з підметом або з прямим додатком. Отже, предикація, тобто відношення між підметом і присудком, не обов'язково виражається через узгодження лише головних членів речення. У випадках, коли

присудок може узгоджуватися з додатком, граматичне сполучення присудка та підмета не є конструктивною основою речення.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок: мова гінді як східна мова має свої особливості, які суттєво відрізняють її від слов'янських та європейських мов. Системні відмінності мови гінді потребують особливої побудови курсу, а тому навчальна програма і обсяг навчання цієї східної мови у гімназії має складатися з урахуванням цих особливостей.

Розуміння культури індійського народу, мова якого вивчається, підвищує зацікавленість у здобутті іншомовної освіти.

У спілкуванні між людьми велику роль має взаємоповага, доброзичливість та толерантність. Отже, дуже важливу роль у вивченні іноземної мови займає набуття культурологічної компетентності (компоненти: когнітивний, діяльнісний, мотиваційний, особистісно-оцінювальний, емпатичний) [14, с. 159].

Демонструючи свою обізнаність в історії, культурі та традиціях співрозмовника, проявляючи свою толерантність щодо можливих відмінностей світогляду, ми демонструємо і свою повагу, що звісно має свій позитивний вплив на стосунки між окремими людьми та країнами взагалі. Дослідник Ю. Пассов виокремлює три групи здібностей для навчання мови: здібність до пізнавальної діяльності, здібність до емоційно-оцінної діяльності, здібність виконувати продуктивні та репродуктивні мовленнєві дії [14, с. 58].

Навчання іншомовного спілкування може здійснюватися лише за умови певного рівня сформованості культурологічної компетентності, що є продуктом діалогу культур [Там само, с. 56].

У сучасній шкільній іншомовній освіті компонентний склад культурологічної компетентності як стандартний модуль ще остаточно не оформився, оскільки продовжує бути предметом наукових суперечок і дискусій.

На думку В. Сафонова, концепція культурологічної компетентності, передбачає залучення людини до загальнокультурного світу цінностей, де вона зможе реалізувати себе в майбутній професійній діяльності: з вузької сфери навчальних ситуацій вона виходить на широкий простір культури [Там само, с. 57].

На уроках мови гінді учні мають можливість використовувати Інтернет-ресурси та телекомунікаційні технології. Можливості використання Інтернет-контенту надзвичайно великі. Глобальна мережа Інтернет створює умови для учнів та вчителів отримувати

будь-яку інформацію: країнознавчий матеріал; новини з життя молоді й країни; відомих людей Індії; доступ до статей, газет, журналів, книг, аудіо- та відеоматеріалів різного характеру.

Користуючись телекомунікаційними пристроями (такими як супутникове телебачення), учні мають змогу відчути та побачити на власні очі реалії країни мову якої вони вивчають.

Використання супутникового телебачення надає можливість ознайомлюватися з культурою Індії в реальному часі. На уроках учні мови гінді переглядають новини, коротенькі серіали, культурологічні програми (щодо свят, традицій та історії, культури народів Індії) тощо.

Формування та розвиток культурологічних знань у здобувачів освіти у процесі використання інформаційно-телекомунікаційних технологій на уроках мови гінді, сприяє вихованню в них:

- культури успішного спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі [5];
- формуванню ціннісних орієнтацій; позитивного ставлення до мови гінді, культури індійського народу і т.ін. [4; 10; 15];
- таких рис характеру, як доброзичливість, толерантність, формування позитивної Я-концепції та саморозвитку [15].

Ми виходимо з того, що навчання мови гінді – педагогічна система формування таких особистостей, які сприймають себе не лише у ролі представників однієї певної культури, а й у ролі громадян світу, що усвідомлюють свою значущість і відповідальність у глобальних загальнолюдських процесах, що відбуваються в Україні та світі.

За умов розширення контактів та інтеграції до світового співтовариства фонові знання та уявлення про історичні, соціокультурні, політичні, економічні та соціальні тенденції набувають особливого значення.

Кожний соціум володіє специфічною, характерною тільки для нього картиною світу, що відповідає його фізичним, духовним, соціокультурним, технологічним проблемам. Знайомство з культурою країни відбувається шляхом порівняння та оцінювання набутих знань та понять з щойно отриманими знаннями та поняттями про країну. Формуючи та розширюючи свої культурологічні знання, учні на уроках мови гінді на засадах культурного діалогу (міжкультурне спілкування) та діалогу культур (пізнання іншої культури через свою, свою – через іншу) формуємо знання, уміння та

навички іншомовної освіти. Через мову ми вивчаємо навколишній світ в усіх його проявах.

У процесі формування та розвитку культурологічних знань на уроках мови гінді використовуються такі інформаційно-телекомунікаційні технології як:

- Інтернет-ресурси, компакт-диски, флешки, супутникове телебачення, використання на уроці мультимедійних можливостей комп'ютера та телебачення, що слугують наочним посібником.

У початковій школі учні вивчають казки та міфи народів Індії, мовний фольклор, проілюстровані та озвученні носіями мови гінді, дитячі пісні, мультфільми, короткі розповіді про культурологічні особливості Індії.

Ця діяльність спрямована не лише на розвиток навичок аудіювання, та поліпшення вимови слів гінді, а й на формування в учнів бази культурологічних знань, розуміння схожості та відмінностей своєї країни та країни мови якої вивчається. Учні вчать аналізувати себе та навколишній світ. Вже на базі початкової школи учні мають змогу проаналізувати:

- ставлення молодшого до старшого, дітей до батьків, учнів до вчителя;
- роль старшого брата в сім'ї та роль старшої сестри;
- ставлення індійського народу до тваринного світу, явищ природи та навіть деякі релігійно-філософські моменти.

У 5–11 класах ми використовуємо: художні, документальні, історичні фільми, культурологічні програми, серіали, випуски новин, художні та наукові тексти.

Художні та документальні індійські фільми та серіали найчастіше демонструють звички та традиції народу. Вивчаючи такі фільми, здобувачі освіти дізнаються про культуру спілкування між поколіннями та різними представниками соціуму, у такий спосіб набуваючи навички спілкування, характерні для культури носія мови. Учні також мають змогу вивчати міміку та жестикуляцію мовців, ставлення індійців до власної культури та їхнє ставлення до життя загалом.

Історичні фільми, новини та події в Індії формують розуміння етнонаціональних особливостей та цінностей індійського народу [15]. Наприклад, при вивченні теми «Сучасна Індія» учні старших класів мають можливість добирати мовний, мовленнєвий, ілюстративний та інформаційний матеріал, використовуючи набуті навич-

ки та вміння під час мовної практики у ході перегляду телепрограми «Індія в сьогодні».

Під час уроку, ознайомившись з темою та метою, відповідаючи на запитання вчителя, учні налаштовуються на відповідну лексику, стиль, вчать аналізувати інформацію в телепрограмі. Використовуючи знання, отримані зі статей в газетах, новин, які пропонує Інтернет-контент, здобувачі освіти аргументують свої відповіді. Окрім цього, вони складали список тих слів, які могли б зустрітись у повідомленні – для полегшення розуміння почутого та зменшення можливого мовного бар'єру, що може виникати через швидкість вимови, незвичного індивідуального акценту мовця тощо. Після перегляду програми учні аналізують почуте та побачене, роблять свої висновки, діляться враженнями. Звісно, за цього виду діяльності виникають певні утруднення, адже такі телекомунікаційні засоби як супутникове телебачення ще не набули широкого використання під час викладання іноземних мов. Треба враховувати час, коли транслюють такі програми, відповідно організовувати навчальний процес, визначати види діяльності та створювати відповідні схеми уроків. Така діяльність краще відтворює атмосферу реальної взаємодії з іншомовними культурами, сприяє практичному використанню здобутих знань.

Вивчаючи теми «Родинні відносини», або «Традиції Індії», «Обряди», «Соціальні взаємодії», використовуємо художні фільми та серіали, які цікаво описують ставлення індійців до своїх сімейних, релігійних та соціальних обов'язків. Стиль спілкування в різноманітних ситуаціях, манера подання інформації, використання тих чи інших мовних засобів для вираження ступеню близькості стосунків чи поваги між людьми слугують для нас чудовим прикладом для обрання коректнішої форми спілкування в тій чи іншій ситуації. Зазвичай, подібні фільми насичені цікавими висловлюваннями, що їх учні можуть використовувати у складанні творів, діалогів, у такий спосіб розвиваючи свої навички, наближені до природного стилю для індійського слухача.

Можливості Інтернету та використання супутникового телебачення надає учням відчуття реального існування невідомої країни та кращого розуміння її життя. Як зазначав А. Чехов: «Скільки знаєш ти мов, стільки разів ти людина». Навчаючись мови гінді, учні стають представниками кількох культур, набувають іншомовної комунікативної, культурологічної компетентностей, що є важливим засобом міжкультурної комунікації.

Список використаної літератури

1. Aao Hindi Sikhen. Let's learn Hindi. *Bharat Singh Keisuke Kato*. Dellhi i: Goyal Publisher Distributors Pvt.Ltd, 2010. Vol 1. 197 p.
2. AaoHindiSikhen. Let'slearnHindi. *BharatSinghKeisukeKato*. Dellhi : Goyal Publisher Distributors Pvt. Ltd, 2010. Vol 1. 253 p.
3. Гаврилова В. Ю. *Новорічні традиції: Ілюстрована енциклопедія*. Харків : Веста, 2011. С.104–107.
4. Газиева И. А. *Прогулки по Индии. Сборникучебныхтекстов по страноведению*. Москва : Восток-Запад, 2004. 192 с.
5. Газиева И. А. *Читаем и говорим на хинди (сборник учебных текстов для развития навыков устной и письменной речи)*. Москва : АСТ; Восток-Запад, 2006. 348 с.
6. Гхож С. *Легенды и предания древней Индии*. Пер. с англ. Т. Е. Лобовской. Москва : ЗАО Центрополиграф, 2009. 157 с.
7. Жоль К. К. *Индуизм в истории Индии : учебн. пособие*. Москва : АСТ; Восток-Запад, 2006. 351 с.
8. *Концепція навчання східних мов у Київській гімназії східних мов № 1*. Київ : Енергія плюс, 2007. С. 28–37.
9. Клімов А. А. *Всесвітня спадщина людства. Ілюстрована енциклопедія для дітей*. Харків : Вид-во «Ранок», 2008. 128 с.
10. Левицький Ю.-М. *Мови світу : енциклопедичний довідник*. Львів : Вид-во отців Василян «Місіонер», 1998. С. 77–79.
11. *Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів : навч.-метод. посіб.* / В. Г. Редько, Т. К. Полонська, Н. П. Бакай [та ін.] ; за наук. ред. В. Г. Редька. Київ : Педагогічна думка, 2013. 260 с.
12. *Міфи Давньої Індії* / [упоряд., пер. з гінді, післямова С. Наливайка]. Київ : Веселка, 1992. 199 с.
13. *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник* / [Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін.]. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 328 с.
14. Редько В. *Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика: монографія*. Київ : Генеза, 2012. 224 с.
15. *Самые знаменитые народы мира: Иллюстрированная энциклопедия*. Москва : Белый город, 2010. С. 34–35.
16. *1000 лучших мест Земли, которые нужно увидеть за свою жизнь*. Москва : ЭКСМО, 2012. С. 192–203.
17. *Міфи і легенди Індії* / М. О. Хаткіна. Донецьк : ТОВ ВКФ «Бао». 2006. 96 с.

Хоменюк Анастасія Миколаївна,
магістерка II курсу
Сакарського державного університету,
Туреччина;
Хомич Вікторія Іванівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Відокремленого підрозділу
«Ніжинський агротехнічний інститут»
Національного
університету біоресурсів
і природокористування України,
м. Ніжин

ГЮЛЬТЕН ДАЙОГЛУ – КОРИФЕЙ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сучасний освітянський простір усе частіше акцентує увагу на питанні духовного та морального виховання дітей, зокрема на формуванні національної свідомості та аксіологічних принципів, усебічному розширенні світогляду, прихиленні до соціальної та культурної активності, формуванні морально-естетичної самостійності та стійкості.

Зреалізувати зазначені принципи допомагає дитяча література, що творчо та всебічно ввібрала в себе педагогічні методи, форми та засоби виховного процесу.

Ключові слова: *дитяча література Туреччини; Гюльтен Дайоглу.*

Неоціненний матеріал, у яких розтлумачується поняття «дитяча література», її класифікації, жанрово-тематичних аспектів, представили відомі дослідники-тюркологи О. Акбаш, О. Маштакова, Т. Меліклі, А. Огузкан, Ч. Озтюрк, Д. Охтакін огли Мамедов, Х. Топач, А. С. Чилгин та інші. Також порушені питання активно розроблялися східнослов'янськими літературознавцями Е. Агачева, Л. Алькаева, І. Арзамасцева, Д. Білецький, В. Жирмунський, С. Карайченцева, В. Кизилова, О. Папуша, К. Привалова, С. Терпелюк та інші.

Слід згадати таких всесвітньо відомих прозаїків, що працювали у сфері дитячої літератури, як К. Тугчу, С. Учуг, А. В. Нуреддин, Н. Гараматарал, Н. Тезяліна, Т. Алангуна, А. Дж. Гюнея, Дж. Заріфогли, Дж. Учугуна, Ф. Н. Чамлибелі, Г. Альпоге, У. Гюндюз, М. Ізгу, В. Чолак, У. Орал, Х. А. Озтюрк, І. Уярогли, М. Зенгін, Б. Ак та інші.

Однією із корифеїв сучасної дитячої літератури поправу можна вважати Гюльтен Даїоглу, тому було поставлено за мету проаналізувати її творчий доробок заради просвіти українського реципієнта, оскільки проблеми її творів мають дотичність із нашим суспільством.

Народилася Гюльтен Даїоглу 1935 року в провінції Кютахья району Емет. Вона вважається однією з найуспішніших письменниць Туреччини за останнє століття. Працює переважно в жанрах роману та оповідання. Є випускницею Стамбульської старшої школи – Бешікташ Ататюрк Анадолю Лісесі, колишня назва якої Ататюрк Лісесі. Зокрема, деякий період Гюльтен Даїоглу вивчала юриспруденцію в Стамбульському університеті, але, як сама зазначала, її серце прагнуло бути викладачем початкових класів. Саме з цієї причини авторка згодом покинула навчання в університеті. Пані Гюльтен склала всі екзамени на відмінно й стала викладачем у молодшій школі. Там Гюльтен Даїоглу мала змогу не лише реалізувати свою давню мрію, а також розвинути потрібні навички, наприклад, стала гарним спостерігачем, що дало змогу краще розуміти психологію малечі. Знаючи, що кожна дитина є унікальною й має індивідуальний характер, письменниця високо цінувала довіру між учнями та вчителем і надавала вагомість тому, щоб збудувати дружні стосунки. Окрім відданості професії викладача, Даїоглу надрукувала ряд наукових статей у журналах та газетах, тематика яких стосувалася питань літератури та освіти дітей сучасного світу. Усе життя вона активно працює на освітянській ниві, значну увагу приділяє розвитку освітньо-наукової системи й намагається розв'язати різнопланові проблеми, пов'язані з дитячою літературою.

Зі слів Гюльтен Даїоглу для того, щоб дитина отримала якісну та всебічну освіту, щоб розвивалася як фізично, так і морально, то для її навчання потрібно обирати ретельно книги. Також зазначила, що література для дітей має два крила, тобто дві повчальні сторони, які необхідні для отримання повної освіти. Перша – це наука, що допомагає зрозуміти всі явища через їхнє раціональне пояснен-

ня, а друга – життєві навички, які ми можемо отримати через ознайомлення з досвідом попередніх поколінь, від окремих людей тощо. Тому й сама письменниця у творчості дотримується обраного напрямку. Пані Гюльтен написала більше 30 наукових робіт, у яких досліджувала питання щодо головних аспектів навчально-виховного процесу. Є постійним та активним учасником як місцевих, так і міжнародних конференцій. Проте після 15 років учительювання, вирішила звільнитися і вже з 1976 року цілеспрямовано почала працювати у сфері літератури. Так, письменниця написала безліч романів та оповідань, що можуть задовольнити будь-які потреби юного читача, адже спрямовані на різні вікові категорії. Її твори було перекладено більш як 49 мовами світу, а сама Гюльтен Даїоглу далеко відома за межами Туреччини. Зокрема, 1984 року роман «Якщо б світом керували діти», який був перекладений німецькою мовою, потрапив до списку 300 найкращих світових книг, що несуть надію та просвіту молоді. Зустрічаються у творчому доробку також автобіографічні книги, у яких описуються члени сім'ї письменниці чи ситуації з життя, наприклад, її закордонні подорожі. У романі «Безслідно зникнути» авторка вказує, що разом з родиною відвідала 107 країн.

Хист Даїоглу до написання творів було помічено ще в 3 класі молодшої школи, коли вчитель звернув увагу не лише на її грамотність, а й на глибокий зміст роботи. У віці 15 років (1950) вона надрукувала невеличке оповідання в місцевій газеті міста Афьон. Із того часу до сьогодні, а саме з 1963–2019 рр. було надруковано 101 книгу, що належать перу Гюльтен Даїоглу. Це переважно романи та оповідання, призначені дітям віком від 6 років до підліткового періоду.

Можемо спостерігати, що тематика робіт різноманітна, але всі мають дидактичні мотиви: пояснюють дитині як влаштований світ, яка різниця між добром та злом, моральні аспекти тощо. Письменниця є матір'ю двох синів та бабусею для трьох онуків. Тому й зосереджується у творах на стосунках дитини з сім'єю. Перша дитяча книга має назву «Син садівника».

Цікавим також є те, що Гюльтен Даїоглу написала більше ніж 20 розповідей, радіо- та телевізійних п'єс. Випустила цікаві серійні номери для дітей у різних газетах та журналах, зокрема й у газеті «Джумхуріет», а також випустила 20 серійних номерів з оповіданнями для дітей 6–9 років під назвою «Едже та Юдже». Гюльтен Да-

їоглу не одноразово брала участь у телевізійних програмах, радіо-передачах тощо. На думку письменниці, митець не повинен стримувати себе в досягненні поставлених цілей, оскільки пропагування своїх думок забирає багато сил та часу, тому потрібно використовувати всі можливості (тільки моральні!) у досягненні мети.

Нині 80-річна письменниця живе в Стамбулі разом з родиною, де й продовжує активну літературну діяльність. Щоправда авторка неодноразово зізнавалася в тому, що проблеми, пов'язані з віком, усе частіше даються в знаки, тому стає складніше працювати у сфері літературознавства, але, на щастя, є багато помічників, які щиро та віддано їй допомагають.

Творчість Гюльтен Даїоглу переважно представлена такими жанрами, як роман та оповідання. Коли на зустрічі з письменницею, яка відбулася в університеті Хітіт 2014 року, де презентувався роман «Безслідно зникнути» присутні запитали: «Чому саме ці жанри були обрані для роботи?» Нащо Гюльтен дала лаконічну відповідь, що тільки роман та оповідання можуть розкрити повноту думки й передати справжнє емоційне навантаження твору.

За життя твори пані Гюльтен мали різні критичні оцінки. Та переважна більшість високо оцінена різними організаціями та творчими об'єднаннями. У газеті «Джумхурієт» було проведено конкурс, який передбачав, щоб молоді таланти надсилали свої роботи, а незалежна громадська думка мала обрати переможця. Оповідання Гюльтен Даїоглу під назвою «Нащадок» посіло друге місце й було високо оцінене критиками.

Серед інших нагород, які отримала пані Гюльтен:

1964–1965 рр. – нагорода імені Юнуса Наді;

1974–1975 рр. – нагорода «Надія молоді»;

1987 р. – нагорода турецького Фонду захисту та створення сім'ї;

1983 р. – нагорода Міністерства культури та туризму Туреччини за досягнення у сфері дитячої літератури;

1990 р. – нагорода «Золота книга року».

До того ж у період між 1997–2007 рр. Гюльтен Даїоглу три рази поспіль була визнана найбільш відомим автором серед аудиторії дітей та підлітків, що загалом принесло їй літературну нагороду Міністерства освіти Туреччини та Співки бібліотекарів Туреччини. 2006 року письменниця стала ініціатором заснування освітнього

Фонду допомоги дітям та підліткам. Так, авторка часто відвідує різні конференції, представляючи Фонд, який спрямовує свою діяльність на морально-етичний розвиток молодого покоління.

Творчий доробок Гюльтен Даїоглу складається з: «Човен, що літає» (1965), «Людина, що їздить на червоному велосипеді» (1965), «Нашадок» (1970), «Фадіш» Fadiş (1971), «Було 4 брати» (1971), «Горобці Суни» (1974), «Люди, які застрягли у минулому» (1975), «Я засумував за Батьківщиною» (1977), «Коли я виросту» (1979), «Якщо б світом керували діти» (1981), «Розумні блохи» (1982), «День веселощів» (1983), «Замиська екскурсія» (1983), «Птах Азат» (1984), «Божевільний» (1984), «Чайчення на піщаному березі» (1984), «Теплий хліб» (1984), «Повітряний змій» (1984), «Безсмертна краса» (1985), «Люди, що повертаються в минуле» (1986), «Подорож у світ мистецтва» (1987), «Діти періоду Просвітлення» (1987), «Веселий маляр» (1988), «Засмучений» (1989), «Таємниці Карпат» (1989), «Лелека в небі» (1989), «Подорож до геть іншої країни – Америки» (1990), «Подорож до країни легенд – Китаю» (1990), «Подорож до країни кенгуру – Австралії» (1991), «Історії життя тварин I-II» (1991), «Птах, що повертається з Туни» (1992), «Зелена черешня» (1992), «Подорож до країни, що захоплює природною красою – Кенії» (1993), «Очі орла Мідас» (2008), «Таємниця Мо» (2008), «Кохання білого голуба та зеленої гліцинії» (2010), «Восьмий відтінок кольору» (2011), «Таємниця Мо 2» (2011), «Таємниця Мо 3» (2012) «Безслідно зникнути» (2014).

Твори Гюльтен Даїоглу відомі далеко за межами Туреччини й користуються шаленою популярністю. Проте саме наукових досліджень творчості пані Гюльтен досить мало, що й спричинює інтерес та нагальну потребу для детального вивчення її робіт.

Читаючи дидактичну дитячу літературу, зокрема й високохудожні твори Гюльтен Даїоглу, переконуємося, що вони є дієвими засобами у вихованні молодого покоління, оскільки нині духовна освіта є занадто низькою. Переконані, що теми її творів і є пріоритетами шкільного виховання та навчання. Також письменниця пропонує перелік основних напрямів виховного процесу, що допомагають дитині соціалізуватися: ознайомлення з реальним світом, патріотичні (національні) мотиви, самовизначеність на життєвому шляху, надання необхідних наукових та життєвих знань, розширення світогляду, свобода думки та формування повноцінної особистості.

Отже, дитяча література – це особливий вид літератури, який відповідає специфіці дитячої психології. До особливостей таких творів слід зарахувати відповідні критерії: тема відповідає віковим межам; невеликий за розміром твір; яскраві ілюстрації, невибаглива діалогічна мова; пригодницький сюжет; обов'язково щаслива або відкрита розв'язка.

Однією з найуспішніших письменниць сучасної дитячої літератури виділяємо постать Гюльтен Даїоглу. Вона не тільки пише казки, а працює з жанром роману та повісті. Теми, ідеї, які піднімаються в її творах є актуальними не лише для турецького, а й для українського суспільства. Тому в перспективі передбачається детальне дослідження ідейно-тематичних та мовно-виражальних засобів, що використовуються в роботах пані Гюльтен.

Список використаних джерел

1. Aydın C. *İyilik Demeti*. İzmir : Gonca yayınları, 2007. 86 s.
2. Kaplan O. *Yarım elma*. İstanbul : Muştu yayınları, 2012. 52 s.
3. Алькаева Л., Бабаев А. *Турецкая литература: краткий очерк*. Москва : Гл. ред. восточной литературы, 1967. 190 с.
4. Джаміль Охтакиногли Мамедов. Турецька дитяча література республіканського періоду. *Вісник Житомирського державного університету*. Азербайджан, 2012. Вип. 67. 9 с. (Серія «Філологічні науки»).
5. Öztürk Ç. *Çocuk edebiyatı*. Anadolu üniversitesi, 2010. 25 s.
6. Topaç H. *Dünyada Çocuk Edebiyatının Tarihçesi*. İstanbul, 2008. 17 s.
URL: <http://www.egitimkutuphanesi.com/dunyada-cocuk-edebiyatinin-tarihcesi-cocuk-edebiyati-ninniler-ve-anlatilan-masallarla-baslar/>
7. Жирмунский В. М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур. *Сравнительное литературоведение. Восток и Запад*. Ленинград, 1979. 495 с.

Цільмак Світлана Олексіївна,
*заступник директора з навчально-виховної
роботи (іноземні мови),
старший учитель англійської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ*

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ ЯК ЗАСОБУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ON SCREEN B2)

Автор на прикладі використання навчально-методичного комплексу On screen B2 в освітньому процесі визначає переваги його застосування у контексті розвитку навичок міжкультурної комунікації учнів 10–11 класів на уроках англійської мови

Ключові слова: підручник англійської мови; лінгвістичний аспект; міжкультурна комунікація; міжкультурна компетенція; учні.

На етапі реформування системи загальної середньої освіти, запровадження нових освітніх технологій, утілення нових підходів до оволодіння іноземною мовою важливого значення набуває шкільний підручник, безпосередньо пов'язаний з актуальними цілями сучасної освіти. Історичний досвід свідчить, що чим динамічніше змінюється педагогічне осмислення проблем навчання, тим радикальніші зміни відбуваються і в змісті, і в структурі шкільного підручника. Соціальний запит на творчо мислячу, активну особистість має бути відображено в сучасній шкільній навчальній книжці, яка може володіти значними мотиваційними можливостями, що здатні пробуджувати інтерес і бажання учнів вивчати іноземну мову. Ураховуючи потреби держави до сучасного випускника середньої школи, шкільний підручник з іноземної мови має бути ефективним засобом розвитку пізнавальної активності учнів, а процес навчання іноземної мови – успішним. Освітній зміст підручника покликаний забезпечувати пріоритетний розвиток індивідуальних здібностей та позитивного особистісного потенціалу школярів у процесі оволодіння ними знаннями, нормами і цінностями, а також розвитку міжкультурного спілкування.

Комунікація, діалог – особливий вид діяльності людини. Учасники комунікації – носії культури, а сама комунікація – її прояв. Отже, лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації віддзеркалює суспільні реалії, звичаї [10, с. 20].

Міжкультурна комунікація – це складне, комплексне явище, яке включає різноманітні напрямки і форми спілкування між окремими індивідами, групами, державами, які належать до різних культур.

Процес міжкультурної комунікації є специфічною формою діяльності, яка передбачає знання іноземних мов, матеріальної і духовної культури іншого народу, релігії, цінностей, моральних установок, світоглядних уявлень і т.д., в сукупності визначають модель поведінки партнерів по комунікації. Тільки поєднання цих двох видів знання – *мови і культури* – забезпечує ефективне та плідне спілкування, служить *основою* ефективної міжкультурної комунікації [11, с. 165]

Предметом міжкультурної комунікації є контакти, які відбуваються на різних рівнях, в різній аудиторії, в двосторонньому, багатосторонньому, глобальному аспектах. *Метою* міжкультурної комунікації має бути створення умов для розвитку конструктивного діалогу, рівноцінного стосовно представників інших культур [Там само, с. 15]

Завданням міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях.

Саме дотримання цієї умови дає змогу повною мірою актуалізувати розвивальні можливості навчання за допомогою підручника.

Способи полегшення діалогу різних культур неодноразово обговорювалися в різних наукових працях, присвячених міжкультурній комунікації здебільшого як проблемі перекладу.

Міжкультурній комунікації приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці С. Тер-Минасова, А. Садохін, В. Зінченко, В. Зусман, З. Кірнозе, які розробили підручники на засадах системного підходу до вивчення міжкультурної комунікації.

Зарубіжні дослідники (Г. Крумм, Ф. Гіннекамп, А. Вірлахер) та українські (П. Донець, Т. Комарницька) зазначають, що на етапі навчання іноземної мови, шляхом використання мовних комуніка-

тивних шаблонів, можна підвищити ефективність спілкування представників різних культур у майбутньому.

Науковці В. Редько та О. Пасічник [8] виокремлюють поняття «діалог культур», яке ними розглядається не в прямому значенні: здійснювати діалогічне спілкування з використанням відповідного соціокультурно спрямованого мовного та інформаційного матеріалу, а розуміється цей термін фігурально, значно ширше. Це передбачає таку організацію процесу навчання іншомовного спілкування, в якому на рівноправних позиціях співіснують всі види комунікативної діяльності, зміст яких містить інформацію про життєдіяльність країни, мова якої вивчається, і власної країни, громадянами якої є учні.

У зв'язку з цим автори підручників повинні передбачати можливість використання у змісті своїх доробків не тільки відповідну тематичну інформацію (через тексти для читання, діалоги, окремі вправи і завдання, ілюстрації тощо), але й дидактично доцільно засоби її активізації у різних, характерних реальним умовам спілкування, формах комунікативної взаємодії.

Зазначена технологія навчання має забезпечувати учням можливість не лише отримувати тематичну інформацію від своїх співрозмовників відповідно до власних комунікативних потреб, але й надавати їм аналогічні відомості про особливості життя у своїй країні.

Таке спрямування навчання умотивовує іншомовну комунікативну діяльність учнів, поступово адаптує їх до умов реального спілкування, що може здійснюватися в різних формах і з різною кількістю співрозмовників, у різноманітних соціально-комунікативних ситуаціях [8].

Питанням створення сучасних підручників іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені-методисти, як В. Редько, В. Плахотник, С. Мартинова, Н. Скляренко, Л. Смелякова, Л. Біркун, П. Бех, учителі-практики О. Карп'юк, А. Несвіт, І. Горець, І. Щупак та інші.

Структура будь-якого підручника з іноземної мови певною мірою залежить від методичної концепції авторів. Традиційно підручники організовані за тематичним або ситуативно-тематичним принципом у розділи, які є відносно закінченими відрізками змісту навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності: говоріння, сприйняття мови на слух, читання та письма.

Серед основних вимог, що висуваються до структури та змісту підручника, виділяються такі: а) підручник має забезпечувати послідовність подачі мовного та мовленнєвого матеріалу; б) зміст підручника має бути комунікативно спрямованим та містити аутентичні матеріали, які сприяють розширенню соціокультурної компетенції здобувачів освіти; в) у структурі параграфа повинен бути спеціальний розділ – домашнє завдання; г) кожен розділ має закінчуватись питаннями для самоперевірки та самоконтролю.

З позицій сьогодення, коли підручник розглядається як ефективний засіб навчання міжкультурній комунікації, слід зазначити, що кращими і такими, що користуються найбільшим попитом, визнано підручники, побудовані на принципах «полілогу культур» з урахуванням культурологічного підходу до навчання іноземних мов.

Такі підручники побудовані в площині культуровідповідності навчального матеріалу інтересам того, хто навчається іноземної мови, і містять відомості про історію, культуру, життєві цінності, вірування та манеру комунікативної поведінки народу, мова якого вивчається. Вони увібрали в себе все краще і корисне, що пропонується підручниками Oxford University Press & Cambridge University Press, Longman Macmillan Publishers, а саме: короткі інформативні тексти країнознавчого характеру, діалоги для роботи в парах і групах, вправи на розпізнавання граматичних явищ та розвиток ініціативного мовлення.

Серія підручників з англійської мови «On Screen» – шестирівневий НМК (від A1 до B2+) від досвідчених авторів підручників з англійської, як іноземної, Вірджинії Еванс та Джені Дулі [15].

Зазначена серія підручників поєднує активний підхід до вивчення мови та різноманітні, близькі до життя, теми і створена для учнів старшої школи, орієнтована на розв'язання завдань, які визначені Концепцією навчання другої іноземної мови, та покликана сформувати комунікативні вміння і розвинути навички, обумовлені чинною програмою з англійської як другої іноземної мови для закладів освіти з поглибленим вивченням іноземних мов.

Підручник «On Screen» має на меті формування в учнів комунікативної компетенції у процесі навчання англійської мови як другої іноземної на основі комунікативних умінь, а також на основі загальнонавчальних умінь і навичок як на міжмовному, так і міжпредметному рівнях.

Визначена мета окреслила ті підходи до навчання, на засадах яких побудований підручник «On Screen»:

- комунікативний підхід, який є одним з провідних у системі навчання іноземних мов і передбачає формування в учнів умінь використовувати іноземну як засіб спілкування у різноманітних сферах життя;

- особистісно орієнтований підхід, який передбачає створення умов, за яких освітній процес стає для учнів особистісно значущим, допомагає учневі усвідомити себе, спонукає його до прояву активності, реалізації внутрішніх сил;

- діяльнісно орієнтований підхід, прийнятий Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, під яким мається на увазі виконання дій одним або більшою кількістю індивідів, котрі у стратегічній послідовності застосовують свої власні компетенції з метою досягнення певного результату;

- культурологічний підхід, який сприяє вихованню учнів у дусі розуміння та поваги до культури інших народів і країн.

Зазначені підходи до навчання англійської мови забезпечують ефективне формування комунікативної компетенції, що визначено навчальною програмою з іноземних мов як практична мета навчання другої іноземної учнів основної школи. Підручник «On Screen» побудований з урахуванням вікових особливостей і інтересів учнів. Використовуючи його як головний засіб навчання, забезпечуємо реалізацію всіх цілей навчання іноземних мов, передусім – формування комунікативної компетенції учнів, що дає змогу вчителю проводити взаємопов'язане навчання всіх видів мовленнєвої діяльності, використовувати різні режими роботи на уроці (індивідуальні, фронтальні, парні, групові).

Підручник складається з певної кількості розділів, тематика яких відповідає навчальній програмі з англійської мови як другої іноземної, й охоплює певну сферу спілкування (Стиль життя, Екологічні проблеми, Англomовні країни, Подорож і т.ін.). Виходячи з цього, ми інтегруємо теми задля забезпечення процесу навчання і досягнення цілей іншомовної освіти.

Перевагою зазначеного підручника є увідний матеріал який презентує тему: перша сторінка кожного розділу представляє назву теми; далі – розгортка як робочі сторінки, які вводять в тему, тобто, під час виконання різноманітних цікавих завдань з використанням різнокольорових малюнків та фото учень занурюється в тему. Увід-

ні сторінки зацікавлюють учнів темою і виконують функцію перехідних місточків від теми до теми. Кожен розділ складається з певної кількості уроків для подання, відпрацювання, закріплення, узагальнення навчального матеріалу, а також матеріал для оволодіння аудіюванням, говорінням, читанням і письмом. Навчання цих видів мовленнєвої діяльності здійснюють паралельно та взаємопов'язано, здійснюючи диференційований підхід до формування умінь і навичок учнів у процесі оволодіння кожним із них.

Кожен урок англійської мови – завершений компонент, до змісту якого включена діалоги та тексти, побудовані на автентичних зразках мовлення, оптимізована система вправ і завдань для формування навичок і вмінь у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Текстові матеріали є цікавими, інформативними, емоційно забарвленими, відповідають інтересам учнів підліткового віку. Їх зміст сприяє розвитку міжкультурної компетенції. Використання навчальних текстів ознайомлює учнів з різними сферами життя, із супроводом дидактичним та ілюстративним матеріалом. Учні працюють з текстами різних стилів і жанрів: літературні, публіцистичні, електронні листи та ін. [15, с.14, с. 118].

Підручник «On Screen» є яскравим зразком щодо наповненості гуманістичними цінностями та життєвими орієнтирами. Завдання, такі як запропонувати розв'язання поставленої проблеми, мають значну мотивацію учнівської навчальної діяльності. Вони спрямовані на розвиток мовних і мовленнєвих здібностей учнів, заохочують до навчання англійської мови, зокрема використання цікавих завдань, діалогів [15, с. 93]. У підручнику подаються вправи на аналіз, розпізнавання та виділення головного (для прикладу, вправи з For- та Against-аргументами та різноманітні доповіді), групування, систематизацію, що, своєю чергою, мотивує учня до розмови, розвиває оцінні судження, вміння диференціювати [15, с. 78]. У вправах, де учні повинні прокоментувати, висловити своє ставлення до того чи іншого факту, автори вводять мовні кліше, що значною мірою полегшує організацію процесу говоріння, а також письма (особливо при підготовці до письмової частини ЗНО)

Зміст підручника «On Screen» сприяє формуванню в учнів міжкультурної компетенції. Характерною рисою лінгвокраїнознавчого аспекту навчання за зазначеним підручником є порівняння реалій культури, традицій, історії, кола інтересів підлітків та сучасного життя англomовних країн та України. Діалог культур є провідною

практичною спрямованістю текстового матеріалу, який тісно пов'язаний з реаліями нашого щоденного життя (використання завдань щодо форумів, завдання дискусійного характеру, проблемне навчання). Це сприяє взаємопов'язаному комунікативному й соціокультурному розвитку учнів. За результатами досліджень, вікові особливості учнів і їхній навчальний досвід дають змогу здійснювати узагальнення, систематизацію, порівняння мовних і мовленнєвих явищ.

Підручник забезпечує інтегрований підхід до розвитку усіх чотирьох мовних навичок, поєднання теорії та практики, накопичення лексичного матеріалу, розмаїття завдань на читання, слухання і говоріння, зрозумілі пояснення граматики та активну практику. Містить вправи, що заохочують до критичного мислення та дослідження матеріалу он-лайн, секції завдань, які містять зразки і розвивають навички з письма, реалістичні завдання для роботи в парах та в групі, секцію тренування вимови, секцію тренування практичних навичок, які готують учнів до вживання мови у реальному житті, секцію присвячену соціокультурній компетенції, секцію на повторення у кожному модулі, граматичний довідник та словник у кінці підручника. Тренує навички, які сприяють самостійному навчанню. Відповідає концепції CLIL (Content and Language Integrated Learning) [15, с. 133].

Серія підручників «On Screen» для учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів відповідає вимогам базової та загальної середньої освіти. Його зміст відповідає навчальній програмі з іноземних мов. Педагогічна практика свідчить, що використання «On Screen» забезпечує ефективне оволодіння англійською мовою як засобом міжкультурної комунікації, є інструментом спілкування. Підручник задовольняє основні потреби учнів: комунікативні, пізнавальні, емоційні. Водночас навчання англійської мови учнів основної школи виконує мотиваційну функцію. За компетентнісного підходу побудови освітнього процесу учитель досягає цілей іншомовної освіти.

Список використаних джерел

1. *Введение в теорию межкультурной коммуникации*. Москва : Высшая школа, 2005. С. 15–135.
2. Гузь О. І. Аналіз підручників для навчання іноземних мов. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/11/statti/gyz.htm

3. *Іноземні мови в навчальних закладах*. Київ : Педагогічна преса, 2002. № 1, 2. 192 с.
4. *Іноземні мови. 5–11 класи: навчальні програми та методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу* / [уклад. М. Н. Шопулько]. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 256 с.
5. *Методичний збірник «Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації»*. Харків, 1996. С. 45–69.
6. *Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах* / [за ред. С. Ю. Ніколаєвої]. Київ : Ленвіт, 1999. 320 с.
7. *Іноземна мова як друга у спеціалізованих школах із поглибленим вивченням іноземних мов та у загальноосвітніх навчальних закладах 10–11 класи*. Київ, 2018.
8. Редько В. Г., Пасічник О. С. Засоби реалізації діалогу культур у змісті шкільних підручників з іноземних мов. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/zasoby-realizatsiji-dialohu-kultur-u-zmisti-shkilnyh-pidruchnykiv-z-inozemnyh-mov/>
9. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми*. Полтава, 2008. С. 8–15.
10. *Сучасні технології навчання іншомовного спілкування* / [С. Ю. Ніколаєва, Г. А. Гринюк, Т. І. Олійник та ін.]. Київ : Ленвіт, 1997. 96 с.
11. Тер-Минасова С. Г. *Межкультурная коммуникация и изучение иностранных языков. Язык и межкультурная коммуникация*. Москва : Слово, 2000. С. 20–38.
12. Трошина Н. Н. Лингвистический аспект межкультурной коммуникации. *Лингвистические исследования в конце XX века* : сб. обзоров. Москва, 2000. С. 165–172.
13. Byram M., Fleming M. *Language Learning in Intercultural Perspective: Approach Through Drama and Ethnography*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. P. 7–22.
14. *Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of Reference* / Council of Europe Education Committee. 1998. Strasbourg. 224 p.
15. Virginia Evans, Jenny Dooley. *On Screen B2*. Express Publishing, 2014. 160 p.

Чернухін Євген Костянтинович,
кандидат філологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу
навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

НА МАРГІНЕСІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ: УРУМИ НАДАЗОВ'Я

Мова й культура урумів українського Надазов'я потребують захисту, згасаючи за впливу різнобічних чинників, зокрема через відсутність в урумів суб'єктності як корінного народу України. Пропонуються заходи для виправлення стану загрожених мов, розглядаються джерела для відтворення лексичного складу діалектів урумської мови, створення дидактичних матеріалів тощо.

Ключові слова: уруми Надазов'я; загрожені мови; діалекти; дидактичні матеріали; відродження мови.

Сучасне гуманістичне сприйняття мов і культур різних народів та етнічних груп передбачає різнобічне сприяння їхньому розвитку заради подальшого взаємозбагачення та водночас укріплення майбутнього багатомовного та багатокультурного світового простору. Цій меті мають бути підпорядковані як державна політика щодо народів України, так і освітні програми країни, яка дедалі інтегрується до Європейського Союзу та впроваджує кращі європейські та світові стандарти суспільного життя. Проте окремі ділянки громадсько-політичного й культурного простору, зокрема освіти, залишаються й досі в невизначеному стані через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. До таких за давніх питань належить право на реалізацію освіти рідною мовою і розвиток національної культури низки тюркомовних народів України, які є корінними в тому сенсі, що вони утворилися на її території і не мають іншої батьківщини поза її межами. До таких народів, як відомо, належать кримські татари, кримчаки, караїми, гагаузи та уруми Надазов'я [10].

Уруми сформувалися на Кримському півострові за доби пізнього Середньовіччя під впливом тюркомовного середовища і були переселені в 1778–1779 рр. до надазовських степів разом з усіма

кримськими християнами (румеями, вірменам, грузинами, волохами тощо). Наша мета – відстежити головні причини занепаду урумської культури й згасання мови, визначити шляхи подолання кризи, що охопила в останні десятиліття громаду. Спробуємо окреслити коло першоджерел для укладання тезауруса урумських діалектів з метою формування спільної літературної мови та використання її в системі шкільної освіти, на факультативах з вивчення мови для дітей та дорослих.

Після переселення 1778–1779 рр. з Криму до надазовських степів уруми заснували місто Маріуполь і дев'ять сіл: Мангуш, Старий Крим, Керменчик, Камара, Богатир, Улакли, Бешеве, Ласпа, Карань. Ще 10 сіл заснували румеї: Урзуф, Ялта, Чердакли, Малий Янісоль, Константинополь, Стила, Каракуба, Чермалик і Сартана. Два села були змішані – румейсько-урумський Великий Янісоль, і грузино-волоська Гнатівка [5]. Аналогічні урумам групи тюркомовних християн у XIV–XVII ст. утворювалися майже в усіх регіонах Османської імперії, але їхня подальша доля була різна. В історіографії кримські уруми зазвичай розглядаються як отуречені греки, що зберегли свою релігію і грецьку самосвідомість ціною втрати мови, на відміну від кримських румеїв, які зберегли грецькі говірки [6].

У Криму за доби турецького панування й Кримського ханату уруми вигідно відрізнялися від румеїв знанням «державної мови», але після переселення до Надазов'я їхній статус підупав і відтоді уруми потерпають від зневаги щодо їхньої традиційної культури й мови з боку інших народів. Обидві групи – румеї та уруми, завжди жили доволі ізольовано одна від одної, не заважаючи, але й не надто торкаючись одна до одної. За часів Російської імперії уруми вважалися за татаро- або туркомовних греків. Спроби нав'язати всім пересельцям новогрецьку мову балканських греків (в обох її варіантах: «димотикі» і «катаревуса») не мали успіху в Надазов'ї. Обидві гілки нащадків кримських «греків» ревно зберігали свої діалекти і в другій половині XIX ст. навіть створили власну художню літературу. Через брак і недоліки тодішньої «грецької» освіти традиційна грецька абетка була згодом забута, і представники обох груп почали писати кирилицею.

Радянська влада, проголосивши політику коренізації, надала значного поштовху розвитку національних почуттів як урумів, так і румеїв, створюючи всілякі передумови для утвердження рідних культур і мов [13; 14]. У період 1927–1936 рр. в Маріуполі бу-

ли підготовлені сотні вчителів для загальноосвітніх шкіл з викладанням новогрецької і татарської мов [8, с. 5–124], які були визнані за рідні для румеїв та урумів постановами відповідних керуючих органів. Обидві мови були однаково іноземні й незрозумілі місцевому населенню. Але в межах їх викладання зароджувалася нові румейська та урумська літератури і навіть відбувалися спроби викладання рідних мов [8, с. 435–547]. Цей поступ був перерваний зміною національної політики уряду СРСР і репресіями 1937–1938 рр.

У післявоєнні часи уруми довго перебували в тіні своїх румейських сусідів, котрі жваво взялися до відродження рідних діалектів. Лише поодинокі ентузіасти й дослідники писали про урумів та їхні традиції, хоча мовознавці завжди визнавали їх за носіїв окремої тюркської мови. І це не зважаючи на те, що за всіх часів уруми складали не менше половини грецької людності Надазов'я. Значний поступ у дослідженні урумської мови і літератури відбувся завдяки працям О. Гаркавця [3; 4]. Пізніше, у 2000-х роках мовознавчі дослідження в урумських селах проводили науковці Санкт-Петербурзького університету [1; 2; 5].

На сьогодні уруми складають не менше половини так званих «надазовських», або «маріупольських греків», яких в Україні, за різними оцінками, не менше 100 тис. осіб, з яких більшість продовжує жити в селах, заснованих в 1779–1780 рр., або пізніших висілках. Не зважаючи на певні успіхи мовознавців питання реалізації права на освіту рідною мовою й розвиток національної культури урумів не розглядаються вже багато десятиліть поспіль через низку причин, як об'єктивних, незалежних від урумської громади, так і суб'єктивних, за які вона несе певну відповідальність [9]. До об'єктивних причин належить, насамперед, невизначеність статусу урумської громади в межах так званої «грецької громади Надазов'я». Тут уже давно гору взяли румейські, а останнім часом новогрецькі тренди, які засадово не визнають за урумами права на якусь мовну або культурну окремішність. Відтак, тюркомовним урумам пропонують вивчати як рідну новогрецьку мову, котра є мовою народу, спорідненого з їхніми сусідами-румелями, але ніяк не тотожного їм ані за мовою, ані за культурою. Як наслідок маємо відсутність суб'єктності у відносинах з державною владою, яка нібито й не знає про існування урумів та їхні потреби.

За суб'єктивну причину можна вважати нечисленність ентузіастів-урумів, активістів, які б спонукали решту громади до рішучих

дій на підтримку відповідних владних рішень у галузі освіти і культури. Ця пасивність у захисті своїх прав була притаманна урумам не завжди. Злам культурної парадигми відбувся у другій половині XIX ст., коли до міста Маріуполя прибули представники інших народів і уруми поступово стали меншістю. Саме тоді їхня тюркомовність почала сприйматися як атавізм і тавруватися як «зрада» християнських і національних (тобто «грецьких») цінностей,

Наприкінці 1980-х років серед греків України, незалежно від їхнього походження, перемогла ідея інтеграції до культурно-мовного простору Грецької Республіки. Відтоді й донині в Україні реалізують освітні програми з вивчення новогрецької мови. Відповідно низка вищих навчальних закладів готує фахівців з новогрецької мови й літератури. Значну допомогу в організації і проведенні цих освітніх і культурних програм завжди надавала Грецька Республіка. Отже, в Україні не існує іншої опції у вивченні грецької мови (за винятком давньогрецької за фахом «класична філологія»). Як наслідок у 58 загальноосвітніх навчальних закладах у Донецькій, Київській, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Харківській, Сумській та Львівській областях, викладають новогрецьку мову, її вивчають понад 3500 учнів: близько 2500 – як другу іноземну мову, решта - факультативно. Отже, у школах України, в тому числі в урумських селах Надазов'я, діти мають можливість вивчати лише новогрецьку мову як іноземну. Однак іноземна мова не може замінити вивчення рідної мови. На щастя, українські освітні програми ніколи офіційно не проголошувала новогрецьку мову рідною для всіх українських греків – це вивчення іноземної мови. Тим не менше, в деяких суспільно-політичних колах часом лунає, що українським грекам надається можливість вчити рідну мову. При цьому за «греків» вважають усіх без винятку осіб, які себе ідентифікують як «греки», не дивлячись на значні мовні й культурні розбіжності між ними, навіть такі, що роблять неможливими їхнє взаєморозуміння на мовному рівні.

Між тим, урумська мова, якою й досі спілкуються в надазовських селах, визнана міжнародною спільнотою як така, що їй загрожує знищення. Відповідальність за це не можна покладати винятково на пасивність урумської громади. Рівною або навіть і більшою мірою відповідальною є Українська держава, яка бере на себе певні міжнародні зобов'язання, принаймні в межах імплементації Європейської Хартії регіональних мов або мови меншин. Для терміно-

вого виправлення стану урумської мови потрібна низка окреслених заходів, для яких складаються певні передумови. Завдяки працям українських мовознавців маємо доступ до автентичних урумських літературних та фольклорних дискурсів XVIII–XIX ст. [3; 4; 7]. Опрацювання цих матеріалів надає можливість створити тезаурус слів діалектів урумської мови як головного джерела для її лексичного розвитку, а також підготувати основу для напрацювання нормативних словників і посібників для опанування різними стилями мови. Збереглися богослужбові, зокрема євангельські, тексти у значних обсягах. Частина таких текстів походить з караманлійських друкованих видань, поширених серед кримських греків як у Криму, так і після переселення до Надазов'я [8]. Такі тексти показують природний рух урумських діалектів у бік загальноприйнятої тюркської книжної мови, яка могла б об'єднувати всіх тодішніх тюркомовних християн у межах спільного культурного простору на теренах Османської імперії. Подібні караманлійські книжки мали й ще донедавна зберігали також гагаузи та уруми Кавказу. Окрім текстів високого стилю збереглися взірці народної творчості: пісні казки, притчі, загадки тощо [4]. Це також цінні джерела для розвитку мови. Друга половина минулого XX ст. породила низку знаних урумських поетів і письменників – Валерій Кіор, Віктор Борота, Кирикія Хавана. Важливим чинником у пожвавленні освітніх процесів, прикладом для нас, є видання першого підручника урумської мови, складеного, на жаль, поза межами України [6]. Підручник є першою спробою інтегрувати урумські діалекти й презентувати загальноурумську граматику в нейтральний щодо них спосіб.

Перелічені джерела й напрацювання мають стати предметом розгляду як фахівців-мовознавців, так і осіб, відповідальних за втілення освітніх програм, що мають на меті забезпечення права людини на розвиток рідної мови й культури. Адже ми й досі не маємо нормативних словників урумських діалектів, не існує навіть регулярних інформативних, літературних або освітніх дискурсів урумською мовою. Спільнота залишається у невизначеності щодо нормативної абетки, оскільки в давнину писали грецькою, а пізніше кирилицею, тоді як сучасні тюркські мови в більшості послуговуються латиницею.

Для вирішення нагальних завдань, пов'язаних зі станом загрожуваних мов, зокрема урумської, необхідно подбати про:

1. Надання згасаючим мовам або діалектам особливого статусу серед інших мов народів України.
2. Створення в межах державних інституцій відділу згасаючих мов на теренах України, який мав би розробити для кожної мови окремо програму її відродження.
3. Заснування консультативних мовних центрів у місцях проживання носіїв мов і діалектів, яким загрожує знищення.
4. Підготовку в вищих навчальних закладах України, а також за кордоном, фахівців з мов (і літератур), яким загрожує знищення.
5. Розв'язання питання розбіжностей між різними діалектами загрожених мов, створення абеток, а також вирішення технічних питань друку текстів, комп'ютерного складання тощо.
6. Створення в місцях компактного проживання носіїв згасаючих мов або діалектів дослідних груп з навчання мові (діалекту) для дітей та дорослих.
7. Написання історичної граматики для згасаючих мов.
8. Укладання словників нормативної лексики на основі літературних творів або інших джерел з урахуванням рукописної спадщини попередніх віків.
9. Створення підручників і посібників різного рівня, дидактичних матеріалів для вивчення мов, яким загрожує знищення.
10. Сприяння виданню пам'яток писемності мовами або діалектами, які вже зникли або згасають, з сучасними перекладами і науковим коментарем.
11. Сприяння виданням візріців сучасної літературної творчості, публіцистичних творів, фольклору мовами або діалектами, яким загрожує знищення.

Ці завдання можуть бути вирішені лише у співпраці державних органів влади з місцевими громадами, національними товариствами греків України та науковцями академічних та освітніх закладів.

Список використаних джерел

1. Баранова В. В. Тюркоязычные греки (урумы) Приазовья: язык и этническая (само)идентификация. *Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах Приазовья*. По материалам экспедиций 2001–2004 годов / [отв. ред. М. Л. Кисилиер]. Санкт-Петербург : АЛЕТЕЙЯ, 2009. С. 79–97.
2. Баранова В. В. *Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья*. Москва : ГУ-ВШЭ, 2010. 287, [1] с.

3. Гаркавець О.М. Уруми Надазов'я *Східний світ*. 1993. № 2. С. 48–65.
4. Гаркавець О.М. *Уруми Надазов'я. Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки*. Алма-Ата : Український культурний центр, 1999. 624 с.
5. Калоеров С. А. О переселении греков в Приазовье и основании греческих населенных пунктов. *Материалы по истории и культуре греков Украины* / [сост. С. А. Калоеров, Г. Н. Чердакли]. Донецк, 1998. Вып. 1. С. 5–53.
6. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах Приазовья. *По материалам экспедиций 2001–2004 годов* / [отв. ред. М. Л. Кисилер]. Санкт-Петербург : АЛТЕЙА, 2009. 444 с.
7. Смолина М. *Урумский язык. Урум дили (приазовский вариант)* : учеб. пособие для начинающих с аудиоприложением. Киев : БЛАНК-ПРЕСС, 2008. 168 с.
8. Узбек Е. А., Пирго М. Д., Мазур П. И. *Среди непонятых стремлений и неоцененных утрат*. В 2-х т. Харьков : Майдан, 2019. Т. 1. 542 с.
9. Чернухін Є. *Архів протоієрея Трифілія Карацоглу : першоджерела з історії греків Криму та Надазов'я XVIII ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2016. 320 с.
10. Чернухін Є. Караманлійські пам'ятки в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2012. Вип. 15. С. 3–28.
11. Чернухін Є. К. «Мовне питання» греків українського Надазов'я: об'єктивні, суб'єктивні та інші соціокультурні чинники. *Східний світ*. Київ, 2018. № 4. С. 89–115.
12. Яворська Г. Загроженої мови на ураженій мапі. Загроженої мови. *Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні* : зб. наук. праць. Київ, 2016. С. 5–17.
13. Якубова Л. Д. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.). *Український історичний журнал*. Київ, 2004. № 2. С. 121–132.
14. Якубова Л. Д. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.) (Закінчення). *Український історичний журнал*. Київ, 2004. № 4. С. 82–90.

Шелестова Людмила Володимирівна,
*доктор педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ*

ПІДРУЧНИК ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито роль шкільного підручника у розвитку творчих здібностей учнів. З'ясовано роль навчальних текстів та навчальних завдань у реалізації розвивальної функції підручника. Описано вимоги до навчального тексту як засобу розвитку творчих здібностей учнів. Проаналізовано підручник з української літератури для учнів 10 класу (профільний рівень) на предмет реалізації ним розвивальної функції.

Ключові слова: *творчі здібності; старшокласники; профільна освіта; підручник; навчальна книга.*

Ефективність розвитку творчих здібностей особистості залежить від ряду чинників: індивідуальних особливостей дитини, її активності, впливу зовнішнього середовища. Одним із найбільш вагомих зовнішніх чинників впливу на розвиток особистості є освіта, зокрема і профільна. У зв'язку з цим ми намагалися з'ясувати, яким чином профільна освіта впливає на розвиток творчих здібностей старшокласників. Зауважимо, що під творчими здібностями ми розуміємо такі загальні здібності людини, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності у будь-якій сфері [2]. Творчі здібності мають складну структуру. Науковці виділяють такі компоненти творчих здібностей:

- мотиваційно-творча активність;
- інтелектуально-логічні здібності;
- інтелектуально-евристичні здібності;
- самоорганізаційні здібності;
- комунікативні здібності [1].

Інтелектуально-евристичні здібності називають творчими, у вузькому значенні слова, креативними. Саме вияв цих властивостей характеризує діяльність як творчу.

Підручник як основний засіб навчання відіграє особливу роль відіграє особливу роль у розвитку творчих здібностей. Загальновідомо, що провідними структурними елементами підручника є навчальний текст та апарат організації засвоєння змісту: питання й завдання, пам'ятки, інструктивні матеріали, таблиці тощо.

З'ясуємо, якими мають бути ці найбільш вагомні структурні елементи підручника, аби вони могли забезпечити розвиток творчих здібностей учнів.

Існують різні точки зору стосовно того, якими мають бути навчальні тексти у сучасних підручниках. І. Осмоловська [3] стверджує: щоб текст успішно сприймався сучасними дітьми він повинен бути коротким, водночас ємким; давати повний і точний опис явища, предмета, події. (кліпове мислення, труднощі у сприйнятті великих обсягів інформації, зміна психології сприйняття, поява електронних інформаційних ресурсів, проблеми з мотивацією навчання, необхідність посилення дієвості знань і використання їх у вирішенні практичних завдань).

Водночас, М. Холодна та Е. Гельфман застерігають від надмірного спрощення змісту освіти, спроб відмовитися від «зайвих» знань, уникнути «перенавантаження» учнів за рахунок відмови від теоретичних знань на користь практико-орієнтованих. Вони зауважують, головне – не те, скільки знань і які саме знання включені в навчальний процес, а те, як організовані навчальні знання і якою мірою вони є засобом розвитку й виховання учнів [5].

Не будь-які навчальні тексти здатні виконувати розвивальну функцію, а лише спеціально сконструйовані навчальні тексти, які можуть виступати в якості засобу управління творчим розвитком учнів (М. Холодна та Е. Гельфман). Для реалізації цієї мети, тексти повинні відповідати таким вимогам:

- Ураховувати психологічні закономірності процесу утворення понять (залучення різних способів презентації поняття, формування його когнітивної схеми, виділення суттєвих ознак, встановлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків між поняттями).
- Розвивати здатність міркувати, обґрунтовувати, доводити. Для реалізації цієї вимоги у підручнику має бути «проблемно-міркувальний» тип викладу навчального матеріалу, для якого характерні такі особливості: наявність у тексті проблемної ситуації з виділенням тієї суперечності, яка не може бути вирішена на основі раніше отриманих знань; використання проблемних запитань, які

розгортають проблемну ситуацію в різних, часто неочікуваних для учня контекстах і концентрують його увагу на ключовій деталі проблемної ситуації; демонстрація учням зразка міркувань під час вирішення проблеми; наявність особливих зворотів мовлення, які стимулюють процес мислення («Спостерігаючи, не можна не помітити...», «Порівнюючи ці дві точки зору...», «Уявимо собі, що буде, якщо...», «Спробуємо розібратися...», «Обґрунтуйте запропоноване рішення» тощо).

- Орієнтувати на формування інтелектуальних умінь, пов'язаних із саморегуляцією навчально-пізнавальної діяльності (уміння планувати власну діяльність, оцінювати й контролювати свої дії, передбачати результат, який шукається тощо).

- Створювати умови для внутрішньої мотивації навчально-пізнавальної діяльності, а саме: засобами навчального тексту учні залучаються до обговорення необхідності перейти до вивчення нового матеріалу саме в цей момент; які ситуації обумовили появу нового поняття; яких знань не вистачає для вирішення проблемної ситуації тощо.

- Розвивати творчі здібності, ініціюючи процес народження смислів. Текст має містити неочікувані поєднання різних трактувань, передбачати можливість стрибкоподібного переходу до текстів різного типу – від предметного до психологічного, від сюжетного – до доведення і обґрунтування тощо [5].

Нами було проаналізовано навчальні тексти та завдання в одному з підручників для учнів профільної школи – підручника з української літератури для 10 класу (профільний рівень) [4] – на предмет його відповідності вимогам щодо навчальних текстів з метою реалізації ними розвивальної функції.

На основі цього аналізу зроблено висновок про те, що навчальні тексти в ньому в цілому сприятливі для розвитку творчих здібностей старшокласників. У навчальних текстах виділяються суттєві ознаки літературознавчих понять, що вивчаються, залучаються різні способи презентації понять; навчальні тексти орієнтовані на встановлення внутрішньопредметних зв'язків та на встановлення міжпредметних зв'язків між поняттями, що є позитивним для розвитку творчих здібностей старшокласників. Проте у ньому переважає пояснювально-ілюстративний спосіб викладення навчального матеріалу, що не відповідає вимогам до навчального тексту розвивати здатність учня міркувати, обґрунтовувати, доводити. Автори

підручника намагаються створити умови для внутрішньої мотивації навчально-пізнавальної діяльності, якісно використовуючи додаткові засоби передачі інформації, зокрема репродукції картин та інформаційні вставки в основному тексті. Хоч тексти завеликі за обсягом, вони добре структуровані, привабливі візуально, у них наявні різні трактування, що ініціює учнів до процесу народження нових смислів.

Іще одним важливим структурним елементом підручника завдання. Саме вони відіграють основну роль у отриманні учнями досвіду творчої діяльності. Відповідно до існуючої у дидактиці класифікації завдань за характером навчально-пізнавальної діяльності, усі завдання поділяють на три групи: репродуктивні, частково-пошукові та творчі. З огляду на це, усі завдання цього підручника нами було також поділено на три групи (табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл завдань за типами у підручнику
з української літератури
(10 кл., профільний рівень)**

Загальна к-ть	Репродуктивні завдання		Частково-пошукові завдання		Творчі завдання	
	Факт. к-ть	К-ть у %	Факт. к-ть	К-ть у %	Факт. к-ть	К-ть у %
684	260	38	397	58	27	4

Тобто, цей підручник недостатньо реалізує розвивальну функцію на рівні навчально-пізнавальних завдань, оскільки їхня кількість та різноманітність не забезпечують умови для ефективного прояву творчих якостей учнів та їхнього розвитку.

Типовими репродуктивними завданнями є:

- відтворення хронології подій;
- переказ подій та явищ.

Ця група завдань не сприяє розвитку творчих здібностей, вони спрямовані на відтворення учнями знань.

Типові частково-пошукові завдання:

- завдання на розкриття зв'язку творчості письменника (конкретного твору) з епохою, в яку він жив;
- завдання на розкриття взаємозв'язку між особистістю письменника, його життям і творчістю;
- завдання на з'ясування творчої історії художнього твору;

– завдання на аналіз художнього твору (з'ясування ідейно-тематичної основи, особливостей образів, композиційно-сюжетної структури тощо);

– завдання на з'ясування ідейно-художніх особливостей та стилю письменника;

– завдання на визначення значення письменника для його часу та для сучасників.

Тобто, частково-пошукові завдання з літератури передбачають виконання учнями окремих етапів пошуку, прояв ними певної самостійності у засвоєнні знань (з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, аналіз і синтез, з'ясування закономірностей і тенденцій, з'ясування специфіки явища, з'ясування нових фактів, оцінних суджень, тощо).

У процесі виконання завдань цього типу в учнів *розвиваються окремі творчі здібності*: частково – інтелектуально-евристичні (гіпотетичність мислення, здібність переносити знання й уміння в нову ситуацію, незалежність суджень, критичність мислення) та більшою мірою інтелектуально-логічні (здібність аналізувати, порівнювати; здібність виділяти головне, відкидати другорядне; здібність описувати явища, процеси тощо).

Типовими творчими завданнями є такі:

– завдання на створення різножанрових текстів на основі змісту художнього твору (листів, есе, сценарію радіовистави);

– завдання на створення текстів з опорою на зміст літературознавчих матеріалів (доповідь-проект, реферат);

– завдання на створення усного або письмового повідомлення стосовно репродукції картини чи ілюстрацій до художнього тексту.

Як бачимо, творчі завдання передбачають організацію пошукової, творчої діяльності з розв'язання нових проблем (створення творчого продукту: власних суджень, оцінок, творів, описів, моделей тощо). Виконання завдань цього типу сприяє виявленню та розвитку всього компонентного складу творчих здібностей:

- здібності генерувати ідеї, висувати гіпотези;
- здібності фантазувати; асоціативності мислення;
- здібності бачити суперечність;
- здібності переносити знання та вміння у нові ситуації;
- здібності відмовитись від нав'язливої ідеї, подолати інертність мислення;
- незалежності суджень;

- критичності мислення, здібності давати оцінні судження.

Отже, для ефективного виконання підручником своєї розвивальної функції необхідно дотримання ряду вимог. Зокрема, навчальні тексти мають бути відповідної якості, а кількість і якість завдань має бути такою, аби забезпечити учням можливість прояву й розвитку їхніх творчих здібностей.

Актуальними є подальші дослідження щодо ефективності використання інших компонентів підручника з метою розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах профільного навчання.

Список використаних джерел

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988.
2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности, Санкт-Петербург : Питер, 2009.
3. Осмоловская И. М. «Учебники нового поколения: поиск дидактических решений». *Отечественная и зарубежная педагогика*. 2014. № 4. С. 45–53.
4. Слоновьська О. В. Українська література (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018.
5. Холодная М. А., Гельфман Э. Г. Развивающие учебные тексты как средство интеллектуального воспитания учащихся. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2016.

Шиян Ганна Володимирівна,
вчитель англійської мови
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА АНГЛІЙЦІВ У МОДЕЛІ СПІЛКУВАННЯ ГІМНАЗИСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У статті автор наголошує на важливості вивчення учнями етнонаціональних цінностей та комунікативної культури англійців та врахування цих чинників у моделі спілкування гімназистів англійською мовою.

Ключові слова: *етнонаціональні цінності; спілкування; комунікативна культура англійців; компетентнісний підхід; модель спілкування англійською мовою.*

Геополітична діяльність, міжнародні зв'язки нашої держави, вихід її у європейський та світовий простори, нові політичні, соціально-економічні та культурно-освітні реалії вимагають підвищення статусу іноземних мов, зокрема англійської, у нашій країні.

Англійська мова є важливим засобом міжкультурного спілкування. Вона сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дає змогу вільно орієнтуватись і комфортно почуватись у країні, мова якої вивчається.

Англійська мова – це, передусім, мова англійців, а також американців (офіційна мова у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, у США). Англійська мова справді перетворюється на першу мову міжнародного спілкування. Вона є рідною для 400 млн людей у дванадцяти країнах. У наш час нараховується приблизно 1,5 млрд осіб, які розмовляють англійською. Вона стала найважливішою мовою у світовій політиці, науці, торгівлі та культурних взаєминах [3, с. 109–117].

У зв'язку з цим актуальною є позиція, за якої здатність зрозуміти представника іншої культури залежить не тільки від коректного використання мовних одиниць, а й від особливих умінь розуміти

норми його культури, у тому числі мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях спілкування.

Різні аспекти іншомовної освіти в Україні на прикладі англійської мови досліджували А. Басіна, В. Белкіна, В. Буренко, І. Воробйова, Н. Кузнєцова, О. Локшина, С. Ніколаєва, Н. Полонська, В. Плахотник, В. Редько, С. Роман, А. Тарасенко, В. Федоров, Г. Чекаль, О. Ярошенко та інші.

Важливого значення набуває використання в освітньому процесі сучасних європейських стратегічних документів у галузі навчання іноземних мов (Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, Європейські стандарти).

Загальна стратегія навчання іноземних мов визначається потребами сучасного суспільства та рівнем розвитку лінгвістичних, психолого-педагогічних і суміжних наук. Цією стратегією є комунікативний підхід, який зумовлює практичну мету навчання й вивчення іноземних мов, а саме: формування і розвитку міжкультурної комунікативної компетенції.

Концепція навчання іноземних мов наголошує на необхідності формування у здобувачів освіти комунікативної компетенції, розвитку умінь використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур на основі комунікативно зорієнтованого підходу до навчання. Ця мета передбачає досягнення школярами такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування в усній (говоріння, аудіювання) та писемній (читання, письмо) формах у межах визначених комунікативних сфер, тематики ситуативного мовлення та на основі вивченого мовного і мовленнєвого матеріалу. Мова виступає як засіб пізнання картини світу, залучення до цінностей, створених іншими народами. Водночас мова – це ключ до відкриття унікальності і своєрідності, власної самотності.

Пріоритетною є комунікативна мета у навчанні англійської мови, що передбачає таку організацію діяльності, яка спрямована на оволодіння здобувачами освіти навичками спілкування в усній та писемній формах.

Спілкування в науковій літературі розглядається як сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності [2, с. 32].

Спілкування у сучасному інформаційному суспільстві виконує кілька функцій: контактну, інформаційну, спонукальну, координа-

ційну, пізнавальну, емотивну, налагодження стосунків, впливову [Там само, с. 33–34].

Комунікативна грамотність є уособленням комунікативної культури особистості. Це сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, які дають змогу їй ефективно спілкуватися в усній і писемній формах. Знання законів, правил і засобів ефективної усної та писемної комунікації [Там само, с. 346].

Застосовуємо компетентнісний, особистісно орієнтований підходи до навчання спілкуванню англійською мовою учнів, яке пов'язує освіту, культуру, цінності носіїв англійської мови, всі види мовленнєвої діяльності.

У зв'язку з зазначеним актуальність проблеми полягає в необхідності уточнень функцій англійської мови, визначенні нових стратегічних напрямів процесу оволодіння нею, перегляду шляхів і засобів навчання, а також у дослідженні етнонаціональних цінностей та моделей іншомовного спілкування.

Англія славиться своїм консерватизмом, раціональністю і скрупульозним підходом до будь-якої справи. Найвідоміша риса характеру англійців – стриманість. Вона дозволяє делікатно і гнучко підходити до кожного процесу.

Однак схильність до недовомовленості може викликати в іноземного партнера деяку тривогу і відчуття прийдешнього обману. Не варто турбуватися. Англійці не терплять брехні, підступності, зради й самі не стануть вести себе подібним чином. Високо розвинуте в англійців почуття справедливості є запорукою чесної гри. Якщо в нещирості запідозрять іншу сторону – вважайте, що угоди не буде, тому про нюанси краще повідомити англійському партнеру відразу, інакше ви ризикуєте втратити його довіру.

Однак нетерпимість до відкритої брехні змушує «британського лева» для досягнення своїх цілей іноді стати лисицею. Англійцям властива деяка хитрість і вміння вести гру за допомогою інтриг. Союзників і партнерів вони вибирають винятково виходячи з вигод поточного моменту. На відміну від мусульманських націй, схильних до довгострокового партнерства, англійським бізнесменам співпраця цікава рівно до закінчення терміну дії контракту. Далі будьте готові починати переговорний процес майже з нуля.

Велику роль для англійців має прихильність гарним манерам. На відміну від неформального стилю спілкування американців, представники англійських бізнес-кіл дуже педантичні в питаннях

дотримання ділового етикету. Строгий костюм, дорогі годинники та гранична чемність – ось найкраще поєднання, щоб завоювати перші симпатії ділових партнерів Великобританії. Якщо хочете успішно провести переговори, вивчіть кілька книг з етикету, а краще скористайтеся спеціальними курсами.

Англіїці дуже пишаються своїми сімейними традиціями і родоводом. Усе це доповнює здоровий консерватизм. Наявність у партнера сім'ї вітається. Найкращий доказ його успішності – розвиток сімейних традицій в бізнесі. Знання вашого родового древа і вміння цікаво розповісти про пращурів будуть гідно оцінені.

Величезну увагу англіїці приділяють спорту і здоровому способу життя. Знаменита вівсянка і обов'язкова вечірня прогулянка – частина цього культу. Спортивно ця нація відома по всьому світу. Може тому, що в житті природна стриманість не дає виплеснути емоції, у спорті англіїці самі шалені вболівальники. Вважається хорошим тоном починати бесіду з обговорення спорту і погоди. Якщо діловий партнер виявиться підкованим у цих питаннях, це характеризує його тільки позитивно.

Британці неохоче спілкуються на вільні теми. Гарні манери не дозволяють їм цікавитися особистими справами партнера, як це, наприклад, прийнято в Китаї. Зрозуміло, і їх власне життя відбувається за завісою тасмниці. Якщо вони запрошують відвідати фамільне гніздо – це ознака вищої довіри.

У процесі спілкування з представниками англійського бізнесу не варто приділяти дуже велику увагу невербальним знакам. Це може невірно тлумачитися. Так, наприклад, поза зі схрещеними на грудях руками, або сидячи нога на ногу, аж ніяк не є ознакою скритності. З огляду на природну закритість це їх природний стан.

У результаті своєї педантичності англіїці негативно ставляться до фамільярності, усіляких дотиків і поплескування. Пов'язано це з ревною охороною свого особистого простору. Комфортна бесіда має відбуватися на відстані не менше 1,5 м. Рукостискання використовуються лише при офіційній зустрічі, в інших випадках обмежуються кивком голови.

Під час проведення уроків англійської мови, для оволодіння учнями іншомовним матеріалом, велика роль приділяється не лише засвоєнню знань, умінь і навичок, а й ознайомленню гімназистів з культурою та цінностями жителів країни, мова якої вивчається. Спілкування людей у реальному житті відбувається завдяки виник-

ненню потреби в реалізації певного комунікативного наміру, досягнення або недосягнення якого визначає результат мовленнєвого спілкування. У ході спілкування комуніканти виступають як носії певних соціальних стосунків, що виникають в тій чи іншій сфері діяльності і реалізуються в конкретних мовленнєвих ситуаціях.

Ознайомлення з ідентичністю англіїців відбувається під час вивчення таких тем: «Ідентичність та культурно-мовні цінності англіїців», «Англіїська мова – найпоширеніша у світі мова спілкування», «Англіїська мова – потужний засіб міжнародного спілкування», «Свята та традиції», «Учень та його оточення», «Людина і світ», «Англія», «Подорож», «Стиль життя», «Молодіжна культура», «Внутрішній Світ людини в англіїському лінгвоментальному просторі» та інші.

Серед основних форм організації освітнього процесу – уроки формування комунікативних компетентностей, розвитку мовленнєвої комунікації, розвитку культурно-мовних цінностей у контексті етикетних форм успішного спілкування англіїською мовою (англіїсько-українські діалоги ровесників, уроки-дебати, уроки-брифінги, уроки-мовознавчі форми, проблемні уроки, відео уроки, інтегровані уроки тощо), що сприяє забезпеченню якості навчання англіїської мови.

Формування комунікативної компетенції можливе за умови моделювання в освітньому процесі типових ситуацій реального спілкування, які виникають в різних сферах життя і стосуються різних тем. Тобто, предметно-змістовий план іншомовного мовлення учнів під час навчання зумовлюється темою, ситуацією і сферою спілкування, які виступають ще одним компонентом змісту навчання.

Організувати ж процес навчання як модель процесу спілкування означає змоделювати лише основні, принципово важливі, суттєві параметри спілкування, до яких належать:

- особистісний характер комунікативної діяльності суб'єкта спілкування;
- взаємини і взаємодія мовленнєвих партнерів;
- ситуації як форми функціонування спілкування;
- змістова основа процесу спілкування;
- система мовленнєвих засобів, які слід засвоїти для забезпечення комунікативної діяльності в ситуаціях спілкування;
- функціональний характер засвоєння і використання мовленнєвих засобів;

- евристичність (розмаїття зв'язків, що забезпечують динаміку мовлення і гнучкість у використанні мовленнєвих засобів).

Спілкування – процес активний. Ця активність пов'язана з розумовою діяльністю і комунікативною поведінкою. Комунікативна діяльність має ще одну характеристику – вмотивованість. Людина, як правило, спілкується тому, що в неї є для цього внутрішня причина, мотив.

Цілеспрямованість – ще одна з важливих характеристик комунікативної діяльності. Будь-яке висловлювання переслідує якусь мету. Той, хто висловлюється в процесі спілкування, завжди хоче досягти певної мети: переконатися сам або переконати співрозмовника, підтримати його думку або висміяти його тощо.

Процес спілкування має зв'язок з діяльністю, оскільки «обслуговує» всю іншу діяльність людини. Зв'язок з особистістю також очевидний. Спілкування багато в чому зумовлене всіма компонентами особистості. Зрозуміло, різною мірою.

Учні доходять висновку, що особистість завжди індивідуальна, характеризується неповторними поєднанням рис, що виявляються в здібностях, характері, інтелекті, в почуттях, у перебігу психічних процесів, у потребах, ідеалах та інтересах.

Важлива характеристика спілкування – ситуативність. Тому утворення різноманітних ситуацій, пов'язаних з життям та поведінковою культурою англійців, є необхідною складовою кожного уроку – для повноцінного спілкування іноземною мовою.

Процес навчання іноземної мови відбувається адекватно реальному процесу мовленнєвого спілкування, тобто процес навчання є моделлю процесу мовленнєвої комунікації. Утім, процес навчання не може повністю збігатися з процесом комунікації, який має місце в реальному житті, оскільки навчання іноземної мови у закладах загальної середньої освіти відбувається в умовах різномовного оточення. Тому йдеться тільки про максимальне зближення процесів навчання і реального спілкування за такими найважливішими параметрами як комунікативно-вмотивована мовленнєва поведінка педагогічного працівника та здобувачів освіти і предметність процесу спілкування, що забезпечується ретельним відбором комунікативно-мовленнєвих намірів, тем, ситуацій, які віддзеркалюють інтереси та потреби здобувачів освіти. У процесі навчання англійської мови ознайомлення учнів з культурою народу, який користується цією мовою як засобом спілкування, підви-

щує не тільки практичну, а й виховну, освітню та розвивальну роль вивчення іноземної мови, оскільки сприяє розширенню загального світогляду учнів, формуванню у них інтересу до оволодіння мовою, вихованню соціально-активної особистості.

У цій роботі досліджено основні цінності англійців, їхні традиції, культуру, ідентичність; розглянуто стратегічні і методичні засади комунікативно-орієнтованого підходу при навчанні іноземним мовам; проаналізовано особливості методики формування комунікативної компетенції учнів у всіх видах мовленнєвої діяльності, та на всіх ступенях навчання.

Зроблено висновок, що принцип комунікативності є провідним методичним принципом, який сприяє успішному досягненню головної мети навчання іноземної мови у закладах загальної середньої освіти – навчити здобувачів освіти здійснювати іншомовне мовленнєве спілкування в межах засвоєного навчального матеріалу на основі вивчених іншомовних цінностей. Принцип комунікативності передбачає побудову процесу навчання іноземної мови як моделі процесу реальної комунікації. Комунікативні ситуації, що використовуються у навчанні іноземної мови, мають моделювати типові ситуації реального життя у відповідній сфері спілкування. Принцип комунікативності зумовлює переважне використання комунікативних вправ у процесі вправляння.

У роботі досліджено, що модель процесу спілкування формується на основі взаємопов'язаного мовленнєвого, соціокультурного і мовного розвитку учнів відповідно до їхніх вікових особливостей та інтересів на кожному етапі оволодіння іноземною мовою. Неможливим також є розвиток комунікативної компетенції без відповідних соціокультурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації у новому для неї суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики* : підруч. 2-ге вид., доп. Київ : Вид. центр «Академія», 2009. 376 с.
2. Валігура О., Давиденко Л. *200 усних тем з англійської мови*. Тернопіль : Вид-во «Підручники і посібники», 2018. 304 с.
3. Закон України «Про освіту». URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>

4. Зимняя И. А. *Психология обучения иностранным языкам в школе*. Москва : Просвещение, 1991, 220 с.
5. *Комунікативні методи та матеріали для викладання англійської мови*. Перекл. та адапт. Л. В. Биркун. Oxford : Oxford Univ. Press, 1998.
6. Кочерган М. П. *Основи зіставного мовознавства* : підруч. Київ : Вид. центр «Академія», 2006. 424 с.
7. Кубрак О. В. *Етика ділового та повсякденного спілкування*. 3-тє вид. стереотип. Суми : Університетська книга, 2013. 222 с.
8. Кучма М. О. *Організація навчального процесу з англійської мови в десятих класах загальноосвітньої школи* : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2001.
9. Манакін В. М. *Мова і міжкультурна комунікація* : навч. посіб. Київ : Вид. центр «Академія», 2012. 288 с.
10. *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах* : підруч. / [Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко та ін.]. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 328 с.
11. Ніколаєва С. Ю. *Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах*. Київ : Ленвіт, 1999. 285 с.
12. Редько В. Г. *Засоби формування комунікативної компетенції у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика* : монографія. Київ : Генеза, 2012. 224 с.
13. Федоров В. *Розмовний етикет. Говоримо англійською ввічливо*. Київ : Арій, 2018. 144 с.
14. Фокс К. *Спостерігаючи за англійцями*. Пер. з англ. Марти Госовської. Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 608 с.
15. Шиян Г. В. *Цінності англійців у мовленнєвій діяльності учнів як моделі процесу спілкування англійською мовою*. Ніжин, 2016.
16. Шиян Г. В. *Мовленнєвий етикет американців, англійців у контексті розвитку культурно-мовних цінностей учнів на уроках англійської мови. Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ : Педагогічна думка, 2018. С. 146–153.

Янковська Марія Миколаївна,
учитель-методист фізики і астрономії
Київської гімназії східних мов № 1,
м. Київ

ВИХОВАННЯ АКТИВНОЇ МОРАЛЬНОЇ (ГРОМАДЯНСЬКОЇ) ПОЗИЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

Автор порушує питання щодо форм, методів та засобів виховання активної моральної (громадянської) позиції здобувачів освіти на уроках фізики. Головною метою морального виховання, як зазначають теоретики і практики в галузі освіти, на сучасному етапі є цілеспрямований свідомий процес формування гармонійної особистості, що включає гуманність, працелюбність, чесність, правдивість, дисциплінованість, почуття відповідальності, власної гідності, виховання патріотизму, любові до Батьківщини.

Ключові слова: компетентності; громадянська позиція; мовленнєвий аспект; виховний вплив.

*Наука не має батьківщини, але не буває вченого без батьківщини,
і те значення, яке його праці можуть мати у світі,
він повинен відносити до своєї батьківщини.*

Луї Пастер

У цілому важливим у розвитку активної моральної позиції учнів є формування засобами змісту навчальних предметів виховання якостей особистості, що характеризуються ціннісним ставленням до суспільства, держави, самої себе та інших, природи, праці, мистецтва. Головна мета освіти молоді зводиться сьогодні не лише до здобуття учнями обсягу знань, умінь і навичок, визначених програмою. Сучасний заклад загальної середньої освіти має значні резерви для результативного формування в особистості системи ціннісних орієнтацій як компонента її світоглядної позиції. Таку науку як фізика не можна розглядати лише як об'єктивне пізнання природи, що не взаємодіє з людиною. Здобувач освіти має знати заради чого пізнається природа, розуміти значення науки в житті суспільства й кожної людини зокрема. На основі морального виховання та гімназійного навчання формуються особистісні риси

людини, базовані на національній самосвідомості, розвиненій духовності, моральній, художньо-естетичній, правовій, трудовій, фізичній, екологічній культурі, на індивідуальних здібностях і таланті. Тож і оновлення змісту фізичної освіти слід розглядати як процес формування освітньо-пізнавальних, патріотичних якостей здобувачів освіти, виховання національної свідомості, поглиблення знань про свій народ, його наукові та культурні традиції.

Головною метою морального виховання, як зазначають теоретики і практики в галузі освіти, на сучасному етапі є цілеспрямований свідомий процес формування гармонійної особистості, що включає гуманність, працелюбність, чесність, правдивість, дисциплінованість, почуття відповідальності, власної гідності, виховання патріотизму, любові до Батьківщини.

Громадянськість і громадянська освіта – основа активної моральної життєвої позиції молоді. Стенфордська енциклопедія філософії зазначає, що громадянська освіта готує населення країни, особливо молодь, виконувати свою роль як громадян. Відповідно, громадянська освіта є політичною освітою. Емі Гутман, відомий теоретик громадянської освіти, дає таке визначення терміна «громадянська освіта»: «культивування чеснот, знань і навичок, необхідних для участі в політичному житті». До громадянської освіти залучені формальні (школа) та неформальні (сім'я, громада, громадські організації, бібліотеки, профспілки, спортивні команди, церкви, виборчі кампанії, ЗМІ тощо) соціальні інститути.

Три моделі громадянської освіти в школі: предметна модель – викладання громадянської освіти як окремого навчального предмета; позакласна модель – громадянське виховання в позакласній та позашкільній роботі; інституційна модель – демократизація стилю життя школи, впровадження моделей управління та самоуправління на демократичних засадах (демократичний стиль управління, діяльність органів учнівського самоврядування тощо). Але сучасність вимагає від педагогів поєднати ці три моделі для ефективного виховання активної громадської позиції молоді у форматі вивчення всіх предметів у школі вже зараз. Усі цілі громадянської освіти визначають головні форми, методи та засоби розвитку соціальної моральності здобувачів освіти. Отже, формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності у власній поведінці, завжди буде запорукою розвитку моральних рис

характеру нашої молоді. Виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності, яке буде втілюватися педагогічним працівником на кожному уроці, буде кроком до встановлення непорушних моральних принципів наших дітей у майбутньому. Формування громадянської компетентності старшокласниківської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство в розв'язанні суспільних проблем, завжди буде основоположним чинником у соціумі. Навіть під час уроків фізики, вчителям-предметникам можна та необхідно виховувати толерантність, інклюзію та повагу до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв та культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей.

Активна громадянська позиція – це усвідомлення здобувачами освіти своєї ролі в житті суспільства, втілення ними в усі сфери життя, навчання, позашкільної діяльності моральної, соціальної та юридичної відповідальності, розуміння та дотримання прав і свобод громадян і держави. Відповідно до навчальної програми «Громадянська освіта», громадянська освіта – це система навчання та виховання особистості, що передбачає створення умов для становлення моральної громадянської позиції, задоволення потреб у соціалізації в інтересах особистості, громадянського суспільства та правової держави, громадянської компетентності та набуття досвіду суспільно корисної громадянської діяльності в контексті безперервної освіти. Зрозуміло, що ефективність забезпечення громадянської освіти значною мірою залежить від грамотно побудованого навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. Відповідно до цієї навчальної програми, громадянська освіта спрямована на формування громадянської компетентності учнів, що складається з таких компетентностей: соціально-комунікативної компетентності: уміння й навичок спілкування та встановлення конструктивних взаємин із людьми, діалогу й громадського обговорення суспільних проблем; інформаційно-медійної компетентності: уміння критично мислити; навички пошуку, аналізу й оцінювання інформації, критичного оцінювання медіаповідомлень на основі аналізу джерел, соціальної ситуації; розв'язання соціальних конфліктів, проблем: уміння розв'язувати соціальні суперечності;

формування установки на толерантне розв'язання конфліктів; відповідального соціального вибору й прийняття рішення: готовність до ухвалення обґрунтованого рішення на основі усвідомленого й виваженого вибору; громадянської участі: установка на відповідальну суспільну діяльність; навички участі в соціальних і політичних процесах.

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, важливо, щоб кожен освітній заклад став для дитини осередком становлення громадянина України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Завдяки результатам педагогічних досліджень достеменно встановлено, що 40 відсотків від загального обсягу виховних впливів на особистість дитини здійснює освітнє середовище, в якому вона перебуває. Ця цифра в кожному конкретному випадку шкільної практики варіюється відповідно до особливостей області, школи, класу, його мікрогруп та індивідуальних особливостей самих дітей. Але слід визнати, що поміж інших джерел впливу на становлення й розвиток дитини (сім'я, однокласники, позашкільні освітні заклади та ін.) школа посідає домінуючі позиції, тож і відповідальності на неї покладається більше, і можливостей перед нею відкривається більше.

Необхідно виховувати в учнівської молоді національну самосвідомість, налаштованість на осмислення моральних та культурних цінностей, історії, систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності. Саме тому всі сили українських педагогічних працівників мають бути спрямовані на системне здійснювання виховання у здобувачів освіти громадянської позиції; вивчення та популяризацію історії української науки, збереження і пропаганду наукової спадщини українського народу, зміцнення наукового потенціалу вітчизняної науки.

Важливий аспект формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та послуговування нею має стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище має впливати на формування учня-громадянина України. Гімназія – це

місце, де можливо формувати моральні якості особистості, культуру поведінки, виховувати бережливе ставлення до природи, розвивати мотивацію до праці, навчати навчатись упродовж життя.

Для реалізації цих глобальних завдань необхідна системна робота, яка передбачає забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання дітей у процесі навчання і позакласної діяльності.

В освітній процес мають впроваджуватися форми і методи виховної роботи, що лежать в основі педагогіки нової української школи.

Сучасний світ і зміни, що відбуваються в Україні, зумовлюють потребу в розвитку держави на основі демократичних принципів, гуманізму та рівного доступу всіх громадян до розвитку їхніх здібностей. Тож виховання свідомого громадянина, творчої, інтелектуально розвиненої та ініціативної особистості є нині актуальним для України.

Одним із головних завдань громадянської освіти є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів. Допомогти в цьому здатна громадянська освіта, яка спрямована на формування в молодого покоління громадянської компетентності та його підготовку до активної участі в житті демократичного суспільства. Завдяки громадянській освіті освоюють знання щодо прав і свобод людини, формується громадянськість. Набуття громадянських компетентностей у здобувачів освіти надає можливість для них знайти напрямки розвитку активної моральної позиції, яка надасть їм упродовж життя здатність творчо та плідно працювати.

З метою створення умов для реалізації кожної особистості та підтримки творчого, інтелектуального, духовного потенціалу нашої нації необхідно модернізувати систему викладання різних предметів, зокрема фізики, у основі чого лежить постійне використання української мови, а саме: в освітній діяльності неухильно дотримуватися єдиного мовного режиму; формувати інформаційно й емоційно самотутній україномовний простір, який забезпечуватиме прилучення здобувачів освіти до безмежного мовного дивосвіту, до глобальних знань про рідну мову, її закони, систему її виражально-зображальних засобів; виховувати відповідальне ставлення до рідної мови, свідомого нею користування; плекати розвиток духовної,

емоційно-естетичної, інтелектуальної сфери саме на основі української мови; через мовне посередництво долучати здобувачів освіти до національних історії, науки та культури, до глибинної сутності народного життя; здійснювати розвиток мовлення не тільки на уроках української мови і літератури, а й під час вивчення всіх інших предметів – особливо природничих.

Також учителі-предметники мають проводити інформаційно-просвітницьку роботу зі здобувачами освіти, спрямовану на формування толерантності, поваги до культури, історії, мови, звичаїв та традицій як українців так і представників різних національностей. Водночас слід активізувати співпрацю педагогічних колективів з органами учнівського та батьківського самоврядування щодо формування у дітей та молоді духовності, моральної культури, толерантної поведінки, уміння жити в громадянському суспільстві.

Оновлення змісту фізичної освіти слід розглядати як процес формування освітньо-пізнавальних, патріотичних якостей здобувачів освіти, виховання національної свідомості, поглиблення знань про свій народ, його наукові та культурні традиції. Сучасні заклади загальної середньої освіти мають значні резерви для результативного формування в особистості системи ціннісних орієнтацій як компонента її світоглядної позиції.

Громадянська освіта пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності особистості в суспільній сфері. За О. Пометун, громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки задля розвитку демократичного суспільства. Таке визначення відповідає компетентнісному підходу в освіті. Громадянська компетентність може набути свого розвитку за допомогою основних компетентностей: освітньої компетентності – необхідність подальшої освіти в соціальних умовах, що постійно змінюються; дослідницької компетентності – уміння, пов'язані з аналізом та оцінюванням сучасної соціальної ситуації; компетентності соціальної дії – наявність умінь для реалізації прийнятого рішення чи вибору; компетентності соціального вибору – уміння зробити вибір у ухвалити рішення в конкретній соціальній ситуації, знайти вихід зі складної соціальної проблеми; комунікативної компетентності – органічна взаємодія з іншими людьми у процесі розв'язання певної соціальної проблеми.

Отже, саме для забезпечення формування громадянської компетентності й необхідна громадянська освіта. Мета і завдання гро-

мадянської освіти віддзеркалені в усіх навчальних предметах, але особливу увагу приділено соціально-гуманітарному циклу, адже саме ці предмети формують уявлення про суспільство і допомагають набутти громадянських компетентностей.

Як не дивно, громадянську освіту можна поєднати з критичним мисленням. З метою поєднання розвитку критичного мислення та прищеплення цінностей, Стенфордська філософська енциклопедія пропонує використовувати дві фази виховання. На першій фазі здобувачам освіти прищеплюють необхідні чесноти (на кшталт чесності, ввічливості, поваги, толерантності тощо) та цінності, пов'язані з демократією. На цьому етапі відбувається виховання у здобувачів освіти умінь цінувати наявні в них права та обов'язки. На другій фазі виховання потрібно поставити дітям запитання про те, чи потрібно виконувати свої обов'язки, якщо права не захищені. І в такий спосіб спонукати молодь до критичного мислення. Таке мислення завжди допоможе прищепити головні принципи моральності, які надалі формуватимуть їх громадянську позицію в житті.

Фізика має великі виховні можливості українознавчого аспекту. На уроках та в позакласній роботі можна використовувати різні форми й методи для реалізації громадянського виховання. Найперше, – це на уроці, використовуючи цікаві розповіді про окремі епізоди з життя та діяльності видатних українських учених і винахідників, історичні довідки про відкриття фізичних законів, досягнення вітчизняної науки в різних галузях народного господарства; демонструючи досліди, макети фізичних приладів та установок, які відтворюють видатні фізичні відкриття та винаходи в Україні; демонструючи фото- та відео фрагменти з історії фізики в Україні; використовуючи уривки з творів, казок, прислів'їв, загадок, поезій та їх пояснюючи з фізичного погляду; демонструючи старовинну техніку, побутові пристрої; складаючи та розв'язуючи задачі з українознавчим змістом, а також ознайомлюючи здобувачів освіти із новими винаходами українських науковців.

Українці й сьогодні виграють престижні наукові конкурси, а на їхні роботи посилаються нобелівські лауреати у своїх дослідженнях. Ось наші сучасні українські науковці, які здійснили прорив у знаннях про нашу планету.

Юрій Ізотов. Таємниці галактик і вражаючі відкриття. Співробітник Головної астрономічної обсерваторії НАН України Юрій Ізотов разом з американським колегою Трином Туаном відкрив

наймолодшу галактику у Всесвіті, що стало сенсацією в науковому світі. Як виявилось, карликовій галактиці I Zwicky 18 лише 500 млн років, а це означає, що вона зародилася майже одночасно з появою життя на землі.

Науковець очолював міжнародну дослідницьку групу, яка здобувала нові знання про наш Всесвіт і відзначилась проривом у системі знань. Раніше науковці не розуміли, чому на ранніх етапах розвитку, пройшовши стадію плазми і вже охолонувши, Всесвіт знову повернувся у стан плазми. Наукова група на чолі з Ізотовим знайшла відповідь: виявилось, що феномен спричинило інтенсивне жорстке ультрафіолетове випромінювання масивних зірок. У портфоліо науковця загалом 250 праць, опублікованих у міжнародних виданнях. Ізотов є одним з найцитованих у світі українських науковців.

Валерій Гусинін і Сергій Шарапов. За два кроки від Нобеля. Ім'я доктора фізико-математичних наук, завідувача лабораторії Інституту теоретичної фізики імені Боголюбова НАН України Сергія Шарапова востаннє прогриміло на весь Facebook після вручення цьогорічної нобелівки з фізики. Як виявилось, один з лауреатів, Дунган Холдейн, посилався на дослідження Шарапова в одній зі своїх робіт. Розробки українського науковця стали підґрунтям для низки знаних праць західних учених, зокрема Віталія Гінзбурга і Клауса фон Клітцинга. Більше того, сам Шарапов разом з колегою Валерієм Гусиніним були за півкроку від нобелівки. Вони працювали над відкриттям графену водночас з британськими науковцями Андрієм Геймом і Костянтином Новосьоловим, які, у підсумку, й отримали нагороду. Для розуміння, графен – це модифікація вуглецю, за допомогою якої можна створювати транзистори нового типу і надчуттєві сенсори, що дають змогу фіксувати навіть окремі молекули речовини.

Олег Ангельський. Наступник Галілея. Професор, доктор фізико-математичних наук з Чернівців Олег Ангельський став першим українським науковцем, удостоєним Міжнародної премії Галілео Галілея за досягнення в галузі оптики, також фізика включили до EOS (Світового оптичного співтовариства). Ангельський написав понад 300 статей для міжнародних журналів, а також виступив автором або співавтором шести опублікованих в США монографій. Науковець проводить дослідження з голографії, статистичної та кореляційної оптики, оптичної діагностики шорстких поверхонь.

«Український компонент» Нобелівських премій, – як розповідає Леонід Яценко, – фізика в Україні має чимало розвинених напрямів ще з часів Радянського Союзу. Зокрема, каже він, українські вчені зробили свій внесок у деякі наукові відкриття, які в останні два десятиліття були відзначені Нобелівськими преміями.

Леонід Яценко:

– За оці роки було кілька Нобелівських премій в напрямках, у яких дуже суттєві результати були здобуті й українськими вченими. От, наприклад, зовсім нещодавня Нобелівська премія за відкриття графену. Там двоє українських вчених зробили досить серйозний внесок ще до перших робіт цих двох Нобелівських російських лауреатів Новоселова і Гейма. Це співробітники Інституту теоретичної фізики імені Боголюбова – Усинін, Шарапов. Потім були Нобелівські премії за лазерне охолодження. Там також був досить великий внесок, в тому числі, працівників Інституту фізики, яким я керую. Також дуже важливі результати були отримані, в тому числі, по премії, яка була по лазерній спектроскопії у 2000-х роках. У нас є такий дуже видатний вчений, який 2 роки тому відзначив своє 80-річчя, але продовжує дуже активно працювати в фізиці, це Марат Самуїлович Соскін. Він є одним з фундаторів нового напрямку в оптиці під назвою «сингулярна оптика».

«Втрачене покоління» фізиків. Суттєвих втрат українська наука загалом, і фізика, зокрема, зазнала в 90-ті роки. І це, як розповідає Леонід Яценко, наслідок не лише браку фінансування, а й того, що наука втратила покоління, яке в 90-их роках не пішло в науку. «У нас або люди, яким близько 60-ти і більше, або зовсім молоді. А от активний прошарок на рівні 40-ка років дуже незаповнений, і це пов'язано, передусім, з тим, що вони були молоді, ці люди в середині 90-х років, коли було зовсім погано з наукою», – розповідає директор Інституту фізики. Інша проблема – відтік талановитої молоді за кордон, де є можливість займатися дослідженнями на багатому кращому обладнанні і отримуючи більшу, ніж в Україні платню чи стипендію.

За словами Яценка, близько 40 відсотків наукових публікацій в Україні, які фіксуються Міжнародним інститутом наукової інформації (це інститут з вивчення і фіксації наукових публікацій), складають роботи з фізики. Крім того, у рейтингу науковців України, який складають фахівці бібліотеки імені Вернадського і який вра-

ховує те, як часто цитують українських вчених, також дуже значна кількість саме фізиків.

Як колись казали, що фізики попереду планети всієї... Може, і так... але, коли ми, педагоги, виховуватимемо в кожного учня активну громадянську позицію життя, то всі наші здобувачі освіти будуть попереду планети Земля.

Україні та українцям є ким і чим пишатися. Педагоги просто зобов'язані ознайомлювати підростаюче покоління з іменами учених-українців світової слави, щоб молодь усвідомлювала велич українського народу в історії людського існування.

Педагогічні працівники повинні акцентувати увагу здобувачів освіти на ролі наших українських учених у розвитку науки, відроджувати забуті імена. Національно-патріотичне виховання молоді, яке є визначальним у формуванні духовних цінностей молоді є, як ніколи, актуальним сьогодні. Адже саме духовність і високий рівень свідомості є основою майбутнього політичного, економічного та культурного розвитку нашої держави. І покликання закладів загальної середньої освіти полягає у тому, щоб окрім міцних професійних знань забезпечити у молодих людей – завтрашньої еліти країни – також формування духовно багатого та національно свідомого світогляду, усвідомлення себе учасником державотворчих процесів і почуття відповідальності за них.

Список використаних джерел

1. Банк сучасних ідей та технологій для учителя: Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Київ, 2019 р. URL:

<https://ippo.if.ua/predmety/bankidey/index.php?r=site/stattya&id=1874>

2. Бекдамірова Л. З. Громадянська освіта та патріотичне виховання у школі. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bxafe4Z-YjwpekNKSXR5bFBpc0E/view>

3. Бусол Р. Розвиток моральних якостей особистості на уроках фізики. *Дидактика : теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ, 2017.

4. Власенко О. У чому різниця? Громадянська освіта і патріотичне виховання. *Шкільний світ. 1 вересня*. Київ : Вид-во педагогічної преси та літератури, 2018. URL: <http://www.osvitaua.com/2018/10/66221/>

5. Громадянська освіта (інтегрований курс). URL: <https://mon.gov.ua/programy/program-hromadyanskaosvita-24-11-2017/>

6. Доктор Немо. Чудова сімка: видатні українські науковці сучасності. Radio Lemberg, 07.03.2017. URL: <http://radiolemberg.com/ua-articles/ua-allarticles/scienceua>

7. Звіт за результатами проекту «Дослідження дискурсу громадянської освіти та його вплив на політичну культуру молоді». URL:

https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/033/original/CSR_civic_education_discourse.pdf?1393849913

8. Охредько О. Дійшла черга і до громадянської освіти. URL:

<http://educatioua.org.ua/articles/1124-dijshla-cherga-i-dogromadyanskoji-osviti>

9. Падірякова О. Чому громадянська освіта в школах має відрізнятись від патріотичного виховання? URL:

https://humanrights.org.ua/material/chomu_gromadjianska_osvita_v_shkolah_maje_vidriznjatis_vid_patriotichnogo_vihovannja

10. Третьякова О. В. Громадянська освіта як чинник розвитку демократичного суспільства (методичні рекомендації). URL:

http://www.soippo.edu.ua/.../Методичні_рекомендації_.docx/

11. Проект Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. URL:

<http://www.goo.gl/ZgonWF>

12. Тарадай Д. Українська фізика : «Наш внесок є у смартфонах». Бі-Бі-Сі. Київ, 2011. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/08/110811>

Яценко Володимир Сергійович,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ*

ДНІ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

Грунтуючись на особистому педагогічному досвіді автор пропонує один із варіантів впровадження у вітчизняні заклади загальної середньої освіти орієнтовний зразок відзначення Днів Європи в Україні, як дієвого засобу виховання європейських цінностей учнівської молоді.

Ключові слова: виховання; європейські цінності; Дні Європи в Україні; гурткова робота.

МЕТА. Коротко ознайомити учнівську молодь з історією створення Європейського Союзу (ЄС). Розкрити окремі аспекти завдань ЄС по допомозі Україні на шляху створення умов її вступу в європейську організацію. Розширити уявлення дітей про культуру країн-членів Європейського Союзу.

ВІК УЧАСНИКІВ. У заходах беруть участь учні 6–16 років (1–11 кл), запрошені гості – представники посольств, Європейської Комісії в Україні.

УНАОЧНЕННЯ (ОБЛАДНАННЯ) місць проведення заходів. Організаторів свята поділяємо на три групи: кожна готує символіку країн-членів ЄС (прапор, герб), стенди однакового розміру, розміщення як придумують. I група – про перших 6 країн; II група – про 9 країн; III група – про 10 країн.

Стенди, де вміщено 2-3 історичні та культурні пам'ятки (можна зробити фото за комп'ютером, матеріал взяти з відкритих джерел. Наприклад, Франція: Ейфелева вежа, Трокадеро, Тріумфальна арка, повітряні кульки з прапорами країн ЄС.

Сувій паперу: Європейський Парламент є виборним органом, що представляє громадян ЄС і бере участь законодавчому процесі. З 1979 р. члени Європейського Парламенту обирають загальним голосуванням кожні 5 років.

Інформацію про кількість членів Європейського Парламенту від кожної країни (див. додаток 1).

Конкурс-виставка малюнків «Європейський дім та я» (дати задання намалювати заздалегідь).

Інформація про допомогу ЄС Україні у 1998–2004 рр. (див. додаток 2).

Вікторина, карта країн ЄС, виставка літератури про ЄС.

Перший день

Ведучий. Народи нашої країни (а в Україні), крім корінного населення – українців, ще є й росіяни, білоруси, поляки, євреї, живуть дружною сім'єю. А в такій сім'ї кожен підтримує один одного, допомагає переборювати труднощі, вносить свій посильний труд у благо країни. Такою ж сім'єю вважають Європейський Союз – так і говорять ЄС – сім'я демократичних європейських країн, що спільно працюють задля миру та процвітання. На Міланському саміті у 1985 р. лідери цього союзу погодилися щорічно відзначати День Європи 9 травня. Ми – європейці, теж відзначаємо це свято.

Щоб краще зрозуміти, що таке ЄС та чому Україна зробила європейський вибір і чому День Європи відзначають українці, зокрема в нашому закладі проводили тиждень «Дні Європи» члени гуртка «Географія культури Європи», які коротко розкажуть історію створення Європейського Союзу, як Україна готується стати повноправним його учасником. У плані передбачено провести вікторину про ЄС, відзначити переможців конкурсу малюнків «Європейський дім та я».

Ведучий. На сьогоднішнє свято до нас не могли завітати Президент Європейської комісії, Президент Європейського парламенту, комісар ЄС, віце-президенти.

А також почути інформацію про ЄС нам допоможуть їхні помічники.

До приміщення заходять представники в ділових костюмах, під рукою папки, папери й сідають за діловий стіл, на якому таблички «Іваненко. Греція»...

Представник Франції. Ще в кінці XIX ст. французький письменник Віктор Гюго мріяв про мирні «Сполучені Штати Європи», але ці мрії розбили дві страшні війни (1914, 1939–1945 рр.), які підштовхнули людей Європи створити союз європейських країн, що зможуть покласти край міжнародній ненависті й побудувати міцний мир між ворогами.

Так, Роберт Шуман (міністр закордонних справ Франції) 9 травня 1950 р. запропонував створити Європейське співтовариство з вугілля та сталі до якого входили країни: Бельгія, Італія, Франція, Німеччина, Люксембург та Нідерланди.

Ці шість держав-учасниць створили спільний ринок із широким спектром товарів. Цей крок був наскільки успішним, що Данія, Ірландія та Великобританія ухвалили рішення про приєднання в 1973 р. до Європейського Співтовариства (входять і сідають за стіл).

Представник Бельгії. У 1981 р. до Співтовариства приєдналася Греція, у 1986 р. – Іспанія та Португалія.

В ці ж роки було прийнято середземноморські програми, спрямовані на скорочення відмінностей в економічному розвитку між 12 державами учасницями.

Представник Королівства Люксембург. Визначною подією стала «Угода про Європейський Союз» (що набула чинності 1 листопада 1993 р.). Європейське Співтовариство було перейменовано на Європейський Союз (ЄС), завданням якого стало створення валютної системи, спільної зовнішньої та внутрішньої політики. З 1 січня 1995 р. до ЄС приєдналися Австрія, Фінляндія та Швеція.

1 січня 2002 р. банкноти і монети євро увійшли в обіг у 12 країнах ЄС, які є нині однією з провідних валют світу.

Представник Нідерландів. В 2004 р. до ЄС приєдналися 10 країн: Чехія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина.

Нині у складі ЄС 28 країн, які налічують понад 511 млн. осіб (2017).

Європейський Союз забезпечив близько сімдесяти років стабільності, миру та процвітання, побудував спільний європейський ринок, запровадив єдину європейську валюту, зміцнив голос Європи в усьому світі.

Представник Німеччини. А впізнати представників ЄС можна по прапорі (показує на прапор). Історія створення прапора почалася в 1955 р., коли Європейський Союз існував лише у вигляді Європейського об'єднання вугілля та сталі. Після активних обговорень було прийнято такий прапор коло з 12 золотими зірками на блакитному тлі (коло – символ єдності, а число «12» є символічним числом, що означає абсолютну досконалість, це також і кількість місяців у році, і кількість цифр на циферблаті годинника). Євро-

пейський прапор (використовується з 1986 р.) – це єдина емблема Європейської комісії, виконавчого органу ЄС.

Офіційний гімн ЄС, схвалений у 1985 р. президентами та главами урядів країн ЄС, – це утвердження спільних цінностей та їх єднання в усьому розмаїтті національних відмінностей.

Музика гімну взята з Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, у фінальній частині композитор поклав на музику «Оду радості», написану у 1785 р. Фрідріхом фон Шиллером.

Без слів, універсальною мовою музики, гімн виражає ідеали свободи, миру та солідарності на яких тримається Європа.

Звучить гімн (при виконанні гімну всі встають).

Представник Великобританії. Народ України теж зацікавлений вступити у Євросоюз. 21 лютого 2005 р. на засіданні Ради з питань співпраці між Україною та ЄС було офіційно схвалено План дій: «Україна – ЄС», який став визначальним засобом у процесі наближення України до Євросоюзу. Адже, щоб вступити у Євросоюз потрібно виконати три основні вимоги:

1. мати стабільні закони, що гарантують демократію, владу закону, права людини, повагу і захист меншин;
2. мати дієздатну ринкову економіку;
3. прийняти всю сукупність правових норм ЄС, відому як *acquis communautaire*.

А ще до приєднання держава повинна ухвалити власні національні закони, що повністю відображають всю сукупність правових норм ЄС, а це 26 000 законодавчих актів обсягом приблизно 80 000 сторінок. Дане законодавство має бути не лише ухваленим, а й реалізовуватися на практиці.

План дій Україна – ЄС було розроблено у рамках європейської політики спрямований на посилення відносин з Україною на основі спільних європейських цінностей і який охоплює часові рамки у 3 роки.

План дій включає надзвичайно багато питань, це:

1. Політичний діалог і реформування.
2. Економічні та соціальні реформи і розвиток.
3. Торгівля, ринкові та регуляторні реформи.
4. Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ.
5. Транспорт, енергетика, інформаційне суспільство та навколишнє середовище.
6. Міжлюдські контакти.

Віриться, що Україна виконає всі пункти Плану дій, і Євросоюз включить її рівноправним партнером до себе.

Ведучий. Запрошення. Увага! Увага! Члени гуртка «Географія культури Європи» з 11 по 16 травня 2010 року проводять Тиждень «Дні Європи в Україні». У ці дні пройдуть свята культури країн ЄС, читання рефератів, інсценізація європейських казок, ігри, вікторини, конкурси тощо. З Програмою заходів можна ознайомитись в нашій святковій газеті.

Місце проведення	Зміст	Дата	Відповідальний
1–4 кл	Подорож в казки європейських народів (попередньо даються завдання у молодших класах підготувати інсценізацію кількох казок)	11 травня	Учителі початкових класів
5–7 кл	Історико-географічна гра «Подорож Європою»	12 травня	Учителі історії та географії
8–11 кл	Читання рефератів на тему «Ми – громадяни Європи», «Історія створення ЄС», «Кроки України до Європейського Союзу», «Місце української культури в контексті європейської», «Як можна навчатися у вищих навчальних закладах країн ЄС»	13 травня	Класні керівники

Другий день

Ведучий. Шановні слухачі, гуртківцям цікаво, чи бажаєте ви більше дізнатися про роботу ЄС та виконання Плану дій Україною. У вас є синя з зірками картка, що означає відповідь – ТАК і червона, що означає відповідь – НІ.

Вибравши лише одну відповідь, вкиньте в скриньку відповідну картку.

Увага! Перевіримо свої знання щодо Європейського Союзу, провівши вікторину. Членами журі будуть гості з Євросоюзу (*проводиться вікторина*).

Вікторина «Що я знаю про Європейський Союз?»

1. Якого кольору прапор ЄС? Скільки на ньому зірок? (синього кольору з 12-ма золотими зірками).
2. Який музичний твір був затверджений як гімн ЄС?

(музика гімну взята з Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена).

3. Коли святкується День Європи? Коли і ким було запроваджене це свято?

(на Міланському саміті у 1985 р. лідери ЄС погодилися щорічно відзначати День Європи 9 травня; офіційно в Україні щорічно у третю суботу травня).

4. Коли був прийнятий Маастрихтських договір про Європейський Союз?

(у 1992 р. він ще називався Договором про ЄС).

5. Коли була введена спільна європейська валюта – євро?

(1 січня 2002 р. банкноти і монети євро увійшли в обіг у 12 країнах ЄС).

6. Які головні керівні інституції Європейського Союзу?

(існує 5 інституцій ЄС: Європейський Парламент (обирається раз на 5 років громадянами країн ЄС); Рада Європейського Союзу (представляє уряди країн ЄС); Європейська Комісія (рушійна сила та виконавчий орган ЄС); Суд Європейського Союзу (забезпечує дотримання законодавства ЄС); Рахункова палата або Суд аудиторів ЄС (контролює ефективне та законне використання коштів з бюджету ЄС)).

7. Яку назву має виконавчий орган ЄС? Де він розташований?

(це Європейська комісія, центр якої знаходиться у Страсбурзі, Франція).

8. Які перші європейські країни становили ядро майбутнього Євросоюзу?

(Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція).

9. У якому році відбулося найбільше розширення ЄС?

(у 2004 р.: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія).

10. Які країни вступили в ЄС у 2007 р.?

(Болгарія, Румунія).

11. Коли було підписано План дій Україна – ЄС?

(21 лютого 2005 р. у Брюсселі, Бельгія).

Увага! Переможець вікторини одержить приз!

Переможець нагороджується.

Оголошуються переможці конкурсу малюнків, яких також нагороджують.

Подання учнівських проектів і програм «Як забезпечити інтеграцію України в Європу» (5–11 кл). Звертатись у центр проведення тижня (кабінет 15).

Серед учнів 1–4 кл організовується конкурс пісень (українських, англійських...).

1–11 кл. Шкільний ярмарок «Відвідаємо своїх ровесників у дитячому будинку» (на ярмарок підготувати іграшки з пластиліну, паперу, природних матеріалів, тощо, які люблять діти країн Європи). Гроші, виручені на ярмарку, використати на подарунки ровесникам з дитячого будинку.

До співпраці у тижні запросити вчителів музики та співів, образотворчого мистецтва, керівників танцювального гуртка, організатора виховної роботи, вчителів молодших класів. Передбачити число учнів, що треба нагородити.

Третій день

Відкрите інформаційне засідання гуртка «Географія культури Європи» на тему «Європейський Союз та Україна».

Четвертий день

Відвідування дитячого будинку, школи-інтернату.

План зустрічі

1. Розповідь про тиждень «Дні Європи в Україні» в школі.
2. Показ 1-2 казки країн Європи.
3. Виконання пісень.
4. 1-3 гри країн ЄС провести з дітьми.
5. Вручення подарунків з дітьми дитячого будинку.

Під час відвідування вибраного дитячого будинку класні керівники розповідають дітям, чому саме виготовляли іграшки, які користуються популярністю в дітей країн Європи, як Україна зробила європейський вибір, про освітні програми ЄС, у яких можуть взяти участь студенти і нашої держави, зачитати найцікавіший реферат.

П'ятий день

Ведучий (в українському костюмі). Учні нашої школи приймали найактивнішу участь у тижні «Дні Європи в Україні», а всі європейці відзначають День Європи 9 травня. В Києві створюють європейське містечко, де три роки поспіль всі посольства європейських країн оформлюють свої павільйони на Хрещатику, Михайлівській площі, тощо та спілкуються з українцями, які приходять на головні майданчики країни. Вони представляють свою культуру, показуючи європейську єдність у всій її різноманітності.

Давайте і ми заглянемо на «вулички» цього європейського містечка (*показ слайдів*).

Ведуча. Шановні гості, перед вами історичні, культурні пам'ятки країн ЄС. Подорожуємо до фортець і замків Великобританії. Споруджені в стародавні часи на мальовничих місцях країни, вони й досі вражають своєю могутністю й незрівнянною гармонією з оточуючим ландшафтом.

За цими мурами одні славетні лицарі захищалися від інших. Тут вирували шекспірівські пристрасті.

Від багатьох замків лишилися тільки кам'яні стіни і жахливі привиди стережуть спокій їх колишніх господарів (*перегляд кінофільму*).

Ведучий. В усьому світі відомий іспанський архітектор Антоніо Гауді (1852-1926 рр.). Його споруди неперевершені за гармонією та оригінальністю. Це і Дім Батло, «Спина дракону», Парк Гуель, Саграда Фатіма.

Італійське місто Рим називають «вічним містом». Для знайомства з ним ми вибрали маршрут, що проходить повз найбільш відомих та знакових споруд Риму, таких, як Форум, собор Святого Петра, площа Республіки, Колізей.

У великому Князівстві Люксембург, що розташувалась серед Альп, з давніх-давен залишилися споруди, які й досі справляють велике враження: замок Буршейд, Центральний вокзал Люксембурга, замок Віанден, каземати Петрюсс і Бок – підземна частина фортифікації міста Люксембург. А ще це місто називають містом 69 мостів.

Ведуча. Я коротко проінформую про ще три прекрасні скандинавські країни Швецію, Данію та Фінляндію, які об'єднані однією назвою та однією культурою. Чи відомо вам, що Данія перекладається як Лісова країна, а фіни називають свою країну Країною боліт (*показ кількох слайдів про природу і пам'ятки цих країн*).

У четвертому столітті до нашої ери в Ірландії поселилися кельти. Країна Ірландія розташована на острові Ірландія, який ще називають смарагдовим. Та й узагалі зелений колір – національний колір ірландців. Столиця Ірландії – Дублін (*1-2 слайди*).

Ведучий. Євросоюз сконцентровує увагу не лише на економіку, а й культуру.

Цікава програма «Еразмус», що розширює свободу пересування студентів. Понад мільйон студентів отримали можливість навчатися за кордоном завдяки цій програмі.

У 2019 році студенти з України навчались за кордоном за кош-ти програми «Еразмус», зокрема в країнах ЄС: Німеччині, Франції, Нідерландах, в яких славна і багата культура.

Ведуча. Не менш цікавою є розповідь про національний одяг жителів країн ЄС. Перед вами виставка національного одягу (коротко характеризує кожен малюнок) Естонія, Латвія, Литва, Угорщина, Словенія, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія, Польща.

Ведучий. Хто не любить слухати музику?! Отримайте задоволення від вальсу танцюристів під музику австрійських класиків.

Грецький народний танець «сиртакі».

Та немає такого іскрометного, запального танцю, як наш гопак! (*танцюють*).

Отак і пройшлися ми «вуличками» європейського містечка.

Дякуємо за увагу.

Ведуча. Непомітно збіг тиждень «Дні Європи в Україні» в нашому закладі слово для підсумків роботи надається директору школи (назвати переможців конкурсів, вікторин, рефератів, активних учасників казок, ярмарок, пісень, волонтерів (у дитячі будинки), вручити призи. Виявити, про культури яких країн учні хочуть дізнатися більше. У подарунок можна взяти і брошури, буклети про ЄС, молодшим учням – торт, національні блюда країн ЄС.

Ведучий. Наш ді-джей ознайомить з сучасними мелодіями, під які танцює молодь європейських країн.

Ді-джей. Запрошую до танцю присутніх.

Лунає музика гуртів «АВБА» (Швеція), «Бітлз» (Великобританія), «U 2» (Ірландія) та ін.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Кількість членів Європейського Парламенту від кожної країни*

Назва країни	1999–2004	2004–2007	2007–2009
Болгарія	-	-	18
Бельгія	25	24	24
Чеська Республіка	-	24	24
Данія	16	14	14
Німеччина	99	99	99
Естонія	-	6	6
Греція	25	24	24
Іспанія	64	54	54

Франція	87	78	78
Ірландія	15	13	13
Італія	87	78	78
Кіпр	-	6	6
Латвія	-	9	9
Литва	-	13	13
Люксембург	6	6	6
Угорщина	-	24	24
Мальта	-	5	5
Нідерланди	31	27	27
Австрія	21	18	18
Польща	-	54	54
Португалія	25	24	24
Румунія	-	-	36
Словенія	-	7	7
Словаччина	-	14	14
Фінляндія	16	14	14
Швеція	22	19	19
Великобританія	87	78	78
(Макс.) усього	626	732	786

* Європа у 12 уроках / Паскаль Фонтейн ; Пер. з рос. Київ : ТОВ «Компанія ЛІК», 2005. 56 с.

Додаток 2

Допомога ЄС Україні у 1998-2004 рр. (у млн євро)**

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Total
Національна програма Tacis	44	46,5	48	48	47	50	70	353,5
Програма ядерної безпеки Tacis	7,7	8,4	5,5	32,4	23,9	27	25	129,9
Програма транскордонної співпраці Tacis	10,3	5,2	1	5,5	0,5	3	3	28,5
Регіональна програма Tacis	4,8	3,7	6	9,1	10,5	6	4	44,1
Програма паливного дефіциту	-	-	25	20	20			65
ЕСНО (гуманітарна допомога)	1,6	6,3	1,3	0,9	0			10,1
Чорнобильський фонд «Укриття»	50	40,5	-	40	20	18	22	190,5

Макрофінансова допомога (кредит)	-	58	-		110			168
Внесок у Науково-технологічний центр України	3	3	4,5	4	4	4	4	26,5
Усього	121,4	171,6	91,3	159,9	235,9	108	128	1.016,1

** Європейський Союз – Україна / Представництво Європейської Комісії в Україні, Молдові та Білорусі. – К., 2005. – С. 5.

За темою статті можна порекомендувати праці для більш детального ознайомлення:

1. Яценко В. Навчальна програма факультативних курсів «Географія культури Європи» (6–7 класи). *Допрофільна географічна підготовка* : метод. посіб. Харків : Вид. група «Основа», 2009.

2. Грома В. Д., Яценко В. С. Навчальна програма курсу за вибором «Географія культури України», 10 (11) клас. Напрямок – природничо-математичний, профіль – географічний. *Географія та економіка в сучасній школі*. 2012. № 3. С. 4–12.

3. Яценко В. С. Формування громадянина України засобами регіональних навчальних курсів. Методичні матеріали до уроку з теми «Україна – єдина країна». *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2014. № 24. С. 6–10.

4. Яценко В. С. Розробка методики викладання профільних курсів на прикладі курсу «Географія культури Європи». *Географія та основи економіки в школі*. 2007. № 10.

5. Яценко В. С. Методичні рекомендації до використання навчальних посібників у вивченні курсу за вибором «Географія культури Європи». *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2011. Вип. 11. С. 177–182.

6. Яценко В. С. Створення освітніх програм вивчення світового надбання ЮНЕСКО – головний чинник гуманізації географічної освіти. *Географія в інформаційному суспільстві* : зб. наук. праць. У 4-х т. Київ: ВГЛ Обрії, 2008. Т. IV.

7. Яценко В. С. Електронний навчально-методичний комплект «Географія. 6 клас. Факультативний курс для загальноосвітніх навчальних закладів». Київ : ТМ «Розумники», ТОВ «Вівере Бене 2», 2011. Мова укр.

8. Яценко В. С. Електронний навчально-методичний комплект «Географія. 7 клас. Факультативний курс для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : ТМ «Розумники», 2012. Мова укр.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

*Серія:
Дидактика: теорія і практика*

**Україна, українська мова –
світ ХХІ століття у діалозі культурно-мовних,
морально-громадянських цінностей особистості
та педагогічних систем**

*Електронний збірник статей за матеріалами
Дванадцятій Всеукраїнської науково-практичної конференції*

Головний редактор – Г. О. Васьківська
Відповідальний секретар – М. П. Савченко
Верстання – С. В. Косянчук

04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-д, кімн. 324,
відділ дидактики Інституту педагогіки НАПН України;
тел.: (044) 481-37-53; 481-37-60; e-mail: didactics@ukr.net

03115, м. Київ, вул. Львівська, 25, Київська гімназія східних мов № 1 –
Асоційована школа ЮНЕСКО; тел./факс: 044-452-77-43;
e-mail: kgsml@ukr.net

Підписано у світ 21.11.2019 р. Формат 60×84^{1/16}
Ум. друк. арк. 34,18. Обл.-вид. арк. 32,58.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-82; e-mail: book-xl@ukr.net
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009